T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

AHMED BÎCAN'IN "MÜNTEHÂ" İSİMLİ FUSÛS TERCÜMESİ IŞIĞINDA TASAVVUF DÜŞÜNCESİ

Yüksek Lisans Tezi

AYŞE BEYAZİT

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

AHMED BÎCAN'IN "MÜNTEHÂ" İSİMLİ FUSÛS TERCÜMESİ IŞIĞINDA TASAVVUF DÜŞÜNCESİ

Yüksek Lisans Tezi

AYŞE BEYAZİT

Danışman: PROF. DR. MAHMUD EROL KILIÇ

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi AYŞE BEYAZİT nın AHMED BİCAN'IN "MÜNTEHA" İSİMLİ FUSUS TERCÜMESİ IŞIĞINDA TASAVVUF DÜŞÜNCESİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.06.2008 tarih ve 2008/10-25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi	: 09/07/2008	
1) Tez Danışmanı	: **PROF. DR. MAHMUD EROL KILIÇ**	.....
2) Jüri Üyesi	: **PROF. DR. MUSTAFA TAHRALI**	.....
3) Jüri Üyesi	: **YRD. DOÇ.DR. EKREM DEMİRLİ**	.....

ÖZET

XV. yüzyılda Gelibolu'da yaşamış önemli bir Türk âlim ve mutasavvıf olan Ahmed Bîcan, vahdet-i vücûd düşünce sisteminin mühim bir takipçisidir. İşte ekberî mektep anlayışının güzel bir ürünü olan Ahmed Bîcan'ın *Müntehâ*'sı çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda yaşadığı dönemin fikrî ve tasavvufî yapısını günümüze yansıtan *Müntehâ*'nın Osmanlı Türkçe'sinden günümüz Türkçesine latin harferiyle çeviri yazımı yapılmış olup eserin içeriği, kaynakları, konusu kısaca; eserin genel olarak tahlili yapılmaya ve tasavvuf düşüncesindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Bîcan, Müntehâ, Fusûsu'l-Hikem, Tasavvuf.

ABSTRACT

Ahmed Bîcan, lived in Gelibolu in 15th century, was an important Turkish intellectual and sufi who was a pursuer of vahdet-i vücûd thought system. Ahmed Bîcan's *Müntehâ* is our subject of work which is a product of ekberî mektep understanding. In our working *Müntehâ*'s translation into present-day Turkish from Ottoman Turkish with Latin letters is done. Briefly, the book's general analysis is done and its location in sufism understanding is shown.

Keywords: Ahmed Bîcan, Müntehâ, Fusûsu'l-Hikem, Sufism.

ÖNSÖZ

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kurucusu olduğu "vahdet-i vücûd" anlayışı ve bu anlayışın âdeta temeli olan *Fusûsu'l-hikem*, ilk Osmanlı medresesi müderrisi Dâvûd Kayserî'nin *Fusûsu'l-hikem'*i şerh etmesiyle Osmanlı'ya girmiş, daha sonra Yazıcıoğlu Mehmet, Ahmed Bîcan, Sofyalı Bâlî, Abdullah Bosnevî, Abdulgānî Nablûsî ve Ahmed Avni Konuk gibi zâtların tercüme, talik ve şerhleri ile bu düşünce sistemi anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Bugün de, gerek doğrudan İbnü'l-Arabî ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda, gerekse bu düşüncenin temel kaynaklarından faydalanılarak yazılan lehte ve aleyhteki eserlerde halâ bu düşüncenin etkilerini ve izlerini görmekteyiz.

Ahmed Bîcan'ın yaşadığı XV. yüzyılda Osmanlı düşüncesi işte bu anlayışa dayanmaktaydı. *Müntehâ*'da bu anlayışın bir sonucu olması bakımından dikkate değer bir eser olduğundan çalışmamızın konusu olmuştur.

Çeviri yazımı yapılarak günümüz insanının da faydalanmasını sağlamayı istediğimiz bu eserin çalışmamızın konusu olarak seçilmesinden başlayarak sonuçlanmasına kadar geçen sürede sabır ve özenle ilgilerini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım muhterem hocam Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç Bey'e, fikirlerinden her zaman istifade ettiğim Prof. Dr. Mustafa Tahralı Hocam'a ve çalışmam esnasında manevi desteğini veren aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi bildirmeyi bir borç bilirim. Çalışmamın ilgilenenlere ve tasavvuf düşüncesine faydalı ve katkısı olması dileklerimle.

İstanbul, 2008 Ayşe BEYAZİT

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET/ ABSTRACT..... ii
ÖNSÖZ..... iii
İÇİNDEKİLER..... iv
KISALTMALAR..... vii

GİRİŞ..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM
MUHYİDDÎN İBNÜ'L-ARABÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI..... 6

A. Doğum Yeri ve Tarihi..... 6
B. Nesebi ve Künyesi..... 6
C. Ailesi ve Yetiştiği Muhit..... 7
D. Tahsil Hayatı ve Hocaları..... 9
E. Seyahatleri, Evlilikleri ve Çocukları..... 10
F. Vefatı..... 11

II. ESERLERİ..... 12

A. Eserlerindeki Üslûbu ve Eserlerinin İçeriği..... 12
B. Önemli Bazı Eserleri ve "*Fusûsu'l-hikem*"..... 14
1. Önemli Bazı Eserleri..... 14
a. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*..... 14
b. *el-Cem' ve't-tafsîl*..... 15
c. *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye*..... 15
d. *Tercümânü'l-eşvâk*..... 15
2. "*Fusûsu'l-hikem*"..... 16
a. Eserin Tanımı ve İçeriği..... 16
b. Eserin Türkçe Tercüme ve Şerhleri..... 20

İKİNCİ BÖLÜM
***MÜNTEHÂ*'NIN MÜELLİFİ AHMED BÎCAN'IN HAYATI VE ESERLERİ**

I. HAYATI..... 25

A. Doğum Yeri ve Tarihi..... 25
B. Nesebi ve Ailesi..... 26
C. Tahsil Hayatı..... 29
D. Tasavvufî Kişiliği ve "Bîcan" Lakabını Alışı..... 31
E. Vefatı..... 39

II. ESERLERİ..... 40

A. Eserlerindeki Üslûbu ve Eserlerinin İçeriği..... 40
B. Eserleri..... 41

1. Mensur Eserleri..... 41
a. *Envâru'l-Âşıkîn*..... 41
b. *Acâibü'l-Mahlûkat*..... 44
c. *Dürr-i Meknûn*..... 44
d. *Müntehâ*..... 46
e. *Şemsiyye*..... 46
f. *Rûhu'l-Ervâh*..... 47
2. Manzum Eseri "*Cevâhirnâme*"..... 48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BİR *FUSÛSU'L-HİKEM* TERCÜMESİ OLARAK "*MÜNTEHÂ*"

I. TE'LİF SEBEBİ, YAZILDIĞI YER VE SÜRESİ..... 50

II. MUHTELİF KÜTÜPHANELERDEKİ NÜSHALARI..... 52

III. *MÜNTEHÂ*'NIN KAYNAKLARI..... 55

IV. BÖLÜMLERİ VE KONUSU..... 59

V. DİL ÖZELLİKLERİ..... 65

VI. ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ..... 67

VII. "*MÜNTEHÂ*"DAKİ TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE..... 74

A. Vahdet-i Vücûd ve Tevhid..... 76
1. Ezelde Vahdet-i Vücûd..... 80
2. Halde Vahdet-i Vücûd..... 82
a. Tecellî..... 82
b. Gönül ve Kalb..... 84
c. Aşk..... 85
d. Kendini Bilmek..... 87
3. Ebedde Vahdet-i Vücûd..... 88
B. Hazerât-ı Hamse..... 90
C. A'yân-ı Sâbite..... 93
D. Merâtib-i Erbaa..... 95
E. Esmâ ve Sıfât..... 97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
***MÜNTEHÂ* METNİ**

Çeviri Yazım..... 100

SONUÇ..... 496
EKLER..... 501
KAYNAKÇA..... 540

KISALTMALAR

a	El yazması eserlerde sayfanın birinci yüzü
ae.	Aynı eser
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
a.mlf.	Aynı müellif
(a.s.)	Aleyhi's-selâm
AÜİFD	Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi
b	El yazması eserlerde sayfanın ikinci yüzü
b.	Bin, İbn
Bk.; bk.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
(c.c.)	Celle celâluhû
çev.	Çeviren
DİA	Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
hzl.	Hazırlayan
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
ist. trh.	İstinsah tarihi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
(k.s.)	Kaddesallâhu sırrahû, kuddise sırruh
Ktp.	Kütüphanesi
m.	Milâdî
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
müst.	Müstensih
nr.	Numara
nşr.	Neşreden, neşri
ö.	Ölümü, ölüm tarihi
(r.a.)	Radiyallâhu anh
s.	Sayfa
S.	Sayı
(s.a.v.)	Sallallâhu aleyhi ve sellem
sad.	Sadeleştiren
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
şrh.	Şârih, şerheden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
TİAD	Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu Basımevi
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak
Y.	Yıl

GİRİŞ

Ahmed Bîcan XV. yüzyılda Gelibolu'da yaşamış önemli bir Türk âlim, mutasavvıf, mütercim ve nâsirlerdendir. "Bîcan" lakabıyla meşhur olmakla beraber "Yazıcıoğlu" veya Yazıcızâde" de denilmektedir. Abisi Yazıcıoğlu Mehmed, XV. yüzyılın ilk yarısında yetişen ve Sultan II. Murad ile kısmen Fatih Sultan Mehmed devirlerini idrâk eden Molla Fenârî, Akşemseddin, Molla Yegân gibi dönemin önemli âlim, mutasavvıf ve yazarlarındandır.

Devrinin "mânâ sultanı" Hacı Bayrâm Velî'nin iki kardeşi irşâdı Hacı Bayrâm Velî'nin, Sultan II. Murâd'ın daveti üzerine onunla görüşmek üzere Edirne'ye seyahati sırasında gerçekleşmiştir. Ahmed Bîcan'ın ve abisi Yazıcıoğlu Mehmed'in "Bayramiyye" tarikatine intisabı işte bu buluşma vesilesiyledir.

Hacı Bayrâm Velî'nin halifelerinden olan Yazıcızâde Mehmed Efendi ile kardeşi Ahmed Bîcan Efendi'nin onbeşinci asrın ortalarına doğru yazdıkları tasavvufî eserler ve tekke edebiyatı, Anadolu topraklarında doğup büyüyen "Bayramiyye tarikatının" yayılmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. Özellikle Yazıcıoğlu Mehmed'in "*Muhammediye*"si ve Ahmed Bîcan'ın "*Envâru'l-Aşıkın*"i ellerden düşmemiş, hafızalara nakşolmuş ve dönemindeki evlerde Kur'ân-ı Kerîm'ın yanı başında raflarda yerini almıştır. Hüseyin Vassaf'ın da dediği gibi Yazıcıoğlu kardeşlerin "eserleri, erbâb-ı aşka mürşidlik hizmetini görmektedir".

XV. ve XVI. yüzyıllardaki tasavvufî anlayışın en belirgin özelliği "Ekberiyye mektebidir". Bu anlayışın sonucu olarak o dönemin önde gelen mutasavvıfları tarafından kaleme alınan eserlerde, bu ekolün temel kaynakları tercüme ve şerh edilmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri de İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'ini baştan sonra şerheden ikinci dönem *Fusûs* şarihlerinden Müeyyedüddin Cendî'nin *Fusûs* şerhine Mehmed Yazıcıoğlu'nun bir ta'likat yazması ve kardeşi Ahmed Bîcan'ın da bu talikatı Türkçe'ye serbest bir çeviri yapmasıdır.

Bu bakımdan tezimizin konusunu teşkil eden Ahmed Bîcan'ın *Müntehâ*'sı o dönemin fikrî ve tasavvufî yapısını günümüze yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Bir başka deyişle "vahdet-i vücûd" düşüncesi ilk Osmanlı medresesinin müderrisi olarak tanınan Dâvud Kayserî'nin *Fusûs Şerhi* ile Osmanlı'ya girmiş, bu gelenek Yazıcıoğlu kardeşlerle devam ettirilmiştir. Böylece Yazıcıoğlu kardeşler, "Ekberî mekteb"in Osmanlı düşünce hayatına yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Bayramiyye de üç esas olan "cezbe", "muhabbet" ve "sırr-ı ilâhî" üç tevhid merhalesini ve bilgi derecelerini ifade etmektedir. Bununla birlikte Bayramîler "vahdet-i vücûd" anlayışına da sahip olmuşlardır. Bu açıdan hem Bayramiyye anlayışının bir yansıması hem de vahdet-i vücûd düşüncesinin bir ürünü olan *Müntehâ* oldukça önemlidir.

Ahmed Bîcan'ın "*Müntehâ*" İsimli *Fusûs* Tercümesi Işığında Tasavvuf Düşüncesi isimli bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde *Müntehâ*'nın asıl kaynağı olan *Fusûsu'l-hikem*'in müellifi Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin genel olarak hayatı ve eserleri anlatılmıştır. *Fusûsu'l-hikem*'in tanımı, içeriği, Türkçe tercüme ve şerhleri verildikten sonra ikinci bölüme geçilmiştir.

İkinci bölümde Bayramiyye tarikatının terbiyesinden geçmiş ve onun ilkelerine göre eğitilmiş olan Ahmed Bîcan'ın doğum yeri ve tarihi, nesebi, ailesi, tahsil hayatı, tasavvufî kişiliği, "Bîcan" lakabını alışı ve vefatı hakkında bilgi verilmiş ardından eserleri incelenmiştir. Eserlerindeki üslûp ve içeriğe değinildikten sonra "mensûr" eserleri ve "manzûm eseri: *Cevâhirnâme*" işlenmiştir.

Üçüncü bölüm, *Müntehâ*'nın tahliline ayrılmıştır. *Müntehâ*'nın te'lif sebebi, yazıldığı yer ve süresi, muhtelif kütüphanelerdeki nüshaları, kaynakları, bölümleri ve konusu, dil ve üslûp özellikleri anlatılmaktadır. Daha sonra "*Müntehâ*'daki tasavvufî düşünce" başlığı altında *Müntehâ*'daki "vahdet-i vücûd ve tevhid", "hazerât-ı hams", "a'yân-ı sâbite", "merâtib-i erbaa" ve "esmâ ve sıfat" konuları işlenmektedir.

Dördüncü ve son bölümde ise *Müntehâ*'nın Osmanlıca'dan günümüz Türkçe'sine latin harfleriyle çeviri yazımı yer almaktadır. *Müntehâ* metninin çeviri yazımında kullanılan nüsha ve bu nüshanın imlâ ve usûlü ise şöyledir:

Çalışmada esas alınan nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa bölümü 630 numarada kayıtlı olan nüshadır. Bu nüshanın tercih edilmesinin sebebi ise diğer nüshalara göre metnin eksiksiz bütün bir cilt halinde mevcut olması, istinsah tarihi belirli olup istinsah tarihi belirli olan diğer nüshalara göre içeriğinin geniş olması ve yazılış yılı ile istinsah tarihinin birbirine yakın olmasıdır.

Kılıç Ali Paşa nüshasının okunması sırasında bazı sayfalarda kurt yeniklerinin olması vb. sebeplerle silik ve okunamayacak durumda olan kelime veya cümlelerin okunmasına kolaylık sağlaması açısından Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümündeki nr. 1657 ve nr. 2267'de kayıtlı iki nüshadan da istifade edilmiştir.

Müntehâ metninin çeviri yazımında, Ahmet Avni Konuk'un *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi'*nde, Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın ve Prof. Dr. Mustafa Tahralı Beyler'in çeviri yazımında uyguladığı imlâ ve usûl benimsendi. Yani uzun (a), (u) ve (i) sesli harflerini, uzatma işâreti olarak kullanılan şapka (^) işâreti ile (â), (û) ve (î) şeklinde yazıldı. Ancak "kaf" (ق) harfinden sonra gelen uzun (a) ve (u) seslilerini, "kef" (ك) harfinden sonra gelen uzun seslilerle karışmasını önlemek için sadece (a) ve (u) harflerinin üstüne yatık çizgi (-) koyarak (ā) ve (ū) şeklinde yazıldı. *Furkān*, hakāyık, i'tikād, tasdîkāt, ukūl, mevkūf gibi. Fakat, "kaf" harfinden sonra gelen uzun (i) sesini göstermek için şapka işâreti kullanılarak (î) şeklinde yazıldı. Hakîkî, tahkîk, hakîkat gibi. "Gayn" (غ) harfinin imlâsı da "kaf" harfinin imlâsı gibi uygulandı. Gāyet, gāib, meşgūl, gāfil gibi.

"Mahsüs" (hissedilmiş) kelimesindeki uzun "û" sesini, "mahsûs" (tahsîs edilmiş, husûsî) kelimesiyle karışmaması için "ü" harfiyle yazıldı. Bunun gibi kalın veya ince sesli harflerle ayırt edilebilmesi mümkün olan kelimelerde kalın "a, ı u" ve ince "e, i, ü" harfleriyle kelimelerin esas harfleri ve farklılıkları hissettirilmeye çalışıldı.

Arapça sâkin "ayın" harfi (عْ) ve sâkin "hemze" (أْ) apostrof (') ile gösterildi. Ma'nâ, ya'nî, ba'zı, a'lâ, ma'rifet; mebde', menşe', te'lîf, te'sîr, mü'min gibi.

Günümüz Türkçe'sinde görülen kelime içi veya sonundaki (b → p), (c → ç), (d → t) ve (n →m) gibi sessiz harf değişiklikleri ve kelime sonundaki takılarda ses

uyumu uygulanmamıştır. Hüviyyet, gaybiyyet vb. kelimelerdeki çift (yy)'i kelime yalın halde ise günümüzdeki imlâ ile yâni tek (y) ile yazılmıştır. Türkçe fiiller, isimler, takılar ve ekler bugünkü telaffuza göre yazılmıştır.

Örnekler:

"Ahşam→ akşam, anlar→ onlar, anda→ onda, ancılayın→ onculayın, ânın→ onun, aru→ arı, artuk→ artık, ayruk→ ayrık, azuk→ azık, bilevüz→ biliriz, biş→ beş, dahi→ daha, eksük→ eksik, etmek→ ekmek, eyitdi→ eyitti, eyleyem→eyleyeyim, içün→ için, idelüm→ edelim, idinmek→ edinmek, idüb→ edip, itmek→ etmek, kangı→ hangi, karanulık→ karanlık, kağırır→ çağırır, kendüni→ kendini, nedür→ nedir, niçün→ niçin, nire→ nere, ulı→ ulu, oldı→ oldu, olıcak→ olacak, olmasun→ olmasın, sınayam→ sınayayım, tag→ dağ, tamar→ damar, tayanmak→ dayanmak, tar→ dar, tokuz→ dokuz, toptolı→ dopdolu, uyhu→ uyku, urur→ vurur, vir→ ver, vireyin→ vereyim, yalınuz→ yalnız, yılduz→ yıldız, yiryüzü→ yeryüzü, yil→ yel, yolın→ yolun vb.

Eserin varak numaraları köşeli parantez içinde kalın punto ile verildi, **[1b]** gibi. Metin içindeki âyet, hadis ve diğer Arapça ve Farsça ibareler aynen verildi. Sadece Ahmed Bîcan tarafından anlamı verilmemiş Arapça veya Farsça alfabe ile yazılmış âyet, hadis, beyit ve benzerlerinin anlamları köşeli parantez [ ] içinde verildi. Âyetlerin sûre adı, sûre numarası ve âyet numarası da parantez ( ) içinde verildi, (Fâtiha, 1/7) gibi. Hadislerin kaynağı ise dipnotta verildi. Hadislerin kaynağını bulmak için ilk olarak *Concordance* tarandı. Ayrıca Mektebetü'ş-Şâmile ve Elfiye adlı cdlerden yararlanıldı. Kaynağı bulunamadı ifadesi bunlarla sınırlıdır.

Metinde geçen özel isimler, kişi, kitap ve yer isimleri ekler kısmında verildi. Ayrıca metinde kırmızı mürekkeple yazılan kelime veya cümleler kalın punto ile yazıldı.

Müntehâ'nın çeviri yazımından sonra tez hakkında genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü yer almaktadır. Daha sonra kaynakça ve eklerle çalışma tamamlanmış olmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHYİDDÎN İBNÜ'L-ARABÎ'NİN

HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

İslâm âleminde daha çok İbn-i Arabî, İbnü'l-Arabî, Muhiddin Arabî, Muhiddin İbn Arabî ve Şeyhu'l-Ekber şeklinde tanınan[1] Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî **(ö. 638/1240)** Tasavvuf ve İslam düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sûfî müellifimizdir[2]. Bu çalışmada İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserleri hakkında genel bir bilgi verilecektir. Çünkü bu konuda yapılmış müstakil eserlerde ve pek çok kaynakta da kendisinden bahsedilmiştir[3]. Zaten İbnü'l-Arabî hakkındaki bilgilerin çoğu bizzat yazmış olduğu eserlerinden öğrenilmektedir.

A. Doğum Yeri ve Tarihi

17 Ramazan 560 (28 Temmuz 1165) tarihinde Endülüs'ün (bugünkü İspanya) güney doğusundaki Tüdmîr (Teodomiro) bölgesinin başşehri olan **Mürsiye**'de (bugünkü Murcia) doğmuştur[4].

B. Nesebi ve Künyesi

İbnü'l-Arabî köklü, saygın ve soylu bir aileden gelmektedir. İsminin sonunda yer alan el-Hâtimî et-Tâî, onun cömertliğiyle ve hayırseverliğiyle ün kazanmış olan Tay kabilesine mensub[5] Adî b. Hatîm et-Tâî'nin soyundan geldiğini göstermektedir. Bu kabilenin Arap olması sebebiyle İbn Arabî ve ataları Arabî (Arap) diye tanınmışlardır[6].

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin tam künyesi: ***eş-Şeyhu'l-Ekber Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî*** şeklindedir[7]. İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini takdir edenler onun tasavvufta otorite oluşunu "Şeyhu'l-Ekber"

---

[1] Süleyman Uludağ, **İbn Arabî**, 1. Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 3.

[2] Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", **DİA,** C. XX, Ankara: TDV, 1999, s.493.

[3] Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Nihat Keklik, **İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları için Misdak Olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye,** İstanbul: İÜEF, 1980. (Nihat Keklik, İbnü'l-Arabî'nin el-Fütûhât isimli eserini tarayarak hayat kronolojisini bir araya getirmiştir. Bk. age., s. 257- 305). Ayrıca Claude Addas'ın İbn Arabî biyografisi bu konuda önemli bir müracaat kaynağıdır. İbnü'l-Arabî'nin liste halinde hayat kronolojisi için bk. Claude Addas, **İbn Arabî/ Kibrît-i Ahmerin Peşinde,** Atilla Ataman (çev.), İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003, s.310-326; Mahmud Erol Kılıç'ın, "Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri" adlı doktora tezi bu alandaki önemli bir çalışmadır. Bk. Kılıç, "Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibü'l-Vücûd)", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1995); a.mlf., Cağfer Karadaş ve Mahmut Kaya, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn", **DİA,** C. XX, Ankara: TDV, 1999, s. 493-522.

[4] Kılıç, agm., s. 493.

[5] İbnü'l-Arabî, **el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**, C.I, Beyrut, ts., s. 185.

[6] Uludağ, age., s. 3.

[7] Kılıç, age., s. 8.

(En Büyük Üstad), dinî ilimlerde müceddid oluşunu da "Muhyiddîn" (Dîni ihyâ eden) lakablarını vererek ifade etmek istemişlerdir[8]. Mâlikî kadısı ve kelâm âlimi Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148)'den ayırt edilebilmesi için bazı kaynaklarda adı İbn Arabî şeklinde yazılmış olsa bile bizzat kendisinin ismini Muhammed İbnü'l-Arabî olarak kaydetmesinden dolayı bu şeklin tercih edilmesi daha doğrudur[9].

C. Ailesi ve Yetiştiği Muhit

Babası Ali b. Muhammed, Abbâsî Halifesi Müstencid-Billâh'ın komutanı ve yöre valisi Muhammed b. Sa'd İbn Merdenîş'in hürmet ettiği bir kişiydi, aynı zamanda filozof İbn Rüşd'ün yakın arkadaşıydı[10]. İbnü'l-Arabî'nin anlatımıyla, babasının çok Kur'an okuyan, fıkıh ve hadis ilmiyle uğraşan takva sahibi bir zât, annesinin ise ensar soyundan[11] Nûr isminde yine takvâ sahibi bir zât olduğunu[12], Fâtımâ bintü'l-Müsennâ adlı bir kadın velînin sohbetlerine katıldığını[13] ve babasından bir müddet sonra vefat ettiğini[14] öğrenmekteyiz. Babası, vefatından önce bütün ailesini yanına toplamış ve "Oğlum, bugün artık göç olacak!" demiştir. İbnü'l-Arabî'nin -(O sırada) bütün ailesi ve kızları da yanındaydı- ifadesinden ailesinin tek erkek çocuğu olduğu ve iki kızkardeşinin bulunduğu anlaşılmaktadır[15].

Amcası Ebû Muhammed b. Muhammed el-Arabî ve dayıları Ebû Müslim el-Havlânî ile Yahyâ b. Yâgân da devrin önemli sûfî ve siyasî şahsiyetleri içerisinde yer almaktadır. İbnü'l-Arabî'nin yetişmesinde bu kişilerinde büyük tesirleri olduğu yine kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır[16].

İbnü'l-Arabî Muvahhidlerin idaresi altında[17] bulunan Mürsiye şehrinde doğmuş idi. Bu devletin nüfûzu, İspanya'dan başlayarak Kuzey Afrika kıyıları boyunca Mısır'a

---

[8] Kılıç, agm. , s. 493.
[9] Kılıç, agm., s. 493 özet.
[10] İbnü'l-Arabî, C.I, s. 71.
[11] İbnü'l-Arabî, age., s. 298.
[12] Abdülfettâh es-Seyyid Muhammed ed-Demâsî, **el-Hubbu'l-ilâhî fî şi'ri Muhyiddîn İbn Arabî,** Kahire, 1983, s.13.
[13] İbnü'l-Arabî, daha sonraki bir tarihte bu hanım sûfiye bir müddet hizmet ederek, kendi elleriyle ona sazdan bir kulübe yapmıştır. Bk. *el-Fütûhât*, C. IV, s. 236.
[14] İbnü'l-Arabî, C.I, s. 248.
[15] İbnü'l-Arabî, C.I , s. 185.
[16] Kılıç, age., s. 7.
[17] Keklik, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî Hayatı ve Çevresi*, İstanbul: Büyük Matbaa, 1966, s. 56.

kadar uzanmaktaydı[18]. Şehir, kumandan İbn Merdenîş tarafından yönetilmekteydi. İbnü'l-Arabî sekiz yaşına gelinceye kadar bu şehirde ikamet eden ailesi[19] Mü'minî Sultanı Ebû Ya'kûb Yûsuf'un İbn Merdenîş'i yenerek yönetimi ele geçirmesiyle Endülüs'ün o sıradaki başkenti olan İşbîliye'ye (Seville) göç etmiştir[20]. Bölgenin yeni emîri Ya'kûb el-Muvahhidî kültüre önem veren bir devlet adamıydı; felsefe, tıp, astroloji ve edebiyata da özel bir ilgisi vardı. Etrafına İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbn Zühr gibi meşhur ilim ve fikir erbabını toplamış; pek çok şair, mûsikişinas, âlim ve filozofu da bir araya getirmişti. İbnü'l-Arabî, İşbilîye'de böyle bir kültür ortamında bulûğ çağlarında bir mânevî işaretle inzivâya çekilip kendi iç alemindeki hazineleri ortaya çıkarmaya karar verdiğini, bazen on dört ay süren bu halvet ve riyâzetlerin neticesinde mârifet kapılarının kendisine yavaş yavaş açılmaya başladığını söylemektedir[21].

Bu sıralarda henüz on beş-on altı yaşlarında bulunan İbnü'l-Arabî, İbn Rüşd'ün dikkatini çekmiş, İbn Rüşd bu gençle tanışmak için babasından görüşme talebinde bulunmuştur[22]. İbnü'l-Arabî, İbn Rüşd'le görüşmek için geldiği Kurtuba'daki karşılaşmalarını şöyle anlatır: "Yanına girdiğimde oturduğu yerden kalkarak beni muhabbet ve hürmetle kucakladı, sonra "evet" dedi. Ben de ona "evet" dedim. Onu anladığımı düşünerek mutluluğu daha da arttı. Ben, ona mutluluğu veren şeyin ne olduğunu hissedince ona "hayır" dedim. Bunun üzerine bozuldu, yüzünün rengi değişti. Düşündüğü şey de şüpheye düştü. Bana 'Senin keşif ve feyz-i ilâhîde bulduğun şey mantığın (nazar) bize verdiği şey midir?' diye sorduğunda, ona hem "evet" hem de "hayır" diye cevap verdim. "Bu 'evet' ve 'hayır' arasında ruhlar yerlerinden, bedenler cesetlerinden fırlar" deyince benzi sarardı, titremeye başladı, birden sanki elli yaş yaşlandı. Ne demek istediğimi anlamıştı…". Ve bu görüşmenin sonunda İbn Rüşd'ün, herhangi bir eğitim almadan ve öğretim görmeden bilgisiz olarak halvete girip de böyle bir bilgiyle oradan çıkan birisini kendisine tanıttığı için Allah'a şükrettiğini nakletmektedir[23].

---

[18] Keklik, age., s.56.
[19] Kılıç, agm., s. 493.
[20] Kılıç, age., s. 9.
[21] Kılıç, agm., s. 493.
[22] Kılıç, agm. , s. 493.
[23] İbnü'l-Arabî, **el-Fütûhât**, Osman Yahya (thk.), C.II, Kahire, 1974, s. 372-373. "Bu görüşme felsefî bakış açısıyla tasavvufî bakış açısının mukayesesi bakımından önemli semboller içermektedir." Kılıç, agm. , s. 193.

İbn Rüşd'ün sorduğu felsefî sorulara tasavvufî cevaplar veren İbnü'l-Arabî yine bu yıllarda Salih Adevî'nin öğrencilerinden Ebû Ali Hasan Şekkâz isimli bir şeyhle tanışmıştır. İbn Assâd ve Ahmed Harîrî isimli sûfî meşreb iki kardeşle arkadaş olmuştur. İbnü'l-Arabî, Bu sırada avcılıkla ve edebiyatlada meşgul olmuş, daha sonra bu şekilde geçirdiği yılları câhiliyye zamanı olarak zikretmiştir[24].

D. Tahsil Hayatı ve Hocaları

İbnü'l-Arabî, ilk Kur'an derslerini "ehl-i tarîk" olduğunu bildirdiği komşuları Ebû Abdullah el-Hayyât adlı bir kişiden almıştır. İlk halvetlerinden birinde gerçekleştirdiğini söylediği mânevî görüşmesinde Hz. Peygamber'in kendisine yönelttiği, "Bana sımsıkı tutun kurtulursun" şeklindeki buyruğunu hadisleri zâhiren de tahsil etme manasını anlayarak uzun bir süre hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Âlet ilimlerinin sûfî olmayan kişilerden de alınabileceği görüşünde olduğundan İbn Hubeyş, İbn Ât, İbn Bakî ve İbn Vâcid gibi hadisçilerden hadis okumuştur[25]. On sekiz yaşında iken Lahmî'den Kırâat-i seb'a, aşere ve takrîb öğrenimi görmüştür. Lahmî'den ayrıca İbn Şüreyh'in *el-Kâfî*'sini, Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî'den bazı hadis kitaplarının yanı sıra İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinin şerhi *er-Ravzatü'l-ünüf* isimli kitabını okumuştur. Kadı İbn Zerkūn'un derslerine uzun bir süre devam edip icâzet almıştır[26].

Seyrü sülûkunun henüz başlarında iken bazı tasavvufî makamlara ulaşan[27] İbnü'l-Arabî, hayatı boyunca zâhir ve bâtın ehli pek çok üstaddan istifâde etmiştir[28]. İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf yolunda asıl gelişmesini sağlayan şey, bir çok şeyhlerden istifade etmesidir. Üç yüz kadar şeyhten istifade ettiğini bildiren İbn Arabî şu halde hem çevre hem de imkanlar ve şahsî kabiliyeti dolayısıyla böyle yüksek bir makama ermiş, İslâm dünyasında en büyük sûfilerden biri sayılmıştır. Bilhassa ders gördüğü hocaları, İbnü'l-Arabî'nin hayat ve fikirlerinde silinmez izler bırakmıştır[29]. Kendilerinden faydalandığı üç yüzü aşkın kişinin mânevî hallerine ve hikmetli sözlerine yeri

---

[24] Uludağ, age., s.6.

[25] İbnü'l-Arabî'nin hadis hocaları ve muhaddis kimliği hakkında geniş bilgi için bk. Ali Vasfi Kurt, **Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî,** İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 358-372.

[26] Kılıç, agm. , s.494; "İbnü'l-Arabî, bütün hocalarının ve okuduğu kitaplarının listesini *el-İcâze* adlı eserinin başında saymıştır".

[27] İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât* , C.II, s. 425.

[28] Kılıç, age. , s.14.

[29] Keklik, age. , s.61.

geldikçe *el-Fütûhât, Kitâbü'l-kutb, Dürretü'l-fâhire* ve *Rûhu'l-kuds* gibi eserlerinde isimlerini de vererek temas etmiştir[30]. İlk mürşidi Ebü'l-Abbâs el-Uryebî'dir[31]. Yine bu yıllarda Hızır ile karşılaşıp ondan hırka giymesinden[32] sonra tahkîk yoluna ilk intisabı gerçekleşmiştir. Bu sırada yirmi yaşında[33] olan İbnü'l-Arabî hayatı boyunca pek çok şehir ve ülkeye seyahat etmiştir.

E. Seyahatleri, Evlilikleri ve Çocukları

Yirmi altı yaşındayken çıktığı ilk seyahetinde Cezîretü'l-Hadrâ (Algeciras), Sebte (Ceuta), Fas ve Tilimsân yoluyla Tunus'a giden İbnü'l-Arabî bir süre burada kalarak aralarında daha sonra *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi kendisine ithaf edeceği Şeyh Abdülazîz el-Mehdevî'nin de bulunduğu sûfilerle görüşür. İki yıl sonra İşbîliye'ye döner[34]. Birkaç defa gittiği Fas'ta dört yıl kadar kalır. Burada da pek çok sûfîyle tanışır. Kendisine yaklaşık yirmi üç yıl arkadaşlık ve yoldaşlık edecek olan Abdullah Bedr el-Habeşî ile burada tanışmıştır. Fas'tan sonra son bir kere daha Gırnata ve Kurtuba'ya geçer ki bu onun doğup büyüdüğü Avrupa kıtasındaki son ikâmetleri olacaktır. Marâkeş'teyken gördüğü bir mânevî işâretle 1200/596 yılında bir daha bu beldelere geri dönmemek üzere ve Hac niyetiyle, Doğu'ya Mekke'ye doğru yola çıkar. Mekke'de ilk haccını yaptıktan sonra tekrar Kuzey Afrika'ya dönerek Tunus, Mısır ve Kudüs'ü ziyaret eden İbnü'l-Arabî, Medîne'de Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ziyaret ettikten sonra Mekke'ye ulaşır. Harem-i Şerif'te tavafla meşgul olan, murakabeye çekilen İbnü'l-Arabî'ye yirmi üç yılda tamamlanacak olan *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, ilk defa burada kendisine ilham edilmeye başlanmıştır.

Mekke'de yaklaşık iki buçuk yıl kaldıktan sonra Bağdat'a oradan da Musul'a geçen İbnü'l-Arabî, Urfa, Diyarbakır ve Sivas üzerinden Malatya'ya gelir[35]. Bağdat'tan bu yana Mecdüddin İshak ve Abdullah Bedr el-Habeşî'de kendisine refakat etmekteydi. Bu sırada ikinci defa Anadolu Selçuklu tahtına çıkan I.Gıyâsettin Keyhüsrev, eski dostu Mecdüddin İshak'ı Konya'ya çağırınca İbnü'l-Arabî'de onunla beraber Konya'ya

[30] Kılıç, agm. , s.494.
[31] İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât,* C.I, s.186.
[32] İbnü'l-Arabî, age., s. 186.
[33] İbnü'l-Arabî, age, C.II, s. 471.
[34] Kılıç, agm., s.494.
[35] Kılıç, age., s.22.

geçer[36]. Bir müddet Konya'da kalıp Evhadüddin Kirmânî ile görüştükten sonra Halep, Kudüs, Mısır yoluyla Mekke'ye geçen İbnü'l-Arabî, buradan da yine Bağdat'a ardından tekrar Konya'ya döner.

Tekrar Halep ve Sivas seyahatinden sonra yeniden Malatya'ya yerleşen İbnü'l-Arabî', -Anadolu'dan tam olarak ne zaman ayrıldığı bilinmemekle beraber- 627/1230 yılında artık Şam'a yerleşmiştir. Bir gün mânâsında Hz. Peygamber'i görür ve Hz. Peygamber kendisine *Fusûsu'l-hikem*'i yazmasını emreder. O sıralarda altmış beş yaşını geçen İbnü'l-Arabî vaktinin büyük bir kısmını daha çok *el-Fütûhât* kitabını gözden geçirmeye ve yeniden yazmaya hasretmiştir[37]. Şam'a yerleştikten sonra da gezilerine devam etmiş, ancak yaşının ilerlemesi sebebiyle Şam'a yakın şehirlere kısa süreli seyahetleri tercih etmiştir[38].

İbnü'l-Arabî, ilk evliliğini memleketinin ileri gelen şahsiyetlerinden Abdûn el-Bicâî'nin kızı ile İşbîliye'de iken yaptı. İkinci defa Mekke'de Haremeyn Emîri Yûnus b. Yûsuf'un kızı ile evlendi. Bu evliliğinden Muhammed İmâdüddin adındaki oğlu oldu. Üçüncü evliliğini Malatya'da Sadreddin Konevî'nin dul annesi ile yaptı. Dördüncü olarak Şam Mâlikî kadısı Zevâvî'nin kızıyla evlendiği kaydedilmektedir. İkinci oğlu Muhammed Sa'deddin'in Malatya'da doğduğunu bildiren kaynaklar esas alındığında onun üçüncü evilikten olduğu kabul edilir. Bu durumda Muhammed Sa'deddin, Sadreddin Konevî'nin üvey kardeşidir[39].

F. Vefatı

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, 22 Rebîü'l-âhir 638/ 8 Kasım 1240 tarihinde 78 yaşında iken Şam'da Hakk'a yürümüştür. Kadı Muhyiddin İbn ez-Zekî ailesinin Kasyûn dağı eteğinde bulunan Salihiyye semtindeki kabristanına defnedilmiş ve daha sonra iki oğlununda gömüleceği bu yere bir de türbe yapılmıştır. Sonraki devirlerde Şam bölgesi ulemâsı arasında yaygınlık kazanmaya başlayan ilm-i bâtın muhâlifi zâhircilik akımlarının oluşturduğu aleyhte propagandaların te'sirleriyle unutulmaya yüz tutan ve bir süre bakımsız kalan bu türbe Osmanlı Sultanı I. Selim'in (Yavuz) Mısır seferi

[36] Kılıç, agm., s.494.
[37] Kılıç, age., s.23.
[38] Uludağ, age., s. 55.
[39] Kılıç, agm., s.495.

dönüşünde tamir ettirilmiş ve yanına bir camii ve bir de tekke ilave edilmiştir. Daha sonra II. Abdülhamit tarafından bir kere daha tamir ettirilen bu türbe o günden bugüne kadar ziyâret mahalli olmayı sürdürmektedir.[40]

II. ESERLERİ[41]

İbnü'l-Arabî çok sayıda eser vermiş bir müelliftir. Bu eserler küçük risaleler ve birkaç sayfalık mektuplardan abidevî *Fütûhât*'a, soyut metafizikî yazılardan, gerçekleştirilmiş irfan öğesinin aşk diliyle ifade edildiği Sûfî şiirlere kadar uzanır. Tamamı ele aldıkları konuların iç anlamlarını gün yüzüne çıkarma amacı taşıyan bu eserleri metafizikten kozmolojiye, psikolojiden *Kur'an* tefsirine kadar her türlü bilgi alanını kapsamaktadır[42].

A. Eserlerindeki Üslûbu ve Eserlerinin İçeriği

İbnü'l-Arabî'nin yazdıklarının hacmi öylesine geniştir ki, içeriklerini tanımlamak gerçekten güçtür. Okyanustan taşıp görünürde ne varsa örten dalgalar örneği dökülmüştür kitaplar ve risaleler onun kaleminden. Arapça yazdığı bu eserlerin taşıdığı üslûp bazen şiirsel bazen de anlaşılması zor bir nitelik sunmaktadır. Bazı eserleri söz gelimi yöntemle ilgili olanlar basit ve sade iken, metafizik üzerine yazılanlar oldukça çapraşık ve kesik kesiktir. Gerçekte kendine özgü bir dil kullanmıştır; ve kısmen daha önceki sûfîlerinkine dayalı ve yazılarının anlaşılması için kesinlikle biinmesi gereken teknik bir lügat oluşturmuştur[43]. Okuyucunun yalnızca sözcüklerin anlamlarını değil, bu sözcüklerle bağlantılı nüans ve imajları da öğrenmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, İbnü'l-Arabî'yi anlayabilmek ve sembolik dilinin

---

[40] Kılıç, age. , s.24.

[41] "İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin liste halinde verildiği kitaplar şunlardır: 1. İbn Arabî, *Fihrisü'l-kütübi'l-musannefe*. Bu fihrist, H. 627'de, Şam'da Sadreddin el-Konevî'nin isteği üzerine yazılmıştır. Bu listede 248 eserin adı yer alır. 2. Osman Yahya, *L'Histoire et la classification de I'œuvre d'Ibn Arabî*, Damas 1964. Bu kitapta tekrarlarla ve varyasyonlarıyla birlikte 846 eserin adı geçmektedir. 3. Bursalı Mehmet Tahir b. Rifat, *Tercüme-i Hâl ü Fazâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî*, 1329. Bu kitapta 439 eserin adı geçiyor. 4. eş-Şeyh Mehmet Receb Hilmi Efendi, *Kitabü'l-bürhâni'l-ezheri fi menâkıbi'ş-Şeyhi'l-Ekber*, 1326. Burada 284 eserin adı geçiyor. 5. Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kârî' el-Bağdâdî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Menkabeleri*, Abdülkadir Şener-M. Rami Ayas (çev.), AÜİF, 1972. Bu kitapta 192 eserin adı zikredilmiş ve daha 50'den fazla eserin bulunduğu kaydedilmiştir". Mehmet Recep Hilmi, **İbn Arabî'nin Menâkıbı,** Mahmut Kanık (çev.), 1. bs., Ankara: Hece Yayınları, 2004, s. 67. Ayrıca bk. Kılıç, age. , s.30-52.

[42] Seyyid Hüseyin Nasr, **Üç Müslüman Bilge**, Ali Ünal (çev.) , İstanbul: İnsan Yayınları, 1993, s. 120.

[43] İbnü'l-Arabî, bu dili öğretmek amacıyla "*Mu'cemu Istılâhâtü's-Sûfiyye*" ve takipçisi Abdurrezzak Kaşânî de "*el-Istılâhâtu's-Sufiyye*" adlı birer terimler sözlüğü yazmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 326- 328.

altında yatan hazineleri keşfetmek için "satırlar" arasında okuyabilmeyi öğrenmek zorunludur[44].

İbnü'l-Arabî, eserlerini herhangi bir müellif gibi düşünüp taşınarak yazmadığını, bu eserlerde yer alan bilgilerin zihinsel ürünler olmaktan ziyade birer "ilâhî imlâ" olduğunu özellikle vurgular. Bu tür bir biliş tarzıyla sahip olunan bilgileri yazıya geçirirken yaşadıklarını bir doğum sancısına benzetir ve bütün eserlerinin, ya Allah'tan gelen mevâridin kalbini yaracak ve ciğerlerini parçalayacak hale geldiğinde daha fazla dayanamayıp bunlardan zaptedebildiklerini kaydetmek suretiyle veya hakikatin doğrudan doğruya mükâşefesiyle yahut da bizzat Allah'ın emriyle imkân dairesine geldiğini söyler. Hatta bu sebeple kitaplarında yer yer düzensizliklerin göze çarpabileceğini, ancak bunların kendi iradesiyle olmadığını vurgular[45].

Eserlerinin şekli özelliklerinin yanı sıra muhtevaları konusuna da temas eden İbnü'l-Arabî, verdiği bilgileri bazı kişilerin söz ve görüşlerinden aktarmadığını söylemiştir. Kitaplarının sadece Hakk'ın kendisine keşif yoluyla verdiği ve imlâ ettirdiği şeyleri içerdiğini, sahip olduğu ilmin vecd sultanının veya vücudda fânî olma halinin kendisinde galebe ettiğinde kalbinde tecellî eden şeylerden ibaret olduğunu söylemektedir[46].

İbnü'l-Arabî, bütün eserlerinde "mârifetullah"ı ilimler dairesinin merkezine almış ve bu noktadan hareketle hakikate dair ilimlerin (ilm-i hakāik) çeşitli konularına açıklamalar getirmiştir. Tasavvuf, tefsir, hadis, fıkıh, tarih, ilm-i havâs gibi çok geniş bir alanda yazmış olduğu yüzlerce eserinin hareket noktası hep "mârifetullah"tır[47].

Şunun bilinmesi gereklidir ki Mutasavvıflar akıl, nakil ve duyu organları aracılığıyla bilgi edinildiğini kabul etmekle birlikte bir de ilham (keşf) yoluyla bilgi sahibi olunduğunu söyler ve buna ayrı bir önem ve değer verirler. İlhamla bilgi sahibi olmayı mümkün görmeyen veya nazarî olarak bunu kabul ettikleri halde uygulamadaki örneklerini reddeden veya bunları hafife alıp alay konusu yapan filozofların, Mutezile gibi aklı esas alan mezheplerin, fakih, hadisçi ve kelamcıların İbnü'l-Arabî'yi

[44] Nasr, s.123.
[45] Kılıç, agm. , s.495.
[46] Kılıç, agm. , s. 495-496.
[47] Kılıç, agm. , s. 495-496.

anlamaları son derece zordur[48]. İbnü'l-Arabî'yi anlamanın en emin yolu tasavvuf tarihinin bir halkası olarak görüp bu hareket içinde değerlendirmek, bir de onu kendi sistemi içinde yorumlamaktır[49] .

İbnü'l-Arabî'yi diğer mutasavvıflardan farklı kılan tasavvufta kendine özgü bir sistemin sahibi olmasıydı. İşte bu sistemin özünü ve esaslarını meydana getiren bir takım temel kavramlar ve bu kavramları ifade etmek için kullanılan terimler[50] bilinmeden onu anlamak mümkün değildir[51].

B. Önemli Bazı Eserleri ve "*Fusûsu'l-hikem*"

400'den fazla eser yazdığı kaydedilen Şeyh-i Ekber'in eserlerinin listesi, başta kendisi olmak üzere[52] çeşitli kaynaklarda verilmiş ise de bunlardan hiçbiri tam değildir[53]. İbnü'l-Arabî'nin yaklaşık 245 eserinin günümüze ulaştığı söylenebilir[54].

1. Önemli Bazı Eserleri:

a. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*:

Müellifin en büyük ve en temel eseridir. Diğer eserlerinin bu kitabın ilgili bölümlerinin zeyli olduğu söylenebilir[55]. Ansiklopedik bir eser olan *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, metafiziğin ilkeleri ve çeşitli kutsal bilimlerin yanısıra Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin çeşitli tecrübelerini de ele alan 560 bölümden oluşur. Bu eser, İslâm'da batınî bilimlerin kendinden önce ve sonra yazılmış her eseri derinlik, gerekse çap bakımından aşan adına layık kapsamlı bir özetidir. İbnü'l-Arabî eserinin birkaç yerinde onun ilhamla yazıldığını vurgular[56].

---

[48] Uludağ, age.,s. 61-62.

[49] Uludağ, age., s. 64-65.

[50] İbnü'l-Arabî'nin kulandığı dili anlamada yardımcı olması bakımından şu sözlükler önemlidir: Suad el-Hakîm, **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, Ekrem Demirli (çev.), 1.bs., İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004; Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**/*Letâifü'l-a'lâm fî işarati ehli'l-ilhâm*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: İz yayıncılık, 2004.

[51] Uludağ, age., s.67.

[52] "İbnü'l-Arabî, ilk liste çıkarma teşebbüsü olan *el-Fihrist*'te 248, *el-İcâze*'de 289 kitabının adını zikretmiştir". Bk. Kılıç, agm. , s.514.

[53] Uludağ, age., s. 67.

[54] Kılıç, agm., s. 514.

[55] Kılıç, agm., s. 514. "Örnek olarak *Fusûs* kitabının *el-Fütûhât*'ın II/357-377 sayfaları arasında, *et-Tecelliyât* isimli eserinin 382. bölümde ve *Kitâbu'l-menâzilu'l-menâzil*'in de 22. bölümde mündemiç oldukları görülmektedir". Kılıç, age., s. 35.

[56] Nasr, age., s. 120.

İkinci defa gözden geçirerek bizzat kendi eliyle yazdığı 37 ciltlik nüsha İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi (nr. 1845-1881) 'ndedir. Türkçe'ye[57] ve bazı dillere çok kısa bazı kısımları tercüme edilmiştir[58].

el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'nin İmâm Şa'rânî tarafından yapılan "*Levâkıhu'l-Envâri'l-Kudsiyye*" isimli muhtasarına yine aynı müellif tarafından *Kibrît-i Ahmer* (Kırmızı Kükürt) ismiyle ikinci muhtasarı yapılmıştır. Bu muhtasar ise Türkçe'ye çevrilerek basılmıştır[59].

b. *el-Cem' ve't-tafsîl fî esrâri'l-me'ânî ve't-tenzîl*:

İbnü'l-Arabî Kehf sûresinin 60. âyetine kadar getirdiği bu tefsirinin altmış dört cilt olduğunu söyler. XX. Yüzyılın başına kadar mevcut olduğu bildirilen eser hâlen kayıptır[60].

c. *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye fî islâhi'l-memleketi'l-insâniyye*:

İbnü'l-Arabî bu eserinde, Aristo'ya nisbet edilen siyasete dair bir eseri kendi sistemi bağlamında yeniden kaleme almıştır[61]. Eser Ahmed Avni Konuk tarafından (Osmanlıca'ya) tercüme ve şerh edilmiş olup Mustafa Tahralı tarafından yeni harflere geçirilerek yayınlanmıştır. (İstanbul 1990).

d. *Tercümânü'l-eşvâk*:

Altmış bir şiirin yer aldığı bu manzum eser, Reynold A. Nicholsan tarafından İngilizce'ye (London 1911), Mahmut Kanık tarafından Türkçe'ye (İstanbul 1990)

---

[57] Eser, Ekrem Demirli tarafından Türkçe'ye çevrilmeye başlanmıştır. Çeviri tamamlandığında 18 cilt olması planlanan *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin I. cildi Litera Yayıncılıktan 2006 yılında çıkmıştır. Şu an VIII. cildi yayınlanmış olan (İstanbul, 2008) bu çevrinin önemli bir özelliği de *Fütûhât*'ın ilk defa tamamının başka bir dile çevrilerek yayınlanmasıdır. Bk. İbn Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Ekrem Demirli (çev.), C. I-VIII, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006-2008.

[58] Kılıç, agm., s. 514. Daha fazla bilgi için bk. Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", **DİA**, C. XIII, s. 251- 285; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "Kalsiklerimiz/X, 'el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye', Muhyiddin İbnü'l-Arabî", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** Y.4, S. 11 Temmuz-Aralık 2003, Ankara: Erkam Matbaası, 2003 s. 407-444.

[59] Bk., Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, **Kibrît-i Ahmer (Fütûhât-ı Mekkiyyeden Seçmeler)**, M.Sabit Ünal- H. Fehmi Kumanlıoğlu (Osmanlı Türkçesine çev.), H.Fehmi Kumanlıoğlu- Mehmet Demirci (Günümüz Türkçesine çev.), İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.

[60] Kılıç, agm., s. 514.

[61] Kılıç, agm., s. 514. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Tahralı, "Tedbîrâtı İlâhiyye Hakkında", **Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi,** 3. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. xiii-xxx; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "Klasiklerimiz/XVI, Muhyiddin İbnü'l-Arabî (560-638/1165-1240), 'et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye' fî Islâhı memleketi'l-insâniyye", **TİAD**, Y.7, S. 17 Temmuz-Aralık 2006, Ankara: Erkam Matbaası, 2006, s. 283-302.

tercüme edilmiştir. Bu manzum eserin "*ez-Zehâir ve'l-a'lâk*" adında bizzat müellif tarafından yapılan mensur bir şerhi vardır[62].

Bu şerh üzerine Hümeyra Hamzaoğlu tarafından "*Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin ez-Zehâîru'l-A'lak fî Şerh-i Tercümâni'l-Eşvâk Adlı Eserinde İlâhî Aşk Sembolizması*" ismiyle 2003 yılında yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.

2. *Fusûsu'l-hikem ve husûsu'l-kilem*:

Müellifin bütün fikirlerinin özeti sayılan en mühim ve temel eseridir[63]. *Fusûsu'l-hikem*, görüşleri İslâm düşüncesinin üç ayağını oluşturan Tasavvuf, Kelâm ve Felsefeyi derinden etkilemiş olan İbnü'l-Arabî'nin düşünce sisteminin tam bir özeti ve en olgun meyvesidir[64].

Tezimizin konusunu teşkil eden Ahmed Bîcân'ın *Müntehâ*'sının kaynağı, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'i olması sebebiyle söz konusu eser, aşağıda ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

a. Eserin Tanımı ve İçeriği

Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan eserin tam adı ***Fusûsu'l-hikem ve husûsu'l-kilem***'dir. "Fusûsu'l-hikem (hikmetlerin yuvaları)" tamlaması, "yüzük kaşı (yuvası), göz bebeği, eklem yeri, ön diş" gibi mânalara gelen **fass**ın çoğulu **fusûs** ile **hikmet**in çoğulu **hikem** kelimelerinden meydana gelmiştir[65].

İbnü'l-Arabî, 627/1230 yılı Muharrem ayının son günlerinde Şam'da bulunduğu sırada kendisine vâki olan mübeşşirâtta Hz. Peygamber'in elinde bir kitapla görünerek, kendisine: "Bu *Fusûsu'l-hikem* kitabıdır. Bunu al ve insanlara aktar ki ondan istifâde etsinler" dediğini nakleder ve eseri kaleme alarak bu nebevî emri yerine

[62] Hümeyra Hamzaoğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin ez-Zevâhîru'l-A'lak fî Şerh-i Tercümâni'l-Eşvâk Adlı Eserinde İlâhî Aşk Sembolizması", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2003), s.9.

[63] Kılıç, agm., s. 514.

[64] Dilâver Gürer, "Klasiklerimiz/XII, '*Fusûsu'l-Hikem*' (Muhyiddîn İbn Arabî, 560-638/1165-1240), **TİAD** Y.5, S. 13 Temmuz-Aralık 2004, Ankara: Erkam Matbaası, 2004, s. 395.

[65] Kılıç, "Fusûsu'l-Hikem", **DİA**, C. XIII, İstanbul : TDV Yayınları, 1996, s. 230.

getirdiğini belirtir[66].

Diğer eserleri gibi bu eserinin de "nefsin yol açtığı garazlardan münezzeh bir mukaddes makamdan geldiğini" söyleyen İbnü'l-Arabî kendisinin eserin müellifi değil mütercimi sayılması gerektiğini özellikle ifade eder[67].

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin en çok okunan eseri, İslâmî bâtınîliğin ana doktrinlerine ayrılmış yirmi yedi bölümden oluşan mânevî vasiyetnamesi niteliğindeki *Fusûsu'l-hikem*'dir. Kitabın adı kitabın içeriğini sembolize etmektedir; her bir *fass*, İlâhî hikmetin her bir peygambere vahyedilen yönünü sembolize eden kıymetli bir mücevher içerir. Benzetme yapacak olursak, her bir fass, İlâhî hikmetin kendisine vahyedilen özge yönünü aktarıcı araç görevi yapan her bir peygamberin insânî ve manevî niteliğidir[68].

Her bir peygamberin insânî ve bireysel mahiyeti, aslî gerçekliği ve Yüce Kelime'nin bir kararlaştırması veya "Allah'ın fıtrî söyleyişi" olan logos veya Kelime'dedir. Bu yüzden bölümlere "Adem Kelimesi'ndeki İlâhî Hikmet Fass'ı", "Şît Kelimesi'ndeki İlham Hikmeti Fass'ı" gibi başlıklar konmuş ve en sonunda "Muhammed Kelimesi'ndeki Ferdî Hikmet Fass'ı" başlıklı bölüm yer almıştır. İnsânî açıdan, peygamberlerin insânî ve bireysel yönleri aslî ve evrensel yönlerini, yani kıymetli mücevheri içeriyor görünmesine rağmen, gerçekte ilişki tersinedir. Fass'ı (mücevherin kaşını) içeren ve kararlaştıran peygamberin, iç gerçekliği, bireysel yönüdür. İlâhî vahy alıcısı tarafından 'renklendirilmekle' birlikte, evrensel açıdan alıcının bizzat kendisi, üstte kararlaştırılan ve göksel prototipince içerilen ilâhî bir imkandan başka bir şey değildir[69].

Fusûsu'l-hikem yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine izâfeten yirmi yedi bölüme ayrılmıştır. Kısa bir mukaddimenin ardından kelime-i Ademî'deki ilâhî hikmeti anlatan bölümle başlayan eserde sırasıyla kelime-i Şîşî'deki nefsî, kelime-i Nûhî'deki subbûhî, kelime-i İdrîsî'deki kuddûsî, kelime-i İbrâhîmî'deki müheymî, kelime-i İshakî'deki hakkî, kelime-i İsmâilî'deki âlî, kelime-i Ya'kūbî'deki ruhî,

[66] Ahmed Avni Konuk, **Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi,** Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın (hzl.), C.I, 3. bs., İstanbul: İFAV, 1999, s. 97-99.
[67] Kılıç, "Fusûsu'l-Hikem", s. 231.
[68] Nasr, age., s. 121.
[69] Nasr, age., s. 122.

kelime-i Yûsufî'deki nûrî, kelime-i Hûdî'deki ahadî, kelime-i Sâlihî'deki fâtihî, kelime-i Şuaybî'deki kalbî, kelime-i Lûtî'deki melkî, kelime-i Üzeyrî'deki kaderî, kelime-i Îsevî'deki nebevî, kelime-i Süleymanî'deki rahmânî, kelime-i Davûdî'deki vücûdî, kelime-i Yûnusî'deki nefesî, kelime-i Eyyûbî'deki gaybî, kelime-i Yahyâvî'deki celâlî, kelime-i Zekeriyyâvî'deki mâlikî, kelime-i İlyâsî'deki înâsî, kelime-i Lokmânî' deki ihsânî, kelime-i Harûnî'deki imânî, kelime-i Mûsevî'deki ulvî, kelime-i Hâlidî'deki samedî ve kelime-i Muhammedî'deki ferdî hikmetler anlatılır. Zira İbnü'l-Arabî'ye göre Hz. Muhammed insan nevinin en mükemmel var oluşu olup her şey onunla başlar ve yine onunla son bulur[70].

Eserin üzerine bina edildiği anahtar terim de bu "kelime" (logos) yahut "hakikat-i Muhammediyye" denilen kavramdır. Buna göre her peygamberin bâtını bir kelimedir, fakat hepsinin sahip olduğu hakikat mertebesi farklıdır. Hakikatlerin hakikati ve küllî kelime ise Hz. Muhammed'in hakikatidir; diğer bütün mertebeler o kelimeden neşet eder, varlık sebeplerini ve bilgilerini ondan alırlar. İbnü'l-Arabî'nin "kelime"den kastı ile geleneksel felsefenin "logos"u arasında yer yer bir paralellik kurulduğu da olur[71].

Eserde esas mihveri teşkil eden ve "tecellî-i evvel, akl-ı evvel, akl-ı kül, vücûd-ı evvel, âdem-i hakîkî, hakîkat-i âdem, rûh-ı a'zam, mebde-i evvel, sebeb-i evvel, levh-i mahfûz, ümmü'l-kitab" gibi sıfatlarla tanımlanan bu merkez Hz. Muhammed'in batınî cevheri, onun hakîki vechesidir. Kısaca eserin ana temasının "insân-ı kâmil" olduğu söylenebilir. Bu bakımdan *Fusûsu'l-hikem*'i zâhirî ve yatay düzlemde bir peygamberler tarihi; batınî, metafizik ve dikey düzlemde tasavvufî bir na't-i nebî gibi görmek de mümkündür[72].

Hz. Adem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulan *Fusûsu'l-hikem*'de bölümlerin bir kronolojik sırası olmadığı gibi (meselâ İsâ bölümü Süleyman bölümünden öncedir) belirli bir fikri bütünlüğü takip ettiği de söylenemez. Meselâ Nûh,

[70] Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* adlı çalışmasında *Fusûs*'u tahlîl etmiş ve bazı "Fass"ları özetlemiştir. Bk. Süleyman Ateş, **İşârî Tefsîr Okulu,** 2. bs., İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998, s.172-175; ayrıca Dilâver Gürer "Klasiklerimiz/XII, '*Fusûsu'l-Hikem*'' adlı makalesinde *Fusûs*'un detaylı bir fihristini çıkarmıştır. Bk. Gürer, agm., s. 429-434.

[71] Klıç, agm. , s. 231.

[72] Klıç, agm. , s. 231.

Mûsâ ve Îsâ bölümlerinde ele alınan konularla ilgili peygamberlerin hayatları ve tebliğleri arasında çok sıkı bir irtibat kurulmuşken diğer bazı bölümlerde bölüme adını veren peygamberle anlatılanlar arasında bu derecede bir bağın bulunmadığı göze çarpar. Ayrıca kitapta sahip olduklari hikmet nevileri anlatılan Şît ve Hâlid b. Sinân'ın peygamber oldukları sadece bazı hadislerde zikredilmekte, Lokman ise *Kur'an*'da peygamberden ziyâde bir veli olarak geçmektedir[73].

Bunun yanı sıra metin içinde yer yer bazı tezatlı ve aykırı (paradoksal) ifadelere de rastlanır. Bu tarz metinlerde çokça görülen bu durum, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin en bariz özelliklerinden olup bir hakikatin farklı mertebelerde farklı şekiller almasının sonuçta bazı farklı ifadelendirmeleri zaruri kılması ile açıklanmıştır[74]. Ayrıca "Ben ancak bana ne ilkā edilmişse onu ilkā ettim ve ancak bana ne indirilmişşe onu bu satırlara döktüm. Ne nebiyim ne resûl. Sadece vâris-i nebî ve hâris-i ahiretim" der[75]. Kendisine bahsedilen bilgilerin hepsini değil ancak Hz. Peygamber'in çerçevesini çizerek anlatmasına izin verdiği kadarını açıkladığını[76] da özellikle ifade eder[77]

Kısaca, yazıldığı tarihten beri kendisine atıfta bulunulan ve hacim olarak hiç de büyük olmayan bu eserin konusu irfânî tasavvuf ya da bir başka deyişle tahakkukî tasavvuftur. 27 peygamberin isminde mündemiç olan 27 ayrı hikmet üzerine binâ edilmiştir. Bütün bu hikmetlerin odak noktasında ise hatemü'l-enbiyâ ve insân-ı kâmil olan Hz. Peygamber vardır. Eser aynı zamanda müellifin temel düşünce sistemi olan vahdet-i vücûd fikrini derli toplu bulabileceğimiz bir kaynaktır[78].

Vefatından yaklaşık on yıl evvel yazıya geçirilen bu esere İbnü'l-Arabî büyük önem verir, çevresindekilere bu eseri diğer risâleleriyle bir arada ciltlemeyip müstakil olarak tutmalarını söylerdi. Eserin, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'*nin özellikle II. cildinin 357-377. sayfaları arasında özetlenmiş olduğu görülür ki bu da *Fütûhât*'ın bir bakıma

---

[73] Kılıç, agm. , s. 231.
[74] Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Mustafa Tahralı, "Fusûsu'l-Hikem'de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", A. Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, 3. bs., C.II, İstanbul: İFAV Yayınları, 2002, s. 9-38.
[75] İbn Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, Ebü'l-Alâ Afîfî (thk.), Beyrut: Dârü'l-kitâbü'l-Arabî, 1423/2002, s. 48.
[76] İbn Arabî, age., s. 14.
[77] Kılıç, agm. , s. 231.
[78] Gürer, agm., s. 396.

Fusûs'un şerhi olduğunu gösterir[79].

Eserin Sadreddîn Konevî tarafından yazılan ilk nüshası İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde nr. 1933'te kayıtlı bulunmaktadır. 630 (1233) tarihli bu en eski nüshanın zahriyesinde eserin, katipliğini yapan Konevî tarafından İbnü'l-Arabî'ye okunarak mukabelesinin yapıldığını gösteren sema kaydı yer almaktadır. İlk defa Kahire(1252) ve İstanbul'da (1304) yayınlanan eserin tahkikli neşri Ebü'l-Alâ el-Afifi tarafindan yapılmıştır (Kahire 1946)[80].

Fusûsu'l-hikem Farsça, Türkçe, Urduca ve İngilizce'ye (*The Bezels of Visdom*, trc. R. W. J. Austin [New York 1982]) tam metin olarak; Fransızca (*La sagasse de prophétes*, trc. Titus Burckhardt [Paris 1955]); Almanca (trc. Hans Kofler) ve Rusça'ya (trc. Alexander Kynsh) kısmen tercüme edilmiştir.

Fusûsu'l-hikem bizzat İbnü'l-Arabî tarafından *Nakşü'l-fusûs* adıyla özetlenmiştir. Bu eserin katipliğini, İbnü'l-Arabî'nin talebelerinden İsmail b. Sevdekin üstlenmiştir. Eserde ibarenin lafzan ihtisar edilmesinden çok fikirlerin özetlenmesi yoluna gidilmiştir. Kütüphanelerde birçok nüshası bulunan, *Nakşü'l-fusûs, Resâ'ilü İbn Arabî* içerisinde basılmıştır (Haydarabad 1948, II, 27. risale)[81]. Ele aldığı meselelerin zor anlaşılır olmasının yanı sıra dil olarak da çok muammalı bir yapıya sahip bulunan eser üzerine bir çok şerh[82] ve reddiye yazılmıştır[83].

b. Eserin Türkçe Tercüme ve Şerhleri[84]

Fusûsu'l-hikem'in Osmanlı dönemi tasavvufî ve fikrî hayatı üzerindeki etkileri

[79] Kılıç, agm. , s.231.
[80] Kılıç, agm. , s. 232.
[81] Kılıç, agm., s.232.
[82] "*Fusûsu'l-Hikem* şerhlerinin liste halinde verildiği eserler şunlardır: 1. Osman Yahya, **L'Histoire et la classification de I'æuvre d'Ibn Arabî**, Damas 1964, s.241-256; 2. Bursalı Mehmet Tahir b. Rifat, Tercüme**-i Hâl ü Fazâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî,** 1329, s. 22-24; 3. eş-Şeyh Mehmet Receb Hilmi Efendi, **Kitabü'l-bürhâni'l-ezheri fî menâkıbi'ş-Şeyhi'l-Ekber**, 1326, s. 49-51; 4. Muhyiddîn-i Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, M. Nuri Gençosman (çev.), İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1971, s. XV-XVI; 5. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın (hzl.), A. Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, 3. bs., C.I, İstanbul: İFAV Yayınları, 1999, s. 9-10". Mehmet Recep Hilmi, age., s. 79. Ayrıca bk. Kılıç, age., s.232-234.
[83] Bu şerh ve reddiyelerin listesi için bk. Kılıç, agm. , s.232- 237; Gürer, agm., s. 403-414.
[84] *Fusûsu'l-hikem* şerhleri için sayısı yüzleri aşan rakamlar verilmiştir. Tezimizin muhtevasını aşması sebebiyle eserin sadece Türkçe tercüme ve şerhlerini vermekle yetindik. Bk. dipnot: 82.

çok kapsamlı, derin ve devamlı olmuştur[85]. Bu etkinin sonucu olarak *Fusûsu'l-hikem* Osmanlı döneminde Arapça şerhlerle yetinilmemiş Türkçe'ye tercüme ve şerh edilmiştir.

1. *Fusûsu'l-hikem*'in Türkçe'ye ilk tercümesi, Yazıcıoğlu Mehmed'in *el-Müntehâ*[86] adlı ta'likatını kardeşi Ahmed Bîcan'ın genişleterek çevirmesiyle gerçekleştirilmiştir (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630). Tezimizin konusunu oluşturan bu eser III. bölümde ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

2- Bayezid Halîfe, Dede Ömer Rûşenî'nin yanında girdiği halvetten sonra *Fusûs* üzerine önce Arapça bir şerh kaleme almış, daha sonra bu kitaptan ilham alarak *Sırr-ı Cânân* adını verdiği Türkçe bir eser yazmıştır. 5500'ü aşkın beyitten oluşan eserde *Fusûs*'un bazı konularını nazmetmiştir (Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 937).

Eserin başka bir dile manzum olarak çevrilip şerhedilmesi daha sonraki yıllarda Nasrullah Nusretî tarafından "*Cünûnü'l-Mecânîn*" adıyla Farsça'da ve Michael Sells tarafından kismen İngilizce'de denenmiştir.

3- III. Murad'ın rüyâsı üzerine Zeyrek Ağa'nın emriyle Nev'î'nin hazırladığı Türkçe *Fusûs* tercümesine bizzat padişah tarafından "*Keşfü'l-hicâb min vechi'l-kitâb*"[87] adı verilmiştir (İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 2132). Müellif nüshası Köprülü Kütüphanesindedir[88].

1002 (1593) yılında tamamlanan bu tercümede Cendî, Kayserî ve Câmî şerhlerinden de faydalanan Nev'î'ye Şeyh Şaban Efendi de yardımcı olmuştur.

---

[85] Uludağ, "Osmanlı Dönemi Tasavvuf Düşüncesinin Bazı Temel Kaynakları", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, A. Yaşar Ocak (hzl.), Ankara: TTK, 2005, s.28-31. İbn Arabî ekolünü devam ettiren şahsiyetler için bk. Tahralı, "Muhyiddın İbn Arabî ve Türkiye'ye Te'sirleri", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Y. 23, S.1 Ocak 1994, s. 33-35.

[86] "Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Yazıcıoğlu Mehmed, Cendî'nin *Şerh-i Fusûsi'l-hikem* adlı şerhine ***el-Müntehâ*** adlı bir şerh yazmış", kardeşi Ahmed Bîcan'da bu şerhi aynı isimle Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bk. Uludağ, "Cendî", **DİA,** C. VII, Ankara: TDV, 1993, s. 361. "*Fusûs*'un ikinci nesil şarihlerinin başında Konevî'nin talebesi Cendî (ö. 691/1292[?]) gelir. Cendî'nin metinle irtibatlı ilk tam şerh olma özelliği taşıyan ve metnin diliyle ilgilenmekten çok İbnü'l-Arabî'nin metafizik ve kozmolojik görüşlerine ağırlık veren bu şerhi İran'daki iki nüshaya dayanılarak Seyyid Celâleddin Aştiyânî tarafından yayımlanmıştır (Meşhed 1982)". Kılıç, "Fusûsu'l-hikem", s. 232.

[87] Bu şerh üzerine Marmara Üniversitesi SBE'ye bağlı olarak yüksek lisans çalışması yapılmaktadır.

[88] Yahya b. Ali Nev'î Efendi, **Keşfü'l-Hicâb an vechi'l-kitâb**, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa Böl., nr. 715, müellif hattı, 1002, 453 vr.

4- İsmail Ankaravî, daha önce adı geçen *Nakşü'l-fusûs*'u *Zübdetü'l-fuhûs fî nakşi'l-Fusûs* adıyla Türkçe'ye çevirip şerhetmiştir (İstanbul 1328). Bu şerh "*Gerçeklerin Özü*" adıyla İstanbul'da basılmıştır[89].

5- Abdullah Bosnevî'nin *Tecelliyâtü arâisi'n-nusûs* adıyla yaptığı ilk Türkçe *Fusûs* şerhi ise ilmî muhitte çok tutulmuş ve iki defa basılmıştır (Bulak 1252; İstanbul 1290). Bosnevî bu şerhini önce Arapça olarak yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1247) daha sonra Türkçe'ye çevirmiştir.

Son zamanlarda İngilizce'ye çevrilen bu şerh yanlışlıkla İsmâil Hakkı Bursevî'ye nisbet edilerek yayımlanmıştır (Ismâil Hakkı Bursevi's *Translation of and Commentary on Fusus al-Hikam*, trc., Bülent Rauf, I-IV,Oxford 1986-1991).

6- Davudzâde Saîd el-Harputî eş-Şa'bânî'nin *Gülzâr-ı Fusûsu'l-hikem* adıyla yaptığı Türkçe bir şerhten Abdülbâki Gölpınarlı bahsetmektedir (Konya Mevlânâ Müzesi, A. Gölpınarlı, nr. 210).

7- Ahmed Avni Konuk'un tercüme ve şerhi, Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın tarafından yeni harflere aktarılıp gerekli notlar, önsöz, indeks ve lugatçeler de ilave edilerek neşredilmiştir. (*Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I-IV, İstanbul 1987-1992). Ayrıca Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi* (İstanbul 1946) adlı eserinde *Fusûs*'u, Konuk tercümesinden özetlemiştir (s. 309-321).

8- Ali Selahattin Bey'in (Yiğitoğlu) yaptığı bir *Fusûs* tercümesi 1944 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanmak üzere satın alınmış, ancak bunun yerine M.Nuri Gençosman'ın çevirisi basılmıştır (İstanbul 1952, 4. bs., 1990). Bu çeviri iddia edilenin aksine çok muğlaktır.

Şemseddin Yeşil de "*Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî Hakikati Nasıl Anlatıyor: Fusûsu'l-Hikem*" adlı kitabında (İstanbul 1959) sadece "Adem Fassı" üzerine bazı açıklamalarda bulunmuştur[90].

---

[89] Bk. İsmâîl Rusûhî Ankaravî (şrh.), Muhyiddin İbnü'l-Arabî, **Nakşe'l-Fusûs/**Gerçeklerin Özü-, Ayhan Yıldırım (hzl.), İstanbul 2005; a.mlf., ae., İlhan Kutluer (hzl.), İstanbul: Ribat Yayınları, 1981.

[90] Kılıç, agm. , s. 233-234.

9- Ekrem Demirli'nin günümüz Türkçesi'yle yaptığı çeviri ve şerh de (İstanbul 2006) ise kitap iki bölümden oluşuyor. Birinci kısımda çeviriyle birlikte bölüm sonları notlarla zenginleştirilmiş ve kitabın ikinci kısmında ise metin yalnızca şerh edilmekle kalmayıp Konevî, Cendî, Kaşânî, Dâvûd Kayserî gibi ilk dönem şarihlerinin de görüşlerine yer verilmiştir[91].

10- Abdülhalim Şener tarafından "*Hikmetlerin Özü*" adıyla yapılan tercüme ise şu an itibariyle en son yapılmış Türkçe çeviridir[92]. Oldukça sade ve duru bir dil kullanılmıştır.

İbnü'l-Arabî'nin önemli bazı eserlerine ve *Fusûsu'l-hikem*'e değinildikten sonra İbnü'l-Arabî'nin basılan diğer bazı eserleri ise şunlardır: *Risâletü'l-envâr* (Kahire 1332; trc. Mahmud Kanık, İstanbul 1994); *el-İsfâr an netâici'l-esfâr* (nşr. D. Grill, Le devoilement des efets du vogage, Paris 1994); *el-İsrâ' ile'l-makāmi'l-esrâ* (nşr. Suâd el-Hakîm, Beyrut 1988); *Rûhü'l-kuds* (nşr. İzzet Husriyye, Şam 1970); *et-Tecelliyâtü'l-ilâhiyye* (nşr. Osman Yahyâ, Tahran 1367/1988); *Ankâ'ü muğrib fî ma'rifeti hatmi'l-evliyâ' ve şemsi'l-mağrib* (Kahire 1970)[93]; *Mişkâtü'l-envâr* (İstanbul 1990, trc. Mehmet Demirci); *el-Kevkebu'd-durrî fî menâkibi Zi'n-Nûni'l-Mısrî* (İstanbul 2005, trc. Ali Vasfi Kurt)[94]; *et-Tenazzülâtü'l-mevsıliyye* (İstanbul 1975, trc. Selâhaddin Alpay)[95].

[91] Bk. İbn Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, Ekrem Demirli (çeviri ve şerh), 1. bs., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

[92] Bk. Muhyiddin İbni Arabî, **Fusûsu'l-Hikem/** Hikmetlerin Özü, Abdülhalim Şener (trc.), 1. bs., İstanbul: Sûfî Kitap, 2007.

[93] Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", s.514. Daha fazla bilgi için bk. Uludağ, s. 76-91.

[94] İbn Arabî, **Şeyh-i Ekber'in Kaleminden Bir Sûfî'nin Portresi- Zunnûn-i Mısrî/ el-Kevke-bu'd-durrî fî menâkibi Zi'n-Nûni'l-Mısrî ,** Ali Vasfi Kurt (trc.), 1. Bs., İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2005.

[95] Muhyiddin İbni Arabî, **Meleklerin Ruh Aleminden Madde Alemine İnişi/ et-Tenazzülâtü'l-mevsıliyye**, Selâhaddin Alpay (trc.), İstanbul: Esma Yayınları, 1975.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜNTEHÂ'NIN MÜELLİFİ AHMED BÎCAN'IN

HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

Kaynaklarda fazlaca bir bilgi bulunmamakla birlikte, o dönemi inceleyen neredeyse bütün eserler, Yazıcıoğlu kardeşlerden, Ahmed Bîcan ve eserlerinden söz etmektedir. Yazılı kaynakların dışında, yaşadığı bölge halkı arasında Ahmed Bîcan'la ilgili menkıbeler, hala dilden dile dolaşmaktadır[96]. "Ahmed Bîcan" adı Gelibolu ve çevresinde doğmuş çocuklara ad olmuş[97] ve hâlâ da olmaktadır. Ahmed Bîcan ve ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed yaşadıkları bölge halkı tarafından sevgi ve saygı ile anılmış ve türbelerini ziyaret etmek –bugün de dahil- bir gelenek haline gelmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde Yazıcıoğullar'ının eserlerinden yola çıkılarak Ahmed Bîcan'ın hayatı söz konusu edilecektir.

A. Doğum Yeri ve Tarihi

Ahmed Bîcan XV. yüzyılda yaşayan Türk âlim, mutasavvıf, mütercim ve nâsirlerindendir. Yazıcıoğlu, Yazıcızâde veya nâdiren İbnü'l-Kâtib (Ahmed) dahi denilmekle beraber daha çok "Bîcan" lakabıyla meşhur olmuştur[98].

Ahmed Bîcan'ın doğum yeri ve tarihi konusunda elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir. Ahmed Bîcan'ın kendi eserlerinde de doğum tarihi ve doğduğu yerle ilgili hiçbir bilgiye rastlanamamaktadır. Ancak doğum yeri ile ilgili olarak, İsmâil Hakkı Bursevî'nin "*Ferâhu'r-Rûh*"[99] ve Bursalı Mehmet Tâhir'in "*Osmanlı Müellifleri*"[100] adlı eserlerinde, ağabeyi Mehmed'in doğum yerini Malkara'ya bağlı Kadıköyü'nü gösterdikleri dikkate alınırsa, Ahmed Bîcan'ın da bu köyde doğmuş olması muhtemel görünmektedir. Fakat *Envâru'l-Âşıkîn*'de yer alan "Hak Teâlâ hazretleri, miskîn Ahmed-i Bîcân'ı deniz kenarında gaziler şehrinde, Gelibolu'da yarattı"[101] ifadesinden,

---

[96] Aynur Koçak, Gelibolulu Ahmed Bîcan'ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, 2000.),s. 24-25. Sözlü kaynağa örnek olarak bk. Aynur Koçak, age., s. 24'teki dipnot; yazılı kaynağa örnek olarak bk. **Evliyâlar Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1992, s. 136-137.

[97] "Sultan II. Murad ve Fatih Devirlerinde cenûbî Rumeli'nin köklü bir hanedanı Kasaboğlu ailesi Yazıcıoğlu kardeşlerin enîsi, hâmisi imişler. Bu sülâlelerden birinin adı Ahmed Bîcan'dır". Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, 806-855 (1403-1451), C.II, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s. 521.

[98] Âmil Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", **DİA**, C. II, Ankara: TDV, 1989, s. 49.

[99] İ. Hakkı Bursevî, **Ferâhu'r-Rûh/**Şerhu'l-Muhammediyye, C.II, Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ, 1255, s. 236.

[100] Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C.I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333, s. 194.

[101] Ahmed Bîcan, **Envâru'l-Âşıkîn**, İstanbul, 1305, s. 403.

Gelibolu'da doğduğunu söylemek de mümkündür[102].

Ahmed Bîcan'ın doğum tarihi ise henüz bilinmemektedir. Ancak yaşadığı dönemle ilgili bilgi, kendi eserlerinde bulunmaktadır[103]. *Envâru'l-Âşikîn*'i 855(1455)'te yazdığına göre doğumunun II. Murad döneminde (1421-1451) yani XV. yüzyılın ilk çeğreğinde olduğu tahmin edilebilir[104].

Ahmed Bîcan'ın yaşadığı şehir konusunda ise kaynaklarda "Gelibolu'yu vatan tuttuğu ve memleket edindiği"[105] ve "Gelibolu'da olurdu"[106] ifadeleri yer almaktadır. Ahmed Bîcan, eserlerinde kendi ifadeleriyle de belirttiği gibi Gelibolu'da yaşamış ve eserlerini burada kaleme[107] almıştır.

Taşköprüzâde, *eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye*'de "Şeyh Ahmed dahi müddet-i ömründe Gelibolu'da temekkün ve mutavattın olup"[108] diyerek Ahmed Bîcan'ın Gelibolu'da yaşadığını belirtmiştir. Ayrıca Ahmed Bîcan ve ağabeyi, savaşlara da katılmış ve Gelibolu'nun muhafazasında görev almışlardır[109].

B. Nesebi ve Ailesi

Muhammediye[110] adlı manzum eseriyle tanınan Yazıcıoğlu Mehmed'in küçük kardeşi olan[111] Ahmed Bîcan'ın nesebi konusundaki bilgiye, Yazıcıoğlu Mehmed'in kendi el yazması olan *Muhammediye* isimli eserinin ketebe kısmında "Muhammed bin

---

[102] Çelebioğlu, agm., s. 50

[103] Ahmed Bîcan, age., Süleymaniye Ktp., Hasib Efendi, nr. 211.

[104] Koçak, s. 28.

[105] Ahmed Bîcan, **Müntehâ,** İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, nr. 3324, vr. 1b.

[106] Ahmed Bîcan, age., Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630, vr. 1b.

[107] Ahmed Bîcan, age., vr. 1b.

[108] Mehmet Mecdi Efendi, **Hadaikü'ş-Şakaik/** Şakāik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri, Abdülkadir Özcan (hzl.), C.I, İstanbul: Çağrı Yayınları, s. 127.

[109] " el-Hamdüli'llâh ki, Gelibolu'da nice kez kâfir ile ceng edip gazâlar edip dururuz". Bk. Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Âşıkîn*, Süleymaniye Ktp., s. Hasib Efen., nr. 211, vr. 285a; Çelebioğlu, *Muhammediyye,* C.II, Ankara: MEB, 1996, s. 398; "el-Hamdüli'llâh ki, Gelibolu'da nice kez denizde ve Konstantiniyye'de gazâ' etmişizdir. İn-inşâ'-Allâhu Teâlâ gazâda şehîd oluruz". Ahmed Bîcan, *Müntehâ,* Kılıç Ali Paşa, vr. 94a-94b.

[110] "Eserin müellif hattı harekeli nüshası Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyât Müdürlüğü Ktp.'ndedir (nr. 431/A)". Eser ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Uzun, "Muhammediye", **DİA**, C. XXX, Ankara: TDV, 2005, s. 586-587; Çelebioğlu, *Muhammediye*, C.I-II, Ankara: MEB, 1996; Hatice Kelpetin Arpaguş, **Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı**, 1. bs., İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001, s. 24-28; Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C.I, İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1987, s. 488; Vasfi Mahir Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964, s. 278; Abdurrahman Câmî, **Nefehâtü'l-Üns min Hadârati'l-Kuds**, Lâmiî Çelebi (trc. ve şrh), Süleyman Uludağ-Mustafa Kara (hzl.), İstanbul: Marifet Yayınları, 1995, s. 842.

[111] Çelebioğlu, age., C.II, s. 49.

Salih bin Süleyman" ifadesiyle ulaşılmaktadır[112]. Yani dedesinin Süleyman babasının da Salih adlı zatlar olduğu anlaşılmaktadır. Dedesi Süleyman'dan önceki dedeleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Annesi hakkında ise sadece babası Salih'in "Müctebe" köyünden bir kadınla evli olduğuna dair sözlü bir anlatım dışında hiçbir mâlumat yoktur[113].

XVI. yüzyılın son dönem ünlü tarihçilerinden Gelibolulu Âlî[114], *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde Yazıcı Sâlih'in doğum yeri ve kökeni olarak Ankara veyâ vilâyet-i Rûm'un kasabalarından biri olabileceğini belirtmektedir[115.] Yazıcı Sâlih, devlet hizmetinde kâtib (yazıcı) olarak çalışmıştır. Bu bakımdan iki kardeş daha ziyade de Mehmed (Muhammed), Yazıcıoğlu lâkabıyla şöhret bulmuştur[116].

Yazıcı Sâlih'in 811(1408)'de[117] tamamladığı, Anadolu'da astroloji sahasında muhtemelen Türkçe ilk manzum eser olan[118] ve bilinen tek eseri olan[119] beş bin beyte yakın "melhame" nevinden[120] *Şemsiyye*'sini[121] Ankara'da yaşayan Devlet Han ailesinden İskender b. Hacı Paşa'ya ithaf etmiş olması[122], yazarının Ankaralı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu durumda Yazıcızâde ailesinin Gelibolu'ya daha sonradan gelip yerleştiği sonucu çıkmaktadır[123.].

---

[112] Çelebioğlu, age., C. II, s. 606.

[113] Çelebioğlu, age., C. I, s. 16.

[114] Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Akün-Bekir Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi", **DİA**, C. II, İstanbul: TDV, 1989, s. 414-421; Haluk İpekten, **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, 1. bs., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 27.

[115] Gelibolulu Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, Millet Ktp., Tarih böl., no. 4225, vr. 75b.

[116] Çelebioğlu, agm., C.II, s. 49.

[117] Yazıcı Salih, **Şemsiyye,** Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr.776, vr. 121b.

[118] Behçet Necatigil, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, 16. Bs., İstanbul: Varlık Yayınları, 1996, s. 353.

[119] "Bursalı Mehmet Tahir Melhame ve Şemsiyyeyi iki ayrı eser olarak gösterse de (Yazıcı Selâhaddin, Türk Yurdu, İstanbul, 1329, s. 1021-1022) herhalde ikisi birbirini tamamlayan tek bir eserdir". Bk. Çelebioğlu, "Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi", **AÜİFD**, C.I, S.I Aralık-1975, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1976, s. 179.

[120] Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", s. 49.

[121] Yazıcı Salih eserin başında ve sonunda adının Şemsiyye olduğunu belirtmiştir. Üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde kainatın yaratılışı, peygamberler ve son peygamber Hz. Muhammed'in sıfatları ve medhi, ilk dört halifenin medhiyeleri ve "sebeb-i te'lif" yer almaktadır. İkinci bölümde ise; her biri bir aya karşılık gelen on iki bâb ve yirmi beş fasıldan oluşup, her fasılda o ay içinde meydana gelen tabiat olayları ve sonuçları anlatılır. Üçüncü bölümde ise ayın menzilleri, yıldızların ahvalleri, seyyarelerin devri, her ayın günlerinin özellikleri, bu gönlerin uğurlu ve uğursuz yönleri, bu gönlerde yapılması gereken ve gerekmeyen işler yer alır. Geniş bilgi için bk. Çelebioğlu, " *Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi*", s. 180-218.

[122] B. Mehmet Tahir, age., s. 309; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.I, 3. bs., Ankara: TTK, 1977, s. 282.

[123] Çelebioğlu, agm., s.172; a.mlf., age., C.I, s. 9; Uzunçarşılı, age., s. 282.

Ahmed Bîcan'ın babası Salih'in "Kâtib"[124] (yazıcı) ve İlm-i nücûm[125] (astroloji) alanında ihtisas sahibi oluşundan ve de *Şemsiyye*'de yer alan "sahibü't-te'lîf Yazıcı Salahaddîn"[126] terkibinden bilgili ve iyi eğitim almış bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Mezarı kesin olarak belli değilse de şifâhî rivâyetlere göre Gelibolu'da, elli altmış sene öncesine kadar türbe olan ve bugün "Yazıcıoğlu Mescidi" denilen binada bulunmaktadır[127].

Ahmed Bîcan'ın abisi Yazıcıoğlu Mehmed, XV. yüzyılın ilk yarısında yetişen ve II. Sultan Murad (1421-144, 1444-1451) ve kısmen Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devirlerini idrâk eden Molla Fenârî (ö. 834/1436), Akşemseddin (ö. 863/1458), Molla Yegân (ö. 840/1436) vs. gibi zamanın meşhur ulemâsından, meşâyihinden ve ehl-i tasavvuflarındandır[128]. Hacı Bayrâm Velî'nin halifelerindendir[129]. Tahsilini kemâle erdirmek üzere İran ve Maveraünnehir'e giderek Haydar Hafî ve Zeyne'l-Arab gibi meşhur zatlardan istifade etmişse de asıl manevî feyzini Hacı Bayrâm Velî hazretlerinden almıştır[130]. Konya zaferini bildirmek için Gazi Hüdavendigar tarafından Mısır'a sefir olarak gönderilmiştir[131].

Manevî gıdasını Hacı Bayrâm'dan alan dervişlerden biri olan[132] Yazıcıoğlu Mehmed, kasaba dışında denize bakan bir yerde, kayaları oyduğu bir kovukta riyâzetle meşgul olmuş ve *Muhammediye'*sini burada yazmıştır. Bu ünlü eseri asırlarca Osmanlı

---

[124] Ali Efendi, **Tuhfetü'l-Mücâhidîn**, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2293, vr. 497a.
[125] Gelibolulu Âlî, age. , vr. 75b.
[126] Yazıcı Sâlih, age., vr. 12a.
[127] Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", s. 50.
[128] Çelebioğlu, age., C. I, s. 9.
[129] Mehmet Mecdi Efendi, age., s. 127. Yazıcıoğlu Mehmed'in hayatıyla ilgili geniş bilgi için bk. Taşköprüzade, **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, Ahmed Suphi Furat (nşr.), İstanbul: İÜEF, 1405/1985; Mehmed Mecdi Efendi, age., s. 127-128; Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, Zuhuri Danışman (çev.), İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970, C. VIII, s. 177-178; Bursalı Mehmet Tahir, age., C. I, s. 194-196; Mehmed Süreyya , **Sicill-i Osmânî**, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308, C. IV, s. 103; Hüseyin Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ**, Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz (hzl.), C.II, İstanbul: Kitabevi, 2006, s. 458-463; E. J. W. Gibb, **A history of Ottoman Poetry**, London, 1958, C.I, S. 389-407; Çelebioğlu, age., C.I, s. 9-42,157-184; Haşim Şahin, "Yazıcızâde Kardeşler ve Osmanlı Kültür Hayatına Etkileri", **Osmanlı Yükseliş Dönemi Değerleri Semineri**, İstanbul, 23 Haziran 2007, s. 2-16; Vasfi Mahir Kocatürk, **Tekke Şiiri Antolojisi**, Ankara: Buluş Kitabevi, 1955, s. 95.Ayrıca "Hüseyin Vassaf, XX. Asrın başlarında gerçekleştirdiği Harameyn ziyaretini kitap haline getirmiş ve eserini '*Hâtıra-i Hicâziyye*' olarak isimlendirmiştir". İşte bu eserinin dokuzuncu ve on yedinci sayfaları arasında Yazıcıoğlu kardeşlerin biyografilerine de yer vermiştir". Bu eser "MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., Yazmalar, no: 368'de kayıtlıdır. 1323/1906 tarihli olup müellif hattıdır". Meliha Sarıkaya, "Hüseyin Vassaf'ın Hicaz Hatırası veya Bir Asır Öncesinin Hicaz Günlüğü", **Keşkül/** Sûfî Gelenek ve Hayat, S: 10, Güz-2006, İstanbul, 2006, s. 62-63.
[130] İ. Hakkı Bursevî, Hac-ı Bayrâm-ı Velî'den bahsederken " Hacı Bayrâm-ı Velî'de kuvvet-i tasarruf var idi. Ammâ rütbe-i irfânda sâhib-i Muhammediyye kadar değil idi" diyerek, Yazıcıoğlu Mehmed'in ilminin derinliğini ve derecesini tarif etmektedir. Bk. İ. Hakkı Bursevî, **Silsilenâme-i Tarîk-i Celvetiyye**, İstanbul 1291, s. 73-74.
[131] B. Mehmet Tahir, age., C.I, s. 222.
[132] Mustafa Kara, **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Bursa: Sır Yayıncılık, 2004, s.91.

halkına Hz. Muhammed'in manevî mirasını yansıtmıştır. Hz. Muhammed'e duyduğu aşırı sevgi sebebiyle kaleme aldığı *Muhammediye* 9119 beyitten oluşan manzum bir eserdir[133]. Müellif eserini *Meğaribü'z-Zaman* ismindeki Arapça başka bir kitabının Türkçe manzum tercümesi olarak kaleme almıştır[134]. Ayrıca *Şerh-i Fusûsu'l-hikem*[135] adlı Arapça eseri bir de "*Fatiha Sûresi Tefsiri*" vardır[136].

Yazıcıoğlu Mehmed 855/1451'te vefat etmiştir[137]. Bu tarih aynı zamanda padişah II. Murad'ın vefat yılıdır[138]. Ali Efendi, *Tuhfetü'l-Mücâhidîn* adlı eserinde, Yazıcıoğlu Mehmed'in Gelibolu'da yaşadığını ve vasiyeti üzerine vefat edince Gelibolu'ya defnedildiğini söyler[139]. Yazıcıoğlu Mehmed için, "Hâlâ türbesi Gelibolu' da mezar-ı sıgar ve kibardadır"[140] kaydı da vefatından sonra mezarının türbe olarak ziyaret edildiğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi Ahmed Bîcan'ın annesi ve babası hakkında çok az bir bilgi bulunmaktadır. Evlenip evlenmediği, çocuklarının olup olmadığı hakkında ise henüz bir bilgi mevcud değildir. Bununla birlikte tarihte Ahmed Bîcan'ın soyundan gelmiş şahsiyetlere de rastlanmaktadır[141].

C- Tahsil Hayatı

İlk eğitimini babasından aldığı sanılan Ahmed Bîcan'a daha sonraları ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed de bir yol gösterici olmuştur[142]. Eserinde ağabeyi için "âlim, fâzıl, ârif ve kâmil" sıfatlarını kullanan Ahmed Bîcan ağabeyinin kalıcı bir eser bırakması için kendisini teşvik ettiğini ve bu doğrultuda ağabeyinin yazmış olduğu Arapça *Megārübu'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ' fi'l-ayn ve'l-ıyân* adlı eseri Türkçe'ye çevirdiğini

---

[133] Ethem Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, Ankara: TDV Yayınları, 1994, s. 64.
[134] Katib Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn**, C.II, Beyrut, 1990, s. 1617.
[135] Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'inin "Güzel bir uslubla muhtasar bir şerhi"dir. Bk. Katip Çelebi, age., C.II, İstanbul: 1263, s. 1263; Taşköprüzade, age., s.111; Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.II, İstanbul: Tabhane-i Amire, 1277, s. 460. Eserin yazma nüshalar için bk. Çelebioğlu, age., C. I, s. 174-177. Bk. I. bölüm, s. 16.
[136] Çelebioğlu, age., C I, s. 177.
[137] Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C.II, s. 458.
[138] Çelebioğlu, age., C.I, s. 37.
[139] Ali Efendi, age., vr. 497b.
[140] Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Müri't-Tevârih**, İstanbul: Maarif Nezareti, 1338, s. 446.
[141] Tasavvufî şiirleri ve na'atlarıyla tanınmış olan Gavsî, XVII. yüzyılda yaşamıştır. Gavsî, edebî bir şahsiyet olmakla birlikte Galata Mevlevihanesi'ne mesnevihan olmuş ve 20 yıl burada şeyhlik yapmıştır. Bu görevinde iken vefat etmiştir (1108-09/1697-98). Ayrıntılı bilgi için bk. Haluk İpekten, age., s. 159.
[142] Koçak, age., s.38.

söyler[143].

Ali Efendi, *Tuhfetü'l-Mücâhidîn* adlı eserinde Ahmed Bîcan'ın ilk feyzini ağabeyinden aldığını şöyle ifade eder: "Şeyh Mehmed Efendi hazretlerinin sohbet-i şerîfine erişip ayn-ı inâyetlerine mazhar düşmüştür; velâkin derler ki: 'Evvelâ karındaşından terbiye görmüştür'... Ve onun nazar-ı iltifâtı berekâti[y]le *Envâru'l-Âşıkîn* kitâbını te'lîf edip nice âsâr vücûda getirmiştir"[144].

Gelibolulu Mustafa Âlî de *Künhü'l-Ahbâr*'da "Kendilerin[i] dest-i tevbe ile irşâd eder ve az zamân geçmeden sâlik-i irşâd olur"[145] diyerek ağabeyinin kardeşine yol gösterici olduğunu ifade etmiştir.

Ahmed Bîcan'ın "*Müntehâ*" adlı eserindeki "İmdi ey tâlib-i esrâr-ı ilâhiyye! Bilmek gerektir ki, işbu kitâbı cem' ettim. Evvel *Fusûs'*tan ve *Istılâhât-ı Sûfiyye*'den ve *Menâzilü's-Sâirîn*'den ve *Tefsîr'-i Kebîr*'den ve gayrı tefâsîrden; ve dahi ne denli hitâbât-ı ilâhiyye varsa *Tevrât'*tan ve *Zebûr*'dan ve *İncîl*'den ve *Furkān*'dan; ve dahi ne denli kelimât-ı rabbâniyye varsa *suhuf-ı enbiyâ*dan ve *Tezkire-i Evliyâ'*dan; tâ âlem-i ceberûttan âlem-i mülke ve melekûta; hattâ Arasât-ı meâda ve cennât-ı âbâda varınca işbu kitâbda cem' olundu"[146] ifadelerinden o günün tüm temel kaynaklarını anlayacak ve yorumlayacak seviyede bir eğitim aldığı görülmektedir[147]. Ayrıca Yazıcıoğullar'ının her ikisi de şair ve edip kimselerdi. Vakitlerini ilim ve talebe yetiştirmekle geçirirlerdi[148].

Sonuç olarak, Ahmed Bîcan'ın eserlerinde ve diğer kaynaklarda her ne kadar hangi hocalar veya okullardan ne tür bir eğitim gördüğü belirtilmemişse de, Arapça eserleri çevirecek seviyede bu dili bilmesi, kitaplarını hazırlarken yararlandığı kaynakların dilinin Arapça ve Farsça, konularının tefsir, hadis, kelâm, fıkıh vs. ilimlerle ilgili olması, tasavvufî konularda oldukça ayrıntılı bilgiler aktarması, onun çağının ilimlerine vâkıf olduğunun açık bir göstergesidir[149].

---

[143] Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Âşıkîn*, vr. 4b.
[144] Ali Efendi, age., vr. 498a.
[145] Gelibolulu Âlî, age., vr. 75b.
[146] Bk., Ahmed Bîcân, *Müntehâ,* vr. 1b, 116b. Ayrıca bk. a.mlf., *Dürr-i Meknûn*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 1856, vr. 2a.
[147] Koçak, age., s. 40.
[148] Cebecioğlu, age., s. 65.
[149] Koçak, age, s. 40-41.

D. Tasavvufî Kişiliği ve "Bîcan" Lakabını Alışı

Büyük Selçuklular Devleti'nin Hârizmliler tarafından yıkılmasıyla bu bölgedeki halkın büyük çoğunluğunun Anadolu'ya gelmesi ve Moğol İstilası sebebiyle Cengiz'in orduları önünden kaçan Türkler'in Anadoluya sığınması ile birlikte pek çok şeyh ve dervişin de göç ettiği Anadolu'da tasavvufî faaliyetlerin temeli atılmıştır[150].

Anadolu'ya gelen bu dervişlere sahip çıkan Selçuklu hükümdarları, onların rahatça faaliyetlerine imkân tanımışlardır. XIII. yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren mutasavvıflar arasında, Konya'da "vahdet-i vücûd" düşüncesini sistemleştiren Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1241), onun görüşlerini geniş çevreye yayan talebesi Sadreddin Konevî[151] (ö. 673/1274), *Fusûsu'l-hikem*'in ilk şarihi Müeyyidüddin Cendî (ö. 691/1292[?]) ve Ekberiyye mektebinin en önemli temsilcisi Saîdüddin Ferganî (ö. 699/1300), Mevleviyye'nin pîri Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273), Sühreverdiyye'den Evhadüddin Kirmânî (ö. 634/1237), Kayseri ve Sivas'ta Kübreviyye ricâlinden *Mirsâdü'l-ibâd* sahibi Şeyh Necmeddin Dâye (ö. 654/1256), Tokat'ta *Leme'ât* sahibi Fahreddîn Irâkî (ö. 688 veya 709/1309-10), Kırşehir ve dolaylarında Hacı Bektâş-ı Velî ve Yûnus Emre gibi şahsiyetler bulunmaktaydı[152].

Ahmed Bîcan'ın yaşadığı XV. yüzyılın dinî-tasavvufî hayatını hazırlayan bir önceki yüzyıl, XIV. yüzyıldır. Klasik tarikatlar henüz oluşumlarını tamamlamadıkları için Babaîler, Ahîler, Vefâîler ve Abdâllar adını alan dinî nitelikli cemaatleri[153] tarihçi Âşıkpaşazâde dört ana grubda toplamaktadır. Ve bu cemaatleri "ahîyân-ı Rûm, gaziyân-ı Rûm, bâcıyân-ı Rûm ve abdalân-ı Rum[154]" diye isimlendirmektedir[155]. Genel karakteristiklerine bakıldığında bunların bütünüyle tasavvufî bir renk taşımadıkları, ancak bu dünyadan tamamen de kopuk olmadıkları gözlenmektedir. Tasavvufî çizgiyi

---

[150] Ahmet Yaşar Ocak, **XIII. yüzyılda Anadolu'da Baba Resul İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması,** 1. bs., İstanbul: Dergah Yayınları, 1980, s. 35-37.

[151] Geniş bilgi için bk. Ekrem Demirli, **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

[152] M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyâtında İlk Mutasavvıflar**, 4. Bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1981, s.137.

[153] Koçak, s. 137; Bu konuda geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "Tarikatlar Dünyasına Genel Bakış", **İslâmiyât,** C.II, S.3, Temmuz-Eylül 1999, s. 67-78.

[154] Ayrıntılı bilgi için bk. Haşim Şahin, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Abdalân-ı Rum (1300-1400)", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi SBE, 2001, s. 53-106; a.mlf., "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dîni Zümreler", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007).

[155] Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed, **Tevârih-i Âl-i Osman**, İstanbul 1332, s. 386.

izlemiş olmalarına rağmen bu şahsiyetlerin İslâm, Türk ve yerel kültürün bir sentezini oluşturdukları da bilinmektedir[156].

Bu dönemde tasavvuf tarihi açısından önemli bir gelişme, Anadolu'da tasavvufî düşüncenin sistemleşip tarikatlaşmaya başlamasıdır. Böylece Ahmed Bîcan'ın yaşadığı dönemde Anadolu'da, Kâzeruniyye, Kadiriyye, Rifâiyye, Sadiyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Zeyniyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye ve Yeseviyye gibi Anadolu dışında kurulan tarikatler olduğu gibi Bektâşiyye, Mevleviyye ve Bayramiyye gibi Anadolu'da kurulan tarikatler de mevcut bulunmaktaydı[157]. İşte Ahmed Bîcan da kendi ifadesiyle de sabit olduğu üzere mezhepçe Hanefî, tarikat olarak da Bayramî idi[158].

Ahmed Bîcan'ın müntesibi olduğu ve de Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat[159] olan "Bayramiyye"nin pîri Hacı Bayrâm Velî (ö. 833/1429)'dir[160]. Bayramiyye tarikatı daha kurucusunun sağlığında Ankara ve çevresinde büyük bir yaygınlık kazanmıştır[161]. Hacı Bayrâm Velî'nin şeyhi Hamîdüddîn'in, Aksaray'da vefatından sonra Ankara'ya dönüp irşad

---

[156] Kara, agm., s. 72.

[157] Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, 1. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 15-16. Geniş bilgi için bk. Kara, age., s. 13-41. Bu tarikatlar ve kurucuları hakkında genel bir bilgi için bk., Mahir İz, **Tasavvuf**, 10. bs., İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 175-210; Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 6. bs., İstanbul: İFAV, 2001; 299-449; Hasan Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002, s. 240-265; Süleyman Ateş, **İslam Tasavvufu**, 4. bs., İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004, s. 154-186; Osman Türer, **Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, İstanbul: Seha Neşriyat, 1998, s. 169-203; Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 6. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.213-245; a.mlf., *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.77-174; Mehmet Necmettin Bardakçı, **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf**, 2. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s.233-265.

[158] Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", s. 50.

[159] Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", **DİA**, C. XIV, Ankara: TDV, s. 442.

[160] "Ebû Hamiduddin Aksarayî'nin halifesi olan Hacı Bayrâm Velî, Anadolunun ilk yerel tarikatının kurucusudur. İlmi kişiliği ile birlikte tasavvufî şahsiyeti ile tanınmış, Anadolu halkının hamisi olmuştur. Kurucusu olduğu Bayramilik kendisinden sonra Anadolu'nun en önemli tarişkatlarından biri olmuştur". Kadir Özköse, "Hacı Bayram Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri", **TİAD,** Y.5, S.12 Ocak-Haziran 2004, Ankara: Erkam Matbaası, 2004 , s. 53. Hacı Bayrâm Velî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kemâleddin Haririzâde, **Tibyânü Vesâili'l-Hakāik fî Beyânı Selâsili't-Tarâik**, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430, C.I, vr. 172vd; Hüseyin Vassâf, **Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr**, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2035-2309, II, 251-253; B. Mehmed Tahir, **Hacı Bayrâm-ı Velî**, 2. bs., Der-saadet: Orhaniye Matbaası, 1341/1925; Lâlizâde Abdülbâki, **Sergüzeşt/** Aşka ve Âşıklara Dair, Tahir Hafızoğlu (hzl.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001, s. 31-33; M. Ali Aynî, **Hacı Bayrâm-ı Velî**, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1343/1924; Şemseddin Sâmi, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C.II, İstabul, 1314, s.1428; Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd fi'l-mebde ve'l-meâd**; Yakup Kenan Necefzade (sad.), İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967, s. 150-152; Fuad Bayramoğlu, **Hacı Bayram Velî/Yaşamı-Soyu-Vakfı**, C:I-II-III, Ankara:TTK, 1983, Cebecioğlu, **Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı**; a.mlf., "Hacı Bayram Velî and His Contributions to Ottaman State at Interrgnum Period, **TİAD**, Y.1, S.3 Nisan 2000, Ankara: Erkam Matbaası, 2000, s. 33-42; Gölpınarlı, age., s. 33-39; Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", **DİA**, C. XIV, Ankara: TDV, s. 442-447; Baki Yaşa Altınok, **Hacı Bayram Velî/** Bayramilik, Melamiler ve Melamilik, Ankara: Oba Kitabevi, 1995, s.4-127; Bayram Sezgit, **Hacı Bayram Veli**, Ankara: Nur Yayınları, (ts.); Fatma Ahsen Turan, **Hacı Bayrâm-ı Velî**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004; Ahmet Özdemir, **Hacı Bayram Veli ve Eşrefoğlu Rumi**, İstanbul: Toker Yayınları, 2002; Mehmet Ali Okhan, **Hacı Bayrâm-ı Veli: Münakaşaları Münasebetiyle**, Ankara: Biricik Matbaası, 1950;

[161] Fuad Bayramoğlu ve Nihat Azamat, "Bayramiye", **DİA**, C.V, Ankara: TDV, 1992, s.269.

faaaliyetine başladığı 815 (1412) yılı Bayramiyye'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilebilir[162].

Hacı Bayrâm Velî'nin şeyhi Ebû Hâmidüddîn Aksarayî (Somuncu Baba) küçük yaşta babasından "Ebheriyye" neş'esini tatmış ve bu tarikatın usûlünü öğrenmiştir. Daha sonraki gençlik yılllarında Şam'da Hânkāh-ı Bâyezidiyye'de kalarak burada da "Nakşibendiliğe" intisab etmiştir. Son olarak Tebriz'e gitmiş, orada "Halvetiyye" şeyhlerinden Hoca Alaeddin Ali'ye bağlanmış ve manevî eğitimini onun yanında tamamlamıştır. Şeyh Ebû Hâmidüddîn Aksarayî, bu üç tasavvuf okulunu, özellikleriyle birlikte Hacı Bayrâm Velî'ye yansıtmıştır. Şeyhinin vefatı üzerine, onun yerine geçen Hacı Bayrâm Velî, bu üç tarikatı şahsında birleştirmiştir[163].

Bayramiyye'de üç esas diye anılan "cezbe", "muhabbet" ve "sırr-ı ilâhî" büyük önem arzetmektedir. Bu üç esas, "üç tevhid" merhalesi (tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât, tevhîd-i zât) ile "bilgi derecelerini" (bilmek, bulmak ve olmak) ihtivâ etmektedir. Istılahta Allah'ın kulunu kendine çekmesi; Allah'ın kendi katında hazırladığı, inayetini gerektiren şeye kulunu yaklaştırması[164] anlamına gelen "cezbe" haline ulaşmak, Bayramîlikte Allah'ı zikretmekle mümkündür.

Bayramîlikte "muhabbet", sülûk metodu içerisinde önemli bir yere sahiptir. Zikrederek cezbeye varan mürid, bundan sonra tarikat pîri Hacı Bayrâm Velî'ye, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve İslâm'ın kurallarına muhabbet gösterir. Dervîşin cezbe ve muhabbetten sonra ilâhî sırları elde etmeye çalışması[165] yani marifet sahibi olması hedef olarak görülmektedir.

Bayramîler ayrıca "vahdet-i vücûd" anlayışına da sahip olmuşlardır. Bu durum Akşemseddin (ö. 863/1459)'in Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi savunan *Def'u metâ'ini's-sûfiyye*[166] adlı bir eserinde ve İbrâhîm Tennûrî (ö. 887/1482)'nin Melâmîlerce de okunan

[162] Bayramoğlu ve Nihat Azamat, agm. s., 269.
[163] Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli,* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991, s. 122-123.
[164] Abdülbaki Gölpınarlı, **Tasavvuftan Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997, s. 71.
[165] Cebecioğlu, age., s. 124.
[166] Bk. Akşemseddın, *Def'u metâ'ini's-sûfiyye,* Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4092.

*Gülzâr-ı Ma'nevî*sin'de[167] açıkça görülmektedir[168].

Bayramî dervişleri nefisleriyle sürekli mücahade halinde oldukları, gece gündüz ibadet edip "Savm-ı visâl" tuttukları, bunun sonucunda mazhar olacakları ilâhî nimetlerle asıl bayramı âhirette yapacakları için kendilerine "Bayramî" denilmiştir[169].

Hacı Bayrâm Velî'nin vefatından sonra dervişlerin bir kısmı ilâhî aşk, cezbe ve melâmeti temsil eden Şeyh Ömer Sikkinî (ö. 880/ 1475)'ye nisbet edilen "Melâmiyye-i Bayramiyye"ye; zühd, takvâ ve riyâzete temâyülü olanlar da Hacı Bayrâm Velî'nin halifelerinden[170] Akşemseddin'e nisbet edilen "Şemsiyye-i Bayramiyye"ye tâbi olmuşlardır[171]. Böylece Bayramiyye, "Melâmiyye" ve "Şemsiyye" adlı iki büyük aslî kola ayrılmıştır[172].

Bayramiyye daha sonra Akşemseddin'in halifesi Kayserili İbrâhim Tennûrî'ye nisbet edilen "Tennûriyye" kolu ile ve bu koldan gelen Îsâoğlu Saruhanlı İlyâs'a mensûb "İseviyye", Şemsiyye tarîkatından ayrılan Himmet Efendi'ye mensûb "Himmetiyye", Hızır Dede halîfesi Bursalı Üftâde'nin mürîdlerinden Aziz Mahmûd Hüdâyî tarafından te'sis edilen "Celvetiyye", Bosnalı Hamza Bâlî'ye mensûb (969/1561) "Hamzaviyye" ve İnce Bedreddin'e nisbet edilen bir şube ile çeşitli kollara

---

[167] Bk. İbrahim Tennuri, **Gülzâr-ı Manevî**: Giriş- inceleme- metin- sözlük- tıpkıbasım, Mustafa Demirel (hzl.), İstanbul: Çağrı Yayınları: 2005.

[168] Bayramoğlu ve Nihat Azamat, agm., s. 272.

[169] Bayramoğlu ve Nihat Azamat, agm., s. 269'dan naklen: Mehmet Mecdî Efendi, **Şekâik Tercümesi**, s. 7. Bayramiyye tarikatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Vassaf, age., C.II, s. 429-502; Gölpınarlı, "Bayramiyye", **İslâm Ansiklopedisi,** C.II, İstanbul 1979, s. 424-426; Bayramoğlu, age., C.I; a.mlf.-Nihat Azamat, "Bayramiye", **DİA**, C.V, Ankara: TDV, 1992, s.269-273, Altınok, a.g.e, s.128-133; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 122vd; Ekrem Işın, "Bayramîlîk", İlhan Tekeli ve Diğerleri (hzl.) **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 104-107; Reşat Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf [XVI. y.y.]**, 2. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s. 155-184; Necdet Yılmaz**, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf/ Sûfiler, Devlet ve Ulemâ [XVII. y.y.]**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001, s. 311-357; Ramazan Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. y.y.]**, 2. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 507-528; Hür Mahmut Yücer**, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. y.y.]**, 2. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s.574-583.

[170] "Hacı Bayrâm Velî'nin halife sayısı konusunda eldeki mevcut kaynaklarda ihtilaf bulunmaktadır. Bu sayıyı Sarı Abdullah Efendi ve La'lî altı olarak ileri sürerken, Sâdık Vicdânî on dörde, Hüseyin Vassâf ve Bursalı Mehmet Tahir on üçe, Mehmet Ali Aynî'de sekize çıkarmaktadır. Fuad Bayramoğlu'da muhtemel olanlarla birlikte halife sayısını yirmi sekize çıkarmıştır". Bk. Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991, s. 119, Sadık Vicdânî, **Tomar-ı Turûk-ı Âliyye**, İrfan Gündüz (hzl.), İstanbul: Enderûn Kitabevi, 1995, s. 35-36; Sarı Abdullah Efendi, age., s. 150-152; ae., Ankara: TTK, 1989, s. 4857; B. Mehmet Tahir, age. s.5-6; M. Ali Aynî, age., s. 116-117; Bayramoğlu, age., s. 48-57; La'lizâde Abdülbaki, **Tarika-i Aliye-i Bayramiye**, s. 17; Hüseyin Vassaf, age., s. 262; B. Mehmet Tahir, age., s.5; Hüseyin Vassaf, age., A. Akkuş-A. Yılmaz (haz.), C. II, s. 444; Ali İhsan Yurd-Mustafa Kaçalin (hzl.), **Akşemseddin Hayatı ve Eserleri**, İstanbul: İFAV Yayınları, 1994, s. 21; Abdurrezzak Tek, "Müstâkîmzâde (ö. 1202 h.)'nin Risâle-i Melâmiyye-i Bayramiyye Adlı Eseri ile İlgili Bir İnceleme", **TİAD,** Y.3, S.7 Eylül-Aralık 2001, Ankara: Erkam Matbaası, 2001, s. 254; Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, 2. Bs., Bursa: Sır Yayıncılık, 2001, s.32-33.

[171] Azamat, agm., s. 447.

[172] Bayramoğlu ve Nihat Azamat, agm., s. 239.

ayrılmıştır[173].

Devrinin "mânâ sultanı" telakkî edilen Hacı Bayrâm Velî (ö. 833/1429)'nin Yazıcıoğlu Mehmed'i ve kardeşi Ahmed Bîcan'ı irşâdı ise onun Sultan II. Murâd'la görüşmek için Edirne'ye seyahati dolayısıyla vukû bulmuştur[174]. Sultan II. Murad, hakkındaki söylentiler üzerine Hacı Bayrâm Velî'yi Edirne'ye davet etmişti. Bunun üzerine Hacı Bayrâm Velî, Edirne'den gönderilen bir çavuş nezaretinde Ankara'dan yola çıkmış ve önce Gelibolu'ya uğramıştır. Burada Yazıcıoğlu kardeşlerle tanışmıştır. Ahmed Bîcan'ın ve abisi Yazıcıoğlu Mehmed'in "Bayramiyye" tarikatine intisabı işte bu buluşmada gerçekleşmiştir[175].

Hacı Bayrâm Velî, Edirne'den Ankara'ya dönerken de Gelibolu'ya uğramıştır[176]. Ahmed Bîcan, bu buluşmaya *Envâru'l-Âşıkîn* adlı eserinde şöyle söyleyerek değinmiştir: " Sultânü'l-meşâyih ve berzâhu'l-berâzih kutbu'l-muhakkıkîn ve ekmelü'l-mukarribîn mürşidü'l-enâm el-Hâc Bayrâm (k.s.), beni sâhib-i sırr kıldı"[177].

Hacı Bayrâm Velî mensuplarından Yazıcızâde Mehmed Efendi ile kardeşi Ahmed Bîcan Efendi'nin onbeşinci asrın ortalarına doğru yazdıkları tasavvufî eserler ve tekye edebiyatı, Bayramiyye tarikatının yayılmasında müessir olmuştur[178]. Hüseyin Vassaf'ın da dediği gibi Yazıcıoğlu kardeşlerin "eserleri, erbâb-ı aşka mürşidlik hizmetini görmektedir"[179]

Ahmed Bîcan Bayramiyye tarikatının[180] terbiyesinden geçmiş ve onun ilkelerine göre eğitilmiştir[181]. Ahmed Bîcan, "Hacı Bayrâm beni sahib-i sırr kıldı"

---

[173] H. Kâmil Yılmaz, **Azîz Mahmûd Hüdâyî**, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004, s.181; Selçuk Eraydın, age., s. 412.

[174] Çelebioğlu, agm., s. 50. Bk., B. Mehmed Tahir, age., Der-saadet, s.5; M. Ali Aynî, age., İstanbul 1343, s. 116; Ahmet Rif'at Efendi, **Lugat-i Tarihiyye ve Coğrafiye**, C. VII, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299, s. 191-192; Ezel Erverdi ve Diğerleri (hzl.),**Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Dergah Yayınları, 1979, 445-446.

[175] Sarı Abdullah Efendi, age., İstanbul: Matbaa-i Amire, 1238, s. 235-236; Bu buluşmada "Hacı Bayrâm Velî'nin, Gelibolu'da evlerinde misafir kaldığı sırada irşad halkasına katılması suretiyle" Yazıcıoğlu Mehmed'in intisabı gerçekleşmiştir", Haşim Şahin'den naklen; agm., s. 6; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, **Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye**, İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnü'l-emin, nr. 3357, vr. 4b-5a; Abdülbaki Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 34.

[176] Sarı Abdullah Bosnevî, age., s. 237; B. Tahir, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, s.4-5.

[177] Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Âşıkîn*, vr. 4b.

[178] Uzunçarşılı, age., s. 279.

[179] Hüseyin Vassaf, age., A. Akkuş-A. Yılmaz (haz.), C.II, s. 463.

[180] "Ahmed Bîcan Efendi", **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985, s. 47.

[181] Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 230-238.

derken aslında şeyhinden aldığı tasavvufî eğitimi, bu kısa cümle ile özetlemiş olmaktadır[182].

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Menâkıb-ı Ahvâl-i Melâmiyye* adlı eserinde Ahmed Bîcan'ı Hacı Bayrâm Velî'nin eğitiminden geçenler içinde zikretmektedir[183]. Yine Abdurrahman Câmi'de *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds* adlı eserinde Ahmed Bîcan'ın Hacı Bayrâm Velî'nin terbiyesinden geçtiğini ve sülûkunu tamamladığını ifade etmektedir[184].

Yazıcı Sâlih'in küçük oğlu Ahmed'e ağabeyi gibi Yazıcıoğlu denmiş fakat daha çok "Bîcan" lakabıyla tanınmış[185] idi. Bu lakabın verilmesi hakkında Bursalı Mehmet Tahir, "Bedeninin küçüklüğü 'Bîcan' lakabıyla anılmasına sebep olmuştur"[186] demektedir. Diğer kaynaklara göre ise; Bayramiyye erkânından olan riyâzet sebebiyle devamlı oruç tutup çile çıkarmasından veya yine Bayramiyye esaslarından olan aşk ve muhabbetinin, âşıklığının çokluğundan yiyip içmekten kesilmesi ve bedenen de zayıflamasıyla "Bîcan" (cansız) sıfatıyla meşhur olmuştur[187].

Ahmed Bîcan, kendisi de bu lakabı benimsemiş ve eserlerinde "Bîcan"la birlikte kendisi için "miskîn, garîb, fakîr, hakîr, zaîf, dervîş" sıfatlarını da kullanmıştır. Ahmed Bîcan'ın ehl-i tarîk olduğu dikkate alındığında bu sıfatları kullanması onun tevâzûu ve alçak gönüllülüğünün yazıya yansıması olarak göze çarpmaktadır.

Ahmed Bîcan'ın bizzat kendisi, eserlerinde açıkca Hacı Bayrâm Velî'nin halifesi olduğunu belirtmemektedir. Bununla birlikte hem eserlerindeki üslûp özeliklerinden[188] hem de Hacı Bayrâm Velî ve Bayramîlik konusundaki kaynaklarda "halife" olarak gösterilmesinden Hacı Bayrâm Velî'nin sadece bir müridi değil aynı

---

[182] Koçak, age., s. 47.

[183] Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, **Menâkıb-ı Ahvâl-i Melâmiye**, Millet Ktp, Ali Emiri, Şer'iye bl., nr. 1055, vr. 8b.

[184] Abdurrahman Câmi, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, Lâmiî Çelebi (çev.), s. 842.

[185] Nişancı Mehmet Ramazanzade, **Nişancı Tarihi**, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 4234, vr. 27b.

[186] B. Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (hzl.), C.I, İstanbul: Meral Yayınevi, ts., s. 32.

[187] Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", s. 50; "Ahmed Bîcan", **Yeni Rehber Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1993, s. 257; *Şakayık-ı Numaniyye*'de bu durumu şöyle anlatılmaktadır: " Âteş-i riyâzet-i can-güzâr ile fetîlei cismi yanıp yüreği yağı zevebân etmeğin kemâ-i nehâfetle nahîf olmuştu. Bu dâiye ile 'Ahmed-i Bîcan' demekle şöhter bulmuştu". Bk. Mehmet Mecdi Efendi, age., C.I, s. 128.

[188] Ahmed Bîcan'ın eserlerindeki uslüp özelikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Koçak, age., s. 96-134.

zamanda bir halifesi olduğu ve bu sıfatının daha ağır bastığı görülmektedir[189].

Ahmed Bîcan'ın "Ve benim şeyhimi ki, Hâcı Bayrâm'dır (rahmetullâhi aleyh); ve cemî'-i ehl-i îmânı; ve ihvânımı; ve ahbâbımı; ve aslımı onun katında mukarreb eyle!"[190] ifadesindeki "ihvânımı ve ahbâbımı" sözcükleri de yazarın halifeliğine delil sayılabilir.

Taşköprüzâde, Sultan II. Murad döneminde yaşayan Bayramî şeyleri arasında dokuzuncu sırada "Mevlânâ Şeyh Mehmed"i, onuncu sırada da "Mevlânâ Şeyh Ahmed Bîcan"ı saymaktadır[191]. Fuad Bayramoğlu[192] ve Ethem Cebecioğlu'da[193] Ahmed Bîcan'ı Hacı Bayrâm Velî'nin halifeleri arasında göstermektedir. *Tuhfetü'l-Mücahidîn*[194] adlı eserinde Ali Efendi de "Mevlânâ Şeyh Ahmed Bîcan" diyerek onun şeyh olduğunu ifade etmektedir.

Ahmed Bîcan'ın Bayramî şeyhi ve halifesi olduğunu belirten yazılı kaynakların dışında yakın bir zamana kadar Gelibolu'da bir Yazıcıoğlu tekkesinin varlığı da[195] Bîcan'ın şeyh ve halifele olmasına başka bir işarettir. Böyle bir tekkenin varlığından Evliya Çelebi "Yazıcızâde tekyesi ulu âsitâne olup tarîk-i Bayramî'den fukarası çoktur" ifadeleriyle söz etmektedir[196]. Tarihçi Ali Efendi de tekkenin varlığından ve vakıflarının bulunduğundan bahsetmektedir[197].

Sözlüklerde tekkenin "Bir şeyhin idaresi altında, bir tarikate mensub dervişlerin zikir ve ibadet ettikleri, içinde tarikatın gerektirdiği şekilde yaşadıkları, çile çıkardıkları yer, dergâh, zaviye"[198] olarak tanımlandığı düşünüldüğünde, sadece tekkesinin bulunması bile Ahmed Bîcan'ın şeyh olduğu görüşünü oldukça kuvvetlendirmektedir[199].

---

[189] Çelebioğlu, age., C.I, s. 39; Koçak, age., s. 48.
[190] Ahmed Bîcan, *Müntehâ,* Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630, vr. 116b.
[191] Mehmed Mecdi Efendi, age., s. 128.
[192] Bayramoğlu, age., C.I, s. 51.
[193] Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 216.
[194] Ali Efendi, age., s. vr. 498a.
[195] Koçak, age. , s. 50.
[196] Evliya Çelebi, age.,Ahmet Cevdet (hzl.), C.V, İstanbul: İkdam Matbaası, 1315, s. 318.
[197] Bk. Ali Efendi, age. , vr. 498a.
[198] İlhan Ayverdi,"Tekke", **Kubbealtı Lugatı/Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C.III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006, s. 3090; Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1991, s. 478-479.
[199] Koçak, age. , s. 50.

Yazıcıoğlu kardeşlerin Gelibolu'da bir çilehânelerinin[200] bulunduğu bilinmektedir. Yazıcıoğlu Mehmed'in, Gelibolu'da Namazgah yöresinde Hamza Koyu sahillerinde bir kaya blokuna oyulmuş, birbiri içinden geçilen iki hücreden ibaret bir çilehanesi bulunmaktadır ve bu çilehâneye hücrelerin üzerine taştan oyulmuş merdivenle çıkılabilmektedir[201].

Günümüzde de Gelibolu halkının sözü aktarımlarından, Ahmed Bîcan'ın çilehanesinin ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in çilehanesinin üzerindeki bir hücre olduğu[202], ağabeyinin hücresindeki bir deliğin yukarıdaki hücreyle bağlantısının bulunduğu öğrenilmektedir[203].

Ayrıca Ahmed Bîcan'ın bizzat müntesibi olduğu Bayramiyye'nin silsilesini vermesi ve silsilenin en sonunda adını zikretmiş olması da halifeliğini göstermektedir.

Ahmed Bîcan "*Müntehâ*" adlı eserinde mensubu olduğu **Bayramiyye tarikatı silsilesini** şu şekilde vermiştir:

"İmdi dervîş Bîcân'ın Şeyhi *Hâcı Bayrâm*'dır (rahmetullâhi aleyh) ve onun şeyhinin şeyhi silsile ile ma'rifeti *Sultân Bâyezîd*'dir ve hırka ve tâc şeyh[i], *Cüneyd-i Bağdâdî*'dir (rahmetullâhi aleyh).

Meselâ; miskîn ve fakîr Ahmed-i Bîcân'ın şeyhi, *Hâcı Bayrâm*'dır; ve onun şeyhi *Hamîd-i Aksarâyî*'dir; ve onun şeyhi, *Hâce Alî*'dir; [ve onun şeyhi, Safiyyüddîn-i] *Erdebîlî*'dir; ve onun şeyhi, *Zâhid-i Gîlânî*'dir; ve onun şeyhi, *Cemâleddîn-i Tebrîzî'*dir; ve onun şeyhi, *Şehâbeddîn-i [Muhammed Tebrizî*'dir]; ve onun şeyhi, *Kutbuddîn-i Ebherî*'dir; ve onun şeyhi, *Ebû Necîb Sühreverdî*[dir]; ve onun şeyhi, *Ahmed-i Gazzâlî*'dir; ve onun şeyhi, *Muhammed-i Zeccâc*'dır; ve onun şeyhi, *Ebü'l-Hayr Nessâc'*dır; ve onun şeyhi, *Ebû Bekr Şiblî'*dir; ve onun şeyhi, *Cüneyd-i Bağdâdî*'dir; ve

[200] "Çile" bir dervişin, maneviyati ile başbaşa kalmak için şeyhinin izniyle inzivaya çekilip, dünya nimetlerinden, zevk ve sefâdan el çekerek kendisini bir yerde ibadete verdiği 40 günlük devre ve bu devrede geçirilen hâldir. "Çile-hâne" ise, dervişlerin çile doldurdukları yerdir. Bk. *Kubbealtı Lugatı*, C.I, s. 583; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 22. bs. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2005, s.158; Uludağ, s. 127.

[201] Çelebioğlu, age., C.I, s. 37. Ayrıca Evliya Çelebi, 1069-70/ M. 1658-59 yılında uğradığı bu çilehâne için deniz kenarında kaya içinde oyulu bir mağara olduğunu, Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediyesini burada yazdığını söyler. Bk. Evliya Çelebi, age., C.V, s.320; Ahmet Rif'at Efendi'de "Gelibolu haricinde leb-i deryada kendi oyduğu bir taş kovuğunda kûşe nişîn-i inzivâ bir âbid-i bî-hemyâ idi" der. Bk. Ahmet Rif'at Efendi, age., C.VII, s. 191-192.

[202] Ahmet Rif'at Efendi "Ve biraderi (Ahmed Bîcan) hazretlerinin dahi mahall-i mezbûrda yine taştan oyulmuş bir ibadethanesi vardır" der. Ahmet Rif'at Efendi, age., s. C.VII, s. 191-192. Bk. ekler.

[203] Koçak, age., s. 51. Çilehanenin resmi için bk. ekler: 12.

onun şeyhi, *Seriyy-i Sakatî*'dir; ve onun şeyhi, *Ma'rûf-i Kerhî*'dir, *Habîb-i Acemî*'dir; ve onun şeyhi, *Hasan-ı Basrî*'dir; ve onun şeyhi, ol vâris-i enbiyâ-yi ve'l-mürselîn *Aliyy-i Murtezâ*'dır; ve ol halîfedir; ve ol mazhar-ı sıfâtu'r-rahmâniyye; ve ol mecme'ul-ahlâku'r-rabbâniyye *Muhammed Mustafâ* (a.s.) hazretine."[204].

Sonuç olarak, Ahmed Bîcan'ın eserlerindeki üslûbu, ifadeleri, Bayramîlik ve Yazıcıoğlu kardeşler konusundaki kaynaklarda anlatılanlarla birlikte, iki kardeşin adını taşıyan tekke ve çilehanenin de bulunması, Ahmed Bîcan'ın sadece bir mürid olmayıp aynı zamanda Hacı Bayrâm Velî'nin halifelerinden olduğunu göstermektedir[205].

E. Vefatı

Ahmed Bîcan'ın vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Babasının *Şemsiyye*'sini yine aynı adla 870 (1466) tarihinde nesre çevirdiğini kabul edersek en erken 870'te veya müteakip yıllarda vefat etmiş olmalıdır.

Mezarı[206], eskiden Yazıcoğlu mezarlığı adını taşıdığı halde günümüzde aynı isimle park haline getirilmiş olan yerde, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in kabrinin takriben 150 adım ilerisindedir[207].

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme'*sinde naklettiği Ahmed Bîcan'ın mezarının Sofya'da[208] olduğu iddiası ve E. Hakkı Ayverdi'nin Gelibolu'da, içinde lahit bulunan kapalı türbeyi ona ait göstermesi[209] hatalıdır.

---

[204] Ahmed Bîcan, *Müntehâ,* vr. 100a. Ayrıca Hüseyin Vassaf Bîcan'dan bazı farklarla Bayramiyye tarikatı silsilesini şöyle vermektedir: " Silsile-i Celîle-i Bayramiyye: -Hz. İmâm Alî (r.a.), -Hz. Hasan el-Basrî (r.a.), -Hz. Habîb-i A'cemî (r.a.), -Hz. Dâvûd-ı Tâî (r.a.), -Hz. Ma'rûf-ı Kerhî (r.a.), -Hz. Seriyy-i Sakatî (r.a.), -Seyyidü't-tâife Hz. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.), -Şeyh Mimşâd-ı Dîneverî (k.s.), -Şeyh Muhammed-i Dîneverî (k.s.), -Şeyh Muhammed-i Bekrî (k.s.), -Şeyh Vecîhüddîn el-Kâdî (k.s.), -Şeyh Ömer-i Bekrî (k.s.), -Şeyh Ebü'n-Necîb-i Sühreverdî (k.s.), -Şeyh Kutbüddîn-i Ebherî (k.s.), -Şeyh Rükneddîn-i Sincâsî (k.s.), -Şeyh Şihâbeddîn-i Tebrîzî (k.s.), -Şeyh Seyyid Cemâleddîn-i Ezherî (k.s.), -Şeyh İbrâhîm Zâhid-i Geylânî (k.s.), -Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî (k.s.), -Şeyh Sadreddîn Mûsâ Erdebîlî (k.s.), -Şeyh Hâce Alî Erdebîlî (k.s.), -Şeyh İbrâhîm el-ma'rûf bi-Erdebîlî (k.s.), -Şeyh Hamîdüddîn-i Aksarâyî (k.s.), -Pîr-i tarîkat-ı aliyye-i Bayramiyye el-Hâc Bayrâm-ı Velî (k.s.) hazretleri. Velâdeti: 758. İrtihali: 833. Müddet-i ömr: 75. Bk. Hüseyin Vassaf, age., C.II, s. 428-429.

[205] Koçak, age., s. 51.

[206] Ahmed Bîcan'ın türbesi hakkında bilgi için bk. Semavi Eyice, "Ahmed Bîcan Türbesi", **DİA,** C. II, Ankara: TDV, 1989, s. 52. Bk. ekler: 13, 14.

[207] Müstekimzâde Süleyman Sadeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye*, vr. 5a, Hoca Sadeddin Efendi, age., C.II, s. 460; B. Mehmed Tahir, age., C.I, İstanbul: 1333, s. 17; Fevzi Kurtoğlu, **Gelibolu ve Yöresi Tarihi**, İstanbul, 1938, s. 63; Bayramoğlu, age. , s. C.I, s. 51, M. Ali Aynî, age.,, s. 116.

[208] Bk. Evliyâ Çelebi, age., C.V, s. 232.

[209] Bk. E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisi*, C.II, s. 493.

II. ESERLERİ

Ahmed Bîcan'ın doğum yeri ve tarihi, nesebi ve ailesi, tahsil hayatı, tasavvufî kişiliği, "Bîcan" lakabını alışı ve vefatına ilişkin konular ele alındıktan sonra çalışmamızın bu bölümünde ise önce eserlerindeki üslûbu ve eserlerinin içeriği işlenecek ardından da eserleri tanıtılacaktır.

A. Eserlerindeki Üslûbu ve Eserlerinin İçeriği

Ahmed Bîcan'ın eserleri, hemen hemen dinî, tasavvufî ve efsanevî veya mitolojik karakterdedir. Bir kısım eserlerinde kıyamet alametleri vb. gibi konular müşterektir. Âlim ve mutasavvıf olmakla beraber teliften çok tercüme ve derleme nevinden mensur eserler yazmıştır[210].

Ekseriya tasavvuf veya tekke edebiyatı şair ve müelliflerinde görüldüğü üzere Ahmed Bîcan da sanat gayesi gütmez. Muradı, "hakikat ve şeriat incilerini cemeylemek, dünya ve ahiret esrarına yol bulmaktır". "Âdem cihanda hayır ile anıla. Zirâ ki, bir gün gele, benden ve senden bir nişan kalmaya, illâ bu sözler bâki kala"[211] diyerek gayesinin hayırla yâdedilmek olduğunu belirten Ahmed Bîcan, "yazılan bir çok âsâr Arabî ve Farisî olmakla ancak ehline zâhirdi. Bu yüzden Türkî yazdım ki herkes faydalansın"[212] ifadesiyle tutumunu belirtmiş olmaktadır[213].

Dili bugün de anlayabileceğimiz sadelikte ve akıcılıktadır. İddiası olmamakla beraber secilere rastlamak mümkündür. Cümleler çok kere kısadır. Tercümeden kaynaklanmakla birlikte asırlarca önce devrik cümlenin güzel örneklerini vermiştir[214].

Ahmed Bîcan'ın eserlerindeki cümle yapısı ve ifade şekli, eserin konusuna ve hitap ettiği zümreye göre didaktizmin etkisiyle değişiklik göstermektedir. Örneğin tasavvufî bir mahiyet taşıyan *Müntehâ*'daki kelimeler ve cümle yapısı ile ansiklopedik bir nitelikte olan *Acâibü'l-Mahlûkāt* ve *Dürr-i Meknûn'*daki kelime, cümle yapısı ve anlatım şekli epeyce farklıdır. Halka yönelik eserleri basit cümlelerden oluştuğu halde

[210] Çelebioğlu, agm. , s. 51
[211] Ahmed Bîcan, *Müntehâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 1657, Sebeb-i Te'lîf.
[212] Ahmed Bîcan, age, vr. 4a.
[213] Çelebioğlu, agm. , s. 51
[214] Çelebioğlu, agm. , s. 51.

belli bir zümreye hitap eden eserinin cümle yapısı ise Farsça edatlarla yapılmış birleşik cümlelerin oranı daha fazladır[215].

B. Eserleri

Ahmed Bîcan'ın eserlerindeki üslûbuna ve eserlerinin içeriğine değinildikten sonra, bu kısımda ise eserleri, "Mensur Eserleri" ve "Manzum Eseri: *Cevâhirnâme*" olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

1. Mensur Eserleri

Bîcan'ın mensûr eserleri: *Envâru'l-Âşıkîn*, *Acâibü'l-Mahlûkāt*, *Dürr-i Meknûn*, *Müntehâ*, *Şemsiyye ve Rûhu'l-Ervâh* olmak üzere altı tanedir.

a. *Envâru'l-Âşıkîn:*

Ahmed Bîcan'ın, bütün Türk-İslâm âleminde şöhreti günümüze kadar devam eden en mühim ve en hacimli eseridir. Ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in *Megāribü'z-zamân liügurûbi'l-eşyâ' fi'l-ayn ve'l-ıyân* adlı Arapça eserinin[216] Türkçe serbest bir tercümesidir. Yazıcıoğlu Mehmed, ayrıca kendi yazdığı bu eseri *Muhammediye* adıyla manzum olarak Türkçe'ye de tercüme etmiştir[217].

Ahmed Bîcan'ın yüzyıllardır geniş halk kitleleri tarafından okunan bu eserinin dinî-didaktik eserler içinde önemli bir yeri vardır[218].

Ahmed Bîcan, gönlünün, gözünün nûru kabul ettiği için eserine *Envâru'l-Âşıkîn* adını verdiğini, bütün zâhir ve bâtın nurlarını bu kitapta topladığını söylemektedir[219]. Müellif, eserin telif tarihini "sekiz yüz elli beş" yılı olarak vermiş ve

---

[215] Koçak, age., s. 108-109.

[216] Ahmed Bîcan ağabeyinin *Megāribü'z-zamân* adlı Arapça eserini nesir halinde Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bk. Taşköprüzade, age., s.111, M. Mecdi Efendi, age., s. 128, Evliya Çelebi, age., C.VIII, s. 177-178; Sicillî Osmânî, C.I, s.191, C.IV, s. 103; B. Mehmed Tahir, age., C. II, s. 1-2; Fahir İz, **Eski Türk Edebiyatında Nesir**, İstanbul, 1964, s. 92, Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Aşıkîn*, Ahmet Kahraman (hzl.), C.I, İstanbul: Tercüman Gazetesi, s. 15-16.

[217] Çelebioğlu, agm. , s. 50. Daha fazla bilgi için bk. Mustafa Uzun, "Muhammediyye", **DİA**, C. XXX, Ankara: TDV, 2005, s. 586-587.

[218] Koçak, age. , s. 59.

[219] Uzun, "Envâru'l-Âşıkîn", **DİA**, C. XI, Ankara: TDV, 1995, s. 258.

eseri Gelibolu'da yazıp tamamladığını [220] belirtmiştir. Eserin yazılış sebebini kitabının "sebeb-i te'lif"[221] kısmında anlatmaktadır. Buna göre birinci sebep, Hz. Muhammed'in şefaatine nail olmak ve ikinci sebep ise ağabeyine yazdırdığı *Megāribü'z-Zamân* adlı eseri, ağabeyinin isteği üzerine Türkçe'ye çevirmektir.

Zâhir ve bâtın ilimlerine ait çeşitli konuları âyet ve hadislere, diğer kutsal kitaplara ve çeşitli eserlerden derlediği bilgilere dayanarak açıkladığını söyleyen Ahmed Bîcan daha önce yazılan kitapların çoğunlukla Arapça olduğunu, kendisinin bu eseri Türkçe hazırlamakla halkın da ondan faydalanması amacını güttüğünü anlatır. Şeyhi Hacı Bayrâm Velî'nin kendisini "sâhib-i sır" kıldığını söyleyerek "ahvâl-i enbiyânın zâhirine muvafık beyân"da bulunmak için "Makāmât-ı evliyânın bâtınına mutâbık ayân oluna" diyerek eserinde tasavvufî yorumlara da yer verdiğini belirtmektedir ki bu *Envâru'l-Âşıkîn*'e aynı zamanda tasavvufî bir eser hüviyeti kazandırmıştır[222].

Ahmed Bîcan, "Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhi! Şöyle bilmek gerektir ki, ne denli hitâbât-ı ilâhiyye varsa *Tevrât*'tan ve *Zebûr*'dan ve *İncîl*'den ve *Kur'ân*'dan; ve dahi ne denli kelimât-ı rabbâniyye varsa suhuf-ı enbiyâ'dan; tâ âlem-i ceberûttan âlem-i mülke ve melekûta hattâ Arasât-ı meâda ve cennât-ı âbâda varınca işbu kitâbda cem' olundu"[223] ifadeleriyle eserinde kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermektedir.

Ahmed Bîcan eserinde uyguladığı metod hakkında ise "Âlemin evvelinden ahirine değin üç türlü ibâretle beyân eyledim: Biri teşri'; ve biri, tahkîk; ve biri, temsîldir ki rûh-ı uşşâk işbu kitâbla müşerref ola"[224] diyerek bilgi vermiştir.

Envâru'l-Âşıkîn, her bölümü bir namaz vaktine işaret olmak üzere beş ana babdan oluşmaktadır. Bablar fasıllara, bazı fasıllarda da meb'as adı verilen bölümlere ayrılmaktadır[225]. Birinci babda mevcûdâtın nizamı, yerdeki ve gökteki varlıklar, bunların yaratılışındaki ilahi hikmet ve sırlar anlatılımıştır[226]. İkinci bab, eserin en uzun bölümü "peygamberler"in anlatıldığı bölümdür. Tek başına "kısas-ı enbiyâ" özelliği gösteren bu

[220] Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Âşıkîn,* Süleymaniye Ktp., Hasib Efendi, nr. 211, vr. 281a.
[221] Ahmed Bîcan, age., vr. 4b.
[222] Uzun, "Envârü'l-Âşıkîn", s. 258.
[223] Ahmed Bîcan, age., vr. 281a.
[224] Ahmed Bîcan, age., vr. 281a.
[225] Koçak, age. , s. 64.
[226] Uzun, "Envâru'l-Âşıkîn", s. 259.

bölüm oldukça ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Hz. Adem'den başlayarak bütün peygamberlerden, mucizelerinden, karşılaştıkları zorluklardan söz edilmiştir. Bu babda en geniş yer Hz. Muhammed'in hayatına ayrılmıştır[227]. Üçüncü bab melekler bahsidir. Kıyamet gününün tasviriyle başlayan dördüncü bölümde itikâdî ve amelî hükümler, namaz, oruç, hac gibi ibadetler, dua, zikir gibi çeşitli konular üzerinde durulmuştur. Beşinci babda cennet, a'râf, Allah'ın görülmesi, cennet nimetleri, cehennem ve günahkarların hali gibi konular ele alınmıştır[228].

Yazıldığı tarihten itibaren XX. yüzyılın başlarına kadar müslüman Türk halkı tarafından *Envâru'l-Âşıkîn*'i büyük bir heyecanla okunmuştur[229]. Gelibolu'da yazılan ve 850 (1446) yılında başlanıp 855 Muharrem (Şubat 1451)'inde tamamlanan bu eserin pek çok yazma nüshası vardır[230]. Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan ve Hattat Mustafa b. Abdullah tarafından 589 (1455)'da nesih hattıyla istinsah edilen nüsha en erken tarihi taşıdığı gibi aynı zamanda mevcut yazmaların en iyilerinden biridir[231]. İstanbul (1261/1845), Kazan (1278/1862) ve Bulak'ta (1300/1883) defalarca basılmıştır[232]. Bu baskılardan bazıları harekeli olup Kazan baskısı resimlidir.

Envâru'l-Âşıkîn, Batı dillerine en erken tercüme edilip basılan Türkçe kitaplardan biridir. Erdel Hükümdarı Gabor Bethlen'in tercümanı ve kâtibi Janos Hazi tarafından 1624 yılında Macarca'ya tercüme edilmiş ve bu tercüme iki yıl sonra Macaristan'ın kuzeyinde bulunan Kassa (günümüzde Kosica) şehrinde basılmıştır[233]. Eserin günümüz Türkçe'siyle sadeleştirilerek yapılan birçok baskısı vardır[234].

---

[227] Koçak, age. , s. 64.

[228] Uzun, agm., s. 259.

[229] Uzun, agm., s. 259.

[230] Bunlardan bazıları: Süleymaniye Ktp., Hüseyin Galip, nr. 297; Hüdai Efendi, nr. 310; Kemankeş, nr. 381; Fatih, nr. 4195; Hacı Mahmud, nr. 1619; Hasib Efendi, nr.211; Hüsrev Paşa, nr. 137; Pertev Paşa, nr. 229; Selim Ağa, nr. 467; Yazma Bağışlar, nr. 2033; Tırnovalı; nr. 847; Nuri Arlasez, nr. 35; Tercüman Gazetesi Ktp., Y- 364; Beyazıt, Umumî, nr. 1132; İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar, 187, 2110,4101, 6299, 9787; Kayseri Raşit, nr. 1132; Kastamonu, nr. 584; Konya Mevlânâ Müzesi, nr. 5911

[231] Uzun, agm., s. 259. Bk. Süleymaniye Ktp., Hasib Efendi, nr. 211.

[232] Seyfettin Özege, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C.I, İstanbul: Fatih Matbaası, s. 352-353.

[233] Uzun, agm., s. 260.

[234] Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Âşıkîn*, (hzl.) Halil Bedi Fırat, İzmir: Ali Alkan Yayınevi, 1970; Ahmet Kahraman (hzl.), İstanbul: Tercümen Gazetesi, 1973; Mahmud Serdaroğlu-Lütfi Aydın (hzl.), İstanbul: Çile Yayınevi, 1977; Arslan Tekin-Melek Tekin (hzl.), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1983.

b. ***Acâibü'l-Mahlûkat***[235]**:**

Zekeriyyâ b. Muhammed el-Kazvînî (ö. 682/ 1283)'nin aynı isimdeki kozmografya, coğrafya ve biyolojiye dair Arapça eserinin hulâsa şeklinde ve serbest bir tercümesi olup 857 (1453) yılında Gelibolu'da tamamlanmıştır[236]. Ahmed Bîcan eserini şeyhi Hacı Bayrâm Velî'nin işareti üzere kaleme almıştır.

Ahmed Bîcan'ın bu eseri *Acâibü'l-Mahlûkat* tercümelerinden çok kısa olmasına rağmen Türk Edebiyatı'nda en çok tanınan ve okunan tercümedir. Bu sebebten eserin pek çok yazma nüshası bulunmaktadır[237].

Yer yer tasavvufî ve didaktik husûsiyeti de olan bu eser yaklaşık 17 fasıldan oluşmaktadır. Eserde, dünyanın yaratılışı, gökler, yıldızlar, melekler, günler, aylar, yeryüzü, dağlar, denizler, şehirler, madenler, bitkiler, insan, cinler ve hayvanlar gibi bölümler mevcuttur[238].

c. ***Dürr-i Meknûn***[239]**:**

Anlamı, "gizli/saklı, dizili, parlak inci/ inciler"dir. Müellif, uzay cisimlerinden ahiret inançlarına, dünyanın meçhul köşelerine, otların yemişlerin hassalarına değin pek çok konuyu klasik bir sınıflama ve sıralama ile tanıtmıştır.

İçeriği ve programı açısından *Dürr-i Meknûn*, XV. yüzyıl kültür ortamının genel kültür ansiklopedisi sayılabilir[240]. Araştırmacıların "Acâibü'l-Mahlûkat" cinsinden ve coğrafi bir eser olarak tanıttıkları bu eser, belki onun cinsindendir, ancak *Acâibü'l-*

---

[235] Acâibü'l-Mahlûkat; "yazıldığı devrin coğrafya ve kozmografya telakkîsine göre hazırlamış, ansiklopedik bilgiler ihtiva eden, İslâmî edebiyatların ortak eserlerinden biri"dir. Ayrıntılı bilgi için bk. Günay Kut, "Acâibü'l-Mahlûkat", **DİA**, C.I, , Ankara: TDV, 1988, s. 317.

[236] Çelebioğlu, agm. , s. 50.

[237] Kut, agm., s. 317. Eserin yerli ve yabancı katologlarda yer alan nüshaları için bk. Koçak, age., s. 67'deki 234 nolu dipnot.

[238] Koçak, age., s. 69.

[239] Ekberî mektebin takipçilerinden olan Ahmed Bîcan, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin aynı adı taşıyan eserinden etkilenmiş olabilir. Bk. Muhyiddin-i Arabî, *Dürr-i Meknûn* (İnci Dizileri), Şevket Gürel (trc.), İstanbul: Esma Yayınları, (ts.). Ayrıca konuları başka ama yine aynı adı taşıyan eserler de mevcuttur. Örneğin, Süleymaniye Ktp.'ndeki Abdurrahman bin Muhammed Aydınî'nin, Derviş Mehmed bin Ahmed el-Ankaravî'nin, Hüseyin bin Ahmed Şirazî'nin, Şihabüddin Ahmed bin Muhammed Hamavî'nin, Aydemir bin Ali el-Celdekî'nin *Dürr-i Meknûn* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

[240] Necdet Sakaoğlu, "En Eski Osmanlı Coğrafyacısı ve Eseri", Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, ***Dürr-i Meknûn*** (Saklı İnciler), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 1.

Mahlûkat'la mukayese edildiğinde bir kaç konu dışında benzerlik göstermemektedir[241]. *Dürr-i Meknûn* kozmoğrafya konularını da içerdiğinden diğerlerinden farklıdır ve söz konusu eserler kısmen te'lif ya da çeviri iken bu eser özgün bir te'liftir[242].

Dînî, tasavvufî, didaktik ve efsanevî mahiyyetteki[243] bu eserde konular, bilgi vermek üzere anlatılmakla beraber, garip ve harikalı tarafları ele alınmış, hikaye ve menkıbelere yer verilmiştir. Eserde yazıldığı devrin yerli hususiyetlerini belirten tamamıyla şahsî sayfalar vardır. *Dürr-i Meknûn*, *Acâibü'l-Mahlûkat*'tan daha şahsî ve daha orjinaldir[244].

On sekiz bin âlem işaret olarak on sekiz babdan meydana gelen bu eserde çeşitli ayet, hadis, temsil ve hikayelerle dünyanın yaratılışı, bazı peygamberlerin ahvali ve kıyamet alametleri anlatılmıştır[245]. Müellif bu bölümlerle ilgili olarak eserin giriş kısmında bilgi vermektedir[246]. Bu eserin birinci babı, göklerdeki acayiplikler, melekler, arş, kürsî, cennet, cehennem, ay, güneş, yıldızlar; ikinci babı, yerler ve yerlerdeki acayiplikler; üçüncü babı, yeryüzü; dördüncü babı, hendese ilmi ve iklimler, gönler ve saatler; beşinci babı, acayip dağlar; altıncı babı, nehirler ve adalar; yedinci babı, şehirler; sekizinci babı, mescitler ve manastılar; dokuzuncu babı, Süleyman peygamberin tahtı ve saltanatı; onuncu babı, Belkıs'ın saltanatı ve Süleyman peygamberle görüşmesi; on birinci babı, ömürlerin takdiri; on ikinci babı, hışımdan helak olan yerler; on üçüncü babı, otlar ve yemişler; on dördüncü babı, sûretler ve bazı yerler; on beşinci babı, sîmurgu anka; on alrıncı babı, cifr remizleri; on yedinci babı, eşrât-ı saat; on sekizinci babı, halkın ve beylerin ahvali, işleri ve bazı uhrevî meseleler hakkındadır[247].

Ahmed Bîcan'ın bu eserinin gerek Türkiye kütüphanelerinde gerekse Türkiye dışındaki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası vardır[248]. Osmanlı bilim dünyasının yazılı birikimleri içinde bir yeri ve önceliği olan *Dürr-i Meknûn*'un en eski istinsah

---

[241] Koçak, age., s. 72.
[242] Sakaoğlu, agm. , s. 4.
[243] Çelebioğlu, agm. , s. 50.
[244] Vasfi Mahir Kocatürk, **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1970, s. 302.
[245] Çelebioğlu, agm. , s. 50.
[246] Ahmed Bîcan, **Dürr-i Meknûn**, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 1856, vr. 2b-3a.
[247] Çelebioğlu, s. 50.
[248] Bk. Koçak, age., s. 77'deki 276 nolu dipnot.

tarihli (1007/1598) nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindedir[249]. Necdet Sakaoğlu tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek (İstanbul 1999'da) basılmıştır[250].

d. *Müntehâ*:

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'inin Müeyyed Cendî şerhine, Ahmed Bîcan'ın abisi Yazıcıoğlu Mehmed'in *Müntehâ* adıyla yine Arapça yazdığı ta'likatın Türkçe tercümesidir. Çalışmamızın konusu olan bu eser, bir sonraki bölümde (III. bölüm) ayrıntılı bir şeklide işlenecektir.

e. *Şemsiyye*[251]:

"*Melhame*" veya "*Bostânü'l-Hakāyık*" adıyla da anılan Ahmed Bîcan'ın bu eseri, babası Yazıcı Salih'in aynı adı taşıyan mesnevi tarzındaki manzumesinin nesre çevrilmiş şeklidir. Astroloji, astronomi ve meteoroloji ile ilgili ve yer yer orjinalindeki bazı beyitleri de ihtiva eden eser 870 (1466) yılında Gelibolu'da[252] tamamlanmıştır[253].

Bu eser, yılın on iki ayı dolayısıyla "on iki bab"a ayrılmış ve her ayın "yirmi beş nişan"ı üzerinde durulmuştur. Bütün aylar, teker teker ele alınmış ve her ayın ardından, bu ayda olabilecek tabiat olaylarından bahsedilmiştir[254]. Her ayın ilk ve diğer günlerinde, güneş veya ay tutulduğunda, güneş veya ay hâlelendiğinde, yeni ay yıldız kayması, şimşek görüldüğünde, fazla yağmur, dolu, kurbağa yağdığında, zelzele vb. şeyler olduğunda, bazen "Rum iklimi", "Acem diyârı" diye yer belirtilerek bilhassa kıtlık, bolluk, ucuzluk, pahalılık, barış, savaş, hastalık, sağlık gibi şeylerden hangisinin meydana gelebileceğine işaret edilir[255]. Yapılıp yapılmaması gereken şeyler üzerinde de durulur.

---

[249] Sakaoğlu, agm. , s. 2. Bk. Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Türkçe Yazmalar Katoloğu,** C.I, İstanbul, 1961, s. 440 vd. , nr. 1322-1325. Eserin önemimi ve içeriğini tanıtan bir yazı: Necdet Sakaoğlu, "Dürr-i Meknûn'da Evren, Cennet, Cehennem, Dünya, Kıt'alar, Denizler", **Tarih ve Toplum Dergisi**'nde (S: 85, Ocak 1991, s. 31-37) yayımlanmıştır.

[250] Bk. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, **Dürr-i Meknûn** (Saklı İnciler), Necdet Sakaoğlu (çevrimyazı ve notlar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

[251] Bu eser üzerine yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bk. Atilla Batur, "Yazıcı Salih ve Şemsiyye'si" (İnceleme-trankripsiyon-metin), (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 1996).

[252] Koçak'tan (bk. age., s. 85) naklen; Ahmed Bîcan, **Şemsiyye,** Topkapı Sarayı Ktp. , Revân Köşkü, nr. 1751, s. 65a.

[253] Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", s. 51.

[254] Koçak, s. 87.

[255] Çelebioğlu, agm., s. 51.

Eserin bilinen iki nüshasından biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde diğeri de Millet Kütüphanesindedir[256].

f. *Rûhu'l-Ervâh*:

Kaynaklarda Ahmed Bîcan'ın "*Ravhu'l-ervâh*, *Ravzatü'l-ervâh* veya *Revhu'l-ervâh*" gibi farklı okunuşlarla adı belirtilen bir eserinden ve de bu eserinin peygamberler tarihi ile ilgili olduğundan[257] bahsedilmektedir.

Âmil Çelebioğlu bu eserin "*Envâru'l-Âşıkîn* veya *Müntehâ*'nın peygamberler bölümünün ayrıca istinsah edilmiş şekli olabileceği"ni söylemektedir[258].

Aynur Koçak tarafından yapılan araştırmada ise eserin Avusturya Millî Kütüphanesinde olduğu tesbit edilmiş olup[259] muhtevasının da denildiği gibi peygamberler tarihi olmayıp tasavvufî bir mahiyet taşıdığı görülmüştür.

Eserin konusu "insan, insân-ı kâmil ve Hz. Muhammed'in yaratılış sırrı"dır. Âlemi bir yüzüğe benzeten Ahmed Bîcan, insanı da o yüzüğün nakışı, cevheri gibi görür. "Hak Tealâ'nın sırrı insân-ı kâmil ile zâhir olmuştur". Âlem insansız olmaz, insan da Muhammedsiz olmaz. Hak Teâlâ "kemâlâtına Muhammed'i mir'ât bırakmış" ve bu aynada "kendi zâtını ve sıfâtını görmüştür"[260].

Tamamen tasavvufî özellikler taşıyan bu eserde baştan sona "vahdet-i vücûd" felsefesi, "insan" ve "Hz. Muhammed" merkez alınarak bu kavramlar çeşitli benzetmelerle tanıtılmaya, kavratılmaya çalışılmıştır[261].

---

[256] Bk. Ahmed Bîcan, *Şemsiyye*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revân Köşkü, nr. 1751; Millet Ktp. , Ali Emirî Ulûmu Şer'iye, nr. 561.

[257] "Ahmed Bîcan (Yazıcızâde)", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977, s. 56; "Ahmed Bîcan, Yazıcıoğlu", **MEB Türk Ansiklopedisi**, C. I, Ankara: Maarif Basımevi, 1946, s. 251; "Ahmed Bîcan", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. I, Ankara: Maarif Matbaası, 1940, s. 181, İbrahim Alaeddin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul: Yedigün Neşriyat, s. 19.

[258] Çelebioğlu, agm., s. 51.

[259] Bu eser Viyana Avusturya Milli Ktp.'nde (Oesterreichisce Nationalbibliothek, Vienna) 843 numarada kayıtlıdır. Ahmed Bîcan'a ait olan bölüm başlığı "Hazâ kitâb-ı Rûhü'l-ervâh min te'lîfi'l-Ahmed Bîcan"dır ve varak numarası 1b-19a'dır. Geniş bilgi için bk. Koçak, age. , s. 89.

[260] Koçak'ta naklen, *Rûhu'l-ervâh*, vr. 1b-2b.

[261] Koçak, s. 90.

2. Manzum Eseri "*Cevâhirnâme*"[262]:

Ahmed Bîcan'ın bilinen tek manzumesidir. Kırk beyit civarındaki bu mesnevide yakut, zümrüt, fîrûze, akik gibi mücevherlerin daha çok tıbbî yönden tedavi ve tesirleriyle ilgili özellikleri konu edilmiştir. Bu manzûme "*Hazâ Cevâhirnâme*" başlığıyla "*Menâkıb-ı Evliyâ*" adlı bir eserde yer almaktadır [263].

Ahmed Bîcan'nın bu eserlerinin dışında *Envâru'l-Âşıkîn*'den alınan "Bal Tefsiri", *Müntehâ'*dan alınan "*Istılâhât-ı Sûfiyye*"[264] ve "*Menâzilü's-sâirîn*" gibi bölümlerin müstakil bir eser gibi yazma veya matbu nüshaları da bulunmaktadır.

Ayrıca memleketimizde, geçen asırlarda halk tarafından sık sık okunan ***Ahmediye*** ismindeki kitap, bir çoklarının zannına ve hatta İstanbul'da 1290 senesinde taş basması ile basılan bir nüshasının hatimesindeki kayda rağmen, Ahmed Bîcan'a ait olmayıp, Diyarbekirli Ahmed Mürşid Efendi tarafından, 1159 senesinde te'lif edilmiştir[265].

[262] Ahmed Bîcan, *Cevâhirnâme*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3452, vr. 74a-75b. Bu manzûme "Hazâ Cevâhirnâme" başlığıyla "*Menâkıb-ı Evliyâ*" adlı bir eserde yer almaktadır.

[263] Çelebioğlu, s. 51.

[264] Ahmed Bîcan,*Risâle fî Istılâhâti's-Sûfiyye ve't-Tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr.5310, vr. 36b-93b.

[265] "Ahmed Bîcan", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. I, s. 182; "Ahmed Bîcan, Yazıcıoğlu", **MEB Türk Ansiklopedisi**, C. I, s. 251; Murat A. Karavelioğlu, "Ahmed Bîcan (Yazıcızâde)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999, s. 111.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR *FUSÛSU'L-HİKEM* TERCÜMESİ OLARAK "*MÜNTEHÂ*"

BİR *FUSÛSU'L-HİKEM* TERCÜMESİ OLARAK "*MÜNTEHÂ*"

Daha önce belirtildiği gibi *Fusûsu'l-hikem*'in Türkçe'ye ilk tercümesi, Yazıcıoğlu Mehmed'in *el-Müntehâ*[266] adlı ta'likatını kardeşi Ahmed Bîcan'ın genişleterek çevirmesiyle gerçekleştirilmiştir[267]. Bu bölümde tezimizin konusu olan *Müntehâ*, Ahmed Bîcan'ın kendi ifadelerinden de yararlanmak suretiyle ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

I. TE'LİF SEBEBİ, YAZILDIĞI YER VE SÜRESİ

Ahmed Bîcan *Müntehâ*'nın girişinde "sebeb-i te'lîf-i kitâb" adlı kısımda abisi Mehmed Yazıcıoğlu'nun Arapça "*Müntehâ*" isimli bir kitap yazdığını ve *Fusûsu'l-hikem*'i şer'a* göre açıkladığını anlatmakta ve "Ve ben duâcı dahi onu Türkî'ye döndürdüm. Ve bu kitâbın adını ***Müntehâ*** diye ad verdim"[268] şeklinde ifade etmektedir.

Ahmed Bîcan, bir gün Ka'be'yi ziyaretten dönerken yolda geceleyin bir rüyâ görmüş ve rüyâsında Hazret-i Muhammed (s.a.v.)'in, "çalış" emri üzerine *Müntehâ*'yı kaleme almıştır. Bu olayı eserin "hâtimetü'l-kitâb" kısmında şöyle anlatmaktadır: "Bu kitâbı yazmaya sebeb bu oldu ki: Bir gün Ka'be'den gelirdim. Yolda bir gece düşüm olur. Peygamber (a.s.) hazretini görürüm. Bana eyitti: 'Senden ilm ve ma'rifet ve muhabbet gelir. Sa'y eyle' dedi. Ben dahi onun mübârek sözüyle bu kitâbı cem' ettim üç yılda"[269].

Ayrıca Ahmed Bîcan, Arapça olan eserlerden halkın da istifade etmesini arzulamış ve eserleri tercüme ederken bu amaçla hareket etmiştir. Yine Müntehâ'yı da halkın faydalanması için Türkçe'ye çevirmiştir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'ini kendi ifadelerinden[270] Hz. Peygamber'in emri üzere yazdığı bilinmektedir. İnsanların istifadesi için nebevî emre

---

[266] Yazıcıoğlu Mehmed**, el-Müntehâ ale'l-Fusûs**, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 293. (853 tarihli Arapça olan bu nüsha, müellif hattıdır ve 80 varaktır.)

[267] Kılıç, "Fusûsu'l-Hikem", s. 233; Süleyman Uludağ, "Cendî", DİA, C. VII, Ankara: TDV, 1993, s. 361.

[*] Şer': Allah'ın emri, âyet, hadîs, icmâ-i ümmer ve kıyâs-ı fukahâ esasları üzerine kurulmuş olan din kaideleri, şerîat". Devellioğlu, age., s. 989.

[268] Ahmed Bîcan, Müntehâ, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr.630, vr. 1b. "Öyle olsa cemî'-i halkın müntehâsı oldu, bi-fazlillâhi Teâlâ" diyerek eserine "Müntehâ" ismini verme sebebini belirtmektedir.

[269] Ahmed Bîcan, **Müntehâ,** Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr.630, vr. 116b.

[270] Bk. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, Ebü'l-Alâ Afîfî (thk.), C.I, s. 47.

uyarak eserini kaleme aldığını ifade eden İbnü'l-Arabî gibi Ahmed Bîcan'da manevî yolla aldığı nebevî emre uymuş ve yine insanların faydalanması için *Müntehâ*'yı yazmıştır. Bu iki eserin yazılma sebebi arasındaki benzerlik dikkate değerdir.

Eserin yazılış yılı hakkında ise yazma nüshalarda farklı tarih bulunmaktadır. Bazı nüshalara göre eser "857/1453", bazı nüshalara göre de "870/1466" yılında Gelibolu'da tamamlanmıştır.

Bu çalışma da esas alınan nüshada, eserin "hatimetü'l-kitâb"[271] kısmında yer alan "Bu kitâbı cem' ettim üç yılda. Ve târîh sekiz yüz elli yedi senesin de Sultân Muhammed bin Murâd Hân (halleda'llâhu devletehû) İstanbul'u feth edicek Cemâziye'l-ûlâ'nın yirminci gününde idi bu kitâb tâmâm oldu." ifadesinden eserin üç yılda ve 857/1453 yılı Cemâziye'l-evvelin yirmisinde tamamlandığını anlaşılmaktadır.

Telif tarihini 870/1466 olarak geçtiği İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 3324 nolu nüshada ise şu ifadeler yer almaktadır: " Elhamduli'llâh ki bu kitâb Gelibolu'da tamâm oldu, sekiz yüz yetmiş senesi idi yazdım"[272].

Bu nüshaların muhtevaları mukayese edildiğinde 870 tarihli nüshanın[273] muhtevasının biraz daha geniş olduğu görülmektedir. Müellif 857/1453 yılında –bu çalışmada kullanılan nüsha- telif ettiği esere kendisi ya da sonradan başkaları tarafından ilaveler yapılmış ve telif tarihi 870 olarak kaydedilmiş olabilir[274].

Sonuç olarak Ahmed Bîcan eserini, Hz. Peygamber'in buyruğu üzerine Gelibolu'da yazmaya başlamıştır ve eserini üç yılda, 20 Cemâziye'l-evvel 857 tarihinde Gelibolu'da tamamlamıştır.

---

[271] Ahmed Bîcan, Müntehâ, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630, vr. 116b.

[272] A.mlf., age., İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 3324, vr. 2b.

[273] 870 tarihli nüshanın muhtevası bizim çalışmamızda kullandığımız daha eski tarihli nüshadan biraz farklılıklar göstermektedir. İlk bölümde her birinde bir nebiden bahseden yürmi beş fasıl bulunmaktadır. Bu fasıllardan sonra "gaza etmek", "gazavât-ı Muhammedî", "şehit namazı kılınıp kılınmayacağı", "gemiye binme" ile ilgili fasıllar yer almaktadır. Sonraki numarasız fasıllar ise sırasıyla şunlardır: Kıyamet günü ve kıyamet alametleri, Cehennem ve uçmak, İnsân-ı Kâmil, Evliyâ enbiyâ ve onlara tâbi' olanlar, Havâss-ı Hurûf, Fâtiha ve Yâsin Sûrelerinin Tefsiri, İskender'in Bahr-i Muhte gidişi, Haftanın günleri, Arabî aylar, Bazı Sûrelerin Tefsiri ve bunlarla ilgili hikâyeler, Hicret-ü Nebî, Vefâtı Nebî, Dört Halife, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in vefatları, Peygamberin Zevceleri, Aşere-i Mübeşşere, Tâbiiler, Câfer-i Sâdık, Hasan-ı Basrî, İbrâhim b. Ethem, Bişr-i Hafî, Bâyezîd-i Bestâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, İmâ Ebû Hanîfe, İmâm-ı Şâfi, İmâm-ı AHmed b. Hanbel, vd., yarenler, dostlar, zâimler ve ehl-i dünyâ anlatıldıktan sonra eser "Âkil kişilerin nasihatlarıyla" son bulmaktadır.

[274] Koçak, age. , s. 81.

II. MUHTELİF KÜTÜPHANELERDEKİ NÜSHALARI

Ahmed Bîcan'ın söz konusu eserinin müellif nüshası henüz tesbit edilebilmiş değildir. Muhtelif kütüphanelerdeki nüshaları ise şunlardır:

1- Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1657, [ts.], 207 vr.

2- Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2267, (ist. trh.) h.857/ m.1453, 322 vr.

3- Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 630, (ist. trh.) h.1003/ m.1594, (müst.) Hamid bin Muhammed es-Sinobî, 116 vr.

4-Tercüman Gazetesi Ktp.[275], nr. Y-204, (ist. trh.) h.1174/ m.1760, (müst.) Derviş Mehmed bin Hasan el-Ma'cunî, II+218 vr[276].

5- Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr. 1251, *Lübb-i Müntehâ-yi Fusûs*, (çev.) Bahâizâde Abdurrahim, [ts.], 114 vr.

6- Milli Kütüphane, nr. 607079, [ts.], 297 vr.

7- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 3324, [ts.], 110 vr.

8- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul Kitaplığı Bölümü, MC. Yazmaları, nr. MC._Yz_K.000108, [ts.], 368 vr.

9- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. OE_Yz_000249, [ts.], 81 vr.

10- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. OE_Yz_000250, [ts.], 157 vr.

11- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. OE_Yz_000334/06, [ts.], 70b- 74a.

[275] Bu koleksiyon Süleymaniye Ktp.'ne dahil edilmiştir.
[276] Kut, Tercüman Gazetesi Ktp. Türkçe Yazmalar Katoloğu, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1989, s. 83.

12- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. 36586, h.870, 122 vr.

13- Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Ktp., nr. 1126, [ts.], 292 vr.

14- Burdur İl Halk Ktp., nr. 922-05, [ts.], 231b- 275b vr.

15- Bursa Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. E 74/235[277], [ts.], 165vr[278].

Ayrıca Bursalı Mehmet Tahir, Halis Efendi'nin husûsi kütüphanesinde büyük bir cilt halinde bir nüshasının mevcut olduğunu söyler[279].

Müntehâ'nın muhtelif kütüphanelerdeki nüshalarının çoğunda eserin tamamı mevcut değildir. Bazılarında sonradan eklemeler yapılmış iken bazı nüshalarda ise eksiklikler mevcuttur ya da eserden çıkarmalar yapılmıştır Örneğin bu tercümede Ahmed Bîcan konu dışı ilavelerle esas metinden uzaklaştığı için *Müntehâ*, Bahâîzâde Abdürrahîm-i Nakşibendî adında bir kişi tarafından "*Lübb-i Müntehâ-yı Fusûs*"[280] ismiyle hulâsa edilmiştir[281].

Bu çalışmada esas alınan nüsha ve bu nüshanın tavsifi:

Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa bölümü 630 numarada kayıtlı olan nüshadır. Bu nüshanın esas alınmasının sebebi ise istinsah tarihi bilinen nüshalar arasında -Kılıç Ali Paşa, nr. 630'da kayıtlı nüshanın- baştan sona tam bir metin olarak bütün bir cilt halinde günümüze ulaşmış olması ve de istinsah tarihi ile yazıldığı yılın birbirine yakın tarihli olmasıdır.

Kılıç Ali Paşa (nr. 630)'da kayıtlı nüshanın özellikleri ise şöyledir: Türkçe olan bu eser, bir cilttir ve yüz on altı (1b-116b) varaktır. Nüshanın ölçüsü 269x172 (200x115) mm'dir. Harekesiz ve yirmi beş satırdır. Nesih hattıyla yazılmıştır.

---

[277] Çelebioğlu'ndan naklen bk. , s. age., C.I, s. 32.

[278] Arslan Tekin ve Melek Tekin'den naklen: Bk. *Envâru'l-Âşıkîn*, İstanbul: Bedir Yayıevi, [t.y.], s. 13.

[279] B. Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* C.I, İstanbul: Meral Yayınevi, ts., s. 32.

[280] Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr. 1251'de kayılı olan bu nüshaya, Topkapı Sarayı Müze Ktp., tez çalışmasının yapıldığı süre içerisinde restarasyon nedeniyle kullanıma kapalı olduğundan ve de eser, henüz cd'ye aktarılmamış olması sebebiyle ulaşılamadı.

[281] Kılıç, agm., s. 233.

Kağıt aharlı, orta kalınlıkta ve samansı sarı renktedir, sayfalarının bazı kısımlarında kurt yenikleri vardır. Cildi de yine kurt yenikli olup, yeşil bezden, miklepli ve şirazelidir. Eserin yazımında siyah mürekkeple birlikte kırmızı mürekkep de kullanılmıştır. Örneğin başlıklar, fasıllar, fasslar, âyetler, hadisler ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin bazı kısımlarında konuyla ilgili şekiller vardır.

Ia'da Süleymaniye Ktp. mührü ve mikrofilm arşiv numarası (4666) ve 1a'da ise Kılıç Ali Paşa'nın vakıf mührü bulunmaktadır. Ayrıca sayfanın sol üst köşesinde sekiz tane okunamayacak durumda mühür ve sağ tarafında dört satır silik yazı yer almaktadır. Girişte basit siyah ve kırmızı mürekkepli tığlı basit bir mihrabiye vardır. 1b'de "Ahmed Bîcan" adı yaldızla yazılmıştır. 1b-2a yaprakları altın yaldız çevresinde siyah kontürlüdür[282] diğer yapraklar kırmızı kontürlüdür.

Müntehâ'nın son sayfasında (116b) yine Kılıç Ali Paşa'nın vakıf mührü bulunmaktadır. Sayfanın alt kısmında da beş tane okunamayacak durumda mühür vardır. 117a'da -*Müntehâ* metninin dışında- on dört satırdan oluşan daha sonradan bozuk nesihle yazılmış kitabı tanıtıcı bir bilgi yer almaktadır.

Eserin bazı sayfaları, sonradan numaralandırılmıştır[283] ve yine eserin içinde farklı yerlerde Kılıç Ali Paşa'nın vakıf mührü bulunmaktadır. 117b'de de Süleymaniye Ktp. mührü vardır[284].

Eserde küçük kurt yenikleri dışında sadece iki yerde birkaç kelime silik, okunamaz durumdadır [100a]. Bunun dışında düzgün nesihle yazılmış olan eserde eksiklik mevcut değildir.

Müntehâ'nın söz konusu olan nüshası, Hamid bin Muhammed es-Sinobî tarafından 26 Cemâziye'l-âhir 1003 tarihinde istinsah edilmiştir.

Eserin te'lif sebebi, yazıldığı yer ve süresi, muhtelif kütüphanelerdeki nüshalarına değinildikten sonra *Müntehâ'*nın kaynakları, bölümleri, konusu ve Müntehâ'daki tasavvufî düşünce ele alınacaktır.

---

[282] Koçak, s. 79-80.
[283] Bu sayfalar: 2a, 10a, 40a, 50a, 52a, 70a, 80a, 100a, 105a, 110a, 114a, 115a, 117a'dır.
[284] Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Böl., Kayıt no: 630/ 643.

III. *MÜNTEHÂ*'NIN KAYNAKLARI

Müntehâ'nın kaynakları, Ahmed Bîcan'ın bizzat ifade ettiği gibi "semâvî kitaplar", "müellif adı veya eseri belli olanlar" veya kendisinin belirtmediği "tesirinde kaldığı müellif ve eserler" olarak sınıflandırılabilir.

Ahmed Bîcan, kendisi eserinin girişinde -"sebeb-i te'lîf" kısmında- "*Fusûsu'l-hikem*[285], *Istılâhât-ı Sûfiyye*[286], *Menâzilü's-Sâirîn*[287], *Tefsîr-i Kebîr*[288], *Tevrât, Zebûr, İncîl, Furkān (Kur'ân), suhuf-i enbiyâ'* ve *Tezkire-i Evliyâ'*[289]"yı *Müntehâ*'nın kaynağı olarak vermektedir[290].

Görüldüğü gibi eserin ana kaynaklarını Ahmed Bîcan bizzat vermiştir. Bunların dışında tesbit edilebildiği kadarıyla ayrıca eserinde, İbnü'l-Arabî'nin "*Fütûhât-ı Mekkiyye*"[291], *İnşâ'ü'd-Devâir*[292], Şehâbeddîn Sühreverdî'nin "*Avârif'ül-*

---

[285] Bu eser hakkında yukarıda 16-23. sayfalar arasında bilgi verildi.

[286] Müellifi, Abdürrezzak Kemâleddin el-Kaşânî (ö. 736/1335)'dir. Tasavvuf ıstılahlarıyla ilgili bu eser Arapça'dır. "Tasavvuf tarihinde tasavvuf terimlerini ilk defa bu isimle ele alan eser olan "*Istılâhâtü's- Sûfiyye*" de müellif, eserini iki kısma ayırmış birinci bölümde alfabetik sırayla tasavvufî ıstılahları açıklarka ikinci bölümde makamları onarlı gruplar halinde on kısımda ele almış ve tamamı yüz adet tasavvufî ıstılahı açıklamıştır". Geniş bilgi için bk. Aşkar, age., s. 326-327; Abdürrezzak Kaşânî, **Mu'cemu Istılâhâtti's-Sûfiyye**, Abdülâl Şâhin (thk.), Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413/1992; Mustafa Kara, "Istılâhâtü's-Sûfiyye", **DİA**, C. XIX, İstanbul: TDV, 1999, s. 208-212, Uludağ, "Kâşânî, Abdürrezzâk", **DİA**, C. XXV, İstanbul: 2002, s. 5-6.

[287] "*Menâzilü's-Sâirîn*" Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089)'nindir. Tasavvufî makamların ele alındığı bu eser, tasavvuf ilmini izah eden ilk dönem tasavvuf kaynaklarındandır. Bir makamı ele alınırken bu ıstılahlar, Kur'ân'dan bir ayete dayandırılmakta ve tanımlanmaktadır. Arapça olan bu eser on bölümden oluşmakta her bölümde on makam, toplam sâlikin sülûku esnasında katetmesi gereken yüz makam ele alınmaktadır. Geniş bilgi için bk. Abdullah Damar, "Abdullah Herevî ve Menâzilü's-Sâirîn/ Tasavvuf Kalsikleri- XVIII", **TİAD**, Y.8, S.18 Ocak-Haziran 2007, Ankara: Erkam Matbaası, 2006, s. 312-335; Aşkar, age., s.91-94; el-Herevî, **Menâzilü's-Sâirîn**, Kahire: Matbaatü Haleb, 1386/1996. Erhan Yetik, "Menâzilü's-Sâirîn", **DİA**, C. XXIX, İstanbul: TDV, 2004, s. 122-123; Tahsin Yazıcı- Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", **DİA**, C. XVII, İstanbul: TDV, 1998, s. 225.

[288] Fahreddîn Râzî (ö. 606/1209) 'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* adlı Arapça dirâyet tefsîridir. "*Tefsîr-i Kebîr*" ismiyle tanınan bu tefsir sekiz cilttir. Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk. Fahreddin er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr/ Mefâtîhu'l-Gayb**, Suad Yıldırım ve Diğerleri (çev.), C.I- XXIII, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989-1995.

[289] İlk dönem tasavvuf kaynaklarından olan bu eser, Ferîdüddîn el-Attâr (ö. 618/1221)'ın tabakāt kitapları arasında yer alan ilk Farsça eserdir. et-*Tezkiretü'l- Evliyâ"*da Hz. Peygamber soyundan gelen Cafer Sâdık'tan başlayarak doksan yedi zâhid ve sûfinin terceme-i hâlleri ve menkıbelerini konu edilmektedir. Türkçe pek çok tercüme ve baskısı vardır. Bk. Feridüddin Attar, **Tezküretü'l-Evliyâ**, Süleyman Uludağ (trc.), 2. bs., İstanbul: Erdem Yayınları, 1991; age., Orhan Oğuz (hzl.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988; age., M. Zahid Kotku (hzl.), İstanbul: Sehâ Yayınları, 1983; age., İstanbul: Erkam Yayınları, ts. Eser hakkında geniş bilgi için bk. Aşkar, age., s. 61-63; M. Nazif Şahinoğlu,"Ferîdüddîn Attâr", **DİA**, C. IV, İstanbul: TDV, 1991, s. 95-98.

[290] Bk. Ahmed Bîcan, age., vr. 2a.

[291] Bk. tezin birinci bölümü, s. 14.

[292] M. Erol Kılıç'tan naklen:"*Tabîatların ve onlardan terettüb eden âlemin varlıklarının var kılınmalarında Yüce Allah'a son derece muhtaç ve müftekir olduğunu bilen kimse anlar ki varlığın sebebi, ilâhî mertebe hakîkatları ile Allah'ın esmâ ve sıfatlarıdır. Biz bunu* ***İnşâ'ül-cevâdil ve'd-devâir*** *isimli eserimizde beyân ettik*" (Bk. el-Fütûhât, I/61). "Bir çok yazma nüshası vardır. Eski Türkçe'ye çevirisi S. Yiğitoğlu tarafından asrın başlarında yapılmıştır. Bu tercümenin yazma nüshası MEB Ankara Genel Ktp. Nr. 297/3'de kayıtlıdır". Bk. M. Erol Kılıç, age., s. 37'deki 185 nolu dipnot.

Maârif"[293], Sadreddîn Konevî'nin "*el-Fükûk*[294], Ebû Tâlib el-Mekkî'nin "*Kūtü'l-Kulûb*"[295], Molla Fenârî'nin "*Misbâhü'l-Üns*"[296], İmâm Gazzâlî'nin "*Dürretü'l-Fâhire*"[297], Şehâbeddîn el-Maktûl'un "*Hikmetü'l-İşrâk*"[298] adlı eserlerinden, Zemahşerî'nin "*Keşşâf*"[299] adlı tefsirinden, Necmeddîn Dâye'nin[300] ve Begavî'nin[301] de tefsirlerinden istifâde etmiştir.

---

[293] Şehâbeddîn Ebû Hafs Ömer Sühreverdî (ö. 632/1234)'nin "*Avârif'ül-Maârif*"i, tarikat dönemi tasavvufunun önemli kaynaklarındandır. Tasavvufun teorik ve ağırlıklı olarak pratik yönünü ele alan bu eser altmış üç bölümden oluşmaktadır. Türkçe'ye bir kaç defa tercüme edilmiştir. Bk. Sühreverdî, **Avârifü'l-Maârif**, Yahya Pakiş ve Dilaver Selvi (trc.), İstanbul: Umran Yayınları, 1988; a.mlf, ae., H. Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz (trc.), İstanbul: Vefâ Yayıncılık, [ts.]. Eser hakkında geniş bilgi için bk. Aşkar, age., s. 106-109; Uludağ, "Avârifü'l-Maârif", **DİA**, C. IV, s. 109-110.

[294] Sadreddîn Konevî (ö.1274) 'nin "*el-Fükûk fî esrârı müstenidâti hikemi'l-fusûs*" adlı eseri İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'u üzerine yazılmış kısa ama önemli bir şerhtir. Ekrem Demirli tarafından "**Fusûsu'l-Hikem'in Sırları**" adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bk. Konevî, **el-Fükûk fî esrârı müstenidâti hikemi'l-fusûs**, Ekrem Demirli (çev.), 2.bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

[295] Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) 'nin "*Kūtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîkı'l-Mürîd ilâ Mâkāmi't-Tevhîd*" adlı eseri, kırk sekiz bölümden oluşmaktadır. Zühd, ibâdet, taat ve amelî tasavvufun uygulama biçimlerini açıklar. İlk dönem tasavvuf kaynaklarından olan bu eser Gazzâlî ve Abdülkâdir Geylânî gibi büyük mutasavvıfları etkilemiş olması yönüyle önemlidir. Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk., Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kūtü'l-Kulûb**, Yakup Çiçek ve Dilâver Selvi (trc.), C.I-IV, 3.bs, İstanbul: Umran Yayınları, 2004; a.mlf., ae., Muharrem Tan (çev.), C.I-IV, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999. Eser hakkında geniş bilgi için bk. Aşkar, age., s. 75-78; Bilal Saklan, "Kūtü'l-Kulûb", **DİA**; C. XVI, İstanbul TDV, 2002, s. 501-502; Ramazan Muslu, "Kūtü'l-Kulûb", **Klâsik Tasavvuf Kaynakları I**, Ali Çınar (ed.), 1. bs., Ankara: Sûf Yayınları, 2003, s. 49-69.

[296] "Molla Fenârî (ö. 834/1431) 'nin "*Misbâhü'l-Üns beyne'l-ma'kūl ve'l-meşhûd fî şerhi Miftâhi'l-gayb*" adlı eseri, Sadreddîn Konevî'nin Miftâhu'l-gayb'ının şerhidir. Muhammed Hâcevî tarafından (Tahran 1374) neşredilmiştir." Bk. İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", DİA, C.XXX, İstanbul: TDV, 2005, s. 246. Konevî'nin sözü edilen eseri Ekrem Demirli tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Sadreddîn Konevî, **Miftâhu Gaybi'l-cem ve'l-vücûd** (Tasavvuf Metafiziği), Ekrem Demirli (çev.), 2. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

[297] "*Dürretü'l-Fâhire*" İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111) 'nin ölüm, kabir hayatı ve âhiret hallerine dair eseridir. Tam adı *Dürretü'l-fâhire fî keşfi ulûmi'l-âhire*'dir. Türkiye'de ve dünyadaki çeşitli kütüphalerde pek çok yazma nüshası bulunan Arapça eserin çeşitli baskıları yapılmıştır. Bk. Gazzâlî, **ed-Dürretü'l-fâhire**, M. Abdülkâdir Ahmed Atâ (nşr.), Beyrut 1407/1987; ae., Cemil İbrâhim (nşr.), Bağdat 1986. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M Said Özvarlı, "ed-Dürretü'l-Fâhire", **DİA,** C. X, İstanbul: TDV, 1984, s. 31-32.

[298] "*Hikmetü'l-İşrâk*" İşrâkiyye ekolünün kurucusu Şehâbeddîn es-Sühreverdî el-Maktûl'un (ö. 587/ 1191) en önemli eseridir. Ayrıntılı bilgi için bk. İlhan Kutluer, "Hikmetü'l-İşrâk", DİA, C. XVII, İstanbul: TDV, 1998, s. 521-524, Ahmed Kâmil Cihan, "Şihabeddin Sühreverdî'nin Eserleri", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, S. 11, Kayseri 2001 Bahar, s. 210-220.

[299] ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) "*el-Keşşâf an Hakāiki'-Tenzîl"*adlı tefsirinde yer yer Mu'tezile mezhebinin görüşlerini ihtiva etmesine rağmen özellikle Kur'ân'ın belâğî ve mûcizevî yönünü ortaya koymasından ötürü tefsirde otorite kabul edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, 1.bs., İstanbul: İFAV, 2003, s. 216-217; Zemâhşerî, Ebü'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. **el-Keşşâf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhi't-te'vîl**. Mustafa Hüseyin Ahmed (thk.). C.I-IV. Kahire: Matbaatü'l-İstikame, 1365/1947.

[300] Ebû Bekr b. Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver Necmeddîn Dâye er-Râzî'nin (ö. 654/1256) "**Bahru'l-Hakaikı ve'l-Meani fi Tefsiri'l-Seb'i'l-Mesani**" adlı tefsiri işârî tefsirlerdendir (Beyazıd Devlet Ktp., nr. 531). Necmuddîn Kübrâ'nın müridi olan Dâye, Konya'da Sadreddîn Konevî ve Celâleddîn Rûmî ile görüşmüştür. Tefsirinde dil bakımından edebî bir uslûp kullanan Dâye önce âyetin dil ve ıstılah bakımından manasını vermiş sonra âyetin bâtınî manasına geçmiştir. Geniş bilgi için bk. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, s. 144-150.

[301] Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Tefsîru'l-Begavî* olarak bilinen tefsirinin adı "*Meâlimü't-Tenzîl*"dir. Rivâyet usûlüne göre yazılmıştır. Begavî'nin en tanınmış eseri olup âyetleri hadislerle, sahâbe ve tâbiîn müfessirlerinin ve daha sonraki âlimlerin görüşleriyle açıklamaktadır. Muhaddis olması sebebiyle daha önce yazılan tefsirlerdeki zayıf ve uydurma rivayetleri tenkit etmiştir. Bu sebeple pek çok hadisi ihtiva etmektedir. Bk. Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", **DİA,** C.V, İstanbul: TDV, 1992, s. 340-341; Ali Turgut, **Tefsir Usûlü ve Kaynakları**, İstanbul: İFAV, 1991, s. 240; el-Begavî, **Tefsîru'l-Begavî/ Meâlimü't-Tenzîl**, Hâlid Abdurrahman Ak (thk.), C.I-IV, 2.bs., Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407.

Bunların dışında tasavvufla ilgili "*Zehretü'r-Riyâz*"[302], kelâm ile ilgili "*Bahru'l-Kelâm*"[303], ve hadisle ilgili *Mesâbîh*[304] ve "*Garâib-i Ahbâr*"[305] adlı kitaplardan da yararlanmıştır.

XV. ve XVI. yüzyıllardaki tasavvufî anlayışın en belirgin özelliği, vahdet-i vücûd anlayışının sistemli bir şekilde sunucusu Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen "Ekberiyye mektebi"dir. Bu etkinin sonucu o dönemin önde gelen mutasavvıfları tarafından kaleme alınan eserlerde, bu ekolün temel kaynakları tercüme ve şerh edilmiştir[306]. *Müntehâ* bunun en güzel örneklerinden biridir.

Bu geleneğe uyan Ahmed Bîcan başta İbnü'l-Arabî olmak üzere eserinde, Ekberî mekteb mutasavvıflarından İbnü'l-Arabî'nin talebesi Sadreddîn Konevî[307], Konevî'nin talebeleri Müeyyedüddin el-Cendî[308], Saidüddîn Fergānî[309], Abdurrezzak Kāşânî[310] ve Kāşânî'nin talebesi Dâvud Kayserî[311] ve babası Konevî'nin halifelerinden olan Molla Fenârî'nin[312] fikir ve eserlerinden de istifade etmiştir.

---

[302] Arslan Tekin-Melik Tekin'den naklen: "*Zehretü'r-Riyâz ve Nüzhatü'l-Kulûbi'l-Mirâd*, "*Behçetü'l-Envâr ve Nüzhatü'l-Kulûbi'l-Mirâd*" adlı Farsça eserden Süleyman b. Dâvûd b. Ebî Saîd el-Sebtî es-Sivârî Tâcü'l-İslâm (ö. 550/ 1155) tarafından Arapça'ya tercüme edilen tasavvufla ilgili bir eserdir". Ahmed Bîcan, *Envâru'l-Âşikîn*, (hzl.) Arslan Tekin-Melik Tekin, s. 568. Kaynaklarda Ahmed Tavis b. Mûsa'nın (v.673) da "*Zehretü'r-Riyâz*" isminde bir eseri bulunmaktadır. Bk. Bağdatlı İsmail Paşa, **İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfü'z-zünun an esami'u'l- kütüb ve'l-fünun**, Şerefettin Yaltkaya- Kilisli Rifat Bilge (tsh.), C.I, 2. bs., İstanbul: MEB, 1972, s. 620; Mehmed Ali Kırboğa, **Kâmusü'l-kütüp ve mevzûâtü'l-müellefât**, C. I, Konya: Yeni Kitab Basımevi, 1974, s. 517.

[303] *Müntehâ*'da ve *Envâru'l-Âşikîn*'de geçen bu eserin müellifi Abdü'l-Allâm olarak görülür. Kaynaklarda ise "*Bahru'l-Kelâm Akaidi ehli'l-İslâm*", Ebü'l-Muîn Meymun bi Muhammed b. Muhammed el-Hanefî en-Nesefî'ye ait (ö. 508/ 1144) akaide dair bir risâledir. Elli dokuz fasıldan oluşmaktadır. Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Bahrü'l-Kelâm", **DİA,** C.IV, İstanbul: 1991, s. 516; Nesefî, **Bahrü'l-kelam fî akaidi ehli'l-İslâm**, İstanbul: Matabiü'l-Maşrık, 1910. "Abdü'l-Allâm", Nesefî'nin bir lakâbı mıdır yoksa başka bir kişi midir, henüz bilinmemektedir.

[304] *Mesâbîhi's-sünne*, "*Meâlimü't-Tenzîl*"in müelifi Begavî'nin hadis kitabıdır. Her bölümde, bir araya getirdiği hadisleri iki kısma ayırmış, ilk kısma sıhah ikinci kısma ise hısan demiştir. Sıhah dediği hadisler Sahîh-i Buhârî ve Müslim'den aldıkları, hısan dedikleri ise Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, Dârimî ve İbni Mâce'den aldıkları hadislerdir. İmam Begavî ve eserleri için bk. Mevlüt Güngör, agm., s. 340-341; el-Begavî, **Mesâbîhi's-sünne**, C.I-IV, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407.

[305] Kaynaklarda "*Garâib-i Ahbâr*" ve müellifi bulunamadı. Garîb hadîsle ilgili bir eser olması muhtemeldir. *Envâru'l-Âşikîn*'de Ebû Yusûf Yakub b. Süleyman el-İsferâyî'nin (ö. 488/1095) "*Bedâyi-i Ahbâr*" eserinden bahsedilmektedir. Bu eserle bir ilgisinin olup olmadığı ise ayrı bir araştırma konusudur.

[306] Reşat Öngören, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997, s. 409-433.

[307] Geniş bilgi için bk. Ekrem Demirli, age., s. 10-27.

[308] "Fusûs'un ikinci nesil şârihlerinin başında Konevî'nin talebesi Cendî gelir (ö. 691/ 1292 [?]). Cendî'nin metinle irtibatlı ilk şerh olma özelliği taşıyan ve metnin diliyle ilgilenmekten çok İbnü'l-Arabî'nin metafizik ve kozmolojik görüşlerine ağırlık veren bu şerhi üzerine Yazıcıoğlu Mehmed'in *el-Müntehâ ale'l-Fusûs* adıyla bir ta'likatı bulunmaktadır". Bk. Kılıç, agm., s. 232. Geniş bilgi için bk. Uludağ, ""Cendî", **DİA.** C. VII, Ankara: TDV, 1993, s. 361-362; Müeyyedüddin Cendî, **Şerhu Fusûsi'l-hikem**, Seyyid Celâleddin Âştiyânî (thk.), Meşhed: Çaphâne-i Dânişgâh-ı Meşhed, 1361.

[309] Geniş bilgi için bk. Kılıç, "Fergānî, Saîdüddîn", **DİA**, C. XII, Ankara: TDV, 1995, s. 378-382.

[310] Geniş bilgi için bk. Uludağ, ""Kâşânî, Abdürrezzâk", **DİA**. C. XXV, İstanbul: 2002, s. 5-6.

Bîcan, konuyu anlatırken düşüncesini temellendirmek için yeri geldikçe çeşitli mutasavvıfların fikirlerinden yararlanırken bazen de bu kişileri eleştirmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu ise aynı zamanda konuya ve o alana olan vukufiyetinin bir işaretidir.

Müntehâ'nın *Fusûs* çevirisinin olduğu bazı kısımlarında İbnü'l-Arabî'nin zâhiren bakıldığında yanlış anlaşılabileceğini söyleyen Bîcan, aslında Şeyh'in bunu muvahhidle mülhidi ayırt etmeye yönelik bir niyetle dillendirdiğini ifade etmektedir:

"Şeyh me'mûrdur ve sözleri lü'lü'-i mensûrdur; ve tahkîki muvâfıktır urefâ-yı muhakkıkînin ma'rifetine. Ammâ bunda söz budur ki, mubattılîn ile muhakkıkı temeyyüz etmek içindir"[313].

Bazı yerlerde örneğin Nûh fassında Kayserî'nin düşüncelerini doğrudan eleştirebilmekte ve "Şeyh Kayserî hata yapmıştır"[314], diyebilmektedir. Ancak hemen arkasından da "Şeyh Kayserî, Şeyh Mağribî'nin sözlerine hüsn-i zan beslemektedir[315] demekte ve Kayserî ile aynı düşüncede olmasa bile ona hürmetini eksik etmemektedir.

Bunun yanı sıra Şît fassında Kayserî'nin "mürseller evliyâ' oldukları i'tibarla değil ancak hatemü'l-evliyânın mişkâtinden görürler" ifadesi Bîcan'a göre doğru değildir. Çünkü bu sözlerden enbiyâ'nın hepsinin Hz. Îsâ'ya muhtac olması anlamı çıkabilir ve buna kesin bir delil de yoktur. Ayrıca "hatemü'l-evliyâ" mutlak ve mukayyed olarak iki türlüdür. Velâyet de iki türlüdür. "Velâyet-i mutlaka" Îsâ'nın "velâyet-i mukayyede" ise Şeyh Muhyiddîn Arabî'nindir. Mişkât ve hazine olmak sadece Hz. Muhammed'in nübüvveti ve velâyetiyle olduğundan resûller, enbiyâ' ve evliyâ' onun mişkâtindendir. Ayrıca Îsa (as.) "rûhûllâh" olması yönüyle diğer enbiyâdan uludur[316].

Kur'an ve sünnet kaynağına dayanan tasavvufî düşünce, mutasavvıfların yazdıkları eserlerle belli bir derinlik kazanmış ve sistematize edilmiştir[317]. Ahmed Bîcan da kendilerinden sonrakilere kaynaklık eden müellifler ve eserlerinden faydalanmıştır.

---

[311] Geniş bilgi için bk. Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî", **DİA**. C.IX, Ankara: TDV, 1994, s. 32-35.
[312] Tahralı, "Muhyiddîn İbn Arabî ve Türkiye'ye Te'sirleri", s. 33.
[313] Ahmed Bîcan, *Müntehâ*, Kılıç Ali Paşa, vr. 33b.
[314] Ahmed Bîcan, age., vr. 33b.
[315] Bk. Ahmed Bîcan, age., vr. 33b.
[316] Bk. Ahmed Bîcan, age., vr. 33b,
[317] H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 53.

Ebû Tâlib Mekkî, Kuşeyrî, İmâm Gazzâlî, Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî, Necmeddin Dâye, Şehâbeddîn el-Maktûl, Şeyh Abdullâh el-Ensârî, Ebû Abdullâh et-Tüsterî, Ebû Bekr Kettânî gibi mutasavvıf ve Abdü'l-kādir Geylânî, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hasan el-Basrî, Ebû Abdullâh et-Tüsterî, Ebû Bekr Kettânî, Mansûr-ı Hallâc gibi zühd ve takvâ sahibi kişilerin görüşlerinden etkilenmiştir.

Ayrıca İbni Mes'ûd, İbni Abbâs, Saîd bin Cübeyr, Mücâhid, Ebü'l-Âliye, Katâde, Mukātil, Hasan el-Basrî, Ebu'l-Leys, Begavî, İbni Kesîr, İmâm Fahr-i Râzî, Kâdî Beydâvî, Zemahşerî (Sâhib-i Keşşâf) gibi müfessirler veya eserlerinden istifade etmiştir.

Bunun dışında eserinde Cenâb-ı Hakk'ın varlığını anlatırken kelâmcıların ve felsefecilerin görüşlerine değinmiş ardından ehl-i tahkîk, muhakkıkler diyerek mutasavvıfların fikirlerine yer vermiştir.

Bunlar da göstermektedir ki, Ahmed Bîcan tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, felsefe vs. döneminin ilim ve kültür dünyasına vâkıftır ve bu husus *Müntehâ*'ya çok güzel bir şekilde yansımıştır.

IV . BÖLÜMLERİ VE KONUSU

Müntehâ'nın konusu vücûd-ı Hakk'tır. Ahmed Bîcan bunu eserinde şöyle ifade etmektedir: "İşbu kitâbın mevzû'u, vücûd-ı Hakk'tır. Pes bu ilmin mevzû'su, cemî'-i ilmin mevzûâtından a'lâ ve ecellidir"[318].

Allah'ın gerçek anlamda bilinebilmesini "ma'rifetullah"la açıklayan Ahmed Bîcan, eserinde baştan sona Allah'ın varlığı, birliği ve kainattaki herşeye karşı sonsuz kudretini konu edinmekte ve bu hususa dikkat çekmeye çalışmaktadır. Eserinin *Fusûs* tercümesi dışındaki bölümlerinde de hep "vahdet-i vücûd" düşüncesi hakim olmuştur.

Bütün ilimlerden kıymetli olarak vasıflandırdığı "ilm-i ilâhî" diye adlandırdığı tasavvufun konusu zaten "ma'rifetullah"tır.

Ahmed Bîcan'ın vücûd-ı Hak diye nitelediği mefhum daha sonraki senelerde ve günümüzde vahdet-i vücûd olarak adlandırılmıştır. Buna göre de, müellif eserine konu olarak vücûd-i Hakk'ı yani "vahdet-i vücûd"u seçmiştir.

[318] Ahmed Bîcan, age., vr. 2a.

Eser genel olarak sekiz bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde tasavvufî olarak yaratılıştan, insan ve derecelerinden , "vücûd", "gönül", "sır", "tecellî", "âşık", "ârif" vb. ıstılahların konu edildiği ve her birine temhîd adı verilen on dört bölümden meydana gelmektedir.

Ahmed Bîcan, eserine "Eüzü-besmele" ve Fatihâ Sûresi ile başlamaktadır. Ardından Hz. Muhammed'e (s.a.v.), ailesi ve ashâbına, salât ve selâm getirmekte, kendisi ve tüm müminler için Allah'tan merhamet niyaz etmektedir. "Sebeb-i te'lif" diyerek eseri yazma sebebini, eserinde kullandığı kaynakları ve eserinin konusunu belirttikten sonra "temhîd adını verdiği bölüme geçmektedir.

Temhîd'de "Vücûd" yani "varlık" konusu yer yer kelam ve felsefecilerin görüşlerine de yer verilmek sûretiyle tasavvufî olarak açıklanmaktadır. Birinci temhîdde Allah'ın varlığı, "vahdet-i vücûd" düşüncesinin kalıp ifadesi olan "Vücûd min-haysü hüve hüve" ifadesi ile izah edilmeye başlanmaktadır.

"Hakk-ı mutlak, gaybu'l-guyûb, hakîkatü'l-hakāyık, vücûd-ı mahz, hazret-i ahadiyet, hazret-i vahidiyet, hakîkat-i muhammediyye, taayyün, lâ-taayyün, müteayyin, merâtîb-i tevhîd, tecellî, tecelliyât-ı ef'âliyye, tecelliyât-ı zâtiyyede ve tecelliyât-ı sıfâtiyye, vahdet, kesret, şerîat, tarikat, ma'rifet, hakîkat, ilim, hazret-i esmâ, feyz-i akdes, feyz-i mukaddes, hazerât-ı hamse" gibi tasavvuf düşüncesinin temel konu ve kavramları söz konusu edilmektedir.

İbnü'l-Arabî, Müeyyed Cendî, İmâm Gazzâlî, Fergânî, Kayserî gibi bir çok mutasavvıfın ve Eş'ariye, Mutezile gibi kelamcıların görüş ve sözlerine atıflar yapılarak "varlık" ve "mevcud" konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Hz. Âdem'in yaratılması, Hz. Âdem'in ruhu ve sıfatları, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılması, Âdem'in tevbesinin kabulunden sonra tertibü'l-mevcûdât konusuyla ilk bölüm tamamlanmaktadır.

İkinci bölüm, *Fusûsu'l-hikem*'den tercüme edilen asıl kısımdır. Bu kısımda yirmi dört peygamber ve bu peygamberin her birinde mündemiç olan hikmetler anlatılmıştır. Ahmed Bîcan, *Kur'ân*'da adı geçen peygamberlerle ilgili fassları ele

almıştır. *Fusûsu'l-hikem*'de[319] bulunan yirmi yedi fasstan "Kelime-i Lûtî'deki melkî, kelime-i Lokmân'daki ihsânî ve kelime-i Halidî'deki samedî" hikmeti anlatan fasslar *Müntehâ*'da yer almamaktadır.

Lokman, Kur'ân'da peygamberden ziyade bir velî olarak geçmektedir. Şît ve Halid b. Sinân'ın peygamber oldukları ise sadece bazı hadislerde zikredilmektedir. Bu sebepten dolayı "Lokmân ve Hâlid fassı" alınmamış olabilir. Ancak Bîcan, Lokman'dan Dâvûd fassında "Lokman Hakîm"[320] adıyla bahsetmekte ve Dâvûd peygambere vezîr olduğuna dair bir bilgi vermektedir. "Lût fassı"nın yer almayışı ise, çevirinin tam bir tercüme olmayıp ekleme ve çıkarmalarla yapılan serbest bir tercüme olmasından kaynaklanmıştır denilebilir.

Daha önce değinildiği gibi, Hz.Adem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulan *Fusûsu'l-hikem*'de bölümlerin bir kronolojik sırası olmadığı gibi (meselâ İsâ bölümü Süleyman bölümünden öncedir) belirli bir fikri bütünlüğü de takip etmemektedir. *Müntehâ*'da da faslar Hz.Adem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulmaktadır ve kronolojik bir sırayı takip etmemektedir.

Her bir fass için özel başlık açılmakta ve ilk olarak Kelime-i Âdemî'deki "ilâhî" hikmet anlatıldıktan sonra sırasıyla, kelime-i Şît'deki "nakşî", kelime-i Hûdî'deki "ahadî", kelime-i Sâlihî'deki "fütûhî", kelime-i İdrîsî'deki "kuddûsî", kelime-i Nûhî'deki "subbûhî", kelime-i İbrâhimî'deki "müheymî", kelime-i İsmâilî'deki "âlî", kelime-i İshâkî'deki "hakkî", kelime-i Ya'kūbî'deki "rûhî", kelime-i Yûsufî'deki "nûrî", kelime-i Eyyûbî'deki "gaybî", kelime-i Şuaybî'deki "kalbî", kelime-i Mûsevî'deki "ulvî", kelime-i Hârûnî'deki "imâmî", kelime-i İlyâsî'deki "inâsî", kelime-i Dâvûdî'deki "vücûdî", kelime-i Süleymânî'deki "rahmânî", kelime-i Üzeyrî'deki "kaderî", kelime-i Yûnusî'deki "nefesî", kelime-i Zekeriyyâvî'deki "mâliki", kelime-i Yahyâvî'deki "celâlî", kelime-i Îsevî'deki "nebevî" ve kelime-i Muhammedî'deki "ferdî" hikmetler açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümde rü'yetullâh, vahiy sırları, Hz. Muhammed''in Mekke'den

[319] Bk. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-hikem**, Ebu'l-Alâ Afîfî (thk.), Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2002, s. 227-228.
[320] Bk., Ahmed Bîcan, age., vr. 54a.

Medîne'ye hicreti, Hz. Peygamberin vefatı, Hz. Fâtıma'nın vefatı, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'nin, Hz. Hasan ve Hüseyin'in vefatları, aşere-i mübeşşere ve "esmâ-i hüsnâ" konuları işlenmektedir.

"*Istılâhât-ı Sûfiyye*" adlı dördüncü bölümde Ahmed Bîcan, Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin aynı isimli Arapça eserini kısaltarak tercüme etmiştir. Ebced kaidesine göre dizilen bablarda sırasıyla "Bâb-ı Elif: *İttihâd, ittisâl, ahad, ahadiyye, ahadiyyetü'l-cem', ufuku'l-mübîn, ufuku'l-a'lâ, imâmân, ihsân, ahvâl, irâdet, a'yânü's-sâbite, ismü'l-a'zâm, esmâü'z-zâtiyye*; bâbü'l-bâ': *Bâbü'l-bâb, bâbü'l-ebvâb, büdelâ', berzah, berzahu'l-câmi', basîret, Beytü'l-Harâm, Beytü'l-Makdis, Beytü'l-İzze*; bâbü'l-cîm: *Cezbe, cesed, cem', cemu'l-cem, cennetü'l-ef'âl, cennetü'l-vârise, cennetü's-sıfât, cennetü'z-zât*; bâbü'd-dâl: *Dürretü'l-beyzâ*; bâbü'l-hê': *Himmet-i erbâbi'l-himmeti'l-âliye*; bâbu'l-vâv: *Vâhid, vârid, velâyet, veliyy, vâkıa, vücûd*; bâbü'z-zê': *Zümürrüd, zamân, zevâhirü'-enbiyâ'*; bâbu'l-hâ': *Huccetü'l-Hak ale'l-halk, hikmet, hakîkatü'l-hakāyık, hakîkatü'l-muhammediyye, hurûf*; babu't-tâ': *Tâli', tarîkat, tabîbu'r-rûhânî*; bâbü'l-yâ': *Yâkūtü'l-hamrâ', yevmü'l-Cum'a*; bâbü'l-kâf: *Kitâbü'l-mübîn, kenz, kimyâ', kimyâül'-avâm, kimyâü'l-havâss*; bâbü'l-lâm: *Lübb, lübbü'l-lübb, lübs, lisânü'l-Hak, elvâh*; bâbü'l-mîm: *Mürşîd, mebâdîyü'n-nihâyât, muhabbetü'l-asliyye, mahabbet, müşâhede, ma'rifet, mahvü'l-hakîkî*; bâbü'n-nûn: *Nebeviyye, nûn;* bâbü's-sîn: *Sâlik, sidretü'l-müntehâ, sırru'l-ilm, sırru'l-hakîkat, sırrü't-tecelliyât, sevâdü'l-vech fi'd-dâreyn*; babu'l-ayn: *Âlem, âlemü'l-ceberût, âlemü'l-melekût, âlemü'l-halk, ârif, âlim, âmme*; bâbü'l-fâ': *Fethu'l-karîb, fethu'l-mübîn, fethu'l-mutlak, fütûh*; bâbu's-sâd: *Sûretü'l-âlihe, sûretü'l-irâde*; bâbu'l-kāf: *Kurb, kutb, kalb*; bâbu'r-râ': *Rabbü'l-erbâb, resm, rûh, rûhu'l-a'zâm, rûhu'l-ilkā'*; bâbü'ş-şîn: *Şühûd, şühûdu'l-mufassal fi'l-cümle, şühûdü'l-mücmel fi'l-mufassal, şeyh*; bâbü't-tê': *Tecellî, tasarruf*; bâbu'l-hā': *Halat, hâtem, Hızır*; bâbü'z-zâl: *Zû-akl*; bâbü'z-zâd: *Ziyâ'*; bâbu'z-zâ': *Zâhiru'l-mümkinât, zıll, zıllü'l-evvel, zıllü'l-âlihe*; bâbu'l-gayn: *Gaybü'l-hüviyyet, gaybu'l-mutlak* ve *gaybu'l-mâsun*" olmak üzere yüz on altı adet tasavvufî ıstılah açıklanmaktadır.

"*Menâzilü's-Sâirîn*" başlığını taşıyan beşinci bölüm ise Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin aynı isimli Arapça eserinden serbest bir tercümedir. "Âlemlerin Rabbine yürüyenlerin makamları" anlamına gelen isminden de anlaşıldığı gibi tasavvufî

ıstılahlar[321] ve sâlikin sülûku esnasında katetmesi gereken yüz makam ele alınmaktadır. Ayrıca Herevî'nin "*Menâzilü's-Sâirîn*"i tasavvufî makamlarla ilgili ilk müstakil eser olma özelliğine sahiptir. Oldukça sistematik ve özlü ele alınan kavramlar tasavvufî terminolojiyi ihtiva etmektedir[322]. Tasavvuf tarihi açısından da önemli olan bu eseri Ahmed Bîcan, "uşşâk"ın muradlarına ulaşabilmeleri için armağan olarak getirdiğini belirtmiştir.

Bu bölümde "*bidâyât, ebvâb, muâmelât, ahlâk, usûl, edviye, ahvâl, velâyât, hakāik ve nihâyât*" olarak on menzil ve her bir menzilde de on makam bulunmaktadır.

Sırasıyla bölümler (menziller) ve makamlar: Birinci bölüm, "bidâyât" olup makamlar şunlardır: *Yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbet, tefekkür, tezekkür, i'tisâm, firâr, riyâzet ve semâ'*. İkinci bölüm, "ebvâb"dır. *Hüzn, havf, işfâk, huşû', ihbât, zühd, verâ', tebettül, recâ' ve rağbet* makamlarından oluşur. Üçüncü bölüm, "muâmelât"tır: *Riâye, murâkabe, hürmet, ihlâs, tehzîb, istikāmet, tevekkül, tefvîz, sika, teslîm*. Dördüncü bölüm, "ahlâk"tır: *Sabr, rızâ', şükr, hayâ', sıdk, îsâr, hulk, tevâzu', fütüvvet, inbisât*. Beşinci bölüm, "usûl"dür: *Kasd, azm, irâde, edeb, yakîn, üns, zikr, fakr, gınâ', makāmu'l-murâd*. Altıncı bölüm, "edviye"dir: *İhsân, ilm, hikmet, basîret, firâset, ta'zîm, ilhâm, sekînet, tuma'niyye, himmet*. Yedinci bölüm, "ahvâl"dir: *Mahabbet, gayret, şevk, taalluk, atş, vecd, dehş, heymân, berk, zevk*. Sekizinci bölüm, "velâyât"tır: *Lahza, vakt, safâ', sürûr, sırr, nefs, gurbet, gark, gaybet, temkîn*. Dokuzuncu bölüm, "hakāik"tir: *Mükâşefe, müşâhede, muâyene, hayât, kabz, bast, sekr, sahv, ittisâl, infisâl*. Onuncu ve son bölüm, "nihâyât"tır. *Ma'rifet, fenâ', bekā', tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, cem'* ve *tevhid* olmak üzere tamamı yüz makamdır. Bu yüz makāmdan her biri Kur'ân-ı Kerîm'den bir ayete dayandırılmış olup, her makām da kendi içinde derecelendirilmiştir.

Altıncı bölümde, Hz. Peygamber'in nübüvveti, iştikāk-ı kamer, Mi'râc, abdest , beş vakit namaz, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medîne'ye hicreti, kıblenin Beytü'l-Makdis'den Ka'be'ye tahvîli konuları; namaz, zekât, oruç, hac ve zikrin sırları, cihâd-ı Nebî, vefât-ı Resûl, Hz. Muhammed'e salâvât-ı şerîfe getirmenin fazileti, ehl-i beyt,

[321] Aşkar, age., s. 93.
[322] Aşkar, age., s. 94.

ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamber'in bütün insanlığa olan üstünlüğü, Peygamberlerin halleri ve faziletletleri anlatılmaktadır.

Yedinci bölüm; Ferîdüddîn Attâr'ın, Hz. Peygamber soyundan gelen Cafer Sâdık'tan başlayarak doksan yedi zâhid ve sûfinin terceme-i hâlleri ve menkıbelerinin konu edinildiği ilk dönem tasavvuf kaynaklarından olan *Tezküretü'l-Evliyâ* adlı eserinden aynı isimle derleme niteliğinde bir tercümedir.

"*Tezkiretü'l-Evliyâ*"' başlığı altında Ca'fer-i Sâdık, Veysel Karanî, Hasan-ı Basrî, Mâlik bin Dînâr, Muhammed bin Vâsi', Habîb-i Acemî, Ebû Hâzim Medenî, Ukbetü'l-Gulâm, Râbia-i Adeviyye, Fudayl bin Iyâz, İbrâhîm bin Edhem, Bişr-i Hâfî, Zü'n-nûn-ı Mısrî, Bâyezîd-i Bistâmî, Abdullah bin Mübârek, Süfyân-ı Sevrî, Ebû Ali Şakîk, İmâm-ı Cihâd Kûfî (Ebû Hanîfe), İmâm-ı Şâfî, Ahmed bin Hanbel, Dâvûd-i Tâî, Serîyy-i Sakatî, Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî, Mansûr-ı Hallâc gibi mutasavvıf, zühd ve takvâ ehli kimsenin hikmetli sözlerine yer verilmiştir.

Bu bölüm, Ahmed Bîcân'ın müntesibi olduğu "Bayramiyye" tarikatı silsilesini vermesi bakımından oldukça önemlidir. Daha sonra Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Îsâ, Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin ve İmâm Gazzâlî'nin sözlerine de yer verilmiştir. "Rabbânî Kelimeler" başlığı altında Cenâb-ı Hakk'ın sözleri aktarılarak bu bölüm son bulmaktadır.

Sekizinci ve son bölüm ise kıyamet alâmetleri, cennet ve cehennemle ilgilidir. Sırasıyla şu konular işlenmiştir: Kıyamet alametleri; Deccâl'in çıkması, Hz. Îsâ'nın nüzûlü, Dâbbetü'l-Arz'ın çıkması, güneşin batıdan doğması, tevbe kapısının kapanması; Sûr'un üfürülmesi, haşr, yerin ve göklerin tebdîli, Cenâb-ı Hakk'ın hitâbı, livâü'l-hamd, şefaat, hesâb, kitâbın verilmesi, mîzân; cehennem ve dereceleri; havz, cennet, cennetteki dört halîfenin makamları, insanların ve hayvanların durumları, cennetteki hûri, gılmân, nehirler, cennet ehlinin dereceleri anlatılmıştır.

Bîcan konuları anlatırken düşüncelerini âyetlerle delillendirmiştir. Âyetleri işârî olarak açıklamış ve tasavvufî/ işârî tefsire[323] güzel örnekler vermiştir. Rü'yetullâh,

[323] "İşârî tefsîr: Sûfînin kalbine doğduğu kabul edilen işaretlere dayanarak âyetleri yorumlaması; mutasavvıfların bu yöntemle yaptıkları tefsirler için kullanılan tabirdir. Sûfilere göre Kur'an'da mevcut kelime, lafız

merâtib-i insân ve kıyâmet günündeki hayat temsili olarak anlatıldıktan sonra "Hâtimetü'l-kitâb" başlığıyla bu bölüm ve kitap son bulmaktadır.

V. DİL ÖZELLİKLERİ

Ahmed Bîcan'nın XIV. yüzyıl sonları ve XV. yüzyıl ortalarında yaşadığı düşünüldüğünde kullandığı dilin, *Eski Anadolu Türkçesi*'nin son dönem örneklerinden olduğu söylenebilir[324]. *Eski Anadolu Türkçesi*, "Türkiye Türkçesi"nin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra XIII.-XV. yüzyıllar arasında gelişme kaydeden ilk dönemindeki yazı dilidir[325].

XIV. yüzyılda ve XV. yüzyılın başlarında yazılan eserlerin çoğu, hedef olarak halkı seçtiği için, son derece sade, sanattan uzak, kısa cümlelerle yazılmış eserlerdir. Özellikle halk toplantılarında okunmak amacıyla yazılan dinî menkabeler, cenk hikâyeleri gibi eserler oldukça sade ve sohbet üslûbu içinde kaleme alınmıştır[326].

Ahmed Bîcan "dinî-tasavvufî halk edebiyatı" alanında eserler vermiştir. Bu alandaki eserlerde kullanılan dil halka yönelen bir okumuşlar dilidir. Ayrıca ortalama bir dille yazılmış olan bu eserlerde halkın günlük konuşma dilinden alınmış kelime ve deyimlerin yanı sıra yabancı kelimelere, tasavvuf ve tarikat deyimlerine de yer verilmiştir[327].

Ahmed Bîcan'ın kullandığı "*Ahşam, ancılayın, anda, anun, bencileyin, bilgil, bıçgu, dürlü, gice, kangı, kendü, kendüz, kendüye, kimesne, komaz, konşuluk, ol, olavuz, yapavuz, korhu, olıcak, sencileyin, severin, şimdengerü, tağ, tamar, toptolı, uyhu, vireyin, virürdi, yalınız, yaratmazdın öndin, yılduz, yir, yiryüzü*" gibi kelimelerde görüldüğü gibi kurallı bir imlâ sistemi yoktur. Çünkü, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde hem eski Türk yazı dili geleneği hem de Arap-Fars yazı dili geleneğinden

---

ve cümlelerin ilk bakışta akla gelen dış (zahr-zâhir) anlamlarından başka, sûfilerin mârifetteki derecesine göre halka halka genişleyen iç (bâtn-bâtın) mânaları da vardır. Kur'ân'ın iç anlamını yakîn ehli olan ârifler bilir". Bk. Uludağ, "İşârî Tefsîr", **DİA**, C. XXIII, Ankara: TDV, 2001, s. 424-428.

[324] Koçak, age., s. 94.

[325] Koçak, age., s. 94. Geniş bilgi için bk. Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl Gramer, Metin-Sözlük**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.

[326] Köprülü, *Edebiyat Araştımaları*, Ankara: TTK, 1986, s. 278.

[327] Abdurrahman Güzel, Tekke Şiiri, **Türk Dili Özel Sayısı III (Halk Şiiri)**, S. 445-450, Ocak-Haziran 1986, s. 331.

aktarılmış özellikler karışık olarak yer almaktadır[328].

Ünlüler bazen hareke ile bazen de imlâ harfleri ile yazılmıştır. Bugün "e" olarak telaffuz edilen kelimeler Eski Anadolu Türkçesi'nde "i" şeklindedir. "Biş→ beş; dimek→ demek; gice→ gece; girü→ geri; irte→ erte; virmek→ vermek; yir→ yer, yidi→ yedi, irmek→ ermek, iy→ ey" vs.

Düzlük-yuvarlaklık bakımından da bazı kök ve eklerde uyumsuzluk söz konusudur. Örneğin; eyü→ iyi, kapu→ kapı, yılduz→ yıldız, eksük→ eksik, yalınuz→ yalnız, kendüzi→ kendisi, gezevüz→ gezeriz, virürdi→ verirdi, idelüm→ edelim.

Ahmed Bîcan'ın kullandığı ıstılahlar onun muhtelif alanlara olan vukufiyetini göstermektedir. Örneğin dinî ve tasavvufî ıstılahların yanı sıra, kozmoğrafya ve coğrafyaya dair kavramlara da yer vermiştir.

Örneğin din ve tasavvufla ilgili olarak şu kelime ve terimler kullanılmıştır: "*Allah, Tanrı, Rabb, Bârî Teâlâ, Pâdişâh, Hak,, İlah, tevhid, vücûd, vücûd-ı Hak, hakîkat, tarikat, ma'rifet, taayyün, lâ-taayyün, tecellî, mazhar, mir'ât, tevekkül, rıza', sabr, fakr, tevâzû', ilm, ma'rifetullâh, vahdet, kesret, hicab, yakîn, fenâ', bekā', vecd, uçmak, tamu, cennet, cehennem, firişte, Cebrâil, İsrâfil, Mikâil, Azrâil, Tevrat, Zebur, İncîl, Furkan, Kur'ân, namaz, oruç, zekat, hac, mi'râc, Arasat*".

Evren ve zamanla ilgili bazı kelimeler ise şunlardır: " *Yeryüzü, gök, şems, kamer, müşteri, zuhal, utarid, dağ, deniz, cezire, ırmak, yel, zelzele, zümrüt, inci, firûze, altın, gümüş, Muharrem, Rebîu'l-evvel, Recep, Şaban, Ramazan, Şevvâl, düşenbih, çehârşenbih, Cuma*".

Özel isimlere örnek olarak "*Gelibolu, Serendîb, Arafat, Tatar, Bulgar, Irâk, Türk, Arap, Fars, İstanbul, Engürüs, Çin, Maçin, Bahr-i Kulzüm, Şam, Beytü'l-Makdis, Harem-i Şerif, Mescîd-i Nebevî, Muhyiddîn-i Arabî, Yazıcıoğlu Mehmed, Süleymân Peygamber, Belkıs, Bâyezîd-i Bistâmî, Abdü'l-kâdir-i Geylânî, İmâm Gazzâlî, Saderddîn-i Konevî, Müeyyedüddîn Cendî, İskender, Nemrûd, Buhtu'n*-nasr"ı örnek

[328] Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelime Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 85.

verebiliriz.

Ahmed Bîcan Arapça ve Farsça'dan geniş bir şekilde faydalanmakla beraber eski yazı dilinde bulunan fakat bugün kullanılmayan veya çok sınırlı olarak kullanılabilen arkaik kelimeleri de kullanmıştır. Örnek olarak şunlar verilebilir:

"*Ağu* (zehir), *ağmak* (yükselmek, yukarı çıkmak), *ana* (ona), *anda* (orada), *eyitmek* (söylemek), *ayruk* (artık), *ayrık* (başka, farklı), *aru* (arı, temiz), *assı* (fayda, kâr), *bay* (zengin), *bile* (birlikte), *biş* (beş), *biti* (mektup, amel defteri, yazılmış şey), *diri olmak* (yaşamak), *etmek* (ekmek), *eyle olsa* (o halde, budan dolayı), *gökçek* (güzel),*hışm* (öfke), *ıssı* (sahibi), *ısı- isi* (hararet, sıcaklık), *imdi* (şimdi), *işbu* (işte bu), *incik* (baldır), *kaçan* (ne zaman), *kağırmak* (çağırmak), *kande* (nerede), *kangı* (hangi), *kiçi, gici* (küçük), *müşg* (misk), *ön* (önce), *öd* (yürek), *ög* (akıl), *süci* (içki), *sökellik* (hastalık), *sayru* (hasta), *katı* (çok), *sünük* (kemik), *şol* (şu), *taş* (dış), *ırak* (uzak), *ton* (elbise), *turu gelmek* (ayağa kalkmak), *uçmak* (cennet), *tamu* (cehennem), *ugrı* (hırsız), *yumak* (yıkamak), *yarlıgamak* (bağışlamak), *yiğ* (daha iyi, üstün), *yavuz* (fena, kötü)" vb. gibi.

Ahmed Bîcan devrik cümlenin en güzel örneklerini vermiştir. "Ben dâî ve miskîn Ahmed-i Bîcân dahi bu ıstılâhâtı onun için ihtisâr edip uşşâka armağan getirdim ki, tâ murâdlarına tîz vâsıl olalar, bi-iznillâhi Teâlâ"[329].

VI. ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

XV. yüzyıldaki tercüme çalışmalarında "tam tercüme" yerine, "adaptasyon" şeklinde, ilâve ve eksikleriyle "serbest tercüme" yoluna gidilmesi genel bir özelliktir. Müellifler, asıl eserlerden bazı yerleri olduğu gibi çevirirken, önemli bulduğu yerleri genişleterek aktarmışlar ve yaptıkları tercümenin içine kendi düşüncelerini ve görüşlerini de eklemişlerdir[330].

Ahmed Bîcan'nın *Müntehâ'*sına bakıldığında eserdeki bilhassa *Fusûsu'l-hikem*, *Istıhâhât-ı Sûfiyye* ve *Menâzilü's-sâirîn* gibi kısımların "tam çeviri" değil, "serbest çeviri" olduğu görülmektedir. Ahmed Bîcan çeviri yaparken eserin konusuna

[329] Ahmed Bîcan, age., vr. 80b.
[330] Koçak, age., s. 106.

sadık kalmıştır ancak sanki yeni bir eser yazarmış gibi dil ve üslûp açısından çevirisini yaptığı eserden farklı bir dil ve üslûp ortaya koymuştur.

Ahmed Bîcan Arapça olan eserlerden halkın da istifade etmesini arzulamış ve eserleri tercüme ederken bu amaçla hareket etmiştir. Bu sebeple Ahmed Bîcan, *Müntehâ*'da halkın konuştuğu dili esas almıştır. Sade bir nesir olarak kaleme aldığı eserinde tasavvufî terimlerin ve kelimelerin fazla olması ise anlattığı konuyla bağlantılıdır. Üslûbunun gereği metnin içine, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan terkibler girmiştir. Buna rağmen nesir olarak yazdığı eserinin temeli halk dilidir.

Farsçadan alınmış olan "ki", "eğer" edatlarını çok kullanmıştır. Ayrıca o dönemde nesirle yazılmış diğer eserlerde de görüldüğü üzere cümle başlarında "ve", "ve dahi" gibi edatlar da sıkça geçmektedir.

XV. yüzyıl Anadolusu metinlerindeki cümle yapısının dinî kaynaklı inanç ve âdetlerin hayata hükmedişi ile; Arapça kaynaklardan yararlanıldığı veya tercüme yapıldığında Arapça'nın cümle yapısının etkisinde kalınışı ile; o devirdeki tarihî ve sosyal olayların etkisi ile açıklanması mümkün olmaktadır[331].

Ahmed Bîcan'ın ifade tarzı son derece sade ve açıktır. Ahmed Bîcan'ın eserlerinde sade ve yalın bir anlatımın hakim olması, ifadelerde kısa ve kesik cümlelere yer vermesi, eserlere "konuşma dilinin yazıya geçirilmesi"nden meydana gelmiş bir metin özelliği kazandırmaktadır[332]. Bununla birlikte eserinin bazı bölümlerinde uzun, bağlaçlarla kurulu devrik cümle örnekleri görülmektedir.

Ahmed Bîcan'ın eserlerini anlatılışında "müşâhede, tasvir, tefekkür, rivayet, efsane, hurafe, menkabe, din, eğitim-öğretim, nasihat, öğüt ... vb'leri" yan yana yürümektedir. Ayrıca O'nun sade Türkçe ile yazılmış eserleri kelime ve kavram yönünden de zengin ve üslûbu da tabiî ve canlıdır[333].

Bîcan *Müntehâ*'da "Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî!" diyerek halka ve de belli bir

[331] Neclâ Pekolcay, "XV. Asır İslâmî Anadolu Metinlerinde Sentaks Husûsiyetleri", **İslâmî Türk Edebiyetı MetinlerinıTedkik Metodları**, 2. bs., İstanbul: İFAV, 1994, s. 36.
[332] Koçak, age., s. 108.
[333] Güzel, s. 900.

zümreye hitap etmiştir. Arapça ve Farsça edatlarla yapılmış birleşik cümlelerin sayısı da diğer eserlerine göre oldukça fazladır.

En etkili anlatım biçimlerinden olan tahkiye yoluyla anlatımda en zor konular kolayca anlatılabilmekte ve de hatırda kalacak bir etkiye sahip olmaktadır. Ahmed Bîcan anlattığı hemen her konuda bilhassa dünyanın yaratılışı ve peygamberlerle ilgili kıssaların anlatılışında "tahkîye üslûbun"dan faydalanmıştır.

Şuayb peygamberin aşkından üç yüz yıl ağlaması ve Allah'la konuşması şöyle hikâye edilmektedir: "Pes Şuayb (a.s.) cihâna geldi ve nebî olup kavmini Hakk'a da'vet etti iştiyâk-ı tâmm ile. Bu şevkten ötürüdür ki, üç yüz yıl ağladı; hattâ her yüz yılda bir kez gözsüz oldu ve geri gözü açıldı. Hak Teâlâ Şuayb'a eyitti: 'Yâ Şuayb! Cennete mi müştâksın ve yâhûd cehennem odundan mı korkarsın?' Şuayb eyitti: 'Yok, yâ Rabb! Velâkin senin likā'na müştâkım', dedi. Ve yine Şuayb eyitti: 'Yâ Rabb! Senin izzetin hakkı için benimle senin aranda bir deniz olsa şevkimden ol deniz kurur idi'. Hak Teâlâ Şuayb'a eyitti: 'Benim likā'ma böyle müştâk olduğun içindir ki, benim kelîmim Mûsa'yı sana hizmet ettirdim', dedi. Ve yine Hak Teâlâ Şuayb'a eyitti: 'Yâ Şuayb! Senin için uçmakta bir ev yaptım ak inciden, bâtınından zâhiri görünür ve zâhirinden bâtını görünür; ve arşın mukābelesindedir. Ve kapısı likā'ma açılır', dedi".[334]

Hz. Hasan ve Hüseyin'in şehâdetini Hz. Ali'den naklen şöyle anlatmaktadır:

"Bir gün Hasan ve Hüseyin peygamberin mübârek dizinde oturmuşlardı. Peygamber şefkat edip Hasan'ı ağzından öptü ve Hüseyn'i boynundan öptü. Derhâl Cebrâil geldi, üç şâl getirdi: Biri kara; ve biri sarı; ve biri kızıl idi ve: 'Hak Teâlâ sana selâm eyler', dedi ve eyitir ki: 'Karşıma oğlanların öpersin ve benim muhabbetim onu ister ki, benden gayrı kimse olmaya'. İmdi çün öyle eyledi: 'Bu kara donu sen giygil yâs donudur; ve sarı donu Hasan giysin ki, ağu içeserdir; ve kızıl donu Hüseyn giysin ki, şehîd olasardır, kana bulaşırdır" [335].

Ahmed Bîcan diğer eserlerinde olduğu gibi *Müntehâ'*da da soru-cevap ve mükâleme yoluyla anlatım tarzını tercih etmiştir. Hitap unsurunu kullanmakta ve

[334] Ahmed Bîcan, age., vr. 43b.
[335] Ahmed Bîcan, age., vr. 73a.

didaktik amacı doğrultusunda hareket etmektedir. Konu anlatımında önce soruyu sormakta ardından da cevabını vermektedir:

"Eğer suâl ederlerse kim: Âdem hôd cemî'-i mevcûdâttan efdal idi. Niçin melek olmak istedi? Cevâb budur ki: Âdem kendi hâline nazar eyledi. Gördü kim, gâh toprak gâh et gâh sünük; gâh pâdişâh gâh kul; gâh vuslat gâh firāk. Çün bu tebdîlât[ı] gördü. Eyitti: "Yâ Rabb[i]! Bârî melek olayım. Zîrâ insândan gayrısı terakkî etmezler ve hâlleri türlü türlü dahi olmazlar"[336].

Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmâil'i kurban edilmesiyle ilgili kıssada da karşılıklı konuşma yani mükâleme yöntemiyle konuyu anlatmaktadır: "Kaçan kim, İbrâhîm İsmâîl'in boğazına bıçağı koydu, İsmâîl eyitti: 'Ey baba! Sen mi cömertsin yoksa ben mi cömertim?' dedi. İbrâhim eyitti: 'Ben cömertim. Oğluma kıyarım'. İsmail eyitti: 'Ben senden dahi cömertim. Zîrâ ki senin bir oğlun dahi vardır onunla gönlün[ü] eylersin. Benim cânım dahi yok ki, onunla hayât bulayım'. Hak Teâlâ vahy eyledi ve eyitti: 'İkinizden dahi ben cömertim. Ammâ yâ İbrâhîm! İşbu koçu oğlun İsmâîl'in yerine boğazla', dedi"[337].

Soyut varlıkları anlatımda da mükâleme usûlünden yararlamıştır. Örneğin dört büyük melekten Azrâil ve İsrâfil arasında geçen diyalogu şöyle anlatmaktadır: "Azrâille İsrâfîl bir gün söyleştiler, ikisi. Azrâil eyitir: 'Ben, dirileri öldürücüyüm'. İsrâfîl eyitir: 'Ben ölüleri dirilticiyim'. Hak Teâlâ eyitti: 'Siz işiniz üzerine olun ki, ol işi size musahhar eyledim. Ammâ hakîkatte öldürücü ve diriltici benim', dedi"[338].

Özellikle dinî bilgilerin ve tasavvufî konuların açıklandığı kısımlarda nasihat verme üslûbunu benimseyen Ahmed Bîcan, sözlü geleneğin bir yansıması olarak bilhassa konu başlarında sık sık "bilmek gerektir ki" kalıp ifadesini kullanmıştır.

"Bilmek gerektir ki; dünyâ yolunu ve menâzil yolunu ve ibâdet yolunu sana bildirdim. Şimden sonra ahvâl-i meâd-ı cismâniyyenin ve nüşûr-i nefsâniyyenin

[336] Ahmed Bîcan,age., vr. 19a-19b.
[337] Ahmed Bîcan, age., vr. 38a.
[338] Ahmed Bîcan,age., vr. 23a.

keyfiyetini bildirelim"[339].

Müntehâ'da Ahmed Bîcan'ın karşısındaki bir insana veya topluluğa sesleniş tarzında ifadeleri bulunmaktadır. " Kaçan kim, bunu bildinse[340] ; kaçan kim bunları bildinse, bilgil ki Peygamber (a.s.) a'zâm-ı âyâttır; ve izhâr-ı delâlâttır[341]; Peygamberlerin kemâlâtını beyân eyledik. Dileriz ki, ehl-i yakîni dahi beyân eyleriz[342]" şeklinde konuşma ve sohbet havası içeren ifadelere de sık sık rastlanmaktadır.

Açık ve sade bir dil kullanan Ahmed Bîcan zaman zaman "nazar eyle" gibi emir ve istek kipiyle de hitap etmektedir. [343]

Ahmed Bîcan genellikle söze "*ey tâlib-i sırr, ey tâlib-i sırr-ı ilâhî, ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî, ey tâlib-i ilmi ilâhî, ey kâşif-i esrâr-ı hakāyık, ey vâsıl-ı envâr-ı dakāyık, ey tâlib-i vech-i hakkânî, ey ârif-i sırr-ı rabbânî, ey ârif-i ilm-i hakāyık, ey tâlib-i sırr-ı dakāyık, ey tâlib-i esrâr-ı rahmâniyye, ey câlib-i envâr-ı sübhâniyye* ve *ey sâhib-i sırr-ı ilâhî, ey mü'min, ey kâmiller*" gibi ifadelerle hitap ederek söze başlamaktadır.

"Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî! İşbu kitâb-ı azîmi ve hitâb-ı kerîmi cem' eyleyen Yazıcıoğlu miskîn ve dervîş Ahmed-i Bîcân'dır"[344].

Varlığa tasavvufî bir gözle bakan Ahmed Bîcan soyut bazı kavram ve varlıkları somutlaştırarak tasvir yoluyla anlatmaktadır. Tasvirleri oldukça canlı ve zihinde kalıcıdır. Kainatın yaratılışı, cennet, cehennem, melekler, Süleyman (a.s.)'ın tahtını tarif ederken de tasvir yöntemini kullanmıştır. Örneğin Azrâil'in ateşten, karanlıktan, etten ve nurdan olmak üzere dört yüzü olduğundan bahseder[345].

Cennetteki bir sarayı ise şöyle tasvir etmektedir: "Pes Cebrâil Âdemle uçmağı tavâf eylediler; hattâ bir latîf serâya geldiler. Bir kerpiçi gümüşten, bir kerpiçi altından idi. Ve ferşi, yeşil zebercedden idi ve ol serâyda bir taht vardı kızıl yâkuttan. Ve ol tahtın üstünde bir kubbe vardı nûrdan; ve ol kubbede bir latîf sûret vardı. Ve ol sûretin

[339] Ahmed Bîcan, age., vr. 101b.
[340] Ahmed Bîcan, age., vr. 40b.
[341] Ahmed Bîcan, age., vr. 89a.
[342] Ahmed Bîcan, age., vr. 95a.
[343] Ahmed Bîcan, age., vr. 73a.
[344] Ahmed Bîcan, age., vr. 116b.
[345] Ahmed Bîcan, age., vr. 101b-102a.

başında nûrdan bir tâc vardı; ve kulağında iki küpe vardı incilerden; ve belinde tavk vardı nûrdan"[346].

"Doğrudan doğruya anlatma" yani tarif ve izah etme de Bîcan'ın üslûbudur. Örneğin merâtib-i tevhidi bu uslûpla anlatmıştır:

"Bilmek gerektir ki, merâtib-i tevhîd dörttür: Biri, dil ile ikrâr etmektir; ikinci, gönülle i'tikād etmektir; üçüncü, i'tikāddan diliyle te'kîd etmektir; dördüncü, ahad samedin irfânında ma'mûr olmaktır" [347].

Cenâb-ı Hakk'ın varlığı, birliği ve sıfatlarını da bu yöntemle anlatmıştır: "Hak Teâlâ birdir, zıddı yoktur samediyyette; ve niddi yoktur vâhidiyyette. Ve bâkîdir cemî'-i eşyâ fânî olduktan sonra. Hamîd ve mecîddir, fa'âlün limâ-yürîddir. Mevsûftur sıfât-ı kemâlle ve men'ûttur nuût-i cemâlle. Ezeliyyü'z-zâttır ve ebediyyü's-sıfâttır"[348].

Ahmed Bîcan bir âyete telmihte bulunmak istediğinde " Hak Teâlâ eyitti", kalıp ifadesini, bir hadisi nakletmek istediğinde ise "Peygamber eyitti" kalıbını kullanmıştır. Hz. Ali, Muhyîddîn-i Arabî, Bâyezîd-i Bistâmî, İmâm-ı Âzâm, İmâm-ı Gazzâlî vb. zâtların kelâm-ı kibarlarını kaynak göstermekte ve anlattığı konuyu delil ve isbat yoluyla desteklemektedir.

Bîcan sadece âyet, hadis ya da kelâm-ı kibarlardan değil, *Tevrât*, *İncîl* gibi diğer semâvî kitaplardan, döneminin önemli müfessirleri ve eserlerinden, mutasavvıfları ve kitaplarından da yararlanmıştır[349].

Ahmed Bîcan'ın devrik cümle kullanmasında, "hitâbet ve mükâleme" havasının etkisi bulunduğu gibi, nesir cümlelerinin de zaman zaman "nazım cümlesini hatırlatacak bir yapı"da kurulmuş olmasının da etkisi vardır[350].

"Her ne kim, elvâh-ı mezkûrda sâbittir, onun sûreti bahru'l-mescûrda zâhir olur"[351]; "Pes bir bir beyân edelim, tâ cân kulağıyla Garîb Bîcân'dan cevâhir dinleyeler

[346] Age., vr. 19a.
[347] Age., vr. 74a.
[348] Age vr. 74a.
[349] Bk. "*Müntehâ*'nın Kaynakları" kısmı, s. 55.
[350] Koçak, age., s. 127.
[351] Ahmed Bîcan, age., vr. 16b.

ki, gönüller ve cânlar münevver ola inşâallâh"[352]; "Bilmek gerektir ki; *Istılâhât-ı Sûfiyye*'yi ebced kāidesi üzerine düzdüm; tâ fehm etmek âsân olsun için"[353].

Ahmed Bîcan okuyucunun dikkatini çekmek için sık sık hitap unsuruna başvururmakta özellikle vurgulamak istediği konularda tekrarlardan yararlanmaktadır.

"Ve envâ'-ı nebâta ve asnâf-ı fevâkihe ve ihtilâf-i eşkâle ve elvâna ve tuûma ve râihalara **nazar eyl**e! Evvel mahlûkāt cemâdâttır, ondan sonra maâdendir, ondan sonra nebâtâttır, ondan sonra hayvânâttır, ondan sonra insân yaratıldı onlara **nazar eyle!**"[354].

"Âlemde letâfet **varsa** insânda dahi rûh **var**; âlemde melâhat **varsa** insânda yanaklar **var**; âlemde nûr **varsa**, insânda dahi nûr **var;** âlemde ziyâ' **varsa** insânda dahi yüz **var**; âlemde zulmet **varsa** insânda dahi saçlar **var**; âlemde rikkat **varsa** insânda dahi gönül **var;** âlemde dikkat **varsa** insânda dahi sırlar **var**; âlemde yücelik **varsa** insânda kāmet **var"**[355].

Ahmed Bîcan insanı tanıtmaya çalışırken insanın ruhunu arşa, kalbini kürsîye, ilim ve ma'rifetini cennete, beş duyusunu meleklere, hareketlerini yıldızlara, diğer azalarını çeşitli tabiat unsurlarına benzeterek anlatmaktadır.

"Rûh arşa benzer; ve kalb kürsîye benzer; ve bunların arasındaki ilm ve ma'rifet uçmaklara benzer; ve cân kuvvetleri firiştelere benzer; ve hareketleri yıldızlara benzer"; anadan doğması yıldızlar doğmasına benzer; ve ölmek yıldızlar dolanmasına benzer ve a'zâlar[ı] yerlere benzer; ve sünükleri dağlara benzer; ve et toprağa benzer ve kıllar otlara benzer; ve yüzü maşrıka benzer, ve arkası mağribe benzer; ve nefesleri yellere benzer; ve sözleri ra'da benzer, ve uyumaklık mevte benzer"[356].

Nesir içindeki kâfiye olan secî, *Müntehâ*'da sıklıkla rastlanılan Ahmed Bîcan'ın diğer bir üslûp özelliği olarak dikkati çekmektedir.

[352] Ahmed Bîcan, age., vr. 2b.
[353] Ahmed Bîcan, age., vr. 78a.
[354] Ahmed Bîcan, age., vr. 77a.
[355] Ahmed Bîcan, age., vr. 24b.
[356] Ahmed Bîcan, age., vr. 24a.

"Cennet müşâhede makāmı ise gönül ma'rifet makāmıdır. Uçmağın hazînedârı Rıdvânsa gönül hazînedârı Rahmân'dır"[357].

"Dünyadan el çekmek, taş taş üstüne koymamak, canından ümidini kesmek, can kulağılya dinlemek" gibi deyimler ve halk söyleyişleriyle anlatımını güçlendirmiştir.

Ahmed Bîcan dinî-tasavvufû konuları; ansiklopedik ve halk inanışlarıyla donatılmış bilgileri halkın anlayabileceği basit kelimelerle, benzetmelerle ve sade bir Türkçe ile ortaya koymuştur[358].

Sonuç olarak Ahmed Bîcan *Müntehâ*'da üslûp olarak "nasihat ve hitap yoluyla anlatım, doğrudan doğruya anlatım, soru-cevap ve mükâleme yoluyla anlatım, delil ve isbat yoluyla anlatım, tahkiye yoluyla anlatım, tasvir yoluyla, kıyaslama yoluyla, benzetme yoluyla ve zıtlar arası ilişki kurma yoluyla anlatım" şekillerini kullanmaktadır. Ayrıca Bîcan'ın devrik cümleler, tekrarlar, secîler, mecazlar, deyimler ve halk söyleyişlerinden faydalanması da diğer üslûb özellikleri olarak dikkat çekmektedir.

VII . *MÜNTEHÂ*'DAKİ TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE

Hacı Bayrâm Velî'den feyz alan Yazıcızâde Mehmed ve Ahmed Bîcan'ın yazmış oldukları eserler tasavvufun tahalluk ve tahakkuk cepheleriyle ilgilidir[359]. Yazıcıoğlu kardeşler *Muhammediye* ve *Envâru'l-Âşıkîn* adlı eserleriyle halkın her kesimine hitap ederken özet de olsa *Fusûsu'l-hikem*'i açıklamayı ihmal etmemiş, bu yolla entellektüel tecessüslere cevap bulabilmeye çalışmışlardır[360].

Daha önce de sözü geçtiği gibi *Müntehâ*, tasavvufî bahisleri havi adeta sohbet tarzında olup Yazıcıoğlu Mehmed'in *Fusûsu'l-hikem* şerhinin serbest bir tercümesidir[361]. Ancak eserin muhtevası incelendiğinde eserin tamamının *Fusûs* tercümesi olmadığı görülmektedir. Eser, *Fusûs*'un önemine binaen ve *Müntehâ*'nın diğer bahislerinin de

[357] Ahmed Bîcan, age., vr. 24b.
[358] Güzel, **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**, 2. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 900.
[359] Kara, age., s. 100.
[360] Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları,* s.104.
[361] Çelebioğlu, age., C.I, s. 32.

Fusûs'u açıklamaya yönelik olması bakımından *Fusûs* tercümesi olarak anılagelmiştir.

Ahmed Bîcan'a göre âlemin ilmi, insanlara rabbanî sırlarla gizlenmiş ilâhî hakîkatlerden oluşan ilimdir. İşte bu ilm-i ilâhî ise kendisiyle zât-ı ilâhiyyenin bulunduğu ilimdir. Ve Cenâb-ı Hakk'ın yüce sıfatları ve esmâsı bu ilmi bilmekle bilinebilir. Ve ilm-i ilâhî öyle yüce bir ilimdir ki konusu Hakk'ın varlığıdır.

Ahmed Bîcan eserinin konusunu "Vücûd-ı Hak" olarak ifade etmektedir. Ve bütün ilimlerin en yücesi ve en önemlisi olarak nitelemektedir. Bîcan eserini "Vücûd" konusuna sadık kalarak işlemiştir, bu husus *Müntehâ* metninin her faslında göze çarpmaktadır.

Ahmed Bîcan *Müntehâ*'da Hakk'ın varlığını konu olarak almış ve eserini baştan sonra bu tasavvufî düşünceyle kaleme almıştır. Zaten eserini kaleme alma sebebi Bîcan'ın kendi ifadelerinden anlaşıldığı gibi manevî bir yolla olmuştur. Yani Hz. Peygamberle misâl âleminde görüşmüş ve Hz. Peygamber'in emrine itaat ederek eserini yazmaya başlamıştır.

Eserini yazma amacı aynı zamanda halka gizli kalmış "hakîkat incileri"ni açıklamak ve anlatmak olan Bîcan, okuyucusuna ilk olarak Allah'ın varlığını ve birliğini anlatarak, eserine tasavvufî terim ve ıstılahlar konusunda bilgi vererek giriş yapmaktadır. Daha sonra da bu minval üzere eserini işlemektedir.

Ahmed Bîcan'a göre "ilm-i ilâhî"nin bilinmesi için başlangıçta hakîkatlerin aslı olan "esmâ-i zâtın" yani ilahî isimlerin bilinmesi gerekir. Bu ilim ancak ârifler tarafından bilinebilir. Gerek tasavvur olarak gerekse hâl olarak ârifler, bu ilme ve bu ilmin hakîkatine ulaşmışlardır. İşte âriflerce mâlum olan bu ilmi, râğıblar ve tâlibler için "gözlere nur gönüllere sürûr" hâsıl olması arzusuyla zikrettiğini ifade etmektedir.

"Marifet"i her türlü zevk ve lezzetlerin aslı olarak alması ve "Allah'tan daha sevgili nesne yoktur" demesi tasavvuf düşüncesindeki "aşk" temelini vurgulamaktadır. Allah'ın Şuayb peygambere "Cenneti mi arzularsın yoksa cehennemden mi korkarsın?" şeklindeki sorusuna karşılık Şuayb peygamberin "Yok, yâ Rabbi! Velâkin senin likāna âşığım" demesi de yine tasavvuf anlayışındaki "aşk" temeline vurgu yapmaktadır.

Eserinde baştan sona hakim olan bilhassa insan konusunu işlerken "Kendini bilen Rabbini bilir" hadisini delil getirmesi tasavvuf düşüncesinin temel öğelerini eserinde çok güzel işlediğini göstermektedir. İnsanın fiziki yapısı hakkında bile bilgi verirken her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın varlığı, birliği ve kudretine dikkat çekmesi onun vahdet anlayışını hayatın her alanına yaydığını göstermektedir.

A. Vahdet-i Vücûd ve Tevhid

Vahdet-i vücûd, vücûdun (varlığın) birliği demektir. Sûfilere göre bizâtihî kâim (kendiliğinden) var olan "vücûd" birdir, o da Hak Teâlâ'nın vücûdudur. Bu vücûd (varlık) vâcib, kadim ve ezelîdir. Taaddüd (çoğalma), tecezzî (parçalanma, bölünme), tebeddül (değişme, yenilenme) ve taksim (bölünme) kabul etmez[362].

O'nun şekli, sûreti ve haddi yoktur. Buna "vücûd-i mulak" yâhut "vücûd-i baht" da denir ki sırf ve hâlis vücûd demektir. Vucûd-i mutlak ıtlâk-ı hakîkî ile mutlaktır. Yani bütün kayıtlardan hatta ıtlak kaydından bile münezzehtir[363].

"Vahdet-i vücûd" fikrini sistemleştiren mutasavvıf Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'dir. Ondan önce de İslam dünyasında bu fikrin temelleri vardır. Özellikle Gazzâlî'nin, eserlerinde[364] bu fikre çok yaklaştığı görülmektedir[365].

İslam düşünce tarihinin en önemli entellektüel geleneklerinden birisi, İbnü'l-Arabî ve talebesi Sadreddîn Konevî'nin öncülüğünde teşekkül etmiş olan "Ekberîlik"tir. Bu gelenek *muhakkikler* denilen ve yeni bir metafizik anlayışı ve tanımı ortaya koyan bir grup mutasavvıfın fikirlerinin temsilcisidir. Bu geleneğin etrafında teşekkül ettiği temel kitap "*Fusûsu'l-hikem*"dir[366]. Doğrudan şeyhinden ahz ettiği ilimle onun görüşlerini yorumlayan ilk şarih olması bakımından İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin

---

[362] İsmail Fennî Ertuğrul**, Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî**, 2. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, s. 9. Geniş bilgi için bk. M. Erol Kılıç, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 159-257; Abdülganî Nablusî, **Âriflerin Tevhîdi**, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s. 131-142; a. mlf., **Gerçek Varlık**, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s.15-42, 235-238; Ferit Kam, **Vahdet-i Vücûd**, Ethem Cebecioğlu (sad.), Ankara: TDV, 1994, 65- 87; Ferid Kam- M. Ali Aynî, **İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992; E. Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, s.187-214, 249-268; Tahir Galip Seratlı (hzl.), **Vahdet-i Vücûd ve Tevhid**, 1. bs., İstanbul: Furkan Kitaplığı, 206, s. 131-164.

[363] İsmail Fennî Ertuğrul, age., s. 9.

[364] İmâm Gazzâlî, **Mişkâtü'l-Envâr**, Süleyman Ateş (çev.), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994, s. 62-72.

[365] Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, 4. bs., İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004, s. 550.

[366] Ekrem Demirli, "Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Fusûsu'l-Hikem", E. Demirli, **Fusûsu'l-Hikem Çeviri ve Şerh**, 1. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

yaygınlık kazanmasında Konevî'nin oynadığı rol büyüktür. Şeyhin "vücûd ve mertebeler"e dair görüşlerini ilk defa beş ana başlık altında toplayıp adına "hazârâtü'l-hams" veya "merâtibu'l-hams" diyen de Konevî'dir[367].

Konevî'den sonra Ekberî çizgi, Konevî'nin talebeleri Saîdüddîn Fergânî (ö. 699/ 1300) ve Müeyyedüddîn el-Cendî (ö. 691/1292 [?]) ile sürmüştür. Özellikle Fergānî'nin *Müntehe'l-medârik* isimli eserinin dîbâcesinde naklettiği görüşler İbnü'l-Arabî'nin "vücûd"a dair görüşlerinin ilk sistematik özetlemesidir[368]. Daha sonra bu düşünce Abdürrezzak Kāşânî (ö. 736/1335) ve onun talebesi Dâvûd Kayserî (ö. 751/ 1350) ve eserleri ile devam etmiştir.

Osmanlı ilim ve tasavvuf çevresi, başlangıçta, İbnü'l-Arabî'nin "vahdet-i vücûd" anlayışını benimsemiş ve bu anlayış hemen hemen tüm Osmanlı dönemi mutasavvıflarında etkisini göstermiştir[369]. Vahdet-i vücûd düşüncesinin adeta "alfabe"si olan *Fusûs*'un ilk Osmanlı medresesinin müderrisi Dâvud Kayserî ile Osmanlı macerası başlamış daha sonra dervişlerin tercüme, talik ve şerhleri ile bu zincire yeni halkalar ilave edilmiştir[370]. Kayserî'nin hemen arkasından da Molla Fenârî (ö. 834/1431) medresede *Fusûsu'l-hikem* okutmuştur[371]. İşte, Sadreddîn Konevî'nin *Miftâhu'l-gayb*'ına *Misbâhu'l-üns* adlı bir şerh yazan Molla Hamza Fenârî de Ekberî mektebin takipçilerindendir. İlk Osmanlı şeyhülislamı olan Fenârî'den sonra Mehmed Yazıcıoğlu *Fusûs*'u şerh etmiş ardından Ahmed Bîcan'da bu geleneğe uyarak *Fusûsu'l-hikem* şerhini Türkçeye çevirmiş ve tasavvuf anlayışı içerisinde vahdet-i vücuda yer vermiştir.

Ahmed Bîcan'ın müntesibi olduğu "Bayramiyye" tarikatı tasavvufun temel ilkelerinden olan "vahdet-i vücûd"u başlangıç ilkesi olarak kabul etmektedtir. Yine tasavvuf ilkelerinden "bütün iş ve hareketlerin Allah'tan geldiğine inanma", "bütün varlıklarda Allah'ın tecellî ettiğine inanma" ve "Allah bilgisinde her varlığın, bilinen bir ilke taşıdığına inanma"[372] olarak ifade edilen tasavvufî düşünceyi üç ana ilke olarak benimsemiştir.

---

[367] Kılıç, age., s. 258. Konevî'nin varlık görüşü hakkında geniş bilgi için bk. Demirli, age., s.187-268.
[368] Kılıç, age., s. 258-259; a.mlf., "Fergānî, Saîdüddîn", DİA, C. XII, s.
[369] Aşkar, **Niyazî-i Mısrî , Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, 1. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 234.
[370] Kara, "Osmanlı Dönemi Sûfileri ve Tasavvufî Düşüncenin Renkleri", **İslâmî Aaştırmalar Dergisi**, C. 12, S.3-4, 1999, s. 271.
[371] Aşkar, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1992, s. 82.
[372] Koçak, age., s. 227.

Bayramiyye esaslarına göre, tarikata giren kimse (sâlik) zikr ile olgunlaşarak bu ilkelerin özünü kavrar. Bu üç mertebe "tevhîd-i ef'âl", "tevhîd-i sıfât" ve "tevhîd-i zât"la ifade edilmiştir[373].

Sûfiler, İslâm dininin Allah'a iman konusunda koyduğu esaslardan kalkarak kendi düşünceleri ve yaşadıkları haller doğrultusunda "tevhid" meselesine yeni izahlar getirmişlerdir. Tasavvuf düşüncesinin temeli olan bu "vahdet" tasavvuf kültürünün hem en çok tartışılan hem de en çok ilgi gören uzantısıdır[374].

Bunun sonucunda "tevhid" görüşleri çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. "Tevhîd-i îmânî, tevhîd-i ilmî, tevhîd-i hâlî, tevhîd-i ilâhî" gibi. Allah zat, sıfat, isim ve fiilleri yönünden birdir; eşi, benzeri yokturu ifade eden "Allah birdir" sözü "tevhîd-i zât, tevhîd-i sıfât, tevhîd-i esmâ ve ef'âl" olan bu üç tevhîdi de içine alır[375].

Vahdet-i vücûd'da zât, sıfat ve fiiller açısından tevhîdin üç mertebesi kabul edilmiştir:

1- Tevhîd-i ef'âl: Fiille ilgili bir tecellî olup ârifin gerek insandan, gerek melekten ve gerekse şeytanden meydana gelsin sâdır olan bütün filleri mâsivâdan tecrîd edip, onları Allah'a izafe etmesidir. "Vahdet-i kusûd"a (kasd ve iradenin vahdeti) tekâbül eder.

2- Tevhîd-i sıfât: Sıfatla ilgili bir tecellî olup ârifin bütün kuvve ve meleklerle bunlara nisbet edilen sıfatları mâsivâdan tecrîd edip, Allah'a izafe etmesidir ki, "vahdet-i şühûd"a (müşâhede edilenin vahdeti) tekâbül eder.

3- Tevhîd-i zât: Varlık olarak sadece bir tek Zât'ı (Allah'ı) ve O'nun muhtelif mertebelerdeki tecellîlerini görmek, böylece mâsivâdan "varlık"ı nefyetmektir. Bu da "vahdet-i vücûd" (varlığın birliği)dir[376].

Tevhîd'in bu mertebeleri hâl iledir. Ârif rûhî kemâle erdikçe bunlardan her birini sırayla zevken idrak eder ve kemâli nihâyetine erdiğinde tevhîd-i zât mertebesine

[373] Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı,* Ankara 1994, s. 230-238.
[374] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 6. bs., İstanbul: Dergay Yayınları, 2003, s. 249.
[375] Kara, age., s. 249.
[376] Ertuğrul, age., s.38.

ulaşmaktadır[377]. Ahmed Bîcan'a göre de tevhîdin merhaleleri bu şekildedir.

Ahmed Bîcan eserinde tevhîdi farkı açılardan kısımlara ayırmaktadır. "Tevhîd-i zât, tevhîd-i sıfat, tevhîd-i esmâ ve ef'âl" olarak yeri geldikçe değinmektetir. Allah zât, sıfat, isim ve filleri bakımından bir tanedir. Ancak "âşıklar tevhîd dairesinde zevk eder" diyerek manâ boyutunu dile getirmektedir.

Bîcan'a göre "insanların tevhîdi" dörde ayrılmaktadır: "Merâtib-i tevhîd dörttür: Biri dil ile ikrâr etmektir; ikinci gönülle i'tikād etmektir; üçüncü i'tikāddan diliyle te'kîd etmektir; dördüncü ahad samedin irfânında ma'mûr olmaktır[378].

Bîcan bu tasnifinde aslında "münâfıkların tevhîd"i (ikrar var, tasdik yoktur), "avâmın tevhîd"i (ikrar ve tasdik vardır), "havas ve mukarreb olanların tevhîd"i (keşf yoluyla tevhîdin sırrına ulaşılır) ve "Arif ve sıddîkların tevhîd"ini (Bu makamda olanlar sadece Hakk'ı görür, mahlukatı görmezler) ifade etmektedir.

Tevhîd, Hakk'ı tenzîh etmektir her hâdisten. Tevhîd, üç derecedir: Biri, *tevhîd-i ilm*dir şevâhidle sahîh olur. Ya'nî risâlet ile sâbit olur. İkinci derece, *tevhîd-i hâss*tır hakāyıkla sâbit olur. Ya'nî zâhir esbâbı sâkıt etmektir fenâ' ilmi onunla sahîh olur. Üçüncü derece, *tevhîd-i hâssatu'l-hâssadır*, kıdemle kāim olmaktır[379]. Ve ifade ettiği bu işâret ve ibâretler küllî olarak münkati'dir.

Ahmed Bîcan'ın *Müntehâ*'sında her ne kadar ismen "vahdet-i vücûd" terimi geçmese de bu düşünce sisteminin etkileri görülmektedir. Zâten bu sistemin ileri gelen mutasavvıfı İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde de bu kavram bulunmamaktadır. "Vahdet-i vücûd" terimi ilk defa Konevî'nin eserlerinde ve onun yaşadığı devirde ve kendisiyle görüşmüş olan İbn Seb'în (ö. 669/1270)'in eserlerinde kullanılmaya başlanmıştır[380]. Konevî'nin talebesi Saidüddîn Fergānî', İbn Fârız (ö. 632/ 1234)'ın Taiyye'si üzerine yazdığı şerhte bu terimi pek çok defa kullanmıştır[381].

Ahmed Bîcan eserinde "vahdet-i vücûd"la ilgili tam olarak sistematik bir bilgi

[377] Türer, age., s. 247.
[378] Ahmed Bîcan, age., vr. 74a.
[379] Ahmed Bîcan, age., vr. 88b.
[380] Tahralı, agm., C.I, s. 48.
[381] William Chittick, **Varolmanın Boyutları**, Turan Koç (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, s. 194.

vermez. Ancak eserinde bu düşünce sisteminini benimsediğini gösteren ifadeler bulunmaktadır. Eserinin girişindeki *temhîdatta* -"vahdet-i vücûd" fikrini benimseyen mutasavvıfların kullandığı en klasik ve kalıplaşmış şekli olan- "Mutlak anlamda vücûd (el-Vücûd min-haysü hüve hüve)[382] Hakk"tır ifadesiyle bu düşüncesini dile getirmektedir. Pek çok mutasavvıfın da kitabında bulunan[383] bu ifadeyi, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı söz konusu olduğunda kullanmaktadır.

"Vahdet-i vücûd", bütün varlıkların bir oluşu, ayn-ı vâhide oluşu, Hak'tan gayrı bir şeyin olmayışı olarak tanımlanmaktadır[384]. Vahdet-i vücûd anlayışına göre varlık birdir, O da Allah'tır. O'nun dışındaki varlıklar için varlık kelimesi kullanılmaz. Çünkü varlık; varolması için başka bir varlığa muhtaç olmayan şeydir. Dolayısıyla O'nın dışındaki varlıklar, hakiki varlık değildir, gölge varlıktır[385]. Varlık veya el-vücûd, Allah söz konusu olduğunda O'na yüklem olan birşey değil, O'nun zâtını ifâde eden bir lafızdır[386].

Ahmed Bîcan'ın "vahdet-i vücûdla" ilgili görüşleri ise "ezelde", "halde" ve "ebedde" olmak üzere üç kısımda ele alınacaktır.

1. Ezelde Vahdet-i Vücûd

Bîcan'a göre ezelde Allah'ın zâtından başka hiç bir şey yoktu. Yer, gök, yıldızlar, dünya, âhiret, gece, gündüz, kainat, zâhir ve bâtın her şey "zât"ta mündemiç idi. Bütün kainat, zât-ı küllîde gizli iken "Cenâb-ı Hak kendini bildirmek istemiş" ve yaratılış, varoluş böyle başlamıştır.

"Ben gizli bir hazineydim. Bilinmekliğimi arzuladım ve mahlûkātı yarattım"[387] hadisiyle yaratılış düşüncesini belirtmiştir.

---

[382] Bk. Ahmed Bîcan, age., vr. 2b.

[383] Ekrem Demirli, "Abdülganî en-Nablûsî ve el-Vücûdu'l-Hak", Abdülganî en-Nablûsî, **Gerçek Varlık**, E. Demirli (çev.) İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s. 13.

[384] Geniş bilgi için bk. Ömer Ferid Kam, Vahdet-i Vücûd, İstanbul 1331, s. 104-105; Eraydın, age.,, s. 209-252; Tahralı, , "Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûdla Alâkalı Bâzı Meseleler", A. Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, 3. bs., C.I, İstanbul: İFAV Yayınları, 1999, s. 44-62; Hüseyin Kurt, "Mehmet Elif Efendi'nin (ö. 1345/1927) *'el-Kelimetü'l-mücmele fi şerhi't-tuhfetü'l-mürsele'* Adlı Eserine Göre Vahdet-i Vücûd Anlayışı", **TİAD**, Y.4, S. 11 Temmuz-Aralık 2003, Ankara: Erkam Yayınları, 2003, s. 323-349.

[385] Kara, agm., s. 270.

[386] E. Demirli, agm., s. 13.

[387] Ahmed Bîcan, age., 35b.

"Diledi kim, sun'unu âşikâre eyleye; âlemi yarattı. Ve diledi kim, kendini âşikâre eyleye insân-ı kâmili yarattı"[388].

Ahmed Bîcan Hakk'ın vücûdunun başlangıcı ve sonu olmadığını belirtmektedir. Allah'ın ilk olarak Hz. Peygamber'in rûhunu yarattığını söylemekte daha sonra yaratılışı tasavvufî olarak izah etmektedir.

"Bilgil ki, Hak Teâlâ'nın *vücûd*u, ezelî ve ebedîdir. Diledi kim, zâtının ve sıfâtının nûrunu izhâr eyleye ve tamâm-ı rahmetini âleme bast eyleye. Evvel rûh-ı a'zam Ahmed'i yarattı; ve cemî'-i hakāyık-ı eşyâyı ona bildirdi. Ondan sonra aklı ve kalemi ve levhi yarattı. Ondan sonra müfâd-ı hakāyık-ı yarattı, ondan sonra firiştehleri yarattı, ondan sonra derecât-ı cenneti yarattı fazl ve atâ' için. Ondan [sonra] derekât-ı cehennemi yarattı adl ve kazâ' için. Ondan sonra seb'-i semâvâtı yarattı ahsen-i tâk üzerine; ondan sonra yerin sahnını döşedi ahsen-i mutâbakāt üzerine..."[389].

Mir'at yani ayna ve aynadaki görüntü, vahdet-i vücûd düşüncesinde hem Hakk'ın vücûduna hem de diğer varlık mertebelerine misâl olarak verilmektedir. Hak ayna olarak alındığında, Hakk'ın sıfat ve isimleri aynadaki görüntülerdir. Sıfat ve isimler ayna olarak alındığında ise, görüntü Hakk'ın zâtî tecellîleridir[390].

Ahmed Bîcan da Cenâb-ı Hakk'ın varlığını vahdet-i vücûd sisteminin önemli misallerinden olan "mir'ât" metaforuyla açıklamaktadır:

"Kaçan kim, Hak Teâlâ dilediyse esmâü'l-hüsnâ i'tibârıyla ki, kendinin aynını göre; bir emrdeki cemî'-i emr-i ilâhî ona mahzûr ola ve onda zâhir ola. Zîrâ ki , kişi kendi nefsini mir'âtsız gördüğü, mir'âtla gördüğü gibi değildir. Öyle olsa Hak Teâlâ âlemi îcâda getirdiği vakt mücellâ olmamış bir mir'ât gibi idi"[391].

Vahdet-i vücûd düşüncesini ifade etmede kullanılan hatem (mühür), yüzük, nakış ve hazîne gibi semboller de Bîcan'nın eserinde görülmektedir:

[388] Ahmed Bîcan, age., vr. 17b.
[389] Ahmed Bîcan, age., vr. 15a.
[390] Tahralı, "Fusûsu'l-Hikemde Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", s. 34.
[391] Ahmed Bîcan, age., vr. 25a.

"Nitekim, hâtem mahalldir nakşa. Pes hâtem mukaddemdir nakştan; zîrâ ki pâdişâhın hazînesi ol mühürle tamâm olur. Ve insâna halîfe derler işbu i'tibârla onun için ki, Hak Teâlâ halkini insânla saklar. Nitekim hazâin mühürle saklanır, kaçan kim pâdişâhın mührü dâim ola; hîç kimse onu açmaya kādir olmaya. Pes Âdem ilmi saklamakta Hakk'ın halîfesi oldu"[392].

2. **Halde Vahdet-i Vücûd**

Ezelde bir ve tek olan zât-ı ilâhî kendi kendine tecellî ederek "kün" emriyle kainatı yaratmıştır ve "sır" olmuştur. İnsanlar, melekler, cinler, hayvanlar, bitkiler, gökler, yıldızlar, yer kısaca kainat yaratılmış ve "kesret" meydana gelmiştir. Kâinattaki her şey birer nakış ve sûretten ibârettir. Kısaca herşeyin aslı yani gerçek varlık Hakk'tır.

a. Tecellî

Ahmed Bîcan'a göre "tecellî", Hakk'ın zât ve sıfâtının zûhurudur. Her ilâhî isim tecellî ettği yere ve yöne göre çeşitli şekillerde zuhûr etmektedir. Ahmed Bîcan, Allah'ın zâtıyla zâtına tecellî ettiğini ve bu tecellîden de Hz. Muhammed'in zuhûr ettiğini şu şekilde dile getirmektedir:

"Kaçan kim, Hak Teâlâ tecellî ettiyse zâtıyla zâtına, cemî'-i sıfâtını ve kemâlâtını zâtında müşâhede eyledi. Zîrâ ki, kemâlâtına insân[ı] mir'ât bıraktı ve evvel hakîkat-i muhammediyyeyi zâhir etti hazret-i ilmiyede"[393].

Bîcan'a göre Cenâb-ı Hak, varlığı yaratmak için mevcûda ihtiyaç duymaz. Kendisi ezelîdir, varlığı kendinden kendinedir ve ebedîdir. Mevcudla müteallik olmadan muhabbet etmiştir yani bilinmeyi arzulamıştır. Vücûd-ı Hak, vardır ve birdir. Âlemleri yaratmış ve kemâlinin gereği zatî, sıfâtî, esmâî ve ef'âlî tecellîlerde bulunmuştur. Bu mertebeler itibârîdir.

"Pes Hak Teâlâ onlara hüviyye-i nûruyla tecellî eyledi. Onlar dahi cemî'-i

[392] Ahmed Bîcan, age., vr. 25a-25b.
[393] Ahmed Bîcan, age., vr. 25a.

mâ-sivallâhtan gāib oldular ve gayrullâha iltifât etmekten fânî oldular"[394].

"Hak Teâlâ mütecellîdir celâli ve cemâli ile ale'l-kemâl cemî'-i mevcûdâta. Zîrâ ki, cemî'-i eşyâ rahmet-i rahmâniyyeden hâlî değildir"[395].

Bîcan'a göre, vücûd-ı Hak, zâtıyla bilinemez. Ancak isim, sıfat ve ef'âlinin tecellîsiyle bilinebilir. Marifetullah, Hak mürşidleri, sûfiler ve tahakkuk ehlinin "zevk-i ilmî" olarak vasıflandırdıkları manevî bir yolla bilinebilmektedir.

Ahmed Bîcan Cenâb-ı Hakk'ın isimleriyle âleme tecellî etttiğini ve bu tecellîlerle kendini bildirdiğini yani zuhûr ettiğini anlatmaktadır: "Eğer Hakk'ın nazarı olmasaydı sıfâtıyla ve esmâsıyla mevcûdâtta, ol tecellî-i ilâhî zuhûra ve vücûda gelmezdi. Onunçün ki, insân bi-nefsihi ma'dûmdur. Pes iftikār hâsıl oldu âlemden Hakk'a vücûdda ve kemâlâtta; ve zuhûrun tevakkufu sâbit oldu Hakk'tan âleme"[396].

Ahmed Bîcan Cenâb-ı Hakk'ın zâhir-bâtın, celâl-cemâl, rızâ'-gazâb gibi isimleriyle zuhûra geldiğini şu şeklide ifade etmektedir: "Hak Teâlâ kendini vasf etti zâhir ve bâtın diye. Ve insânı dahi îcâda getirdi rûhu ile âlem-i gaybdandır; ve cisimle âlem-i şehâdetten; tâ ki, biz dahi idrâk eyleriz âlem-i ceberûttan ve âlem-i melekûttan; gaybımızla ve rûhumuzla ve kalbimizle ve kuvvetlerimizle. Ve zâhiri idrâk eyleriz şehâdetimizle, ve kuvvet-i muntabı'mızla; ve gayb-i hakkı idrâk eyleriz esmâsı ve sıfâtı i'tibârıyla; ve zâhir-i hakkı idrâk eyleriz esmâ-i gaybiyye ile. Ve Hak Teâlâ kendini vasf eyledi rızâ' ve gazabla; ve insânı dahi îcâda getirdi havf ve recâ' ısısı etti. Ve bu havfla, recâ', rızâyla gazaba lâzım gelir; gazabdan korkarız rahmetine recâ' ederiz. Ve Hak Teâlâ kendini vasf etti, celâl ve cemâlle"[397]

Bîcan'a göre tecellî, "tecellî-i şehâdet" ve "tecellî-i gayb" olarak iki çeşittir. Bunu şu şekilde izah etmektedir: "Bilmek gerektir ki, tecellî iki nev'dir: Biri, tecellî-i şehâdettir; ve biri, tecellî-i gaybdır. Ve her kime ki, tecellî-i gayb oldu, ona isti'dâd verildi. Kaçan gönle isti'dâd hâsıl olsa Hak Teâlâ ona tecellî-i şühûd ile tecellî eyledi şehâdette. Pes Hakk'ı murâkabede müşâhede eyler, mücerred olduğu cevâhirden

[394] Ahmed Bîcan, age., vr. 8a.
[395] Ahmed Bîcan, age., vr. 16a.
[396] Ahmed Bîcan, age., vr. 26a.
[397] Ahmed Bîcan, age., vr. 25b- 26a.

a'râzdan. Ondan sonra bununla Hak ortasında olan hicâblar gider ve i'tikād ettiği nesneyi müşâhede eyler i'tikādına göre.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: 'Ben kulumun zannı üzereyim'. Şeyh Sadreddîn (rahmetullâh) eyitir: 'Üç nesne mazharsız gözükmez. Biri, vücûd; ve biri, ilm-i mücerred ve nûr-ı mahzdır"[398].

b. Gönül ve Kalb

Tasavvufun merkezinde yer alan "gönül" ve "kalb" kavramlarından Ahmed Bîcan'da yararlanmaktadır. Bîcan'a göre gönlün makamı Beytü'l-harâm'dır. İsmu's-sıfât nûru gönle müteallikdir. Aynı zamanda gönül marifetullahtır, padişah makamıdır ve Hakk'ın nazargâhıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, Musâ peygambere hitabında nurdan bir ev yaptığını ve insanoğlunu emanet koyduğu bu eve *gönül* adını verdiği belirtmektedir.

"Ve Allah Teâlâ eyitti: "'Yâ Mûsâ! Ben bir ev yaptım, nûrdan. Âdem oğlanlarının içinde ol evi emânet koydum; ona *gönül* diye ad koydum. İmdi ol evin yeri ma'rifetullâtır; ve göğü îmândır; ve şemsi şevktir ve kameri muhabbettir"[399].

Gönlü, vücûd-ı mutlak olan Allah'ın evi olarak nitelemekte ve gönlün derecelerine değinmektedir:

"Ve biri, *beytü'l-muharrem* şol gönüldür ki, gayr-ı Hakk'a mahall düşmesi harâm oldu. Ve biri, *beytü'l-mukaddes* şol gönüldür ki, taallük-ı gayrdan zâhir olmuştur. Ve *beytü'l-hikmet* şol gönüldür ki, ihlâs ona gālib olmuştur. Ve *beytü'l-izzet* şol gönüldür ki, makām-ı cem'a vâsıl olmuştur. Zîrâ ki, gönül Hak Teâlâ'nın nazar-gâhıdır[400].

Bîcan'a göre gönüllerin ancak Allah'ın zikri ile keşf olunabilir: "İmdi ahfâ' ile zikr etmek, enbiyâ'ya ve evliyâ'ya mahsûstur. Ve gönülleri keşf eyleyen 'Lâ ilâhe

[398] Ahmed Bîcan, age., vr. 115a.
[399] Ahmed Bîcan, age., vr. 51b.
[400] Ahmed Bîcan, age., vr.87b.

illa'llah' demektir; cânları keşf eyleyen, 'Allâh Allâh' demektir; ve sırları keşf eyleyen 'Hû Hû' demektir"[401].

Ahmed Bîcan, imanın sahih ve makbul olabilmesi için dil ile ikrar etmenin yeterli olmadığını kalble de tasdik etmenin gerekli olduğunu belirtmektedir ve kalbin tasdikinin ise hissetmeyle olacağını söylemektedir.

Hz. Peygamber'in mi'râcını, varlık mertebeleri olarak "gönül", "rûh", "sır" ve "nefs" kavramlarıyla açıklamaktadır:

"Peygamber (a.s.) rûhuyla Kābe Kavsyn'e erişti ve sırrı ile ev-Ednâ'ya erişti. Ya'nî Peygamber nefsini terk eyledi gökte; ve rûhunu terk eyledi Sidretü'l-Müntehâ'da; ve kalbini terk eyledi Kābe Kavseyn'de. Hemîn sırrı kaldı. Pes nefs eyitti: 'Hani gönül?'. Ve gönül eyitti: 'Hani rûh?'. Ve rûh eyitti: 'Hani sırr?'. Ve sırr eyitti: 'Hani Rabb?'. Hak Teâlâ eyitti: 'Yâ nefs! Ni'metle ma'rifeti sana; yâ rûh! Rahmetle kerâmeti sana; yâ gönül! Muhabbeti sana; yâ sırr! Beni sana verdim' dedi"[402].

Bîcan'a göre, mü'minin kalbi, Allah'ın arşıdır[403], Allah'ın evidir[404]. Kalb, kendi içinde dört mertebedir. "Pes kalbde dört i'tibâr vardır: Biri, beytü'l-muharremdir; ve biri, beytü'l-mukaddestir; ve biri, beytü'l-hikmettir; ve biri, beytü'l-izzettir"[405]. Ayrıca kalb, ismu's-sıfât nûrunun ikisindendir ki, er-Rahmânu'r-Rahîmdir"[406].

c. Aşk

Aşk, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir[407]. Bîcan da *Müntehâ'*da Allah'ın sevdiği kulu kendisine âşık ettiğini belirtmektedir.

"Yâ Ahmed! Bir kişi kaçan benim muhabbetim ile mübtelâ olsa ve ol belâya sabr eylese ona arz-ı uçmak veririm; ve her kim, beni bilse beni ister; ve her kim, beni

[401] Ahmed Bîcan, age., vr. 93b.
[402] Ahmed Bîcan, age., vr. 70a.
[403] Ahmed Bîcan, age., vr. 6a.
[404] Ahmed Bîcan, age., vr. 15b.
[405] Ahmed Bîcan, age., vr. 87b.
[406] Ahmed Bîcan, age., vr. 24.
[407] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**,İstanbul: Marifet Yayınları, 1991 s. 58.

istese beni bulur; ve her kim, beni bulsa beni sever; ve her kim, beni sevse ben onu öldürürüm; ve her kimi kim, ben öldürsem diyeti benim üzerimedir; ve her kimin ki, diyeti benim üzerimedir onun diyeti benim"[408].

Aşk, marifetullah için olmazsa olmazdır. Bunu şöyle ifade etmektedir: "Hak Teâlâ eyitti: Benim hakkım size, sizi sevmektir; ve sizin hakkınız bana beni sevmektir"[409].

"Sıfâta âşık olmak nâkıslar işidir; ve zâta âşık olmak kâmillller işidir. Zîrâ ki, şunlar zâta âşık olmuştur, hergiz sıfâta aldanmaz; hemîşe tevhîd dâiresinde zevk eder. Eğer sıfâta âşık olursa, İblîs ol sıfâtı ol âşıka telbîs eder, hak gösterir, Hakk'a yol bul[a]maz"[410].

Bîcan'a göre, muhabbet gönülde olur ve gönlün fesâda açılan on beş kapısı vardır. "Ucb (kibir), hırs, hased, gazab, şehvet, hubbu'l-mâl (mal sevgisi), cem'ul-mâl, tasaasub, bahîllik, fısk, cehl, acele, tama' ve tokluk" kapılarından şeytan kendisine yol bulabilir. Kişi, Rahmân'ın evi şeytanın evi olmasın diye çalışmalıdır.

Aşk, gönülde olur ve ma'şukluk arzusuyla âşığa perde bırakır. Bîcan âşık ve ma'şuk ilişkisini ise şöyle anlatmaktadır:

"Ve aşkı gönlünde olur. Aşk bir nesnedir ki, her lahza ma'şûkluk arzusuyla âşıka perde bırakır. Her nefs âşıklık yolundan perdeyi götürür ve aşk sultânı çün vücûd sahrâ'sına hayme koyardı. Ve cemî'-i hazâinini âşikâr eyledi, âşıka şehvet lezzeti hâsıl oldu; kendi vücûdu zevkinden el çekti; aşk mey-hânesinde raks urmaya başladı. Ve ma'şûk dahi her yüzle her lahzada âşıka tecellî eyledi; ve âşık her gözle her yüzden ma'şûku müşâhede eyledi, hicâb ve kesret hîç mâni' olmadı. Pes zûhûr ale'd-devâm ma'şûk sıfatı oldu ve hafâ' ale'd-devâm âşık sıfatı oldu. Pes nâz sıfat-ı ma'şûk oldu ve niyâz sıfat-ı âşık oldu"[411] Daha sonra âşık ve ma'şuk sıfatlarını uzun uzun saymaktadır.

[408] Ahmed Bîcan, age., vr. 8b, 70b.
[409] Ahmed Bîcan, age., vr. 100b
[410] Ahmed Bîcan, age., vr. 8a.
[411] Ahmed Bîcan, age., vr. 44a.

d. Kendini Bilmek

Bîcan'a göre insanın dünyaya geliş sebebi Allah'ı bilmektir. Bu da varlığın birliğini, tevhidi gerçekleştirmekle yani Allah'ı bilmekle mümkündür. İşte "Kendini (nefsini) bilen Rabb'ini bilir" hadisi ile insanın Rabbini tanıması için önce kendini tanıması gerektiğini ve ancak kişinin kendi halini ve makamını bilmesiyle Hakk'a yakın olabileceğini ifade etmektedir.

Bîcan, vahdet-i vücûd düşünceninin ana fikri olan bu hadisi, özellikle marifet konusunu anlatırken nakletmektedir. Bîcan'a göre Hak, muayyen varlıklarda muayyindir ve mutlaktır. Bu sebeple marifet-i Rabb hakikî anlamıyla kimse tarafından bilinemez.

"Ve Hak, her muayyene, muayyin ve mutlaktır gayr-i muayyen. Bundan ötürüdür ki, ma'rifet-i Rab, ale't-tamâm ve'l-kemâl kimseye hâsıl olmamıştır. Nitekim Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu kim: Rabbim Seni tesbîh ve tenzîh ederiz. Seni hakkıyla bilemedik"[412].

Ma'rifet lezzetlerin aslıdır. Ondan sevgili daha tatlı hiçbir nesne yoktur[413]. Cemî-i hakāyıkın vücûdu Hakk'la mevcûddur. Vücûd-i icmâlî bütün isimleri câmî'dir. Bundan ötürü Hak Teâlâ cemî'-i âlemi yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, ilk olarak Hz. Peygamberin nurunu yaratmıştır.

Bizâtihî Hak, gayb-ı mutlak olduğu için insân-ı kâmile has tasavvufî "bilgi" ve "keşf"te bile Hak sır olarak kalmıştır. Hak, ancak tecellîlerinin büründüğü sûretlerle bilinebilir. Yani insan Hakk'ı ancak O, "Allah" mertebesine nüzûl ettiği vakit bilmesi mümkün olmaktadır[414].

---

[412] Ahmed Bîcan, age., vr. 4a.

[413] Bk. Ahmed Bîcan, age., vr. 2b.

[414] Toshihiko Izutsu, **İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar,** Ahmet Yüksel Özemre (çev.), 4. bs., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, s. 63. Geniş bilgi için bk., age., s. 63-73.

Hz. Ebû Bekr'in şu sözünü naklederek muhabbetullahın önemine dikkat çekmektedir. "Her kim, Hakk'ın hâss muhabbetinden bir şemme tattıysa, cemî'-i taallukāt-ı dünyevîden ve ehlinden yüz çevirdi; Hakk'ın muhabbetine meşgûl oldu"[415].

"Kendini bilen Rabbini bilir" yani "Onun mâbudiyyetini bizim mâbudiyyetimizle ilmullâh ile izhâr ettik. Eğer bizim vücûdumuz kat'en olmasa ârî ile nice zâhir olurdu. Belki bizi îcâd etmekten maksûd kendinin ulûhiyyeti zâhir olmaktır [toprakla su] arasında cism idi yaratılmamış idi" dedi. Nitekim Hak Teâlâ hadîs-i rabbânîde buyurur: **"**Ben gizli bir hazineydim. Bilinmekliğimi arzuladım ve mahlûkātı yarattım"[416].

Ma'rifet sahipleri yani ârifler Hakk'ı, ilimsiz, aynsız, müşâhede, sıfatsız ve keşfsiz bilirler. Zâhidler, âhiret pâdişâhıdır; ve ârifler, zâhidlerin pâdişâhıdır. Ârifin üç derecesi vardır: Biri, tahayyürdür; ve biri, fakrdır; ve biri, vasldır"[417].

"Ma'rifetullâh ilmin rûhudur, ilm ise hayâtın rûhudur. Vâkıflar, ehl-i Hakk'tır ve ârifler ehl-i ma'rifettir. Ve âlimler emrullâhtan haber verdiler ve ârifler Hakk'tan haber verdiler; ve vâkıflar dahi Allah'tan haber verdiler. Öyle olsa vâkıflar, Allah Teâlâ'ya yakînlerdir cemî'sinden ve ma'rifetullâh *el-kevneyn*dir ve vakfe *nârü'l-kevneyn*dir. Hakk'ın haberi ârifler içindir ve vechi vâkıflar içindir"[418].

3. **Ebedde Vahdet-i Vücûd**

Bîcan'a göre ezelî olan vacîb-i Mutlak'ın kâinata tecellîsiyle "kesret" meydana gelmiştir. Ezelde bütün kâinât, eşyâ ve insan Allah'ın "zât"ında ayndır, birdir. Ebedde işte bu kesret alemi ortadan kalkacak ve her şey aslına dönecek yani Allah'la bir olacaktır.

"Hak Teâlâ âhiret âleminde zâhir olur. Zîrâ ki, hicâblar gider vahdet-i hakîkiyye-i birrle zâhir olur. Nitekim cemî'-i nefsinin hakîkatı sûreti üzerine zâhir olur. Zîrâ ki, yevmü'l-kazâ', yevmü'l-fasldır. Hak bâtıldan seçilir.

[415] Ahmed Bîcan, age. , 8a.
[416] Ahmed Bîcan, age. , 25b.
[417] Ahmed Bîcan, age. , vr. 98a.
[418] Ahmed Bîcan, age. , vr. 8a.

İmdi işbu tecellînin mazharı rûhtur. Ve tecellî, vâki' olduğu vaktin vâcibdir ki cemî'-i mazâhir fânî olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ كلّ شيئ هالك إلاّ وجهه ﴾ (Kasas, 28/88) [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.]. Sırr-i a'zam-ı mevtle fenâ'da budur ki, hüviyyet-i imkâniyye hâlis olmaktır imkân darlığından; tâ kim, makām-ı bekâ'ya vâsıl olur[419].

Kıyamet gününde Hak Teâlâ meleklerine emr edecek Arş'ın perdeleri kalkacaktır. O gün Cenâb-ı Hak tecellî edecek mahşer ehli, Allah'ın cemâlini görecektir. Ezeldeki ahdine sâdık kalanlar cennete, kalmayanlar ise cehenneme gireceklerdir.

"Hak Teâlâ birdir, zıddı yoktur samediyyette; ve niddi yoktur vâhidiyyette; ve bâkîdir cemî'-i eşyâ fânî olduktan sonra; hamîd ve mecîddir fa'âlün limâ-yürîddir; mevsûftur sıfât-ı kemâlle; ve men'ûttur nuût-i cemâlle; ezeliyyü'z-zâttır ve ebediyyü's-sıfâttır[420].

Allah için Cenâb-ı Hak, vücûd-i Mutlak, vâcibü'l-vücûd, Padişah, Rab, Hak ve Tanrı vs. isim ve sıfatları kullanan Bîcan'a göre gerçek varlığın vücûdu ve bekāsı vâcibdir, ademi ve fenâ'sı mümteni'dir.

Ahmed Bîcan **vahdet-i vücûd** düşüncesini "vücûd min-haysü-huve huve" (varlık kendisi olmak itibariyle) kalıbıyla ifade etmiştir. Yani ona göre mutlak anlamda vücûd Hakk'tır. Vücûd, "vücûd-i hâriciyyenin ve zihnînin gayrıdır. Zîrâ ki, bunlardan her birisi nev'dir envâ'-ı vücûddan. Vücûd mertebe-i ahadiyyette mukayyed değildir ıtlâkla ve takyîdle. Ol vakit küllî ve cüz'î değil; hâss değil, mutlak değil ve mukayyed değil; belki bi-hasebi'l-merâtib küllîdir ve cüzîdir; âmmdır ve hâssdır; mutlaktır ve mukayyeddir. Hîç zâtında ve sıfâtında ve hakîkatinde aslâ tagayyür lâzım gelmez. Ve dahi cevher değildir. Onun iiçin ki, cevher bir mevcûddur, hâricdeki mevzû'da değil. Ve Hak, hôd müteâlîdir i'tibârâttan; ve illâ geri kalan cevâhir gibi olur muhtâc olur vücûd-i

[419] Ahmed Bîcan, age., vr. 109a.
[420] Ahmed Bîcan, age., vr. 74a.

zâide. Ve arz dahi değildir. Onun [i]çin ki; arz ibârettir şundan ki, mevcûd olur mevzû'da[421].

B. Hazerât-ı Hamse (Merâtib-i Vücûd)

Vücûd (Varlık) mertebeleri pek çoktur[422]. Ancak bu mertebeler ana hatlarıyla dört, beş, yedi v.s. gibi birbirinden ayrı mertebelere tasnîf edilmiştir. Bu tasnîfler i'tibârâttan olup mahall-i kıyl ü kāl değildir. "Hazerât-ı hamse" denilen beşli tasnife vücûd, 1. Zât-ı sırf, lâ-taayyün, ahadiyyet; 2. Vâhidiyyet; 3. Ervâh; 4. Misâl; 5. Şehâdet ve insân-ı kâmil mertebelerine ayrılmıştır[423].

Ahadiyyet (taayyünsüzlük) makamının külliyat cihetinden kendisiyle birlikte beş mertebesi vardır. Cüz'iyyât yönünden ise Hakk'ın mertebelerinde nihâyât yoktur[424].

İbnü'l-Arabî "varlık"ı beş mertebeye ayırmaktadır. Ancak İbnü'l-Arabî'nin vücûd ve mertebelere dair görüşlerini ilk defa beş ana başlık altında toplayıp adına "hazerâtü'l-hams" diyen Konevî idi. İşte Ahmed Bîcan eserinde Konevî'yle sistemleşen bu geleneğe -beşli tasnife- uyarak vücûdu (varlığı) izah etmektedir. Hakîkat-i vücudda bir nice i'tibârat vardır. Kâmil-i muhakkikler tahkîk ederler[425].

Merâtib-i küllî, "hazerât-ı hams"dır ve her birinin bir âlemi vardır[426].

Birinci mertebe (hazret): "Gayb-ı mutlaktır", muhîttir; hazret-i ilmiyyede âlemi a'yân-ı sâbitedir. Bu mertebede vücûdda hiç bir nesne şart olmaz. Ehlûllâh katında ona "mertebe-i ahadiyyet" derler. Ya'nî cemî'-i esmâ' ve sıfât-ı niseb ve taayyünât muzmahilldir zâtta, demektir. Ol mertebeye "cem'u'l-cem'", "hakîkatü'l-hakāyık" ve "amâ'" da denir. Bu mertebeye "Hakk-ı mutlak, lâ-taayyün, gaybu'l-guyûb, hakîkatü'l-hakāyık, vücûd-ı mahz" adlar verilir. Bu mertebede ne isim ne sıfat ne de sfatlanan

---

[421] Ahmed Bîcan, age., vr. 74a-74b.

[422] Şeyh Abdülkerîm Cîlî, Merâtübu'l-Vücûd adlı eserinde mertebeleri kırk olarak tasnîf etmiştir. Bk. Abdülkerim Cîlî, **Varlık Mertebeleri**, A. Mecdi Tolun (trc.), A. Faruk Güney (haz.), 1. bs., İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006, s. 23-81.

[423] Tahralı, "Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûdla Alâkalı Bâzı Meseleler", s. 45.

[424] Eraydın, age., s. 237.

[425] Ahmed Bîcan, age., vr. 16b.

[426] Bk., Ahmed Bîcan, age., vr. 2a-2b, 5b-6a, 16b-17a, 37b.

vardır. Mazhar-ı vâhidiyyet, mazhar-ı vahdet-i zâtiyyedir. Mazhar-ı zât-ı Hakk'tır ve vücûd-ı mutlaktır.

Hakîkatü'l-hakāyık ya'nî Hakk'ın hakîkatı taayyün haysiyetiyle kendisini bi-nefsihî bildiği sûret-i ilmiyyede kendi zâtını taakkul eder. Hem ilim hem âlim hem de ma'lûm vâhid olur. Hakk'ın sıfât-ı zâtiyyesi yani zât-ı ahadiyyet cem'a muğāyir olmaz. Bu mertebede cem'iyyet ve nisbet söz konusu değildir çünkü tecellî başlamamıştır.

İkinci mertebe: "Şehâdet-i mutlaka"dır ki hazret-i gaybiyyeyen mukābildir Ve onun âlemi âlem-i mülktür, ona "kitâb-ı kebîr" derler. Hakîkat-i vücûdda, nesne **şart** olur. Bu mertebeye "vâhidiyyet" ve "makāmu'l-cem'" denir. Esmâ' ve sıfâtla müsemmâdır. Eğer hakîkat-i vücûdun ittisâli mazâhir-i esmâya i'tibârla olacak olursa, o zaman mazâhir-i esmâ', "a'yân-ı sâbite"dir. Ve hakāyıku'l-mümkinâttır. Bu mertebeye "mertebe-i rubûbiyyet" denir. Mazhar-ı ceberût a'yân-ı sâbitedir. A'yân-ı sâbite, esmâ-i ilâhiyyedir ve mazhar-ı vâhidiyyettir. Mazhar-ı vahdet-i zâtiyyedir ve mazhar-ı zât-ı Hakk'tır ve vücûd-ı mutlaktır

Üçüncü mertebe: "Gayb-ı muzâf'tır. Gaybiyye ve şehâdet olmak üzere iki nisbeti vardır. Zîrâ ki, ervâhın suver-i akliyye-i mücerredesi ve suver-i misâliyyesi vardır. Ve hazret-i gayb-ı muzâfın yemîni ervâh-ı ceberûtiyyedir, ukûlden ve nüfûs-i mücerredâttan; ona "âlem-i melekût" derler. Âlem-i mücerredât, âlem-i ceberûttur; âlem-i melâikiyye de âlem-i melekûttur.

Dördüncü mertebe: Gayb-ı muzâfın yesârı âlem-i misâldir. Âlem-i misâl, âlem-i nûrânîdir. Mahsüs mikdârı olmakta cevher-i cismâniyye benzer; ve mücerred aklı olmakta cevher-i nûrâniyye benzer. Pes öyle olsa âlem-i misâl, kāim bi-zâtihîdir, muallaktır, hîç mekânı yoktur. Velâkin avâlim (âlem) i'tibârıyla mazâhiri vardır. Alem-i mülk, mazhar-ı melekûttur. Mazhar-ı melekût, mazhar-ı ceberûttur.

"Âlem-i misâl": Âlem-i aklî âlem-i cismânîye muğāyirdir. Hak Teâlâ âlem-i misâlî rûhlar ile cisimler arasında "hadd-i fâsıl" ve "berzah-ı câmi'" yaratmıştır ki bu iki âlemin irtibâtı birbirine sahîh olsun.

Beşinci mertebe: Bütün mertebelere câmi'dir, içine alır, kendisinde toplar. Ve

onun âlemi, insândır. İnsân da bütün âlemleri câmi'dir cemî'-i avâlimi. Öyleyse insân âlemî, ma'nâda ve sûrette a'lâdır. Sırrda ve hakîkatte "kitâb-ı ekber"dir.

Bîcan mertebeleri ilâhî isimlerle izah etmektedir. Bîcan'a göre "Allah" ismi, ism-i câmî'dir. Yani, Allah ism-i a'zamın sahibidir ve bütün isimlere feyz, Allah isminden gelir. Ve "hakîkat-i muhammediyye" ism-i câmî'ye sûrettir ve Hak Teâlâ ol sûretin rabbidir. Hakîkat-i muhammediyye "İnsân-ı kebîr"dir. Ona ve cemî'-i esmâyâ feyz, ol ism'i câmi'dendir; rubûbiyyet-i mutlaka onundur.

Ve Muhammed Mustafâ (a.s.) cemî'-i a'yâna muttalî' olmuştur. Hazret-i Resûl, ism-i câmi'-i ilâhiyyenin ayn-ı mazharıdır. İsm-i câmi', cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi muhîttir. İsm-i câmi'in mazhariyeti bakımından Hazret-i Resûl'ün a'yân-ı sâbitesi cemî'-i a'yânı sâbiteyi muhîttir.

"Hakîkat-i muhammediyye" sûret-i hâriciyyesiyle âlemin sûretini tertîb eder. Ve âlemin bâtınını da bâtınıyla tertîb eder. "Rubûbiyyet-i mukayyede" onundur. Zira "rabbü'l-erbâb" onda zâhir olmuştur. Gerek ilm de gerekse aynda, âlemin hakāyıkı "hakîkat-i muhammediyyeye" mazâhirdir. Nitekim, hakîkat-i muhammediyye mazhardır; ve âlem-i tafsiliyye-i rabbdır ki, hakîkat-i insâniyye onda zâhir olur. Ona, "insân-ı kebîr" derler; ondan ötürü insân hakāyık arasında hilâfete müstahik olmuştur.

Ve insânın ve halkın hakîkati ilm-i Hakk'tan ibarettir. Zîra ilm, ayn-ı zâtdır. Ve cemi'-i mevcûdâtın hakāyıkı, suver-i ilmiyyede ilm-i rabbin sûretinden ibarettir.

Bîcan'a göre lâ-taayyün mertebesinden sonraki dört mertebenin hepsinde taayyün yani ayân sırasına girme, âşikâr olma, meydana çıkma vardır. Bu mertebelerdeki taayyün vücûdun taaddüdü (çoğalması) değildir. Aklî olarak izâh etmek için mertebeler lâ-taayyün ve taayyün olarak açıklanmaktadır. İkinci mertebeye, "taayyün-i evvel", "şey'iyye-i sübût", "hazret-i maânî", "esmâ", "hakāyık" ve "âlem-i ceberût" da denir.

Ve eğer taayyünât mertebede olacak olursa yani "taayyün-i sânî" mertebesinde olursa vücûd bu makamda açılmış ve tafsîl üzeredir. Ona "teşbîh-i vücûd" derler. Bu taayyünât üçüncü mertebede olursa onu akıldan gayrı kimse idrâk eylemez. Bu

mertebeye, "hazret-i ervâh-ı nûriyye ve melekiyye" denir. Ukūldan ve nüfûstandır. "Hazret-i melekût-i a'lâ ve melekût-i esfel" de denir.

Taayyünât dördüncü mertebeye erişecek olursa ki "hayâl-i mutlak" onu idrâk eyler. Hayâl-i mutlaka, "misâl-i mutlak" denir. "Hayâl-i mukayyed" ise vücûdu sûretlerle idrâk eyler. Ona "misâl-i mukayyed" denir. Taayyün beşici mertebede his ile idrâk edilir. Bu mertebe "âlem-i şehâdet" ve "âlem-i mülk" ismini alır.

"Merâtib-i vücûdu" bilmenin ehemmiyetini şöyle ifade etmektedir: "İşbu sözler makāmât-ı mükâşefâtının nihâyetidir, sefer-i sânîde. Nitekim sâlik sefer-i sâliste müşâhede eyler anâsırdan mütevellid olanın cemî'sî tâ kıyâmete varınca henüz onlar vücûda gelmeden; hattâ kutb, cemî'-i mevcûdâtın merâtibini bilmeyince kutubluğa lâyık olmaz" [427].

C. **A'yân-ı Sâbite:**

A'yân-ı sâbite, hazerât-ı hams üzerinden ele alındığında vücûd-ı mutlakın mertebelerinden ikinci mertebeye tekâbül etmektedir[428]. Zâtî işlerin, ilâhî isim ve sıfatların ilâhî ilimde sûretleri vardır. İlahî zât, özel bir taayyün ve belirli bir nisbet ile ilim hazretinde (mertebesinde) bu sûretlere tecellî eder.

A'yân-ı sâbite, mümkinâtın ilâhî ilimde sabit olan hakikatlarına da denir. Bu a'yân-ı sâbite, isimlerin ve sıfatların sûretleri olması itibariyle bir yönden ilâhî bir hakîkat, diğer yönden mümkinâtın hakikatı ve isitnad ettiği şeydir[429]. A'yân-ı sâbite önemli birkaç vecheye sahiptir. Kısaca a'yân-ı sâbite, mutlaklığı bakımından Hak ile şehâdet âlemi arasında bir konuma sahiptir[430].

Tasavvufta feyz, Hakk'ın tecellîlerine verilen isimdir[431]. Feyz-i ilâhî, feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes ile ikiye ayrılır. A'yân-ı sâbite ve onların aslî istidatlarının ilâhî illimde meydana gelişi, yani zât-ı ilâhiyyeden taşması feyzüi akdes vasıtasıyladır.

---

[427] Ahmed Bîcan, age. , vr. 28a.

[428] Tahralı, "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık", A. Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, 2. bs., C.III, İstanbul: İFAV Yayınları, 2000, s. 25. .

[429] Ertuğrul, age. , s. 19.

[430] Toshihiko Izutsu, age., s.215.

[431] Eraydın, age., s. 236.

A'yân-ı sâbite vücûdla muttasıf değildir, yokluk (ademiyet) üzerine sabittir. Bunlara dışta varlıklarının olmamasından dolayı gayr-ı mec'ul (yaratılmamış, bir kişi rarafından yapılmamış) adı verilir[432]. Feyz-i mukaddes adı verilen esmâî tecellîler, bu isti'dat üzerine vârid olur. Yani feyz-i akdes a'yân-ı sâbiteye isti'dat verir, feyz-i mukaddes ise bu istidat üzerine tertiblenmiş şeyi verir[433].

Vücûdun mertebelerinden "vahidiyyet" (birinci taayyün) mertebesi, Zât'da (taayyünsüzlük mertebesinde) gizli olan sınırsız nisbetlerin (sıfatların) zuhûr taleb etmeleri ve Zât'ın tenfîsi ile, o sıfatların sûretlerinin ilâhî ilimde sabit olmalarına "a'yân-ı sâbite" (değişmeyen hakikatler) "suver-i ilmiyye" ismi verilir. Bu tenfîs Zât'ın kendisinden yine kendisine kendi zâtı ile olan tecellîsinden ibârettir. Bu tecellîye feyz-i akdes" adı verilmiştir[434].

Mutlak varlık Allah'ın zâtının aynıdır ve O'nun dışındaki şeyin hakikati üzerine zaittir. Çünkü bir mevcûdun hakîkati onun ezelde, ilahî ilimdeki taayyünü ve sûretinden ibarettir. İşte buna ehlullah dilinde "a'yân-ı sâbite", diğerlerinin dilinde "mahiyyet" adı verilmektedir[435]

İbnü'l-Arabî'ye göre Allah, vâhid-i Hak, vücûd-ı Mutlak, her taayyün edenin sûreti ile ezelde zuhûr edendir; âlem Allah'ın gölgesi, zâtından varlığı olmayan şeydir. Fakat âlem hakîkatı ve cevheri açısından Allah'ın kadîmliği gibi kadîmdir[436]. Bîcanın'da eserinde bu düşünceye katıldığı görülmektedir.

Bîcan'a göre, her nesne a'yân-ı sâbitede vardır. Hak Teâlâ onu mevcûdât-ı hâriciyyeye atâ' eder. Ve ehlu'llahdan bir sınıf vardır ki, ehl-i müşâhededir. Onların kemâli a'lâ makāmdadır. Zîrâ ki, sırr'ul-kadere muttali' olmuşlardır. İmdi bu müşâhede kimseye hâsıl olmaz; illâ fenâ'-i tâmmdan sonra olur Hakk'ta. Ve bekā bulmaktır Hakk'ın bekâsıyla ve tecellîsiyle kim, sıfat-ı ilmiyye ile tecellî etti ona; tâ kim, ilmde ulemâ-yı râsihînden olurlar.

---

[432] Ertuğrul, age. , s. 19.
[433] Eraydın, age., s. 238.
[434] Eraydın, age., s. 238.
[435] Ertuğrul, age. , s. 10.
[436] Ebu'l-Alâ Afîfî, **Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar**, Ekrem Demirli (çev.), 2. Bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s.. 65.

A'yân-ı sâbite ayn-ı Hakk'tır hakîkatte. Zîrâ ki, zuhûr ve izhâr Hakk'tır, cemî'-i merâtib-i mevcûdda sıfât-ı ilâhiyye ile mevsûf olduğundan ötürü. Ve dahi şol i'tibârla ki, müteayyin ola taayyünât-ı hâssa ile acz ve za'f onundur[437].

Cenâb'ı Hak bilinmeyi istemiş ve insanı yaratmıştır. Zira muhabbet edip kendi zâtından yine kendi zâtına tecellî etmiştir . Zât-ı Hak, ıtlakı itibârıyla ve vahdet-i zâtiyyeti ile "vücûd-i mahz"dır. O'nun dışındakiler ise "adem-i mahz"dır.

Cenâb-ı Hak'ın hüviyyet-i gaybı, lâ-taayyün itibârıyladır. Ancak, hakîkî "vahdet" , taayyün haysiyyetiyle Hak Teâlâ'nın kendi zâtını idrâk etmesinden ibârettir. Ve bu idrâk, meşhûd-i kemâldir. Tevhîddir ve a'lâ makāmı onundur. Bu taayyün, cemi'-i i'tibârâtın aslıdır. Cemî'-i nisebin ve izâfâtın menbâıdır. Ve, esmâ-i zâtiyye üzerine müştemildir. Bu açıdan "mefâtih-i gayb"dır. Hazerât-ı hams onundur ve tecelliyât-ı zâttır, taayyünât-ı vücûddur.

Varlığın mertebelerini bilmek ancak a'yân-ı sâbiteyi bilmekle mümkündür. A'yân-ı sâbitede Hakk'a ma'lûm olan hakîkatlar tecellîlerle zuhûr eder. Bu tecellîler "zâtî" ve esmâî"dir. Tecellî-i zâtiyye, ism-i câmi'den tecellî-i ilâhiyye ile olur. Tecellî-i zâtiyye bir i'itibarla "ismü'z-zât" bir i'tibârla ismü'-zât maa-cemîu's-sıfât"tır. Zâtî isimler ve bu zâtî tecelllîler tecellî olduğu kişinin isti'dâdına göredir. Bu bakımdan "İnsân-ı kâmil" vücûd-ı mutlaktan nasîbi vardır. Bu da "İnsân-ı kâmil"ın a'yân-ı sâbitesidir.

İnsân-ı kâmil, Hakk'ın mir'âtında kendi a'yân-ı sâbitesini görür. Çünkü Hak Teâlâ suverden münezzehtir. Cenâb-ı Hak a'yân-ı sâbiteyi mir'ât gibi yaratmıştır. Ve zâtıyla "mir'ât"a tecellî eylemiştir. Nasıl ki aynaya bakıldığında aynayı değil de kişi kendi sûretini görüyorsa böyledir. Zât-ı ilâhiyyeyi görmek mümkün değildir. Ancak hicâb-ı sıfâtiyyesinin dışında esmâyla görünür.

D. Merâtib-i Erbaa:

Merâtib-i erbaa, vucūd-i Mutlak'ın yani Allah'ın hakikatini anlayabilmek için geçilmesi gereken dör mertebeyi temsil eder. Yani tasavvufî eğitim dört mertebeden

[437] Ahmed Bîcan, age., vr. 34a.

oluşmaktadır. Marifetullaha talip olan kimselerin sırasıyla "şeriat", "tarikat", "marifet" ve "hakikat" mertebelerini geçmesi gerekmektedir. Bu dört mertebe için "dört kapı" tabiri de kullanışmıştır. Dört kapıların her birinin on makamı vardır. Seyr-i sülûk bu makamların her biri ikmâl ile tamamlanır.

Lügatte "şeriat" tasavvuf ıstılâhı olarak kulluğa bağlanmayı emretmek anlamında kullanılır. "Hakîkat" ise Hakk'ın her şeyde gerçek fail olduğu anlamında rubûbiyyeti müşahede karşığında kullanılırlar [438] "Marifet" kulun kendi hakikatını ihata etmesi, leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesidir. [439] Tasavvuf ıstılahında "tarikat", Allah Teâlâ'ya ulaştıran yoldur. Şeriat umumî, tarikat ise şeriata göre husûsîdir.[440]

Tarîkat şeriatın sırrı, hakîkat de tarîkatın sırrıdır. Ma'rifet ise bunların neticesidir. İnsanın yaratılışından maksad ise ma'rifettir.[441]

Ahmed Bîcan "merâtib-i erbaa" düşüncesini benimsemiştir. Ve bunu Hz Peygamberin sözlerine dayandırmak suretiyle açıklamaktadır.

"Peygamber (a.s.) eyitti: 'Şerîat, akvâlimdir; ve tarîkat, efâlimdir; ve hakîkat, ahvâlimdir; ve ma'rifet, re's-i mâlımdır; ve akıl, dînimin aslıdır; ve Hakk'ı sevmek, bünyâdımdır; ve şevk, merkebimdir; ve zikrullâh, enîsimdir; ve Allâh['a] inanmak hazînemdir; ve hüzn, refîkimdir; ve ilm, silâhımdır; ve sabr, azığımdır; ve rızâ', ganîmetimdir; ve fakr, fahrimdir; ve zühd, san'atımdır; ve yakîn, kuvvetimdir; ve gerçeklik, şefkatim; ve tâat, ömrü[mü]n hâsılıdır; ve gazâ', halkımdır; ve namâz, gözümün nûrudur' dedi"[442].

Ayrıca **Ca'fer-i Sâdık** (r.a.)'ı "Şerîat ve tarîkat; ve hakîkat ve ma'rifet içinde kâmil idi. Ve hem zevk ehline, mukaddem ve aşk ehline pîş-vâ idi" diyerek anlatması da merâtib-i erbaa düşüncesini benimsediğini göstermektedir [443].

[438] Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 313.
[439] Kâşânî, age. , s. 526.
[440] Eraydın, age., s. 314.
[441] Eraydın, age. , s. 315.
[442] Ahmed Bîcan, age., vr. 102b.
[443] Ahmed Bîcan, age., vr. 96b.

E.Esmâ ve Sıfat:

İbnü'l-Arabî'ye göre ilâhî isimler âlemin var oluşunun sebebidir. Bütün eşyânın, nesnelerin başlangıcı olan vücûd (Allah) hayatın "ayn"ıdır. Çünkü haraket ettiren O'dur ve O'nda asla sükûn yoktur. Vücûdun muhtelif mertebelerdeki tecelliyâtı O'nun hareketinden kaynaklanmaktadır. İlâhî sıfatlar da sadece birer nisbet ve izâfetten ibârettir[444].

Ahmed Bîcan'a göre, Allah'ın dört bin ismi vardır. Bunlardan binini Allah'tan başka kimse bilemez; binini melekler bilir, peygamberler bilemez; binini peygamberler bilir, melekler bilemez; binini peygamberler, melekler ve mü'minler bilir. Bu bin ismin üç yüzü *Tevrât*'ta, üç yüzü *Zebûr*'da, üç yüzü *İncîl*'de, doksan dokuzu *Kur'ân*'dadır ve biri gizlidir, onu Allah'tan başka kimse bilemez.

İşte bu isim "esmâü'l-hüsnâ"dır ve "esmâü'z-zât", "esmâü's-sıfât" ve "esmâü'l-ef'âl" olarak üçe ayrılır. Bütün isimlerin hepsi zât ismindendir. Bu üçlü taksim ise zâtta, sıfâtta ve ef'âlde zâhir olduğu i'tibarladır, der. Ve bu isimleri Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *İnşâ'u'd-Devâir* isimli eserindeki gibi aynen, hiçbir değişiklik ve düzeltme yapmadan naklettiğini ifâde etmektedir[445].

İmdi **esmâü'z-zât:** *Huve, Allah, er-Rabb, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Aliyy, el-Azîm, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Evvel, el-Âhir, el-Kebîr, el-Celîl, el-Mecîd, el-Hakk, el-Metîn, el-Vâcid, el-Mâcid, es-Samed, el-Müteâlî, el-Ganiyy, en-Nûr, el-Vâris, zü'l-Celâl, er-Rakîb*.

Ve esmâü's-sıfât: *el-Hayy, eş-Şekûr, el-Kahhâr el-Kāhir, el-Muktedir, el-Kaviyy, el-Kādir, er-Rahmân, er-Râhîm, el-Gaffâr, el-Gafûr, el-Vedûd, er-Raûf, el-Halîm, es-Sabûr, el-Birr, el-Alîm, el-Habîr, el-Muhsî, el-Hakîm, eş-Şehîd, es-Semî', el-Basîr*.

[444] Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn", s. 504.
[445] Ahmed Bîcan, age., vr. 75a.

Ve esmâü'l-ef'âl: *el-Mübdi', el-Vekîl, el-Bâis, el-Mucîb, el-Vâsi', el-Hasîb, el-Mukît, el-Hafîz, el-Hālik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Kābiz, el-Bâsıt, el-Hâfiz, er-Râfi', el-Muizz, el-Müzill, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mumît, el-Vâlî, et-Tevvâb, el-Müntekim, el-Muksıt, el-Câmi', el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', el-Hâdî, el-Bedi', er-Reşîd.*

Ayrıca Allah ismi, ism-i câmi'dir, bütün isimleri içine alır. Aynı zamanda ism-i a'zâmdır. Bütün isimlere feyz "Allah" isminden gelir ve tecellî böylece gerçekleşir. İnsân-ı kebîr olan hakîkat-i muhammediyye ism-i câmî'in sûretidir. Cenâb-ı Hak bu sûretin rabbidir. Kısaca hakîkat-i muhammediyyeye ve cemî'-i esmâyâ feyz, o ism'i câmi'den gelmektedir. Mutlak rubûbiyet de ism-i câmî'indir Cenâb-ı Hak isim ve sıfatlarıyla âleme tecellî etmektedir ve böylece kendini bildirmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"*MÜNTEHÂ*" METNİ ÇEVİRİ YAZIMI

[1b]

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم

من كل المعاصي والمنكرات في اداء كل الخيرات

بسم الله الرحمن الرحيم

[Bütün hayırların edâsındaki her türlü münkerât ve maâsîye sebep olan kovulmuş, taşlanmış şeytanın şerrinden Allâh'a sığınırım. Rahmân ve rahîm olan Allâh'ın adıyla.]

الحمد لله رب العالمين بحسب كل الصفات الرحمن الرحيم علي اصحاب الحاجات مالك يوم الدين في ايصال الأبرار إلي الدّرجات إيّاك نعبد وإيّاك نستعين في القيام بأداءِ جملة التكليفات إهدنا الصراط المستقيم بحسب كل انواع الهدايات صراط الّذين انعمت عليهم في كل الحالات والمقالات غير المغضوب عليهم ولاالضالين من اهل الجهالات والضلالات (Fâtiha, 1/1-7) [Hamd, -bütün sıfatlarının gereği- âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur. -İhtiyaç sahiplerine- rahmân ve rahîm'dir. -İyi kimselerin derecelere ulaşacağı- din (hesap) gününün mâlikidir. (Rabbimiz!) ancak sana kulluk ederiz ve -kıyamet gününde bütün teklîfâtının edâsı hakkında- yalnız senden medet umarız. –Hidayetlerin her bir çeşiti gereğince- bize doğru yolu göster. –Her türlü halât ve makāmâtla- kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; -Cehâlât ve dalâlât ehlinden olan- gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil.]

Ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Muhammedin el-Müeyyed bi-efdali'l-mu'cizâti ve'l-âyâti üzerine ve onun âl ve ashâb[ı] üzerine olsun ki, tarîk-ı hakkta mürşidlerdir. Ve her birisi, dürr-i menba'i'l-kerâmât ve's-saâdât[tır]. Muhibbi'l-ulemâ' ve hâdimü'l-fukarâ' Yazıcıoğlu **Ahmed-i Bîcân** (afâllâhu anh) Gelibolu'da olurdu. Hak Teâlâ ona ve cemî'-i ehl-i îmâna rahmet eylesin. Âmîn! Yâ Rabbe'l-âlemîn!

Sebeb-i te'lîf-i kitâb oldur ki: Bir gün benim ulu karındaşım Yazıcıoğlu Şeyh Muhyiddîn (sellemehullâh) eyitti: "Gönlüm bana eyitti: Eğerçi ki, *Fusûs* gāyet yüce mertebededir ukūl-i râsihîne; velâkin gāyet fitnedir kulûb-i nâsihîne. Şol i'tibârca ki, ba'zı sözleri şer'a muhâliftir. Ve dahi tertîb-i enbiyâ', tertîb üzerine değildir. Pes ol sebebden ashâb-ı ukūlün ve nukūlün nazarlarında hicret eyleyiptir. Hattâ şöyle oldu ki:

‘Eğer bir kişi onun zâhirine i’tikād edecek olursa kâfir oldu; ve eğer ba’zı bâtınına i’tikād edecek olursa istiğfâr vâcib oldu’ derler.

Pes öyle olsa ben miskîn gāyet mütehayyir oldum işbu işlerde. Nâ-gâh bir gün acemden bir kişi geldi. Elinde bir kitâb tutardı. Ol kitâba mütâlaa ettim ve içinde buldum ki, Celâleddîn Hucendî (rahmetullâhi aleyh), Özcendî’den nakl eder. Ol dahi Müeyyed Cendî’den nakl eder. Ol eyitir: Şöyle rivâyet ederler ki: Şeyh Muhyiddîn Mağribî ba’zı ashâbına eyitti: ‘*Fusûs*’da vesâir kitâblarımda **[2a]** niçin ba’zı sözleri şer’a muhâlif söyledim?’. Ol dervîş eyitti: ‘Bilmezem’. Şeyh eyitti: ‘Onun [i]çindir kim, Hazret-i Resûl, âleme beni ümmete rahmet ve belâ’ için veribdi; tâ ki bunların i’tikādların[ı] sınayayım. Şol i’tibârla ki, **فتنة الرجل وإرتفع اللأمال** dir. [Kişinin imtihânı, isteklerinin çoğalmasıdır.] Pes öyle olsa ben sebeb oldum mülhidle muvahhidi temeyyüz eyleyeyim. Pes şol kimse kim, mü’min olur, Hakk’a sülûk eyler tarîk-i şer’ [i]le; ve şol kimse ki, mülhid olur hidâyetten azıp hevâya tâbi’ olur’. Ol dervîş eyitti: ‘Yâ Şeyh! İrşâd etmen nice câizdir?’. Şeyh eyitti: ‘Vallâhu a’lem bi’r-reşâd! [Allah, doğruyu en iyi bilendir.] Ben me’mûrum ve me’mûr ma’zûrdur. Ve dahi ben şol firiştelere benzerim ki, kıyâmette Allâhu Teâlâ onlara emr eder kim: ﴿ **أنا ربكم اعلى** ﴾ (Nâzi’ât, 79/24) [Ben, sizin en yüce Rabbinizim!] derler; tâ efkâr-ı ukalâ’yı sınamak için. Pes öyle olsa, ol melekler kâfir oldu mu? Ve ben dahi onculayınım’ dedi”. Ve ben duâcı dahi ol nakl-i sahîhi bulmak ile maksûda zafer buldum. Ve şol nesne ki, vusûla ulaştırır, onları tasfiye ettim mevâki’-i beliyyâta” dedi.

Ve Arabca *Müntehâ* adlı bir kitâb düzdü ve “*Fusûs*” kitâbını şer’ üzerine takrîr eyledi. Ve ben duâcı dahi onu Türkî’ye döndürdüm. Ve bu kitâbın adını ***Müntehâ*** diye ad verdim. Zîrâ ki, *Fusûs*’tan ve *Istılâhât-ı Sûfiyye*’den ve *Menâzilü’s-Sâirîn*’den ve *Tefsîr-i Kebîr*’den ve gayri tefâsirden; ve dahi ne denli hitâbât-ı ilâhiyye varsa *Tevrât*’tan ve *Zebûr*’dan ve *İncîl*’den ve *Furkān*’dan; ve ne denli kelimât-ı rabbâniyye varsa *suhuf-i enbiyâ*dan ve *Tezkire-i Evliyâ*’dan; tâ âlem-i ceberûttan âlem-i mülke ve melekûta, hattâ Ârasât-ı meâda ve cennât-ı âbâda varınca işbu kitâbda cem’ olundu. Öyle olsa cemî’-i halkın müntehâsı oldu, bi-fazli’llâhi Teâlâ.

Ve bilmek gerektir ki, işbu âlemin ilm[i], ilâhî-i hakkānîdir sırr-ı sübhânî-i rabbânî ile. İlm-i ilâhî oldur ki, zât-ı ilâhiyye ale’l-ıtlâk onunla bulunur. Şol haysiyetten

kim, sıfât-ı a'lâ ve esmâ-i hüsnâ ona muzâf olur. Ve ilmin şânındandır ki, onun mevzû'u ve mebâdîsi ve mesâili ola.

İşbu kitâbın mevzû'u, vücûd-ı Hakk'tır. Pes bu ilmin mevzû'su, cemî'-i ilmin mevzûâtından a'lâ ve ecellidir. Ammâ mebâdîsi ümmehâtü'l-hakāyıktır ki, lâzımdır vücûd-ı Hakk'a. Ve ol ümmehâtü'l-hakāyıka, "esmâ-i zât" derler, tâ ki mesâil rûşen ola; burhân nazarıyla; yâhûd nazar-ı ilâhî ile. Onun [i]çin ki, zevkle hükm etmeklik müsteniddir vasfla hükmetmek[liğe].

İmdi mebâdînin hakāyıkı [ve] tahkîki mevkūftur, tasavvurât hudûda[dır] ve dahi tasdîkāt evzâ'a[dır] temhîdâtla ki, vârid oldu ibâdât-ı ârifînde. Pes öyle olsa, ben dahi râgıblar için zikr ettim; ve tâliblere arz ettim ki, gözlere nûr, gönüllere sürûr hâsıl ola. Zîrâ denilmiştir ki, **المعرفة أصل اللذات** [Ma'rifet, lezzetlerin aslıdır]. Husûsan ki, Allah Teâlâ hazretinden sevgili nesne yoktur. Pes **[2b]** ma'rifetten tatlı dahi nesne yoktur. Ve bu kitâbın mebâdîsi, on dört temhîdât üzerine mebnîdir. Pes bir bir beyân edelim, tâ cân kulağıyla Garîb Bîcân'dan cevâhir dinleyeler ki, gönüller ve cânlar münevver ola inşâ'-Allâh.

Temhîd-i evvel budur ki: "Vücûd min-haysü-hüve hüve" [Mutlak anlamda "Vücûd" O'dur]. Ya'nî hiç nesne onda şart olunmaya. Öyle olsa ol Hakk-ı mutlaktır ki, ona "gaybu'l-guyûb" derler; ve dahi "hakîkatü'l-hakāyık" derler; ve eğer lâ-şey şart olunacak olursa "hazret-i ahadiyyet" derler; ve eğer şey şart olunacak olursa "hazret-i vâhidiyyet" derler. **لولا الحيثيات لا ترفع الماهيات** 'dır. [Eğer haysiyyetler olmasaydı, mâhiyyetler yükselmezdi.].

Pes öyle olsa Hak, ıtlâk-ı zâtı haysiyetiyle onun üzerine hükm etmek ve vasf etmek sahîh olunmaya. Onun [i]çin ki, bunlar taayyünü muktezîdir; ve taayyünâtı idrâk etmeklik, nisbet-i ilmiyyedir. Ve taakkulâtı taayyün etmek, nisbet-i izâfiyyedir. Öyle olsa işbu nesneler[e] lâzım gelmek bi-hasebi merâtib-i iktizâattır, bi-hasebi tefâvüt-i makāmâttır.

Ve iktizâ' için üç hüküm vardır: Biri, kabz-ı zâtîdir. Ona kimse[nin] mûcib[i] yok[tur]. Ve dahi mukābelesinde isti'dâd-ı taakkul olunmak yok[tur]. Ve ikinci iktizâ', mevkūftur bir şart[a] ki, ol akl-ı evveldir ki vâsıtadır halkla Hak arasında. Ve üçüncü

iktizâ', Hakk'ın eseri zâhir olmak mevkûftur, türlü türlü şartlan geri kalan mevcûdât gibi.

İmdi, zuhûr[u] iktizâ' etmek yâ budur ki, Hakāyık-ı esmânın bir nesne ola, ona "irâdât" derler; yâhûd nisbeti hakâyık-ı câmi'iyye ola ki, ol iktizâ onun i'tibârıyla ola. Ol vakit muğlak olur celâ' ve isticlâ için ona "muhabbet-i ezeliyye" derler. İmdi Hak Teâlâ'[yı] iktizâ etmek zâtıyla, bir emrdir. Ve ol emr, râbıtadır tecellî-i evvel ile ki kemâl-i zâtıdır ve tecellî-i sânî ile ki kemâl-i esmâdır ki, ondan zuhûra gelir.

İmdi işbu iktizâ' ve taleb ve meyl; "**فأحببت أن أعرف**"[446] [Bilinmekliğimi arzuladım]'ın sırrıdır. Zîrâ muhabbet edip, mevcûda müteallik olmaz. Onun [i]çin ki, onun vücûdu vardı[r], nice muhabbet edip vücûd[a] getirir. Belki muhabbet şol kemâle müteallik olur ki, yaratılmazdan önden yoktu. Zîrâ ol kemâli, tecelliyât-ı ef'âliyyede izhâr eder ki, tecelliyât-ı zâtiyyede ve sıfâtiyyede ve esmâiyyede izhâr etmiştir. Pes öyle olsa âsâr zâhir [olur], merâtib i'tibârıyla. Nitekim ilm-i zâtî ki, ona taaddüd muzâf olur, ma'lûmâtın taakkulu i'tibârıyla. Pes öyle olsa zât-ı Hak, ıtlâkı i'tibârıyla ve vahdet-i zâtiyyetiyle "vücûd-ı mahz" derler, [ondan gayrına "adem-i mahz" derler.].

Ve ammâ; gaybi hüviyyeti'l-hakk bi-i'tibâri lâ-taayyündür. Ammâ vahdet-i hakîkiyye, Hak Teâlâ kendi zâtını idrâk etmekten ibârettir, taayyün haysiyyetiyle. Ve bu idrâk, meşhûd-i kemâldir; tevhîd ki, a'lâ makāmı onundur. Belki işbu taayyün, cemi'-i i'tibârâtın aslıdır; ve dahi nisebin ve izâfâtın menbâıdır; ve dahi müştemildir, esmâ-i zâtiyye üzerine ki, ol mefâtih-i gaybdir. Şunun gibi mefâtih-i gayb ki, hazerât-ı hams onundur; ve bu mefâtih-i gayb değildir, illâ tecelliyât-ı zâttır ve taayyünât-ı vücûddur.

et-Temhîdü's-Sânî: Hakîkatü'l-hakāyık ya'nî hakîkat[ü'l-Hakk] ibârettir, Hak Teâlâ **[3a]** kendisini bi-nefsihî bildiği sûret-i ilmiyyeden taayyün haysiyyetince ki, kendi zâtını taakkul şol i'tibârca ki, ilim ve âlim ve ma'lûm vâhid ola. Ve dahi Hakk'ın sıfât-ı zâtiyyesi şoldur ki, zât-ı ahadiyyet cem'a muğāyir olmaya. Şöyle kim, mâverâsında cem'iyyet ve nisbet taakkul olunmaya.

---

446 Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**,163; Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, II/191; Ali el-Kârî, **Esrâru'l-merfûa,** 273; a.mlf., *Masnû*, 141; Konevî, **Hadis-i Erbaîn**, Abdülkadir Akçiçek (çev.), İstanbul 1970, s. 82-83; Sehavî, **Makāsıd**, 327; Zerkeşî, **Tezkira**, 136; Hindî, **Tezkira**, 11; İbn Arrâk, **Tenzîhu'ş-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri'ş-şerîati'l-mevzûa**, Beyrut 1981, I/148.

Ve hakîkatü'l-muhammediyye sûrettir; ism-i câmi'-i ilâhiyye ki, "Allah" ismidir, Hak Teâlâ ol sûretin rabbidir. Onun [i]çin kim, ism-i a'zamın sâhibidir. Ve cemî'-i esmâyâ feyz, ol ism'i câmi'dendir; rubûbiyyet-i mutlaka onundur.

İmdi ol hakîkat-i muhammediyye, sûret-i hâriciyyesiyle âlemin sûretini tertîb eder. Nitekim, âlemin bâtınını bâtınıyla tertîb eder. Pes öyle olsa rubûbiyyet-i mukayyede onundur, rabbü'l-erbâb onda zâhir olduğu i'tibârla. Ve dahi âlemin hakāyıkı ilmde ve aynda hakîkat-i muhammediyyeye mazâhirdir. Nitekim, hakîkat-i muhammediyye mazhardır; ve âlem-i tafsiliyye-i rabbdır ki, hakîkat-i insâniyye onda zâhir olur. Ona, "insân-ı kebîr" derler; ondan ötürü insân hilâfete müstahak oldu hakāyık arasında. Eğer insânın rubûbiyyetinden, ya'nî rubûbiyyet-i mukayyededen nasîb yokmuşsa, hilâfete nice müstahak olaydı.

Ve dahi insânın hakîkati ve halkın hakîkati ibârettir, bir nisbet-i mütemeyyizden kim, ilm-i hakktır. Şol haysiyyetttendir ki, ilmi, ayn-ı zâtdır. Ve dahi cemi'-i mevcûdâtın hakāyıkı, ibârettir ilm-i Rabb'in sûretinden suver-i ilmiyyede. Ve ol mevcûdâtın zâtının sıfatları, fakr zâtıdır ki, semere verir mutlak-ı gınâsı. Vallâhu a'lem bi'l-hakāyık [Allah, hakîkatleri en iyi bilendir].

et-Temhîdü's-Sâlis: Her şeyin hakîkati, taayyü[nü]nün keyfiyyetidir ilm-i Hakk'ta. Ve dahi her şeyin vücûdu vücûd-ı Hakk'ın taayyünüdür. Şol haysiyyettten ki, ol şeyin hakîkati Hakk'ın sıfatıdır. Pes öyle olsa hakāyık, [taakkulât-ı eşyâdır. Nitekim, eşyâ' taayyünât-ı hakāyıktır, hakāyık] haysiyyet[in]den.

Ve dahi hakāyık, müteessir olmaktan a'lâdır. Onun [i]çin ki, zevk-i kemâlde şuûn-i Hakk'tır; ve câiz değildir ki, gayrısı onda eser eyleye. Zîrâ ki, hakāyık gayr-ı mec'ûledir; ve dahi kendilerin[in] isdi'dâdât-ı asliyyesi vardır. Öyle olsa hakāyık, sıfât-ı Hakk'tır; ve dahi nisbet-i ilmiyyenin sûretidir, taayünât-ı gaybiyyedir. Ve dahi taayyünât-ı vücûdiyyenin taakkulâtıdır, tecelliyât-ı nûriyyedir. Lâkin işbu i'tibârât, niseb-i bâtıniyyedir.

et-Temhîdü'r-Râbi': Her taayyün, müteayyinin sıfatıdır. Pes öyle olsa her nesnenin vücûdu Hakk['ın] vücûdunun taayyünü ve sıfâtı oldu. Şol i'tibârla ki, hakāyıkın taayyünâtı Hak sıfâtının eseri olur, dahi şol haysiyyettten ki, Hakk'ın

taayyünesi ol hakāyıka sıfat olduğu haysiyyettten ola. Zîrâ taayyün bir sıfattır ki, eşyâ ortasında imtiyâz onunla olur. Ve dahi Hakk'ın taayyünü hakāyık haysiyyetiyle sıfâtıdır; gerekse şuûnun taayyünâtı olsun, gerekse vücûdun taayyünâtı olsun esmâsı oldu kim, vücûda delâlet eder.

Eğer suâl ederlerse ki: "Vücûd-ı âmm, umûmun nisbeti haysiyyetiyle küll-i eşyâya taayyün-i mahsûs muktezî değildir. **[3b]** Eğer bir taayyün muktezî olacak olursa, taayyün-i âhere münâfî olur. Pes lâzıma münâfî olan melzûma dahi münâfî olur. Pes nice cem' olur?".

Cevâb budur ki: Ehl-i nazar lisân[ıy]la, be-dürüstî taayyün ârız olur, hakîkati üzerine. Eğer taayyün hâricde mevcûd olmayacak olursa, ona vücûd yoktur. Zîrâ ki, emrdir taayyünle hakîkat arasında. Eğer hâricde mevcûd olacak olursa, gerek ârız ma'rûzsuz buluna, ol muhâlldir. İmdi bu ârız olmak taayyünün vücûdu takdîri üzerinedir hâricde.

İmdi urûzu, urûz-i hâriciyyedir, urûz-i aklî değil; hattâ demeyeler ki, taayyünün ve hakîkatin akılda kifâyet eder. Ve bu söz ona râci'dir kim, ehl-i zâhir demiştir ki: "*Taayyün* ve *lâ-taayyün* umûr-i ademiyyedendir; "**amâ**" ve "**lâ-amâ**" gibi; ve "**imtinâ'**" ve "**lâ-imtinâ'** " gibi kim, vücûd-i hâricîler değildir".

Ammâ Şemseddîn Isfehânî eyitir (rahmetullâhi aleyh): "Bu söz manzûre fîhtir. Zîrâ *taayyün* ve *lâ-taayyün* "imtinâ'a" ve "lâ-imtinâ'a" benzemez. Onun [i]çin kim, mevâdd-ı akliyye üçe münhasırdır: Yâ vücûbdur yâ imkândır ve[yâ] imtinâ'dır, imtinâ'-ı ademîdir. Ve lâ-imtinâ' dahi ademîdir, meslûb olduğu i'tibârca. Ammâ çünkim, selb imtinâ' oldu. Pes mefhûmu, vücûdî oldu" der.

Amâ dahi ademîdir ve *lâ-amâ*da dahi harf-i selb dâhil olduğu [i]çin ademîdir; bunda aslâ nizâ' yoktur. Ammâ taayyün-i vücûdî idiği zâhirdir. Zîrâ taayyünün ma'nâsı gaybdan "ayn"a gelmektir. Pes vücûdîdir ve lâ-taayyün hôd-ademîdir, bi-lâ nizâ'. Öyle olsa taayyün, "imtinâ'a" ve "lâ-imtinâ'a"; ve "amâ"ya ve "lâ-amâ"ya teşbîh olunmak bâtıldır. Ve bu sözün sıdkını taayyünâtı taksîm ettikleri vaktin aşağıda bilesiz. Bu sözlerden netîce bu çıktı kim, taayyün vücûdîdir bi-lâ şekk.

Bilmek gerektir, isim ve sıfat alâ-tavrı't-tahkîk ayn-ı müsemmâdır; ve ayn-ı mevsûftur vücûdda ve şühûdda; ve gayrılarıdır mefhûmda ve hudûdda. Ve dahi taayyün bir nisbettir ki, hâricde vücûdu yoktur. Ve illâ hâricde mevcûd olacak olursa, taayyünât lâ-mütenâhî olmak lâzım gelir.

Eğer suâl ederlerse ki: "Taayyünün taayyün[ü] ayndır, nice lâ-mütenâhî olmak lâzım gelir?".

Cevâb budur ki: "Her taayyün, müteayyinin sıfatıdır; nice ayn olur? Hâl budur ki, ârız bi-dûni'l-ma'rûz mütehakkık olmaz. Ondan sonra bilmek gerektir ki, cemi'-i taayyünâtın mahalli vâhid-i efrâdda[dır]; ve ol efrâd mahallin suveridir. Pes öyle olsa iştirâk yoktur; illâ bir ma'nâ [i]le ki, ona "mâhiyyet-i mutlaka" derler. Vâhiddir zâtında ve muhteliftir suver-i muhtelife ile efrâdda. Zîrâ ki, mevrid taayyünât-ı nefsinde gayr-i muayyendir.

Ve mutlak dahi vâhiddir. Zîrâ mutlak, kabîl-i hâssdandır kim, onun [i]çin ondan "vâhid-i nev'î" derler. Ve ondan sonra hakāyık kim, vardır evsâf-ı vücûddur kim, câmi'dir meşreb-i zevkte. Husûsan kim, taayyün-i şey', ayn-ı şey'dir. Onun [i]çin muayyen olan nefs-i huzûrdur; ve dahi **[4a]** vâcibin vücûbu kendinin aynıdır. Onun [i]çin ki, şey' kendi nefsine nisbet etmektir. Ve Hak, her muayyene, muayyin ve mutlaktır gayr-i muayyen. Bundan ötürüdür ki, ma'rifet-i Rab, ale't-tamâm ve'l-kemâl kimseye hâsıl olmamıştır. Nitekim Resûlullâh (sallallâhu aleyhi ve sellem) buyurdu kim: "**سبحانك ما عرفناك حق معرفتك**"[447] [Rabbim Seni tesbîh ve tenzîh ederiz. Seni hakkıyla bilemedik].

et-Temhîdü'l-Hâmis: Be-dürüstî hazret-i maânî ve hazret-i esmâ' şoldur ki, Hakk'ın mebdâiyyeti ve feyyâziyyeti ondan zâhir ola. Onun [i]çin ki, ondan ağaru hazret-i zâttır ve cemi'-i âlemlerden ganî olmaklık ondadır. Nitekim Hak Teâlâ hazreti buyurur: "**وكان الله و لم يكن معه شىء**"[448] [Allah var idi, O'nunla beraber hiçbir şey yok

---

[447] el-Münâvî, **Feyzü'l-kadîr**, II/410; Ebû Bekr Kermî, **Ekāvilü's-sika,** I/45; el-Aynî, **Umdetü'l-kārî**, 23/198.

[448] **Ahmed b. Hanbel,** II/ 431; Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, (Haleb), II/ 130; (Beyrut), II/171; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, VI/289; Ali el-Kârî, **Masnû**, 134. Buhârî bu hadisi "وكان الله و لم يكن معه شىء غيره" ve " وكان الله و لم يكن معه شىء قبله" şeklinde rivayet etmiştir. Bk. **Buhârî,** *Bed'ü'l-halk*, 1, *Tevhid*, 22.

idi.]. Pes öyle olsa hazret-i maânîde nefes-i rahmânî, hakāyıka müteveccih olur vücûd i'tâ' etmekle, bi-hasebi husûsiyyât-ı kābiliyyât.

Pes teveccüh kim, hâsıl olur irâdet arasında. Kim, ol irâde tâbi'dir ilme; ve ol ilm tâbi'dir hayâta ve kudret arasında[dır]. Ve irâdetle ve kudretin ictimâ'ından kavl-i evvel vâki' olur. Ol kavl-i evvele, "halk" ve "tekvîn" derler. Ve bu kavl olmaz; illâ bir cem'le kim, ona "nikâh-ı evvel" derler hakāyık ortasında. Ol nikâh-ı evvel oldur ki, ilim onu ta'yîn eyledi; ve irâdet temeyyüz etti; ve kudret izhâr etti.

İmdi bunların küllîsi hakāyık-ı vücûd-i izâfî taleb ettiğinden oldu isti'dâdât-ı lisân[ıy]la; ve dahi hakāyık-ı ma'kūliyyetiyle şâmil olur nisbet-i râbıta ve hikmet-i zâbıta üzerine.

Ve dahi bilmek gerektir ki, ictimâât beştir: **Birisi** oldur ki: Esmâ-i ilâhiyyenin ictimâından maânîyle hakāyık mütevellid olur. **İkinci** oldur ki: İctimâ'-ı maânîden ervâh mütevellid olur. **Üçüncü** oldur ki: Ervâhdan âlem-i misâl ve ecsâm-ı tabîiyye-i unsuriyye mütevellid olur. **Dördüncü** oldur ki: İctimâ'-ı besâitten müvelledât kim, maâdin ve nebâtât ve hayvânât mütevellid olur. **Beşinci**: İnsâna mahsûs oldu ve işbu beş netîceler hazret-i esmâ-i ilâhiyyenin murâdâtıdır.

et-Temhîdü's-Sâdis: Bilmek gerektir ki, hazret-i esmâ', a'le'l-hazerâttır. Ve ol esmâ-i ilâhiyye yedidir: Hayâttır ve ilmdir ve irâdettir ve kudrettir ve kavldir ve vücûddur ve adldir. Zîrâ bunlardan aşağı olan esmâ' bunlara tâbi'dir. İmdi bu yedi isim zalâlât gibidir. Esmâ-i zâtiyye kim, mefâtih-i evveldir; ve ol mefâtih-i evvel, hakîkat-i küllîdir. Ondan yukarı nesne yoktur; illâ hakîkat-i mutlaka ve hüviyyet-i kübrâ vardır. Ve bunun beyânı budur ki, esmâ' ki, âmmetü'l-hükümdür, ismü'z-zâttır; onun [i]çin ki, hakîkati külliyye-i esmâ', kemâl-i ıtlâkta ayn-ı zâttır.

Eğer suâl olunursa ki: "Taaddüd, esmâ-i nisebin zâtından imtiyâz haysiyyetindendir. Ve şekk yoktur kim, mütemeyyizâttan her birisi nisbettir ona. Pes öyle olsa taaddüdden nice halâs oluna?

Cevâb budur: "İşbunda ki, bu söz i'tibârı halt etmekliktir. İmtiyâzın nisbeti, müteallikāt-ı nisbet etmektir; ve ittihâdı zâta nazardır. Şol haysiyyetten ki, bunların her

birisi nisbet-i mutlakadır **[4b]** zât-ı vâhidiyyet-i cemî'-i i'tibârâtla. Pes öyle olsa nice taaddüdât vardır. Pes cemî'-i envâ'-ı taayyünâtın ma'rûz olmaklığı şoldur ki, aslâ taayyün olmaya matlûbda. Ve dahi vahdet-i Hak Teâlâ ve dahi esmâ-i evvel onunla bulunur.

et-Temhîdü's-Sâbi': Cemî'-i merâtibin evvel[i] oldur ki, müsemmâ ola taayyün-i evvel ile. Ve taayyün ismidir; ve ba'zıları -i evvel "Allah" eyitir: "İlimdir", ve ba'zıları eyitir: "Hayâttır".

İmdi ol i'tibâr budur ki, hakîkat-i mutlaka "*min-haysü-hiye hiye*" [O (kendisi) olmak i'tibâriyle] müsemmâdır, zâtla ve ulûhiyyetle. Ve ol müsemmâ bi'z-zât ki, vardır mertebe-i esmâdır; müsemmâdır taayyün-i sânî ile. Pes öyle olsa, Allah işbu i'tibârla ism-i zâttır, taayyün-i evvel ile. Ve esahh budur ki, ismullâh, ism-i zât-ı ilâhiyyedir, ale'l-ıtlâk; ya'nî ne sıfâtla i'tibâr oluna. Pes öyle olsa zât-ı mutlaka, cemî'-i hakāyıkın aslıdır.

et-Temhîdü's-Sâmin: Hak Subhânehû ve Teâlâ âlimdir zâtını ve esmâsını ve sıfâtını. Öyle olsa cemî'-i esmâ' ve sıfat suver-i ma'kūlât oldu ilm-i Hakk'ta. Ve dahi suver-i ilmiyye müsemmâdır a'yân-ı sâbite ile. Ve dahi ehl-i nazar katında ol a'yân-ı sâbitenin külliyâtına "mâhiyyât" derler; ve cüz'iyyâtına "hüviyyât" derler.

İmdi bu cemi'-i suver, zât-ı ilâhiyyeden feyz olur hakîkat-i vücûd zâhir olmakla; merâtib mir'âtında feyz-i akdesle. Ondan sonra a'yân kim, hâsıl olur hâricde cemi'-i levâzımla feyz-i mukaddesle olur bi-hasebi't-tecelliyât. Ve tecellî oldur ki, gayb-i hüviyyettten zâhir ola zuhûrla izhârın kemâlâtın[ı] taleb etmek [i]çin. Ve kemâl-i zuhûr budur ki, Hak Teâlâ zâhir olmaktır insân-ı kâmilde; ve kemâl-i izhâr budur ki, Hak Teâlâ bi-nefsihî kendi zâtını müşâhede etmektir. Şundan ki, mümtâz ola gayrı[n]dan. Öyle olsa imtiyâz i'tibâr[ıy]la "gayr" derler ve illâ fi'l-hakîka Hakk'a gayr nite meşhûd ve mevcûd olsun!

et-Temhîdü't-Tâsi': Her nesnenin a'yân-ı sâbitesi vardır ilm-i zât-ı ilâhiyyede. Pes bu suver-i ilmiyye-i müteayyinenin mazâhiri vardır âlem-i ceberûtta ve melekûtta. Ve bu suver-i ilmiyye suver-i nev'iyye-i hakîkiyyedir ilm-i Hakk'ta zâhirdir,

tecelliyâtla bulunur ism ile kim, ol vücûd-i hâricîdir cemî'-i avâlimde. Öyle olsa suver, mütennevvi' olur asl[ı] mütenevvi' olmakla kim, ol suver-i ilmiyyedir.

Pes cemî'-i merâtib âlemi, ol suver-i ilmiyenin iktizâsıdır kim, zâhir oldu esmâdan ve sıfâttan. İllâ meğer şol nesne hâkimde meknûn ola, sûrete gelmeye; ve dahi hîç bir nesne bir gayri nesnede eser eylemez. Belki cemî'-i eşyâ' eser edicidir kendi nefislerinden; belki meded her nesnenin bâtınından zâhirine ulaşır vücûd-i nûr-i tecellîsiyle.

Nitekim eyitirler: "Esbâb muiddâttır, müessirât değildir". Ve dahi a'yân-ı sâbiteye dahi azıktır tecellî-i vücûda mir'ât olduğu i'tibârla. İllâ bu kadar vardır ki, taaddüd zâhir olur ol tecellînin gaybında. Pes öyle olsa Hakk'tan **[5a]** hükm ve eser a'yân-ı mevcûdâta hâsıl olmaz; illâ muhabbet-i ilâhiyye ile olur. Zîrâ ki, zuhûr-ı zât onu iktizâ eder cemî'-i kemâlâtla; ve cemî-i mevcûdât tecelliyât-i ilâhiyyenin suveridir ism-i Rabbânî [i]le mürebbî-i abdâniyyet üzerine.

et-Temhîdü'l-Âşir: Be-dürüstî her mâhiyyetin efrâdı suverîdir ve ol mâhiyyete mensûbdur. Ve dahi suver-i taayyünât mensûbdur mâhiyyet-i mutlakiyye kim, müsemmâdır vücûdla. Pes cemî'-i vücûd, hakîkatte ve ikmâl-i idrâkte vücûd-ı Hakk'tır; ve dahi sıfatın suveridir; ya'nî bu taayyün Hakk'a lâhik olur zâhirde.

İmdi bu sözlerin ma'rifeti mevkūftur, zâhiri ve mazharı ve mertebeyi bilmeye. Ammâ zâhir ve mazhar bir şeydir vücûdda; onda kesret ve taaddüd yoktur ve akılda birbirinden mümtâz olur.

Nitekim ehl-i nazar eyitir: "Vücûd, ayn-ı mâhiyyettir hâricde ve gayrıdır akılda. Ammâ mertebe ibârettir küll-i şeyin hakîkatinden tecerrüdî değil; belki ma'kūliyyeti haysiyyetinden ki, nisbet-i câmi'iyyesi vardı; ol hakîkatle onu izhâr eder vücûdun arasında. Ve hakāyık tâbi'dir ol mertebeye; ve dahi cemi'-i mertebenin evveli, mertebe-i cem'dir ve vücûddur.

İmdi bu mertebe-i cem'e, "hakîkatü'l-hakāyık" derler ve "makām-ı cem**'**" derler bunlar cemî'-i taayyünât[ı] cem' ettiğinden ötürü; lâkin kesreti mahv edicidir ve vâhidiyyeti isbât edicidir kendi zâtını bildiği i'tibârla.

Ve ol "hakîkatü'l-hakāyık"ın birkaç isimleri vardır:

Biri budur ki: "Berzahu'l-hazreteyn" derler, cemî'-i ahkâm-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi cem' ettiğinden ötürü.

[İkinci ismi: "Mir'âtü'l-hazreteyn" derler, gayb-i zâtın mir'âtı olduğundan ötürü] kendi müteayyin olup ve gayrıyı dahi müteayyin ettiğinden ötürü.

Üçüncü ismi: Hakîkat-i insâniyye-i kemâliyyedir.

Dördüncü ismi: Sûret-i Hakk'ın ve insân-ı [kâmili]n mertebesidir.

Beşinci ismi budur ki: Hadd-i fâsıldır; zîrâ Hakk'tan müteayyin oldu ve müteayyin olmayanın arasında hadd fâsıl oldu.

Altıncı ismi: Taayyünâtın mebdâiyyetidir; kendi kendine müteayyin olmaktır zâhiriyye ve mazhariyye sıfatıyla.

Yedinci ismi: Cemî'-i taayyünâtın aslıdır.

Sekizinci ismi: İktidârâttır ve kudretin mücellâsıdır; ve dahi bu cihât-ı gaybiyyenin aslıdır; ve dahi gayb-ı hüviyyeti şâmildir evvelki mertebe üzerine kim, ıtlâk-ı sırftır. Ya'nî taayyünden ve ıtlâktan nesne olmaya. Ve dahi yine mahfı ol mertebedir; zîrâ ki, ebtânu'l-butûndur.

Ve hakîkatü'l-hakāyık kim, sâbıktır küllîsi üzerine kim, ona "makām-ı ahadiyyet" derler, sâiredir hareket-i gaybiyye-i ilmiyye-i irâdetiyye ile. Ammâ vücûd-i mutlak şoldur ki, ukalâ', ona "ma'kūlât-ı sâniyyedir" derler ve dahi "mahmûlât-ı akliyyedendir" derler. Onun [i]çin derler ki, ma'kūlât mesnededir, ma'kūlât-ı evlâya mahallden müstağnî olduğundan ötürü. Ukalâ' katında vücûd zâiddir.

Nitekim adem ve zât ve mâhiyet ve hakîkat ve cevher ve dahi ne kim, bunlara benzer varsa "ma'kūlât-ı sâniyyedendir" derler. Kaçan kim, ıtlâk denilse mukābil olur. Kaçan kim, mukābil denilse cem' olur; ve kaçan kim, mukayyed denilse misli mukābil olur. Ol vakit muhtâc olur mevzû'a. Nitekim, vücûd-ı izâfî muhtâc olur mevzû'a. Pes

öyle olsa vücûd-ı hâricî ve zihnî ondan mütenevvi' olurlar muzâf olduğu i'tibârla. Mâhiyyât-ı mutlakiyye ki, ona **[5b]** mahsûstur.

Ammâ bizim katımızda vücûd, ayn-ı eşyâdır. Zîrâ ki, vücûd kimseye ârız [olmaz] teşkîk ile ve mahmûlât ile; lâkin vücûdun ve hüviyyetin ittihâdı, mefhûmun ve mâhiyyetin ihtilâfıyla olur ki, sıhhat-ı haml vücûd üzerine devr eder.

et-Temhîdü'l-Hâdî-Âşer: Be-dürüstî vücûd-ı Hakk kaçan kim, müttehid olduysa ve geri kalan mevcûdât muhtelif olduysa; ma'lûm oldu ki, taaddüdât bi-i'tibâri taayyünât imiş. Pes taaddüdât, bi-i'tibâri zât-ı vâhiddir; ve tefâvüt suveri kim, ârız olur vahdet-i hakîkiyye-i ahadiyye nisbet etmektir, kavâbil-i ma'dûda. Nitekim, bir nazarda on nesne görmek gibi.

et-Temhîdü's-Sânî-Âşer: Be-dürüstî hakāyık-ı ilmiyye eğer ahvâlsiz mu'teber olacak olursa, ona "huruf-i gaybiyye" derler. Eğer ahvâl ile i'tibar olunacak olursa, "kelimât-ı vücûdiyye" derler. Eğer bu hurûf-i gaybiyye ve bu kelimât-ı vücûdiyye delâlet edecek olursa, "cümle-i mukayyidiyye" derler. Eğer ba'zısını câmi' olacak olursa, ol cümleye "sûre" derler ve bu cemî'-i ma'kūlât ve mevcûdât bi-i'tibâri tafsîl olacak olursa, "*Furkān*" derler ve bi-i'tibâr "*cemî'-i Kur'ân*" derler. Ve dahi ne denli mâ'kūlât ve mevcûdât varsa, insân-ı kâmilde cem' olduğu i'tibârla, insânın hakîkatine "*Kur'ân*" derler.

et-Temhîdü's-Sâlis-Âşer: Be-dürüstî cemî'-i taayyünâtın aslı dörttür: Biri taayyünât-ı sıfâtiyyedir ve biri taayyünât-ı esmâiyyedir ve biri taayyünât-ı ilmiyyedir ve biri taayyünât-ı vücûdiyyedir.

Ve bu taayyünât-ı vücûdiyye dahi dörttür: Biri vücûdiyye-i rûhiyyedir ve biri vücûdiyye-i misâliyyedir ve biri vücûdiyye-i hayâliyyedir ve biri vücûdiyye-i hissiyyedir.

[Taayyünâtın Beyânı Hakkındadır:]

İmdi bu taayyünât[ı] görelim. Eğer bir mertebede olursa kim, taaddüd-i vücûdî fâide vermeye. Belki taaddüd-i aklî fâide vere. Ol taayyüne, "şey'iyye-i sübût" derler;

ve ol mertebeye "hazret-i maânî" ve "esmâ'" ve "hakāyık" derler. **İmâm Gazzâlî (rahmetullâhi aleyh)** ol mertebeye, "âlem-i ceberût" der.

Ve eğer taayyünât mertebede olacak olursa ki, taaddüd-i vücûdî fâide vere. Ona "teşbîh-i vücûd" derler. Eğer bu taayyünât bir mertebede olursa kim, onu akıldan gayrı kimse idrâk eylemeye. Ol mertebeye, "hazret-i ervâh-ı nûriyye ve melekiyye" derler ukūldan ve nüfûstan; ol mertebeye "hazret-i melekût-i a'lâ ve melekût-i esfel" derler. Ve ol taayyünât [bir mertebeye] erişecek olursa ki, hayâl-i mutlak onu idrâk eyleye. Ol hayâl-i mutlaka, "misâl-i mutlak" derler ve eğer mertebeye erişecek olursa, hayâl-i mukayyed onu sûretlerle idrâk eyleye. [Ona "misâl-i mukayyed" derler; ve eğer bir mertebeye erişecek olursa ki, his onu idrâk eyleye.] Ona "âlem-i şehâdet" ve "âlem-i mülk" derler.

[Hazerât-ı Hamse:]

Ve işbu merâtib-i külliyye, "hazerât-ı hams"dır; her birinin bir âlemi vardır.

Ve ol hazerât-ı hamsenin *evveli*: Hazret-i gayb-ı mutlaktır ki, muhîttir; onun âlemi a'yân-ı sâbitedir, hazret-i ilmiyyede.

İkinci: Hazret-i şehâdet-i mutlakadır ki, mukābildir hazret-i gaybiyye[ye]. Ve onun âlemi âlem-i mülktür, ona "kitâb-ı kebîr" derler.

Üçüncü: Hazret-i gayb-ı muzâftır. Onun iki nisbeti vardır: Biri gaybiyyedir ve biri şehâdettir. Zîrâ ki, ervâhın suver-i akliyye-i mücerredesi vardır; ve dahi bir suver-i misâliyyesi vardır. Ve hazret-i gayb-ı muzâfın yemîni ervâh-ı ceberûtiyyedir, ukûlden ve nüfûs-i mücerredâttan; ona "âlem-i melekût" derler.

Ammâ Şeyh-i Ekber (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Âlem-i mücerredât, âlem-i **[6a]** ceberût[tur.]. Nitekim âlem-i melâikiyye âlem-i melekûttur".

Ve gayb-ı muzâfın yesârı âlem-i misâldir ki, *dördüncü* hazrettir. Ve ol âlem-i misâl, âlem-i nûrânîdir. Mahsüs mikdârı olmakta cevher-i cismânîye benzer; ve mücerred aklı olmakta cevher-i nûrânîye benzer. Pes öyle olsa âlem-i misâl, kāim bi-zâtihîdir, muallaktır, hîç mekânı yoktur; velâkin mazâhiri vardır bi-i'tibâri avâlim.

İmdi âlem-i misâlden hikmet budur ki, âlem-i aklî kaçan kim, muğāyir olduysa âlem-i cismânîye, Hak Teâlâ âlem-i misâlî hadd-i fâsıl ve berzah-ı câmi' yarattı ervâhla ecsâm arasında tâ kim, bu iki âlemin irtibâtı birbirine sahîh olur.

Beşinci: Hazret-i câmiadır cemî'-i hazerâtı. Ve onun âlemi, insândır ve ol insân câmi'dir cemî'-i avâlimi. Pes öyle olsa insân âlemî, a'lâ oldu ma'nâda ve sûrette; ve "kitâb-ı ekber" oldu sırrda ve hakîkatte. Pes öyle olsa mülk, mazhar-ı melekûttur; ve ol dahi mazhar-ı ceberûttur; ve ol dahi a'yân-ı sâbitedir; ve ol dahi mazhar-ı esmâ-i ilâhiyyedir; ve ol dahi mazhar-ı vâhidiyyettir; ve ol dahi mazhar-ı vahdet-i zâtiyyedir; ve ol dahi mazhar-ı zât-ı Hakk'tır ve vücûd-ı mutlaktır.

et-Temhîdü'r-Râbi'-Âşer: Bilmek gerektir ki, cemî'-i eşhâs, hakāyık-ı sâbitenin ve suver-i nev'iyyenin mazâhiridir. Zîrâ mümkin değildir ki, külliyât-ı tabîiyye mücerred ola eşhâstan. Pes öyle olsa bu külliyât, merâyâdır hakāyıka. Nitekim hakāyık merâyâdır esmâ-i ilâhiyye[ye; ve bu esmâ-i ilâhiyye ile] Hak Teâlâ'nın vech-i kerîm[i] zâhir olur. Zîrâ bunlar arş-ı azîmdir ve dahi esmâ-i ilâhiyye ile ism-i zâhir mütehakkık olur.

Nitekim maânî-i gaybiyye ile ism-i Bâtın mütehakkık olur. Şey' oldur kim, onunla biline. Kaçan kim, "Allah" ismi ismü'z-zâti'l-ahadiyye olduysa bir i'tibârla, nitekim Hak Teâlâ buyurdu: ﴿ **قل هو الله احد** ﴾ (İhlâs, 114/1) [De ki: O Allah birdir, tektir!] ismi, ismü'z-zâttır cemî'-i sıfâtla. Bir i'tibârla dahi nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **قل هو الله الواحد القهار** ﴾ (Ra'd, 13/16) [De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.].

Pes mütehakkık oldu kim, ism-i a'zâm şol isimdir ki, cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ona tâbi' olur; ve dahi cemî'-i mazâhir onun tefâsîlinin mazâhiridir. Zîrâ ism-i a'zâm câmi'dir cemî'-i esmânın sıfâtını ve cemî'-i sıfâtın esmâsını.

Pes mütehakkık oldu kim, ism-i câmi'in mazhar-ı a'zâmı, hakîkat-i insâniyyedir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye bir mazhar ister ki, kemâlât-ı esmâ' onunla zâhir ola. Pes öyle olsa hîç bir vücûd yoktur ki, cemî'-i esmâ' ve sıfât onda zâhir ola; illâ insân-ı kâmildir. Pes müteayyin oldu kim, insân-ı kâmil mazhar-ı arş ola ism-i zâhirde.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: "**قلب المؤمن عرش الله**"[449] [Mü'minin kalbi, Allah'ın arşıdır.]. Eğer insân câmi' değilmişse nice ihâta edeydi cemî'-i merâtib-i ulviyyîn[i] ve derecâtını; ve merâtib-i süfliyyîn[i] ve derekâtını.

İmdi bu ihâta vakt olur ki, zâhir olur sıfât-ı rahmâniyye [ile]; vakt olur ki, melekiyye ile; vakt olur şeytâniyye ile; vakt olur hayvâniyye ile.

Hâsıl-ı kelâm budur ki, "hakîkatü'l-hakāyık", zât-ı ahadiyyedir, câmi'dir hakâyıkı. Ona, "hazret-i cem'" ve "hazret-i vücûd" derler. Be-dürüstî, hakîkat-i muhammediyye zât-i maa't-taayyün oldur, esmâü'l-hüsnâ onundur; ve ism-i a'zâm oldur, ve ondan gayrısı tecelliyâtının mazâhiridir ve kemâlâtının merâtibidir.

Müeyyed Cendî (rahmetullâhi aleyh) eyitir: **[6b]** "İsim şoldur ki, zikri meşhûr oldu ve haberi tayyib ve latîf oldu. Ve ol sırr[ı] saklamak vâcib oldu ve halka bildirmesi harâm oldu. Zîrâ ki, âlem hakāyıkındandır hakîkaten; ve âlem mâanîdendir ma'nen. Ve dahi âlem, suverdendir ve elfâzdandır, ve sûreten ve elfâzen. Ve ammâ hakîkati, cemî'-i hakāyık-ı cem'iyye-i ve kemâliyye-i ahadiyyettir. Ve ammâ ma'nâsı insân-ı kâmildir her asırda; ve kutbu'l-aktâbdır emânet-i ilâhiyye getiricidir; ve halifetu'llâhtır ve zâhir isminin nâibidir sûretiyle; ve sûreti her asr-ı kâmilinin sûretidir.

İmdi işbu sırrı bilmek harâm oldu, geri kalan ümmetlere niçin?

Onun [i]çin ki, bundan sonra hîç kimse ekmel sûrette zâhir olmadı. Belki bu hakîkat-i muhammediyyenin zuhûrâtı ol asrın kâmilinin kābiliyyeti iledir ancak. Ve ism-i a'zamın ma'nâsı ve sûreti, Hazret-i Resûl'ün vücûduyla bilindi ve bulundu. Öyle olsa, Hak Teâlâ sırr-ı muhammedî bilmekliği bu ümmete mübâh etti ve lâyık gördü, onun kerâmetinden ötürü.

Ve "ism-i a'zam"ın lafzı, celâledir. Ve bu söz ki, denildi gāyet sahîh ve fasîh sözdür. Zîrâ isim lafz[a] mahsûs değildir. Belki hazret-i risâlete "ism-i a'zam" denilir. Ma'lûmdur kim, cismi veyâ ruhu veyâ hakîkati lafız değildir fe'fhem [anla]! ve's-selâm.

[449] Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, II/ 148; Sagânî, **Mevzûât**, 50.

Ammâ “ism-i Rahmân”ın mazharı akl oldur kim, arş-ı rahmânîdir, muhîttir cemî’-i eşyâyı. Ve ol akl-ı evvelin mazharı akl, şehâdette arş-ı cismânîdir. Ve dahi ol akl-ı evvel mazhardır ilmullâh kim, cemî’-i mevcûdâtın suverân[ın]dadır icmâlen.

Ve ammâ “ism-i Rahîm”in mazharı nefs-i külliyedir ki, âlem-i kebîrinin kalbidir. Nitekim insânın kalbine ehl-i nazar nefs-i nâtıkadır ve rûhuna akl-ı mücerreddir. Ve dahi âlem-i kebîrinin kalbine levh-i mahfûzdur; ve kitâb-ı mübîndir cemî’-i eşyânın suveri onda cem’ olduğu i’tibârla. Ve kalb[i] âlem-i kebîr, mazhar-ı ilmullâhtır mufassalan. Ve insân-ı kâmil kaçan kim, câmi’ olduysa âlem-i kebîrinin hakāyıkını, icmâlen ve tafsîlen müştemil oldu akl-ı evvelin ve nefs-i külliyenin hakîkatini. Zîrâ ki, rûh-ı kâmil akl-ı evvelin aynıdır; ve kalb-i külliyenin aynıdır. Zîrâ ki, insân-ı kâmil ihâta eder onu kim, akl-ı evvel ve nefs-i külliye ihâta eder.

Ve hulâsatü’t-tahkîk bunda budur ki: Hakîkat-i insâniyye câmi’dir hakāyıkı; ve sûreten nüsha-i mütehassıladır; hazret-i ilâhiyyeden müştemildir cemî’-i esmâ[y]ı ve sıfâtı. Ve dahi mertebe-i imkândır ki, müştemildir cemî’-i mümkinâta. Pes öyle olsa meknûnâttır ki, ammâ tabîat bunların katında ıtlâk olunur melekût-i cism üzerine ki, kuvvet-i sârîdir, cemî’-i ecsâmda; gerekse unsurî olsun, gerekse felekî olsun; gerekse basît olsun, gerekse mürekkeb olsun. Ol tabîat, suver-i nev’iyyenin gayrıdır ki, ecsâm için ola. Zîrâ ki, tabîatın küllîsinde iştirâki vardır ve suver-i nev’iyyenin ihtisâsı vardır, vallâhu a’lem [Allah, en iyi bilir].

Ve dahi bilmek gerektir ki; vücûd kim, ârız olur mümkinâta; muğāyir değildir hakîkatte. Vücûd-ı mutlaka kim, mücerred ola a’yândan ve mazhardan; illâ şol vakt muğāyir olur ki, nisbet ve i’tibârâtla ola. Zuhûr gibi ki, hâsıl olur iktirânla; ve dahi hükm-i iştirâkin kabûl[ü] ile. Ve dahi ne kim bunlara benzer varsa ne avdetten kim, **[7a]** lâhik olur taallük vâsıtasıyla mazâhire.

FASL-I ŞERîF

Kaçan kim, beyân ettikse mebâdî-i ilm-i ilâhî[yi], takdîr-i hakîkî ile; tahrîr-i anîk ile. Pes şüru' edelim mesâilin beyânına kim, metâlib-i ilâhiyyedir. Ol metâlib-i ilâhiyye oldur ki, ümmehât-ı esmâ' onunla rûşen ola ki; ol ümmehât-ı esmâ' mebâdîdir kim, hakāyıktan ve merâtibden ibârettir.

İmdi bunları bilmek mevkūftur iki emre: *Birisi* bilmek gerektir ki, Hakk-ı mutlak, âleme murtabıttır ve âlem dahi Hakk'a murtabıttır. **İkinci emr budur ki:** Cemî'-i irtibâtını bilmektir ve bu iki irtibât bir nisbet ma'kūlesidir, Hazret-i Allah ve ulûhiyyete ibârettir, Hakk'ın taalluk nisbetinden min-haysü'l-ülefât, esmâ' müteallik olur âleme.

Ve âlem dahi ibârettir hakāyık-ı ma'lûmdan Hazret-i Allah evvelen; ondan sonra vücûdla muttasıf olur sâniyen. Pes öyle olsa aksâ-yı emr müntehâ olur. Bu kayd-ı izâfiyye ve kayd-ı sânî insân içindir ki, ya'nî müteayyinin hazzı olmaktır gayb-ı zâttan; ve bu taayyünle söz irtibât-ı zâhir olur. Öyle olsa tâlib kendi nefsini bilmektir evvelâ, ondan sonra mahzûz olmaktır hakîkat-i Rabb'in ma'rifetiyle. Ve câizdir ki, Hak Teâlâ ilm halk ede kim, müteallik ola zarûrî olmayan şahsa hîç nazar-ı sebkat etmeden; onun [i]çin nazarı münkalib olur zarûriyye; ve zarûrî dahi müntehâ [olur] hakka'l-yakîne.

İşbu sıfatın ve ma'rifetin tamâmını müşâhede etmek, hakîkî budur ki; **bilmek gerektir ki,** Hak Teâlâ her müteayyinde kābildir, onun üzerine hükm etmekliğe. Zîrâ ki, müteayyin olmuştur, ilimle ki, gayr-i mahsûrdur taayyünde; ve Hak Teâlâ kendi ilminin sûretini bilmektir taayyünâtta bi-hasebi't-tecelliyât.

Ve bu sözlerin tahkîk[i] budur ki, Şeyh-i Ekber (kaddesallâhu sırrahû) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de eyitti: "Esmâ-i ilâhiyye, hakāyık-ı ma'kūliyye-i nisebiyyedir; vücûdiyye değildir. Zîrâ ki, zât-ı Hak vâhiddir min-haysü'z-zât. Lâkin kaçan kim, ma'lûm olduysa bizim iftikārımız ve imkânımız vardır. İmkânımız ve ihtiyâcımız sebebinden vâcib oldu ki, bir müreccih ola, biz ona müstenid oluruz ona kim, ol "esmâü'l-hüsnâ"dır ve müsemmâsı kim, "Allah"tır. Kimsenin vücûd-i ilâhiyyede iştirâk[i] olmaya. Pes ol ilâh, vâhiddir lâ-ilâhe gayruhû. Pes öyle netîce-i kâmil bu oldu

kim, evvel hakîkati Allah Teâlâ müsellem oldu mutlakan (celle sübhânehû ve azze sultânehû)".

Fergānî eyitir: "İşbu aslı bilmekte altı merâsıd vardır: **Evvelki mirsad budur ki:** Evvel-i müteayyin olan gaybi'l-hüviyyetten vahdet-i zâtiyyedir ki, ahadiyyetin ve vahîdiyyetin nisbeti ol vahdet-i zâtiyyeye berâberdir.

İkinci mirsad: İşbu nisbet-i sevâiyye [?سوائيه] ayn-ı taayyün olur ve dahi berzahiyyet-i ûlâdır ki, hakîkat-i muhammediyyedir. Ve hakîkatü'l-hakāyıkdır ki, kābildir tecellî-i vâhid kendi nefsi üzerine kim, ahadiyye-i cem'iyyet onundur beyne'n-nebiyyîn. Ol ahadiyye ayn-ı nûr-ı ahmedîdir. Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: "**أوّل ما خلق الله نورى**"[450] [Allah'ın ilk yarattığı şey, benim nûrumdur.]

Bu ol takdîrcedir halktan, kader murâd olur. Ve bu tecellî, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin aslıdır. Rûbûbiyyet ona muzâf olur cemî'-i mâanîsiyle ve müntehâsıyla. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وإنَ إلىَ ربك المنتهى** ﴾ (Necm, 53/42) [Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir.].

Üçüncü mirsad budur ki: Tecellî-i mutazammın olur, **[7b]** kemâlât-i zâtiyye mütehakkık olduğu vakit, hakîkat-i sevâiyyede hîç nisbet şart olmadan. Ve dahi kemâlât-ı zâtiyyede mutazammın olur vâhidin eseri müteallik olduğu vakt zuhûrda berzahiyye-i sâniyye-i tahkîk etmekle kābildir; tecellî-i sânî ki, zılldır.

Dördüncü mirsad oldur kim: Kemâlât-ı zâtiyyenin iki iktizâsı vardır: Biri budur ki, celâ'-i zâtın kemâlin[i] ister; ya'nî zâhir olmak ister cemî'-i ibârât-ı vâhidiyyetle. **İkinci iktizâ** budur ki, isticlâ'-i zâtın kemâlin[i] ister; ya'nî zâhir olmak cemî'-i ahadiyyetle. Ve onun vâhidiyyeti, küll-i eşyâ' ona rücû' etmektir.

Beşinci mirsad oldur kim: Sûret-i insâniyyenin ehass-ı havâss-ı kavli ve nutkı zâhir ve bâtını olduysa, mazâhir-i esmânın mebdâ'-i saltanat-ı edvâr oldu, kemâlât-ı isticlâ'-i mütehakkık olsun için mazhar-ı kavilde. Pes öyle olsa tecellî-i sânî, Âdem'in

[450] Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, I/ 311; **Ahmed b. Hanbel**, V/317.

balçığını tahmîr etmeği iktizâ etti. Öyle olsa sûret-i Âdem cemî'-i kemâlât-ı câmi' olduğu [i]çin; ve asl-ı menşe'[i] olduğu [i]çin câmi' oldu cemî'-i suver-i insâniyye[y]i. Nitekim hakîkatü'l-hakāyık ki, "hakîkat-i muhammediyye"dir (salavâtullahu ve selâmuhû aleyhi); asıldır ve menşe'dir cemî'-i hakāyıka ve ervâha.

Altıncı mirsad oldur ki: Kaçan kim, kemâl-i celâ' ve isticlâ' tamâm olduysa, hakîkat-i muhammediyyenin vücûdu müteayyin oldu, tecellî-i evvelin hazretinden muhabbet-i asliyye-i kemâlâtın hakîkatiyle sıfatlanmakla. Pes ol tecellî zâhir oldu, gıdâ' sûretinde Abdullâh ve Âmine ol gıdâ' ile tenâvül eylediler ahsen vechle. Es'ad vakitte asliyyenin eseri zâhir oldu ikisinde bile mecâzî muhabbetle; ve bunların arasında ictimâ' sahîh oldu ve nutfe karâr tuttu. Ondan sonra eymen sâatte zâhir oldu âlem-i cesedde; ve âleme nûr vurdu, tamâm maşrıktan mağribe varınca".

Bilmek gerektir ki, Hak meşhûrdur ve halk ma'kūldür. Ammâ avâm katında budur ki, halk meşhûrdur, Hak ma'kūldür. Ve ârifler kaçan kim, eşyânın mâhiyetine ve hakāyıkına nazar ettiler "*min-haysü-hiye hiye*" [O (kendisi) olmak i'tibâriyle O'dur.] Hakk'tan gayrı mevcûd görmediler; onun [i]çin kim, Hak Teâlâ li-zâtihî mevcûddur; ve vâcibü'l-vücûddur; ve ondan gayrısı mümkinü'l-vücûddur. Kaçan kim, "*min-haysü hüve*" [O (kendisi) olmak i'tibâriyle] mümkine nazar ettiler, ma'dûm gördüler.

İmdi ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî! Hak Teâlâ evvel, rûh-ı a'zamı ve esrâr-ı ahadiyye-i Muhammed Mustafâ'yı yarattı. Ya'nî evvel bir cevher zâhir etti âlem-i ceberûtta ve melekûtta; ve ondan sonra ervâh-ı kâmile[y]i ve nüfûs-i kāfile[y]i yarattı, onları da'vet etti sırr-ı sübhânla gayb-ı hakāyıkı feyz etmek [i]çin. **Ondan sonra** vahy eyledi hakāyıkı, mümkinâtı seyr etmekle tâ kim, suver-i kâinât zâhir olsun için. **Ondan sonra** Allah'ın cemâlini müşâhede etmekle da'vet etti.

Pes öyle olsa, onlar dahi evvel makāma eriştiler ki, ulemâ' ve hükemâ' ve ulular ve eyittiler: "***Allah ve-lâ sivâhu***" [Allah vardır, ondan başka hiçbir şey yoktur]. **Ondan sonra** Hak Teâlâ onların bedenlerini dûr kıldı; ve rûhlarını kitâb-ı mestûr kıldı; ve nefislerini rıkk-ı menşûr kıldı; ve gönüllerini beytü'l-ma'mûr kıldı; ve akıllarını sakfü'l-merfû' kıldı; ve ilimlerini bahrü'l-mescûr kıldı. **Ondan sonra** bunlara zâtının

hakîkatinden keşf eyledi, ve bunları **[8a]** fânî edip ve hicâblarını giderip yine bakî etti. Öyle olsa ma'rifetü'z-zât, el-lezzât oldu.

Ve Hak Teâlâ bu halkı, iki kısım üzerine yarattı: **Bir kısmı** vâsıllardır maârife; onlar kemâlinden mahrûmlardır ve onların akılları nite dalâlette mütehayyirlerdir; ve rûhları beydâ'-i cehâlette müterеddidlerdir. **İkinci kısmı:** Ehl-i vicdândır; ve be-dürüstî onlar arsa-i nûra vasıl olurlar. Ve ferdâniyyet meydânında nidâ' eylediler. Ve akılları ebedî hayrân olup sürâdikāt kapısında durdular.

Pes Hak Teâlâ onlara hüviyye-i nûruyla tecellî eyledi. Onlar dahi cemî'-i mâ-sivallâhtan gāib oldular ve gayrullâh[a] iltifât etmekten fânî oldular. Hattâ eyitirler ki: "Sıfâta âşık olmak nâkıslar işidir; ve zâta âşık olmak kâmillller işidir. Zîrâ ki, şunlar zâta âşık olmuştur, hergiz sıfâta aldanmaz; hemîşe tevhîd dâiresinde zevk eder. Eğer sıfâta âşık olursa, İblîs ol sıfâtı ol âşıka telbîs eder, hak gösterir, Hakk'a yol bul[a]maz".

Ebû Bekr es-Sıddîk (radıyallâhu anh) eyitti: "Her kim, Hakk'ın hâss muhabbetinden bir şemme tattıysa, cemî'-i taallukāt-ı dünyevîden ve ehlinden yüz çevirdi; Hakk'ın muhabbetine meşgûl oldu".

Bilmek gerektir ki, ma'rifetullâh ilmin rûhudur ve ilm hayâtın rûhudur. Pes vâkıflar, ehl-i Hakk'tır ve ârifler ehl-i ma'rifettir. Ve âlimler emrullâhtan haber verdiler ve ârifler Hakk'tan haber verdiler; ve vâkıflar dahi Allah'tan haber verdiler. Öyle olsa vâkıflar, Allah Teâlâ'ya yakînlerdir cemî'sinden. Ve ma'rifetullâh *el-kevneyn*dir ve vakfe *nârü'l-kevneyn*dir. Hakk'ın haberi ârifler içindir ve vechi vâkıflar içindir.

Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî! Eğer bize suâl edersen kim, bu ma'rifetlerin aslı nedendir? Ve neden tevhîd-i zâta müstağrak oldular? Bu nice maârif ve hakāyık söylediler ki, Resûlallâh (a.s.) zamânında veyâ ashâb-ı kirâm (radıyallâhu anhum) veyâ tâbiîn zamânında yoktu, neden söylediler?

Cevâb budur ki: "Sınadıydı ve ulemâ' ve esâtîn-i urefâ hakāyık-ı tevhîdde neler dediler? Bunların ilmi, ilm-i a'lâdır, [zevki], zevk-i eclâdır. Bunların delîli, evvel Hak Teâlâ sözündendir; ve ondan sonra Hazret-i Resûl (sallallâhu aleyhi ve sellem)

sözündendir; ondan sonra Alî sözündendir; ondan sonra muhakkıklar sözündendir ki, ulemâ-yi şark ve garb onların kemâlât-ı ilmiyyesine i'tikād edip dururlar.

Ve bunların birisi: Sultânu-'l-Ârifîn Ebû Bâyezîd el-Bistâmî'dir, Sultânu'l-Mütehakkıkîn Cüneyd-i Bağdâdî'dir ve Ebû Tâlib Mekkî'dir ve İmâm Gazzâlî'dir ve İmâm Fahr-i Râzî'dir ve Şeyh Muhyiddîn-i Mağribî'dir ve Sadreddîn-i Konevî'dir ve Şeyh Cemâleddîn el-Kâşânî'dir ve Şeyhü'l-Arab Abdü'l-Kādir-i Geylânî'dir ve bunların gayrıdır.

Ammâ Hak Teâlâ sözü budur ki, *Avârif'ül-Maârif* 'de Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî eyitir: "Resûllâh hazretinden (sallallâhu aleyhi ve sellem) rivâyettir ki, Allah Teâlâ'dan rivâyet eder, eyitti: 'Her kişiye kim, benim esmâ' ve sıfâtım ile kāim olmayı lâzım etsem, ona edeb lâzım ederim' dedi ve 'Her kime kim, benim zâtımın hakîkattenden keşf eylesem ona atab **[8b]** lâzım ederim' dedi. '*Atab*dan murâd, fenâ-fillâhdır' dedi; ve yine buyurdu ki: 'Her kim, beni sevse ben onu öldürürüm; ve her kimi kim, ben öldürsem onun diyeti benim üzerimedir, onun diyeti benimdir'. Fe'fhem cidde[n] lehû ki, gāyet dakîktir".

Ammâ Peygamber (a.s.) eyitti: "İlmde nesneler vardır ki, hey'et-i meknûne gibidir. Ol ilm[i] âlim-i bi'llâh bilir ve ona inkâr eylemez; illâ ehl-i i'tirâz inkâr eyler" dedi.

Ammâ Alî (kerremallâhu vecheh) eyitti: "Hakîkat bir nûrdur, subh-i ezelden tecellî eyledi heyâkil-i ademât üzerine. Pes harekât ve sıfât ol hakîkatten zâhir oldu" dedi.

Ammâ Ca'fer-i Sâdık (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Hak Teâlâ kullarına kelâmıyla tecellî eyledi, velâkin halk onu görmezler" dedi.

Ammâ Bâyezîd-i Bistâmî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Hakk'ın cezbelerinden bir cezbe ki, Hakk'tan halka vâsıl ola, maânî-i zâtla olur. Öyle olsa bunun ilmi ayn olur; ve ayn[ı] Hak olur; ve Hakk[ı] keşf olur; ve keşf[i] şühûd olur; ve şühûd[u] vücûd olur; ve kelâm[ı] samt olur; ve hayâtı mevt olur; ve mevt[i] hayât olur; ve cemî'-i işârâtı ve ibârâtı münkatı' olur. Pes bunlara fenâ' tamâm olur; ve bekā sahîh

olur; ve "mâ' ve tîn" kisvetten uryân olur. Pes bâkî lem-yezel, ke-mâ lem-yezel kalır" dedi.

Ammâ Ebû Tâlib Mekkî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Hak Teâlâ esbâbı kendine hicâb yarattı. Ammâ avâm esbâbı gördüler, müsebbibi görmezler; ve havâss müsebbibi gördüler esbâbı görmezler" dedi ve eyitir: "Esbâb muiddâttır, müessirât değildir, derler".

Ammâ Cüneyd-i Bağdâdî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Ehl-i tevhîd benim katımda oldur ki, hîç nesne benimdir veyâ benim içindir; veyâ banadır ve bendedir demeye; belki senlik ve benlik irâden götürüle, lâ ilâhe illâ hüva'llâh kala" dedi.

İmâm Gazzâlî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Vücûdda zâttan ve sıfâttan ve ef'âlden gayrı nesne yoktur" dedi.

Ammâ Şeyh Muhyiddîn-i Mağribî'nin (rahmetullâhi aleyh) *Bâb-ı Tevhîd*'de işâret-i âliyeleri çoktur, inşâ'-Allah bu kitâbda zikr ederiz.

Ammâ Sadreddîn-i Konevî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Her kim, nefsini öldürse ve gönlünü diri görse ve rûhunu [Allâh'a] teveccüh ettirse be-dürüstî fânî oldu Allah için; ve bâkî olur Allah ile. Ve cemî'-i â'zâsı rûh olur. Kimin ki mevti Allah için olsa, onun hayâtı Allah ile olur" dedi.

Ammâ Seyyid Şerîf Cürcânî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Be-dürüstî vâcibü'l-vücûd, vücûd-i mutlaktır; ve vücud-ı mutlaktan murâd oldur ki, mâhiyyet ârız olmaya; belki vâcibü'l-vücûddan gayrına vücûd ıtlâk etmek mecâzdır. Onun [i]çin ki, vücûd kimseye ârız olmaz" dedi.

Ammâ İmâm Fahr-i Râzî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Zâtı tevhîd etmekte Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **لو كان فيهما إلهة إلا الله لفسدتا** ﴾ (Enbiyâ', 21/22) [Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti.]. Ya'nî eğer Allah'tan gayrı Allah olaydı, yer gök fesâda varırdı.

Bu âyette bir nice vech vardır. *Biri budur ki*: Eğer ilâheyn farz eyleseler görelim ikisi dahi makdûrâta kādir olalar; yâhûd olmayalar. Eğer kādir olacak olursa,

görelim birisi **[9a]** Zeyd'in ademin[i] dileye ve birisi vücûdun[u] dileye. İkisinin dahi murâdı hâsıl olmak muhâl[dir]. Eğer birisinin murâdı hâsıl olup ve birisinin murâdı olma[ya]cak olursa olmayan pes nâkıs kaldı.

Bir vech dahi budur ki: Eğer iki ilâheyn farz eyleseler ikisi dahi vâcibu'l-vücûdda müşterek olmak lâzım gelir. Pes lâ-büddür ki, ikisinin arasında fark olmak için birinin kemâli birinden ziyâde gerektir kim, tâ kim fark ola. Eğer birisi ziyâde olacak olursa, birisi nâkıs olmak lâzım gelir; kaldı yine bir.

Bir vech dahi budur ki: İki ilâheyn farz eyleseler görelim ikisi dahi âlim olalar; yâhûd olmayalar. Eğer âlim olmayacak olursa, ikisi dahi nâkıs; eğer birinin ilmi birinden gizli olacak olursa, bilmeyen nâkıs; eğer gizli olursa, ol biri birin[i] bilecek olursa ol bilinen nâkıs oldu. Pes vâcib bi'z-zât olan kâmil bi'z-zât olmak gerektir.

Ve bir vech dahi budur ki: İki ilâheyn farz eyleseler görelim âlemi tedbîr etmekte ve yaratmakta biri kâfî ola ve yâhûd olmaya. Eğer kâfî olacak olursa, ol biri nâkıs oldu; ve eğer kâfî olmayacak olursa nâkıs oldu; pes yine bir kaldı.

Ve bir vech dahi budur ki: Eğer onu ilâheyn farz eyleseler, görelim ol birisi birini i'dâm etmeye kādir ola ve yâhûd olmaya. Eğer ikisi dahi kādir olmayacak olursa, ikisi dahi nâkıs; eğer kādir olacak olursa dahi, ikisi dahi nâkıs. Zîrâ ki, hem kādir ve hem makdûr olmak lâzım gelir. Eğer birisi kādir olup ve birisi kādir olmayacak olursa, kādir olmayan nâkıs oldu. Pes yine bir kaldı. ﴿وهوعلى كل شيء قدير﴾ (Mâide, 5/40) [Allah her şeye hakkıyla kādirdir.]".

İmdi bu vechler ki, denildi; delâil-i akliyyedir; ammâ i'tikād ve i'timâd [edecek] sözler delâil -i şer'iyyedir.

Bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ, *Kur'ân-ı Kerîm*'de otuz yedi yerde vahdâniyyeti zikr etti "lâ ilâhe illa'llâh" kelimesiyle; ve dahi vahdâniyyeti tasrîh etti nice mevâzı'da. Nitekim buyurur: ﴿ وإلاهكم إله واحد ﴾ (Bakara, 2/163) [İlahınız bir tek Allahtır.]; ve dahi ﴿قل هو الله احد﴾ (İhlâs, 112/1) [De ki: O, Allah birdir.]; ve dahi ﴿ كل شيء هالك إلا وجه﴾ (Kasas, 28/88) [O'nun zatından başka her şey yok olacaktır].

Pes Hak Teâlâ hükm etti kim, mâ-sivallâh helâk olsa gerektir; ve şol kim, kadîm olmasa ilâh olmasa gerektir. Pes aklı olan nice câiz görür ki, Hak Teâlâ arşı ve kürsî[yi]; ve semâvât[ı] ve arzı; ve nûr[u] ve zulmeti; ve levh[i] ve kalemi; ve cenneti ve cehennemi; ve cemâdâtı ve nebâtâtı ve hayvânât[ı] yaratmış ola. Pes ona kim şerîk ola.

Ve Hak Teâlâ buyurur ki: ﴿ومن كل شيئ خلقنا زوجين لعلكم تذكرون﴾ (Zâriyât, 51/49) [Her şeyde de çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız]. Meselâ; arş-kürsî; cennet ve cehennem; leyl ve nehâr; şems-kamer; sıhhat-sakam; farz-vâcib; sünnet-nâfile; vasl-fasl; hayr-şerr; nef'-darr; mevt-hayât; nûr-zulmet ve dahi ne kim, bunlara benzer varsa **ففي كل شيئ له آية تدل على انه واحد** [Her birşeyde Allah'ın birliğine delâlet eden bir işâret vardır.] .

Ve dahi Hak Teâlâ buyurur ki: ﴿ لا يسئل عمّا يفعل وهم يسئلون ﴾ (Enbiyâ', 21/23) [O (Allah), yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.]

Bu âyette nice vech vardır: **Biri** budur ki; İnsân Hak Teâlâ'nın işinden sormaya; ammâ cemî'-i mahlûkâttan soralar.

Ve bir vech dahi budur ki: Eğer her şey' muallâ olacak olursa illetle, ol illete bir illet dahi gerektir. Öyle olsa teselsül olur. Teselsül hôd-bâtıldır. Zîrâ ki, illete muhtâc olmak mübdia ve muhassise muhtâc olmak lâzım gelir, bu muhâll[dir].

Ve bir vech [9b] dahi budur ki: Eğer Allah Teâlâ'nın fâiliyyeti muallel olacak olursa, görelim ol illet vâcibü'l-vücûd ola; yâhûd mümkinü'l-vücûd ola. Eğer vâcibü'l-vücûd olacak olursa, [mûcib bi'z-zât olur; fâil bi'l-ihtiyâr olmaz. Eğer mümkinü'l-vücûd olacak olursa], ol illet fi'lullâh olur. Öyle olsa fâiliyyeti muhtâc olur ol illete; yine teselsül lâzım gelir; yine muhâldir.

Ve bir vech dahi budur ki: Eğer Hak Teâlâ'nın fâiliyyetinin illeti âlim olacak olursa, görelim ol âlim kadîm ola; yâhûd hâdis ola. Eğer illet kadîm olacak olursa, âlem[e] kadîm olmak lâzım gelir; eğer hâdis olacak olursa, teselsül lâzım gelir, yine bâtıl [olur].

Ve bir vech dahi budur ki: Eğer Hak Teâlâ'nın işi garaz için olacak olursa; görelim ol garaz ol illetsiz hâsıl olursa, ol illet abes oldu. Eğer ol garaz illetsiz hâsıl olmazsa, illete muhtâc olmak lâzım gelir; bu dahi muhâldir.

Ve bir vech dahi budur ki: Eğer Allah Teâlâ'nın fi'li garaz için olacak olursa, görelim ol garaz fi'linden yeğrek ola ve yâhûd olmaya. Eğer fi'linden garaz yeğrek olacak olursa, nâkıs bi'z-zât olup kâmil bi'l-gayr olmak lâzım gelir. Eğer ol garaz fi'linden yeğrek olmayacak olursa, garaz olmaz.

Pes öyle olsa garaz ve illet bâtıl oldu. Pes ma'lûm oldu kim, Hak Teâlâ'nın sun'udur, illeti yok sun'unda; ve garazı yok ahkâmında. Kime dilerse rahmet eyler fazlıyla; ve kime dilerse azâb eyler adlıyla. ﴿**وهو على كل شيءٍ قدير**﴾ (Mâide, 5/40) [Allah her şeye hakkıyla kādirdir].

Ammâ geldik imdi: ﴿ **وهم يُسئلون** ﴾ (Enbiyâ', 21/23) [Onlar sorulurlar].

İşbu âyet delâlet eder ki, mükellifîn mes'ûllerdir fi'llerinden. Bunda bir nice vech vardır: **Bir vech budur ki;** Eğer işbu sormak ya imkân-ı aklî ola yâhûd imkân-ı şer'î ola. Eğer imkân-ı aklî olacak olursa, ba'zıları tekellüfü men' ederler; ve eyitirler ki: "Eğer buyurduğu nesne Hak Teâlâ'nın katında vâcibü'l-vukû' ise, teklîf dahi vâcibü'l-vukû' olur. Öyle olsa teklif abes olur. Zîrâ ki, ol buyurduğu nesne vacibü'l-vukû'dur; lâzım emretmek" derler.

Ve bir vech dahi budur ki: Eğer ol iş Hak Teâlâ'nın katında ademü'l-vukû' ise ol iş dahi mümteniu'l-vukû' olur. Pes teklîf-i mâ-lâ-yutâk olur.

Ve bir vech dahi budur ki: Görelim bunlardan suâl etmek bunlara fâide vere yâhûd vermeye. Eğer suâl fâide vermeyecek olursa, ol suâl i'tâba sebeb olur; ayn-ı zarar olur. Eğer suâl fâide verecek olursa, sormak abes vâki' olur. Zîrâ ki, Azîz-i Hakîm'e ve Rahmân-ı Rahîm'e câiz değildir ki, kendi bilirken bunlara nesne sora, dediler.

Ve bir vech dahi budur ki: Hak Teâlâ'dan gayrı fâil yoktu kim, nesne işle[se]ydi. Öyle olsa nice kez Hakk'ın fi'linden sorulmazdı; Hakk'tan ve dahi fi'linden

sorulmaya. Onun [i]çin ki fi'l, hakîkatte bunların değildir. Öyle olsa Hak Teâlâ'nın kendi fi'lini gayrından sormaya, derler.

İmdi bu vechler, delâil-i akliyyedir. Ammâ delîl-i naklî budur ki, bunlara sor[u] ve hesâb vardır; ve bu âyette buyurur ki: ﴿ **فيومئذ لا يسئل عن ذنبه انس ولا جان** ﴾ (Rahmân, 55/39) [İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz.] Öyle olsa bunlardan nesne sorulmaya.

Cevâb budur ki: Bunlara soru ve hesâb vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وهم يُسئلون** ﴾ (Enbiyâ', 21/23) [Onlar ise sorguya çekileceklerdir.]. Ve bu âyette dahi buyurur: ﴿**وقفوهم**﴾ (Sâffât, 37/24) [Onları, orada bekletin.]. **[10a]** ﴿**أنهم مسئولون**﴾ (Sâffât, 37/24) [Çünkü sorgulanacaklardır.]

Pes âyetler ortasında tevfîk nedir?

Cevâb budur ki: Kıyâmette kaziyyeler çoktur onlara ki, hîç suâl ve cevâb olmadan cehenneme buyururlar. Âd kavmi, Semûd kavmi gibi kim, sorulmadan cehenneme buyururlar; ve ba'zısına ba'zı yerde sorulmaz. Bundan ötürüdür ki, kıyâmet yeri iken uzak yerlerdir. Kimine de soralar ve kimine de hîç sormazlar.

Pes sâbit oldu kim, kıyâmette kâfire ve ba'zı mü'mine ve cinnîlere ve cânn kavmine soru ve hesâb vardır.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**لا ظلم اليوم انّ الله سريع الحساب**﴾ (Mü'min, 40/17) [Bugün haksızlık yoktur. Şüphesiz Allah hesabı çarçabuk görendir].

Ve bu sözlerden netâic-i taakkulât ve menâhic-i taayyünât bu vechle husûle geldi kim, makām-ı tahkîk onu iktizâ' eder. Şerâi', tarâik, maârif, ve hakāyık-ı bi'z-zât makām-ı ittihâda erişe; ve a'lâ kemâle irşâd buluna ki, "Allah ve-lâ-sivâh"tır ve "lâ-hüve illâ-hüve"dir, denip meşreb-i a'lâ üzerine zevk-i sahîh ile. Ve çün isnâda visâl-i hakîkî bulup serîr ve vahdâniyyet serâyında bekā-i ba'de'l-fenâ'-i fi'l-fenâ'da, hazret-i muhammediyye derecesinde ahadiyye-i zâtın envâr-ı izzeti ve sübuhât-ı celâli, ve nefehât-ı cemâli urefâ-yi vâsılîne ve muhakkıkîn-i kâmilîne fevka'l-kemâli alâ-vechi'l-kemâli'z-zâtı hâsıl ve müyesser ola!

FASL

Ey tâlib-i sırr-ı ilâhî! Bunlardan sonra bu kitâbda vâcib gördüm ki, vücûdda ve mevcûdâtta, bunca ibârât ve i'tibârât vardır, söylendi. Ve işârât-ı âliyyât alâ-sebîli't-takdîrât olundu. Onlar mükâşefât ve müşâhedât tarîkleri idi. Ve onların makāmı akıldan ağaru bir tarîktir ki, akl onun idrâkinde âcizdir. Nitekim havâss-ı zâkire ma'kûlât[ı] idrâk etmekten âcizdir.

Pes bir fasl gerektir ki, birkaç mesâil onda cem' oluna, mahsüsâttan ve ma'kūlâttan, tâ zâhir ve bâtın i'tikādlar bilinip kābiliyyeti kadar her kişi nazar eyleye ve yol vara **(el-hamdülillâh).** Ol Pâdişâh ki, vücûdu ve bekāsı vâcibdir; ademi ve fenâ'sı mümteni'dir.

Bilmek gerektir kim, a'zam-i ulûm, mevzu' yönünden ve akvem-i ulûm yönünden usûl ve fürû' yönünden; akvâ-yı ulûm hüccet ve delîl yönünden ilm-i kelâmdır. Zîrâ esrâr-ı lâhût ister ceberûttan [zâhir olur; ister] onunla zâhir olur. Pes ol ilm-i kelâmdan bir nice mesâil bu kitâbda cem' ettim; tâ ikâbda bulunup dünyâ ve âhiret fevâid[i] hâsıl ola.

Ve bilmek gerektir ki, bir nesneye yalnız taakkul etmek nefy [i]le isbât ile hükm etmeden ona "tasavvur" derler; eğer hükm olunacak olursa nefy [i]le yâhûd isbâtla, ona "tasdîk" derler. Bunlardan her birisi münkasim olur; bedîhiyyet ve kesbiyyet-i bedîhî oldur ki, nazara ve fikre muhtâc olmaya. Nitekim "vücûd"u ve "adem"i ve "hikem"i tasavvur etmek gibi. Zîrâ ki, nefy [i]le isbât bir yerde cem' olmazlar ve mürtefi' dahi olmazlar. Ammâ kesbiyye-i münkasim olan mülkü ve cenneti ve hakîkat-i insâniyyeyi bilmek gibi. Ve nazar etmek umûr-i ma'lûmeye tertîb etmektir, bir vech üzerine ki ma'lûm ola.

İmdi bu umûr-i mertebeyi görelim mevsil ola yâhûd olmaya. Eğer mevsil olacak olursa "muarrif" ve "kavl-i şârih" derler. Eğer tasdîka mevsil olacak olursa "hüccet" ve "delîl" derler. Ve dahi budur ki, mevcûdât münkasim olur hâricine. Ve ilmiyye eğer mevcûd-i aklda mütehakkık olursa, "vücûd-i aklî" derler; **[10b]** ve eğer hâricde mütehakkık olursa, "hâricî" derler.

Ve bu kısım ki, hâricde mevcûddur, görelim li-zâtihî ademi kābil ola yâhûd olmaya. Kābil olmayacak olursa, "vâcibü'l-vücûd"dur. Eğer ademi kābil olacak olursa "mümkinü'l-vücûd" derler. Ve mümkinü'l-vücûd dahi budur ki, mahâllde vâki' ola ve onunla kâim ola arz gibi; yâ budur ki, ne mahâllde vâki' ola ve ne mahâll ile kāim ola, cevher gibi.

Ve mütekellimûn eyitirler: "Görelim bu vücûd-i hâricînin evveli ola yâhûd olmaya. Eğer evveli olmayacak olursa kadîmdir; eğer olacak olursa muhdestir. Bu muhdes ammâ mahâll ile kāim ola yâhûd olmaya. Eğer mahâll ile kāim olacak olursa, garaz; ve eğer mahâll ile kāim olmayacak olursa, cevher[dir]".

Ammâ Eş'ârî eyitir: "Lafz-ı vücûd müşterektir mevcûdât ortasında mefhûmda değil ve her nesnenin vücûdu mâhiyyetinin aynıdır. Zîrâ ki, vücûd mâhiyyât üzerine zâide olacak olursa, gerek mâhiyyât kendi nefsinde ma'dûm ola; eğer kendi nefsinde ma'dûm olacak olursa, gerek vücûd ma'dûm ile kāim ola".

Ve cevâb verirler: "Vücûdu kāim değil mâhiyyât-ı ma'dûme ile veyâ mevcûde ile; belki mâhiyyât *min-haysü-hiye hiye* ile kāimdir".

Eş'ârî eyitir: "Her şey'in vücûdu gerekse vâcib olsun gerekse mümkin olsun ol şey'in aynıdır. Ve Hak Teâlâ'nın vücûdu ma'lûmdur, zâtı gayr-ı ma'lumdur. Öyle olsa vücûdu zâtının gayrıdır".

Hükemâ' eyitir: "Hak Teâlâ'nın vücûdu, ulûhiyyetin aynıdır. Zîrâ ki eğer vücûd zâid olacak olursa ma'rûz muhtâc olmak lâzım gelir, zât mukaddem olmak lâzım gelir, vücûdla vücûd üzerine. Öyle olsa mümkin olmak lâzım gelir".

Ve hükemâ' eyitir ki: "Sebeb-i vücûd illet-i mukārenedir zâta" derler ve ona cevâb verirler: "Öyle değildir. Zîrâ ki, illet-i mukārene olmaktır, tekaddüm-i vücûd lâzım gelmez. Onun [i]çin ki mâhiyyât mümkinât-ı ileldir. Ve kābildir vücûdât. Ve dahi cüz'-i mâhiyyât illettir, kuvâ minhu [?قوا منه] maa-hâzâ vücûdla mukaddem değillerdir. Ve ma'dûm hâricde sâbit değildir. Onun [i]çin ki, ma'dûm yâ budur ki, müsâvî ola menfî ile yâhûd ehâss ola. Öyle olsa küll-i ma'dûm menfîdir, sâbit değildir hâricde. Pes

ma'dûm sâbit değildir hâricde. Eğer eamm olacak olursa, ol menfîden nefy-i sırf olmaz. Ya'nî adem-i mahz olmaz. Ve illâ âmme ve hâssa arasında fark olmaz".

Ammâ Mu'tezile eyitir: "Ma'dûm mütemeyyizdir. Onun [i]çin ki, ma'dûm ma'lûmdur ve makdûrdur. Öyle olsa her mütemeyyiz sâbittir" ve eyitir ki: "İmtinâ'-ı nefy onun [i]çin ki, mümteni'-i menfînin sıfatıdır. Pes imkân sâbittir. Ma'dûm ki, mevsûftur imkânla, ol dahi sâbittir" der.

Cevâb verirler ki: Evvelki hücceti menkūzdur, mümteniâtla ve hayâliyyâtla ve mürekkebâtla ve nefes-i vücûdla. Ya'nî bunlar mümeyyizlerdir biri birinden. Velâkin sâbit değillerdir hâricde. Ve bu iken zâhirdir bi-lâ nizâ'.

İkinci cevâb budur ki: "İmkân ve imtinâ' umûr-i akliyyedendir ki, hâricde mütehakkık değildir".

Cumhûr-i ulamâ' ve İmâmü'l-Haremeyn iki vechle hüccet ederler: Biri budur ki; vücûd-ı vasf-ı müşterektir mevcûdât ortasında. Öyle olsa gayra müsâvî olmak lâzım gelir vücûdda. Öyle olsa vücûd **[11a]** zâid olmak lâzım gelir mâhiyyât üzerine. Pes teselsül lâzım gelir.

İkinci cevâb budur ki: Sevâd müşârik olur beyâza levniyyette; ve muhâliftir sevâdiyyede.

Üçüncü cevâb budur ki: Vücûd mevcûddur ve vücûdu zâtîdir. Ve temyîz olur sâir mevcûdâttan kayd-ı silsile; öyle olsa teselsül lâzım gelmez.

Dördüncü cevâb budur ki: Levniyyet ve sevâdiyyet mevcûdlardır, kāimlerdir sevâdla. İllâ bu kadar vardır ki, ikisinden birisinin kıyâmı mevkûftur birisine; yâhûd ikisinden birisi cisimle kāim ola ve birisi birisiyle kāim ola imtina' memnu'dur; yâhûd terkîb ola akılda, hâricde değil. Pes her şey'in hakîkati vardır, onunla şey' olur ve muğāyir değil geri kalanına. Pes insâniyyet "*min-haysü-hiye*" ne vâhiddir ve ne kesîrdir ve ne ma'dûm ve ne mevcûddur. Zîrâ insâniyyet bu mefhûmât değildir.

Bilmek gerektir ki, aksâm-ı mâhiyyet yâ budur ki basît ola yâhûd mürekkeb ola. Basît oldur ki, onun eczâsı olmaya; ve mürekkeb-i hâricî oldur ki, onun eczâsı ola

zâhirde. **Meselâ** insân gibi mürekkeb ola zâhirde bedenle rûhdan. Be-dürüstî rûhun vücûdu mütemeyyizdir bedenden. Maa-hâzâ rûh, bâkîdir bedenden fânî olduğundan sonra; yâhûd akılda mürekkeb ola, eczâsı hâricde temyîz olunmaya müfârikāt gibi.

Eğer bir cevheri cins kılsalar sevâd gibi kim, mürekkeb olmuştur levniyyetten ve sevâdiyyetten. Pes eczâ' yâ budur ki mütedâhil ola ecnâs ve fusûl gibi; yâhûd mütebâyin ola vâhidât-ı aşer gibi ki müteşâbihlerdir; yâhûd muhâlif ola ma'kûle ola heyûlâ ve sûret gibi; yâhûd muhâlif ola hâricde a'zâ gibi.

Ve muhâlifler eyitirler: "Besâit gayr-i mec'ûledir. Zîrâ mec'ûl olacak olursa, muhtâc olmak lâzım gelir sebebe ki, imkândır ve ol imkân izâfettir. Pes öyle olsa besâit-i imkân ârız olmaz" derler. **Cevâb** verirler: "İmkân, i'tibâr-i aklîdir ve besâit-i imkân ârız olur vücûduna nazar".

Bilmek gerektir ki, mâhiyyet-i mürekkebe yâ budur ki, bi-nefsihî kāim ola; eczâsının birisi müstakill ola ve geri kalan eczâsı kāim olalar. Meselâ hayvân-ı ebyaz gibi kim; mürekkebdir hayvândan kim, kāim bi-nefsihî. Ve beyâz onunla kāimdir, onda hulûl ettiği halde; yâhûd cism gibi mürekkebdir mütekellimîn katında. Eczâ-yı lâ-yetecezzâdan kim, onlara "cevâhir-i ferde" derler.

Ve hükemâ' katında heyûlâdan kim, kāimdir bi-nefsihî ve sûreten kāimdir heyûlâ ile. Bu söz, şol asla râci'dir kim, hükemâ' katında cüz'-i lâ-yetecezzâ bâtıldır; mütekellimîn katında sâbittir. Zîrâ bunu misâl görür kim, kürre-i hakîkiyye kim, onda hatt-ı müstakîm ve sath-ı mütevâsıl olmaya. Pes kaçan kim bu kürre-i hakîkiyye[y]i bir sath üstüne ko[y]salar o satha ol kürreden hîç nesne muttasıl olmaz; illâ cüz'-i lâ-yetecezzâ, dediler bu takdirce cüz' lâ-yetecezzâ sâbit oldu derler.

Ve hükemâ' buna cevâb eyittiler: "Bu satha-i muttasıl, nokta-i arziyyedir; cevheriyye değildir" dediler, ko[y]dular.

Ammâ meşâyih, cüz'-i lâ-yetecezzânın isbâtında bir latîf ve dakîk nesne söylediler ki, cânlara kuvvet ve gönüllere nusret verdiler. Ol söz budur ki: "Cismi, cevâhirî ferdeden onun [i]çin mürekkebdir deriz kim; kaçan kim, cismin terkîbini inhilâl edersek eczâya münhall olur. Pes ol eczâ-yi mütecezziyedir **[11b]** ve ol dahi cism olur;

ammâ cism heyûlâ sûretinden mürekkebdir derseniz terkîbi giderseniz heyûlî ve sûrete münhall olmaz; ve illâ bu lâzım gelir kim, heyûlî sûretinden ve sûret heyûlîden mücerred ola.

Maa-hâzâ hükemâ' hôd buna kāîl değildir ki, mücerred ola ve dahi deriz ki: Ol kerreden satha muttasıl olan cüz'ün bir tarafı kürreye muttasıldır. Pes geri münkasim oldu, öyle olsa delîl-i mütekellimîn sâbit olmadı. Ammâ bizim delîlimiz hüccet-i kat'iyye oldu.

Eğer suâl ederlerse ki: Heyûlî ve sûretten niçin kaçarsın? Maa-hâzâ sûret lafzı, Kur'ân'da dahi gelir ve sûret hôd-mahallsiz olmaz. Pes geri müddeîsiz sâbit oldu.

Cevâb-ı şâfî budur ki: Cismin terkîbinde çünkim, nizâ' edersi[ni]z. İmdi terkîbini giderin, nereye münhall olur? Bildiniz mi? Bu zâhirdir, eczâya münhall olur; ve sûrete münhall olmaz. Pes terkîb-i cism cevâhir-i ferdedendir dediğimiz i'tibârca gökçek fehm edesiz ki, rûh mesâildir fehm etmez illâ akl-ı kâmil ile. Pes vahdet oldur ki, mâhiyyette umûr-i müteşârikeye münkasim ola.

[Vahdet ve Kesret:]

İmdi vahdet mugāyirdir kesret[e], vücûdda ve mâhiyyette. Onun [i]çin ki, eğer vahdet ayn-ı vücûd olacak olursa; yâhûd ayn-ı mâhiyyet olacak olursa, gerek kim, mefhûm-i vâhid "*min-haysü-hüve vâhid*" vücûdun mefhûmu ola *min-haysü'l-vücûd* ile. Vahdet ne ayn-ı vücûddur ve ne ayn-ı mâhiyyettir. Zîrâ ki, kesret *min-haysü-kesret* mevcûdda vahdet-i sâbittir. Onun [i]çin ki, vâhid mevcûdun cüz'üdür. Ve vahdet vücûdiyyedir; ve kesret mecmûu'l-vâhidâttır. Öyle olsa kesret dahi vücûddur.

Ammâ hak budur ki: Vahdet ve kesret i'tibârât-ı akliyyedendir. Pes öyle olsa eğer vahdet[e] şol nesne kim, mümkin olur. Eğer hâsıl olacak olursa, ona "vâhid-i tâmm" derler; eğer mecmû'su hâsıl olacak olursa, "vâhid-i gayr-ı tâmm" derler. Ve bu vâhid-i tâmm görelim yâ tabî'î ola Zeyd gibi; yâhûd vaz'î ola dirhem gibi; yâhûd sınâî ola zâr gibi.

Eğer ittihâd bi'n-nev' olacak olursa, Zeyd'in ve Amr'ın ittihâdı gibi insâniyyede, ona "mümâsele" derler, eğer cinsle müttehid olacak olursa, insanla feres

gibi ona "mücânese" derler, eğer arzla müttehid olacak olursa ol dahi görelim yenmede ola, ona "müsâvât" derler, eğer keyfde olacak olursa, ona "müşâbehet" derler; eğer muzâfta olacak olursa, "münâsebet" derler; eğer şeklde olacak olursa, havânın ve arzın ve nârın ittihâdı gibi ona "müşâkele" derler; eğer ittihad[ı] vaz'da olacak olursa, ona "müvâzât" derler, eğer ittihâd[ı] etrâfta olacak olursa, ona "mutâbakat" derler.

Keyfiyyât dörttür: **Evvel** keyfiyyât, mahsüstü; **ikinci** keyfiyyât, nefsâniyyedir; **üçüncü** keyfiyyât, mahsûs olmuştur kemmiyyâta; **dördüncü** keyfiyyât, isti'dâdattır ve ecsâm, muhdesedir zâtı ile ve sıfâtı ile.

Ammâ Ariston eyitir: "Eflâk kadîmdir zâtı ile ve sıfâtı ile. Ve anâsır kadîmdir mâddesi ile ve suver-i cismiyyesiyle nev'-i i'tibâr[ıy]la; ve suver-i nev'iyyesiyle cins i'tibâriyle".

Ve Ariston[ʻdan mukaddem] gelen hükemâ' eyittiler: "Ecsâm gerekse felekî olsun gerekse unsurî olsun zâtı ile kadîmdir; ve sûret[i ile] hâdistir" derler.

Ammâ ulemâ', **[12a]** zevâtta ihtilâf ederler. **Ba'zılar[ı] eyittiler:** "Görelim zât, eğer cevher olacak olursa, cevher[e] asl olmuş olur. Hak Teâlâ ol cevhere bir kez heybetle nazar eyledi. Ol cevher eridi, su oldu; ve arz ol suyun köpüğünden hâsıl oldu; ve semâ' arzın duhânından hâsıl oldu". Ba'zıları eyitir: "Yer asldır, geri kalan anâsır ondan hâsıl oldu" der.

Ba'zılar[ı] eyitir: "Nefs ve heyûlâ asldır. Ve bu nefs ol heyûlâya âşık oldu ve müteallik oldu; ve nüfûsun taalluku hudûs-i âleme sebeb oldu".

FASL

Bilmek gerektir ki; aksâm-ı cevâhir ki, müfârekāttadır; mâddeden ki, cism ve cismânî değildir. İmdi havâssdan gāib olan cevâhir görelim ki, yâ müessir ola ecsâmda ve yâhûd ne müessir ola ve ne müdebbir ola. Ol cevâhir ki, müessirdir ecsâmda; ona "ukûl-i aşere" derler. Hükemâ' katında "mele-i a'lâ" derler, lisân-ı şer'le; ya'nî "yüce firiştehler" demektir.

Ammâ ol cevher kim, müdebbirdir ecsâmda münkasim olur, ulviyye ve süfliyye. Ol kim, ulviyyedir; müdebbirdir ecsâm-ı ulviyyeti ki, ona "nüfûs-i melekiyye" derler. Hükemâ' ve "melâike-i semâviyye" derler, lisân-ı şer'le. Ve ol kim, süfliyyedir; müdebbirdir âlem-i anâsırı. Ol dahi yâ budur ki, müdebbirdir besâitî ve dahi envâ'-ı kâinâtı. Ona "melâike-yi arziyye" derler.

Nitekim Sâhibu'l-Vahy (a.s.) eyitti: "Denizlerin ve dağların ve katrelerin ve arazâtın melekleri bana geldiler", dedi ve buyurdu kim: ﴿إنّ كل شيئ ملكا﴾ [Muhakkak ki, herşeyin bir meleği vardır.]

Ve muhakkıkûn eyitirler: "Her nesnenin iki firişteleri vardır ki: Biri zâhiri terbiyet eyleye; ve birisi bâtından onu zahire ihrâc eyleye" derler.

Ve ol kısım ki, cevher ola; müdebbir ola eşhâs-ı cüz'iyyede; ona "arziyye" derler, nüfûs-i nâtıka gibi. Ve dahi ol cevâhir kim, gāibdir havâsstan; ol dahi münkasim olur ikiye: Yâ budur ki, hayrahû bi'z-zât ola; ve yâhûd şerîr-i bi'z-zât ola. Eğer hayr-i bi'z-zât olacak olursa, "melâike-i kerrûbiyyûn"; ve eğer şerîr olacak olursa, ona "şeyâtîn" derler; eğer hayra ve şerre müstaidd olacak olursa, ona "cinn" derler.

Ekser-i mütekellimîn ona varırlar: Firiştehler ve cinler ve şeyâtîn ecsâm-ı latîftir; ve kādirlerdir envâ'-ı şekle müteşekkil olmaya. Nitekim Hak Teâlâ ol gözlerden gāib olan cevâhire işâret eder ve eyitir: ﴿وما يعلم جنود ربّك إلاهو﴾ (Müddessir, 74/31) [Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez.].

Bilmek gerektir ki, müfârekat bir nice vechdir: **Evvelki;** ecsâmdadır. **İkinci:** Ukûldadır. **Üçüncü:** Nüfûs-i melekiyyededir. **Dördüncü:** Nefs-i nâtıkadır. **Beşinci:** Hudûs-i nefstedir. **Altıncı:** Nefs bedene nice müteallik olur onun keyfiyyetindedir.

Mezheb-i hükemâ' ve Hüccetü'l-İslâm İmâm-ı Gazzâlî mezhebi budur ki: Nüfûs-i nâtıka mücerreddir mâddeden, akılla ve nakille.

Ammâ akılda bir nice vech vardır: **Biri budur ki**; besâit ve nokta ve vahdet münkasim olmazlar; ve her cism ve cismânî münkasim olurlar. Pes mahall-i ulûm cism değildir ve cismânî dahi değildir. Onun [i]çin sevâd ve beyâz idrâk olunur. Eğer sevâd ve beyâz cism ve cismânî olacak olursa, sevâd ve beyâz cem' olmak lâzım gelir cism-i vâhidde. **Cevâb** verirler ki: "Sevâdla beyâzın sûret-i akliyyeleri vardır. Onda cem' **[12b]** olurlar".

Ammâ nakille olan budur ki: Nüfûs mücerreddir mâddeden. Bunda bir nice vech vardır: Biri budur ki; Hak Teâlâ hazret[i] buyurur: ﴿ **ولا تحسبنّ الّذين قتلوا في سبيل الله أمواتا بل احياء عند ربّهم يرزقون**﴾ (Âl-i İmrân, 3/169) [Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler. Rableri katında rızıklandırılırlar.]

Pes şekk yoktur ki, ol beden-i maktûlün iki i'tibârı vardır: Bi-i'tibâr rûhtur diri ve bi-i'tibâr nefs-i meyyittir.

İkinci nakl budur ki: Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **النار يعرضون عليها غدوّا و عشيّا** ﴾ (Mü'min, 40/46) [Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar]. Ve ma'rûz, beden-i meyyit değildir. Zîrâ kî, cemâdâta azâb etmek muhâldir.

Üçüncü nakl oldur ki: Hak Teâlâ buyurur: ﴿**يا أيّتها النفس المطمئنه إرجعي إلي ربّك راضيّة مرضيّة** ﴾ (Fecr, 89/27-28) [Ey huzura kovuşmuş nefs (insan)! Sen O'ndan hoşnut, O'da senden hoşnut olarak Rabbine dön.]. Öyle olsa beden-i meyyit Hakk'a rücu' etmez ve muhâtab dahi düşmez. Belki Hakk'a rücu' etmek ve muhâtab düşmek nefs-i bâtınenindir.

Bilmek gerektir ki, işbu âyetler bedenle nefsin mugāyeretine delâlet eder, tecerrüdle değil; bir niceler inkâr ettiler nefsin tecerrüdünü. Öyle olsa **İbni Râvendî eyitti:** "Nefsin cüz'ü vardır kalbde; ammâ mütecezzî olmaz" dedi.

Ve Nizâmî eyitir: "Nüfûs-i ecsâm latiftir, sâriyedir bedende".

Ba'zılar[ı] eyitir: "Nefs bir kuvvettir, dimâğda olur".

Ve ba'zılar[ı] eyitir: "Nefs bir kuvvettir, kalbde olur".

Ve ba'zılar[ı] eyitir: "Nefs üçtür: Dimâğda olur, ona 'nefs-i nâtıka' derler. **İkinci:** Kuvvet-i kalbdedir, ona 'kuvvet-i gazabiyye' derler ve 'hayvâniyye' derler. **Üçüncü:** Yürekte olur, ona 'nefs-i nebâtiyye' derler ve 'nefs-i bākî' derler, fânî olmakla nefs fânî olmaz".

Ammâ hükemâ eyitir: "Nefs, gayr-i mâddîdir ve ademi kabûl eylemezler" derler; zîrâ "helâk-i mürekkebden helâk-i mücerred lâzım gelmez" derler.

Ammâ İmâm-ı Râzî (rahmetullâhi aleyh) *Tefsîr-i Kebîr*'den cevâb verip eyitti: "Bu söz ki, dersi[ni]z: 'Söz burhânsız değildir; belkim rûh çıkıp makāmına gittiği ve nefs helâk olduğuna burhân-ı kat'ımız vardır ki, ol şer'-i nebevî ki; onu enbiyâ' gelip Allah Teâlâ'dan vahy-i rabbânî getirip, nefs meyyit olup ve rûh çıkıp gittiğini isbât ettiler, bi-lâ-cidâl ve lâ-muhâl. Ammâ bu söz vardır ki; kaçan kim, ervâh ebdândan çıka; eğer ehl-i îmân-ı ervâh olursa ve amel-i sâlih ettiyse, âlem-i envâra gider; illâ âlem-i âfâta gider ve zulümâta uğrar (neûzü bi'llâhi'l-azîm)".

Ammâ hükemâ-yi müteâllihe eyittiler: "Nefs bedenden müfârekat edecek yâ saâdeti yâ şekāveti vardır. Onun [i]çin ki, nefs görelim dünyâdan âlim gide Hak Teâlâ'nın zâtını ve vücûdunu ve sıfâtını bile. Ol vakt nefs arı olur hey'et-i bedeniyyeden ve i'râz eder lezzât-i cismâniyyeden. Eğer bâtıl nesnelere i'tikād edecek olursa, ya'nî dünyâdân câhil ve mahcûb gidecek olursa azâba mübtelâ olurlar" dediler.

Bilmek gerektir ki, maksûd-i aslî bu sözlerden budur kim, Hak Teâlâ vâcibü'l-vücûddur ve vâcibü'l-vücûd idiğine iki vech vardır: Evvel vech budur ki, hâdisin vücûdu mümkindir; eğer mümkin olmayacak olursa, gerek bir vakt ma'dûm ola ve bir

vakt mevcûd ola. Pes her mümkinin sebebi vardır. İmdi ol sebep budur ki, vâcibü'l-vücûd ola ve yâhûd müntehî ola, vâcibü'l-vücûdda. Pes teselsül bâtıldır.

İkinci vech: Vâcibü'l-vücûdun burhânına budur ki, şekk yoktur mevcûdun vücûdunda. Eğer sebep vâcibü'l-vücûd olacak olursa, matlûbumuz hâsıl; eğer sebep mümkinü'l-vücûd olacak olursa ki, sebep ona vâcib ola **[13a]** ibtidâda; yâhûd vâsıtıyla ola. Eğer mevcûdun vücûdu vâcibü'l-vücûd olacak olursa, vücûd mâhiyyet üzerine zâid olur. Nitekim sadr-ı kitâbda beyân olundu. Pes öyle olsa vücûd muhtâc olur, zâta. Pes vücûd mümkin olur, öyle olsa zât mukaddem olmak lâzım gelir, vücûdu üzerine.

İmdi eğer sebep mülâkî olacak olursa; yâhûd mübâyin olacak olursa, ikisi dahi bâtıldır. Kaçan kim beyân olunduysa ki, Hak Teâlâ'nın zâtı *min-haysü-hiye* vâcibdir; hîç vücûda ve ademe i'tibâr eylemeden!

Üçüncü vech budur ki: Hükemâ' eyitirler: "Tâkat-i beşeriyye vefâ kılmaz zâtu'llâhın ma'rifetinde. Onun [i]çin ki gayr-i musavverdir; ve tecdîdi kābil olmadığından ötürü ve Fir'avn, Mûsâ'ya suâl ettiğinde ki: ﴿ **وما ربّ العالمين** ﴾ (Şuarâ, 26/23) [Âlemlerin Rabbi, dediğinde nedir?] dedi. Ya'nî Allah'ın mâhiyyetinden suâl etti. Mûsâ sıfâtu'llâhdan cevâb verdi ve eyitti: ﴿**ربّ المشرق والمغرب وما بيمهنا إن كنتم تعقلون**﴾ (Şuarâ', 26/28) [Mûsâ: "Şayet aklınızı kulansanız (anlarsınız ki), O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir!] dedi.

Bilmek gerektir ki, besâit-i tecdîd kābil değildir. Mütekellimûn ve hükemâ' muhâlefet ettiler ve hasrı men' ettiler. Câizdir ki, zâtı biliriz ilhâmla; yâhûd Hak Teâlâ ber ilm-i zarûrî yerde ol ilmi zarûrî ile Hakk'ın zâtın[ı] biliriz. Ve dahi Hak Teâlâ'nın vücûd-i mücerreddir mâddeden. Pes vücûd-i mücerred ma'lûmdur sıfâtıyla ve mechûldur zâtıyla.

Ve Kudemâ'-i Mütekellimûn eyittiler: "Hak Teâlâ'nın zâtı müsâvîdir, sâir zevâtla olmakta".

Ve hükemâ' eyittiler: "Mefhûm-i vücûd müşterektir, bizim vücûdumuzla ve mugāyirdir bizim vücûdumuza tecerrüdüyle. Ve bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ cism değildir, evet *Mücessime* hilâf ederler ve biz onları "Hak Teâlâ cisimdedir" dedikleri

için tekfîr ederiz. Ve ciheti dahi yoktur, evet *Kerâmiyye* hilâf eder. Zîrâ ki, eğer Hak Teâlâ cihette ve hayyizde olacak olursa, yâ budur ki, münkasim ola cism gibi mürekkebdir ve muhdestir. Eğer vâcibü'l-vücûd cism olacak olursa, mürekkeb ve muhdes olmak lâzım gelir; yâhûd münkasim olmaya cisme. Öyle olsa vâcibü'l-vücûd cüz'-i lâ-yetecezzî olmak lâzım gelir, ol muhâldir bi'l-ittifâk.

Ve onculayın yine eyitirler: "Hak Teâlâ eğer hayyizde ve cihette olacak olursa, gerek kudreti müntehî ola; muhtâc ola muhassısa ve müreccihe, bu dahi muhâlldir".

Ve ba'zılar[ı] eyitirler : "Hak Teâlâ hayyizde ve cihette olmak câizdir, akılla ve nakille. **Ammâ akılla** olduğu oldur ki: Akıl buna şâhiddir ki, meselâ iki nesne lâ-büddür ki, ikisinden birisi sârî ola; birinde cevher gibi ve arz gibi kim, kāimdir cevher ki, sârîdir cevherde; yâhûd evvelki mevcûd mugāyir ola, ikinci mevcûdda cihette semâ' ve arz gibi. İmdi Hak Teâlâ âleme mahall değildir ki, âlem Hakk'da sârî ola ve yâhûd ol âleme hulûl eyleye. Pes öyle olsa mugāyirdir, cihette" derler.

İkinci bahs oldur ki: Cism hayyizi ve ciheti muktezî olur. Onun [i]çin ki cism kābildir bi-nefsihî; ve Allah Teâlâ müşârek olur cisme bi-nefsihî kāim olmakta. Öyle olsa cism müşârek olur hayyiz ve cihet iktizâ' etmekte. Pes öyle olsa vâcibü'l-vücûd hayyizde ve cihette oldu. Zîrâ ki, ikisi bile cihet iktizâ' ederler, derler.

Ammâ nakille hayyizde ve cihette idiğine oldur ki, işbu âyet cismiyye ve cihete delâlet eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ يدالله فوق ﴾ **[13b]** ﴿ أيديهم ﴾ (Fetih, 48/10) [Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.]. Ve bir yerde dahi buyurdu kim: ﴿ الرحمان على العرش إستوى ﴾ (Tâ Hâ, 20/5) [Rahmân, Arş istivâ etmiştir.] dedi, derler. Cevâb verdiler kim: "Ol âyetler te'vîl olmuştur mutavvelâtta. Nitekim –derler- yed'ullâhdan murâd, kudretu'llâhtır ve işbundan istiblâ muraddır.

Bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ kādirdir cemî'-i mümkinât üzerine. Zîrâ ki, mûcib-i kudret zâttır ve zâtın nisbeti cemî'-i eşyâya ale's-sevâ'dır. Eğer ale's-sevâ' olmayacak olursa, gerek zâtın ihtisâsı ola ba'zı makdûrâtta. Pes zât muhtâc ola mahsûsa ve müreccihe, ol hôd muhâldir.

Felâsife eyitir: "Hak Teâlâ vâhiddir ve vâhidden sâdır olmaz; illâ vâhid mümkinâta masdar dahi olmaz" dedi. Nitekim eyittiler: "**الولحد لا يصدر عنه الاّ الواحد**" [Bir olandan ancak bir olan sâdır olur]. Pes ondan akl-ı evvel sâdır oldu. Onun [i]çin ki, vâcib Teâlâ[nın] bir ciheti vardır kim, vücûdîdir. Pes akıl sâdır oldu ancak.

Ve akl-ı evvelin üç ciheti vardır: **Biri,** vücûb-i i'tibârca akl-ı sânî sâdır oldu. Ve **ikinci ciheti:** İmkândır, bu i'tibârca felek-i atlas zâhir oldu. **Ve üçüncü ciheti:** İmkândır bu i'tibârca mâhiyyettir. Pes nefs sâdır oldu ve bu feleği tahrîk etti; ve akl-ı sânîden dahi akl-ı sâlis ve bir nefs ve felek-i sânî sâdır oldu. Bu tertîbce evvel akl oldu ve dokuz eflâk oldu; ve akl-ı âşirden dahi nefs-i nâtıka-i insâniyye sâdır oldu. Ve kāim-i makām akl oldu ve ayrık sâdır olmadı; belkim insân zuhûra geldi" dediler.

Mütekellimîn eyittiler: "Bu söz kelâm-ı sûfiyyeye benzer. Zîrâ ki, delîlleri yoktur" dedi. **Biz cevâb** veririz kim: "Kelâm-ı sûfiyye, vicdân-ı a'lâ ve zevk-i sahîh ile ma'lûmdur; ehl-i zâhir bu sözlerden mahrûmdur".

Ve ammâ hükemâ' bundan gāfildir ki, insân câmi' ve mecmû' olduğu i'tibârca, âlem-i ekberdir; ve mazharıdır vâcibü'l-vücûdun. Bundan ekmel mevcûd yoktur. Lâkin ﴿ **قد علم كلّ اناس مشربهم** ﴾ (Bakara, 2/60) [Her bölük içeceği kaynağı bildi.] Her kişi kim, insân[ı] ednâ göre lâ-cerem sonra kendi dahi ednâlardan olur iki cihânda.

Ve her kim, insânı a'lâ görür husûsen Fahr-i âlem Seyyid-i kâinât Muhammed Resûlullâh (sallâllâhu aleyhi ve sellem) insândır. Bu ârif dahi a'lâlardan ola iki âlemde (vallâhu'l-hâdî.)

Müneccimler eyitirler: "İşbu âlemin müdebbiri ve müessiri eflâk ve kevâkibdir. Zîrâ tagayyürât-ı ahvâl mürtebittir, ahvâl-i kevâkibe".

Ve Seneviyye eyitti: "Hak Teâlâ şerr[e] kādir değildir; ve illâ kādir olacak olursa, fâil-i vâhid hem hayr hem de şerîr olmak lâzım gelir maa-hâzâ bu muhâldir".

Ve Nizâmî eyitti: "Hak Teâlâ kādir değildir. Eğer kādir olacak olursa, cehle delâlet eder; yâhûd bir türlü hâcete delâlet eder. Eğer kabîh fi'l sâdır olduğun[u]

bilmeyecek olursa cehldir; eğer bilecek olursa muhtâc olmak lâzım gelir fi'l-i kabîhe. Zîrâ ki, fi'l-i kabîhe ikdâm etmekle garazsız Hakîm'e lâyık değildir. Zîrâ ki, münezzehtir cehlden ve hâcetten".

Cevâb budur ki: "Hîç bir nesne yoktur ki, Allah['a] nisbet kabîh ola. Zîrâ ki, mâlik-i mutlaktır ne gerekse işler.

Bahs-i sânî: Cevâb budur ki, Hak Teâlâ âlimdir, ilmine dört vech vardır: **Evvel** budur ki, Hak Teâlâ fâil-i muhtârdır; ve fâil-i muhtâr oldur ki, getirdiği nesne ile ve illâ ol nesneye kasd etmek mümteni' olur. Pes Hak Teâlâ alim-i bi'z-zâttır, makdûrâtı bilir.

İkinci bahs budur ki: **[14a]** Hak Teâlâ hakîmdir. Zîrâ ki, işbu şol kimse ki ahvâl-i mahlûkātı teemmül eyledi. Be-dürüstî bi'z-zarûr bilir ki Hak Teâlâ hakîmdir, **يفعل الله ما يشاء ويحكم ما يريد** [Dilediğini yapar ve istediği şekilde hükmeder.]

Bahs-i sâlis budur ki: Hak Teâlâ'nın zâtının hüviyyet-i mücerredesi vardır, mâddiyâttan ve müteallikāttan. Ve ol hüviyyet-i mücerrede hâzırdır zâta. Öyle olsa Hak Teâlâ âlimdir, zâtını ve sıfâtını ve ef'âlini ve mahlûkātını. Zîrâ ilm, mâhiyyet-i mücerrede hâzır olmaktır. İmdi, mâhiyyet-i mücerrede mebdâ'dır, cemî'-i mevcûdâta; ve âlimdir kim, zâtını bilse gayra mebdâ' olmaklığı bilir. Pes öyle olsa Hak Teâlâ âlimdir cemî'-i mevcûdât[ta].

Ve muhâlifler suâl eyitirler: "İlm sıfâtu'llâh değildir. Onun [i]çin ki, ilm yâ budur ki, sıfat-ı kemâl ola, Hak Teâlâ ol kemâlle mevsûf ola. Öyle olsa nâkıs-ı bi'z-zât olup kâmil-i bi'l-gayr olmak lâzım gelir. Ve eğer ilm sıfat-ı noksân olacak olursa, ilmi Hakk'tan tenzîh etmek lâzım oldu" dediler.

Cevâb verirler ki: "İlm sıfat-ı zât olduğundan ötürüdür, zâtın kemâli onunla olduğundan ötürü değil. Belki kâmil-i bi'z-zâttır ve sıfât-ı kemâlât-ı zâttır. Pes Hak Teâlâ âlimdir cemî'-i mevcûdâtı; ya'nî âlimdir külliyâtı alâ-vechi'l-külli; ve âlimdir cüz'iyyâtı alâ-vechi'l-cüz' ke-mâ hiye. Onun [i]çin ki, mûcib-i âlimiyyeti zâtîdir ve zâtı cemî'-i ma'lûmâta nisbet etmek müsâvîdir, zât i'tibârıyla; ve mugāyirdir taayyün i'tibârıyla.

Bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ hayydir. Lâkin hayât ma'nâsında ihtilâf ettiler. **Hükemâ' ve Ebû Hasenü'l-Basrî** bunlar eyittiler: "Hayât ibârettir, ilimle muttasıf olmaktır".

Vesâir mütekellimîn eyittiler: "Hayât ibârettir, sıfat-ı hakîkiyyeden ki, kāimdir zâtla; ve irâdet-i sıfatu'llâhdır, kadîmdir".

Ammâ irâdette ihtilâf ettiler, hükemâ' eyitti: "İrâdet ibârettir ilimden ki, muhîttir cemî'-i mevcûdâtı, ezelden tâ ebede varınca". Be-dürüstî irâdetin taalluku murâda li-zâtihîdir.

Mu'tezilî eyitti: "İrâdât kaîmdir bi-zâtihi; ammâ hâdistir mahallde değil. Zîrâ ki, mahall olmaya yaramaz. Zîrâ ki, mahall havâdis olur. Ol bâtıldır. Eğer mahall gayri olacak olursa, gerek sıfata gayrı ile kāim ola".

Cevâb verirler: "İrâde muhdese değildir. Zîrâ ki her muhdesin vücûdu mevkūftur ki, ona irâdet müteallik olur. Eğer irâdet muhdes olacak olursa, evet bir irâdete dahi muhtâc olmak lâzım gelir. Teselsül bâtıl[dır]; irâdet muhdes olmak dahi bâtıl oldu. Ve Hak Teâlâ mürîddir cemî'-i kâinâtı hayrdan ve şerrden, imândan ve küfrden. Onun [i]çinki, cemî'si mevcûddur ve mübdi'dir.

Ve Hak Teâlâ âhirette kullarına arz-ı cemâl eylese gerektir bu ma'nâyla ki, mü'min kullarına bedr olmuş ay gibi gözükür; ya'nî gözükmekte bedr-i aya benzeye, ondan kendi bedre benzer.

Peygamber (a.s.) buyurur:"**سترون ربّكم كما ترون القمر ليلة البدر** "[451] [Rabbinizi Bedr (dolunay) gecesi Ay'ı gördüğünüz gibi göreceksiniz.]

Ammâ Mu'tezile eyitir: "Hak Teâlâ gözükmez ne dünyâ da ve ne âhirette".

Ehl-i sünnet ve'l-cemâat eyitir: "Rü'yette irtisâm-ı zav' olmaya ve ittisâl olmaya. Şuâ' dahi olmaya ki, erişe ve muvâcehe ve mukābele şart dahi olmaya".

[451] **Tirmizî**, Sıfatü'l-cennet, 17; **Buhârî**, *Mevâkit*, 16,26, *Tefsîr*, 50/2, Ezan, 129.

Hilâf ederler *Müşebbihe* ve *Kirâmiyye*, eyitirler: "Neam! Gözükür; ammâ mekânda ve cihette gözükür". Bu söz dahi sahîh değildir.

Ammâ inkişâf-ı tâmmede [14b] üç vech vardır: **Evvelki budur ki:** Musâ (a.s.) rü'yet taleb etti ve eyitti: ﴿ ربّ ارنی انظر إليك ﴾ (A'râf, 7/143) [Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!]. Eğer Hak Teâlâ hazretini görmek muhâl imişse gerek suâl etmek cehl ola. Zîrâ ki, muhal idiğin bilmez imiş; yâhûd budur ki muhâl idiğin bilirdi. Ammâ taleb eyledi öyle olsa taleb eylemek abes oldu.

İkinci budur ki: Hak Teâlâ buyurur: ﴿وجوه يومئذ ناضرة الى ربّها ناظرة﴾ (Kıyâme, 75/22,23) [Yüzler vardır ki, o gün pırıl pırıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklerdir)].

Üçüncü budur ki: Hak Teâlâ buyurur; ﴿ كلا انّهم عن ربهم يومئذ لمحجوبون ﴾ (Mutaffifîn, 83/15) [Hayır!Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalmışlardır]. İşbu âyet delâlet eder ki, Hak Teâlâ va'de eyledi ki, kâfirler kıyâmet gününde Hak Teâlâ hazretini görmeyeler şöyle mahcûb kalalar demek. Bu âyette anlaşıldı ki, mü'minler mahcûb olmazlar, Hakk'ı görürler.

Şeyh Ebü'l-Hasan el-Eşârî eyitti: "Cemî'-i ef'âl, Hak Teâlâ'nın kudretiyle mahlûktur; abdin onda te'sîri yoktur".

Ammâ Kādî Ebû Bekr Bâkillânî eyitti: "Zât-ı ef'âl vâki'dir kudret'ullâh ile".

Ammâ İmâmü'l-Harameyn ve Ebü'l-Hasan-i Basrî ve hükemâ' ona vardılar ki, ef'âl-i ibâd vâki'dir; Hak Teâlâ'nın kudretiyle mahlûktur. Zîrâ ki, Hak Teâlâ abdine kudret ve irâdet îcâd eder. Ondan sonra ol kudret ve irâdet vâcibdir, fi'l-i makdûrî.

Ammâ Ebü'l-Hasan Üstü'dânî [?استعدانی] eyitti: "Müessir-i zât, fi'lde mecmû'-i kudret'ullâhdır; ve kudret abddir".

Ammâ cumhûr-i Mu'tezilî eyitti: "Abd kendi fi'lini îcâda getirir, ihtiyârıyla". Akılla ve nakille hüccet ederler.

Ammâ akılla olduğu budur ki: "Abd,eğer fi'linde muhtâr olmayacak olursa, Hak Teâlâ ona nesne teklîf etmek muhâl olur?".

Cevâb budur ki: "Eğer abdin fi'li ma'lûmu'l-vukûa teklîf-i vükû' vâcib oldu; eğer lâ-vukû' olacak olursa mümteni' oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **لايسئل عما يفعل** ﴾ (Enbiyâ, 21/23) [Allah, yaptığından sorulmaz (sorumlu tutulamaz).]

Ammâ akılla ef'âl ki, abde muzâf olur, abdin meşiyyetiyle olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **من يعلم سواءً يجزيه كلّ امرئ بما كسب رهين** ﴾ (Tûr, 52/21) [Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir.]

Ve bir yerde dahi buyurur: ﴿ **فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر** ﴾ (Kehf, 18/29) [Öyle ise dileyen imân etsin, dileyen inkâr etsin.]. Ve bir yerde dahi buyurur: ﴿ **اعلموا ما شئتم** ﴾ (Fussilet, 41/40) [Dilediğinizi yapın!]. Ve bir yerde dahi buyurur: ﴿**الله خالق كلّ شئ**﴾ (Zümer, 39/62) [Allah her şeyin yaratıcısıdır.]. ﴿ **والله خلقكم وما تعلمون** ﴾ (Saffât, 37/96) [Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.].

Cevâb verirler ki: "Saâdet ve şekāvet cibillîdir; ve a'mâl imârettir. Şol kim, muktezîdir, medhi ve sevâbı saâdettir; ve şol kim, muktezîdir zemmi ve ikābı şekāvettir, ef'âl değildir. Bunları muktezî olan zîrâ ki, saâdet ve şekāvet abde vücûdundan önden yazıldı.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: **اول ما خلق الله القلم فقال اكتب قال ما كتب قال القدر ماكان وما هو كائن**[452][Allah'ın ilk yarattığı ilk kalemdir. Ona "yaz" dedi. Kalem: "Ne yazayım ki?" dedi Allah: "Olmuş ve olacak kaderi yaz" dedi]. Ya'nî ne kim, ilmullâhda varsa ki, halka müteallik yaz dedi.

"**ما كان لنظنك**" mâ'nası budur ki: " '**وما هو كائن**' demeklik olacak varsa onu yaz" demektir; ve onun kazâ ve kaderine hôd-îmân getirmek farz ve vâcib ve lâzım-ı külliyedir.

[452] **Tirmizî,** Kader, 17; Tefsîru'l-Kur'ân, 68; **Ahmed b. Hanbel**, V, 317; Ebû Dâvud, Sünnet, 17; **Keşfu'l-hafâ**, I, 309 (824); el-Hakim, **el-Müstedrek**, 2/498; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, III/9, X/204.

Ammâ Mu'tezile eyitir: "Enbiyâ' günâhlarına mu'terif oldular eğer kendileri[ni]n müstakil ef'âlleri yokmuşsa, nice mu'terif olurlardı. Nitekim Hak Teâlâ, Hazret-i Âdem'den haber verdi: ﴿ **ربّنا ظلمنا انفسنا** ﴾ (A'râf, 7/23) [Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik] dedi. Ve Yûnus (a.s.) eyitti: ﴿**سبحانك لا اله الاّ انت انى كنت من الظالمين**﴾ (Enbiyâ', 21/87) [Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum.] ve Musâ (a.s.) **[15a]** eyitti: ﴿ **ربّ انى ظلمت نفسى** ﴾ (Kasas, 28/16) [Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim.] dedi. Aceb budur ki, yine Musâ Hakk'tan tutar cemî'-i ef'âl eyitir:﴿**إن هى الا فتنتك تضلّ بها من تشاء وتهدى ممّن تشاء**﴾ (A'râf, 7/155) [Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin]".

Bunlara cevâb budur ki, cemî'-i ef'âl bi-kudreti'llâhtır. Ve abd fi'li kesb etmek şol ma'nâyladır ki, kaçan bir kul bir nesneyi tamâm kasd eyleye Hak Teâlâ ol fi'li halk eder, ol kulda hayrdan ve şerden, îmândan ve küfrden ol nice derse.

****

[Masnûâtın Sırrlarının Beyânı Hakkındadır:]

Ey tâlib-i sırr-ı ilâhî! Çünkim, masnûâtın tertîbini tefsîrle ve hadîsle beyân eyledim. Şimdiden sonra küll-i tahkîk dahi denile tâ kim, hakîkat elinden dahi haberdâr olsun ve Hakk'a yol bulsun, inşâ'-Allâhu Teâlâ.

Amma't-tahkîk, kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**الرّحمن على عرش استوى له ما فى السّموات وما فى الأرض وما بينهما وما تحت الثرّى**﴾ (Tâ Hâ, 20/5,6) [Rahmân, arşa istivâ etmiştir. Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'nundur.]

Bilgil ki, Hak Teâlâ'nın vücûdu, ezelî ve ebedîdir. Diledi kim, zâtının ve sıfâtının nûrunu izhâr eyleye ve tamâm-ı rahmetini âleme bast eyleye. **Evvel** rûh-ı a'zam Ahmed'i yarattı; ve cemî'-i hakāyık-ı eşyâyı ona bildirdi. **Ondan** sonra aklı ve kalemi ve levhi yarattı. **Ondan sonra** müfâd-ı hakāyık-ı yarattı, **ondan sonra** firişteleri yarattı, **ondan sonra** derecât-ı cenneti yarattı fazl ve atâ' için. **Ondan** [sonra] **derekât-ı** cehennemi yarattı adl ve kazâ' için. **Ondan sonra** seb'-i semâvâtı yarattı ahsen-i tâk

üzerine; **ondan sonra** yerin sahnını döşedi ahsen-i mutâbakāt üzerine. **Ondan sonra** dünyâ göğünü müzeyyen eyledi yıldızlarla, şems ve kameri yarattı maşrıka ve mağribe çerâğ olsun için; ve dağları mîhler kıldı, üzerine yer muhkem olsun için.

Zihî kādir-i Pâdişâh der kim, eflâk-i nûrâniyye hâlî koymadı, envâ'-ı melâike ile doldurdu. Ve ka'r-ı bihârı hâlî koymadı ecnâs-ı hayvânâttan. Ve Hak, havâyı hâlî koymadı envâ'-ı tuyûrdan **ve karayerleri** ve dağları hâlî koymadı envâ'-ı sibâ' ve vuhûştan. **Ve zulümât-ı türâbı** hâlî ko[y]madı envâ'-ı hevâmmdan ve haşerâttan bi-aynihî onlarcılayın insân âleminde dahi bunların misl ve nezâiri vardır, inşâ'-Allâhu Teâlâ beyân eyleyelim.

Ammâ *et-temsîl*: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **وفى انفسكم افلا تبصرون** ﴾ (Zâriyât, 51/21) [Kendi nefislerinizde de âyetler vardır, görmüyor musunuz?].

Ey tâlib-i ilm-i ilâhî! Kaçan kim, insân hakîkati i'tibârıyla kitâb-ı câmi' olduysa; pes Hak Teâlâ her ne kim, âlem-i gaybda ve âlem-i şehâdette vardır, insânın zâhirine ve bâtınına feyz etti. Zîrâ hakîkatini gayb hazînesinden izhâr etti ve rûhu âlem-i maânî-i envârından verdi; ve aklını ve kalbini esrâr-ı bâtından getirdi; nefsini ve cismini envâr-ı zâhirden düzdü.

Ve insân Hakk'ın kemâlât-ı bahrinin bahrîsi ve gavvâsı oldu. Ve kurbet kāfının ankāsı oldu. Ve insân bir doğan oldu hazretü'l-hazerât elinde. Ve âyetü'l-âyât-i hadâikte bir şecere bitti; ve gāyetü'l-gāyât hakāyıkında bir semere gözüktü.

Pes te'vîller edelim merâtib-i mevcûdâtın esrârını ve murâkıb-ı meşhûdâtın âsârını; tâ esrâr-ı mevcûdât hakāyıkıyla ve âsâr-ı meknûnât te'vîlâtıyla bilinip, insândan yol açılıp, hazret-i izzetin kibriyâ'-yı zâtî-i nûru işrâk tâliblere, esmâ' ve sıfât ve ef'âl merâtibde hakāyık-ı suver-i ilmiye gaybından envâ'-ı envâr feyzâ' edip; âlem-i nûrâniyyâtta ebede'l-âbâd münevver ve musavver olalar, **[15b]** bi-fazli'llâhi subhânehû ve Teâlâ.

Ammâ *sırru'n-nûr:* Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **الله نور السّموات والأرض** ﴾ (Nûr, 24/35) [Allah, göklerin ve yerin nûrundur.]

"Nûr", bi-zâtihî zâhirdir ve gayrını izhâr edicidir; ve "nûr" ismu'llâhtan bir isimdir. Pes "**نورالسّموات والأرض** " [Göklerin ve yerin nûrudur.] demek böyle demek olur ki: Hak Teâlâ mazhardır semâvât-ı ervâhı ve arz-ı ecsâdı. Hak Teâlâ vücûd-ı mutlak ve nûr-i mutlaktır, gaybdan ayna değin ne kim varsa, mevcûdât-ı izâfiyyeden Hakk'ın inkişâf[ı] ile bilinir. Evvel kim, zâhir oldu nûr-i muhammedî zâhir oldu.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: "**اوّل ما خلق الله نورى**"[453] [Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur.]. Ondan sonra Muhammed nûrundan, nûr mün'akis oldu, cemî'-i mevcûdât-ı zuhûra siyyemâ ehl-i îmân.

Nitekim Peygamberimiz (a.s.) buyurur: "**انا من الله والمؤمنون منّى** "[454] [Ben Allah'tanım; mü'minlerde bendendir.]. Pes cemî'-i merâtib-i insân, Muhammed nûru ile münkad oldular. **فصار الانسان إنسان الأعيان** [İnsân(-ı kâmil), insâna a'yân oldu].

Ammâ *sırru'r-rûh*: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**يسئلونك عن الرّوح قل الروح من امر ربّى**﴾ (İsrâ', 17/85) [Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir.] Ya'nî rûh âlem-i halktan değildir ki, ta'rîf etmek mümkin olur zâhir-i mahcûblar için. Kim; onun [i]çin ki, bunların idrâki mahsüsâtından ileri geçmez; belki rûh-i âlem bedâ'dandır; ve rûhun zâtı mücerreddir heyûlâdan.

Zîrâ ki, Hakk'a muzâftır. Nitekim Hak Telââ buyurur:﴿**ونفخت فيه من روحى**﴾ (Hicr, 15/29) [Ona ruhumdan üfledim.].

Ammâ *sırru'l-akl*: Peygamber (a.s.) buyurur: "**اوّل ما خلق الله العقل**" [455] [Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir.]

Meşâyih katında evvel-i akla "rûhu'l-kuds" derler, ilmu'llâhın mazharıdır. **Ammâ ukalâ'** katında "nefs-i nâtıka" derler; **ve ulemâ'** katında akl bir nûrdur ki, gönülde olur hakāyıkı eşyâ[y]ı idrâk ettiği i'tibârla gönül münevver olur. **Ve urefâ'** katında gön[ü]le "nefs-i nâtıka" derler.

---

453 **Keşfu'l-hafâ**, I/311(823,824,827); **Ahmed b.Hanbel**, V/317.

454 **Ebû Dâvud**, Sünnet, 16; **Ahmed b. Hanbel**, V/317; **Keşfu'l-hafâ**, I /219, 237, 309.

455 **Ahmed b.Hanbel**, V/317; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 16; **Tirmizî,** Kader, 17; **Keşfu'l-hafâ,** I /237, 311(823,824,827).

Ammâ *sırru'l-kalemi'l-a'lâ*: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ ن والقلم ﴾ (Kalem, 68/1) [Nûn ve Kaleme and olsun ki]

Murâd nûndan: Akl-ı külliyedir ve hem nûn, Nûr isminden bir harftir ve ol nûr ismu'llâhtan bir isimdir.Ve her nesnenin kim, nefsinde müntekış oluptur levhu'l-mahfûzda.

Urefâ' eyittiler: "Hak Teâlâ cemî'-i mevcûdâtı derc etti 'nûn ve'l-kalem' dediğinde. Zîrâ ki, *nûn* bir dâiredir; ol dâireye 'mevcûdât' derler. Pes hurûf içinde dâire-i hurûfî-i nûndan artık harf yoktur. Pes nûn, evvel-i mevcûdâta işâret eder kim; ol nûrdur kim, kaçan nûr, evvel-i mevcûdâta delâlet eylediyse, cemî'-i mevcûdât onunla ibtidâ' olundu.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ ن والقلم وما يسطرون ﴾ (Kalem, 68/1) [Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun.].Ve nûndaki nokta, işârettir vahdete kim, nisbeti berâberdir etrâfa".

Ammâ *sırr-ı levh*: Kāle'llâhu Teâlâ: Sırr-ı levhe gelince; ﴿**بل هو قرآن مجيد فى لوح محفوظ**﴾ (Burûc, 85/21,22) [Hakîkatte o (yalanladıkları, aslı) levh-i mahfuzda bulunan şerefli Kur'andır.]

Levh ikidir: **Biri;** levh-i fevkānîdir kim, "akl-ı evvel"dir. Ol levh, kazâ' ve ümmü'l-kitâb ve kalem-i a'lâdır. **İkinci** levh kim, tahtânîdir "nefs-i külliye"dir. Ve ol nefs-i külliye levhu'l-kader ve levhu'l-mahfûz ve kitâb-i mübîndir.

Ammâ insândaki levh, *Kur'ân*'dır, câmi'dir cemî'-i ulûmu bir levhe kim, kalb-i muhammedîdir ki, mahfûzdur tebdîlden ve tağyîrden, ve ilkā-i şeyâtînden. Pes Hak Teâlâ kalb-i muhammedîyi isti'lâ kıldı.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "**قلب المؤمن عرش الله**"[456] [Mü'minin kalbi, Allah'ın arşıdır.]. Ve tecelliyât-ı gaybiyye mahall vâki' oldu.

Nitekim buyurur: "**قلب الؤمن بيت الله**"[457] [Mü'minin kalbi, Allah'ın evidir.].

[456] **Keşfu'l-hafâ**, II /148.

Ammâ *sırru'l-melâike*: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**جاعل الملائمة رسلا اولى اجنحة مثنى و ثلاث و رباع يزيد فى الخلق ما يشاء**﴾ (Fâtır, 35/1) [(Gökleri ve yeri yaratan), melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O, yaratmada dilediği artırmayı yapar]

Melâike insân âleminde kuvâ-yi insâniyye-i rûhâniyyedir ve nefsâniyyedir. Hattâ melâikelerin tetâyür-i **[16a]** mazâhiri vardır insânda: **Göz** mazhar-ı Azrâil'dir; **ve kulak** mazhar-ı Mîkâîl'dir; **ve burun** mazhar-ı İsrâfîl'dir; **ve ağız** mazhar-ı Cebrâil'dir.

Ve işbu münâsebet-i belîğa mahfî değildir şol kimseye kim; zevk-i sahîhî vardır ki, denilmiştir: "**من لم يذق لم يعرف ومن لم يَعرف لم يُعرف**" [Tatmayan bilmez ve bilmeyen bilinmez.]. Ya'nî her kim tatmadıysa şarâb-ı ilâhiyyeden ve ol mecliste mest-i lâ-yezâlî olmadıysa hîç nesne bilmedi; ve her kim, nesne bilmediyse aslâ bilinmedi ve zerrece mikdârı olmadı.

Ammâ insân kuvvetinin adları ki, câmi'dir: Biri kuvvet-i akliyye-i ilmiyyedir; ve biri kuvvet-i nazariyyedir. Ammâ firiştehlerin kanatları iki yâhûd dahi ziyâde olur. Peygamber (a.s.): "Mi'râc gecesi Cebrâil'i altıyüz kanatla gördüm" dedi ve ona işâret eyledi. Bu kaville ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **يزيد فى الخلق ما يشاء** ﴾ (Fâtır, 35/1) [(Allah) yaratmada dilediği kadar arttırma yapar.].

Ammâ *sırru'l-arş*: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**الرّحمن على العرش استوى**﴾ (Tâ Hâ, 20/5) [Rahmân, arşa istivâ etmiştir.]. Ya'nî Hak Teâlâ mütecellîdir celâli ve cemâli ile ale'l-kemâl cemî'-i mevcûdâta. Zîrâ ki, cemî'-i eşyâ rahmet-i rahmâniyyeden hâlî değildir.

Nitekim Hak Teâlâ müstevî oldu, küll-i eşyânın vücûdu üzerine sıfat-ı rahmâniyyet zâhir olmakla kim, feyz âmmdır cemî'-i mevcûdâta. Bundan ötürüdür ki, nûr-i Muhammed Mustafâ (a.s.) arştan ferşe ve küll-i kâinâta işrâk etti, cemî'-i sıfât onlarda zâhir olmakla. Pes rahmeten li'l-âlemîn [âlemlere rahmet] oldu.

İstivâ' ma'nâsı budur ki: Kalb-i muhammediyyede sıfât-ı rahmâniyyet zâhir oldu. Zîrâ ki, Muhammed'in zâtında ve sıfâtında tecellî-i zât[a] erişmekle ve tecelliyât-ı

---

[457] **Keşfu'l-hafâ**, II /147.

sıfât[ı] berk urmakla ve tecelliyât[ı] işrâk etmekle ve tecelliyât-ı ef'âl[i] igrâk etmekle beşeriyyetten nesne bakıyye kalmadı. Tamâm-ı fenâdan sonra Hakk'la mütehakkık oldu.

Ammâ sırr'ı-illiyyîn: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ انّ كتاب الأبرار لفى علّيّن﴾ (Mutaffifîn, 83/18) [Andolsun, iyilerin kitabı İliyyûnda'dır.]. Ya'nî a'mâl-i süedâ' ve hey'ât-i nüfûs-i nûrâniyye mektûbdur illiyyînde.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ كتاب مرقوم ﴾ (Mutaffifîn, 83/20) [(O İlliyyûndaki kitap) İçinde ameller kaydedilmiş bir kitaptır.]. Ya'nî mahall-i şerîftir kamu mü'minlerin a'mâl[i] onda merkūmdur. ﴿ يشهده المقرّبون ﴾ (Mutaffifin, 83/21) [O kitabı, Allah'a yakın olanlar görür.]. Ya'nî iki mukarrebler tanıklık verirler.

Ammâ sırru'l-cennet: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿وبشّر الّذين امنوا وعملوا الصّالحات ان لّهم جنات تجرى من تحتها الأنهار﴾ (Bakara, 2/25) [İmân edip salih amel işleyenleri ise müjdele: Kendileri için altından ırmaklar akan cennetler vardır.]

Bilgil ki, uçmak dört türlüdür: Biri cennetü'n-nefstir. Ol cennet sekizdir; makāmı tahte'l-arştır. Ve üç cennet dahi insândadır: Biri cennetü'l-ef'âldir ve biri cennetü's-sıfâttır ve biri cennetü'z-zâttır, inşâ'-Allâh *Bâb-ı Menâzil*'de tafsîl eyleyeceğiz.

Ammâ sırru'l-kürsî: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿وسع كرسيه السّموات والأرض﴾ (Bakara, 2/255) [Onun kürsisi gökleri ve yeri içine alır.]

Kürsî kalbe benzer tasvîr ve tahlîl olmakta; ve kürsî muhîttir cemî' yerleri ve gönülleri ve içindekini ihâta eylemiştir, kalb muhîttir onculayın.

Ammâ sırr-ı Sidretü'l-Müntehâ: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ ولقد رآه ﴾ (Necm, 53/13) [Andolsun onu, görmüştü.]. Ya'nî Peygamber (a.s.) Cebrâil'i sûret-i hakîkiyyesi üzerine bir kez dahi gördü. Mi'râc, gece demektir.

Ve bilmek gerektir ki, sidretü'l-müntehâ yedinci gökte olur. Onun [i]çin ki, "müntehâ" derler ki, firiştelerin ve cinnîlerin ve insânın ilmi ona değin müntehâ olur.

Ve sidretü'l-müntehâ yedinci gökte bir ağaçtır; ve onun kökü kürsî altında ve budakları arş altındadır. Ve ol ağacı firiştehler kaplamıştır ve Cebrâil'in makāmında olur. Ve sidretü'l-müntehâ, insân âleminde akl-ı kudsîdir kim, hâlistir evhâm ve hayâlâttan ve şükûk **[16b]** ve şübühâttan.

Ammâ sırr-ı Beytü'l-Ma'mûr: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **والبيت المعمور** ﴾ (Tûr, 52/4) [Beyt-i Ma'mûr'a.]

İnsân âleminde beytü'l-ma'mûrdan murâd insânın kalb[i] ma'mûr olmaktır ilimle. Ve kalbin ma'mûr olmaklığı oldur ki, kuvvet-i kudsiyye ve melâike-i insâniyye-i kalbiyye ve rûhâniyye ol ma'mûr kalbi tavâf ederler.

Ammâ sırrı bahrü'l-mescûr: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **والبحر والمسجور** ﴾ (Tûr, 52/6) [Ve alevlendirilmiş denize (yemin olsun ki).]

Bahru'l-mescûrdan murâd, insân âleminde cism-i küllîdir; her ne kim, elvâh-ı mezkûrda sâbittir. Onun sûreti bahru'l-mescûrda zâhir olur.

Ammâ sırru's-semâvât: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **خلق سبع سموات طباقا** ﴾ (Mülk, 67/3) [Birbiri ile uygun yedi göğü yaratmıştır.]. Ya'nî âlem-i mülk kemâlâtının nihâyeti semâvâtının hilkatidir.

Ve gökler insân âleminde rûh mertebelerine işârettir: **Evvel mertebe:** Âlem-i melekût-i arziyyedir ve kuvet-i nefsâniyye ve cinnîdir. **İkinci:** Âlem-i nefstir. **Üçüncü** mertebe: Âlem-i kalbdir. **Dördüncü** mertebe: Âlem-i akldır. B**eşinci** mertebe: Âlem-i sırrdır. **Altıncı** mertebe: Âlem-i rûhtur. **Yedinci** mertebe: Âlem-i sırr-ı rûhtur. Bunlar merâtib-i rûhâniyyedir.

Ammâ sırr-ı anâsır-il erbaa: Nakildir *Hikmetü'l-İşrâk*'ta; Şehâbeddîn el-Maktûl eyitti: "Kaçan toprak ve su ve hava karış[tır]ılıp, tertîbi ile üç mevâlîd hâsıl olur: **Biri** maâdin ; ve biri nebâtât; ve biri hayvânât[tır]. Ve nefs-i mutmeinnenin iki ciheti vardır: **Biri** gaybe **ve biri** şehâdetedir".

İnsân dahi mürekebdir cisimle rûhtan. Pes teveccüh etti âlem-i gayba ve âlem-i şehâdete. Ve bu âlem-i gaybın ve şehâdetin kemâlâtı zâhir oldu insânda. Zîrâ ki,

insânın rûh-ı hâssı gaybdandır ve cismi hulâsa-i şehâdettendir. Pes nefs-i insâniyye işbu i'tibârla cemî'-i âlemleri muhît oldu zâhir-i âlem vücûdu ile; ve sûreti tamâm oldu. Nitekim, bâtın âlemi onun hakîkati ile kâmil oldu; ve insân nüsha-i ilâhiyye oldu. Eflâk ve anâsır ve mevâlîd insânın hakîkatine tâbi' oldular ve bu âleme geldiler.

Ammâ sırru'l-arz: Kāle'llâhu Teâlâ; ﴿الله الّذى خلق سبع سموات ومن الأرض مثلهنّ﴾ (Talâk, 65/12) [Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır.]

Belki insân âleminde yedi yerden murâd, yedi meşhûr a'zâlardır ki süfliyyedir.

Ammâ sırru'n-nûn: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ ن ﴾ (Kalem, 68/1) [Nûn.]

Nûn insân âleminde nûn nefs-i külliyyeden ibârettir; ve nûn hût-i azîmin mazharıdır ki, adı Yehmût'tur.

Ammâ sırru'l-cehennem ve derekâtühâ: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ وانّ جهنّم لموعدهم اجمعين﴾ (Hicr, 15/43) [Şüphesiz ki onların hepsine vadedilen yer cehennemdir.]

Ma'nâsı budur ki: Cehennemin meşhûr yedi kapısı vardır. Cehennemin misl[i] insân âleminde yedidir; beşi havâss-ı hamsedir ve biri şehvettir, yedincisi gazabdır. Ve cehennemde ehl-i isyân için zencîrler ve yılanlar ve akrebler vardır. İnsânda dahi zencîrler, şehvetler ve yılanlar menhiyyâttır ve akrebler şirk ve şübühâtttır.

*****

[Vücûd ve Merâtib:]

İmdi çünkim, cemî'-i merâtib-i ulviyyâtı ve süfliyyâtı bildikse, vücûd-i insânda cemî'-i ibârâtla bir dahi beyân eyleyelim kim, meânî ruşen ola; ve âlem-i hakîkat ne idiği muayyen olur.

"Hakîkat-i vücud"da bir nice i'tibârat vardır. Kâmil-i muhakkıklar tahkîk edip derler: "Edâ' edelim şol i'tibârla kim, vücûdda hîç nesne şart olmaya". Ehlûllâh katında ona "mertebe-i ahadiyyet" derler. Ya'nî cemî'-i esmâ' ve sıfât-ı niseb ve taayyünât muzmahilldir zâtta, demektir. Ol mertebeye "cem'u'l-cem'" derler. Ve dahi "hakîkatü'l-hakāyık" derler ve dahi "amâ'" dahi derler.

Kaçan hakîkat-i vücûdda şol i'tibârla ona nesne **[17a]** şart ola, ol mertebeye "vâhidiyyet" derler; ve dahi "makāmu'l-cem'" derler, ol müsemmâdır esmâ' ile ve sıfâtla. Eğer hakîkat-i vücûdun ittisâl[i] i'tibârla olacak olursa mazâhir-i esmâya, ol mazâhir-i esmâ' a'yân-ı sâbitedir. Ve dahi hakāyıku'l-mümkinâttır. Ol mertebeye "mertebe-i rubûbiyyet" derler.

Eğer hakîkat-i vücûd şol i'tibârla olacak olursa ki, isbât ve iskāt onda şart olmaz. Ona "mertebe-i hüviyyet" derler ki, sârîdir cemî'-i mevcûdâtta tecelliyâtla. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ وهو معكم اين ما كنتم ﴾ (Hadîd, 57/4) [Ve nerede olsanız, O sizinle beraberdir.]

Eğer hakîkat-i vücûd, suver-i ilmiyyenin sübût[u] i'tibârıyla olacak olursa, evvelin ve bâtın-ı mutlakın mertebesidir. Ve ol mertebe a'yân-ı sâbitenin mazharıdır. Eğer hakîkat-i vücûd, külliyât-ı eşyânın ihâtası i'tibârıyla olacak olursa, ism-i Rahmân mertebesidir. Ve dahi akl-ı evvelin rabbidir. Ve akl-ı evvele "levhu'l-kazâ'" derler ve dahi "ümmü'l-kitâb" derler ve dahi "kalem-i a'lâ" derler.

Eğer hakîkat-i vücûdda külliyyât, cüz'iyyât, mufassıla i'tibârla olacak olursa, ism-i Rahmân'ın mertebesidir; ve dahi nefs-i külliyyenin rabbidir. Ve nefs-i külliyyeye "levhu'l-kader" derler ve dahi "levhu'l-mahfûz" derler ve dahi "kitâb-i mübîn" derler.

Eğer hakîkat-i vücûd, kābil olduğu i'tibârla olacak olursa, sûret-i nev'iyye-i rûhâniyye ve dahi sûret-i nev'iyye-i cismâniyye-i ism-i kābil'in mertebesidir. Ve dahi heyûlâ-i küllînin rabbidir.

Eğer hakîkat-i vücûd, sûret-i rûhâniyye-i mücerrede i'tibârıyla olacak olursa, ism-i Alîm'in mertebesidir. Ve dahi ukūl-i mücerredenin ve nüfûs-i nâtıkanın Rabbi'dir.

Eğer hakîkat-i vücûd, sûret-i hissiyye-i gaybiyye i'tibârıyla olacak olursa, ism-i Musavvir'in mertebesidir. Ve dahi âlem-i hayâl-i mutlakın ve mukayyedin rabbidir. Eğer hakîkat-i vücûd, sûret-i hissiyye-i şehâdiyye i'tibârıyla olacak olursa, ism-i zâhir-i mutlakın mertebesidir. Ve dahi âlem-i melekûtun Rabbi'dir. **Ve insân-ı kâmil,** hâkimdir cemî'-i avâlime.

İmdi ol insân-ı kâmil, ibârettir cem'-i cemî'-i merâtib-i ilâhiyyeden ve kevniyyeden. Ya'nî ukūl-ı mücerrededen ve nüfûs-i külliyyeden âhir-i tenezzülât vücûda varınca[ya] değin. Ol mertebeye "mertebe-i amâ' derler. Ve bu i'tibârla insân cemî'-i âleme halîfe oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ انّى جاعل فى الأرض خليفة ﴾ (Bakara, 2/30) [Ben, yeryüzünde muhakkak bir halife yaratacağım.].

Çün hakîkat-i vücûdu bildik, mazâhirden dahi bilmek gerektir. Esmâ' ve sıfât mazhar-ı zâttır. Ve a'yân-ı sâbite ki, hakāyık-ı mümkinâttır, mazhar-ı esmâ' ve sıfâttır. **Ve mevcûdât-ı** hâriciyye, mazhar-ı a'yân-ı sâbitedir **ve mevcûdât-ı** hâriciyye münkasim olur cevhere ve arza. **Ve cevher** dahi münkasim olur, basît-i rûhâniyyeye ve basît-i cismâniyyeye. Ol kim, basît-i rûhâniyyedir ukūl ve nefs gibi. Ve ol kim, basît-i cismâniyyedir anâsır gibi.

Ve *âlem-i ervâh*, mazharıdır ism-i Evvel'in; ve *âlem-i hakāyık*, mazharıdır ism-i Bâtın'ın; ve *âlem-i misâl*, ism-i Zâhir ile ism-i Bâtın'ın ictimâından hâsıl olan mazhardır; ve *âlem-i şehâdet*, ism-i Zâhir'le ism-i Bâtın'ın mazharıdır; ve *âlem-i âhiret*, ism-i Âhir-i mutlakın mazharıdır; ve *âlem-i ukūl* ve *nüfûs,* âlem-i ilâhiyyenin mazharıdır; ve *arş*, ism-i Rahmân'ın mazharıdır; ve *kürsî*, ism-i Rahîm'in mazharıdır; ve *felek-i Zuhal,* ism-i Rezzâk'ın mazharıdır; ve *felek-i Müşterî* ism-i Alîm'in mazharıdır; ve *felek-i* **[17b]** *Mirrîh,* ism-i Kahhâr'ın mazharıdır; ve *felek-i Şems,* ism-i Nûr'un mazharıdır; ve *felek-i Zühre*, ism-i Musavvir'in mazharıdır; ve *felek-i Utârid*, ism-i Bârî'nin mazharıdır; ve *felek-i Kamer,* ism-i Hâlik'ın mazharıdır; ve *insân-ı kâmil* ism-i Allah'ın mazharıdır. Nice kim, ism-i Allah, ism-i zâttır ve müstecmi'dir cemî'-i esmâyı ve sıfâtı. İnsân-ı kâmil dahi müstecmi'dir cemî'-i âlemi.

Diledi kim, sun'un[u] âşikâre eyleye; âlemi yarattı. Ve diledi kim, kendini âşikâre eyleye insân-ı kâmil[i] yarattı. Pes insân sûret-i rahmâniyye-i mücerrede ile mutâbıktır, âlemin sûret-i akliyyesine; ve sûret-i kalbiyyesine mutâbıktır, âlemin sûret-i nefs-i külliyyesine ve sûret-i rûhâniyye-i latîfesiyle mutâbıktır, âlemin heyûlâ-i külliyyesine; ve sûret-i hayvâniyyesine mutâbıktır, âlemin tabîat[ı]; ve sûret-i demeviyyesine mutâbıktır âlemin sûret-i cism-i külliyyesine; ve dahi sûret-i a'zâsına mutâbıktır âlemin ecsâm-ı kebîrine. İşbu i'tibârla ki, tamâm-ı mutâbakat hâsıl oldu insânla âlem ortasında. Va'llâhu a'lem bi-umûrihi [Allah, onun işlerini en iyi bilendir].

FASL-I FÎ TAHLÎKİ ÂDEM (a.s.)

Bilmek gerekti ki, Hak Teâlâ âhir mahlûk, insânı yarattı. Nitekim buyurur: ﴿ إنّى جاعل فى الأرض خليفة ﴾ (Bakara, 2/30) [Ben, yeryüzünde muhakkak bir halife yaratacağım.]. Firişteler eyittiler: "Yaratır mısın şol kimseyi ki, fesâd eyler ve kan döker; biz sana tesbîh ve takdîs ederiz". Hak Teâlâ eyitti: ﴿ إنّى اعلم ما لا تعلمون ﴾ (Bakara, 2/30) [Muhakkak ki, ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim.]. Ya'nî "Onu kim, ben bilirim siz bilmezsiniz" dedi. Firiştehler bu sözü işitip azametu'llâhtan korktular, yedi kez arş[ı] tavâf ettiler. Ve bu sebebdendir ki, Ka'be'yi yedi kez tavâf etmek sünnet oldu.

Fenârîoğlu, *Misbâhu'l-Üns'*de eyitti: "Firiştelerin elinden gelmez kim, halîfe ola. Zîrâ ki, onların ba'zısı mahcûblardı; halîfelik elinden gelmez idi. Ve hicâblarının birisi oldur ki: Âdem'i görmeden "Hilâfetine lâyık değildir" dediler. İkinci budur ki: Âdem'i görmeden ta'n ettiler. **Üçüncü** budur ki: Âdem'i görmeden tanıklık verdiler. **Dördüncü:** Bir sâlih kişiye fâsık dediler. **Beşinci:** Gayba hükmettiler; fesâd eder , dediler. **Altıncı:** Âdem'i şehvete ve gazaba hamlettiler. **Yedinci:** Âdem'in fazîletine hased ettiler. **Sekizinci:** Âdem'in hilâfetine harîs oldular. **Dokuzuncu:** Nefislerine ucb eylediler, amellerin[i] gördüler. **Onuncu** budur ki: Rabblerine i'tirâz ettiler. Pes halîfeliğe lâyık olmadılar".

Müfessirler eyittiler: "Şol vakt ki, yerleri ve gökleri ve melâikeleri ve cinnîleri yarattı. Ve melâike[yi] göklerde sâkinlendirdi ve cinnîleri yerlerde sâkinlendirdi. Ondan sonra bunların arasında fesâd belirdi. Hak Teâlâ melâike-i leşkerîn veribdi kim, onlar uçmağın hazînedârı idi. Ve İblîs onların reîsi idi ve adı Azâzîl idi. Rahmetten ümîd kestiği için adı İblîs oldu. Çün ol leşker yeryüzüne indiler, cinnîleri dağlara ve cezîrelere sürdüler. Hak Teâlâ İblîs'e destûr verdi ki, yerlerde ve göklerde ibâdet eyleye. İblîs bu mertebeye ucb eyledi ve eyitti: 'Hak Teâlâ beni firiştehlerden ekrem yarattı ve bana bunca mülk verdi'. Ucubladı, ondan sonra Hak Teâlâ Cebrâil'i ve İsrâfîl'i ve Mîkâîl'i gönderdi, yer[e] indirdi almadılar bu kez Azrâil'i veribdi, yerin dört tarafından toprak aldı. Onun [i]çin ki, sûretleri muhtelif oldu. Hak Teâlâ eyitti: 'Yâ Azrâil! Şunu kim, getirdin ondan bir halk yarata[yı]m ve onların cânını kabz eylemeye ki, seni musallat eyley[eyi]m esirgemek sende âz olduğu için' dedi".

Hak Teâlâ ol toprağı kırk **[18a]** sabâh kudret eliyle hamîr eyledi ve derler kim: "Firiştelere buyurdu kim, acı ve tatlı ve tuzlu suyla balçık edeler" ve Hak Teâlâ Cebrâil'e buyurdu: "Yerin kalbinden toprak ile Muhammed Mustafâ (a.s.) ondan yarada". Ondan sonra Cebrâil ve Mîkâil ve Kerrûbîn Hazret-i Resûl'un (a.s.) kabrinden bir kabza toprak aldılar ve ol toprağı tesnîm ve selsebîl ve rahîk suyuyla cennette karıştırdılar, bir ak inciye döndü. Ondan sonra Muhammed Mustafâ (a.s.) uçmak ırmaklarına girdi, yine çıktı melâikeler bildiler ki, Muhammed Mustafâ budur. Ondan sonra Âdem kırk gün şöyle balçık yattı.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **هل أتى على الإنيسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا** ﴾ (İnsân, 76/1) [İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?]. İblîs çün Âdem'in bu resme kemâlâtın[ı] gördü, eyitti: "Eğer ben bundan ulu olursam bunu helâk ederim; ve eğer bu benden ulu olursa, ben buna âsî olurum", [dedi ve] hased eyledi.

Der-Beyân-ı Sıfâtu'r-Rûhi fî Âdem (a. s.)

Hak Teâlâ ervâh-ı ecsâmdam iki bin yıl evveldi yarattı. Ol vakt ki, ervâh-ı âliyyeyi yarattı. Diledi kim, ecsâm verse, ervâh râzı olmadılar. Zîrâ ki, cismin küdûretinden ve zulmetinden ötürü cisme girmek istemediler.

Hak Teâlâ onların üzerine **Sûre-i Yâsîn** okudu. Kaçan kim, ervâh onu işittiler tazarrû' eylediler ve eyittiler: "Yâ Rabbi! Bir daha oku!". Hak Teâlâ eyitti: "Bir daha yeryüzünde okurum". Pes ervâh dahi râzı oldular ki, yerde bir daha işiteler ve Kur'ân'ın envârından ve esrârından mütemetti' olurlar; ve cemî'-i ulûmu ve ahbârı Âdem'den kesb ederler.

Pes Hak Teâlâ ervâha emr eyledi ki, cemî'-i envârın içine gire, rûh dahi girdi. Ondan sonra cisme girdi ve bir dar ve karanlık yer gördü, rûh eyitti: "Bir karanlık yere nice gireyim? " dedi. Hak Teâlâ eyitti: "Güçlü gir ve güçlü çık!" dedi. Pes rûh Âdem'in cesedine girdi. Kaçan kim, genzine geldi, aksırdı "**الحمد لله ربّ العلمين** " [Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun!] **dedi**. Evvel kelâm ki, Âdem söyledi. Pes bu söz vâki' oldu. Hak Teâlâ cevâb verdi; evvel söz ki, Hak Teâlâ âlem-i şehâdette Âdem'e söyledi:

"**يرحمك ربّك يا آدم وللرّحمة خلقتك**" [Yâ Âdem! Rabbin sana merhamet etsin; ve senin için yarattıklarına da merhamet etsin.] dedi .

Ondan sonra Hak Teâlâ Âdem'in hamdinden livâ-i hamdi yarattı. Ondan sonra rûh Âdem'in cemî'-i cesedine girdi. Ondan sonra Hak Teâlâ Âdem'e nûrdan libâs giy[d]irdi; her gün hüsnü ve cemâli ziyâde olurdu. Ondan sonra Hak Teâlâ Cebrâil'i Âdem'e veribdi; aklı ve îmânı ve hayâtı bile veribdi.

Cebrâil eyitti: "Yâ Âdem! Hangisin[i] ihtiyâr edersin kabûl eyle?". Âdem aklı ihtiyâr etti; îmân hayâ [etti]. "Akl kande olursa ben dahi onda olurum", dedi. "Var sen git", dedi. Hayâ' dahi îmâna eyitti: "Allah Teâlâ bana buyurmuştur ki: Akl kande olursa ben dahi onda olurum" dedi. Öyle olsa akl ve hayâ' ve îmân, üçü Âdem'de cem' oldu. Akl ihtiyâr ettiği [i]çin ve Âdem'in ağzından nûr çıkardı, güneş nûru gibi.

Ve Muhammed Mustafâ'nın (a.s.) nûru Âdem'in iki kaşı arasında berk ururdu. Hak Teâlâ firiştehlere emr eyledi ki, Âdem'in hutbesine hâzır olalar. Pes firişteler yirmi bin saff oldular. Hak Teâlâ Âdem'e latîf âvâz verdi ve yeşil sündüs ve istebrak hil'atler giy[d]irdi. Ve başında altından bir tâc vardı ve belinde nûrdan bir kuşak vardı.

Ve Hak Teâlâ **[18b]** cemî-i esmâ[y]ı Âdem'e öğretti. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وعلّم آدم الأسماء كلّها** ﴾ (Bakara, 2/31) [Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.]. Ondan sonra Âdem firiştehlere selâm verdi. Firişteler selâmın[ı] aldılar ve izzet eylediler. Hak Teâlâ firiştehlere buyurdu ki, Âdem'e secde eyleyeler; firişteler Âdem'e secde eylediler; ammâ İblîs-i kibr secde eylemedi.

Begavî Tefsîrin'de eyitir: "Evvel, kim Âdem'e secde eyledi?". İsrâfîl eyledi. Sebeb oldur kim, Âdem'in yüzünde Kur'ân nûru gördü, ona secde eyledi.

Nakildir ***Tefsîr-i Kebîr'*de**, Muhammed Şehristânî'den nakl eder ki, *Tevrât* kitâbın[d]an nakl eder kim, İblîs Âdem'e çün secde eylemedi, hased eyledi ve eyitti: "Eğerçi **لا يسئل عمّا يفعل** '**dür** [Yapılmayandan sorulmaz.]".

Ammâ Hak Teâlâ tarafına yedi suâl müteveccih olur. **Biri budur ki**: Hak Teâlâ alîmdir, benden ne geleceğin[i] bilirdi. Beni yaratmaktan hikmeti ne idi? **İkinci** budur

ki: Çün beni azgın yarattı. Bana tâat teklîf etmekten murâd nedir? Eğer tâat edersem nef 'i yoktur ve etmezsem ziyânı yoktur. **Üçüncü** budur ki: Çün beni ibâdetine buyurdu niçin kuvvet vermedi ki ibâdet eyliye[yi]m ve Âdem'e secde eyliye[yi]m? **Dördüncü** budur ki: Ben eyittim ki: "Senden gayrıya secde eylemezem!" dedim. Bunda ne vardır ki, bana la'net eyledi? **Beşinci** bu ki: Çün bana la'net etti beni niçin yine uçmağa koydu? Eğer beni men' eylese uçmaktan, Adem uçmakta ebedî kalırdı. **Altıncı** budur ki: Çün Âdemle beni düşman eyledi; beni oğlanlarına niçin musallat eyledi? **Yedinci** bu ki: "Bana kıyâmete değin emân ver", dedim; "Bunları azdırayım", dedim, niçin emân verdi? İmdi bunlardan hikmet nedir? Bana beyân edin, dedi .

Pes Hak Teâlâ firiştehlere vahy eyledi ve eyitti: "Eyitin İblîs'e kim: 'Ol nesne kim, sen dersen Hakk'a teslîm olmadığın [i]çin oldu. Bana böyle mi edersin demek hükm ve i'tirâz etmektir ve bana i'tirâz etmek küfürdür" dedi, redd edip mel'ûn eyledi; uçmaktan sürdü.

Ve ammâ Fahr-i Râzî eyitir: "Bu resme suâl etmek öçten hâlî değildir. Soran kişi sorduğundan yâ efdal ola; yâ müsâvî ola; yâ ednâ ola. Bu mel'ûndur, şeytân Rahmân'dan ne efdal ne berâberdir; belki ednâların ednâsıdır. Pes bu resme suâl etmek i'tirâz ve ta'ndır, murâd-ı hikmet değildir. Eğer maksûdu hikmet bilmek olsa rücu' ederdi. Çün işitti ve sözünden rücû' etmedi; pes mel'ûn ve makhûr oldu".

Ondan sonra Âdem (a.s) bir taht üzerine oturdu, firişteler omuzları üzerine getirdiler. Hak Teâlâ eyitti: "Benim göklerimi varsın görsün; tâ ki, yakîni ziyâde ola". Yüz yıl tavâf eylediler. Ondan sonra Hak Teâlâ müşgden bir at yarattı; iki kanatları vardı inciden ve mercândan. Pes Âdem, ol ata bindi. Cebrâil, o yanına yapıştı; ve Mîkâil sağ yanında ve İsrâfîl sol yanında ve cemî'-i gökleri tavâf eylediler. Ondan sonra uçmağa girdiler. Hak Teâlâ, Havvâ'yı uçmakta yarattı ki, Âdem (a.s.) uyurdu. Sol eğesin[de]n geçerek kemiğinden yaratıldı ve eyitti: "Ey Âdem ve Havvâ! Benim uçmağımda sâkin olun ve cemî'-i yemişlerden y[ey]in; ammâ buğday ağacına yakîn olma[yı]n" dedi.

Müfessirler eyitirler: "Kaçan Âdem uçmakta sâkin oldu, yalnız yürürdü. Hak Teâlâ uyku verdi, Âdem uyudu. Ondan sonra sol eğesinden **[19a]** Havvâ'yı yarattı ve

uçmak libâslarından giy[d]irdi; ve Havvâ Âdem'in başı ucunda oturdu. Kaçan Âdem uyandı, gördü kim, başı katında bir avret oturur. Firiştehler imtihân için Âdem'e eyittiler: "Bu kimdir?". Âdem eyitti: "Avrettir". Eyittiler: "Adı nedir?". Âdem eyitti: "Havvâ'dır". Eyittiler: "Niçin Havvâ dersin?". Âdem eyitti: "Deriden yaratıldığı [i]çin". Eyittiler: "Niçin yaratıldı?". Âdem eyitti: "Benimle onda sâkin ola". Firişteler onu gördüler, Âdem'in ilmin[e] taaccüb eylediler.

Ca'fer-i Sâdık (radıyallâhu anh) eyitti: "Âdem ile Havvâ uçmakta otururken Hak Teâlâ Cebrâil'i Âdem'e veripti ve eyitti: 'Âdem'in elin[i] tut, uçmağı tavâf eyle'. Pes Cebrâil'i Âdemle uçmağı tavâf eylediler; hattâ bir latîf serâya geldiler, bir kerpiçi gümüşten, bir kerpiçi altından idi. Ve ferşi, yeşil zebercedden idi ve ol serâyda bir taht vardı kızıl yâkuttan. Ve ol tahtın üstünde bir kubbe vardı nûrdan; ve ol kubbede bir latîf sûret vardı. Ve ol sûretin başında nûrdan bir tâc vardı; ve kulağında iki küpe vardı incilerden; ve belinde tavk vardı nûrdan. Çün Âdem onu gördü, Havvâ'nın hüsnünü unuttu ve eyitti: 'Yâ Rabb! Bu ne sûrettir?'. Hak Teâlâ eyitti: 'Fâtımâ'nın sûretidir ve başındaki tâc Muhammed Mustafâ (a.s.)'dır; ve belindeki tavk Alî 'dir; ve iki küpeleri biri Hasan'dır ve biri Hüseyn'dir' dedi. Âdem (a.s.) eyitti: 'Yâ Rabb! Kime verirsin?'. Hak Teâlâ eyitti: 'Alî'ye veririm' dedi".

Ve nakildir ki: Ebu'l-Leys eyitti: "Ol vakit ki, İblîs Âdem'i gördü ki, Hakk'tan bu resme izzet buldu, hased eyledi ve uçmaktan çıkarmak istedi. Uçmağın kapısına geldi ve çok ağladı. Tâvus geldi ve sonra yılan geldi. Ve yılanın ağzına girdi ve cennete girdi. Âdem Havvâ'ya eyitti: 'Bu cennet mülkü ne mülk olur? Bunda ebedî olsak' dedi".

Pes şeytân bu sözü Âdem'in ağzından aldı dahi eyitti: **قال يا آدم هل ادلكم على شجرة الخلد و ملك لايبلى** [Yâ Âdem! Size ebedîlik ağacını ve hesapsız mülkü göstereyim mi?] dedi. Ammâ Havvâ şeytân bilmedi ve eyitti: "Niçin ağlarsın?". Şeytân eyitti: "Sizin [i]çin ağlarım ki, birbirinizden ayrı düşersi[ni]z, eğer bu ağaçtan yemezseniz". Havvâ ondan sonra Âdem'e geldi ve eyitti: "Bu ağaçtan yiyelim, uçmakta ebedî kalalım" dedi. Âdem eyitti: "Yâ Havvâ! Ben Allah'ın hışmından korkarım". Havvâ eyitti: "Allah'ın rahmeti çoktur"dedi. Âdem'in eline yapışıp aldı ve ol ağaç dibine geldi. Âdem sunmadı, Havvâ sundu ol ağaçtan bir yemiş aldı, yedi. Nesne olmadı onun [i]çin ki, Havvâ tâbi'

idi Âdem metbû' idi. Mâdem ki, metbû' salâhiyyette ola, tâbi' dahi salâhiyyette olur. Eyitti: "Yâ Âdem! Gör, ben nesne olmadım" dedi. Kaçan Âdem ol yemişten yedi, cemî' giydiği hulleler arkasından gitti. Ve Âdem utandı, kaçtı; incîr ağacından yaprak aldı, kendini örttü.

Eğer suâl ederlerse ki: "Âdem hôd Allah ile ahd eyledi ki, ol ağaçtan yemeye. Hâl budur ki, aklı vardı. Niçin yedi?".

Cevâb budur ki: "Âdem ol vakt ser-hôş idi, bilmezdi ve Havvâ gāyet dilek eyledi ki, Âdem ahdi unuttu ve yedi".

Eğer suâl ederlerse kim: "Âdem hôd cemî'-i mevcûdâttan efdal idi. Niçin melek olmak istedi?" **[19b]**

Cevâb budur ki: "Âdem kendi hâline nazar eyledi; gördü kim, gâh toprak gâh et gâh sünük; gâh pâdişâh gâh kul; gâh vuslat gâh firāk. Çün bu tebdîlât[ı] gördü eyitti: "Yâ Rabb[i]! Bârî melek olayım. Zîrâ insândan gayrısı terakkî etmezler ve hâlleri türlü türlü dahi olmazlar". Pes öyle olsa Âdem melek olmak istedi.

Ve nakildir ki: *Begavî'*de Hak Teâlâ Âdem'e eyitti: "Niçin ben[im] nehy ettiğimden yedin". Âdem eyitti: "Havvâ yedirdi". Hak Teâlâ Havvâ'ya eyitti: "Niçin yedirdin?". Havvâ eyitti: "Yılan yedirdi". Hak Teâlâ yılana eyitti: "Niçin yedirdin?". Yılan eyitti: "Bana İblîs şöyle dedi". Hak Teâlâ Havvâ'ya eyitti: "Sen ayda bir kez ana hâlin gör". Ve yılanın ayakları vardı, kesti. Hak Teâlâ İblîs'e eyitti: Sen mel'ûn ol, çün bunları azıttın" dedi.

Hak Teâlâ Âdem'e eyitti: "Yâ Âdem! Ben seni yarattım ki, abd-i şekûr olasın. Sen abd-i kefûr olmak istersin". Âdem eyitti: "Yâ Rabb[i]! Beni yine toprak eyle, tek azâb eyleme".

Hak Teâlâ eyitti: "Ben seni niçin toprak eyleyeyim ki, cenneti ve cehennemi senin oğlanlarınla doldururum" dedi. Âdem bu sözü işitti ferah oldu, ondan sonra Hak Teâlâ Âdem'i Serendîb'e indirdi ve on nesne ile mübtelâ' eyledi.

Fasl

Hak Teâlâ Âdem'i kaçan kim, yerlere indirdi emâneti yerlere ve göklere arz eyledi. Emânetden murâd bunlara ihtibâr vermektir. Firiştehler eyittiler: "Biz Allah'a mutî'yiz. Bize ne sevâb gerek ne ikāb gerektir". Ondan sonra Hak Teâlâ emâneti Âdem'e arz eyledi.

Emânet dört bacaklı bir taş sûretinde oldu ve içinde bu idi kim, kim ihsân ederse birine on ver[iri]m ve kim şerr ederse birine bir yaza[rı]m. Ondan sonra ol emâneti kimse buyurmadan Âdem götürdü omuzuna çıkardı. Hak Teâlâ eyitti: "Dur yerinde!" dedi ve Âdem'e eyitti: "Yâ Âdem! Bu emânet senin oğlanların boynunda dursun, tâ kıyâmete değin". Ondan sonra tâvusu gazab kapısından çıkardı, sular kenârına bıraktı; ve yılanı saht kapısından çıkardı Isfahân'a bıraktı. Ve bunların çıkması ikindi vaktinde idi. Uçmağa Âdem öğle[yi]n girdi, ikindi vaktinde çıktı.

Kaçan Âdem uçmaktan çıktı, gitti; mahzûn olup ağladı. Hak Teâlâ eyitti: "Niçin ağlarsın?". Âdem eyitti: "Dâru's-saâdetten çıktım, dâru'ş-şekāvete geldim; dâru'l-bekādan çıktım, dâru'l-fenâya geldim. Niçin ağlamayayım?" dedi. Hak Teâlâ eyitti: "Ben seni benim [i]çin urunduldum; ve uçmağımı sana helâl eyledim. Ve kerâmetimi sana mahsûs kıldım; ve rûhumu sana nefh ettim; ve firiştelerimi sana secde ettirdim. Âhir benim emrime âsî oldun ve ahdimi unuttun ve benim izzetim hakkı [i]çin ki, eğer yeryüzü dopdolu âdem olsalar ve bana ibâdet eyleseler ondan sonra yine âsî olsalar cemî'sini âsîler menziline indiririm". Kaçan Âdem onu işitti, üç yüz yıl ağladı.

Nakildir ki, İbni Abbâs eyitir: "Âdem ve Havvâ kırk gün yemediler ve içmediler; ve göklere bakmadılar dâim ağladılar. Eğer cemî'-i âlemin gözü yaşını bir yere cem' eyleseler Dâvûd peygamberin gözü yaşı ziyâde geleydi ki, hatâsına ağlardı. Eğer Dâvûd peygamberin yaşını ve cemî'-i halkın yaşını bir yere cem' **[20a]** eyleselerdi, Âdem'in gözü yaşı onlardan ziyâde olaydı .

Fasl-ı Tövbe-i Âdem (a.s.)

Kaçan kim, Hak Teâlâ Âdem'e rahmet etmek istedi, Cebrâil'e eyitti: "Âdem benim bedi' fıtratımdır ve günâh onun yüreğin[i] yakıp durur. Hâl budur ki, ol benim

esmâmı evvel zikr etti ve evvel bana ol hamd etti. Ben dahi yeryüzüne evvel onu halîfe kıldım; ve amelsiz uçmak verdim; ve cemî'-i esmâyı öğrettim; ve firiştehlerimi ona secde ettirdim; ve onun [i]çin İblîs[‘i] redd edip la'net ettim. Evvel günâhtan tevbe eden oldur.

İmdi, ben onu yarlığadım ve her kim günâh işleyip dönse istiğfâr eylese, ben onu yarlığarım" dedi. **Ondan sonra** Hak Teâlâ, Cebrâil'i Âdem'e gönderdi. Cebrâil eyitti: "Hak Teâlâ tevbeni kabûl eyledi ". Ondan sonra kanadıyla yeri urdu. Yerden bir su çıktı. Âdem ol suyla gusl eyledi. Ve uçmaktan iki hulle getirdi sündüsten ve istebraktan, Âdem'e giyirdi.

Ondan sonra Hak Teâlâ, Mîkâîl'i Havvâ'ya veripti, Mîkâil eyitti: "Hak Teâlâ Âdem'in tevbesin[i] kabûl eyledi". Ve uçmaktan Havvâ'ya libâs giyirdi. Havvâ çün bu sözü işitti Âdem'e katı müştāk oldu, ağladı; gözlerinden yaş katre katre olup akardı, inci ve mercân olurdu. Nitekim Âdem ağlardı, yaşı yere akardı; zencebîl ve ıssı otlar olup biterdi. Ondan sonra Hak Teâlâ Âdem'e eyitti: "Kaçan kim, Havvâ ile buluşursun ona lütufla söyle. Ben onu senin oğlanlarının anası kıldım". Ondan sonra Âdemle Havvâ Arafât'ta buluştular. Pes ol güne "Arefe" diye ad koydular.

Fasl

Ondan sonra Hak Teâlâ Âdem'in arkasın[ı] kudret eliyle sıvadı henüz yere inmedin, derler. Sağ yanında zürriyât zâhir oldu ak inciler gibi ve sol yanında yine zâhir oldu kara karıncalar gibi. Hak Teâlâ eyitti sağ yanındakine: "Benim rahmetimle uçmağa girin" ve sol yanındakine eyitti: "Benim hışmımla cehenneme girin. Bana sizden assı ve ziyân yok".

Kaçan kim, Hak Teâlâ Âdem'in belinden zürriyâtını çıkardı, firişteler gördüler ki, hesâbı yok. İnsân zâhir oldu, eyittiler: "Yâ Rabb[i]! Bunlar dünyâya nice sığarlar ve nice maîşet ederler?" dediler. Hak Teâlâ eyitti: "Ben bunları dört bölük ederim. Bir bölüğü ata belinde, bir bölüğü ana rahminde, bir bölüğü yer üzerinde ve bir bölüğü yer altında ola" dedi.

***Zehretü'r-Riyâz*'da eyitir:** "Hak Teâlâ Âdem'i uçmaktan çıkaracak dört nesneyle çıkardı: Biri asâ, ve biri incîr yaprağı, ve biri yüzük ve biri ağlamak idi. Pes asâ Mûsâ elinde vâki' oldu, onunla nübüvvet buldu. **Ve yaprak** Hûd'a vâki' oldu, onunla müşg oldu. V**e yüzük** Süleymân elinde oldu, onunla mülk buldu. A**ğlamak** âsîlerde oldu, rahmet buldu.

Ve eyitirler ki: "Havvâ yüz yirmi kez oğlan doğurdu". Esahh budur ki: Havvâ ana bin oğul ve kız doğurdu; bir karında bir erkek, bir dişi doğurdu. Âdem ol bir karındaki erkeğe ol bir karındaki kızı verirdi emru'llâh ile idi.

Ve Âdem peygamber oğlu Şît'e beş nesne vasiyyet eyledi ve "Sen dahi oğlanlarına vasiyyet eyleyesin!" dedi. **Biri** budur ki: Fânî dünyâya mağrûr olmayasın! Ben uçmağa mağrûr oldum ve günâh işledim. Hak Teâlâ benden râzı olmadı, beni uçmaktan çıkardı. **İkinci**: Avret sözüne uymayasın! **[20b]** Ben avret sözüne uydum bana pişmanlık hâsıl oldu. **Üçüncü:** Her ne işlersen âhirine nazar eyle! Eğer ben işin âhirine nazar eylesem böyle olmazdım, dedi. **Dördüncü:** Gönül her neye meyl ederse men' eyleyesin! Eğer ben gönlümü buğday yemekten men' eylesem bana pişmanlık hâsıl olmazdı. **Beşinci**: Her ne işlersen danışıp işle! Eğer ben firiştehlere danışıp işlesem ben böyle olmazdım, dedi.

Ve Âdem'in ömrü bin yıla erişti, Melekü'l-Mevt gelip Âdem'in rûhunu kabz eyledi.

Ba'zıları eyitirler: "Serendîb'de yatar" derler. Ondan sonra yedi gün ve yedi gece ay ve gün tutuldu, cihân şöyle karanlık oldu. Âdem cum'a gün[ü] zevâlden sonra vefât eyledi. Ondan sonra Havvâ kırk gün ve kırk gece yemedi ve içmedi. Ondan sonra ol dahi vefât eyledi.

Ba'zıları eyitir: "Bir yıl Âdem'den sonra diri oldu, ondan [sonra] öldü" derler. Âdemle bile defn eylediler. ﴿ **كلّ شيء هالك إلا وجهه له الحكم وإليه ترجعون** ﴾ (Kasas, 28/88) [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.].

FASL-I DER -BEYÂN-I TERTÎBİ'L-MEVCÛDÂT

Ey ârif-i ilm-i hakāyık! Ve ey tâlib-i sırr-ı dekāyık! İşittin ki, maârif-i ilâhiyye[i] ne tahkîklerle beyân ettim, isbât-ı kemâlât-ı sübhâniyye için. Ve avârif-i rabbâniyye[y]i ne tatbîklerle iyân ettim, irâdât-ı de[lâ]lât-ı rahmâniyye için ki, matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâ bu idi kim, Bârî Teâlâ (azze sultâneh) cemî' kulûb-i vâhide matlûb-i bi'z-zât ve mahbûbu'l-lezzât idi. Maâniye olup, makām-ı müşâhede de ve kemâl-i şühûd-i zâtıyla muayyen ve mübeyyen ola idi, alâ sebîli't-tâkati'l-beşeriyye irâd ve isbât ettim. Pes diledim ki, onun masnûâtın[ı] dahi takrîr ede[yi]m ki, sânii sun'undan ve üstâdî-i kârından bilirler ki, ne kadar sâhib-i kemâldir ve nice zü'l-celâl ve zü'l-cemâldir biline. Ve cânlar ve gönüller dahi meşgûl olalar.

İmdi, bilmek gerektir ki, Peygamber (a.s.) eyitti: "**أوّل ما خلق الله العقل**" [458] [Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.]. Kaçan kim, Hak Teâlâ aklı yarattı "gel" dedi, geldi. "Git" dedi, gitti. "Söyle" dedi, söyledi "Epsem ol" dedi, epsem oldu. Hak Teâlâ eyitti: "İzzetim hakkı [i]çin bana senden sevgili kul yaratmadım ve sana sabırdan efdal nesne vermedim" dedi.

İmdi akl, nûr-i rûhânîdir ve makām-ı gönülde sırrın yanında olur ve sırrın meyli ale'd-devâm a'lâya olur. **Ve aklın** zîneti üçtür: Biri hilmdir ve [biri sumttur; ve] biri sabrdır. Ve akl cândan efdaldir. Zîrâ ki, tenin kıvâmı cânladır ve cânın kıvâmı akılladır. Şöyle ki, görüp bilmek câhillerindir ve akılla bilmek âriflerindir.

Ondan Hak Teâlâ kalemi yarattı bir cevherden. Uzunluğu beş yüz yıllık yoldur. Nûrdan zincîrle arşta asılıptır. Bir melek ona müvekkeldir; ve yüz boğunu vardır; ve ucu şakk olmuştur; ve ucundan nûr çıkardı, akardı. Nitekim dünyâ kaleminden mürekkeb çıkar hurûf yazılır. Her harfin büyüklüğü Kāf dağı gibidir .

İbni Abbâs (radıyallâhu anh) eyitir: "Ondan sonra Hak Teâlâ levh[i] yarattı, bir ak inciden; ve tarafları kızıl yâkuttandır; ve levni üç yüz altmış renk[i] bulur. Ol nesne kim, kalem levhe yazdı. Hak Teâlâ eyitti: 'Yâ kalem! Yaz ki, benden artık Allah

[458] **Ahmed b.Hanbel**, Ⅴ/317; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 16; **Tirmizî**, Kader, 17; **Keşfu'l-hafâ**, Ⅰ/148, 237, 263, 311(823,824,827).

yok ve Muhammed (a.s.) resûlümdür. Her kim, benim kazâma râzı olmasa ve belâlarıma sabr eylemese ve ni'metlerime şükr eylemese, varsın ol bir gayrı tanrı istesin' dedi. Kalem dahi yazdı".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ eyitti: 'Yâ kalem, yaz!'. Kalem eyitti: 'Yâ Rabb[i]! Ne yazayım?'. Hak Teâlâ **[21a]** eyitti: 'Yaz şefâati enbiyâya; ve kerâmeti evliyâya; ve muhabbeti etkıyâya; ve uçmağı cömertlere'. Kalem eyitti: 'Yâ Rabb[i]! dervîşler için ne yazayım?' dedi. Hak Teâlâ eyitti: "**هم لي وأنا لهم**" Ya'nî fukarâ' benimdir ve ben dahi onlarınım; ve onlarınla benim aramda hicâb yoktur ve benim sevgili dostum onlardır" dedi.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) eyitti: "Kalem **بسم الله الرّحمن الرّحيم**'i [Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.] [yedi] yüz yılda yazdı. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitti: 'Her kim ki, **بسم الله الرّحمن الرّحيم** dese, yedi yüz yıl ibâdet etmişce ol kişiye sevâb ver[ir]im; ve onu yarlığa[rı]m; ve amellerin mübârek ede[ri]m; ve hasenâtın kabûl ede[ri]m' dedi".

Ve Peygamber (a.s.) eyitti: "Uçmakta bir kubbe gördüm nûrdan. Ve ol kubbede dört ırmak gördüm akarlardı: **Birisi**: Bismi'llâh'ın "mîm"i deliğinden su akardı. **Ve biri:** Allah'ın "hâ"sı deliğinden süt akardı. **Ve birisi:** er-Rahmân'ın "mîm"i deliğinden süci akardı. **Ve birisi:** er-Rahîm'in "mîm"i deliğinden bal akardı". Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Muhammed! Her kim, "Bi'smi'llâhi'r-Râhmâni'r-Rahîm" [Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adı ile...] dese bu dört ırmaklardan ona içiri[ri]m" dedi.

Ondan sonra ***Tefsîr-i Kebîr'*de** eyitir: "Hak Teâlâ bir yeşil cevherden arşı yarattı ve altında altı yüz bin perdesi vardı. Her perdenin büyüklüğü yedi kat gökten büyüktür derler ki, Hak Teâlâ bir cevher yarattı ve ol cevhere bir kez nazar eyledi. Ve ol cevher su oldu. Ondan sonra Hak Teâlâ yeli yarattı ve suyu yelin üzerine vaz' eyledi. Ve sun'un üzerine arşı vaz' eyledi ve arşa hükm eyledi.

Nitekim buyurur: ﴿**الرَحمن علي عرش استوي**﴾ (Tâ Hâ, 20/5) [Rahmân, arşa istivâ etmiştir.]. Arş çün bu sözü işitti, kendini gördü. Ondan sonra bir yılan yarattı, başı ak inciden ve cismi altından ve gözleri yâkuttan. Ve ol yılanın yetmiş bin kanadı vardı. Ve

Hak Teâlâ ol yılana buyurdu ki; Arşı kuşata yavrusuyla. Yılan arşı kuşattı yavrusuyla; arştan taşra salınıp durur. Ondan sonra Hak Teâlâ cümle-i arşı yarattı ki, dört firiştetir; arşı götürürler. Kıyâmet gününde sekiz olsa gerektir.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ ويحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية﴾ (Hâkka, 69/17) [O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.]. Ve ol firiştehlerin birisi İsrâfîl'dir. Ve her birisinin dört yüzleri vardır: Bir yüzü aslandır; ve bir yüzü grekstir [كركسدر?]; bir yüzü öküzdür; ve bir yüzü adamdır. Ve her birinin dört kanadı vardır. İkişer kanadıyla uçarlar; ve ikişer kanadların[ı] yüzlerine tutarlar; arş nûruna yanmayalım, diye hicâb edinirler".

Ammâ Fahr-i Râzî (rahmetullâhi aleyh) *Tefsîr-i Kebîr*'de eyitir: "﴿ الرَحمن علي عرش استوي ﴾ (Tâ Hâ, 20/5) [Rahmân, arşa istivâ etmiştir.] âyetinde bir nice vech vârdır: **Biri budur ki:** Arş Allah Teâlâ'nın mekânıdır, derler. Bu söz bâtıldır akılla ve nakille.

Ve bir vech dahi budur ki: Eyitirler: 'Görelim arş Hakk'tan mukaddem ola; yâhûd muahhar ola; yâhûd berâber ola'. Eğer arş Hakk'tan mukaddem denilirse; bu söz, bâtıldır. Eğer berâber denilirse, kadîm iki olmak lâzım gelir; bu dahi bâtıldır. Eğer muahhar olacak olursa, arşsız sâbit iken ondan sonra arşı mekân edinmek aczdir.

Ve bir vech dahi budur ki: Eğer Hak Teâlâ arş üzerinde celîs olacak olursa, şol taraf kim, arşın yemînidir ve yesârinin gayrıdır. Öyle olsa Hak Teâlâ müellef ve mürekkeb olmak lâzım gelir; bu söz bâtıldır.

Ve bir vech dahi budur ki: Allah Teâlâ arş üzerine celîs olacak olursa, görelim; **[21b]** mütemekkin olacak olursa, mekân bâtıldır; eğer mütemekkin olmayacak olursa, mahall-i hareket ve sükûn olur, bu dahi bâtıldır.

Ve bir vech budur ki: Allah Teâlâ'nın cemî' yerlerde mekânı ola ve yâhûd ba'zı yerde olmaya. Eğer cemî' yerde mekân olacak olursa, gerek nehyolunmuş yerlerde buluna, bu dahi bâtıldır. Eğer bir yerde olup ve bir yerde olmayacak olursa bir muhassis gerektir ki, ol mekâna tahsîs eyleye, bu dahi bâtıldır.

Ve bir vech budur ki: Çün ol sekiz firişteler ki, arşı götürürler. Gerektir ki, Hakk'ı bile götüreler, bu dahi bâtıldır. Onun [i]çin ki, Hâlik ona derler ki, mahlûkātı saklaya ve mahlûk onu saklayacak olursa, gerek mahlûk hâliki saklaya. Hâlik mahlûka muhtâc olmak lâzım gelir, bu söz dahi bâtıldır".

Sûal ederler ki: " Hak Teâlâ buyurur: ﴿وكان عرشه علي الماء﴾ (Hûd, 11/7) [Arşı, su üzerinde iken.] dedi. Niçin?"

Cevâb budur ki: "Tâ kim ukelâ' bileler ki: Hîç bir nesne su üzerinde bünyâd olmaz; Hak Teâlâ görüne. Kādir-i Pâdişâhdır ki, su üzerinde arşı bünyâd eyledi, demektir". Hak Teâlâ arşı yarattı ve buyurdu: "Dört firiştehler götüreler ol vakt ki, kıyâmet günü ola sekiz firişte arşı kıyâmet yerine getireler". Niçin sekiz ola?

Bunda nice vech vardır: Biri budur ki: Uçmağın sekiz kapısı vardır. Onların adedi mesâbesinde bu firiştehler sekiz olurlar. Biri dahi budur ki: Arşa ta'zîm ve tekrîm etmek [i]çin sekiz firişte olurlar. Biri dahi budur ki: Âlemü'l-melekût sekizdir: Biri **arş**; ve biri **kürsî**; ve biri **kalem**; ve biri **levh**; ve biri **mele'ul-a'lâdır**; altıncı **müstevâdır;** yedinci **elvâh**; biri **aklâmu'l-ulâdır**. Pes ol firiştehler, bu sekiz âlemin mukābelesinde olup tasarruf ederler.

Ve bir vech oldur ki: Âlem-i ceberûti'l-a'lâ sekizdir: Biri *sidretü'l-müntehâ*dır; **biri** *hazret-i kuddûs*tür, münâcât için; ve biri hucb-i nûrâniyyedir; ve biri *bihâru'l-envâr*dır; biri *refrefü'l-a'lâ*dır; biri *sürâdikāt*tır; biri *adem-i hurûf-i terkibiyye*dir; ve biri *intihâ-i hakāyık*tır**. Pes** ol firişteler ol sekiz âlem-i ceberûtun adedi mukābelesinde ol arşı götürürler ve bu âlem-i ceberûtlarda tasarruf eyleyeler.

Ve bir vech dahi budur ki: Âlemü'l-mülk sekizdir: Biri *nâr* ; biri *havâ*; biri *mâ'*; biri *türâb*; biri *nebâ[tâ]t*; biri *hayvânât*; biri *cemâdât*; biri *maâdin*dir. **Pes** ol firiştehler bu âlemü'l-mülkün adedi mukābelesinde olup âlem-i mülkü tasarruf eyleyeler.

Ve bir vech dahi budur ki: Hak Teâlâ insânı sekiz şeyden terkîb etti : Biri *nutfe*; ikinci *kan*; üçüncü *sinir*; dördüncü sünük; beşinci *et*; altıncı *inşâ'*; yedinci *tasvîr*;

sekizinci *nefha*dır. **Pes** ol firişteler bu sekiz i'tibârâtın mukābelesinde olup bunları tasarruf eyleyeler.

Ve bir vech dahi budur ki: Mevâkıf sekizdir: Biri *ecsâm*da; ikinci *kabir*de; üçüncü *nefhle kabirden çıktıktan sonra*; biri *mîzân*dır; **beşinci** *hesâb*da; altıncı *havz katı*nda; yedinci *livâü'l-hamd katı*nda; sekizinci *sırât*ta. **Pes ol** firiştehler bunların mukābelesinde olup sekiz oldular.

Ve bir vech dahi: Hak Teâlâ insânı sekiz nesneye buyurdu. **Biri:** *tevhîd*; ikinci *namâz*; üçüncü *zekât*; dördüncü *hacc*; beşinci *gazâ'* ; altıncı *ihlâs* yedici *oruç*; sekizinci *takvā*dır. Pes ol firişteler bunların mukābelesinde sekiz oldular.

Ve bir vech dahi budur ki: Bu sekiz firiştehler ki, arşı götürürler: Biri hakāyık-ı esrâra müvekkeldir; ve biri hakāyık-ı ukūla; ve biri hakāyık-ı ervâha; ve biri nüfûs-i **[22a]** zâhireye; ve biri hakāyık-ı bâsireye; ve biri hakāyık-ı a'mâle; ve biri hakāyık-ı ahvâle; ve biri hakāyık-ı keşfe. Öyle olsa bu sekiz firişteler bu sekiz hakāyıka müvekkeldir".

Ondan sonra Hak Teâlâ rûhu yarattı, iki bin yıl ecsâmdan evvel yarattı. ***Keşşâf* 'ta** eyitir: "Rûh bir mukarreb-i firiştehdir. Hak Teâlâ arştan sonra rûhtan a'zâm nesne yaratmadı. Ammâ hilkati firiştelere benzer ve sûreti Âdem'e benzer. Yarın kıyāmet gününde arşın sağ yanında dura, cemî'-i firiştehler saff olalar. **Muhammed** ümmetine (sallallâhu aleyhi ve sellem) şefâat eyleyeler. **Ammâ şol** rûh kim, insânda tasarruf eder, cevher-i latîftir. İnsânın cismi sûretindedir, hüsnünü gāyet ve cemālini nihāyettir. Kâbil-i tecezzî değil; belki âlem-i emrdendir".

Ve âlem-i emr on mertebedir: **Biri:** Evvel ki îcâdla kāim olmaktır ki, cemî'-i mîsākın evvelidir. **İkinci** mertebe: Âdem emâneti götürmekte mîsâk etti. **Üçüncü** mertebe oldur ki: Arş onunla kāim olmaktır. **Dördüncü** emr oldur ki: Kürsî onunla kāim oldu ve cemî'-i mevcûdâtın sûretini getirdiğinden ötürü. **Beşinci** emr oldur ki: Kalem onunla kāim oldu levhde tasarruf ettiğinden ötürü ki; gaybiyyeti zâhir etti ve levhde emânet koyduğundan ötürü. **Altıncı emr oldur ki**: Levh onunla kāim oldu ekvânın tafsîli onda zâhir olduğundan ötürü. **Yedinci** emr oldur ki: Îcâddan sonra yine i'dâm etmektir. **Dokuzuncu** emr oldur ki: Mahlûkāt onunla duraklamaktır haşre varmak

için. **Onuncu** emr oldur ki: Uçmakta ehl-i naîm tasarruf eyleyeler tasavvur-i murâdâtta ahlâf etvâr üzerine[dir]. **On birinci:** Cennette ebedî olmaktır.**On ikinci** emr oldur ki: Suver onunla kāim oldu ve ervâh[ı] getirmeğ[e] kābil olduğundan ötürü. Ve bu rûh ikiye münkasim oldu: **Biri** ulvîdir ve [biri] süflîdir. İnsânın ve firişte lerin rûhu ulvîdir; cinnîlerin ve şeytânların rûhu süflîdir. Ammâ rûh-i hayvânât ve nebâtât ve maâdin tabâyi'den zâhir olurlar ve yine tabâyia karışırlar.

Ammâ suâl eyitirler ki: Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ benim rûhumu yarattı"; ve bir rivâyette "Evvel benim ukūlümü yarattı"; ve bir rivâyette "Evvel benim nûrumu yarattı"; ve bir rivâyette "Evvel kalemi yarattı"; ve dahi "Evvel levhi yarattı" dedi. Pes vech-i tevfîk nedir râvîler arasında?

Cevâb budur ki: telfîk-i kelâm bunda iki vechledir: **Biri** budur ki: Hak Teâlâ evvel bir cevher yarattı. Ol cevher hayâta sebep olduğu i'tibârla rûh-ı evveldir; ve âleme nûr verdiği i'tibârca nûr-i evveldir; ve âlemi tedbîr ettiği i'tibârla akl-ı evveldir; ve kâtib olduğu i'tibârla kalem-i evveldir; ve levh olduğu i'tibârla levh-i evveldir. **فاختلاف العبارات لاختلاف الأعتبارات** [İbârâtta ihtilâf vardır; i'tibârâtta ihtilâf yoktur.].

İkinci cevâb budur ki: Her birisine evvel olmaklık sâdıktır. Zîrâ ki, i'tibâr, âlemin müfredâtına ve mürekkebâtına nazardır. Ve meselâ müfredâta nazar, cân evvel mahlûktur âlem-i ceberûtta; ve akl, evvel manzûrdur âlem-i melekûtta; ve nûr, evvel masnû'dur âlem-i mülkte. Ve mürekkebâta nazar, kalem evvel mahlûktur âlem-i melekûtta; ve levh, evvel mahlûktur âlemi mülkte. Va'llâhu a'lem bi-umûrihi [Allah, onun işlerini en iyi bilendir.]

Ve Hak Teâlâ rûhtan sonra illiyyîni yarattı. Zebercedden bir levhtir, arşın altındadır; cemî'-i süadânın amelleri onda yazılıdır. Nitekim yedi kat yerden aşağı siccîndir; cemî'-i eşkıyânın amelleri **[22b]** onda yazılıdır. Ondan sonra Hak Teâlâ kürsîyi yarattı, bir latîf cevherdendir. Yedi kat yerler ve gökler kürsî katında bir sahrâda bir halka gibidir; ve kürsî dahi arş katında bir sahrâda bir halka gibidir. **Mûsâ peygamber (a.s.)** Hak Teâlâ hazretine eyitti: "Yâ Rabb[i]! Kürsîyle arşın arası nedenlidir?". Hak Teâlâ eyitti: "Elli kez yüz bin yıllık yoldur".

Ondan sonra Hak Teâlâ yerleri yarattı. Evvel budur ki: Hak Teâlâ yele buyurdu ki, ese; ve yel esdi suya dokundu mevce geldi ve köpüklendi. Ve ol köpükten yerleri yarattı ve mevclerden dağları yarattı. **Eğer suâl** etseler kim, Hak Teâlâ eyitti: ﴿ وجعلنا من الماء كلَ شيء حيَ ﴾ (Enbiyâ', 21/30) [Ve her canlı şeyi sudan yarattık]. Ya'nî her diri nesneyi sudan yarattık, dedi. Hâl budur ki: Ba'zı nesne vardır ki, sudan değildir. Firişţehler ve cinnîler ve Âdem hôd topraktandır. Pes nice tevfîk olunur?

Cevâb budur ki: Be-dürüstî Hak Teâlâ firişteleri yelden yarattı; şunun gibi yelden ki, ol yeli sudan yarattı. Ve Âdem'i topraktan yarattı; şunun gibi topraktan ki, Hak Teâlâ ol toprağı sudan yarattı. Pes Hak Teâlâ be-dürüstî, cemî[i diriyi] sudan yarattı **فأفهم فإنّه قريب** [O halde anla. Çünkü o, karîbdir.] ve cemî'-i dağların damarı Kāf dağına ulaşıktır. Ve Kāf dağı yeşil zeberceddendir; ve cemî'-i yeryüzünü kaplamıştır ve göğün yeşilliği kāf dağındandır.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ Kāf dağının ardında bir ak yer yarattı otuz bu yercedir büyüklüğü, içi dopdolu mahlûkāttır, Allah Teâlâ'ya ibâdet ederler, Âdem ve şeytân kimdir bilmezler; tesbîhleri yedi kelimedir: **لا إله إلا الله محمد رسول الله**'dır". [Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed (s.a.v.) Allah'ın resûlüdür!].

Ebu'l-Leys (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Hak Teâlâ evvel yeryüzün[ü] yarattı, bir kızıl aya taşı kadar, Ka'be yerinde. Ondan sonra gökleri yarattı, yerin üzerine döşedi. Evvelki gök, yeşil zeberceddendir; ikinci gök sarı ve yâkuttandır; üçüncü gök kızıl yâkuttandır; dördüncü gök ak gümüştür; beşinci gök kızıl altındandır; altıncı gök ak incidendir; ve yedinci gök nûrdandır. Ve her göğün kalınlığı beş yüz yıllık yoldur ve araları dahi beş yüz yıllık yoldur. İçi ve dışı dopdolu firişţehlerdir müsebbihler ve mukaddislerdir".

Müfessirler eyitir: "Evvel zamânda yerler üstündeki kavmi deprendir[ir]lerdi ve karâr eylemezlerdi. Ondan sonra Hak Teâlâ arştan bir firiştee buyurdu, ve ol firişteh bir elin maşrıktan ve bir elin mağribden çıkardı, yerleri omuzu üzerinde götürdü. Amma ayakları karar tutmadı. Hak Teâlâ uçmaktan yeşil yakuttan bir taş çıkardı Ol firişte ol taş taş üzerinde karâr tuttu; ve taş karâr tutmadı.

Ondan sonra Hak Teâlâ, Firdevs-i A'lâ'dan bir öküz çıkardı kırk bin boynuzu vardı. Ol öküz ol taşın altına girdi. Bu kez ol öküz karâr tutmadı. Ya'nî tertîb budur ki, ol öküz bir taş üzerindedir ve ol taş bir balık üzerindedir ve ol balık su üzerindedir. Ve ol balığın başıyla kuyruğu arşta buluşuptur. Ve su balçık üzerindedir ki, ona "*tahte's-serâ*" derler. Ve ol balçık cehennem üzerindedir.

Tertîb-i âlem şöyledir ki: "Evvel arştır; ondan aşağı kalemdir; ondan aşağı levhdir; ondan aşağı uçmaktır; ondan aşağı kürsîdir; ondan aşağı yedi kat göklerdir; ondan aşağı yedi kat yerlerdir; ondan aşağı bir firiştehtir; ondan aşağı bir taştır; ondan aşağı bir öküzdür; ondan aşağı bir balıktır; ondan aşağı sudur; ondan aşağı balçıktır ki ona "tahte's-serâ" **[23a]** derler; ondan aşağı cehennemdir; ondan aşağı hîç mahlûkātın ilmi yoktur. Va'llâhu a'lem bi-umûrihi.

Ondan sonra Hak Teâlâ İsrâfîl'i yarattı. Allah Teâlâ'nın buyruğun[u] evvel levh-i mahfûza ol indirdi. İsrâfîl'in dört kanadı vardır; başı arşta ve ayakları yedi kat yerden aşağıdır ve levh-i mahfûz ki, cevher-i nûrânîdir, onun önündedir".

Ve nakildir ki, *Kūtü'l-Kulûb*'da: Azrâille İsrâfîl bir gün söyleştiler ikisi. Azrâil eyitir: "Ben, dirileri öldürücüyüm". İsrâfîl eyitir: "Ben ölüleri dirilticiyim". Hak Teâlâ eyitti: "Siz işiniz üzerine olun ki, ol işi size musahhar eyledim. Ammâ hakîkatte öldürücü ve diriltici benim" dedi. Beş yüz yıldan sonra Hak Teâlâ Cebrâil'i yarattı ki, mahbûbu'llâhtır firişteler arasında.

Ve "ona rûhu'l-emîn" derler; ve "rûhu'l-kuds" derler; ve "nâmûs-i ekber" derler; ve "emîn-i vahy" derler; ve "tâvusu'l-melâike derler. Ve peygamberlere vahy getiren oldur. Ve onun altı yüz kanatı vardır, envâ'-ı cevâhirden. Ol bir kez hazret-i Âdem'e indi; ve dört kez İdrîs'e indi; yirmi üç kez Nûh'a indi; ve kırk altı kez İbrâhim'e indi; ve dört yüz seksen kez Mûsâ'ya indi; ve yirmi dört bin kez **Muhammed Mustafâ** hazretlerine indi. Hâsıl-ı kelâm Cebrâil otuz bin kez yeryüzüne indi, yirmi dört bin kez bizim Peygamber[imiz]e ve altı bin kez ayrık peygamberlere indi".

Ve ondan sonra Hak Teâlâ Mîkâîl'i yarattı. İki kanadı vardır; mü'minler için tesbîh eder. Ondan sonra Azrâil'i yarattı, evvelki gökte olur.

Ba'zıları eyitirler: "Yerle gök arasında mi'râc vardır, onda olur". Ve yüzü levhe mukābildir. Dört türlü yüz izhâr eder: Bir yüzü oddan[dır]; ol yüzle kâfirler rûhun kabz eder. Ve bir yüzü zulmettendir; ol yüzle münâfıklar rûhun kabz eder. Ve bir yüzü aktır; mü'minler rûhun kabz eder. Ve bir yüzü nûrdandır; peygamberlerin rûhun kabz eder ol yüzle.

Ondan sonra Hak Teâlâ Kirâmen-Kâtibîn'i yarattı. Nitekim buyurur:﴿**ماتفعلون**﴾ ﴿**وإنَ عليكم لحافظين كراما كاتبين يعلمون**﴾ (İnfitâr, 82/10-12) [Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır; onlar, yapmakta olduklarınızı bilir.].

Ehl-i tefsîr eyitir: "İnsânda beş firişteh vardır: Biri ale'd-devâm durur ve ikisi sağında ve ikisi solunda[dır]. Sağındaki hasenâtın[ı] yazar, solundaki seyyiâtın[ı] yazar. Ve ol firişteler ikisi gece gelir ve ikisi ikindiden sonra gelir amellerin[i] alırlar, göğe giderler. Ammâ sağındaki müvekkeldir soluna".

Eğer suâl ederlerse ki: "Münkîr ve Nekîr iki firiştehtir. Cemî'-i halka nice erişirler bir def'ada? **Cevâb** budur ki: "Cebrâil ve Mîkâîl ve Azrâil bir def'a yüz binden artık yere erişirler türlü sûretle; Münkîr ve Nekîr dahi onlar gibidir".

Ondan sonra Hak Teâlâ beytü'l-ma'mûru yarattı. Yedinci gökte olur; arşın karşısındadır; ve Ka'be-i şerîfin mukābilesindedir; ve gökte hürmeti yerde Ka'be-i şerîfin hürmeti gibidir. Her gün firişteler tavâf ederler bir gelen bir dahi gelmez. **Ondan sonra** Hak Teâlâ bahru'l-mescûr[u] yarattı, yedinci kat gökten yukarı olur. Hak Teâlâ kıyâmet gününde cemî'-i mevcûdâta ol denizle hayât vere ve ol bahru'l-mescûra "bahru'l-hayât" dahi derler.

Enes bin Mâlik (radıyallâhu anh) eyitir: "Hak Teâlâ âlemi yaratmazdan önden arş, su üzerinde idi; ve ol suyu iki kısm eyledi. Birinden arş altında bahru'l-mescûr[u] yarattı ve birinden balığı götüren **[23b]** denizi [yarattı]. Ondan sonra Hak Teâlâ arşın nûrundan şems[i] yarattı; ve arşın hicâbı nûrundan kameri yarattı".

Mukātil (radıyallâhu anh) eyitir: "Şems ve kamer berâberlerdi ziyâda. Seksen fersah tûl[u] ve arzı vardı. Halk bunların nûrundan râhat olmazlardı. Hak Teâlâ

Cebrâil'e buyurdu; kamerin yüzünden ba'zı nûrunu aldı, şemse verdi; ve kamerin yüzündeki karanlık Cebrâil'in kanadı eseridir" dedi.

Ondan sonra Hak Teâlâ uçmağı yarattı sudan, arşın altında bir a'lâ yerde. Kaçan kim, *Adn*ı yarattı Adn'a söyle, dedi; adn dahi söyledi ve eyitti: "Zihî saâdet bana giren kişiye" ve Hak Teâlâ Adn'a buyurdu ki: Kendini zeyn eyleye ve ırmaklarını âşikâre eyleye". Ya'nî selsebîl ve kâfûr ve tesnîm; ve zencebîl ve kevser ve rahîk; ve bal ve süt ve şarâblardan âşikâre eyledi. Ve tahtların ve kürsîlerin; ve hullelerin ve vildân[lar]ın; ve gılmân[lar]ın ve hûr-i aynı âşikâre eyledi.

Hak Teâlâ eyitti: "İzzetim hakkı [i]çin sekiz tâifeyi sende sâkin eylemeyem: Biri şarabı hamr edenleri; ikinci zînâ edenleri; üçüncü gammazlık edenleri; dördüncü gayretsizleri; beşinci zâlimleri; altıncı çıyanları; yedinci hısımlarından kesilenleri; sekizinci ahdime vefâ eylemeyenleri ki, tövbesiz gide[r]ler" dedi.

Ve uçmağın sekiz kapısı vardır: Altından murassa'lardır cevâhirle; ve uçmak dîvârının bir kerpiçi altındandır ve bir kerpiçi gümüştendir; ve balçığı müşgdendir; ve toprağı za'ferândandır ve taşları yâkuttandır.

Ondan sonra Hak Teâlâ, cehennemi yarattı. Oddan yedi kattır ve yedi kapısı vardır; ve her kapıda yetmiş bin dağ vardır oddan. Ve zebânîler cehennemin odunu bin yıl yaktılar ak oldu; ve bin yıl yaktılar kızıl oldu; ve bin yıl yaktılar kara oldu. **اعدّت للمجرمين** [Mücrîmler için hazırlanmıştır.].

Ondan sonra Hak Teâlâ nâr-ı semûmdan cânn kavmini yarattı. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **والجانّ خلقناه من قبل من نار السمَوم** ﴾ (Hicr, 15/27) [Cinleri de daha önce zehirli ateşten yaratmıştık.].Ya'nî Hak Teâlâ, odun yalınından, evvel bir er yarattı; adı "Mâric" idi. Ve ol Mâric'den sonra odun yalınından bir avret yarattı; adı "Mârice" idi. Ve bunlardan bir oğlan doğdu "Cinn" diye ad verdiler; ve cemî'-i cinnîler ondan zuhûra geldiler. İblîs aleyhi'lla'nehû [Allah'ın lâneti onun üzerine olsun!] onlardandır.

Hak Teâlâ cânn kavmini dünyâ göğünde sâkinlendirdi. Bunca zamân gökte ve yerde ibâdet eylerler. Sonra âciz oldular ve yer bunlardan tanrıya şikâyet eyledi. Hak

Teâlâ onların cinsinden sekiz yüz peygamber veribdi; onları îmâna da'vet eylediler, gelmediler sekiz yüzün[ü] dahi öldürdüler.

Ve cinnîler ecsâm-ı havâiyyedendir; ve kādirlerdir envâ'-ı şekle müteşekkil olmaya. Onların akılları ve kudretleri vardır amel eylemeye. Ve firiştehlerle bunların arasında fark budur ki: Melâike yemezler ve içmezler; ve cinnîler yerler ve içerler. Pes cinnîler melâike değildir; zîrâ ki, melâike nûrânîlerdir ve cinnîler nârîlerdir; ve şeytân cinnîlerdendir, firiştelerden değildir. Esahh mezheb budur ki, ulemâ-yi kelâm böyle ihtiyâr ettiler vallâhu a'lem.

Ve eyitirler ki: "Hak Teâlâ Âdem'in başını ve yüzünü Ka'be toprağından yarattı; ve göğsünü ve arkasını Kudüs'ten aldı; ve sağ elini maşrıktan yarattı ve sol elini mağribden yarattı; ve ayaklarını Yemen'den ve Mısr'dan yarattı".

Vehb (radıyallâhu anh) eyitti: "Hak Teâlâ Âdem'in başını evvelki kat yerden yarattı; ve boynunu ikinci kat yerden yarattı; ve göğsünü üçüncü kat yerden **[24a]** yarattı; ve ellerini dördüncü kat yerden yarattı; ve zahrını ve batnını beşinci kat yerden yarattı; ve dizlerini ve ayaklarını altıncı kat yerden yarattı; ve inciklerini yedinci kat yerden yarattı".

Ve bir vech dahi budur ki: **İbni Abbâs eyitti:** "Hak Teâlâ Âdem'i yedi iklîmden yarattı. Başını Ka'be toprağından yarattı; ve sadrını dehnâ'dan yarattı; ve batnını Hind'den; ve ellerini maşrıktan; ve ayaklarını mağribden yarattı. Mekke ile Tâif arasında kırk gün şöyle yattı ve melâik[e] gelip görürlerdi; acebe kalırlardı sûretinin hüsnüne ki, Hak Teâlâ Âdem'i ahsen-i takvîmde ve ekmel sûrette ve ezher-i mücellâda ve envâr-ı libâsta ve eşref-i hilkatte yarattı".

Bir vechle dahi kâmiller eyittiler: "Hak Teâlâ Âdem'i bir kal'aya benzetip durur. Dokuz muhtelif cevâhirden bünyâd eyledi. İki direk üzere iki yüz kırk sekiz pâre halat [**?**] bağlayıp, yedi yüz yirmi kirişle iki kanatlı on iki kapı altı taraflı on tabaka hareket eder bir şehristân vaz' eyledi ki; cemî'-i mühendisân âlem-i eşkâl-i tasvîrinin kâr-nâmesinde cânlar eritip ve takâtler döğünüp resm edemeyeler.

Ondan sonra ol kal'anın bârûların çekip yolların kısm eyleyip evlerin müzeyyen eyledi. Ve ol kal'anin içinde üç yüz altmış ırmak akıttı. Ondan sonra ol kal'anin içinde on hazîne emânet ko[y]du; ve ondan sonra beş hüşyâr-i pâsbânî nâzir koyup üç türlü tâifeyi içinde sâkinlendirdi. Ondan sonra ol kal'aye bir pâdişâh ko[y]du; ve bir âkil şahs ko[y]du. Ol pâdişâha "vezîr" dendi; ve bir müşfik kethüdâyı ol kal'aye emîn ko[y]du".

İmdi ol dokuz muhtelif cevâhir kim vardır: **Biri** sünüktür; ve iliktir; ve ettir; ve kandır; ve damardır; ve [deridir; ve] tırnaktır; ve kıldır; ve dokuzuncu sinirdir. **Ve iki direk** kim vardır, ayaklardır; i**ki yüz** kırk sekiz amûd sünüklerdir; **yedi yüz** yirmi kiriş sinirlerdir; on iki kapı iki gözlerdir; ve iki kulaklardır; ve iki burun deliği ve bir ağız ve bir göbek ve iki meme delikleri ve iki su yollarıdır

Ve altı taraf kim vardır: Üst ve alt; ve ön ve ard; ve sağ ve sol. **İki** kanatlar iki kollardır. **Ve on tabaka** kim vardır: Biri baştır; ve biri boyundur; ve biri göğüstür; ve batındır; ve cevftir; ve biri böğürdür; ve ucadır; ve uyluktur ve inciktir ve biri ayaktır.

Ve on hazîne kim vardır: Biri dimâğdır; ve biri uykundur [?]; ve biri yürektir; ve biri bağırdır; ve biri dalaktır; ve biri öddür; ve biri mi'dedir ve bağırsaklardır; ve böbrektir [?] ; ve onuncu hâyedir.

Ve içinde tâife kim, vardır; ve biri firiştehtir; ve biri cinndir; ve biri insdir. **Ve kal'aye** pâdişâh cândır; ve vezîri akldır; ve kethüdâsı nefstir.

Ve bir vechle dahi; rûh arşa benzer; ve kalb kürsîye benzer; ve bunların arasındaki ilm ve ma'rifet uçmaklara benzer; ve cân kuvvetleri firiştelere benzer; ve hareketleri yıldızlara benzer; anadan doğması yıldızlar doğmasına benzer; ve ölmek yıldızlar dolanmasına benzer ve a'zâlar[ı] yerlere benzer; ve sünükleri dağlara benzer; ve et toprağa benzer ve kıllar otlara benzer; ve yüzü maşrıka benzer, ve arkası mağribe benzer; ve nefesleri yellere benzer; ve sözleri ra'da benzer, ve uyumaklık mevte benzer.

Ve bir vech dahi: Cân padişâha benzer; akl vezîre benzer; ve nefs kethüdâya benzer; ve a'zâlar raiyyete benzer; ve gazab nâiblere benzer; ve tekebbürlük şeytâna benzer; ve şehvet avanlara benzer; **[24b]** ve tama' harâclara benzer.

Ve bir vech dahi budur ki: Âlemde letâfet varsa insânda dahi rûh var; âlemde melâhat varsa insânda yanaklar var; âlemde nûr varsa, insânda dahi nûr var; âlemde ziyâ' varsa insânda dahi yüz var; âlemde zulmet varsa insânda dahi saçlar var; âlemde rikkat varsa insânda dahi gönül var; âlemde dikkat varsa insânda dahi sırlar var; âlemde yücelik varsa insânda kāmet var; âlemde şems ve kamer varsa insânda gözler var; âlemde yıldızlar varsa insânda dişler var; âlemde devr varsa insânda dahi devr ve seyr var; âlemde yağmur varsa insânda dahi ibretler var; âlemde pîrler varsa insânda meskenet var; âlemde zelzele varsa insânda hareket var; âlemde karâr varsa insânda dahi vakār var; âlemde deniz varsa insânda damar var; âlemde dağlar varsa insânda sünükler var; âlemde arş varsa Âdem'de himmet var; âlemde cennet varsa insânda gönül var; cennet müşâhede makāmı ise gönül ma'rifet makāmıdır uçmağın hazînedârı Rıdvânsa gönül hazînedârı Rahmân'dır .

Hak Teâlâ bu resme cemî'-i kemâlâtı Âdem'de cem' eyledi. Ondan sonra melâikeye: ﴿ إِنِّي جاعل في الأرض خليفة ﴾ (Bakara, 2/30) [Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım] dedi.

FASL

FASS-I HİKMET-İ İLÂHİYYE FÎ KELİME-İ ÂDEMİYYE

Ey tâlib-i ilmi ilâhî! Çünkim takrîr ettik kim, insân-ı kâmil ol mevcûddur hakîkatle kim, ona "hakîkat-i muhammediyye" derler. Ve âhir mahlûktur sûretle kim, el-insânü âhir mevcûd-i halk, denildi. Vâcib gerekti kim, insânı mücmelen ve mufassalan beyân ederiz ki, ma'rifetten ma'rifet-i nefs; ma'rifet-i nefsten ma'rifet-i Rab husûle gele ki, Peygamber (a.s.) buyurmuştur: " **من عرف نفسه فقد عرف ربه** "[459] [Kendini bilen Rabbini bilir!].

Ve bu ma'rifetullâhtan netîce budur ki: Ârif-i Hak iki cihânda makbûl ve mukarreb ola; hîç hesâb ve ikâb ve azâb görmeyip muazze bi-izzi'd-dünyâ ve'l-âhireti; ve mükerrem bi'l-enbiyâi'l-izâm ve'l-melâiketi'l-kirâm bekā ve likā' serâyında mes'ûd ve mahmûd ola. Siyyemâ Seyyidü'l-enbiyâ' **Muhammed Mustafâ (a.s.)** huzûruyla ebede'l-âbidîn ve dehrü'd-dâhirîn (**اللهم ارزقنا و اياكم**) [Sonsuza dek ve ebediyyen, Allahım bizi rızıklandır; sizi de rızıklandırsın!].

Pes bilmek gerektir ki, her peygamber sıfatu'llâhtan bir sıfata mazhardır; ve ismu'llâhtan bir isme mücellâdır. Hak Teâlâ diledi kim, ismü'z-zâtın nûrundan bunların her birisinin rûhuna tecellî eyleye; ve ismu's-sıfat nûru gönüllerine müteallik ola; ve ismü'l-fi'l nûru nefislerine muzâf ola. Kaçan kim enbiyânın nefsleri mukaddes olduysa levs-i alâikten ve mutasarrıf olduysa halâyıkta pes onlara esmâ-i ef'âlden isim müteallik oldu; tâ kim bunların kuvvetlerinin eserleri âlemlere ulaşa tertîb-i enbiyâ' esmâü'l-hüsnâ tertîb üzerine düşüptür.

Evvel kim peygamberlerden zâhir oldu Âdem peygamber zâhir oldu. Ve onun rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Allah" ismidir. Ve kalb[i], ismu's-sıfât nûrunun ikisindendir ki, "er-Rahmânu'r-Rahîm"dir. Nefs[i], ismü'l-fi'lin nûrundandır ki, "Bedî'"dir. Nitekim Peygamber (a.s.) eyitti: "**إنّ الله خلق آدم علي صورت الرّحمن** " [460] [Allah,

---

[459] Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, II /361; Ali el-Kârî, **Esrâru'l-merfûa**, 351; Suyûtî, **ed-Dürerü'mensûre**, 185; a.mlf.; **el-Hâvî li'l-fetâvâ**, II/412; Zebîdî, **İthâfu's-sâde**, I /453; el-Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, I/225.

[460] **Buhârî**, İstizân, 1; **Müslim**, Birr, 110, 115; **Cennet**, 28; **Ahmed b. Hanbel**, II/ 244, 251 315, 323, 434, 519; Sadreddin Konevî, **Şerh-i Hadîs-i Erbaîn**, 28.

Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı.]. Pes Âdem cemî'-i esmâya mazhar oldu. İmdi bedî' olduğu oldur ki, fıtratu'llâh idi.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh): "Hikmet-i ilâhiyyenin ma'nâsı budur ki: Hikmet-i ilâhiyye mahalldir, sâbittir kelime-i âdemiyyede. Ve ilâhiyye bir mertebenin ismidir ki, câmi'dir cemî'-i hakāyık-ı esmâ[y]ı ve merâtibini. Kaçan kim, ismu'llâh metbû' ve mevsûf olduysa **[25a]** cemî'-i esmâya ve sıfâta; pes hikem-i ilâhiyye mahsûs oldu, kelime-i âdemiyye ve Âdem Allah Teâlâ'ya halîfe olmak [i]çin mahlûktur. Öyle olsa Âdem bir mertebe oldu, câmi' oldu cemî'-i merâtibi; ve Âdem mir'ât vâki' oldu mertebe-i ilâhiyyeye; ve kābil oldu cemî'-i esmânın zuhûruna. Ve murâd kelime-i ademiyyeden, rûh-i külliyyedir ki, mebde'dir nev'-i insâniyye. Ve geri kalan peygamberleri dahi buna kıyâs eyle; her biri bir isme mazhardır".

Kaçan kim, Hak Teâlâ dilediyse esmâü'l-hüsnâ i'tibârıyla ki, kendinin aynını göre; bir emrdeki cemî'-i emr-i ilâhî ona mahzûr ola ve onda zâhir ola. Zîrâ ki , kişi kendi nefsini mir'âtsız gördüğü, mir'âtla gördüğü gibi değildir. Öyle olsa Hak Teâlâ âlemi îcâda getirdiği vakt mücellâ olmamış bir mir'ât gibi idi. Hükm-i ilâhî onu mücellâ eyledi ve kābil oldu rûh-i ilâhiyyenin nefhine. Ol rûh-i ilâhî kābil olmak değildir; illâ feyz-i akdesten.

Ve feyz-i akdes oldur ki, mazhar taleb eylemeye; hazret-i ahadiyyetten zâhir olur vâhidiyyet[e; ondan] mertebe-i akliyye[ye] ve ondan mertebe-i levhiyye[ye]; ve ondan tabîat-ı külliyye[ye]; ve ondan heyûlâ-i cismâniyyeye; ondan arşa; ondan kürsîye; ondan seb'-i semâvât[a]; ondan merâtib-i külliyyeden merâtib-i cüz'iyyeye hattâ insâna gelince. Öyle olsa emr-i âlemin celâsın[ı] iktizâ' etti; tâ kim, kemâlât-ı ilâhiyyenin zuhûru onda hâsıl ola. Pes insân mazhar oldu cemî'-i esmâya ve sıfâta; ve Âdem ol âlemin ayn-ı celâsı oldu ve ol sûretin rûhu oldu. Zîrâ kim, onun vücûduyla âlem tamâm oldu; ve hakāyık ve maânî zâhir oldu.

Bilmek gerektir ki, Âdem'e insân ve halîfe derler, niçin? Onun [i]çin derler ki: İnsân olduğu oldur ki, hîç kimse Hakk'la bunculayın üns tutmadı; pes Hakk'la üns tutan bu oldu. Onun [i]çin Hak Teâlâ âleme onunla nazar eyledi ve bunun sebebiyle

âleme rahmet eyledi. ﴿ وما أرسلناك إلاّ رحمة للعالمين ﴾ (Enbiyâ', 21/107) [(Resûlüm!) Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.] yerine geldi.

Kaçan kim, Hak Teâlâ tecellî ettiyse zâtıyla zâtına, cemî'-i sıfâtını ve kemâlâtını zâtında müşâhede eyledi. Zîrâ ki, kemâlâtına insân[ı] mir'ât bıraktı ve evvel hakîkat-i muhammediyye[yi] zâhir etti hazret-i ilmiyede. Pes cemî'-i hakāyıkın vücûdu onunla mevcûd oldu, vücûd-i icmâlî onların üzerine şâmil olduğu [i]çin mertebe-i ilâhiyye[ye] benzediğinden ötürü ki, câmi'dir cemî'-i esmâ[ya]. Ondan sonra Hak Teâlâ cemî'-i âlemi îcâda getirdi. Nitekim **Peygamber (a.s.)** buyurdu ki: "**أوّل ما خلق الله نوري** " [461] [Allah'ın ilk yarattığı şey nûrumdur.]. Ondan sonra geri kalan mevcûdâtı yarattı.

İmdi işbu şühûd-i ezelî ve îcâd-ı ilmî oldu. Ve ayn[ı] ibârettir Hak Teâlâ nazar etmekten; ve dahi rahmet-i rahmâniyye ve rahîmiyye ifâza etmekten. Zîrâ ki, cemî'-i kemâlât vücûda gelmek lâzımdır kim, ol rahmet-i asliyyedir ki, cemi'-i âlem tamâm oldu onun vücûduyla. Onun [i]çin âlemin rûhu oldu. Ammâ nişân-ı unsuriyye muahhar oldu. Niçin?

Onun [i]çin ki: Hakāyıkın vücûdu mukaddemdir hâricdeki vücûdundan; tâ kim, bu hakāyıkta vücûdu kutb-i câmi' ola ve hareket-i devriyye-i mâneviyye onunla tamâm olur. Onun [i]çin derler ki, evliyânın ilmi tezekkürüdür, tefekkürü değildir. Kaçan kim, insânın ayn[ı] hâricde mürekkeb olduysa te'hîr etmek vâcib oldu.

Nitekim, hâtem mahalldir nakş[a]. Pes hâtem mukaddemdir nakştan. Zîrâ ki pâdişâhın hazînesi ol mühürle tamâm olur. Ve insâna halîfe derler işbu i'tibârla onun [i]çin ki, Hak Teâlâ **[25b]** halkini insânla saklar. Nitekim hazâin mühürle saklanır, kaçan kim pâdişâhın mührü dâim ola; hîç kimse onu açmaya kādir olmaya. Pes Âdem ilmi saklamakta Hakk'ın halîfesi oldu.

Pes insânın mertebesi cemî'-i merâtibden üç vechle efdal oldu: **Biri budur ki:** Râci'dir hazret-i vâhidiyyete. Onun [i]çin ki, her nesne kim mevcûddur, ondan mevcûddur. **İkinci budur ki:** Râci'dir hazret-i imkâniyyeye ki, câmi'dir cemî'-i

[461] **Keşfu'l-hafâ**, I/311; **Ahmed b. Hanbel**, V/531.

hakāyık-ı mümkinâtı. **Üçüncü budur ki:** Râci'dir tabî'at-ı külliyye ki, muhîttir âlem-i rûhânî ve âlem-i cismânî[yi].

Be-dürüstî zât-ı ilâhiyye ki, zâhir olur insânla zâhir olur. Eğer insânı bilseler bilirlerdi ki, Hak Teâlâ müsebbih ve mukaddistir. Kendini mazâhirinde görmez misin ki, tevvâb ve gaffâr ve rahîm ve müntakim bunlar muhâlefeti ve günâhı muktezîdir! Ve hikmet-i ilâhiyye insândan muhâlefet zâhir olmayı muktezîdir; tâ kim Hakk'tan gufrân ve rahmet zâhir olsun için. Nitekim **hadîs-i kutsîde** geldi: Hak Teâlâ eyitir : "Eğer siz günâh işlemesenizdi, sizi giderip ve ayrık halk yaratırdım. Onlar günâh işlerdi ve yine istiğfâr ederlerdi ve ben dahi onları yarlığardım" dedi.

Bilmek gerektir ki, günâh inkisârı ve iftikârı muktezî olur. Öyle olsa Allah'ın rahmetini taleb eder ve günâh işlemek ucbunu muktezî olur ve ucub eşerr-i günâhtır.

Nitekim **Peygamber (a.s.)** eyitti: "Eğer siz günâh işlemeseydiniz korkardım ki, eşedd-i günâh kim, ucbdur; onu işleseydiniz". Bundandır ki, Hak Teâlâ Âdem'i iki kudret eliyle yarattı: Biri sıfat-ı celâliyye ve biri sıfât-ı cemâliyye[dir]. Pes Hak Teâlâ bize edeb öğretti. Allah'la nice etmek gerek ve her kim ki, Hak Teâlâ edebledi âmennâ halefen oldular. Ve Hakk'ın kelâmı ayn-ı mütekellimdir bir mertebede; ve ma'nâdır, kāimdir bir mertebede dahi kelâm-ı nefs gibidir.

Be-dürüstî ol kelâm-ı nefs mürekkebdir hurûf-i asliyye-i ilâhiyyeden ki, ibâretttir Hakk'ı idrâk etmekte; eşyâda vahdâniyyet i'tibârıyla ki, mefâtihtir. **Evvelki** miftâh ibârettir mefâtih-i gaybdan ki, esmâ-i zâtiyyedir; ve dahi ümmehât-ı şüûn-i asliyyedir, mâhiyyât onun levâzımındandır. **İkinci** taakkül-i mâhiyyâttır ilm-i zâtiyyede. Peygamber imtiyâz ettiği i'tibârla ki, hazret-i imtiyâzdır ki, ekâbir-i muhakkıkîn ona işâret ederler ve eyitirler: "Eşyâ mürtesimdir nefs-i hakkta".

İmdi fark nedir kim, muhakkıklar zevki arasında? İrtisâm muhakkıklar katında ilmi vasf etmektir, imtiyâz-ı nisbiyye zâttan zâtı vasf etmek değildir min-haysü-hiye [O, -kendisi- olmak i'tibârıyla.]; ve dahi ilmî olduğu haysiyyetle değildir. Pes mâhiyyeti taakkül etmek hazret-i ilmiyyede harf-i ma'nevîdir ve eyitirler ki: "Umûr-i külliye ya'nî hakāyık ki, lâzım ola tabâyi'-i mevcûdâta hâricde; hayat ve ilm ve medh ve irâdet gibi bunlar umûr-i akliyyedendir. Ya'nî mevcûdladır akılda.

İmdi ol isimlerde hikem vardır vücûd-i ayniyyede. Zîrâ ki, a'yân-ı sâbite ma'lûldur esmâya ve esmâ' sıfata maiyyetle bile. Pes öyle olsa a'yân hâsıl olmaz, illâ sıfâtla bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ kendini vasf etti "zâhir" ve "bâtın" diye. Ve insânı dahi îcâda getirdi rûhu ile âlem-i gaybdandır; ve cisimle âlem-i şehâdetten; tâ ki, biz dahi idrâk eyleriz âlem-i ceberûttan ve âlem-i melekûttan; gaybımızla ve rûhumuzla ve kalbimizle ve kuvvetlerimizle. Ve zâhiri idrâk eyleriz şehâdetimizle, ve kuvvet-i muntabı'mızla; ve gayb-i hakkı idrâk eyleriz esmâsı ve sıfâtı i'tibârıyla; ve zâhir-i hakkı idrâk eyleriz esmâ-i gaybiyye ile.

Ve Hak Teâlâ kendini **[26a]** vasf eyledi rızâ' ve gazabla; ve insânı dahi îcâda getirdi havf ve recâ' ıssı etti. Ve bu havfla, recâ', rızâyla gazaba lâzım gelir; gazabdan korkarız rahmetine recâ' ederiz. Ve Hak Teâlâ kendini vasf etti, celâl ve cemâlle. Cemâl oldur ki, lutfuna müteallik ola; ve celâl oldur ki, kahrına müteallik ola. Ve insânı dahi îcâda getirdi heybetle ve ünsle; heybetimiz cürre-i kibriyyede celâl-i a'lâdan[dır]; ve ünsümüz muvânesettir cemâl-i eclâdan. Ve Hak Teâlâ kendini vasf etti hicâb-ı zulmâniyye ile ki, ecsâm-ı tab'iyyedir; ve hicâb-ı nûrâniyye ile ki, ervâh-ı lutfiyyedir.

Nitekim **Peygamber (a.s.)** eyitti: "Hak Teâlâ'nın yetmiş bin hicâbı vardır nûrdan ve zulmetten. Eğer ol hicâbları keşf eyleseydi kim, ona "sübuhât" derler vech-i nûru, cemî'-i mevcûdâtı yakardı". Pes âlem-i keşfle latîf arasındadır, ya'nî Hak Teâlâ idrâk olunmazdı ve kimse Hakk'ı bilmeğe kādir olmazdı; eğer nefsini bilse Hakk'ı bilirdi. Onun [i]çin ki, tâlibin zâtının hakîkati zât-ı ilâhiyyenin aynıdır. İşbu ma'rifet kimseye müyesser olmaz; illâ insân-ı kâmile olur. Ancak öyle olsa âlemin seyyidi ve halîfesi insân oldu. Onun [i]çin ki, Hak Teâlâ Âdem'i celâl ve cemâl eliyle tahmîr eyledi, ikrâm etmek için.

Nitekim buyurur: ﴿ **ولقد كرّمنا بني آدم وحملناهم في البرّ والبحر** ﴾ (İsrâ', 17/70) [Biz, hakîkaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, karada ve denizde (vasıtalarla) taşıdık.] ve dahi İblîs'e eyitti: ﴿ **ما منعك أن تسجد لما خلقت بيديّ** ﴾ (Sâd, 38/75) [İki elimle yarattığıma seni secde etmekten meneden nedir?].

İmdi işbu tekrîm etmek değildir; illâ ayn-ı cem'iyyedir ki, iki sûretin arasında[dır]: Biri hakāyık-ı kevniyyenin sûreti ve biri hakāyık-ı ilâhiyyenin sûreti. Ve

İblîs işbu cem'iyyetten mahrûmdur ve İblîs'in bundan nasîbi yoktur. Bundan ötürüdür ki, âleme kimse halîfe olmadı; illâ Âdem halîfe oldu. Eğer Âdem muttasıf olmasaydı işbu kemâlâtla, âlemi tedbîr etmek nice kādir olaydı. Pes öyle olsa insânın her ferdinin nasîbi vardır hilâfetten. Eğer Hakk'ın nazarı olmasaydı sıfâtıyla ve esmâsıyla mevcûdâtta, ol tecellî-i ilâhî zuhûra ve vücûda gelmezdi. Onunçün ki, insân bi-nefsihi ma'dûmdur. Pes iftikār hâsıl oldu âlemden Hakk'a vücûdda ve kemâlâtta; ve zuhûrun tevakkufu sâbit oldu Hakk'tan âleme.

Ve tevakkuf şol esmâyladır ki, âlemin zâtını taleb eder. Tevakkuf zât-ı ilâhiyyenin değildir; ve ol vechle ganîdir âlemlerden. Pes insân Hakk'tır ve halktır rubûbiyyeti i'tibârıyla; âleme mevsûf olduğu i'tibârla; ve sıfat-ı ilâhiye ile. Ya'nî insân çünkim, mevsûftur sıfât-ı kâmile ile; ve sıfât-ı kâmile evvelen bi'z-zât Bârî Teâlâ'nındır ve sâniyen bi'l-arz insâna feyz olmuştur. Bu sebebden Hakk'a manzar ve mazhardır ve bunun vâsıtasıyla kemâlât-ı âleme muâzırdır bi-kader-i kābiliyyât her bir mevcûdda i'tâ' olunmuştur.

Pes mürebbî tamâm âleme bi-kaderi isti'dâdât insândan kemâl olur; insan Hakk'tır demek bu vechledir. Bu değil kim, ayn-ı insân ayn-ı zât-ı Hak ola. Zîrâ Hak **وحده لا شريك له** [O, şeriki olmayan tektir!]' dir. Ve insân ve âlem yok[i]ken vardı ve **هو الآن ما كان** [O, şu anda da olduğu gibidir]' dır; tebdîl ve tağyîr olmadı ve olmaz. ﴿ **سبحان الله عمآ يشركون** ﴾ (Tûr, 52/43) [Allah, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir.]

Ve "ene'l-hakk" diyenin dahi murâdı bu idi. Ammâ görürler ki, "ene'l-hakk" lafzında hasr müsned ve müsnedün ileyhe mefhûm olur. Pes ehl-i zâhir: "Küfürdür" derler. Velî ehlullâh bu vechle takrîr ettiler ki: "Mansûr mahv-i mahz oldu. Bilâ-ihtiyâr kendinden bu lafz sâdır oldu" derler.

Zîrâ kaçan kim, insân maâniyye-i zât eylese vücûd-i mahzda mahv-ı mahz olur **[26b]** makām-ı vusûl tamâm olur tecellî-i zâttan. Ne kim gelse onu, ârifler Hakk'a isnâd ederler bu makām-ı keşfl ile ma'lûm olur. Ehl-i hicâb bu mertebeye eremezler. Ondan ötürüdur kim, ehlullâh bu makāma erişdikleri bir nice yerden haber verirler kim, ehl-i

zâhir ona "küfr" dediler. Velî, bunlar bu âlemden insilâh bulup tayy-i hüviyyât ederler, nûr-i zâta vâsıl olurlar.

Her kim, akvâlden ve ef'âlden sâdır ola fi'l-hakîka ma'zûr olurlar ve bi'l-hakîka hôd-ma'lûmdur. Herşey kim, mevcûd ola Hakk'tan zâhir olur. Bu makām dakîk-i makāmdır; mahcûb erişmez mashûb erişir, görür, bilir. Nitekim kâmiller demiştir : "Ammâ bu söz nitekim denildi".

Şi'r:

هيهات ان يصطاد عنقاء البقا بلعا بهن عناكب الأفكار

[Anka'yı avlamak nasıl mümkün olur ki; uzak örümcek kafalar onu yutmuşken.]

Hâsıl-ı kelâm bu oldur kim, her söz kim meşâyihten sâdır oldu; idrâk olursa hûb ve ger idrâk olmazsa inkâr etmeyeler. Bunu, geri meşâyih bilir diyeler bu mesâile, deryâ-yı ummândır dediler. Onun [i]çindir kim; bir tâife vardır ki, ölen şehîd, öldüren gāzî[dir]. Bunlar şarâb-ı ilâhiyyeden mest olup, hakîkatten haberler söyleyenlerdir. inşâ'-Allâhu Teâlâ bu kelâmı hakîkatle câ-be-câ beyân ederiz bilâsız; ve ammâ halk olduğu bi-i'tibâr rubûbiyyet ve ubûbiyyettir. Ve neş'et-i rûhânî ile Hakk'tan olur ve neş'et-i cismânîyle halka ulaştırır.

Ve bu nedir kim devleti dâim oldu ve mertebesi kemâl buldu. Pes nefs-i vâhidedir; akl-ı evvel rûh-i muhammediyyedir ki, hakîkatte zâhir oldu neş'et-i unsuriyyede.

Nitekim Peygamber (a.s.) eyitti: "**أوّل ما خلق الله نوري** "[462][Allah'ın ilk yarattığı şey nûrumdur]. Ve ol nûr oldur ki, Hak Teâlâ nev'-i insânîyi ondan yarattı; belki cemî'-i mahlûkātı ol nûrdan yarattı. Onun [i]çin ki, hakîkat-i insâniyye ona mazâhirdir cemî'-i avâlimde. Ol ki mazhardır âlem-i ceberûtta; rûh-i küllîdir, müsemmâdır akl-ı evvel ile ki, Âdemdir ve Havvâ nefs-i külliyedir. Ve Âdem âlem-i melekûtta nefs-i külliye ki, nüfûs-i cüz'iyye-i melekûtiyye ondan mütevellid olur. Ve Havvâ tabiiyye-i küliyyedir ki, ecsâmda ve âlem-i mülkte. Ve Âdem âlem-i mülkte "ebü'l-beşer"dir.

[462] Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, I/311; **Ahmed b. Hanbel**, V/317.

Pes öyle olsa Âdem üçtür: Ya'nî biri âlem-i ceberûttadır; biri âlem-i melekûtta ve biri âlem-i mülktedir. Ya'nî halîfedir, ezelen ve ebeden. Ve Havvâ dahi üçtür: Biri âlem-i melekûtta; ve biri âlem-i ceberûtta; ve biri âlem-i mülkte[dir].

İmdi bu söz tenbîhtir mütekellimler için ve irşâddır tâlibler için. Pes öyle olsa Âdem, nefs-i vâhidedir.

Ve bilmek gerektir ki, insân iki kısım üzerinedir: Bir kısmı zulmettir ve bir kısmı nûrdur. Ol kısmı ki, zulmettir üç kısimdır: Bir kısmı zulm ettiler beytu'llâh[a]; ve bir kısmı zulm ettiler arşu'llâh[a]; ve bir kısmı Allâh['a] taaddî ettiler. Onlar ki, beytu'llâh[a] zulm ettiler; onlar fâsıklardır ve halka zulm edenlerdir. Ve onlar ki, arşu'llâh[a] zulm ettiler; onlar felâsife[dir] ve dehriyyedir ve mücessimedir. Onlar arş'ullâh mekândır, derler. Onlar ki, Allah Teâlâ'ya taaddî ettiler taşa ve ağaca taptılar, abdu'l-esnâm oldular.

Ammâ ol kim nûr-ı kısmdır; ol dahi üçtür: Biri vâsıl oldular beytu'llâh[a]; ve biri vâsıl oldular arşu'llâh[a]; ve biri vâsıl oldular Allâh['a]. **Onlar kim** beytu'llâh[a] vâsıl oldular, avâmu'l-mü'minîndir; onlar ki arşullâh[a] vâsıl oldular, havâssu'l-mü'minîndir; onlar kim Allâh['a] vâsıl oldular, enbiyâdır ve evliyâdır. Onlar dahi iki kısım üzerinedir: **Birisi** vâsıl oldular sıfatu'llâh[a]; ve birisi vâsıl oldular nûru'llâha.

FASS-I FÎ HİKMET-İ NAKŞİYYE FÎ KELİME-İ [27a] ŞÎT (a.s.)

Bundan murâd Şît'e, Hak Teâlâ vahy-i ulûm ve atâyâ-i ilâhiyye[y]i kalbine ulaştırmaktır; ve Şît'in ma'nâsı hibetu'llâhtır İmrâniyyece. Bu sözün tahkîki budur ki: Şît (a.s.) taayün-i icmâlin evveli olduysa Hak Teâlâ diledi ki, onu tafsîl eyleye nefes-i rahmânîyle; ve nefes-i rahmânî ibârettir vücûd-i inbisât etmekten a'yân-ı sâbiteye hazret-i vehhâbdan.

Bilmek gerektir ki, mertebe-i ilâhiyyeden sonra mertebe-i mebdâiyyettir. Ve ol mebdâiyyet hâsıl omaz; illâ nefes-i rahmânla olur vücûd-i a'yânında; tâ kim, vücûd zâhir olsun için. Pes hikmet-i nakşiyye vârid oldu hikmet-i ilâhiyyeden. Ve Şît'in nûru, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Melik"tir. Onun [i]çin ki, atasından sonra mâlik oldu atası neye kim mâlik olduysa. Ve kalbi, ismü's-sıfât nûrundandır ki, "el-Berr"dir. Onun için ki, atasına ve anasına iyilik eylerdi. Ve nefsi, ism-i fi'lin ikisindendir; biri "Câmi'" ve biri "Muğnî"dir. Onun [i]çin ki, kemâlât-ı insâniyye ki, atasından ona mîrâs değdi onu câmi' idi. Ve muğnîye mazhar olduğu oldur ki, dünyâdan ganî idi. Kaçan kim, Şît'in taayyün-i feyz[i] vehyi i'tibârıyla olduysa **Şeyh-i Kâmil** onu tahkîk-i atâyâda getirdi.

Bilmek gerektir ki, zâhir atâlar iki türlüdür: Biri budur ki: Kul elinde ilm-i kesbî gibi; [ve biri budur ki: Kul elinde ilm-i keşfî gibi. İmdi bu atâlar yine iki kısm üzerinedir:] Ve biri atâyâ-yı zâtiyyedir; ya'nî atânın mebde'i zâtdır. Ve biri atâyâ-yı esmâiyyedir; ya'nî atânın mebde'i sıfattır.

Ve atâyâ-yı zâtiyyenin merâtibi vardır; ve evvelki mertebe budur ki: Feyz-i akdesdir; ya'nî feyz ola zâtından yine zâtı [i]çin; ve ol feyzden a'yân-ı sâbite ve isti'dâtları hâsıl olur. İkinci mertebe oldur ki: Zâttan feyz ola tabâyi'-i külliyye ki, a'yândan hâricdir. Üçüncü mertebe oldur ki: Zâttan feyz ola eşhâs-ı mevcûde üzerine bi-hasebi'l-merâtibi ve atâyâ-yı esmâiyye bunların hilâfıncadır.

Ve ehl-i zevk katında bunların arasında fark vardır; ya'nî tecelliyât kim, rûhtan ve kalbden nâzil olur nefse; hissle bilir zevk ile idrâk eyler.

İmdi işbu makām efrâd makām[ı]dır. Hak Teâlâ esmâ-i ilâhiyye ile kimseye tecellî eylemez illâ efrâda. Nitekim atâyâdan vardır suâl-i lafziyye [i]le muayyende; ve

yâhûd [gayr-ı] muayyende; ve yâhûd suâl-i lafziyyeden olmaya. Ve Hakk'tan nesne isteyenler iki türlüdür: Biri oldur ki: Hak Teâlâ onu verdi ve tabîatta isti'câl ko[y]du nesne istemekte. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ وكان الأنسان عجولا ﴾ (İsrâ', 17/11) [İnsan pek acelecidir!]. Ve biri oldur ki: Hak Teâlâ'nın ilmi nice ise ol dahi onu ister, hak Teâlâ'nın ilmine tâbi' olur; yâhûd Hak Teâlâ dileğini akl-ı evvelde yazdı ki, ol "ümmü'l-kitâb"dır; ve yâhûd nefs-i külliyede yazdığı ol "kitâb-ı mübîn"dir; yâhûd nefs-i muntabıada yazdı ki, ol kitâb "mahv-ı isbât"tır.

Ve ehl-i huzûrun gāyeti oldur ki; isti'dâtlarıyla bilirler, hangi zamânda gerekse olsun. Ve ehl-i huzûr iki kısımdır: **Biri** oldur ki: İsti'dâtla bilirler. Onlar onlardır ki, istidlâl edicilerdir eserden müessire. Ve biri oldur ki: İsti'dâtlarından bilirler; hâcetleri kabûl olduğu onlardır ki, müessirden esere istidlâl edicilerdir. Onun [i]çin ki, a'yân-ı sâbiteye muttali' olmuşlardır. ﴿ وفي كتاب مرقوم يشهده المقربون ﴾ (Mutaffifîn, 83/20,21) [O, yazılmış bir kitaptır. Ki ona mukarrabûn (melekler, Allah'a yakın olanlar) şâhid olurlar.]. Ve bu kısım kâmillerdir ve gayrını dahi tekmîl etmeğe kādirlerdir. Ve bu kısım oldur ki, bunlar Hakk'tan nesne istemezler isti'câl ile **[27b]** ve ne imkânla; belki Hak Teâlâ'nın emrine imtisâl edip nesne dilerler.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ ادعوني استجب لكم ﴾ (Mü'min, 40/60) [Bana dua edin, duanızı kabul edeyim.]. Ve tamâm abd-ı mahz budur ki, onun [i]çin ki himmeti seyyidinin evâmirine imtisâl etmektir. Şol haysiyyetten cemî'-i nazarı Hakk'tır; ve makām-ı vahdette cem'an ve tafsîlen hîç Hakk'tan dünyevî ve uhrevî murâdları yoktur. Hemîn maksûdları ol emre imtisâl etmektir. Nitekim Eyyûb ve gayrısı hâl [i]le istediler. Nitekim muktezîsi ol belâları gidermeye yine hâl [i]le isterler. Pes Hak Teâlâ ol belâları onlardan giderdi.

Geldik imdi ikinci kısma kim: Suâl-i lafziyyeden olmaya; belki lisân-ı hâlle ve isti'dâdıyla ola. Bu isti'dâdıyla nesne istemek şân-ı kümmeldendir, sâlikler hâlinden değildir. Pes öyle olsa isti'dâd-ı hafî suâldir. Bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ'nın hükmü vardır, kazâ-i sâbıkada bunların vücûdları üzerine. Pes lâ-büdd olur kim, Hak Teâlâ'dan kemâl ve noksân bunlara mukadder ola ve erişe. Öyle olsa talebden fâriğ olurlar ve halka müteallik olmazlar. Kat'-ı alâik, kat'-ı avâik, kat'-ı makāmât ettiler; ta kim gönülleri açılmış mir'ât gibi ola. Hakāyık ve tecelliyât onda zâhir ola; ve ondan sonra

nefislerinden ve nefsânî garazlardan gāib olalar. Ve Hakk'ta fânî olup yine Hakkla bākî olalar.

İmdi ma'lûm oldu kim; her nesne kim, a'yân-ı sâbitede vardır. Hak Teâlâ onu atâ' eder mevcûdât-ı hâriciyyeye. Ve ehlullâhtan bir sınıf vardır ki, ehl-i müşâhededir. Onların kemâli a'lâ makāmdadır. Zîrâ ki, sırr'ul-kadere muttali' olmuşlardır. İmdi bu müşâhede kimseye hâsıl olmaz; illâ fenâ'-i tâmmdan sonra olur Hakk'ta; ve bekā bulmaktır Hakk'ın bekâsıyla ve tecellîsiyle kim, sıfat-ı ilmiyye ile tecellî etti ona; tâ kim, ilmde ulemâ-yı râsihînden olalar.

İmdi, bu keremler kula Hak Teâlâ'nın inâyetindendir sefer-i sâbitede ki, Hakk'la yine sefer etmekte. **İmdi** bu, sefer-i sâbite iki kısım üzerinedir: Biri budur ki: Sırru'l-kaderi mücmelen bilir. Ve biri budur ki: Mufassalan bilir. Ve bu sırru'l-kaderi tafsîl [i]le bilmek a'lâdır icmâlle bilmekten. Zîrâ her nesne kim, Hak Teâlâ'nın ilminde vardır; yâ budur ki, Hak Teâlâ ona hâlle bildire; yâhûd keşfle bildire a'yân-ı sâbitesinden.

Ve Muhammed Mustafâ (a.s.) cemî'-i a'yân[a] muttalî' olmuştur. Pes Hazret-i Resûl'ün aynı mazhar vâki' oldu. İsm-i câmi'-i ilâhiyye[ye]. Nice kim, ism-i câmi' muhîttir cemî'-i esmâ-i ilâhiyye[y]i onculayın Hazret-i Resûl'ün dahi a'yân-ı sâbitesi muhîttir, cemî'-i a'yânı sâbite[y]i. Eğer bir kişinin a'yân[ı] muhît olmasa aslâ, ol kişi kendinin a'yân-ı sâbitesini bilir. Ancak onu dahi icmâlle bilir ve dahi şol kimesnenin ki, keşfi ol keşf sebebiyle ilmullâhta ne varsa ba'zı mahlûka nazar muttali' olur. Ve ol kişiyle olsa kâmile olur inâyet-i ilâhiyye ile.

İşbu sözler makāmât-ı mükâşefâtının nihâyetidir, sefer-i sânîde. Nitekim sâlik sefer-i sâliste müşâhede eyler anâsırdan mütevellid olanın cemî'sî tâ kıyâmete varınca henüz onlar vücûda gelmeden; hattâ kutb, cemî'-i mevcûdâtın merâtibini bilmeyince kutubluğa lâyık olmaz.

Ve bu cemî'-i merâtib-i mevcûdâtı bilmek mümkin olmaz illâ a'yân-ı sâbite[yi] bilmek [olur]. **Ve bu atâlar** iki türlüdür: Biri zâtiyyedir; ve biri esmâiyyedir. Ol kim, zâtiyyedir tecellî-i ilâhiyye ile olur ism-i câmi'den ki, bir i'tibârla ismü'z-zâttır ve bir **[28a]** i'tibârla dahi ismü'z-zât maa-cemîu's-sıfâttır. Ve bu esmâü'z-zât ve tecellî-i

zât ebeden kimseye olmaz; illâ ol tecellî olduğu kişinin isti'dâdına göre olur. Onun [i]çin kim, insân-ı kâmil vücûd-ı mutlaktır, nasîbi vardır. Ol kişinin a'yân-ı sâbitesidir; belki Hakk'ın mir'âtında kendinin a'yân-ı sâbitesin[i] görür.

Zîrâ Hak Teâlâ münezzehtir suverden. Pes öyle olsa Hak Teâlâ a'yân-ı sâbite[y]i mir'ât gibi yarattı, tâ ki zâtıyla ol mir'âtta tecellî eyleye. Kaçan mir'âta nazar eyleseler, ol mir'âtta kişi kendinin sûretini göre, mir'âtı görmeye. Pes ma'lûm oldu kim, zât-ı ilâhiyyeyi görmek mümkin değildir; illâ hicâb-ı sıfâtiyyesinin mâverâsında esmâyla görünür.

Nitekim, **Şeyh (kaddesallâhu sırrahû)** *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de öyle zikr etti ki: "Senin zâhir vücûdun mir'âttır, onunla a'yân-ı sâbite zâhir olur. Ve ol a'yân-ı sâbiteyle, vücûd-i mutlakın sıfâtı ve esmâsı, esmâsının ahkâmı zâhir olur". İmdi, vücûd-i mutlakı işbu resme bilmek Hazret-i Resûl'ün (a.s.) ilmiyle olur; ve geri kalan resûller, ve enbiyâ' ve evliyâ', onun mişkâtinden olurlar. Zîrâ ki, "seyyidü'l-kevneyn" oldur.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) bunda bir remz söyler ve eyitir: "Enbiyâdan ve evliyâdan hîç kimse bu yolda nesne görmez; illâ meğer ki, hâtemü'l-evliyânın mişkâtından görürler ki, **Îsâ (a.s.)**'dır. Zîrâ ki, risâlet ve nübüvvet münkatı' olmaz. Pes öyle olsa Muhammed Mustafâ (a.s.) dahi ol hâss makāmda siyâdet [i]le zafer buldu" der.

İmdi işbu söz, mekr ve fitnedir. Zîrâ ki, bu sözün gerçekliğine burhân-i nazarî ve aklî ve şer'î yoktur. Zîrâ ki, hâtemü'l-evliyâ' iki türlüdür: Birisi: Hâtemü'l-evliyâdır mutlakan; ve **birisi:** Hâtemü'l-evliyâdır mukayyeden. **Pes** velâyet-i mutlaka Îsâ'nındır (a.s.); **velâyet-i** mukayyede Şeyh Mağribî'nindir (rahmetullâhi aleyh).

Ve Dâvûd Kayserî (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Mürseller evliyâ' oldukları i'tibârla nesne görmezler; illâ hâtemü'l-evliyânın mişkâtından görürler". Bu sözlerden lâzım gelir ki, enbiyâ' cemî'si muhtâc olalar Îsâ' ya (a.s.); ve istifâdeleri Îsâ'dan ola. Bu söze dahi delîl-i kat' yoktur.

Nazar-ı sahîh budur ki: Edille-i kāhire vârid oldu ve hüccet-i bâhire sâbit oldu ki, bizim Peygamberimizin **(sallallâhu aleyhi ve sellem)** velâyeti iki kısım üzerinedir:

Biri budur ki: Velâyeti kendi ile Hak arasındadır. İşbu yola kimse kadem basmamıştır. İkinci kısım oldur ki: Kendi ile halk arasında ola. Onun [i]çin ki, cemî'-i mahlûkāt mazâhir-i halktır, mertebeleri i'tibârıyla. Pes öyle olsa cemî'-i enbiyâ' ve evliyâ' Muhammed Mustafâ'ya (a.s.) teveccüh eylediler. Zîrâ ki, cemî'-i âlemlere kemâlâtı kasem eyleyen oldur va'llâhu Teâlâ muti'dir. Pes öyle olsa resûller, enbiyâ' ve evliyâ' onun velâyet-i mişkâtından olurlar. Pes istimdâd bi'l-ittifâk âlemde Muhammed Mustafâ (a.s.) rûhundan feyz olur.

Pes Îsâ nice ulu olur cemî'-i enbiyâdan? Husûsan ki; resûllerin ululları ki, "halîlullâh" ve "kelîmullâh" ve "rûhullâh"tır ki, onlar Allah Teâlâ'dan istediler ki, onları Muhammed ümmetinden eyleye. Belki, cemî'-i âlem onun ümmetidir; ba'zısını da'vetle ve ba'zısını icâbetle. Pes hazîne olmak ve mişkât olmak kimseye lâyık değildir; illâ Muhammed Mustafâ hazretlerinin (a.s.) nübüvveti ve velâyetiyle olur.

Ammâ Îsâ (a.s.) gökten nâzil olmak **[28b]** bundan değildir ki, hâtemü'l-evliyâ' ve yâhûd mişkât ola; belki Deccâl'i öldürmek için nâzil ola. Onun [i]çin ki, Deccâl mazhar-ı dünyâdır ve Îsâ ol dünyâyı terk eyledi. Pes Deccâl'i Îsâ öldürmek münâsib oldu. Ve bir i'tibârla dahi budur ki: Cem'iyyet-i muhammediyye dâiresinde dâhil olmak içindir, Îsâ gökten nâzil olmak tâ kim, ol dâire sebebiyle kemâl bula.

Ve Hak Teâlâ mu'tîdir, cemî'-i hazîneler onundur. Bi-kaderi ma'lûm kime dilerse atâ' eder. Evvelkim halka Hakk'tan feyz olur; vücûd ve rûh-i feyz olur. Ondan sonra bunlara tâbi' olanlar feyz olur. Pes Hak Teâlâ cemî'-i halka atâ' eder, ne kim a'yân-ı sâbitesi iktizâ' ederse mahlûk ile olur; ve Hak Teâlâ'nın esmâsı gayr-i müşâhîdir. Zirâ ki, cemî'sinin asl[ı] ümmehât-i esmâdır ve hakîkat[i] atâ' eder. Her isim ki, zâhir ola; ve hakîkat-i ilâhiyyenin ittisa'ından aslâ şey' mükerrer olmaz.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **بل هم في لبس من خلق جديد** ﴾ (Kāf, 50/15) [Doğrusu onlar, yeni bir yaratıştan şüphe içindedirler.]. İşbunu böyle bilmek atâ'dır; ve Şît'in ilmi, halkı böyle bilmektir. Ve Şît'in, rûhu cemî'-i ervâha mümiddir; hâtemü'r-rusul rûhundan ayruğuna. Zîrâ ki, ona meded Hak Teâlâ hazretindendir. Belki cemî'-i ervâha mâdde onun rûhundandır. Eğerçi, kısm-ı unsurî i'tibârıyla bilmezse hakîkat i'tibârıyla bilir. **Ve dahi** bu sebebdendir ki, Şît esmâ' bilmeye mahsûs oldu; ol esmâ'

mefâtihu'l-atâyâdır ve miftâh-i atâyâ onun elindedir. Zîrâ ki, mazhar-ı vehhâbdır be-dürüstî Hak Teâlâ Şît'i Âdem'den geri âdeme hibe etti.

Onun [i]çin ki, "**el-veledu sırri ebîhi"** [Çocuk, babanın sırrıdır]'dir. Ve her atâ' ki, âlemde vardır, iş bunculayındır. Onların a'yân-ı sâbitesin[i] bi-hasebi kābiliyyet ile iktizâ' eder. Ve Hak Teâlâ ona îcâd eder ve ol kābiliyyete göre vücûd i'tâ' eder; ve bu sırra [ehlu]llâhtan gayrı kimesne muttali' olmaz. Zîrâ ki, onlar sırra, kadere muttali' olurlar .

İmdi işbu sözler, hulasâi'l-hâssa evliyânın ayn-ı sıfatıdır. Şol kimse ki, sâhib-i keşftir, kaçan bir sûret görse bilir ki, ol sûret kendinin aynıdır. Onun [i]çin ki, ol sûret kendi isti'dâdâtının a'yân-ı sâbite[de] ki, sûretleridir. Mütemessildir, âlem-i ervâhda ki, misâl-i mutlaktır; ve yâhûd hayâldeki misâl-i mukayyeddir. Ol sûret[e] mülâkî olur. Nitekim mir'ât mukābelesinde sûret zâhir olduğu gibi. Ve bu ilmin tafsîlîn[i] hîç kimse bilmez; illâ ulemâ-yi bi'llâh bilir hâssaten.

Ve nakildir ki, ibâdetle şey'in yüzünde Muhammed Mustafâ hazretlerinin (sallallâhu aleyhi ve sellem) nûru berk ururdu. Ve Hak Teâlâ Şît peygambere (a.s.) elli suhuf indirdi ve Şît bin şehir yaptı ve her şehirde bin minâre yaptı; ve ol minarelerin üzerine çıkardı: "**Lâ ilâhe illallâh Muhammed habîbullâh**" derdi. Ve Şît yedi yüz yirmi yıl ömür sürdü ondan [sonra] vefât etti. Bilmek gerektir ki, dâire-i makām-ı insâniyyede eyittiler: "Âlem mazhar-ı hüviyyettir" . Öyle olsa Hakk'ı müşâhede eylediler cemî'-i mazâhirde.

Nitekim Şeyh Cüneyd (kaddesallâhu rûhahû) eyitir: "Otuz yıldır ki, ben Hakk'la söyleşirim. Halk zu'm ederler ki, ben onlarla söyleşirim". İşbu fehm bi-hasebi'z-zuhûri ve't-tecellîdir, bi-hasebi'l-hakîkat değildir. Pes Hakk'ın hakîkati idrâk olmaz ve kimse dahi onu ihâta eylemez.

Ve bi-hasebi tafsîl onun [i]çin ki, mazâhirHak mufassaldır, gayr-i mütenâhiyyedir. Eğerçi, bi-hasebi **[29a]** bi-hasebi'l-ümmehât-ı mütenâhiyyedir. İşbu şuhûd-i zâtiyyede bâtın münevver olur nûr-i îmânla evvelâ; ondan sonra îkānla; ondan sonra vicdân-ı nefsle. Öyle olsa rûh seyr edicidir hâlle, her bir mertebenin aynında; ve

dahi mevcûdun hakîkatinde. İşbu makāmda mekân ve zamân getireler ve muhakkak cemî'-i ekvândan tasarruf eyler. Nitekim, nefs cemî'-i bedende tasarruf eyler.

Ve bilmek gerektir ki; kimsenin ki, ilmi ve ameli Allah için ola, onun rağbeti yoktur cennete; ve havfi yoktur nârdan. Belkim vücud-i hakkānî ile mevsûf kendilik onda mahv-ı mahz olur, bekā-yı zâta haşr olur. Nitekim, hadîs-i Rabbânî'de Hak Teâlâ buyurur: " **و من احياني فانا فقتلته و من قتلته فعلي ديته ومن علي ديته فانا ديته** "[463] [Beni diri kılanı ben katlederim. Ve öldürdüğümün diyeti benim üzerimedir. Ve diyeti benim üzerime olan kimsenin diyeti de benim].

Zirâ kâmiller Hakk'a vâsıl oldular kendilerini fenâ' etmekle ve yine bâkî oldular bekā'-i Hakk'la ve onlara bir yeni vücûd-i mevhûb hâsıl oldu. Onda sonra yine Hakk'tan halka müşâhede eyleyeler kendilikleriyle değil.

Ve bunlardandır kutb olan; ve kutbun yemîninde ve yesârinde olan imâmân dahi onlardandır vezîrler gibidir sultâna. Ve dahi yediler ki, "ebdâl-ı seb'a" derler onlar dahi aktâbdır, tedbîr edicilerdir ekālîm-i seb'a[y]ı. Ve dahi şol kimseler Hakk'tan rücû' eylemediler; onlar melâîke-i müheymine ulaşırlar.

Bu sözler onun [i]çindir ki, ehl-i irfânın sözleri Allah Teâlâ'nın leşkerleridir. Ve onların sözleri esrâr-ı illiyyînden ve hakāyık-ı hafiyyeden yukarıdır. Zîrâ ki, sözleri gāyetü'l-gāyâttır ve nihâyetü'n-nihâyâttır, fe'fhem.

Ve naklidir ki: Zâhir-i lisân budur ki, **Ka'bu'l-Ahbâr (radıyallâhu anh)** eyitir: "Evvel resûl, Nûh'tur. Çün Nûh'un kavmi Nûh'u inkâr ettiler. Hak Teâlâ Nûh'a vahy eyledi, eyitti: "Yâ Nûh! Benim ezel-i ilmimde vardır ki, âlemi yaratmazdan önce iki bin yıl evvel şöyle takdîr ettim ki, yer ehlini suyla helâk eyleye[yi]m". Nûh işitti, feryâd eyledi. Pes onun [i]çin adı Nûh oldu, evvel adı Şâkir idi. Ondan sonra Cebrâil bir kuş göğsünü getirdi ve Nûh'a öğretti ki, bir gemi yapa. Nûh çün ol gemi[y]i yaptı; erden ve avretten seksen kişi bile aldı gemi içine.

Sebeb-i gark bu oldu kim: Bir gün ocağından ve gökten ve yerden sular çıkmaya başladı. Oğlu Ken'ân suya gark oldu ve üç oğlu dahi bile gemiye girdiler. Biri

[463] Kaynak bulunamadı.

Sâm, biri Hâm, biri Yâfes idi. Ve Hâm avretiyle gemide cimâ' eyledi ve Nûh bed-duâ' eyledi. Hak Teâlâ onun sûretini kara kıldı. Ve şeytân dahi gemiye bile girdi, Nûh gemide şeytânı gördü ve çıkarmak istedi. Şeytân eyitti: "Yâ Nûh! Bu halkı helâk eyleyen beş nesnedir. Ammâ üçünden sana haber vereyim, ikisin[i] demem" dedi. Hak Teâlâ Nûh'a eyitti: "Ol üçüne ihtiyâc yok, ikisin[i] de!" dedi. İblîs eyitti: "Yâ Nûh! Cemî'-i halkı bu ikisiyle helâk ederim" dedi. "**Biri** hased; ve **biri** hırstır. Hased ile ben la'net oldum Âdem'e hased ettim; ve hırsla Âdem (a.s.) uçmaktan çıktı"dedi".

Ve nakildir ki; Katâde eyitir: "Ben *Tevrât*'ta şöyle okudum ki, ol geminin üçyüz arşın uzunluğu ve elli arşın eni vardı; ve otuz arşın yüksekliği vardı. Ve ol vakt Nûh'un ömrü dokuz yüz elli yıldı".

Vehb eyitir: "Ol gemi üç tabaka idi. Yukarı tabakasında âdemler olurdu, ikinci tabakasında kuşlar ve gayr-i cân-verler olurdu **[29b]** üçüncü tabakasında arslanlar ve yırtıcı cân-verler olurdu".

Ba'zıları eyitir: "Nûh'un gemisi şimdiki hâlde Kāf dağındadır" derler. Receb ayında girdiler Zi'l-hicce ayında çıktılar. Âhir, gemi Cûdî dağında karâr etti ve ol gün âşûre günü adı [verildi]. Çün karaya çıktılar Nûh'un oğlu Sâm Hicâz'da ve Yemen'de sâkin oldu; ve Yâfes Acem'de sâkin oldu; ve Hâm Mağrib'de sâkin oldu. Yeryüzü bunlarla dopdolu oldu".

Tahkîk budur ki: Kaçan bir mü'min Hak Teâlâ hazretini tenzîh eylese, Hak Teâlâ onun isti'dâdına göre tecellî eyler. Onun [i]çin ki, risâlet zâhir olmanın nişânı tenzîhtir. Ve ervâh ilminin evveli Nûh'ta zâhir oldu. Ve Hak Teâlâ Nûh'u çün kâfirlere da'vete veripti. Bu halk iki bölük oldular: Bir bölüğü nefislerine tâbi' olup hilâfların ve inâdların ziyâde eyledıler; ve bir bölükleri safâ' ehli olup ve isti'dâdât-ı zâtı üzerine kaldılar. Hak Teâlâ onları hidâyete kavlen gözledi. Onlar dahi sırât-ı müstakîm üzerine sâbit oldular dünyâdan ve ehl-i dünyâdan yüz çevirdiler. Ve her kim tayyibât-ı dünyâya ve ehline meşgūl olsa ol tayyibât-ı ukbâdan mahrûm kaldı.

Ammâ te'vîl budur ki: Nûh'un gemisinden murâd: İnsân âleminde Nûh'un şerî'atıdır. Ve her kim, ol şerî'ata girdi gark olmaktan kurtuldu. Ve tûfândan murâd: Heyûlâ denizine gark olmaktır. Ve Nûh rûhtur; ve gemi ilmin ve amelin kemâlâtıdır.

Ve onunla iki bölük kavm girdi demek olur ki, biri vuhûştur ol kuvve-i hayvanîyyedîr; ve biri tuyûrdur ol kuvvet-i rûhâniyyedir. Ve Nûh'la üç oğlu bile girdi demek oldur ki, biri Hâm'dır ol gönüldür; ve biri Sâm'dır ol akl-ı nazarîdir; ve biri Yâfes'tir ol akl-ı amelîdir. Ve Nûh'un iki avreti vardı. Biri nefs-i mutmainne idi ol gark olmadı; ve biri tabîat-ı cismâniyye idi ol gark oldu. Ve Nûh'un Ken'ân adlı bir oğlu vardı, ol vehm idi helâk oldu. Ve gemi karâr bulup durduğu oldur ki, beden tâat üzerine karâr tuttu, demektir. Ve Nûh['un] gemiden çıktığı dîni i'zâz içindir. Ve Nûh'un ömrü dokuz yüz ellî yıl oldu; âhir dünyâdan gitti, Kûfe'de yâhûd gökte def ettiler (a.s.).

[FASS-I] FÎ HİKMET-İ AHADİYYE-İ KELİME-İ HÛDİYYE

Kaçan kim, [ru]bûbiyyet tamâm olduysa İdrîs'in takdisiyle ve Nûh'un tenzîhiyle. Pes ondan sonra mazhar-ı ahadiyyet zahir oldu, bu ikisinden. Ve merâtib vardır ahadiyyet için: Evvelki mertebe: Ahadiyyet-i zâttır. İkinci mertebe: Ehadü'l-esmâdır. Üçüncü mertebe: Ehadü'l-ef'âldir. Ve dahi ahadiyyet-i kelime-i hüviyyete isnâd etmektir. Onun [i]çin ki, Hûd['a] (a.s.) mazhar vâki' oldu tevhîd-i zâta ve esmâya. Ve dahi kavmini da'vet eyledi makām-ı tahkîka.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**وما من دابة إلا هو آخذ بناصيتهاانّ ربي علي صراط مستقيم**﴾ (Hûd, 11/56) [Yeryüzünde hiçbir debelenen (yürüyen) yoktur ki, idaresi O'nun elinde olmasın. Şüphe yok ki, benim benim Rabbim doğru yol üzerindedir.].

Onun [i]çin ki, Hak Teâlâ'nın rahmet-i zâtiyyesi cemî'-i eşyâdan vâsi'dir. Amma gazab-ı ilâhî ârızdır, âhiri rahmettir Hak Teâlâ'dan ki, mevcûdâta tecellî eyler. Onların isti'dâdât-ı zâtiyyesine göre tecellî eyler; ve bu âyette beşâret-i azîme vardır. Nitekim işbu kavlde **كنت له سمعه وبصره** 'dır. [Onun işittiği ve gördüğü olurum][464] Hak Teâlâ bundan haber verdi.

Her kim bu kelâmdan zevk almadıysa ﴿ **وما رميت إذ رميت و لكنّ الله رمى** ﴾ (Enfâl, 8/17) [Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.] sırrından haberdâr olmadı. **[30a]**

Öyle olsa Hûd'un rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki, "Mü'min"dir; ve kalb-i ismu's-sıfât nûrundandır ki, ism-i "Kahhâr"dır. Onun [i]çin ki, Hûd kâfirleri kahr etti rîhu'l-akîm ile. Ve nefs, ismü'l-fi'lin ikisindendir: Biri "Dârr" ismidir; biri "Hâdî" ismidir. Onun [i]çin ki, Hûd kavmini da'vet eyledi bir tarîka ki, mevsildir Allah Teâlâ'ya. Kaçan kim ol kavm inâd eylediler; ve bunlara şeytân ucb yılanı ve dimâğlarına kibr hevâsını nefh etti. Pes Hak Teâlâ yellerle helâk eyledi.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Cemî'-i mevcûdâtda sırât-ı müstakîm üzerinedir, gayr-i mağdûbdur. İşbu vechle dahi dallîn dahi değildir. Onun [i]çin ki, dalâl ârızdır. Onculayın dahi gazab-ı ilâhî dahi ârızdır. Hâsıl-ı kelâm işbu işin âhiri rahmettir

[464] **Buhârî**, Rikak, 38; **Ahmed b. Hanbel**, VI, 256.

bu i'tibârla ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿ رحمتي وسعت كلّ شيء ﴾ (A'râf, 7/156) [Rahmetim ise her şeyi kuşatır.].

Ve yine buyurur: ﴿ ونسوق المجرمين إلي جهنّم وردا ﴾ (Meryem, 19/86) [Günahkarları da susamış halde cehenneme süreceğiz.]. Onlar onlardır ki, müstahikk oldular rîhu'z-zebûra kim onları helâk eyledi nefislerinden ve onların alnı saçına yapışıp cehenneme sürdüler. Kaçan kim, bunları cehenneme sürdülerse onlara ayn-ı kurb hâsıl oldu. İşbu istihkāktan ötürü ol yel onları heyâkil-i mazlemetten kurtardı. Zîrâ ki, onların üns[ü] vardı me'lûfâtla onları farkından kurtardı râhat eyledi; ve onların naîmi ehl-i cinân naîmi gibi oldu" dedi.

İmdi, ey kâmiller! Şeyhin işbu resme sözlerine nazar eyle[yi]n ki, zâhiri küfrdür; ve bâtınında dahi emr-i zevkî yoktur kemâle müteallik ola. Öyle olsa Hûd kavmi küfr ve inkar üzerine gittiler rahmete nice ola ki, lâyık olalar. Ve husûsan ki, Hak Teâlâ rahmetini mü'minlere va'de eyledi. Öyle olsa azâbda nice adviyyet ola; ya'nî nice lezzet ola. Bu hôd- bedîhî şer'a muhâliftir. Pes bâtıldır ve odda nice naîm-i hâss ola ehl-i cinân naîmi gibi. Belki, od oldur ki, onda yakmak buluna.

İşbu sözler ki, vardır fitne ve belâ' ve ibtilâ'dır. Her kim mü'min olsa hakkan ve ârif olsa sıdkan sırât-ı müstekîmden; ve her kim işbu sözleriyle amel eylese ve Allah'tan korkmasa kâfirdir şerîatte ve hakîkatte. Pes bu sözler mekr ve fitnedir; hazer etmek gerektir.

Eğer suâl eylerseler ki: "İşbu sözlere, pes i'tibâr yoktur aslâ?

Cevâb budur ki: Şeyh me'mûrdur ve sözleri lü'lü'-i mensûrdur; ve tahkîki muvâfıktır urefâ-yi muhakkıkînin ma'rifetine. Ammâ bunda söz budur ki, mubattılîn ile muhakkıkı temeyyüz etmek içindir. Pes nazar-ı dakîk ve zevk-i hakîk ile vâcibdir ki, fark oluna küfr [i]le îmân arasında.

Ammâ Dâvûd Kayserî, şeyhine nisbet edip şeyhin maksûdunu fehm etmeden ya'nî işbu kavline kim, eyitti: ﴿بل هو مااستعجلتم به ريح فيها عذاب أليم﴾ (Ahkāf, 46/24) [Hayır! O, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azab bulunan bir rüzgârdır!]. Ya'nî ol yel sizin matlûbunuzdur ki, sizi kemâlinize ulaştırır ve dahi size

halâs verir enâni[yyet]ten ve dahi sizi çıkarır zulümât tezâdlarından âlem-i vifâka ve rahmete eriştirir". Ondan sonra eyitti: "Her kimin ki, gözleri nûr-ı Hakk'la sürmelense bilir ki, cemî'-i âlem ibâdullâhtır ve halkın vücûdu ve sıfatı ve fi'l[i] yoktur; illâ Allah'ladır ve kuvveti ve yardımı iledir. Zîra kî cemî'si muhtâclardır Allah'ın rahmetine ki, rahîm-i rahmândır; ve her kim rahîm-i rahmânla mevsûf olsa ona ebedî hîç azâb yoktur ve azâb onun [i]çindir ki, bunlar kemâlâtına varıp hâlis olalar. Nitekim altın ve gümüş odla hâlis edip **[30b]** küdûretten arı ederler, çün hâlis ola, ayrık eridip yakmazlar. Öyle olsa od altına ayn-ı lütf ve ayn-ı rahmet oldu" dedi.

Biz eyitiriz, Dâvûd Kayserî'ye: "Bu sözler ki dedin, Şeyh'e hüsn-i zann etmektir. Lâkin bilindi ki, Hak Teâlâ'nın rahmeti mü'minleredir; ve hüsn-i zann şol kimseye gerektir ki, mahall-i rahmet ola".

Nitekim buyurur: "Pes rahmeti müttakîlere tahsîs eder; müttakî hôd oldur ki, sözünden ve ma'siyetten ırak ola".

Şeyh eyitti: "Kaçan kim, Hak Teâlâ sûretleri yarattı, nefes-i rahmânî [i]le esmânın nisebi zâhir oldu".

Ve Hazret-i Resûl (sallallâhu aleyhi ve sellem) eyitti: "Hak Teâlâ kıyâmet gününde eyite size ki: 'Bugün sizin nisebiniz zâyi' oldu ve benim nisebim yüce oldu'. Ya'nî sizin nefsinizde intisâb etmeklik gibidir ve bana intisâb etmekliği kalır" dedi. Ya'nî böyle demek olur ki, Hak Teâlâ eyitir: "Bugün sizin nefislerinize intisâb etmekliği alıcıdır ve bana intisâb etmekliği vericidir; tâ kim sizin zâtlarınız benim zâtım ola; ve dahi sıfâtlarınız benim sıfâtım ola; ve ef'âlleriniz benim ef'âlim ola" demektir.

Biz eyitiriz: "Bu söz dahi caiz değildir, tebeddül-i hakāyık câiz değildir; ammâ belki Hak Teâlâ tecellî eyleye; kıyâmet gününde ârifler onunla fânî olalar ve yine onunla bâkî olalar. Zîrâ ki, Sultân-ı Hakîkat zâhir olduğu vakt beşeriyyet bâkî kalmaz. Onun [i]çin ki, ülü'l-elbâbın ilmleri vahdânîdir, onların gönülleri sâfî olduğu vakt zâhir olur. Ve onlara tezekkür hâsıl olur şununla ki, ol ilmde merkûz idi; onların üzerine feyz etti idi makām-ı takdisîden kesbî değil ve vehmle karışmış aklî değil; belki akl-ı kutsîyle ve nakl-i kutsîyledir".

Öyle olsa ey tâlib-i sır-ı ilâhî! Merâtib-i nâsa nazar eyle ilmullâhta. Ve ilm onların mertebelerinin aynıdır, kıyâmette müşâhede etmekte. Onun [i]çin ki, müşâhede etmek bi-i'tibâr tecellî eyler; ve tecellî dahi bi-i'tibâr ilm olur; ve Allah['ı] bilmek isti'dâtla olur ve isti'dadât mütefâvitedir.

Öyle olsa isti'dadâta nihâyet yok ve rü'yet dahi tefâvütledir; ve kıyâmet gününde Hakk'ı müşâhede etmek halkın i'tikādları üzerinedir. Pes öyle olsa, sen kendi nefsinde heyâlâ ol cemî'-i suver-i mu'tekidâta ki, Hak Teâlâ evsa' ve a'zamdır. Ve müşâhede ile gerektir ki, Hakk'ı müşâhede eyleye cemî'-i yüzlerden mukırr ola ulûhiyyetine ve ve mu'terif ola vahdâniyyetine.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **فأينما تولوُا فثمَ وجه الله** ﴾ (Bakara, 2/115) [Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır]; tâ kim, âriflerin gönlü gāfil olmaya Hakk'tan dünyâya meşgūl olmakla. Belki Hakk'ı müşâhede eylerler esmâsı ve sıfâtı ve vechi ile cemî'-i ahvâlde Hakk'la ola.

Bilmek gerektir ki, Hûd peygamberin tahkîkinde vardır; be-dürüstî onun zevki mutavassıt muhakkıkların meşrebindendir. Şol i'tibârla ki Hakk'a ahz-ı izâfet etti hüviyyete; ve hüviyyet ayn-ı zâttır. Zevk-i sahîh bunu iktizâ' eder ki, esbâb ve vâsıta muiddâttır müessirât değildir; fi'l-i aslda birdir.

Zîrâ ki, Hakk'ın eseridir gayr-i kişinin eseri onda yoktur. Her kim, işbu meşhûdu tutmadı makām-ı temahhuzu bilmedi. Nitekim Hak Teâlâ işâret eder: ﴿**إنّ الذين يبايعونك إنّما يبايعون الله** ﴾(Fetih, 48/10) [Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler.]. Eğer makām-ı teşekkükte olacak olursa **[31a]** Hak Teâlâ ona işâret eder ki: ﴿**وما رميت إذ رميت و لكنّ الله رمى**﴾ (Enfâl, 8/17) [Attığın zamanda sen atmadın fakat Allah attı.]. Pes cemî'-i taallukāttan ve temellukāttan fârig olup Hakk'a meşğūl olurlar dünyâda; ve berzahta; ve haşrde; ve cehennemde; ve cennette. Ve gayr[a] iltifât eylemezler ve her dem, **Allah ve-lâ-sivâhu**, diyeler.

Ammâ yine bir zâhir-i sûret-i kelâm **Ka'bu'l-Ahbâr eyitir:** "Hûd peygamber (a.s.) Yemen'de kırk yıl halkı îmâna da'vet eyledi. Saneme tapmak bâtıldır, dedi. Ve onlara eyitti: "Hak Teâlâ'nın verdiği rızkı yersi[ni]z; ve kuvvet ki verdi işlersi[ni]z;

uzun ömür verdi dünyâya bakarsı[nı]z. Hak Teâlâ[‘nın] verdiği ni’metlere âsî olursu[nu]z. İmdi gelin tanıklık verin ki, ‘Allah’tan gayrı Allah yoktur; Ben O’nun resûlüyüm’. Her kim mü’min olursa yelden emîn olur; ve her kim îmâna gelmezse yel ile helâk olur”. Öyle olsa ol kavmin ba’zısı mü’min oldu ve ba’zısı eyitti: “Yel nice helâk eder” dediler, kuvvetlerine inandılar; mutî’ olmadılar. Hak Teâlâ ondan sonra rîh’ul-akîm hazînedârına buyurdu; bu halka kadar yel çıkardı cemî’sini helâk eyledi”.

İşbu resme helâk oldur ki, kaçan kim ol yel yakîn geldi, gördüler ki âdemleri ve develeri götürdü; havâya savurdu. Kaçtılar, mağāralara girdiler ve kapıların[a] biriktiler; yel geldi, evlerinden çıkardı, helâk eyledi. Ondan sonra Hak Teâlâ onlara kara kuşlar veripti, onları kaptılar denizlere bıraktılar ki, Hûd kavmi bâtınları mahcûb, fehmleri tabîat-ı hicâblarından kāsır ve isti’dâdâtları a’yân-ı sâbite nākıs olduğu [i]çin Hûd’u inkâr ettiler. Allah Teâlâ onları helâk eyledi.

Ve Hûd peygamber (a.s.) yüz elli yıl diri oldu, ondan sonra İbrâhîm peygamberin makām katında defn eylediler.

KISSA-İ HİKMET-İ FÜTÛHİYYE FÎ KELİME-İ SÂLİHİYYE

Mefâtih-i gaybın evveli cemî'-i ahadiyyettir ki, berzah-ı câmi'dir vücûbla imkân arasında. Vahdet-i zâtiyye oldur ki, hîç nesne muzâf ve mebde'iyyet-i mertebe-i ahadiyyete yakındır ve cemî'-i ahadiyyetten sonra esmâ-i zâtiyyedir ki, kümmelden gayrı kimse onu bilmezler.

Ve esmâ-i ilâhiyyenin biri "hayât"tır ve "ilm"dir; ve "irâdett"ir ve "kudret"tir. Bunlar esmâ-i zâtiyyedir. Ve hem cemî'-i mevcûdâta sereyân vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **الا يعلم من خلق وهو اللطيف الخبير** ﴾ (Mülk, 67/14) [Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.]. Ya'nî cemî'-i taayyünâttan sereyânı olduğu [i]çin latîftir.

İmdi bunda tahkîk budur ki: Sırr-ı kudret müteallik ola makdûrâta. Ve Hak Teâlâ tecellî eyledi mertebe-i rubûbiyyet ile ve İdrîs'in takdîsiyle ve Nûh'un tenzîhiyle ve Hûd'un tevhîdiyle. Pes münâsib-i insânîde cemî'-i mevcûdâtı hatm eyler ve dâire evsa'-i eşkâldir. Onun [i]çin ki, cemî'sini kaplamıştır ma'nen ve sûreten, sıfaten ve hükmen. Ve âhir mevlûd ki olur Şît'in mertebesi üzerine olur ve bu nev'-i insâniyyeden mütevellid olur. Şey'in esrârını ve ilmini muttasıf olur. Ve bu kemâlâtullâhtan olur, kâmil olur. Ondan sonra nev'-i insâniyyede nesne mütevellid olmaz. Ve ol veled-i vilâyet-i âmmenindir, hâtimi olur. Ve ol veledle bir kız doğar evvel ol kız doğar; ondan sonra ol oğlan doğar; ve ol oğlanın başı ol kızın ayağında olur; ve ol oğlan ve ol kız Çîn iklîminde olalar.

Ey tâlib-i sırr-ı ilâhî! Gör ne hikmettir ki insân evvel hilkatte er mukaddem cihâna geldi **[31b]** avretten âhir insân tamâm olacak, evvel bir kız doğar ardınca bir er doğar; insânın evveli ve âhiri erle tamâm oldu. Ondan sonra cihâna kısırlık yayıla erkekte ve dişide, hîç kimse doğmaya.

Ve ba'zıları eyitir: "Ol oğlan Mehdî'nin oğlu ola". Kaçan kim, ol oğlanı ve zamânındaki oğlanları Hak Teâlâ kabz eylese ondan sonra kalan halk hayvânlar gibi olalar; akılla ve şer'le aslâ nesne işlemeyeler. Ve kıyâmet ol kavmin üzerine kopa, neûzü bi'llâh.

KISSA-İ HİKMET-İ KUDDÛSİYYE FÎ KELİME-İ İDRÎSİYYE

Ya'nî ilmullâhta şöyle sâbit oldu kim, ism-i "Kuddûs"ün mertebesi ism-i "Melik"ten sonradır bir i'tibârla. Onun [i]çin ki, mukaddes olmak melikiyyenin istihkākından sonra olur âlemler üzerine tertîb-i akliyyede. Ve Hak Teâlâ işbu i'tibârı Hazret-i Resûl'e (a.s.) bildirdi. Ol dahi nübüvvet lisânıyla ihsâ' etti. Pes öyle olsa İdrîs'in rûhâniyyetiyle mazhar-ı Kuddûs oldu.

Eğer suâl eyleseler ki: "Peygamber (a.s.) esmâü'l-hüsnâda ism-i Rabb'i niçin zikr etmedi?". Hâl budur ki: "Hak Teâlâ Fâtihâ sûresinde zikr etti, Allah'tan sonra; ondan sonra er-Rahmânu'r-Rahîm zikr etti. Onun [i]çin ki, söz budur ki Hak Teâlâ'nın rubûbiyyeti şâmil olduysa âlemler üzerine, rahmetinden mukaddem Rabbi zikr etti. Onun [i]çin ki, istihkāk-ı rahmetinden aklen".

Eğer yine suâl eylerse ki: "Pes **bi'smillâh**ta ism-i Rab, "er-Rahîm"dir, mukaddem zikr etmek gerek idi?". Onun [i]çin ki, bi'smi'llâh makāmı bir makāmdır ki, esmâ' şâmildir cemî'-i hakāyıka. İşbu makāmda zikr etti. Zîrâ ki, mertebe-i icmâliyye müstelzimdir merâtibini. Ve mertebe-i rubûbiyyet lâzım gelir ve mertebe-i rahmâniyye ve mertebe-i rahîmiyye. Ve Cemî'-i esmâ' ve sıfât bu iki isme lâzım gelir lüzûm-i akliyyen.

Pes öyle olsa Hak Teâlâ Fâtihâ'da evvel kendinin zâtını zikr etti; ondan sonra rubûbiyyetini zikr etti; ondan sonra rahmâniyyetini ve rahîmiyyetini zikr etti; ondan sonra mâlikiyyetini zikr etti. Ve şol ki tertîb-i anîk ve tertîb-i hakîk iktizâ' eder, onu zikr etti. Pes öyle olsa Hak Teâlâ işbu makāmda ism-i Rabb'i zikr etti. **ذق تعرّف!** [Tadarsan bilirsin!].

Kaçan ki, İdrîs'in rûhâniyyeti gālib olduysa hayvâniyyeti üzerine ve dahi bedenden insilâhı çok olduysa; ve dahi sâhib'ul-mi'râc olduysa; ve ervâh-ı mücerrede ile mülâkāt olduysa; hattâ on altı yıl yemedi, ve içmedi, ve uyumadı. Öyle olsa akl-ı mücerred gibi oldu ve Nûh üzerine mukaddem olduğundan ötürü mâddiyyât üzerine sûreten.

İmdi İdrîs'in rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki, "Kuddûs" ismidir mâ-sivâ'llâhtan arı olduğundan ötürü; ve alâik-i beşeriyyeden mücerred olduğından ötürü. **Ve kalbi ismu's-sıfat** nûrundandır ki, "Müteâlî"dir yüce mekâna çıktığından ötürü. **Ve nefsi,** ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır: Biri, "Râfi'"dir onun [i]çin ki, onu göklere ref' etti; ve biri "Bâsit"tir, onun [i]çin ki, melâike[y]i ve eflâkı ve cenânı müşâhede etti. Ve kaçan kim, bunu bildikse bilmek gerektir ki, ulvînin iki nisbeti var[dır]: Biri ulüvvü'l-mekândır; ve biri ulüvvü'l-mekânedir. Pes ulüvvü'l-mekân İdrîs'indir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ورفعناه مكانا علياً﴾ (Meryem, 19/57) [Onu üstün bir makama yücelttik.]. Onun [i]çin kim, İdrîs'in makāmı dördüncü felektedir ki, kutbü'l-eflaktır.

Ve eyitirler ki: "Şemsten yukarı yedi felek vardır: Biri Merîh; ve biri Müşterî; ve biri Zuhal; ve biri felek'ün-Nebâtât **[32a]**; ve biri felekü'l-Atlas; ve biri felekü'l-Burûc; ve biri Muavvilü'n-Nehârdır.Ve Şems'ten aşağı yedi felek dahi vardır" derler. "Biri felekü'z-Zahr; ve biri felekü'l-Utâriddir; ve biri felekü'l-Kamerdir; ve biri kürre-i Nârdır; ve biri kürre-i Havâ'dır; ve biri kürre-i Mâ'dir; ve biri kürre-i Arz[dır]". Nitekim eyitirler: "Bedenin medârı kalb üzerinedir. Onun [i]çin ki, kalb eflâk merkezidir; ya'nî Şems feleğinin rûhâniyyeti cemî'-i eflâka erişir".

Ammâ ulüvvü'l-mekân, Muhammed ümmetlerinindir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ وانتم الأعلون ﴾ (Muhammed, 47/35) [Ve sizler üstünsünüz.]. Onun [i]çin ki, ulüvvü'l-mekân amel iledir. Pes ulüvvü'z-zât, Hakk-ı mutlaktır; ve ulüvvü'l-mekân onundur merâtib i'tibâriyle. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿الرّحمن علي العرش استوي﴾ (Tâ Hâ, 20/5) [Rahmân, arşa istavâ etmiştir.]. Ulüvvü'l-mekâne dahi onundur . Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿كلّ شيء هالك الاّ وجهه له الحكم وإليه ترجعون﴾ (Kasas, 28/88) [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.].

Pes a'yân-ı vücûd, Hakk'ın mir'âtlarıdır. Ve her nesne kim mir'âtta zâhir olur, ayn-ı râîdir; ve Hak Teâlâ kendine "alâ" dedi, hîç kimseye izâfet eyledi. Onun [i]çin ki, a'yân-ı sâbite ademdedir râiha-i vücûddan nesne şemm etmedi, kendi hâl[i] üzerinedir. Maa-hazâ ki, suverin taaddüdâtı vardır mevcûdâtta, ayn-ı vâhiddir mecmû'undan. Pes kesret-i esmâda ve sıffâttadır ki, nisbet-i ma'kūledir.

Ehlü'z-zevk eyitirler: "Mertebe-i akıldan sonra iki mertebe vardır: Ve biri: Mertebe-i ayne'l-yakîndir. Ol mertebe oldur ki, nefs ma'kûlâtı müşâhede etmektir makām-ı farkta. İkinci mertebe: Hakka'l-yakîndir. Ol mertebe oldur ki, nefs kaçan mücerred olsa mâ-sivâ'llâhtan mücâhede etmekle işrâkāt-i ulviyye onun üzerine dâim olur; ve âlemin mâddesi ona muti' olur ve ervâh-ı kudsiyye onun üzerine nâzil olur. Âlem-i kudse erişmekle ol esmâ-i sıfât-ı nisbet ilmiyye olması umûr-i ademiyyedir hârice nazar. Zîrâ ki, a'yâna vücûd yoktur, hâricde mücerreddir mazâhirden. Ve bu a'yân değildir hakîkatte; illâ aynu'z-zâttır ki, zâhirdir şüûn i'tibârıyla; ve bu şüûn a'yân-ı sâbitenin suveri iledir".

İmdi hâl-i muvahhidin lisân[ı] budur ki, Hakk onun üzerine galebe etti. Şol kimsenin hilâfınca ki, halk onun üzerine galebe etti. Ve eyitirler ki: "Vücûdda değildir illâ a'yândır; ve dahi vücûdHak mir'âttır a'yâna gaybda; ve vücûd-i Hakk kimseye tecellî eylemez illâ izzet-i tenfî[si]nin ve celâl ve cemâl sürâdikātının mâverâsında tecellî eyler. Pes öyle olsa muhakkıklar Hakk'ın mir'âtını müşâhede eylemekten zâil olmazlar. İmdi ol iki mir'âtın biri, a'yân-ı sâbitedir; ve biri Hakk'tır. Ve cemî'-i suver kim, muhakkıklar ol sûretleri ale'd-devâm müşâhede eylerler.

İmdi bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ ale'z-zâttır bi-nefsihi, hîç kimse izâfet eylemeden. Nitekim a'dâd zâhir olur vâhidle merâtibi ma'lûmda. Pes öyle olsa vâhidi kesîr bulursun. Onun [i]çin ki her mertebe merâtib-i ehaddan; ve aşerâttan; ve miâttan; ve ulûftan vâhidin gayri değildir. Zîrâ ki, cemî'sinde mütecellî-i vâhiddir. Pes iki değildir, illâ vâhiddir. Zîrâ ki, ikinin mâddesi vâhiddir, mükerrer.

Pes aded ma'dûdla zâhir oldu, a'yân-ı sâbite zâhir olmak gibi ilmde; ve müteaddid olur mevcûdât-ı hâriciyye ile. Pes ma'lûm oldu kim, Hakk münezzehtir ve halk müşebbehdir; ya'nî halk Hakk'tan zâhir olur fi'l-hakîka mertebe i'tibârıyla değil. Onun [i]çin ki, Hak Teâlâ mukaddestir bi-zâtihi cemî'-i i'tibârâttan; ve taallük eder ona zâttan ve ibârâttan.

Eğer suâl eyleseler ki: "Hakk'a vücûd ıtlâk etmek nice câiz olur?".

Cevâb [32b] budur ki: Halk[ı] tefhîm etmek içindir; ve illâ Hak Teâlâ yücedir bizden, ve ilmimizden, ve amelimizden. Belkim vücûd ıtlâk etmek ve zât ıtlâk etmek

münâsib değildir; illâ bu kadar vardır ki, bizim ilmimize göre tutar. Biz birbirimizle mükâleme edip iğrâmımızı beyân ederiz tâ ki, dillerimize göre maksûdlarımız biline; ve illâ ol a'lâ-yı zât izzet-i sultâna arab yâ acem veyâ gayrı dillerden münezzehtir ve mukaddestir. Zîrâ eşyâ yok [i]ken ol vardı ve diller onu söylemezden önden ol mevcûd idi. Geri ol mevcûddur ki, tebdîl ve tağyîr onun zâtına ve sıfâtına ve esmâsına ve ef'âline vâki' olmadı ve olası dahi değildir.

Husûsan ki, cemî'-i mevcûdâta vücûdu ol verecek; ve ilmî vesâir kemâlâtı ve dilleri ol feyz eyleyecek. Onu kendinden gayrı kimse bilmek nice mutasavver olur! Ve Allâh a'lâ ve ecellî[dir]. Pes Hak Teâlâ alâ bi'z-zâttır ve ulüvvü'l-mekâna ıtlâk etmek câiz değildir. Zîrâ ki, mukaddestir cürümâttân ve mir'âtından. Pes yücedir demek celâl ve cemâl ile vasf etmektir.

Ve nakildir ki, Ka'bu'l-Ahbâr (radıyallâhu anh) eyitir: " İdrîs'in sûreti, ceddi Şît'in sûretine benzerdi. Ve evvel hatt[ı] kim yazdı? İdrîs yazdı. Zîrâ ki, nücûma ve rukūma ve hisâba ve ibâdete katı meşgūl idi. Evvelki adı Uhnûh idi, kesrettir, "sin"den ötürü İdrîs dediler. Ve terzilik san'atın[ı], evvel İdrîs tasnîf etti. Ondan önden deriler giyerlerdi. Ve Hak Teâlâ onu peygamber kıldı ve iki yüz otuz suhuf indirdi. Ve ibâdete şol kadar meşgūl idi ki, cemî'-i yeryüzünde ki halkca ibâdet eyledi; hattâ firiştehler İdrîs'i görmeğe müştāk oldular. Hak Teâlâ 'dan destûr dilediler ki, İdrîs'i göreler. Öyle olsa Âzrâil ve firişteler Âdem sûretine girip İdrîs'i görmeye geldiler.

İdrîs Melekü'l-mevti görüp ve eyitti: "Benim rûhumu kabz etmeğe mi geldin?". Melekü'l-mevt eyitti: "Seni görmeğe geldim" dedi. İdrîs eyitti: "Dilerim kim, benim rûhumu kabz eyleyesin". Melekü'l-mevt eyitti: "Allah'tan destûr olmayınca kabz eyleyemem" dedi. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Melekü'l-mevt! İdrîs'in rûhunu kabz eyle onun gönlündekini bilirim". Pes Melekü'l-mevt İdrîs'in rûhunu kabz eyledi. Hak Teâlâ İdrîs'i fi'l-hâl yine diri kıldı. Ondan sonra İdrîs diledi kim, cehennemi göre. Hak Teâlâ Mâlik'e eyitti: "Yâ Mâlik! Ko[y] İdrîs cehennemi görsün. İdrîs cehennemi gördü. Diledi kim, uçmağı dahi göre. Hak Teâlâ rıdvâna eyitti: "Ko[y]!". İdrîs uçmağı görsün ve Tûbâ ağacının bir budağına yapışsın uçmağı görsün". Pes İdrîs uçmağa girdi tûbâ ağacının budağına yapıştı, salındı durdu çıkmadı. Melekü'l-mevt eyitti: "Yâ İdrîs! Gel, çık". İdrîs eyitti: "Bundan çıkmam". Hak Teâlâ bir firiştehe vermişti, bunların arasında hükm

eyleye; ol firişte eyitti: "Yâ İdrîs! Niçin çıkmazsın?". İdrîs eyitti: "Hak Teâlâ eyitti kim: ﴿ **كل نفس ذائقة الموت** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/185) [Her canlı (nefis) ölümü tadacaktır.]. Öyle olsa ben mevti tuttum? Tattım ve Hak Teâlâ yine buyurdu: ﴿ **وإن منكم الاّ واردها** ﴾ (Meryem, 19/71) [İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur]. Öyle olsa ben cehennem[i] gördüm ve Hak Teâlâ yine buyurdu ki: ﴿**و ما هم منها بمخرجين**﴾ (Hicr, 15/48) [Ve onlar, oradan çıkarılmayacaklardır.] öyle olsa ben uçmağa girdim, ayrık çıkmam" dedi. Hak Teâlâ ol firişteye eyitti: "İdrîs benim sözümle uçmağa girdi ve yine benim sözümle uçmaktan çıkmaz" dedi. Ve İdrîs kaçan mücerred olduysa mâ-sivâ'llâhtan; ve dahi şühûd-i zâtiyyede müstakîm olduysa **[33a]**; ve dahi müteadd[id] olduysa iki isti'dâdla; biri isti'dâd-ı aslî ve biri isti'dâd-ı hâlî[dir]. Pes nefs muttasıl oldu a'lâ cihete ve onun sırrına iki cihân keşf oldu; ve insî ve melekî oldu; ve arzî ve semâvî oldu. Ve âlem-i melekûtta bâkî kalıp âlem-i ceberûtla müşerref oldu. Ve on altı yıl yemedi ve içmedi ve melâike ile âhir makāmda, dördüncü cennette kaldı çıkmadı.

Eğer suâl ederseniz ki: "İdrîs (a.s.) dördüncü kat göktedir dersiniz maa-hazâ kim,اني ? cenettedir dersiniz, cennet hôd arş altındadır. Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: **سقف الجنة عرش الرحمن** [465] [Cennetin tavanı, Rahmân'ın arşıdır.]". Cevâb budur ki: Cennet ona dördüncü gökte arz oldu ve ol makāmda kıldı deriz tâ kim, iki sözün ortasında tatbîk hâsıl ola va'llâhu a'lem.

Eğer suâl ederseniz ki: "Sebeb nedir kim, dördüncü gökde arz oldu maa-hazâ ki enbiyânın ervâh-ı hôd cennettedir ki arş altındadır?".

Cevâb veririz kim: Dördüncü gökte olduğu Peygamber (a.s.) mi'râca vardığı gece onda gördü. Zîrâ ki, evvelâ ervâh-ı enbiyâ-yi mürselîn Kudüs'te hazret-i Resûl'e (a.s.) istikbâl ettiler. Ondan sonra hazret-i Âdem (a.s.) evvelki gökte; ve Îsâ ve Yahyâ ikinci gökte; ve Yûsuf üçüncü gökte; ve Îdrîs dördüncü gökte; ve Hârun beşinci gökte; ve Mûsâ altıcı gökte; ve İbrâhîm yedinci gökte gözüktü. Her birinin mertebeleri müteayyin olmak [i]çin, dediler ve göğe çıktığı vakitte üç yüz altmış yaşında idi.

[465] Âlûsî, **Rûhû'l-Meânî**. C. XX, s. 33.

KISSA-İ HİKMET-İ SUBBÛHİYYE FÎ KELİME-İ NÛHİYYE

Kaçan kim, merâtib-i ilâhiyyenin evveli mertebe-i ahadiyyet-i cem' olduysa ol kim, kāil oldu feyz-i zâtiyye âlemü'l-ervâh oldu; kesret-i imkâniyyeden zâhir olduğu [i]çin. Pes Nûh evvel mürsel oldu; ve lâzım oldu kim, Nûh'un da'veti tenzî h ile ola. Onun [i]çin ki, Nûh'un kavmi ehl-i teşbîh idi. Pes Nûh onlara ilâc eyledi tenzîh ile.

Ve Nûh'un rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki, "Selâm"dır. Nitekim, Hak Teâlâ buyurur: ﴿ يا نوح اهبط بسلام منا وبركات عليك﴾ (Hûd, 11/48) [Ey Nûh! Sana ve beraberindeki kimselerden birçok ümmetlere tarafımızdan bir selâm ve birçok bereketlerle in!]. Ve Nûh dahi onun [i]çin ki, kendine uyan kavmini teşbihden ve garktan selâmet eyledi. Ve kalb[i] ismu's-sıfat nûrundandır, "Şekûr"dur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿انه كان عبداشكورا﴾ (İsrâ', 17/3) [Nûh, çok şükreden bir kul idi.]. Ve nefsi ismü'l-fi'lin ikisindendir ki; biri "Münkasim"dir; onun [i]çin ki, kavmini gark edip intikām etti; ve biri "Hâfız"dır; onun [i]çin onları esfel-i sâfilîne gönderdi.

Ve Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Tenzîh ehli hakāyık katında cenâb-ı ilâhiyyede ayn-ı tecdîd ve ta'dîd ile olsa şol kim, teşbîh etti tenzîh etmedi. Zîrâ ki, mukayyedâttı ve vahdâniyyetti. Ve Hakk-ı mutlakı bilmedi. Ve şol kimse ki, tenzîh ile teşbîhi cem' etti; vasf etti iki vasfla ale'l-icmâl Hakk'ı bildi.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ ليس كمثله شيء ﴾ (Şûrâ, 42/11) [O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.] dedi tenzîh etti ve ﴿ وهو السميع البصير﴾ (Şûrâ, 42/11) [O, herşeyi işitir, her şeyi görür.] dedi teşbîh etti; ya'nî esmâ' ve sıfât isbât etti zâta demektir.

Teşbîhten murâd budur: Ne ona ne gayre teşbîh ede, ol bâtıldır; zîrâ ki, teşbîhten münezzehtir. Eğer Nûh bu ma'nâ ile teşbîh ve tenzîh ile da'vet eylese kavmini, onlar dahi da'vetini kabûl ederlerdi.

Hâsıl-ı kelâm budur ki: Kavmini da'vet eyledi ism-i Zâhir'e ki, âlemü'l-mülktür. Ondan sonra da'vet ism-i Bâtın'a ki âlemü'l-mülktür, ondan sonra da'vet eyledi fenâ-i fi'llâh zâten; ve vücûden **[33b]**; ve safiyyeten; ve aklen. Pes ol kavmin isti'd âtları işbu kemâle terakkî etmeğe vefâ etmedi. Öyle olsa parmaklarını kulaklarına tuttular, da'vetini kabûl etmediler. İşbu işler mekr ve hîle idi onlardan; zîrâ ki onların

kasdı ol idi kim, Nûh onları da'vet eyledi Hakk zâhir olmakla tecellî-i zâtla sıfat-ı kahhâratla. Pes bu kemâl ol kavme hâsıl olmadı ve Nûh onları da'vet eyledi ve onları kemâle ulaştırmadı. Pes nâra dâhil oldular gayr-i mâdde.

Ve Şeyh (rahmetullâhi aleyh) *Fusûs*'ta eyitir: "Nûh kavmi ilm deryâsına gitti ve onda gark oldular" dedi.

Dâvûd Kayserî eyitir: "Muhabbet ve şevk nârına dâhil oldular ayn-ı mâdde ve fânî oldular nefislerinden; ve Hakk'la yine bâkî oldular. Onun [i]çin ki, muhabbet odu onları fânî etti vech-i Hakk'ın envârıyla ki suver-i ilmin sûretidir".

İmdi işbu sözler hatâdır. Zîrâ Şeyh bu sözü fitne için söylemiştir; ve mekr için ve belâ [i]çin demiştir tâ muvahhid ile mülhidler mümtâz olsun için. Nitekim sadr-ı kitâbda beyân ettik ve Dâvûd Kayserî 'nin bu fitne hâtırına hutûr etmeden; ve zâmîrine ve hayâline ubûr etmeden Şeyh sözünün zâhiri üzerine beyhûde söylemiştir.

Pes şer'-i münevverden ve mutahhar şerîattan ayrılma! Yoksa cihândan îmânsız gitmene sebeb olur**, el-iyâzü bi'llâh** [Allah bizi korusun!]. Zîrâ ki, bu sözlerin bâtınına burhân-ı nazarî; yâhûd şevkî; yâhûd şer'î delîl yoktur. İmdi bu sözler değildir; illâ fitne ve ibtilâ'[dır]. **والفتنة أشدّ من القتل** [Fitne ölümden daha şiddetlidir!].

Öyle gerektir tâlib-i zât olan kişi dîn-i ahmedîde ve şer'-i muhammedîde sâbit-kadem ola. Şol i'tibârla ki, Peygamber'in sözü sâbit oldu beyyinât-ı kāhirâtla ve mu'cizât-ı zâhirâtla. Husûsan ki, haber verdi ehemm-i umûrdan ki, bekā-i nefsdir bedenden çıktıktan sonra.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Kaçan mü'minin rûhu çıksa iki firişteler mü'minin cânını alırlar göklere suûd ederlerdedi".

Şeyh eyitir: "Şol kimse ki, ma'rifetten haberdârdır; tenzîh ile teşbîhi cem' eylese be-dürüstî ol kişi Hakk'ı bildi" dedi.

İmdi Şeyh'in sözünün hâsılı budur ki: Hak münezzehtir ki, hüviyyetiyle izâfetten; ve zâhirdir merâtib-i esmâ-i taallukātta ve taayyünâtta. Pes öyle olsa Hak zâhirdir küll-i mefhûmdan. Nitekim bâtındır küll-i fehmden; illâ şol kimselerin

fehminden değildir ki, onlar eyittiler: "Münâsib oldur ki, mefâtihu'l-gaybdan bir mazhar zâhir ola; ve ol mefâtihu'l-gayb sebebdir ferdiyyete. Şunun gibi ferdiyyete ki, îcâdda teslîs onundur ve ol teslîsin biri ilmdir; ve biri âlimdir; ve biri ma'lûmdur".

Pes bunlara münâsib Sâlih peygamber (a.s.) zâhir oldu îcâdı feth etmeğe. Öyle olsa Sâlih'in rûhu ismü'z-zât nûruna mutahhardır ki, "Müheymin"dir. Ma'nâsı şâhiddir Hak Teâlâ'nın kemâlâtını ve bedi'-i kudretini müşâhede etmeğe.

Ve kalb[i] ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Muhsî"dir kavmi, helâk olmaya üç gün va'de ettiği [i]çin. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **تمتعوا في داركم ثلثة ايّام** ﴾ (Hûd, 11/65) [Yurdunuzda üç gün daha yaşayın.]. Ve nefs[i] ismü'l-fi'lin ikisindendir: Biri "Fettâh" ve biri "Kābız" ismidir. Hak Teâlâ ona taşı feth edip bir deve çıkardığı için ve kabza mazhar oldu dünyâdan âhirete feyz ettiği [i]çin.

Bilmek gerektir ki, **أمرني** [bana emretti]'dir; kendi nefsinde ferdiyyet **[34a]** üzerine ki, teslîs onundur ve adedde sülüs evvel ifrâddır. Pes âlemin vücûdu Hak vücûduna mazhardır; ve ma'lûm dahi ayndır; ve ilm râbıtadır âlem ile ma'lûm ortasında.

Ve Hak Teâlâ buyurur: ﴿**إنما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون**﴾ (Yâsîn, 36/82) [O'nun emri bir şeyi dileyince ona sadece "Ol" demektir. O da hemen oluverir.]. Bunun ma'nâsı budur ki: Ya'nî Hak Teâlâ bir nesne emr etse "kün" demekle ol nesne mevcûd olur. Onun [i]çin ki, evvel-i mevcûdâtı vücûd ilmiyle pes zâhir oldu vücûd-ı aynıyla. Ve vücûd-ı ayn oldur ki, emrullâh ona müteallik olur hâssaten.

Ve bu sözün tahkîki oldur ki: Ol a'yân-ı sâbite ayn-ı Hakk'tır hakîkatte. Zîrâ ki, zuhûr ve izhâr Hakk'tır, cemî'-i merâtib-i mevcûdda sıfât-ı ilâhiyye ile mevsûf olduğundan ötürü. Ve dahi şol i'tibârla ki, müteayyin ola taayyünât-ı hâssa ile acz ve za'f onundur.

Hâsıl-ı kelâm budur ki: Vücûd-i hâricî teslîs-i âlem içindir. Onun [i]çin ki, Hak Teâlâ Sâlih peygamberi izhâr etti. Sâlih peygamber dahi kavmini üç günden sonra helâk etmeğe te'hîr etti. Hak Teâlâ dahi üç günde helâk eyledi. İmdi bu işte hîç kimsenin eseri

yoktur; illâ ki müessir Hak Teâlâ'dır; tâ ki fesâd ol yine münâsib olsun için. Pes ol kavmin isti'dâdı ol helâklığı isterlerdi.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur:﴿فما ظلمهم الله ولكن كانوا أنفسهم يظلمون﴾ (Âl-i İmrân, 3/117) [Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.]. Zîrâ ki, Hak Teâlâ vücûd[u] i'tâ edicidir. Kimin ki isti'dâdı hayra olsa Hak Teâlâ vücûd[u] hayra i'tâ' eder; ve her kimin ki, istihkākı şerre olsa Hak Teâlâ şerr i'tâ' eder. Pes ma'lûm oldu ki, hayr ve şerr kişinin kendi nefsindendir, onun [i]çin ilm ma'lûma tâbi'dir.

Ve nakildir, zâhir i'tibârla: Hak Teâlâ Sâlih peygamberi Semûd kavmine da'vete vermişti. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ وإلي ثمود اخاهم صالحا ﴾ (A'râf, 7/73) [Semûd kavminde de kardeşleri Sâlih'i gönderdik.]. Kaçan kim, Hak Teâlâ Âd kavmini yel ile helâk eyledi Hûd zamânında.

Ondan sonra Semûd kavmi yeryüzün[ü] imâret eylediler; hattâ şol kadar çok oldular kim, on kabîle oldular ve her bir kabîle yetmiş bin kişi idi. Şâm'la Hicâz aralarında mağaralar kazdılar, içine girdiler ve dahi oturdular. Salih peygamber bunlarla ol mağaralarda bile olurdu; hattâ kırk yaşına erdi, Hak Teâlâ Cebrâil'i Salih peygambere göderdi ve eyitti: "Varsın, Semûd kavmini îmâna da'vet eylesin! Yoksa onları odla helâk ederim!" dedi.

Pes Cebrâil Salih peygamber katına geldi, Hak Teâlâ['nın] Salih peygambere kıldığını ve kavmine da'vete gönderdiğini bildirdi ve uçmaktan bir yeşil hulle getirdi ve peygamberlik yüzüğünü ve Âdem peygamberin âsâsın[ı] Sâlih'e getirdi ve eyitti: "Bilgil ki, yâ Sâlih! Hak Teâlâ'nın kudretini ve acâibini göresin; hattâ Nûh zamânında dahi onculayın acâib olmadı".

Ondan sonra Sâlih ol kavme geldi; îmâna da'vet eyledi; peygamberliğine inkâr ettiler ve eyittiler: "Eğer peygamber isen işbu taştan bir deve çıkargıl gövdesi altından, ve ayakları gümüşten, ve başı zebercedden, ve gözleri yâkuttan, ve kuyruğu mercândan olsun. Ve örgücünde bir kubbe olsun dört bacaklı inciden ve envâ' bevâkîtla murassa' olsun. Eğer işbu resme deve taştan çıkarsa sana îmâ getirelim" dediler.

Kaçan kim, Salih peygamber onlardan işbu sözleri işitti mütehayyir kaldı. Pes Cebrâil Sâlih katına geldi ve eyitti: "Hak Teâlâ sana eyitti: "Niçin mütehayyir olursun? Benim gayb ilmimde şöyledir ki, işbu kavm **[34b]** senden bu sıfatlı bir deve isterler gerektir. İzzetim hakkı [i]çin kırk yıl bundan önden bu sıfatlı bir deve[y]i ol taşın içinde yaratıp dururum. Hîç mütehayyir olma tarfetü'l-ayn içinde taştan çıksın; tâ kim bilsinler ki: ﴿ إنّ الله علي كلّ شيء قدير ﴾ (Bakara, 2/20) [Allah, şüphesiz her şeye kādirdir.].

Ondan sonra ol kavm bayrâm gün[ü] sahrâya çıktılar. Salih peygamber iki rek'at namâz kıldı ve duâ' [ey]lerdi. Hak Teâlâ derhâl duâ'sın[ı] kabûl eyleyip ol taş hareket etti. Ve eğildi hâmile avret gibi ve karnından bir deve çıktı. Nûrdan gözleri vardı; ve başından kuyruğuna varınca yedi yüz arşın idi; ve iki ayakları arası beş yüz arşın idi; ve ayaklarının uzun[luğ]u yüz elli arşın idi; ve dediklerinden eltaf ve ahsen idi. Ol deve tanıklık verdi kim "**لا إله إلا الله صالح رسول الله**" [Allah'tan başka ilah yoktur ve Sâlih onun resûlüdür.] dedi.

Ondan sonra Cebrâil o deveyi harbe ile urdu, karnından bir kûçek çıktı anası sûretinde altından ve gümüşten ve incide rengi vardı. Ondan sonra ol deve eyitti: "Zihî mukaddes ve münezzeh Pâdişâh kim, beni yarattı ve beni ulu şânlardan kıldı. Kaçan kim, ol kavmin pâdişâhı bunu gördü, halkına eyitti: "Hak Teâlâ hidâyet ettiğinden sonra Allah Teâlâ'ya âsî olmak olmaz. Hak Teâlâ Sâlih'i peygamber kıldı, îmân getirin" dedi.

Ve kendi Sâlih peygamber önden îmân getirdi ve nice halk bile îmân getirdiler ve nice kâfirler îmâna gelmediler; hattâ ol deveyi boğazladılar. Bu vechle onların içinde bir mâllı ve hasenâtlı avret var idi, eyitti: "Her kim bu deveyi öldürüse ben ona varırırm" dedi. Pes Kazzâr bin Sâlif [?] adlı bir gök gözlü targıl [?**طارغل**] kâfir vardı. Bir nice kâfirlerle ittifâk ettiler ve tuttular ol deveyi boğazladılar. Salih peygamber (a.s.) anda hâzır değil idi ol kûçek kaçtı yine taşa girdi.

Ondan Sâlih peygamber[e] gediler, eyitti: "Deve nice öldü?". Mü'minler eyitti: "Kâfirler boğazladılar ". Kûçek nice oldu?, dedi. Eyittiler: "Vardı geri taşa girdi". Eyitti: "Hiç nesne demedi mi?" Eyittiler: "Üç kez hani anam?" dedi. Pes Sâih ağlaya[rak] eyitti: "İmdi evvel benimle va'de eylediniz ki, îmâna gelirsiniz; çün gelmediniz, üç gün katlanınız görürsünüz size nice âzâb gelir" dedi. Onlar eyittiler: "Ol

azâbın nişânı nedir?". Sâlih eyitti: "Evvel gün yüzünüz sarı ola, ikinci gün kızıl ola, üçüncü gün kara ola". Hem dediği gibi oldular.

Ondan sonra Hak Teâlâ Cebrâil'e buyurdu, eyitti: "Semûd kavmi benim ni'metlerime kâfir oldular ve benim rubûbiyyetimi inkâr ederler; ve benim devemi boğazladılar; ve benim peygamberime yalan dediler. Var, cehennem mâlikine eyit, cehennemden od çıkarsın, onların üstüne saçsın ve evlerin[i] başlarına yıksın harâb eylesin" dedi. Ol mâlik cehennemden od çıkardı, ol kavmi helâk eyledi.

Ba'zıları eyitir: "Cebrâil[i] çağırmakla helâk oldular ve Sâlih peygamber (a.s.) ondan sonra Mekke'ye gitti, nice zamân onda ibâdet etti ve iki yüz yıl dünyâda diri oldu ondan sonra vefât etti; beyne'r-rükn ve'l-makām onda defn eylediler.

KISSA-İ HİKMET-İ MÜHEYMİYYE-İ İBRÂHÎMİYYE

Bilmek gerektir ki, mertebe-i rubûbiyyet tamâm-ı muhabbet-i ilâhiyyeden ki, asl-ı îcâd onundur. İbrâhîm zâhir oldu; tâ ki kemâl-i rubûbiyyet ve celâl-i tevhîd ve cemâl-i tefrîd zâhir ola bir mazhar-ı muhakkakda ki; hulle-i kâmile onundur ki, şâmildir cemî'-i enbiyânın ve mürsellerin vücûdâtı üzerine; tâ kim İbrâhîm'in eserleri ve nûrları zâhir ola onların üzerine.

Kaçan kim, **[35a]** Hak Teâlâ İbrâhîm'i halîl eyledi firiştehler eyittiler: "Yâ Rabb[i]! İbrâhîm'in nefsi ve oğlanları ve mâlı vardır, nice halîl olur?". Hak Teâlâ eyitti: "İbrâhîm'in gönlünde benim muhabbetimden gayrı nesne yoktur. Pes onun [i]çin halîl ettim" dedi.

Kaçan kim, İbrâhîm âleme geldi nûr-i tâmm zâhir oldu emr-i âmede. Ve Nemrûd onunla muâraza eyledi odla; tâ kim İbrâhîm'i tecrübe eyleye göre ki, muhabbetullâhta nicedir. Öyle olsa nâr İbrâhîm'e nûr oldu, İbrâhîm nâr içinde hâlis altın gibi oldu nâr onu yakmadı. Zîrâ ki, muhabbet-i ilâhiyyede nâr-ı ma'neviyye ile yanmıştı; lâ-cerem nâr onu yakmadı.

Pes öyle olsa rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki, azîz onun [i]çin indallâh azîz oldu; hattâ onun izzeti şu ki; erişti kim, Hak Teâlâ âlem-i melekût[u] ona keşf eyledi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿وكذالك نرى إبراهيم ملكوت السّموات والأرض و ليكون من الموقنين﴾ (En'âm, 6/75) [Böylece biz, kesin imân edenlerden olması için İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.]. Ya'nî ol âlemleri görmekle ziyâde Hakk'a yakîn ola.

Kaçan İbrâhîm melekûtu gördü, onda bir kavm gördü; yüzleri güneş gibi idi. İbrâhîm eyitti: "Yâ Rabb! Bunlar kimlerdir?". Hak Teâlâ eyitti: "Bunlar Muhammed ümmetleridir". Ve bir kavm dahi gördü âsîlerden, İbrâhîm onlara nazar eylemedi yavuz dua' etti.

Hak Teâlâ eyitti: "Yâ İbrâhîm! Onların benim katımda dört hâli vardır: Yâ budur ki hatâ' edeni ihsân edene bağışlarım; yâ budur ki ba'zısı ba'zısına şefâat eyler; yâ budur ki Muhammed Mustafâ (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara şefâat eyler; yâ budur ki ben afv eylerim" dedi. "Sen bir duâ'sı müstecâb kişisin kimseye yavuz duâ'

kılma" dedi. Hîç kimse onun zamânında ona gālib olmadı onun [i]çin ki; azîzin ma'nâsı oldur ki, kimse ona gālib olmaya.

Ve kalb[i], ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Halîm"dir; onun [i]çin cemî'-i halka hilm ederdi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ إنّ إبراهيم لأوّاه حليم ﴾ (Tevbe, 9/114) [Şüphesiz ki İbrâhim çok ince kalpli, çok yumuşak huylu idi.]. Ve nesf[i], ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır ki, biri "Rezzâk"tır; onun [i]çin ki halka rızk yedirirdi. Biri "Reşîd"dir, onun [i]çin ki halkı Hakk'a irşâd ederdi.

Ve ba'zıları eyitir: "Hak Teâlâ İbrâhîm'e halîl dedi, niçin?" Onun [i]çin ki: "Halîlin esmâ-i ilâhiyyede ve sıfât-ı rabbâniyyede ve sereyânı olduğu [i]çin. Ve sıfât-ı subûtiyye ile evvel zâhir olan ol idi".

Nitekim nakl-i sahîhte geldi ki yarın, kıyâmet gününde peygamberimiz Muhammed Mustafâ (a.s.) hazretlerinden sonra evvel hil'at giyen İbrâhîm ola. Onun [i]çin ki, evvel esmâ' ve sıfât libâsın[ı] giyen ol ola.

Eğer suâl ederlerse ki: "İbrâhîm'in hulleti ile bizim Peygamberimizin hulleti arasında fark nedir?".

Cevâb budur ki: "İbrâhîm'in hulleti müstefâddır bizim Peygamberimizin bâtın hulletinden. Belki cemî'-i enbiyânın nübüvveti bizim Peygamberimizin nübüvvetinden müstefâddır. Zîrâ ki, hakîkati hakāyıku'l-hakāyıktır ve rûhu ebü'l-ervâhtır ve hayâtü'l-külldür. Pes onun kemâlâtı cemî'-i kemâlâtın aslıdır ve hulleti zâtiyedir ve nübüvveti gibi; ve gayrının hulleti arızîdır nübüvveti gibi. Zîrâ ki, onların nübüvveti âlem-i şehâdette oldu ve hazret-i Resûl'ün (a.s.) nübüvveti, âlem-i şehâdette ve âlem-i gaybda dahi nebî idi.

Nitekim buyurur: " **كنت نبيّا وآدم بين الماء والطّين** "[466]. [Âdem toprakla su arasıdayken, Ben nebî idim.] Ya'nî beyne'l-ilm ve'l-cism müfesser budur ki, Âdem peygamber ve cemî'-i enbiyâ' kıyâmet gününde bizim Peygamberimizin sancâğı altında olalar.

[466] **Keşfu'l-hafâ**, II/191; Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 163.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir ki: "Eğer zâtullâh nisebinden ârî olacak olursa" dedi, "Âdem ile olmaz; işbu niseb bize ihdâs etti. Nitekim **[35b]** Peygamber (a.s.) buyurdu: "**من عرف نفسه فقد عرف ربّه**"[467] [Kendini bilen Rabbini bilir.]".

Ya'nî eyitir: "Onun mâbudiyyetini bizim mâbudiyyetimizle ilmullâh ile izhâr ettik. Eğer bizim vücûdumuz kat'en olmasa ârî ile nice zâhir olurdu. Belki bizi îcâd etmekten maksûd kendinin ulûhiyyeti zâhir olmaktır [toprakla su] arasında cism idi yaratılmamış idi" dedi.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur hadîs-i rabbânîde: **كنت كنزا مخفيّا فأحببتُ أن اعرف فخلقتُ الخلق لاعرف** [Ben gizli bir hazineydim. Bilinmekliğimi arzuladım ve mahlûkātı yarattım][468].

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitti: Ba'zı hükemâ' ve İmâm Gazzâlî (rahmetullâhi aleyh) eyitirler ki: "Hak Teâlâ bilinir hîç âleme nazar eylemeden; ya'nî mutlak-ı zât biline min-haysü hüve hüve. Bu i'tibârla değil ki, sıfâtla mevsûf ola; yâhûd mevsûf olmaya. Kaçan ki böyle olsa ma'rifetü'z-zât mevkūf olmaya; ma'rifet-i me'lûhe niam ile olduğu haysiyyetle bilinmez me'lûhe bilinmese".

Pes fark vardır zâtullâh mutlak ile olmak ile ve ulûhiyyetle mevsûf olmak arasında. Hazret-i Resûl'e sordular ki: "Allah yine Allah'la nice bilinir?".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Eşyâyı ve dahi nûrunu bilmek gerektir, mertebe i'tibârıyla değil; zîrâ ki, ilmle bilmek mertebe ile bilmektir ve ma'rifetle bilmek mertebesiz bilmektir" dedi.

Ve Şeyh bu sözü bunda getirdi onun [i]çin ki; münâsib oldur ki, İbrâhîm Hakk'ı tâlib idi; istidlâl ederdi mazâhirden çün güneşi gördü "Rabbim budur" dedi. Ondan sonra İbrâhîm'e aşk-ı ilâhî oldu; Hakk'tan hidâyet taleb etti. Ve Hak Teâlâ ona esmâ' ve sıfâtla tecellî eyledi, Hakk kimdir bildi.

Pes ma'rifetullâh mevkūf olmadı âlemi bilmeye. Pes Hak Teâlâ maârif-i akliyye ile ve i'tibârât-ı nazariyye ile bilinmez. Belki ilm-i zâtıyla bilinir ki, Hak Teâlâ

---

[467] Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, II/361; Ali el-Kârî, **Esrâru'l-merfûa**, 351; Suyûtî, **ed-Dürerü'mensûre**, 185; a.mlf.; **el-Hâvî li'l-fetâvâ**, II/412; Zebîdî, **İthâfu's-sâde**, I/453; el-Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**, **I**/225.

[468] Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 126; Aliyyü'l-kârî, **Esrâru'l-merfûa**, 273 ; Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, II/191.

onu insân-ı kâmilin sırrına tecellî eyledi. Bunda ma'lûm-i ilm-i zâtiyye tâbi' olur; ilmî vasfının hilâfınca onda ilm ma'lûma tâbi' olur. Bundan ötürüdür ki, mü'minler çok oldu ve ârifler az oldu. Kaçan kim, İbrâhîm Hakk'ı müşâhede ettiyse a'yânda; pes sıfât-ı ilâhiyyenin ahkâmına mir'ât vâki' oldu.

Eğer suâl ederlerse ki: "Tahallukla tahakkuk arasında fark nedir?".

Cevâb budur ki: Tahalluk kesble olur ve tahakkuk münâsebet-i zâtiyye ile olur. Ol münâsebet zâta mir'ât olmaktır; ve mertebe-i câmia olmaktır sıfâta; tâ kim, cemî'-i esmâ' ve sıfât onda mürtesem ola.

Ve nakildir ki, zâhir-i ibârâtla Vehb bin Münebbih eyitir: Kaçan kim, Hak Tâlâ Nûh kavmini suyla helâk eyledi, istediler kim bunlardan sonra bir kavm dahi getire Sâm ve Hâce Yâfes oğlanlarından ola; ve bunların pâdişâhı Nemrûd idi, tamâm padişâh idi, halkı kendine tapmaya da'vet eyledi. Onun câzûları eyittiler: "Bu yıl senin şehrinde bir oğlan doğa, senin zevâlin onun elinde ola" dediler. Pes Nemrûd buyurdu: "Bu yıl ne denli oğlan doğarsa boğazlayalar".

Bir gün İbrâhîm'in atası ve anası buluşup cem' oldular, ittifâk cum'a gecesi İbrâhîm dünyâya geldi ve eyitti: " **لا اله إلاّ الله وحده لا شريك له** " [Allah'tan başka ilah yoktur ve onun şeriki,ortağı yoktur!] dedi. İbrâhîm'in beş parmağından beş türlü nesne akardı İbrâhîm onu emerdi: Ve birinden su akardı; ve birinden süt akardı; ve birinden bal akardı; ve birinden yağ akardı; ve birinden hurma akardı. Ve bir günde bir ayca büyürdü. On beş gün mağarada durdu, ondan sonra çıktı. Kaçan İbrâhîm kırk yaşına erdi. Hak Teâlâ onu Nemrûd'a **[36a]** da'vete gönderdi.

Pes İbrâhîm Nemrûd katına geldi ve eyitti: "Niçin Hakk'tan gayrı kimseye taparsın?". Nemrûd onu işitti, İbrâhîm'i oda atmayı buyurdu. Şeytân pîr sûretinde geldi, bunlara mancılık öğretti. İbrâhîm'in elin[i] ve ayağın[ı] bağladılar oda attılar; kaçan kim, İbrâhîm oda yakîn geldi, Hak Teâlâ eyitti: ﴿ **يا نار كوني بردا و سلاما علي إبراهيم** ﴾ (Enbiyâ', 21/69) [Ey ateş! İbrâhim için serinlik ve esenlik ol!].

Tefsîr-i Kebîr'de eyitti: "Od soğuk olmakta üç cevh vardır: Biri budur ki: Hak Teâlâ odun harâretini giderdi; ve soğuk olup nûr oldu, yeryüzünü işrâk etti. İkinci vech

budur ki: İbrâhîm'in cisminde bir keyfiyyet yarattı, İbrâhîm'e od erişmekten men' eyledi. Üçüncü vech budur ki: Hak Teâlâ odla İbrâhîm arasında bir nesne yarattı, ol nesne İbrâhîm'i oddan men' eyledi".

Bilmek gerektir ki, od dört türlüdür: biri budur ki, nûru ola yakması olmaya Musâ odu gibi; ve biri budur ki, yakması ola nûru olmaya, cehennem odu gibi; ve biri budur ki, nûru ola yakması dahi ola dünyâ odu gibi; ve biri budur ki, nûru olmaya yakması dahi olmaya ağaçlar odu gibi.

İbn Abbâs (radıyallâhu anh) eyitti: Eğer Hak Teâlâ "berden" demeseydi, oda düşerdi. Oddan gül ve nergis bitti, üç yâ yedi gün odda durdu. Hak Teâlâ Cebrâil'i İbrâhîm'e gönderdi ve eyitti: "Yâ İbrâhîm! Hîç dostu gördünmü ki, dostuna odla azâb eyleye".

Ba'zıları eyitirler: "Od İbrâhîm'i onun [i]çin yakmadı ki, **Muhammed Mustafâ** (a.s.) İsmâil peygamberin belinde idi. Ve bir firişte geldi od içinde İbrâhimle bile oldu; ol firiştehe İbrâhîm sûretinde idi. Nemrûd serâyında ol firiştei gördü, eyitti: 'Yâ İbrâhîm! Ben senin kadrini gördüm, oddan çıkmak istemezsin'. İbrâhîm oddan çıktı. Ondan sonra Nemrûd bir serây yaptı ki, göğe çıktı; ve ol serâyın elli mil yüksekliği vardı. Hak Teâlâ bir yel vermişti üç pâre eyledi; bir pâresin[i] denize attı ve iki pâresi onda yakıldı. Ve ol korkudan halk yetmiş üç bölük oldular türlü türlüdürler. Ondan sonra söylendi ona değin Süryânice söylerlerdi.

Ondan sonra Hak Teâlâ sinek sürüsün[ü] vermişti; onları helâk eyledi. İbrâhîm'in anası îmâna geldi ve atası gelmedi. Ondan sonra İbrâhîm Şâm' a geldi; ondan dört oğlu doğdu; biri Medîn, biri Medâin; ve biri İsmâîl; ve biri İshâk idi. Ve İbrâhîm'in doksan dokuz yaşı tamâm idi ki, oğlu İsmâîl doğdu ve yüz iki yaşında idi ki, oğlu İshâk doğdu.

Ondan sonra İbrâhîm Ka'be'yi yaptı, Ka'be'nin evvel esâsı vardı, İbrâhîm ol esâs üzerine bünyâd eyledi. Cebrâil vaz'ını gösterdi ve İbrâhîm dört dağdan taş alıp yaptı. Biri tûr-ı Sînâ idi, ve biri tûr-ı Ziyâ' ; ve biri Cûdî dağından ve biri Hirâ' dağından idi. Ve Ebû Kubeys dağı deve gibi inledi ve hacerü'l-esved ondan çıktı ak yâkuttan idi. Sonra hâl görmüş hâtun kişiler tavâfta elleri dokunmaktan kapkara oldu.

Ve eyitirler ki: "İbrâhîm'e on suhuf indi ve onda yazılmıştı kim, bâtıl nesneden epsem olmak oruçtur; ve halktan ümîdin kesmek namâzdır; ve gözün ve kulağın ve dilin yavuz nesneden perhîz eylemek ibâdettir; ve arzuların terk eylemek gazâ'dır; ve elin şerrden yuğmak **[36b]** sadakadır".

Ve nakildir ki, *Zehretü'r-Riyâz*'da eyitir: "İbrâhîm peygamber evvel kendini sünnet eyledi, yüz yirmi yaşında; ve evvel sakalı ağaran oldur; ve evvel oda bırakılan oldur; ve İbrâhîm bir zamân Kudüs'te durdu ve yüz doksan dört yıl ömür sürdü. Bir gün Melekü'l-mevt bir ahsen sûretle İbrâhîm'e geldi cânın[ı] kabz eylemeye. İbrâhîm eyitti: 'Yâ Azrâîl! Hîç bir dost gördün mü ki, dostunun cânın[ı] ala?'. Hak Teâlâ eyitti: 'Yâ İbrâhîm! Hîç bir dost gördün mü ki, dostun[u] görmek istemeye?'. Ondan sonra İbrâhîm muti' oldu, Melekü'l-mevt rûhunu kabz eyledi".

Şeyh Muhyiddîn Mağribî eyitir: "Peygamberlerin kabri ma'lûm değildir; illâ İbrâhîm peygamber (a.s.) kabri ma'lûmdur, mağārada, **ve Muhammed Mustafâ'nın (a.s.)** kabri Medîne-i Münevvere'de nûrdan ma'lûmdur". Ve eyitirler ki: Hazret-i Âdem'den İbrâhîm peygambere gelince üç bin üç yüz yıl olmuştu Allâhu a'lem!

Ammâ te'vîl budur ki: Beytü'l-ma'mûr insânda gönüldür; ve firiştehler nefesleridir soğuk girerler ısısı çıkarlar; biri müferrihu'z-zâttır, ve biri mümiddü'l-hayâttır; ammâ zemzem ilmdir. Nitekim Hak Teâlâ'dan, evvel zâhir olan ilmdir; onculayın Ka'be'de dahi evvel zâhir olan zemzemdir.

Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **يا نار كوني بردا وسلاما علي إبراهيم** ﴾ (Enbiyâ', 21/69) [Ey ateş! İbrâhim için serinlik ve esenlik ol!] dediği fânî olduğu hâldedir ve vuslat bulmaktadır; ve vuslat lezzeti rûha râhattır ve noksândan selâmettir. ﴿ **ونجّيناه** ﴾ (Enbiyâ', 21/71) [İbrâhim'i kurtardık.] ya'nî İbrâhîm fânî olduğundan sonra vücûd-ı hakkāniyle bâkî ettiğidir, yine bedeniyyet gönderdiğidir. ﴿ **التي باركنا فيها** ﴾ (Enbiyâ', 21/71) [İçini bereketle doldurduğumuz yerin.] ya'nî mübârek ettiği ona kemâlât-ı ilmiyye; ve ameliyye; ve şerîat; ve ahkâm vermekledir. ﴿ **للعالمين** ﴾ (Enbiyâ', 21/71) [Âlemlere] ya'nî müstekarr kıldı, feyzi ve terbiyyeti ve hidâyeti kabûl etmeye.

﴿ووهبنا له إسحاق﴾ (Enbiyâ', 21/72) [Ona (İbrâhim'e), İshâk'ı lutfettik.] ya'nî gönül verdik ve makāmına gönderdik halkı tekmîl etmek için. ﴿ويعقوب﴾ (Enbiyâ', 21/72) [ve Ya'kūb'u] ya'nî nefs verdik enva' [i]le belâlar ve mihnetler çeke; tâ kim safâ' hâsıl ola. ﴿ نافلة﴾ (Enbiyâ', 21/72) [fazladan bir bağış olmak üzere] ya'nî münevverdir gönül nûruyla. ﴿وكلاّ جعلنا صالحين﴾ (Enbiyâ', 21/72) [Herbirini sâlih insanlar yaptık.] ya'nî hidâyet ve istikāmet ve temkîn ile kıldık demektir.

﴿وجعلناهم ائمّة﴾ (Enbiyâ', 21/73) [Onları önderler yaptık.] ya'nî bunları imâm kıldık ki, irşâd edeler nâkısları tekmîl etmek için. ﴿يهدون بأمرنا﴾ (Enbiyâ', 21/73) [Emrimiz uyarınca doğru yolu gösteriyorlardı.]. Bunda üç maksûd vardır: Yâ budur ki, bi-emernâdan murâd vâhiddir ahvâl-i müşâhedât ve envârla; yâ budur ki, gönüldür maârif ve mükâşefât ve esrârla; yâ budur ki, nefstir ahlâk ve muâmelât ile. ﴿ واوحينا إليهم فعل الخيرات و اقام الصّلاة و ايتاء الزّكاة وكانوا لنا عابدين ﴾ (Enbiyâ', 21/73) [Ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdi.] tevhîd ve ubûdiyyet ile makām-ı tecrîdde ve tefrîdde.

Ammâ tahkîk bilmek gerektir ki: İbrâhîm'in ma'nâsı Arabca beriyy-i vehhâm demektir. Ya'nî kevneynden berîdir ve mütehayyirdir aynullâhta demektir. İmdi İbrâhîm Allah Teâlâ hazretin[i] severdi. Pes muhabbet oduna yandı; niçin Nemrûd oduna yanmadı? Onun [i]çin kim, odda bir kez yanan bir daha yanmaz. Nitekim demişlerdir: " المحرّق لا يحرّق " [Yanan yakılmaz]. Ve her kim, işrakāt-ı ulviyyeye muvâzabet etse mâdde-i âlem ona muti' olur.

Ve nakildir ki, bir gün İbrâhîm (a.s.) eyitti: "İlâhî! Ölüleri nice diri kılarsın?". Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ قال إبراهيم ربّ ارني كيف تحيى الموتى ﴾ (Bakara, 2/260) [İbrâhim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti.] ya'nî İbrâhîm eyitti: "İlâhî! Beni, i'yân makāmına eriştir yakîn vermekle". ﴿ قال اولم تؤمن﴾ (Bakara, 2/260) [Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? Dedi.] ya'nî yakîn ile bilmezsin. ﴿ قال بلي ولكن ليطمئنّ قلبي ﴾ (Bakara, 2/260) [İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi.] ya'nî gönül sâkin olmak için ve maâniye ile görmek için; tâ kim ıtmi'nân -ı kalb hâsıl ola. ﴿قال فخذ اربعة من الطير﴾ (Bakara, 2/260) [Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala.] ya'nî dört kuş algıl.

Ya’ nî te’vîlce dört kuvvet vardır, onları kahr edeceksin makâm-ı iyâna **[37a]** ve şühûd-i hayât-i hakîkiyye er göre dört kuş ki vardır: Biri Tâvustur, ondan murâd ucbdur; ve biri bednûstur, ondan murâd şehvettir; ve biri gurâbdır, ondan murâd hırstır; ve biri güvercindir, ondan murâd dünyâdır.

﴿ **فصرهنّ إليك** ﴾ (Bakara, 2/260) [Onları yanına al.]. ya’nî bunları zabt eyle, dünyâ taleb etmekten. ﴿ **ثمّ اجعل علي كلّ جبل منهنّ جزء** ﴾ (Bakara, 2/260) [Sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy.] cebelden murâd dört anâsırdır.

﴿ **ثمّ ادعهنّ** ﴾ [Sonra da onları kendine çağır.] ya’nî kaçan onları öldürsek ba‘de’l-fenâ’hayât-i hakîkıyyetle hayât bulursun. Kaçan bunları da’vet eylesek senin hayâtınla uçarlar. ﴿ **يأتينك سعيا واعلم انّ الله عزيز حكيم** ﴾ (Bakara, 2/260) [Koşarak sana gelirler. Bil ki: Allah azîzdir, hakîmdir.

KISSA-İ HİKMET-İ ALİYYE FÎ KELİME-İ İSMÂÎLİYYE

Kaçan kim, hubb-ı ilâhî tamâm olursa halîlde, hükm-i ilâhî bunu iktizâ' etti ki; ondan sonra bir peygamber zâhir ola ki, rûhunu ve nefsini muhabbetullâh tarîkında îsâr eyleye. Pes iki peygamber zâhir oldu. Biri mazhar oldu rûh-ı İsmâîl gibi; ve biri mazhar oldu nefse İshâk gibi.

Öyle olsa İsmâîl'in rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki; "Cebbâr"dır ve "Rakîb"dir. Ammâ cebbârın iki ma'nâsı vardır: Bir ma'nâsı budur ki: sınuğu bütün eylemektir; ve bir ma'nâsı dahi budur ki, bütünü sınuk eylemektir. Ya'nî rûhu irâdetullâhta münkesir etti ve nefsini kurbân etti fî sebîlillâh. Hak Teâlâ ona bir koç vermişti İsmâîl'in yerine İbrâhîm onu kurbân etti. Zîrâ ki risâlet-i uzmânın ma'deni olsun için ki, ol Hazret-i Habîbullâh Muhammed Mustafâ (sallallâhu aleyhi ve selem). Zîrâ ki onun rûhu ruhu'l-ervâhtır. Ammâ rakîbe mazhar olduğu oldur ki, kurbân olmaya göz tutmuştu ve dahi terakkibi vardı Hak Teâlâ'nın bedi'-i hikmetine.

Ve kalbi ismu's-sıfât nûrundandır ki "Halîm"dir, emrullâh mutî' idi ve hükmullâhta gāyet hilmi vardı. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ فبشّرناه بغلام حليم ﴾ (Saffât, 37/101) [İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik.].

Ve nefsi ismü'l-fi'lin ikisindendir: Biri "Mahabbet"tir; ve biri "Hasîb"dir. Mucîbe mazhar olduğu oldur ki, Allah Teâlâ'nın emrini icâbet etti ve atasına mutî' oldu; ve hasîbe mazhar olduğu oldur ki, kendi nefsini hesâb ederdi sabırlığıyla.

Ve nakildir ki: Bir gün İbrâhîm (a.s.) oğluna eyitir: ﴿ إنّي أرى في المنام انّي اذبحك ﴾ (Saffât, 37/102) [Yavrucuğum! Rüyâmda seni boğazladığımı görüyorum.]. İmdi makām-ı hazret-i hayâldir; ya'nî menâm misâl-i mukayyededendir ki, müsemmâdır hayâlle. Vakt oldur ki, menâmda görünen mutâbık olur vâkı'a. Vakt olur ki, mutâbık olmaz; belki nefs-i maânî-i gaybiyyeden bir ma'nâ idrâk eder. Ol menâm tarîkıyla Hakk'la bunun arasında hîç vâsıta olmaz; ve yâhûd bir ma'nâ idrâk eder ma'nâ-ı müntekışeden ervâh-ı âliyyede. Öyle olsa rûh libâs edinir şunu ki, sûret-i misâliyyesine münâsib suverden hazret-i hayâle.

Öyle olsa gerektir ki kişi menâmın ta'bîr eyleye; tâ ki sûret -i mertebeden murâd nedir biline. Ve İbrâhîm (a.s.) menâmın[ı] ta'bîr eylemedi. Onun [i]çin ki, enbiyâ' ve kümmel-i âlem misâl-i mutlakın umûrunu müşâhede eylerler. Ve her nesne kim, misâl-i mutlakta görünür lâ-büddür ki, vakıâ mutâbık ola. Öyle olsa İbrahim misal-i mutlakı müşahede eyledi. Onun için ki, menâmın[ı] tâ'bir eylemedi; yâhûd bilir kim, Hak Teâlâ ona buyurdu, onun [i]çin menâmın[ı] ta'bîr eylemedi.

Ve ol koç ki, menâmda zâhir oldu İsmâîl sûretinde idi. Öyle olsa İbrâhîm menâmını görünce bildi, oğlunu Rabbine fedâ' etti. İbrâhîm'in vehmi cennetten ol koç İsmâîl'in sûretinde zâhir oldu; İsmâîlle ol koç arasında münâsebet olduğu için. Pes kasd etti ki, oğlunu boğazlıya. **[37b]** Ammâ İbrâhîm ondan murâd nedir bilmedi. Onun [i]çin ki, zihni sebkat etti şol ki âlem-i misâlde gördü.

Ondan sonra Hak Teâlâ:﴿ **قد صدّقت رؤيا** ﴾ (Saffât, 37/105) [Rüyâyı doğruladın.] dedi, "**قد صدّقت في رؤيا** " [Rüyâda doğrulamıştın] demedi. Menâmını İbrâhîm ta'bîr etti; belki gördüğünün zâhirine nazar eyledi ve rü'yâ ta'bîr taleb eyledi. Eğerçi ki, düşü gerçek oldu oğlunu boğazla demekde; ve ammâ Tanrı Teâlâ katında İbrâhîm'in oğlundan murâd ol koç idi ki, oğlu sûretinde idi. Hak Teâlâ ol koçu İsmâîl'den ötürü menâmda oğlu İsmâîl sûretinde musavver etti. Onun [i]çin ki, suver-i hayâlde maânî zâhir olmaktır; ve ol sûret zâhir olmak değil[dir].

Ondan sonra İbrâhîm eyitti: "İşbu belâ-i mübîndir" dedi. Hak Teâlâ İbrâhîm'i tecrübe ettiği [i]çin idi; tâ kim, maâniye ve hakāyıka muttalî' ola suver-i hissiyyetiyle ve misâliyye ile gerekmez ki, zâhir üzerine muttali' ola. Ancak bilmeye vâcib oldur ki, maksûd nedir onu bile; tâ kim mahcûb olmaya eşyâ'nın zâhiriyle. Zîrâ ki, ilm-i bâtın ondan fevt olurdu. Husûsan ki; ilm-i ta'bîr ki, sâlikler onunla sülûk ederler. Görmez misin ki, Resûlullâh eyitti: "Düşümde bana bir kadeh geldi, içi dolu süt idi. Ol sütü içtim; hattâ ol sütün soğukluğu tırnağımdan taşra çıktı. Ve ol sütün bir uzun ömre verdim". Eyittiler: "Yâ Resûlallâh! Nice ta'bîr ettin?". Hazret-i Resûl (sallallâhu aleyhi ve selem) eyitti: "Ol süt ilm idi"; zâhirine nazar eylemedi te'vîl etti.

Hazret-i Resûl'ün cismi medfûndur Medîne-i Münevere'de; ve rûhunu hîç kimse görmemiştir; ve cesedini rûhu sûretinde müşâhede eylerler. Ve onun sûretine hîç

kimse mütemessil olmaz; hattâ şeytân dahi onun sûretine mütemessil olmaz. Bu sözün ma'nâsı budur ki: Hak Teâlâ tecellî eyler bize sûret-i misâliyyette; ve yâhûd sûret-i hissiyyede delîl-i aklî onu redd eylemez. Şunu kim, gördü onun üzerine şöyle kalır: Hak Teâlâ bize tecellî eyler âhirette; ol tecellî[y]i gören kişinin isti'dâdına göredir. Nitekim hadîste geldi: Hak Teâlâ kıyâmet gününde tecellî eyler noksân sûretle ki, ol meliktir. Öyle olsa ol noksân sûretine inkâr ederler, ondan sonra kemâl sûretiyle tecellî eyler kabûl eylerler ve secde eylerler. Pes mütecellî oldur cemî'-i eşyâ'da budur ki Şeyh, İbrâhîm'e vehm isbât eder.

Bilmek gerektir ki; cemî'-i hazerât beştir: Biri âlem-i maânîdir; ve biri insân-ı kâmildir ki, câmi'dir cemî'-i avâlimi; ve yâhûd hazerât-i ulviyye-i semâviyyedir ve süfliyye-i râziyyedir, ve hazerât-ı ulviyye-i hazret-i ilmiyyedir. Ondan sonra akliyye-i kalemiyyedir; ondan sonra levhiyyedir; ondan sonra semâviyyedir; ondan sonra unsuriyyedir. İşbu sûretleri hıfz eyler hazerât-ı süfliyyededir. Zîrâ ki, bunlar suver-i süfliyyenin rûhudur. Kaçan kim, himmeti hâfız olsa süfliyyeden gayrisinde dahi hıfz eyler. Onun [i]çin ki, vücûd-ı ma'lûl müstelzemdir.

Ve nakildir ki, zâhir-i lisânla Hak Teâlâ eyitir: ﴿ **واذكر في الكتاب اسماعيل انّه كان صادق الوعد وكان رسولا نبيّا** ﴾ (Meryem, 19/54) [(Resûlüm!) Kitap'ta İsmâil'i de an. Gerçekten o, sözüne sâdık resûl ve nebî idi.].

Mücâhid eyitir: "İsmâîl'e sâdıku'l-va'd demek ikrâm içindir. Zîrâ ki, İsmâîl'in belinden **Muhammed Mustafâ (a.s.)** gelse gerek idi, yoksa geri kalan peygamberler dahi sâdıku'l-va'd idi. Velâkin Resûl'ün dediği oldur ki, Benî Cürhüm kabîlesine da'vete vermişti. **[38a] Nebiyyen** dediği oldur ki, ehlini namâza ve zekâta buyurdu; ammâ kurbânda ihtilâf ederler, esahh budur ki, İsmâîl'dir".

Fasl

Nakildir ki: İbrâhîm bir gece düş gördü, düşünde eyittiler: "Oğlunu boğazla". Ba'zıları eyitir: "Firişte işâret etti". İbrâhîm İsmâîl'e eyitti: "İp ve balta al, işbu dağa odun kesmeğe gidelim". Çün ol yere vardılar İbrâhîm İsmâîl'i çalık koyun yatırttı ki, boğazlaya. İsmâîl eyitti: "Ayaklarımı bağla ki sana, dokunmasın ve dahi kanım sıçramasın; tâ kim sevâbın eksik olmasın. Ve dahi anam görüp melûl olmasın ve anama

benden selâm eyit ve benim gömleğimi anama vergil ki, anam görsün hâtırı iken melûl olmasın".

İbrâhîm eyitti: "Yâ İsmâîl! Sen bana Hak Teâlâ'nın buyruğun[u] yerine getirmeğe gökçek yardımcısın". Pes İbrâhîm İsmâîl'in yüzünü kıbleye çevirdi ve bıçağı boğazına ko[y]du. Ammâ bıçak kesmedi. İsmâîl eyitti: "Yâ baba! Onun [i]çin bıçak kesmez ki, sen benim yüzüme baktıkça bana kıyamazsın elin titrer" dedi. "Pes beni yüzüm üzerine çevir, Allah Teâlâ ne buyurduysa yerine getir. Hakk'a âsî olmayasın". Pes İbrâhîm dahi öyle etti, yine bıçak kesmedi.

Süddî eyitir: "Hak Teâlâ bir bakır tahtasını İsmâîl'in boğazına kodu. Onun [i]çin ki, bıçak kesmedi. Kaçan kim, İbrâhîm İsmâîl'in boğazına bıçağı kodu, İsmâîl eyitti: "Ey baba! Sen mi cömertsin yoksa ben mi cömertim? dedi. İbrâhim eyitti: "Oğluma kıyarım". İsmail eyitti. "Ben senden dahi cömertim. Zîrâ ki, senin bir oğlun dahi vardır onunla gönlün[ü] eylersin. Benim cânım dahi yok ki, onunla hayât bulayım". Hak Teâlâ vahy eyledi ve eyitti: "İkinizden dahi ben cömertim. Ammâ yâ İbrâhîm işbu koçu oğlun İsmâîl'in yerine boğazla" dedi.

Hak Teâlâ eyitti: "Ey benim firiştehlerim! Siz eyitirdiniz ki, Âdem'i yaratma yeryüzünde, fesâd işlerler; biz sana mutî' oluruz. İmdi atasına ve oğluna nazar eyleyin ki, benim tâatime nice mutî' olurlar".

Ondan sonra Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Cebrâil firiştelere eyit: "Ol koçu büyûtlerine götürsünler, İbrâhîm'e iletsinler; oğlu İsmâîl yerine onu kurbân eylesin" dedi. Ve ol koç Hâbil'in kurbânı idi, uçmakta beslenirdi. Hak Teâlâ İbrâhîm'e gönderdi. Cebrâil eyitti: "Yâ Rab! İşbu iş İsmâîl'e ulu kerâmettir". Hak Teâlâ eyitti: "İzzetim hakkı [i]çin eğer cemî'-i firiştehlerin boyunları üzerine götürseler ona ivaz olmazdı ki, İsmâîl eyitti: ﴿يا ابت افعل ما تؤمر ستجدني انشاء الله من الصّابرين﴾ (Saffât, 37/102) [Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun].

Ka'bu'l-Ahbâr eyitir: Ol vakt şeytân Âdem sûretine girip İsmâîl'in anası Hâcere katına geldi kaziyye[y]i ona eyitiyordu. Hâcer'e eyitti: "Hak Teâlâ öyle buyurduysa İbrâhîm gökçek vardı" dedi. Ondan sonra şeytân İsmâîl katına geldi kaziyye[y]i eyitiyordu. İsmâîl eyitti: "Ben Allah['a] mutî'im". Çün emretti, ondan

şeytân İbrâhîm'e geldi ve eyitti: "Şeytân senin düşün[e] girdi". İbrâhîm eyitti: "Yâ mel'ûn! Hak Teâlâ şöyle emr etti" dedi ve şeytanı taşla itti. Ondan sonra Cebrâil ve firişteler ol koçu getirdiler, İbrâhîm katına ilettiler. Cebrâîl: "Allâhu ekber, Allâhu ekber!" dedi ve İsmâîl: "Lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber" **[38b]** dedi ve İbrâhîm: "Allahu ekber ve lillâhu'l-hamd" dedi ve ol koçu İsmâîl yerine kurbân eyledi.

Ve tahkîk bunda budur ki: Bir gün İbrâhîm isti'dâd-ı aslî diliyle Hak Teâlâ ona veled-i sâlih verir. İmdi ol veled-i sâlih gönüldür, Hak Teâlâ ona verdi. ﴿ **فلمّا بلغ معه السعى** ﴾ (Saffât, 37/102) [Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa gelince.]. Ya'nî İbrâhîm sülûk eyledi kemâlât-ı halkiyyede ve fezâil-i nefsiyyede. Hak Teâlâ vahy eyledi ki, ol sâlih oğul ki gönüldür boğazlaya fenâ olmakla tevhîdde ve teslîmde. Pes İbrâhîm Hakk'a münkād oldu fânî olmaya zâtında ve sıfâtında. Pes Cebrâil bu koçu getirdi İsmâîl yerine.

İmdi, Cebrâil insân âleminde akla benzer ve koç ki, getirdi nefse benzer ki kemâlât ve ahlâk ile semirmiş idi. Pes İbrâhîm ol nefsi boğazladı Hakk'ta fenâ' etmekle. İmdi İsmâîl gönüldür ve bekā buldu hakkānî-i vücûdla. Ve bu mahâllde urefâ' eyitirler: "İbrâhîm halîlullah idi, ya'nî Allah Teâlâ Hazretini cemî'-i eşyâ'dan artık severdi, ve muhabbet-i sâdıka-i hakka kemâlince müteallik idi. Çün İsmâîl irâde-i vâsıta oldu.

Gayretullâh bunu iktizâ' etti ki: Allahu Teâlâ'nın halîliyle bile vâsıta ola; ve hicâb-ı bi'l-külliyye mürtefi' ola; tâ kim eser-i ağyâr kalmaya. Visâl-i hakîkî-i makām-ı şühûd-ı zâtî de tamam mukarrer olup İbrâhîm mekîn ola; ve İsmâîl dahi makām-ı temkîn de mütemekkin ola tâ ittihâd-ı aynî ve gaybî, ve vahdet-i hakîkiyye ve tevhîd-i zâtî yerine gele. Ve hem âlem-i insânî ki, mazhar-ı kibriyâ'-i rabbânîdir. Onda bu zâhir ola kim, İbrâhîm'in misâl[i] insânda kalbdir. Öyle gerektir kim, bu ikisi birbiriyle muhtecib olmaya. Pes rûha vahy oldu ki, kalbden dosta kurbân ola; çün bu ikisi Hakk'a münkād oldular. Pes mahbûb bir koç kurbân gönderdi. Bunda koçtan murâd nefistir k,i bunlara fedâ' eyledi; tâ nefisten bi'l-külliye necât ve hayât buldular Hakk'a vâsıl ve mutavâsıl olalar. Ondan sonra İbrâhîm'le İsmâîl dağdan yine eve geldiler. Ve İsmâîl dünyâda yüz otuz yıl diri oldu, ondan sonra vefât etti.

FASS-I FÎ HİKMET-İ HAKÎKİYYE FÎ KELİME-İ İSHÂKİYYE

Bilmek gerektir ki, rûh vahdet-i ilâhiyye sırrındandır ve nefs kesreti i'tibâriyye ahkâmının sırrındandır. Pes İsmâîl işbu i'tibârla vahdet-i zâtiyye hükmünün mazharıdır ki, küllîdir ki câmi'dir ve mecmû'dur. Ahadiyyet ruhu onda zâhir oldu; ve ol külliyye-i ahadiyye, nûr-i muhammedîdir. Ol nûr-i muhammedî kâînât nûrunun misbâhının mişkâtıdır; ve rabbü'l-meknûnât sırrının mir'âtıdır. Ve İshâk külliyye mazhar vâki' oldu ve envâ'-ı keserâtın menba'ı oldu; ve âsâr-ı i'tibârâtın ma'deni oldu.

Ve rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki, "Mütekebbir" ismidir. Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Raûf"tur . İshâk (a.s.) mütekebbirlere kibr ederdi ve mü'minlere şefkatli idi. Ve nefsi, ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır: Biri, "Vekîl" ismidir ve biri, "Bâis" ismidir. Vekîl mazhar olduğu oldur ki, ervâh-ı mukaddesenin hazâinine vekîl olduğu [i]çin ve bunlara vücûd olmaklığın şevkine bâis olduğu için. Öyle olsa her birini bir isme mazhar vâki' olmuştur.

Ve Hak Teâlâ eyitir: ﴿ **وبشّرناه باسحاق نبيّا من الصّالحين** ﴾ (Saffât, 37/112) [Sâlihlerden bir peygamber olarak O'na (İbrâhim'e) İshâk'ı müjdeledik.].Ya'nî İshâk vücûd-ı beşâret eder ve zeyni olduğu halde pes lâ-büddür ki, her nebî Sâlih ola. ﴿ **و باركنا عليه و علي إسحاق** ﴾ (Saffât, 37/113) [Kendisini ve İshak'ı mübarek (kutlu ve bereketli) eyledik.]. Ya'nî biz bu ikisine dünyânın ve dînin berekâtını feyz ettik demektir.

Pes şahs-ı sâlih olmaz; illâ amel-i sâlih ile [olur]. Ve amel-i sâlih dört nesne ile olur: Biri niyyet-i sâdıkadır; ve biri ilmdir; ve biri **[39a]** ihlâstır; ve biri verâ'dır. Ve niyyet etmek kasd etmektir, ve azm ve şerefi ve za'fı kābildir ve azm kasıddan mukaddemdir; ve amelden murâd ilm-i meşrû'dur ki âmm olur akāid-i dîniyyeye ve ahkâm-ı şer'iyyeye.

Ve ihlâstan murâd: Riyâ'dan ilmin[i] halâs etmektir ki, ol riyâ' şirk-i asgārdır. Ve Hak Teâlâ eyitir: "İhlâs benim sırrımdan bir sırrdır ki, ben ol sırrı sevdiğim kulumun gönlünde emânet koyarım. Öyle olsa ihlâs-ı hakîkî ile, ancak Allah (Sübhânehû ve Teâlâ) bilir. **والله الهادى** [Hidâyete erdiren Allah'tır!].

Ammâ Alî (kerremallâhu vecheh) eyitir: "Kemâl-i ihlâs oldur ki, kişi ibâdetini Allâh için eyleye; hîç rahmet ve azâb ve ihsân için olmaya. Belki esmâya ve sıfâta dahi i'tibâr eylemeye, ayn-ı zâta kasd eyleye ki maksûd bi'z-zât ve mahbûb bi'z-zât ve mevcûd bi'z-zât oldur".

Ve Hak Teâlâ eyitir: ﴿ **ولقد جاءت رسلنا ابراهيم بالبشري** ﴾ (Hûd, 11/69)[Andolsun ki elçilerimiz İbrâhim'e müjde getirdiler.] Ya'nî Hak Teâlâ İbrâhîm'e İshâk'ı muştuladı. Ondan sonra İbrâhîm'in hâtunu Sâre'ye İshâk'ı muştuladı ve ondan sonra Ya'kūb'u sana verdim, dedi. Sâre hâtun güldü, taaccüb eyledi ve eyitti: "Ben bir karı hâtun ve İbrâhîm bir zaîf pîr, bizden nice oğlan gele?" dedi. İbrâhîm ol vakt doksan sekiz yaşında idi, çün İshâk dünyâya geldi çok mu'cize gösterdi; ve nice kâfirler onun elinde müslümân oldu. Ve İshâk peygamber yüz altmış yıl diri oldu. Ondan sonra nakl eyledi.

FASS-I HİKMET-İ RÛHİYYE FÎ KELİME-İ YA'KŪBİYYE

Bilmek gerektir ki; sırr-ı ilâhî bunu iktizâ' etti kim, ism-i Mütekebbirden sonra, ism-i Hâlik ve ism-i Bârî ve ism-i Musavvir gele. Zîrâ ki, ulüvvü'l-kibriyâdan fârig olduğundan sonradır ve ulüvvü'l-kibriyâ' ibârettir mâsivallâhtan müstağnî olmaktır; ve gayrısı ona muhtâc olmaktan ibârettir ki, zât-ı müstakildir bi-nefsihi ve müstağnîdir gayrdan.

Ve ba'zıları eyitirler: "Kemâl-i zâta ve kemâl-i sıfâta, "kibriyâ' " derler. Pes münâsebet oldu ki, âlemi yaratmakta münâsebet beyân eyleye; tâ kim kemâl-i zâtla ve sıfâtla ve esmâyla ve efâlle âlemlere tecellî eyleye".

Ve âlem iki kısım üzerinedir: Biri âlem-i asgardır ve biri âlem-i ekberdir. Ol kim âlem-i asgardır arştır ve kürsîdir ve cennettir ve nârdır ve gönüllerdir ve yerlerdir tâ tahte's-serâya varınca. Ammâ âlem-i ekber, insandır ve onun efrâdı kümmeldir ki enbiyâdır (a.s.). Kaçan kim, ism-i Hâlik zâhir olduysa esmâ-i ef'âlden iktizâ' etti kim, bir peygamber gele ki mir'ât vâki' ola hâlikin âsârına. Pes Yâkub peygamber zâhir oldu ve Hakk'a yine mazhar vâki' oldu. Bundan ötürüdür ki, ma'den-i enbiyâ' ol oldu. Nitekim eflâkta on iki burûc vardır. Ya'kūb'un dahi on iki oğlu vardır on iki burûc mukābilesinde.

Hak Teâlâ bunlardan bir sırr ki Yûsuf'tur, cemâlinin nûruna mir'ât eyledi. Kaçan kim, Hakk'ın işbu nûru Yûsuf'ta işrâk ettiyse Ya'kūb ol nûru gördü hayret-i kübrâ ile cemâl-i ilâhî mazharında mütehayyir oldu ve ona katı âşık oldu. Ve ol mazhar-ı nûrla muhtecib oldu. Diledi kim, nûr-ı mutlak ona vâsıl ola. Pes ism-i Gayyûr ona tecellî eyledi ki, Ya'kūb'la Yûsuf arasında firâk bıraktı ve Ya'kūb katı mahzûn oldu. Zîrâ ki hüzn-i levazim firâktandır; ve firâk, levâzım-ı visâldendir; ve visâl, levâzım-ı muhabbettendir.

Pes Ya'kūb'un rûhu, ism-i zât nûrundandır ki, "Vedûd" ismidir ki bir mazhar-ı münevveri îcâda getirdi. Ve kalb, ismu's-sıfât nûrundandır ki Vedûd'dur. Onun [i]çin muhabbet oldu cemâl-i ilâhiyyede ki, zâhir **[39b]** oldu oğlu Yûsuf'tan ve ol muhabbet Ya'kūb'a mîrâs değdi ceddi İbrâhîm'den; ve İbrâhîm'e mîrâs değdi ceddi Âdem'den. Ve nefsi, ismü'l-fi'lin nûrundandır; biri "Hâlık"tır ve biri "Bârî"dir. Onun [i]çin evlâdı

çok oldu ve ekser peygamberler onun neslinden geldi; tâ kim fer'inin ve aslının âsârın[ı] tekmîl ede.

Şeyh eyitir: "Bu kavmin her hâlde bir türlü sûretleri vardır. Pes sûretleri muhtelif oldu ahvâlleri muhtelif olmakla. Pes tecellî dahi oldu tecellînin ahvâlleri muhtelif olmakla. Pes hayr ve şerr, zemm ve medh olmaz; illâ halkın kendi nefsinden olur. Öyle olsa Hak Teâlâ'nın ilmi onlarla biledir. Zîrâ ki, ilm ma'lûma tâ'bi'dir".

İmdi ehlullâh eyittiler **ve nakildir ki:** Zâhir i'tibârıyla Vehb eyitir: "Kaçan kim Hak Teâlâ İbrâhîm'in rûhunu kabz eyledi İsmâîl, Harâm'da sâkin oldu; ve İshâk Şâm'da sâkin oldu. Ondan sonra İshâk'tan iki oğlan doğdu; birinin adı "İys" ve birinin adı "Ya'kūb" idi. Bu ikisi anası karnında çekiştiler, İys Ya'kūb'a eyitti: "Eğer sen benden ön[ce] doğarsan ayaklarımı arkurı tutarım. Sen ve ben, ve anam dahi helâk oluruz". Ya'kūb eyitti: "İmdi sen ön[ce] doğ". Pes İys ön[ce] doğdu, ardınca Ya'kūb doğdu. Onun [i]çin Ya'kūb denildi akabince geldiğinden ötürü".

Ondan sonra Hak Teâlâ Ya'kūb'u Ken'an'a risâlete veripti. Ya'kūb'dan on iki oğlan doğdu. Birinin adı Yûsuf idi; hüsn ve cemâl içinde nazîri yoktu. Bir gün Yûsuf düş gördü. Görür kim, on bir yıldız Yûsuf'a secde eylediler. Yûsuf ol düşü atasına bildirdi, atası eyitti: "Yâ Yûsuf! Sakın bu düşü ki, kardeşlerin bilmesinler". Pes şeytân ol düşü Yûsuf'un kardeşlerine bildirdi, ondan sonra Yûsuf'un kardeşleri Yûsuf'a adâvet eyleyip öldürmek istediler. Atasından Yûsuf'u dilediler ki, Yûsuf'u koyuna bile alıp gideler. Ya'kūb eyitti: "Korkarım ki, kurt yiye". Onun [i]çin kurt yiye dedi ki; Ya'kūb düşünde gördü ki, Yûsuf bir dağ üstünde durur; on kurt Yûsuf'a haml ederler yemeyi isterler, bir kurt men' eder. Ondan sonra yer yarılır Yûsuf içine girer, ondan yine çıkar. Onun [i]çin Ya'kūb, 'kurt yer' dedi. Ondan sonra Ya'kūb, Yûsuf'u bunlara verdi; aldılar gittiler bunca zamân ayrık görmedi.

Ve nakildir ki: Ya'kūb dâim "Yûsuf! Yûsuf!" derdi. Bir gün Cebrâil geldi eyitti: "Yâ Ya'kūb! Hak Teâlâ sana selâm eyler ve eyitir ki: "Bir kişi[y]i anarsın ki, seni gözsüz eyledi; ammâ onu anmazsan ki, sana göz verdi. Eğer bir kez yâ Allah! desen gözünü ve oğlunu verirdi".

Bir gün Melekü'l-mevt Ya'kūb'u ziyâret etmeğe geldi. Ya'kūb eyitti: "Ey kokusu gökçek ve latîf; âvâzı gökçek ve şerîf melek niye geldin?". Melekü'l-mevt eyitti: "Seni ziyâret etmeye geldim" dedi. Eyitti: "Benim oğlum Yûsuf'un rûhunu kabz eyledin mi?". Melekü'l-mevt eyitti: "Kabz etmedim" dedi. Ondan sonra Yâ'kūb'un gönlü sâkin oldu.

Hâsıl-ı kelâm Yûsuf'un kaziyyesini bildi ki; Mısr'a ne resme azîz oldu ve karındaşlarıyla nice buluştu bildi; ve ondan sonra kağıda yazdı ve eyitti: "**بسم الله الرحمن الرحيم** [Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla]; Ya'kūb'dan Azîz-i Mısr'a selâmün aleyke. Ammâ ba'dü şöyle bilesin ki, bana belâlar gelmiştir hadden taşra; ammâ benim ceddim İbrâhîm'i Allah Teâlâ oda bıraktı ammâ yerini berden ve selâmen kıldı; ve ammim İsmâîl'i boğazlamaya buyurdu ve yerine bir koç veripti, kurbân eylediler. **[40a]** Ammâ benim oğlum onda vardıkta uğrı diye tutmuşsun şöyle bilesin ki: Ben uğrı oğul doğurmadım, ol uğrı değildir".

Çün Yûsuf'un karındâşları Ya'kūb'un bitisini Yûsuf'a götürdüler; Yûsuf gördü ve ağladı. **Cevâb** yazdı ki: "Selâmün aleyke! Azîz-i Mısr'dan ammâ bundan sonra ma'lûm ola ki, biti göndermişsin ve senin hâlini bildirmişsin. İmdi bildim hâlini sabr eyle. Nitekim peygamberler belâlara sabr eylediler, son üçü zafer buldular. Sen dahi sabr eyle tâ kim zafer bulasın" dedi.

Biti yine Ya'kūb'a geldi, Ya'kūb biti[y]i gördü gönlü hoş olup sabr ve rızâ' üzerine mütemekkin oldu. Hak Teâlâ bunları âhir bir yere cem' eyledi şerbet-i ilâhî ile muâlece eyledi. Ondan sonra Hak Teâlâ Ya'kūb'a eyitti: "Mısr'dan git, baban[ın] kabrine vargıl, senin vefâtın ondadır". Ondan sonra Ya'kūb Mısr'dan gitti, Kuds'e İbrâhîm ve İshâk'ın kabrine geldi; ol vakit Ya'kūb'un ömrü yüz altmış yıl olmuştu. Halîlullâha gelince gördü ki, firiştehler bir kabr üzerine dururlar. Ya'kūb ol kabri gördü ve eyitti: "Bu kabr, kimin kabridir?". Firişteler eyittiler: "Bir kerîm kuldur" dediler. Ya'kūb diledi ki, bunların üzerine gire ve selâm vere. Firiştehler eyittiler: "Girme!". Ya'kūb eyitti: "Niçin?". Firişteler eyittiler: "İşbu firâk şerbetin[i] iç. Ondan sonra gir" dediler. Ya'kūb ol firâk şerbetin[i] içti derhâl öldü (rahmetullâhi aleyh). Firiştehler [onu] yurlar; uçmaktan kefen getirdiler, sardılar ve namâzın[ı] kıldılar. Atası İshâk peygamberin kabri yanında defn eylediler.

FASS-I HİKMET-İ NÛRİYYE FÎ KELİME-İ YÛSUFİYYE

Kaçan kim hubb-i Ya'kūb bir mazhar-ı mahbûbu muktezâ' oldu ise pes Yûsuf (a.s.) âleme geldi ahsen sûrette; tâ kim mazhar vâki' ola mahbûb-ı hakîkıyye ki, hubb-i sûverî ona müteallik ola. Zîrâ ki, hubb-i sûverî hubb-i zâtının âsârından bir eserdir. Öyle olsa Yûsuf'un nûrundandır ki, ol ism nûrudur; Yûsuf'un nûrâniyyetinden ötürü sûreten ve ma'nen.

Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki "Kādir"dir. Onun [i]çin Yûsuf kādir oldu Mısr mülküne. Ve nefsi, esmâ-i ef'âlin üçünün nûrundandır: Biri "Musavvir"dir, onun [i]çin Yûsuf ahsen sûrette idi; ve biri "Hafîz"dir, onun [i]çin Yûsuf Mısrînin hazinelerini hıfz etti; ve biri "Afv" ismidir, onun [i]çin karındaşların suçların[ı] afv etti. Kaçan kim, âlem-i ervâh müsemmâ olduysa âlem-i misâl ile ve ol âlem-i misâl âlem-i nûrânîdir ve Yûsuf'un keşfi âlem-i misâliyyede vech-i etemm üzerine oldu.

Şeyh, Yûsuf'u hikmet-i nûriyyede getirdi; ve ol hikmet-i nûriyye hakāyıktan kelimeye geldi. Münâsebet oldur ki, onculayın Yûsuf dahi ilm-i ta'bîr bilirdi ve dahi Hakk'ın murâdını suver-i mer'iyye-i misâliyyede rûhunun nûrunun kuvvetiyle bilirdi. Pes sûreti dahi kâmil oldu hüsnde nihâyette; ve şâmil idi celâli ve cemâli gāyet intihâ'da.

Bilmek gerektir ki; nûr-i hakîkî zât-ı ilâhiyyedir. Ve âlemde ne denli envâr var ise ol zât-ı ilâhiyyenin zilâlidir. Pes öyle olsa ervâh onun âlemleri zât-ı ilâhiyyenin zıllidir. Ve âlem-i ervâh, "ervâh-ı nûrânî"dir demek ecsâma nazardır. Ve rûh-ı nûrânî işrâk etmekle âlem-i hayâle, suver-i misâliyye zâhir oldu.

Pes vâcib oldur ki, ruh-ı nûrânî inbisât ede hazret-i hayâle ve dahi rûh-ı evvel budur ki, müşâhede eyler âlem-i maânîde. Hangi cesede duhûl ede**[40b]**ceğini görür, bilir ve ondan maârifetini bilip geri intikāl edeceğini âlem-i misâl-i mutlaka bilir. Bundan ötürüdür ki, hikmet-i nûriyye inbisât eder nûrunu ve ol nûr kelime-i yûsufiyyenin nûr[u] idi, hazret-i hayâl üzerine âlem-i hayâl münevver olsun için.

İmdi işbu inbisât mebâdî-i vahyin zâhir olmaklığıdır ehl-i inâyette. Ve ol ehl-i inâyet enbiyâdır (a.s.). Zîrâ ki bunlara vahy olmaz; illâ nüzûl melek ile olur; evvel-i

nüzul meleğin hazret-i hayâldedir, ondan sonra hissiyyededir. Pes müşâhede eyleyen kişi lâ-büddür ki, hayâli münevver ola; tâ ki müşâhede etmeye kādir ola, misâl-i mutlakta. Onun [i]çin ki, âlem-i misâl vâsıtadır, âlem-i hissle misâl-i mutlak arasında. Pes nâzil ve sâid, lâ-büddür ki, ubûr etmekle olur.

Ve nûr-i hakîki oldur ki, onu idrâk eyleyeler ve onunla dahi idrâk eyleyeler. Onun [i]çin ki, ol nûr-ı hakîkî zâtullâhtır tecerrüdü i'tibârıyla mazâhirden ve izâfâttan.

Nitekim hazret-i Resûl'e (sallalâhu aleyhi ve sellem) sordular ki: "Mi'râc gecesinde Rabbin[i] gördün mü?". Peygamber (a.s.) eyitti: "**نور انّي اراه**".[469] Ya'nî Hak nûru mücerreddir, onu görmek mümkin değildir.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **نور على نور** ﴾ (Nûr, 24/35) [Nûr üstüne nûrdur.]. Ol iki nûrun birisi ziyâ'dır ve birisi nûr-i mutlaktır.

Hak Teâlâ eyitti: ﴿ **يهدى الله لنوره من يشاء** ﴾ (Nûr, 24/35) [Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir.]. Ya'nî Hak Teâlâ nûr-ı müteayyin ile hidâyet eyler; mazâhire "nûr-i mutlaka" dedi.

İbni Abbâs eyitir: "Nur-i mücerredî görmek mümkîn değildir; ammâ mazâhirde görmek mümkindir" dedi.

Nitekim Hazret-i Resûl (a.s.) Hakk'ı görmekliği teşbîh etti şemsi ve kameri görmeye. "Hakk'ı uçmakta görürler hicâbsız; illâ ridâ'-i kibriyâ' gitmeye" dedi.

Pes ma'lûm oldu ki: Peygamber (a.s.) Hakk'ı Mi'râc'da nûr-ı hakîkî olduğu i'tibârla müşâhede eylemedi; ammâ nûr müteayyin olduğu i'tibârla müşâhede eyledi, hicâb mertebesiyle görünür ki, esmâ' ve sıfât mertebesidir. Pes Hazret-i Resûl(a.s.)'e Hakk'ı Mi'râc'da bi-i'tibâr nûr mutlak görmedi ve bi-i'tibâr nûr müteayyin gördü.

Bunda urefâ' ve muhakkıkîn bir dakîk işâret söyledi. Ol budur kim: Kaçan ki, Resûlullâh leyletü'l-Mi'râcda nuru'l-envârı gördü. Pes tecellî-i nûr-ı zât hâsıl oldu ki, selb-i beşeriyye etti nûr-ı mihinde; vücûd-ı Muhammed mahv-ı mahz oldu. Ol nûr ki, geri ilâhî görmek mutehakkık oldu ki vücûdiyyât ve keyfiyyât meslûb oldu.

[469] Kaynak bulunamadı.

Nitekim Hazret-i Resûl (a.s.) buyurur: " **رايت ربّي بعين ربّي** "[470] [Rabbimi, Rabbimin gözüyle gördüm.]

Ve Mi'râc bâbında buyurur: " **رايت الله بعين راسى حين اسرى في ليلة المعراج** "[471] [Mi'râc gecesindeki gece yolculuğu sırasında Allah'ı baş gözümle gördüm.].

İmdi nûr-ı hakîkî için üç mertebe vardır: Biri: Vücûd mahz-ı mutlaktır. İkinci: İlm-i hakîkî-i mutlaktır. Üçüncü oldur ki: Bir cem'e mahsûstur ki, zuhûr ve izhâr onundur. Pes vücûd ve ilm ve nûr birdir. Bunların arasında imtiyâz yoktur; ve aded dahi yoktur, hazret-i ahadiyyet-i zâtda; ve imtiyâzı vardır, taallükāt i'tibârıyla mazâhirde.

Kaçan kim, bunu bildinse bilmek gerektir ki; âlemin Hakk'a nisbeti zılli gibidir. Onun [i]çin ki, zıll oldur ki onun vücûdu olmaya; illâ ol şahsla ola. İmdi onculayın bi-aynihî âlemin dahi kendi[n]den vücûdu yoktur; illa îcada Hakk'ladır. Nitekim zıll şahs-ı tâbi' âlem dahi Hakk'a tâbi'dir. Zîrâ ki, zıllullâhtır Hak kemâlâtı zâhir olmağın mahalli, a'yân-ı mümkinâttır. ﴿ **الله نور السّموت والأرض** ﴾ (Nûr, 24/35) [Allah göklerin ve yerin nûrudur.].

Tecellî-i evvel-i nûr, ilmde zâhir oldu; ondan sonra a'yânda zâhir oldu ve a'yân mümkinât nire değildir. Onun [i]çin ki, ma'dûmdur fi'l-asl eğerçi subûtla **[41a]** muttasıf olur; lâkin vücûdla muttasıf olmaz. Zîrâ ki, vücûd nûrdur ve kâinât eser-i nûrdur. Ve esere hükm-i aynı yoktur; ve her nesne kim, idrâk olunur fi'l-hakîka vücûd-u hakktır, a'yân-ı mümkinâttır.

Bu sözlerin mâ-hasalı budur ki: Hak mutlak-ı vücûd-ı mahzdır; sâir mevcûdât vücûdât-ı izâfiyyedir, taayyünât onun kemâlâtın[ı] gösterir. Nitekim mükevvenât mazâhir-i ef'âl idiği iken zâhir nesnedir. Nitekim bir üstâd işinden zâhir olduğu gibi. Mâ-dâm ki, iş göstermeye ne üstâd idiği bilinir ve ne san'atta hazâkatı ve mahâreti zâhir olur.

Pes bilmek gerektir ki sen hayâlsin ve vücûd-ı kevnî dahi hayâl içinde hayâl şol ma'nâ değildir ki, hukemâ' dediler: "Zîrâ çün hayâldir", dediler. Ma'lûmdur ki âlem

[470] Kaynak bulunamadı.
[471] Kaynak bulunamadı.

âlem işinin hayâl olacak değildir. Onun [i]çin kim, onun ilmi muarrâdır hayâlden ve evhâmdan ve sâir tasavvurâttan ve tasdîkāttan. Maa-hâzâ ki âlem mevcûd-ı hâricîdir; hôd nice hayâl olur ammâ budur ki vücûdda taaddüd yoktur. Zîrâ ki nefs vücûd-ı ahaddır ve taaddüdât-ı taayyünâttır. Pes taayyün vücûdun gayrıdır. Pes âlem Hakk'ın gayrıdır. Zîrâ ki Hak taayyün olmaz taayyün dahi Hak olmaz ammâ sırr-ı latîf ve zevk-i sahîh onu gösterir ki **kaçan insân tâlibHak olsa,** Hakk'tan tecellî-i zât gelir; tâlib-i mahv eder ve abd Hakk'ta istiğrâk olur, vusûl tamâm olur.

Ve nakildir ki: Zâhir ibâretle bilmek gerektir ki; kaçan kim Yûsuf karındaşlarını ve atası ve anasın[ı] şems ve kamer ve yıldızlar sûretinde gördü. Atasına eyitiyordu. Ya'kūb eyitti: "Sakın karındaşların bilmesinler" dedi. Şeytân ol sözleri bir pîr sûretinde Yûsuf'un kardeşlerine geldi, haber verdi eyitti ki: "Yûsuf diler ki, siz ona ibâdet eyleyesi[ni]z". Öyle olsa ol sözü işittiler, Yûsuf'u öldürmek istediler. Bir gün Ya'kūb'dan dilediler ki; sahrâya teferrüc etmeye gideler. Ya'kūb eyitti: "Korkarım ki kurt yiye", karındaşları eyittiler: "Biz cemâatimiz[i] kurda vermeyiz" dediler. Ya'kūb destûr verdi, sahrâya şehirden üç fersah yerde bir kuyu vardı; Yûsuf'u ol kuyuya bıraktılar. Yûsuf'un gömleğine kan deritip Ya'kūb'a götürdüler; Ya'kūb gördü, ağladı ve gāyet mahzûn oldu. Ondan sonra ol kuyuya bir kâfile geldi, kova bıraktı Yûsuf kova ile bile çıktı; karındaşların bir kaçı hâzır idiler. Yûsuf'u yirmi akçe ol kâfilenin ulusuna sattılar; ondan sonra Yûsuf'u Mısr'a götürdüler.

Mısr sultânı ol kevn-i melik-i reyyândı ve onun bir vezîri vardı, Yûsuf'u satın aldı. Ağırlığınca kıymette biri müşg, ve biri altın, ve biri inci, ve biri harîre görüne hikmettir ki vakt oldur ki Yûsuf'u yirmi akçe[ye] satarlar; vakt olur ki dört ağırlığınca kıymetlere satarlar. Bu resme bahâ', Yûsuf'un sûret-i bahâ'sıdır; ammâ hüsnüne yerler ve gökler bahâ' olmaya. Ve ol vezîrin bir avreti vardı, adı Züleyhâ idi. Yûsuf'u görüp derhâl âşık oldu. Bir gün Züleyhâ altın leğende suya girdi; tâ kim Yûsuf'un gönlü ona meyl eyleye.

Ve derler ki: Hüsn on bahştır. Sânî'-i âlem dokuz bahşını Yûsuf'a verdi ve bir bahşını cemî'-i mevcûdâta verdi. Ve Yûsuf Züleyhâ'ya muti' olmadı; Züleyhâ bühtân eyledi Yûsuf'a. Pes Yûsuf'u zindâna buyurdu ve ol gün iki kişiyi dahi zindâna bıraktılar. Ve ol kişiler zindânda ol gece düş gördüler; Yûsuf'a eyitiyordular, Yûsuf

düşlerin[i] ta'bîr eyledi. Ve ol gün **[41b]** ol kişileri çıkardılar birin[i] aldılar ve birin[i] âzâd eylediler; ve Yûsuf ol kişilere demişti ki: "Beni pâdişâha bildirin". Şeytân ol kişiye unutturdu, yedi yıl Yûsuf zindânda yattı. Ondan sonra padişâh bir gün düş gördü, kimse ol düşü ta'bîr edemedi. Ol âzâd olan kişi eyitti: "Zindânda bir kişi vardır, ol ta'bîr eder bu düşü" dedi. Pes Yûsuf'u zindândan çıkardılar; ve ol düşü dediler, Yûsuf tamâm ta'bîr eyledi. Ondan sonra Yûsuf'u âzâd eylediler. Gör ne aceb hikmettir ki, belâ'ya ve mihnete uğramaya sebep ol düş oldu; yine zindândan çıkmaya safâya ve devlete uğramaya düş sebep oldu.

Hâsıl-ı kelâm ol melik-i reyyân ki Mısr'a pâdişâh idi, dünyâdan gitti. Yûsuf Mısr'a azîz oldu ve Züleyhâ'yı aldı; ve Züleyhâ'dan iki oğlu oldu. Bir gün gāyet kıtlık oldu, Yûsuf'un karındaşları Mısr'a buğday almaya geldiler. Yûsuf bunlara eyitti: "Ya'kūb Yûsuf'tan sonra kiminle eğlenir?". Eyittiler: "Ya'kub'un bir küçü[k] oğlu vardır, adı İbni Yâmin'dir onunla eğlenir" dediler. Yûsuf eyitti: "Ol oğlan gelsin, size buğday vereyim" dedi. Bunlar yine Ya'kūba geldiler kaziyye[y]i ediyordular Ya'kūb İbni Yâmen'i Allah Teâlâ'ya ısmarlayıp bunlarınla bile gönderdi. Yine Yûsuf'a geldiler, Yûsuf bunların buğdayını verdi. Ve Yûsuf'un yâkuttan bir meşrebesi vardı ve İbni Yâmen'i n çuvalında gizledi. Bunları uğrı deyip tuttu; âhir Ya'kūb'dan biti geldi kim, "Benim oğlum uğrı değildir, koyuvergil" dedi.

Ondan sonra Yûsuf bunları koyuverdi; evvel Ya'kūb'un oğlu Yehûd eğildi Yûsuf'un gömleğini Ya'kūb'a getirdi, Ya'kūb'un gözleri açıldı. Ondan sonra Ya'kūb yetmiş üç kişiyle Mısr'a vardı. Yûsuf bunlara karşı çıktı bunları tahta geçirdi; bunlar çün tahta geçtiler Yûsuf'a secde eylediler. Yûsuf eyitti: "Baba, düşümün te'vîli budur" dedi. Yûsuf kuyuya düştüğünde on yedi yaşında idi ve kırk yıl atasından ayrı düştü.

Hâsıl-ı kelâm Yûsuf babasından sonra yirmi üç yıl diri oldu; ve Yûsuf'un cemî'-i ömrü yüz yirmi yıl oldu. Ve Tevrât'ta eyitir: "Yüz on yedi yıl diri oldu". Kaçan kim, Yûsuf'un ömrü tamâm oldu Mısr'da vefât etti. Bir mermer içine koyup Nîl ırmağının ortasında bıraktılar; Yûsuf'un berekâtı Nîl'e erişsin diye. Sonra Mûsâ peygamber Nîl'den çıkardı, Kudüs'e götürdü onda defn eylediler.

Ve eyitirler ki: "Hak Teâlâ Yûsuf sûresine ahsen-i kasâs dedi, niçin? Onun [i]çin ki: Yûsuf'a gâh firkāt, gâh vuslât, gâh mihnet, gâh râhat evvelinde hüsnünden ötürü bend ve çâh âhirinde halkından ötürü taht-ı gâh oldu. Onun [i]çin ahsen-i kasâs oldu".

Ammâ et-tahkîk bunda budur ki: Hak Teâlâ eyitir: ﴿**ووصى بها إبراهيم بنيه ويعقوب يا بنيّ إنّ الله اصطفى لكم الدّين فلا تموتنّ إلاّ وأنتم مسلمون**﴾ (Bakara, 2/132) [Bunu İbrâhim'de kendi oğularına vasiyet etti, Ya'kub'da, "Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslamı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz" (dediler).]. Ya'nî Allah Teâlâ'ya muti' olmaktır. Dünyâdan murâd İslâm'dır; ve te'vîl budur ki, on yıldızdan murâd biri tevbedir; ve biri mücâhededir; ve biri zühddür; ve biri sabrdır; ve biri şükrdür; ve biri havftır; ve biri recâ'dır; ve biri tevekkül; ve biri rızâ'; ve biri muhabbet; ve on birinci tevhîddir.

Ve Ya'kūb'dan murâd akıldır; ve Yûsuftan murâd gönüldür ve karındaşları kuvvet-i âkıle-i ilmiyyedir. Ve Yûsuf'u zindânda bırakmak cihet-i süfliyye bırakmaktır. Ve Yûsuf'a bühtân edip kurt yedi dedikleri **[42a]** ol kurt kuvvet-i gazabiyye idi kim, kalbe zâhir oldu mahbûb eylemedi. Ve yalan kan[a] işârettir kuvvet-i gazabiyye ki, kalbin zâhirine telvîn, isbât etmekten ibârettir ve Ya'kūb'un gözleri Yûsuf firâkından ak olmak işârettir aklın nûru gitmekten.

Ve Züleyhâ, "nefs-i levvâme"dir ki, rûh nûrdan kabûl eyledi. ﴿ **لقد كان في قصصهم عبرة لأولى الألباب** ﴾ (Yûsuf, 12/111) [Andolsun onların (geçmiş peygamber ve ümmetlerinin) kıssalarında pek çok ibretler vardır.] Ya'nî zâhirden bâtınına ta'bîr eylemektir. ﴿ **لأولى الألباب** ﴾ (Yûsuf, 12/111) [Akıl sahipleri için.].Ya'nî ehl-i akıldır ki, mücerreddir vehmiyyât huzûrundan ve hâlisdir hissiyyât kusûrundan. **والله يقول الحقّ** [Allah, doğrusunu söyler.].

FASS-I HİKMET-İ GAYBİYYE FÎ KELİME-İ EYYÛBİYYE

Bilmek gerektir: Kaçan kim, hüzn zâhir olduysa Ya'kūb'dan ve hüsn zâhir olduysa Yûsuf'tan emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti ki, bundan sonra bir peygamber gele ki sâhib-i belâ' ola. Onun [i]çin ki belâ' levâzım-ı muhabbettir ki muktezîdir, şol hüsnü mazhar vâki' ola; cemâl-i hakkāniyye ve lâzım-ı müteahhirdir bi'z-zât melzumdan. Pes öyle olsa Eyyûb (a.s.) cihâna geldi ve mübtelâ' oldu envâ'-ı belâyla ki **البلاء للولاء** [Belâ, velîler içindir.]. Pes öyle olsa muhabbet hâsıl olmaz kulla Tanrı arasında illâ belâ' ile olur.

Pes Eyyûb'ün rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Ganî"dir. Onun [i]çin Eyyûb evvel [ve] âhir dahi ganî idi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **ووهبنا له أهله ومثلهم معهم رحمة منّا وذكرى لأولى الألباب**﴾ (Sâd, 38/43) [Bizden bir rahmet ve olgun akıl sahipleri için de bir ibret olmak üzere ona hem ailesini hem de onlarla beraber bir mislini bağışladık.].

Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **انّاوجدناه صابرا نعم العبد انّه اوّاب**﴾ (Sâd, 38/44) [Gerçekten biz Eyyub'u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi.] Ve nefsi, ismü'l-fi'lin ikisindendir: Biri "Vâ'si"dir; biri "Tevvâb"dır. Vâsıt-ı mazhar oldur ki, belâ'lara sabrettti; ve Tevvâb"a mazhar olduğu oldur ki, Hak Teâlâ ona Eyyûb dedi. Ya'nî rücu' edicidir kesretten vahdete demektir.

Ve Hak Teâlâ gaybü'l-guyûbdur ve hüviyyet-i kübrâ i'tibârıyla sâriyedir tecellîsiyle cemî'-i ulviyyâtta ve süfliyyâtta. Hak Teâlâ Eyyûb'e eyitti: ﴿**اركض برجلك هذا مغتسل باردا وشراب**﴾ (Sâd, 38/42) [Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su (dedik).]. Ya'nî Hak Teâlâ Eyyûb'e hayât-ı hakîkiyye suyunu zâhir etti gaybdan ve dahi zâhir etti ve ol su ile emrâzdan.

Ve işbu hikmete Şeyh "gaybiyye" diye tesmiye etti, niçin? Onun [i]çin ki, mâ'-i mutahhar Eyyûb'ün ayağı altında mestûr idi ve gayb idi. Ve hakîkatte budur ki, işâret etti şol suya ki, buyurdu: ﴿ **وكان عرشه على الماء** ﴾ (Hûd, 11/7) [Arşı su üzerinde iken.]. Zirâ ki Eyyûb'ün bâtınını zâhir etti ağyâr-ı mülâhaza etmekle. Nitekim zâhirini zâhir etti emrâzdan. Ve Cebrâil Hazret-i Resûl'un sadrını yuduğu ol sudandır. Ve Hak

Teâlâ Eyyûb'e izâfet etti ol suyu ve hikmet-i gaybiyyeden murâd, Hak Telâ zâhir olmaktır Eyyûb'e sülûk ve riyâzet ve tâat ve ibâdet ile. Onun [i]çin ki, Eyyûb'e mâ'ü'l-hayât hâsıl olmaklığı ayn-ı kelimâtta belâ'lara sabrettiği [i]çin oldu nefsinde ve ehlinde ve evlâdında. Bu belâ'ların küllîsi Eyyûb'ün derecâtı ziyâde olsun içindi. Zîrâ ki, kemâlât tahsîl etmek ve hâlâtta terakkî etmek belâ'lar ile olur. Ve Eyyûb aslâ ol belâ'ları kendinden zâil etmek istemedi; hattâ ol belâ'lar ile kurbete vâsıl oldu Hak Teâlâ dahi onu ağyârın belâ'larından emîn eyledi.

Bilmek gerektir ki, sırr-ı hayât sudan seyr etti ki asl-ı anâsırdır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿وجعلنا من الماء كلّ شيء حيّ﴾ (Enbiyâ', 21/30) [Ve her canlı şeyi sudan yarattık.]. Pes ma'lûm oldu ki, cemî'-i nesne suyla diridir. İmdi sırru'l-hayât, hüviyyet-i kübrâdır ki, seyreder merâtib i'tibârıyla cemî'-i eşyâ'da nefes-i rahmânî zâhir olmakla.

Onun [i]çin ki, sırr-ı şey' gayba **[42b]** mestûrdur ol nefes-i rahmâniyyede ve su ol anâsır oldu, niçin? Onun [i]çin ki, hazret-i Resûl eyitti: "Kaçan ki, Hak Teâlâ dürr-i beyzâ'[y]ı yarattı ve ona nazar eyledi celâl ve heybet nazarıyla. Öyle olsa ol dürr-i beyzâ' eridi hayâ'dan nısfı su oldu ve nısfı od oldu; ve bu ikisinde duhân hâsıl oldu ve duhândan gökleri yarattı ve köpüğünden yerleri yarattı".

Bundan ötürüdür ki, ehl-i zâhir eyitti: "Evvel Hak Teâlâ melekleri yarattı, cinnîleri yarattı, ondan âdemleri yarattı. Melek hôd nûrîdir; ve cinnî hod nârîdir; ve Âdem topraktandır. İstidlâl etmek bu âyetle nice sahîh olur ki, mecmû'-ı nesne sudandır?".

Cevâb budur ki: Hak Teâlâ ol firişteleri yelden yarattı; şunun gibi yelden ki, ol yeli sudan yarattı. Ve cinnîleri oddan yarattı; şunun gibi oddan ki, ol odu sudan yarattı. Pes cemî'-i diriyi Hak Teâlâ sudan yarattı.

Pes ehl-i şey'den murâd nefes-i rahmânîdir ve ol nefes-i rahmânî heyûlâ'-i küllîdir ve cevher-i aslîdir. Onun [i]çin ki, muhîttir zâhirle ve bâtınla. Ve cihânla zâhir olmadı; illâ insânla zâhir oldu ki, sûret-i rahmânîdir. Ya'nî ki, Allah Teâlâ'nın esmâsı ve sûreti üzerinedir. Eğer arş su üzerinde olmasaydı arşın vücûdu nice saklanaydı.

Kaçan kim, Hakk'ın hüviyyeti bi-i'tibârca merâtib-i maiyyet-i hakka râci' olduysa ki, âlemin sûreti ism-i Rahmân'ın sûreti üzerine mahlûktur ve Hak Teâlâ âlemin gaybıdır ve bâtınıdır. Pes Hak Teâlâ zâhir oldu âlem ile.

Nitekim hakîkat-i insâniyye sûret-i tabîiyyenin gaybıdır ve insân evvel-i tabîatla zâhir olmuştur; ve Hak Teâlâ'nın hüviyyeti işbu sûret-i müdebbirenin rûhudur. Pes tedbîr olmadı; illâ Hakk'la oldu. Nitekim âlem olmadı; illâ Hakk'la oldu. Pes Hak Teâlâ evveldir ma'nâ ile ve âhirdir sûretle; ve zâhirdir ta'bîr-i ahkâmla ve bâtındır tedbîrle.

İmdi belâ' üç kısım üzerinedir: Biri budur ki: Belâ' gönülleri sâfî eder ve isti'dâtları tamâm olur. İkinci belâ' oldur ki: Tahsîl-i kemâlât eder. Üçüncü belâ' oldur ki: Hakāyıkın mir'âtını vâsi' eder hazret-i ilâhiyye tecelliyâtı zâhir olmak için.

Ve nakildir ki zâhir ibâratla; Eyyûb (a.s.) Yûsuf'tan sonra peygamber oldu. İshâk peygamber soyundandır; âkil ve hakîm ve ganî ve halîm kişi idi. Şâm'da olurdu halka envâ'la taâm yedirirdi. Şeytân Eyyûb'ün haline hased eyledi, ammâ çâre bulmadı.

Bir gün gökten nidâ' olundu ki: "Yâ mel'ûn! Gönlünde ne vardır?". Şeytân eyitti: "Yeryüzünü bana muti' eyledim; ammâ muhlîs kullarına çâre bulamadım". Allah Teâlâ eyitti: "Eyyûb'ü nice buldun?". Şeytân eyitti: "İyi kişidir; ammâ belâ'larla onu sınamak gerektir" dedi. Ve onun malına musallat eyledi. Hak Teâlâ Eyyûb'ün koyunların[ı] helâk eyledi, Eyyûb işitti "elhamdülillâh" dedi. Şeytân: "Yâ Rabbi! Beni Eyyûb'ün oğlanlarına musallat eyle". Eyyûb'ün oğlanları üzerine evlerin[i] yaktı; şeytân geri Eyyûb'e geldi, bildirdi. Eyyûb "elhamdülillâh" dedi. Allah Teâlâ eyitti: "Yâ mel'ûn! Benim Eyyûb kulumu nice buldun?". Şeytân eyitti: "Eyyûb'ün malından ve oğlundan ve kızından ne derdi vardır? Beni onun tenine musallat eylesen sabırsız bulurdun". Hak Teâlâ eyitti: "Gözünden ve kulağından ve dilinden ve gönlünden gayrına musallat eyledim" dedi.

Pes şeytân Eyyûb'ün burnunu üfürdü. Ol gün derhâl Eyyûb'ün bedeni şişti; ikinci gün verem oldu; üçüncü gün zaîf oldu; dördüncü gün kapkara oldu; beşinci gün sarı oldu; altıncı gün arık oldu; yedinci gün tenine kurt **[43a]** düştü. Eyyûb eyitti: "Yâ Rabb[i]! Cemî'-i belâ'ları bana kalsın; şükrümü ve sabrımı senden kesmem; ammâ

şeytânı bana güldürme" dedi. Kaçan kim, Eyyûb mübtelâ' oldu kavmi onu şehrden kovdular.

Ve onun bir avreti vardı Yûsuf peygamberin oğlu Efrâim'in kızı idi, Eyyûb'e kulluk ederdi adı "Rahîme" idi. Eyyûb kaçan kalkmak istese onun saçına yapışıp turu gelirdi. Ve ol Rahîme hâtun Eyyûb için köylerden nesne dilenirdi. Bir gün şeytân ol Rahîme hâtundan mukaddem, köye geldi. Ol kavme eyitti: "Şimdi bir avret gelir ki, bir cüzzâm olmuş kişinindir, ona ekmek vermeyin hattâ saçın[ı] kesin, ondan verin" dedi. Rahîme ol köye geldi ki, ekmek diliye. Bir karı avret eyitti: "Saçın[ı] keselim ondan ekmek verelim" dedi. Rahîme râzı oldu, kesdiler ondan ekmek verdiler.

Ondan sonra şeytân yine Eyyûb'e geldi ve eyitti: "Avretin zînâ' eyledi, tuttular saçın[ı] kestiler". Eyyûb eyitti: "Eğer öyle ettiyse hoş olursam yüz ağaç uram" dedi. Birazdan Rahîme geldi, Eyyûb taşra çıkmak istedi. Eyyûb Rahîme'nin saçına yapışıp turu gelirdi; gördü ki, saçın kesilmiş eyitti: "İşittim ki, zînâ' eylemişsin; eğer hoş olursam yüz ağaç uram" dedi. Rahîme eyitti: "Sen hoş ol tek bana yüz ağaç ur" dedi. "Evet ben zînâ' etmedim Allah Teâlâ bilir" dedi. Ondan sonra Eyyûb eyitti: "Yâ Rabb[i]! Benden yüzün döndürmegil ve bu belâ'lardan cemî'-i halk yüzün benden döndürdüler ve ben senden yüzümü döndürmem" dedi, katı katı ağladı ve eyitti: "N'olaydı bu belâ'lar başıma gelmeye idi ve Allah Teâlâ beni yaratmayaydı" dedi.

Ondan sonra ra'd âvâz gibi nidâ geldi kim: "Yâ Eyyûb! Hak Teâlâ sana selâm eyitir. Ve eyitir: "Gökleri ve yerleri yarattım. Nice yarattım bilir misin? Şemsi ve kameri yarattım, ve uçmağın ni'metlerin[i] yarattım ve cehennem azâbın[ı] yarattım; arşı ve kürsî[yi] ve levhi ve kalemi ve insânı ve cemî'-i mevcûdâtı yarattım; nicedir bilir misin?" dedi". Eyyûb eyitti: "İlâhî! Ne kim dedin ondan dahi kādirsin beni esirge ve yarlığa" dedi.

Bunda suâl eyitirler ki: "Allah Teâlâ buyurur: ﴿**ووجدنا صابرا نعم العبد انّه اوّاب**﴾ (Sâd, 38/44) [Gerçekten biz Eyyub'u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi.]. Pes Eyyûb nice sâbirdir ki, şikâyet eyledi? ﴿**ربّه إنّي مسّنى الضّر و انت الرحم الرّاحمين**﴾ (Enbiyâ', 21/83) [Hani Rabbine: "Başıma bu dert geldi. Sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye niyâz etmişti.].

Cevâb verdiler ki: Seherlerden bir seherde Allah Teâlâ tarafından bir nûr zâhir oldu, Eyyûb'e eyitti: "Yâ Habîbim Eyyûb! Hâlin nedir, benim belâ'larım elinden?". Pes Eyyûb'e bu sormaktan bir lezzet hâsıl oldu kim, mecmû' gördüğü zahmetleri unuttu ve bu lezzet içinde âh! dedi ki, nâ-gâh ol nûruna gāib oldu. Çün ol nûr gözlerinden gāib oldu geri evvelki elem ve eskām ki avreti eyledi. Eyyûb katı acıdı şol hâle kim ol lezzetler zâil oldu ve belâlar geri rücû' etti. Pes eyitti ki: "İlâhî! Bana ziyân erişti, sen erhamu'r-râhimîn Tanrısın, esirge!" dediği bu cihetten idi, zahmetlere sabr etmek için değildi. Pes Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Eyyûb! Seni yarlığadım; bildim ki, gönlüne hîç nesne gelmedi ehlini ve malını ve oğlanlarını yine verdim" dedi.

Nitekim Kur'ân'da buyurur: ﴿ ووهبنا له اهله ﴾ (Sâd, 38/43) [Biz ona ailesini bağışladık.]. Ve eyitti: "İşbu ettiğim belâ'lar senden sonra gelenlere ibret olsun için idi. Kaçan bir kişi mübtelâ' olsa ve sabr eylese ol belâ'ları yine ol kişiden gideririm ve günâhın[ı] yarlığarım" dedi. Bir gün cum'a gün zevâlden sonra Cebrâil indi, geldi Eyyûb'e eyitti: "İşbu yeri ayağınla ur". Eyyûb dahi urdu, yerden iki çeşme çıktı: Biri ıssı, **[43b]** biri soğuk idi. Eyyûb içti ve gasl eyledi bayağı evvelki gibi oldu ve uçmaktan Cebrâil iki hulle getirdi ve Eyyûb'e giydirdi bir ayva getirdi, Eyyûb yedi; hoş olup ve sağ oldu.

Ka'bu'l-Ahbâr eyitir: "Eyyûb yedi yıl belâ' çekti. Benî İsrâîl mezbelesinde yattı. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitti: 'Yâ Eyyûb! Dur!'. Eyyûb dahi durakladı, namâzın[ı] kıldı oturdu; ondan Rahîme kapılardan sürülüp geldi, Eyyûb'ü yerinde bulmadı ve yerinde bir güzel kişi gördü. Ve ona eyitti: 'Hîç mübtelâ'-i Eyyûb'ü gördün mü?'. Eyyûb eyitti: 'Eğer Eyyûb'ü görsen bilir miydin?'. Rahîme eyitti: 'Sağ iken sana benzerdi'. Eyyûb geldi eyitti: 'Eyyûb benim' dedi. Rahîme gāyet ferah oldu, Eyyûb'ün boynuna salındı ve çok ağladılar; şol kim ayakları altı gözleri yaşından balçık oldu. Ondan sonra Cebrâil yine geldi bir ayva getirip Rahîme'ye verdi, Rahîme yedi ve katı hoş oldu; ammâ Eyyûb Rahîme'nin hâlinde mütehayyir olup durdu. Zîrâ ki: 'Eğer hoş olursam yüz ağaç uram' demiş idi. Hak Teâlâ Eyyûb'e eyitti: 'Yüz buğday sapın cem' eyle, Rahîme'ye bir kez ur, ondan yerine gelsin' dedi. Eyyûb dahi öyle eyledi, andı yerine geldi. Eyyûb'ün cemî'-i ömrü iki yüz yıl oldu; ondan sonra vefât etti (rahmetullâhi aleyh)".

FASS-I HİKMET-İ KALBİYYE FÎ KELİME-İ ŞUAYBİYYE

Kaçan kim bir peygamber zâhir olduysa tarîk-i belâ'da velâyet [i]çin emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti ki, bundan sonra peygamber gele ki, müştâk ola visâle ve likāya. Zîrâ ki, mübtelâ' olmak ibtihâli müstelzimdir ve ibtihâl iştiyâkı muktezîdir telakkî için. Ve Hakk'ın kapısı sâiller için meftûhtur ve belâ'sı âşıklar için fütûhtur. Ve şevk hakîkatte heyecân-ı kalbdir ligā'-i mahbûba ve şevk omaz; illâ muhabbet-i kâmileden sonra olur matlûba.

Pes Şuayb (a.s.) cihâna geldi ve nebî olup kavmini Hakk'a da'vet etti iştiyâk-ı tâmm ile. Bu şevkten ötürüdür ki, üç yüz yıl ağladı; hattâ her yüz yılda bir kez gözsüz oldu ve geri gözü açıldı.

Hak Teâlâ Şuayb'a eyitti: "Yâ Şuayb! Cennete mi müştâksın ve yâhûd cehennem odundan mı korkarsın?". Şuayb eyitti: "Yok, yâ Rabb[i]! Velâkin senin likā'na müştâkım" dedi ve yine Şuayb eyitti: "Yâ Rabb[i]! Senin izzetin hakkı için benimle senin aranda bir deniz olsa şevkimden ol deniz kurur idi". Hak Teâlâ Şuayb'a eyitti: "Benim likā'ma böyle müştâk olduğun içindir ki, benim kelîmim Mûsa'yı sana hizmet ettirdim" dedi ve yine Hak Teâlâ Şuayb'a eyitti: "Yâ Şuayb! Senin için uçmakta bir ev yaptım ak inciden, bâtınından zâhiri görünür ve zâhirinden bâtını görünür; ve arşın mukābelesindedir. Ve kapısı likā'ma açılır ebeden sana yapılmaz" dedi.

Ve Şuayb'ın rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Mâcid"dir. Onun [i]çin kavmine şerîf idi; ve hatîbü'l-enbiyâ' idi; ve halkla gökçek muhabbeti vardı. Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Kerîm"dir. Onun [i]çin halka kerîm idi ve kerâmeti vardı. Ve nefsi, ismu'l-fi'lin ikisinin nûrundan idi. Biri, "Hakîm"dir. Onun [i]çin halka hükm eyledi. Ve biri, "Muksit"tir. Onun [i]çin halka: "Keyli ve mîzânı tamâm vefâ' eyleyin", derdi.

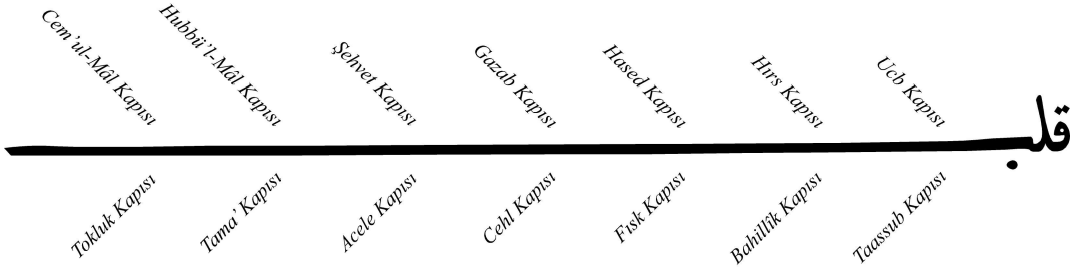
Bu bâbda **bilmek gerektir ki:** Kalbe "nefs-i nâtıka" derler. Kaçan ki, maânî-i külliyye[y]i ve cüz'iyye[y]i müşâhede eylese ve nefs cevher-i cismânîdir, latîftir, ve sâfîdir, ve nûrânîdir, ve semâvîdir; ve ecsâm-ı süfliyyeye mâhiyyetiyle muhâliftir. Kaçan kim bunu keşfiyye mâlik olsa beden diri olur. **[44a]** Kaçan bedenden müfârekat

eylese beden meyyit olur; ve nefsin bedene taalluku âşık taalluku gibidir ma'şûka. İşbu mertebeye "müşâhede" derler.

Ve hükemâ' katında nefs-i nâtıkaya "akl-ı müstefâd" derler, akl-ı fa'âlden istifâdesi olduğu için. Ve kalbe "kalb" denildi âlem-i akl-ı mahzla âlem-i nefs-i muntabı'a arasında inkilâbından ötürü. Kalb berzâhtır zâhirle bâtın arasında; ya'nî kuvvettir câniyyetiyle cismâniyye ondan müteşa'ib olur. Ve kalb mertebe-i ilâhiyyenin sûretidir. Nitekim ruh, mertebe-i ahadiyyetin sûretidir. Pes kalb vâsi' oldu cemî'-i mevcûdâttan; hattâ Hakk'a dahi vâsi' oldu tecellîsiyle.

Kaçan kim, kalbin şu'beleri ve netîceleri çok olduysa Şuayb dahi kesîrü'n-netâic ve maânî-i külliyye[y]i ve cüz'iyye[y]i müşâhede eyledi. Ve mütehallik oldu ahlâk-ı ilâhiyye ile. Ve kāim oldu adl [i]le. Onun [i]çin Şeyh (rahmetullâhi aleyh) hikmet-i kalbiyye[y]i Şuayb'a izâfet etti.

İmdi bilmek gerektir ki, muhabbet gönülde olur ve gönlün on beş fesâd[a] açılır kapısı vardır. Şeytân ol kapılardan girip câna yol bulur ve ol kapılar işbu resmedir kim, beyân ve i'yân olundu.

Azze taalluk her kim bu kapıları bildiyse sa'y eylemek gerektir ki, şeytâna veremez sıfâtlara yol vermeye; tâ ki Rahmân evini şeytân evi eylemeye. Ve aşkı gönlünde olur.

Aşk bir nesnedir ki, her lahza ma'şûkluk arzusuyla âşıka perde bırakır. Her nefs âşıklık yolundan perde[y]i götürür ve aşk sultânı çün vücûd sahrâ'sına hayme koyardı. Ve cemî'-i hazâinini âşikâr eyledi, âşıka şehvet lezzeti hâsıl oldu; kendi vücûdu zevkinden el çekti; aşk mey-hânesinde raks urmaya başladı.

Ve ma'şûk dahi her yüzle her lahzada âşıka tecellî eyledi; ve âşık her gözle her yüzden ma'şûku müşâhede eyledi, hicâb ve kesret hîç mâni' olmadı. Pes zûhûr ale'd-devâm ma'şûk sıfatı oldu ve hafâ' ale'd-devâm âşık sıfatı oldu. Pes nâz sıfat-ı ma'şûk oldu ve niyâz sıfat-ı âşık oldu.

Bilmek gerektir ki, aşk içinde birkaç isimler vardır ki, kimi âşıka müteallik ve kimi mâşuka müteallik tir. Ol kim mâşuka müteallik isimlerdir: Biri meyldir; biri arzudur; ve üçüncü mührdür; dördüncü muhabbettir; ve mahbûbluktur; ve talebdir ve tâlibdir ve matlûbdur; ve şevktir ve iştiyâktır; ve ittisâldir ve infisâldir; ve hüsndür ve cemâldir ve celâldir; ve likā'dır ve şekldir ve teşekkîdir ve كرشمدر [?]; ve şemâildir ve firkattir ve kurbettir; ve vefâ'dır ve safâ'dır ve cûddur ve nâzdır ve niyâzdır; ve hışmdır ve kindir; ve hicâbdır ve nikābdır ve hitâbdır; ve câmdır ve şarâbdır; ve sultândır ve emîrdir; ve terktir ve kabûldur; ve şehrdir ve köydür; ve katredir ve deryâdır; ve ağyârdır ve gamdır ve ferahtır; ve cândır ve dosttur ve adüvvdür; ve kaddir ve kāmettir; ve gözdür ve kaştır ve zülftür. İş bunlar ma'şuk sıfatlarıdır.

Ammâ ol kim âşıka müteallik isimlerdir: **[44b]** Biri meclistir ve biri işrettir; biri mutribdir; biri şarâbdır; biri mey-hânedir; biri bâdedir; biri sâkîdir; biri cür'adır; biri mestliktir ve biri nîm-i mestliktir; hâbdır ve hâbâttır; ve rindîdir; ve kallâştır ve evbâştır ve [lâ]übâlîdir, ve şem'dir, ve nakldir, ve kebâbdır, ve vuslattır, ve müşâhededir, ve îddir, ve nevrûzdur; ve kâfirdir ve tersâdır ve kilîsâdır ve çelîpâdır; ve tevbedir ve îmândır ve İslâm'dır ve dîndir ve namâzdır ve zekâttır ve haccdır ve Ka'be'dir; ve hırkadır ve seccâdedir ve zühddür ve ibâdettir ve sülûktur; ve ilmdir ve ma'rifettir; ve lâledir ve goncedir ve güldür; ve bülbüldür ve gül-zârdır. Şunlar âşıklar sıfatlarıdır ki zikrolundu.

Ve âşıka vâcibdir ki, her ne kim ma'şûktan gelirse cefâ'dan ve vefâ'dan râzı olup emrine muti' ola. Zîrâ ki, aşk letâfetten kopar; ve her nesne kim, lefâtten kopa bilâ-şekk latîf olur ve çün aşk latîftir nâ-çâr latîf tabîatlı kişiye olur. Zîrâ ki aşk bir illettir ki, ya'nî cânda olur. Pes her kim âşık oldu âlem-i gaybdan ve âlem-i şehâdetten her ne vâki' olsa lâübâlî-vâr kendi[n]i ona ura ve hîç sonun endîşe kalmaya ve hem cândan üşenmeye cânân için bî-cân ola; ve bir günde bin kerre başını kademi altında koya; medh ü zemm; ve redd ü kabûl; ve renc ü genc; atâ' ve belâ'; ve zahmet ve

rahmet âşık katında berâber ola. Vakt olur ki, âşıktan havf ve recâ' sıfatları götürülür. Zîrâ ki, havf ve recâ', yâ mâzîdedir yâhûd müstakbeldedir; âşık bahr-i ahadiyette gark olmuştur mâzî ve müstakbel kaygısı ona kalmıştır.

Fasl

Bilmek gerektir ki, îmân İslâm'a nazar, baş gibidir cesede nazar. Zîrâ ki, İslâm'ın mahalli sadrdır. Ve sadr, âlem-i kürsîye misâldir. Ve îmânın mahalli kalbdir. Ve kalb, âlem-i arşa misâldir. Onun [i]çin ki, kalb değildir; illâ mahall-i tecellîdir ve îmân kalbe tasdîk etmektir ki, Resûlullâh (a.s.) Allah Teâlâ hazretinden ne kim getirdiyse gerçektir.

Ve îmânın dört kāidesi vardır; ve her kāidenin dört kāidesi vardır: Evvel îmânın dört kāidesi budur ki: Biri akıldır; ve biri ilmdir; ve biri ameldir; ve biri ihlâstır. **Akl müftekkirdir** dört nesneye: Biri ilmdir; ve biri tefekkürdür; ve biri kıyâmdır; ve biri tevhîddir. Ve **ilm dahi müftekkirdir** dört nesneye: Biri amel; ve biri yakîn; ve biri sıdktır; ve biri rızâ'dır. Amel dahi onlar gibi müftekkirdir dört nesneye: Biri teslîmdir; ve biri tefvîzdir; ve biri teveccühdür; ve biri müşâhededir.

Ve esrâra îmân getirmek, ma'rifetiyle olur; ve aklın îmânı ilmle olur; ve ervâhın îmânı keşfle olur; ve ecsâmın îmânı a'mâl ile olur; ve nüfûsun îmânı tahkîkle olur; ve kalbin îmânı ihtisâsla olur. Ve esrârın hayâtı, münâcât ile olur; ve aklın hayâtı Hazret-i Allah['ı] nazar etmekle olur; ve ilmin hayâtı ziyâde etmekle olur; ve ervâhın hayâtı muhabbetle olur; ve ecsâmın hayâtı amel ile olur; ve kalbin hayâtı Hazret-i Allah['a] hizmet etmekle olur.

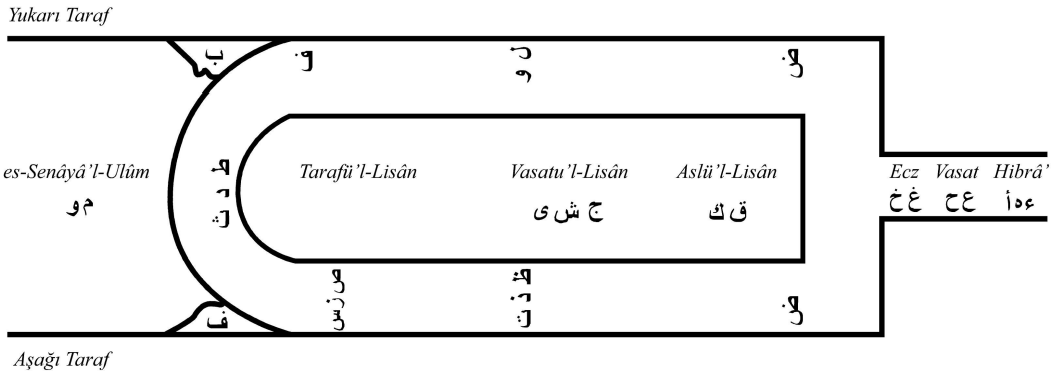
Ve Hakk Teâlâ setr-i tamâm etti envâr-ı tahkîkle; ve îmânı tamâm etti kemâl üzerine; ve aklı tamâm etti visâl üzerine; ve nefsi tamâm etti envâr-ı ilmle; ve rûhu tamâm etti envâr-ı müşâhede ile; ve kalbi tamâm etti envâr-ı îmânla.

Bilmek gerektir ki; ol vakt ki, Hak Teâlâ hurûf-i gaybiyye[y]i, sıfât-ı envârından inşâ' etti. Ondan sonra kalbi **[45a]** yarattı, ol hurûfu kalemde emânet ko[y]du. Ondan sonra kaleme buyurdu, levhu'l-mahfûzda emânet ko[y]du. Evvel

mektûb ki oldu zikr yazıldı şunun gibi zikr ki kalem tertîbiyle değil ve fehm takrîbiyle değil; belki kitâbet-i ezeliyye ile yazıldı.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **والقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر** ﴾ (Enbiyâ', 21/105) [Andolsun biz, Zikir'den sonra Zebûr'da da yazmıştık.].

İmdi her kişi kim, taklîdât-ı zulmâniyyetten halâs buldu kendi nefsini ve rabbini buldu; ona saâdât-ı ebediyye hâsıl oldu. Hak Teâlâ hurûfu inşâ' etti. Pes hurûf nedir; ve maânî nedir; kelime nedir; ve kelâm nedir? Ve müsemmâda nice tasarruf eder? Bunları bilmek gerektir ki; ol hurûfa i'tibâr budur ki, hurûf üç mahalde karâr tutar: Biri kitâbda; ve biri lisânda; ve biri kalbde. Ammâ ol kim, kitâbdadır işbu mektûb olan elfâzdır; ve ol kim lisândadır ol hurûfların ve lisânın şekli bu resmedir.

Ve bu lisândan zâhir olan otuz iki yâhûd yirmi sekiz harftir. Ve bu yirmi sekiz harfin hurûfu lisâniyyedir, ve yedi hurûfu halkiyyedir, ve dört hurûfu şefeviyyedir. Ser-cümle yirmi sekiz harf üzerine olur ve cemî'-i mevcûdâtın adedi ve peygamberlerin şerîatlarının kavâidi yirmi sekiz hurûf üzerinedir. Ve hurûf cemî'-i eşyâ'yı ihâta etmiştir. Husûsan ki, Muhammed Mustafâ'nın şerîatındaki evvel farz olan "**لا إله إلا الله محمد رسول الله**" demektir. Yedi mücellâdır ve yirmi sekiz harftir.

İmdi hurûf gaybiyye-i ma'neviyyedir. Ve ol hurûfu taakkul etmek vücûd-i hâricî ona feyz olmazdan önden ona kelime-i gaybiyye-i ma'neviyyedir. Eğer vücûdla muttasıf olacak olursa ona "kelime-i vücûdiyye" derler. Eğer Hak Teâlâ'nın fi'li bi-zâtihi olacak olursa ki, vâsıta olmaya ol fi'lin ismine "Kelâm" derler; ve Kelâm

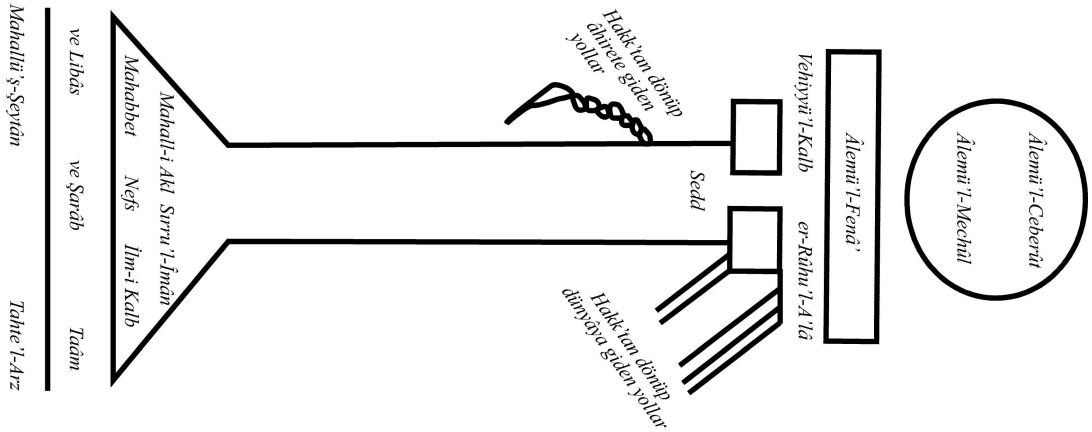
kelime ile zâhir olur. Eğer vâsıta ile olacak olursa âlet-i vücûdiyye ile hôd sûret olacak olursa mazhariyyetle. Ol vakt kavl olur ve ol kavl ibâdettir te'sîr-i ilâhiyyeden.

Ve işbu tertîb-i îcâdı riâyet olundu kelâm-ı ilâhiyyede ki nâzil oldu. Evvel harftir, ondan sonra kelâmdır, ondan sonra âyettir; ondan sonra sûredir ve kitâb bunların cümlesini câmi'dir. Ammâ kitâblar min-haysü ümmehâttır. Dört kitâbdır: Biri *Tevrât*'tır; biri *Zebûr*'dur; biri *İncîl*'dir; biri *Furkān*'dır; ve *Kur'ân* bunları câmi'dir.

Ve bu hurûf ezelîdir ve ebedîdir; on sekiz bin âlemin aslıdır ve her bir hurûf yüz bin bin elfâzda seyr eder; gâh zâhir olur ceberûttan lâhûta ve gâh lâhûttan nâsûta; ve gâh bâtın olur nâsûttan lâhûta ve lâhûttan yine ceberûta hîç tebdîl ve tağyîr olmadan. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **لكلمات الله** ﴾ **[45b]** ﴿ **لا تبديل** ﴾ (Yûnus, 10/64) [Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur.].

Fasl

Çün şekl-i lisânı bildin; ve hurûfu ve mahreclerini ve cemî'-i mevcûdâtı ihâta ettiğini bildinse vâcib oldu ki, şekl-i kavli dahi bilesin; tâ ki lisândan ve kalbden haberdâr olup âriflerden ve âşıklardan olasın. İmdi şekl-i kalb budur, Allahu a'lem:

Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhiyye! Bilmek gerektir ki, Peygamber (a.s.) eyitti: " **قلب المؤمن بيت الله** "[472] [Mü'min kimsenin kalbi, Allah'ın evidir.] ve dahi Peygamber

[472] **Keşfu'l-hafâ,** II/147.

(a.s.) eyitti: "**الجبروت في القلب**"[473] [Ceberût, kalbdedir.]. Bu sözlerin ma'nâsı budur ki: Şol kişi kim suûd etmek ister âlem-i ceberûta onun yolu kendindendir. **Meselâ**: Tâlib ile gerektir ki, kendi nefsinde nefsine ulaşa; ondan sonra nefsinin kalbine vâsıl ola; ondan sonra nefs kalbinin kalbine vâsıl ola; ondan sonra Hakk'ı mutlaka vâsıl ola ittisâlsiz ve infisâlsiz. Pes üç nesne vâsi-i eşyâ' oldu: Biri ilm; biri rahmet; ve biri kalbdir.

Ve bu sözler ma'lûm olduysa bu mefhûm olsun kim akl ve kalb ve nefs-i nâtıka. **İmâm Gazzâlî (rahmetullâhi aleyh)** katında bu üçü bir nesnedir. Ammâ bi-i'tibâr müteallikāt-ı mütegāyiredir.

Ammâ esahh budur kim, akl bir nûrdur kim kalbdedir. Ve kalb latîfe-i rabbânîdir lahm-i sanavberînin içinde olur; nitekim ol yürektir. Ve nefs-i nâtıka hôd nefs-i insâniyyedir ve nefsin makāmı ve iktizâsı ayn-ı cahîme benzer. Rûhun ve kalbin makāmâtı ve kemâlâtı ayn-ı naîme benzer. Ve her kim dilese ki, makām-ı kalbe dâhil ola ahlâk-ı hamîde ona ve sıfât-ı marziyye ile muttasıf olsun kemâlâtla mütena'im ola. Ve her kim nefsde ve lezzâtında kalsa envâ'-ı belâ' ile muazzeb ola.

İmdi bilmek gerektir ki, kalbin sağ taraf[ı] ilmdir ve sırr-ı îmândır; ve sol taraf[ı] muhabbettir; ve esfel taraf[ı] nefsdir; ve a'lâ taraf[ı] rûhu'l-a'lâdır ki, kudretullâhtan ibârettir.

Ve akl hakkında Peygamber (a.s.) eyitti: **اوّل ما خلق الله العقل** [474] [Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır]. Ve dahi buyurdu ki: **العقل اصل دينى** [475] [Akl, dinimin aslıdır]. Ve akl nûr-ı rûhânîdir ve nefs-i âkilenin âletidir; makām-ı kalbdedir sırrın yanındadır.

Ve sırr, ale'd-devâm a'lâya meyyâldir; ve akl kendi zâtında a'lâya meyli yoktur; belki a'lâya ve esfele bile meyyâldir. Ve akl ıssı şol kişidir ki, halkı göre Hakk'ta ve Hakk'ı göre halkta. Hîç vahdet kesrete ve kesret vahdete hicâb olmaya.

---

[473] Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 103; **Keşfu'l-hafâ**, II/65, 395; el-Hindî, **Kenzu'l-ummâl**, III/530; el-Münâvî, **Feyzü'l-Kadir**, III/354.

[474] **Ahmed b.Hanbel**, V/317; **Ebû Dâvûd**, Sünnet, 16; **Tirmizî**, Kader, 17; **Keşfu'l-hafâ**, I/237, 311(823,824,827).

[475] Kaynak bulunamadı.

Çün nefsi ve aklı bildik rûhu'l-a'lâ[y]ı dahi bilmek gerektir ki, rûhu'l-a'lâ rûhu'l-ervâhtır ve hayâtü'l-külldür. Ammâ şol rûh kim, insânda tasarruf eder, ol cevher latîftir, insânın cismi sûretindedir hüsnünü gāyet ve cemâlini nihâyettir.

Ve bilmek gerektir kim, ondan yoktur ve şekl-i mürebbi'-i âlem-i fenâdır. O âlem-i fenâ[y]ı aklen ve akılla bilmezler ki; belki **[46a]** evliyâ' mükâşefe ve müşâhedâtla bilirler.

Ve Hak Teâlâ eyitir: ﴿إنّ في ذلك لذكري لمن كان له قلب او لقي السّمع وهو شهيد﴾ (Kāf, 50/37) [Şüphesiz ki bunda aklı olan veyâ hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.]. Ve şehîd için birkaç ma'nâ vardır: Biri budur ki hâzırdır, ya'nî murâkabe[de]dir şuna kim ona erişir. İkinci müşâhededir; onun mertebeleri vardır: Biri cism gözüyle görmektir; ikinci kalb gözüyle görmektir âlem-i hayâlde; üçüncü cism gözüyle ve kalb gözüyle bir nazarda ikisiyle bile görmektir; dördüncü idrâk-i hakîkidir hakāyık-ı mücerred olduğu i'tibârla suver-i hissiyyeden. Ve murâd işbu ma'nâlardan, huzûrdur.

Ve Hak Teâlâ Resûlü işâret eyledi hazret-i hayâle ve isti'mâline. Nitekim sordular: "Yâ Resûlallah! İhsân nedir?". Hazret-i Resûl (a.s.) eyitti: "Allah['a] tapmaktır, keennehu görür gibi". Bundan ötürüdür ki, Hak Teâlâ ﴿ وهو شهيد ﴾ (Kāf, 50/37) [Ve O, hazırdır] dedi. Evvel kim, mü'mine keşf olur âlem-i cibâl keşf olur. Ondan misâl-i mütekayyid keşf olur. Ondan sonra misâl-i mutlaka seyr eder ki, âlem-i ervâhtır ve isti'mâl-i tecerrüd-i tâmm ile olur; ve dahi teveccüh-i küllîsi kalble olur. Ve âlem-i ulviyye ilm tâbi' olmaz; ve illâ eğer ilm tâbi' olacak olursa keşf-i munkati'i olur, billâhi tahkîk ile.

Yâ Ârif! Ki, sana hikmet-i kalbiyyede ne dedim ve hikmet-i kalbiyyenin tahsîsi Şuayb'a niçindir? Onun [i]çindir ki, Şuayb'ın şu'beleri çok idi, onun [i]çin Şuayb dediler.

Ve insân ale'd-devâm terakkî içindedir ilmden ayna seyr ettiği vaktin; ve ol ayn-ı sâbite sırrıdır nüzûlde ve urûcda; ve cemî'-i âlem-i rûhâniyyede ve cismâniyyede ve dünyâda ve âhirette zâhir olur. Öyle olsa her vakt terakkîdedir ve sâhib-i tahkîk, kesreti vahdette müşâhede eyler. Nitekim külliyye-i cemî'-i mevcûdâtın sûretini kābil

olur. Ya'nî kesret müşâhede olunur ayn-ı vâhidde; ve ol ayn-ı vâhide ma'kūledir kesrette. Nitekim cemî'-i mevcûdâtın sûveti müşâhede olunur ayn-ı heyûlâ'da ve heyûlâ' ma'kūledir ve ol sûretlerde.

Nitekim sen eyitirsin: "Akl-ı cevher mücerreddir, müdriktir; külliyyâtı cisme müteallik değildir. Ve nefs-i nâtıka dahi cevher-i mücerreddir; müdriktir külliyyâtı ve cüz'iyyâtı. Ve onların tedbîri ve tasarrufu vardır cismle; ve cism cevherdir kābildir, ebâd-ı selâse[y]e. Ve ikisinde dahi cevher ahz olunur ta'rîfâtında cevher hakîkatinde vâhiddir ve bi-i'tibâr suver-i kesirdir ve muhteliftir".

İmdi garaz erbâb-ı nazara tenbîh etmektir ki, akılları nefret tutmaya ehlullâhın sözleriyle tevhîdde. Ve her kim nefsini bilse nefsinin hakîkati Hakk'ın hakîkatindendir. Ve nefs tafsîl olundu ve zâhir oldu suver-i mevcûdâtla; ve merâtib ve zuhûrât i'tibârıyla. Öyle olsa her kim nefsini bildi, Rabbini bildi ki, Hak Teâlâ ol nefsini mevsûf yarattı, esmâ' ile ve sıfâtla.

Pes hüviyyeti âlem-i beşeriyyetten insilâh bulduktan sonra ve nûr-ı mahz-ı ilâhiyyede izmihlâl hâsıl olduğundan sonra ona keşf olur ki, hüviyyeti ayn-ı hüviyyeti Hakk'tır ve hakîkati ayn-ı hakîkat-i Hakk'tır ki zâhir olubdur bu hakîkatle.

Bundan ötürüdür ki, ulemâdan ve hükemâdan kimseler vardır ki nefsin hakîkatine muttali' olmadılar; illâ ilâhiyyeden muttali' oldular resûllerden ve ekâbir-i sûfiyyeden. Ammâ ashâb-ı nazar ve erbâb-ı fikr-i kudemâ'-i mütekellîmînden hîç kimesne nefsin hakîkatine nazar-ı fikrle muttali' olmadılar; âciz olup zulümâtta kaldılar vehmden ve şübhelerden kurtul[a]madılar.

Ve şol kimse ki, bir iş taleb **[46b]** etti, tarîksiz onun hakîkatine zafer bulmadı. Nitekim Hak Teâlâ gökçek buyurur âlem hakkında: ﴿بلهم في لبس من خلق جديد﴾ (Kāf, 50/15) [Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.].

Eşâire ba'zı mevcûdâta muttali' oldular ve eyittiler: "Âlem a'râzdır". Ve **Nizâmî Sofistâiyye** bunlar âlemin küllîsine muttali' oldular; ammâ ehl-i nazarın cemî'sini görebilmediler, âciz kaldılar. Ammâ Eşâ'ire bilmediler ki, âlemin cemî'sini

dahi a'râzdır, tebeddül olur, her zamânda. **اذ العرض لا يبقى زمانين** [Öyleyse arz iki zamanda da kalmaz].

Ve zâhir oldu ki, âlemin küllîsi dahi a'râzdır. Zîrâ ki cemî'-i eşyâya ki, cedd-i beyân eylediler: "A'râzdır" dediler. Meselâ insâna "hayvân-ı nâtık" derler ve hayvâna "cism-i hassâs" dediler müteharrik ola irâdetiyle. Ve cism dahi oldur ki, kābil ola eb'âd-i selâse[y]i.

Pes ma'lûm oldu ki, bunların cemi'siyle mevcûd muayyen olsa, ona "cevher" derler kāim ola bi-nefsihi. Onun [i]çin ki, nâtıkın mefhûmu zû-nutktur; ve nutk arazdır ve zû-nutk dahi arazdır. Onun [i]çin ki, nutk nisbet-i râbıtadır. Ve hayvân-ı cism-i hassâs zû-hissdir ve hiss arazdır; ve müteharrik bi'l-irâdat dahi arazdır; onun [i]çin ki, hareket arazdır ve irâdet dahi arazdır; ve cism dahi arazdır. Ve mütehayyiz ona derler ki, onun tahayyüzü ola ve tahayyüz arazdır ve dahi eb'âd-i selâse[y]i kābil olan a'râzdır ib0ârettir şundan ki, onun kabûlü ola ve kabûl arazdır. Ve cemî'-i i'tibârât cevhere varınca a'râzdır; ve cevher oldur ki, mevcûd ola mevzû'da olmaya; ve mevcûd zû-vücûddur ve zû-kündür ve zû-nisbet-i arzdır ve kün dahi arazdır.

Eğer suâl eyleseler ki: Lâ-nüsellim, vücûd ve kün araz ola. Belki vücûd cevherdir; kāim bi'z-zâttır, mevcûddur, hâricdir?

Cevâb budur ki: Ehl-i nazar katında sâbit oldu ki; vücûd ve cevher vefât-ı ma'kūlât-ı sâniyyedendir. Öyle olsa hâricde nice mevcûd olur.

Eğer yine suâl eyleseler ki: İşbu mezkûrât ki ma'kūlât-ı sâniyyedendir, mutlakā onda hôd-kelâm yoktur; belki bi-hasebi mukayyed ondadır ki lâ-nüsellim ol a'râz olur.

Cevâb verirler ki: Hakâyık-ı mümkinâtın vücûdâttır. Eğer teveccüh-i ilâhî olmasaydı; ya'nî mâhiyyete vücûd mukārin olmasaydı ademi muktezî olurdu.

İmdi iktirân nisbet-i ademiyyedir ve mevcûdiyyet intisâb ma'nâsıyla bir nisbettir ki hâricde muhakkıktır. Öyle olsa vücûd değildir; illâ nisbettir ve dahi izâfettir. Pes ma'lûm oldu ki âlem, min haysü'l-âlem mecmû'ası a'râzdır, kāimdir zât-ı ilâhiyye

ile ve merâtib i'tibârıyla bi'z-zât kāim değildir. Ve mahcûblar bilmezler ki, onlar ﴿ **في لبس من خلق جديد** ﴾ (Kāf, 50/15) [Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.]'dir.

Ammâ ehl-i keşf görür ki, Hak Teâlâ her nefesde tecellî eyler ve tecellî[y]i aslâ tekrâr eylemez. Ve bunu bilirler ki, her tecellî halk-ı cedîd i'tâ' eder. Ve halkı gidermek istese giderir fenâ' etmekle tecellî ile; ve bekā etmek istese bir tecellî ile dahi bekā eder ve bu sözler ilmin rûhudur.

Ve nakildir ki zâhir-i lisânla: Ka'bu'l-Ahbâr'dan eyitir: "Kaçan ki, Medyen kavmi kâfir oldular. Hak Teâlâ Cebrâil'i Şuayb'a veribdi. Şuayb İbrâhîm peygamberin neslinden idi. Cebrâil Hak Teâlâ destûruyla Şuayb'a geldi, eyitti: 'Hak Teâlâ sana eyitir ki: 'Medyen kavmi kâfir oldular, saneme taparlar. Onları küfürden îmâna da'vet eyleyesin'. Ve ol kavmin beylerinin adı **[47a] Ebî-câd; ve Hevvez; ve Huttî; ve Kelemen; ve Karîşiyyât idi;** ammâ müneccimler bu isimlerin tabî'atına nazar eylerler ve bunları hurûf kılarlar. Pes Şuayb ol kavme geldi, da'vet eyledi; îmâna gelmediler ve inkârları ziyâde oldu".

İbn Abbâs (radıyallâhu anh) eyitti: "Hak Teâlâ cehennemden bunların üzerine od vurubdu. Bunlar kaçtılar mağāralara girdiler ve mağāranın içi taştan dahi katı ıssı oldu. Pes kaçtılar mağāradan sahrâ'lara çıktılar. Ondan sonra Hak Teâlâ cehennemden yalaplanmak veribdi. Bunları helâk eyledi. Mü'minler onu görüp Hakk'a şükr eylediler, Şuayb kâfirlerin mâlını mü'minlere kısmet eyledi. Ve Şuayb'ın üç yüz yıl ömrü oldu. Ondan sonra Ka'be'ye vardı; onda vefât eyledi, beyne'r-rükn ve'l-makām onda defn eylediler.

FASS-I HİKMET-İ ULVİYYE FÎ KELİME-İ MÛSEVİYYE

Kaçan kim hubb-i ilâhî tamâm olduysa Halîl'in hulletiyle; ve İshâk'ın şefkatiyle; ve Ya'kūb'un hüznüyle; ve Yûsuf'un hüsnüyle; ve Eyyûb'ün sabrıyla; ve Şuayb'ın şevkiyle; ondan emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti ki, bunlardan sonra Peygamber (a.s.) zâhir ola ve mevsûf ola. Ve sıfat-ı celâl ile kahr eyleye şol kimseleri ki, ehl-i helâldir nakzla ve tezâdd ile.

Pes Mûsâ'nın rûhu, ismü'z-zât[ın] ikisinin nûrundandır ki: Biri ism-i "Celîl"dir; celâletinden ötürü ve a'dâu'llâh üzerine; ve biri "Aliyy"dir Firavn üzerine ulüvv etttiğinden ötürü. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ انّك انت الأعلي ﴾ (Tâ Hâ, 20/68) [Üstün gelecek olan kesinlikle sensin.]. Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Alîm"dir; onun [i]çin *Tevrât*'ı âlim idi. Şunun gibi *Tevrât* ki, Îsâ'ya gelince onunla hükm eylerlerdi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ولمّا بلغ اشدّه واستوى آتيناه حكما وعلما﴾ (Kasas, 28/14) [Mûsâ yiğitlik çağına gelip olgunlaıınca, biz ona hikmet ve ilim verdik.]. Ve nefsi, ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır: Biri "Muizzdir, onun [i]çin mü'minlere izzet eylerdi; ve biri "Müzill"dir, onun [i]çin Fir'avn'ı ve gayrı kâfirleri horlardı.

İmdi Şeyh (rahmetullâhi aleyh) hikmet-i ulviyye[y]i Mûsâ'ya tahsîs etti, niçin? Onun [i]çin ki, Hak Teâlâ'nın âyetine muvâfık söyledi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ لا تخف انّك انت الأعلي﴾ (Tâ Hâ, 20/68) [Korkma! dedik, üstün gelecek olan kesinlikle sensin.] dedi. Ve dahi nice resûllerin üzerine ulu idi, iki vechle: Biri budur ki: Hakk'tan alırdı, hîç vâsıta olmadan. İkinci budur ki: Hak Teâlâ kendi kudret eliyle yazdığı *Tevrât* onun elinde idi. Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ dört nesne[y]i kudret eliyle zâhir etti: Biri, *Tevrât*'ı kudret eliyle yazdı, dört bin sûredir ve her sûre bin âyettir; ve Tûbâ ağacını kudret eliyle yarattı; ve Adn uçmağını kudret eliyle yarattı; ve Âdem'i kudret eliyle yarattı".

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitti ki: "Şol oğlancıklar ki, Mûsâ için öldürdüler, onların rûhları Mûsâ'nın mâddesine ittihâd buldular ve cem' oldular, Mûsâ'ya yardım ettiler Fir'avn'ı ve kavmini helâk etmekte". İmdi işbu ittihâdı şol kimseler bilir ki, ervâhın ve maânînin keyfiyyetini bilir; hazret-i kalemiyyeden nice nâzil olur merâtib-i ceberûtta ve melekûtta; tâ şuna değin ki, sûret-i meşhûdda zâhir ola.

Ammâ hikmet nedir ki Mûsâ'[y]ı tâbûta koyup denize bıraktı? Vech-i latîf budur ki: Tâbût, âlem-i nâsûttur ve deniz ilmdir. Tâbûtu **[47b]** denize bırakmak, cismi helâk etmektir zâhirde ve bâtında elemden kurtulmaktır. Nitekim nefs, ilmle hayât bulur; cehlle helâk olur ve dahi Allah Teâlâ buyurur: ﴿ **أو من كان ميتا** ﴾ (En'âm, 6/122) [Ölü iken], ya'nî cehlle; ﴿ **فأحييناه** ﴾(dirilttiğimiz) ya'nî ilmle; ﴿**وجعلنا له نورا يمشي به في النّاس**﴾ (En'âm, 6/122) [Ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse.]. Ve şol kimse ki, ilmle hidâyet bulmadı, ebeden dalâlette kaldı.

Çün Mûsâ'nın anası, Mûsâ'yı tâbûtla suya bıraktı; su ol tâbûtu Fir'avn'ın serâyının önüne getirdi. Fir'avn ol tâbûtu gördü, ol tâbûta "Mûsâ" dedi; zîrâ ki "mû" [**مو**] Kıbtî dilince su demektir ve "sâ" [**سي**] demek [ağaç demek] olur. Pes Mûsâ'ya ismi Fir'avn ko[y]du, ya'nî Mûsâ demek "su ağacı" demek olur. Hak Teâlâ Mûsâ'ya uçmaktan asâ için bir ağaç gönderdi; âkibet ol asâyla Fir'avn'ı ve leşkerini helâk eyledi ve suya gark eyledi.

Ve Şeyh (rahmetullâhi aleyh) bu sözle mekre ve fitneye işâret eder, eyitir: "Fir'avn suya gark oldu; ammâ îmânla gitti. Zîrâ ki, Cebrâil onun rûhunu îmânla aldığı gargara hâlinde mukaddem idi, tâhir [ve] mutahhir gitti" der ve "Hak Teâlâ Fir'avn'ı ulu nişân kıldı rahmetine; zîrâ ki, kimse Hak Teâlâ'nın rahmetinden ümîdin[i] kesmeye" dedi.

Dâvûd Kayserî eyitir: "Kaçan ki, Fir'avn suya girdi, bir âşikâre yol gördü; ve ol yola girdi; gitti îmânla, gargaradan evvel idi" –der-, "Âhiret ahkâmı ona zâhir olmazdan önden idi. Öyle olsa Fir'avn'ın îmânı ve i'tikādı sahîh oldu ve îmânı bi'l-gayb [oldu]".

Ve Fir'avn'a nisbet edenler eğer suâl ederlerse, Hak Teâlâ buyurur: ﴿**الان وقد عصيت قبل و كنت من المفسدين**﴾ (Yûnus, 10/91) [Şimdi mi (iman ettin)! Halbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.] dedi. Hakk'a Fir'avn teveccüh ettiği vaktin Allah Teâlâ ona böyle demekle kâfir olmaz, gāyeti ona itâb etmek ola. Hâl budur ki, Fir'avn'ın îmânından sonra küfrüne nakl-i küfr gelmedi ki kâfirdir diyeler.

Ve ehlullâh cevâb verirler ki: Hak Teâlâ eyitir ki: ﴿ **ادخلوا آل فرعون أشدّ العذاب** ﴾ (Mü'min, 40/46) [Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek).].Ve onlar yine eyitirler ki: "Gāyeti azâb ola; ammâ eşedd-i azâb Fir'avn'a olmaya âline ola. Eğer Fir'avn'a dahi azâb olursa n'ola îmânına münâfî değil gāyeti azâb ola kâfir olmaya.

Sahîh cevâb budur ki: **İmâm Fahr-i Râzî *Tefsîr-i Kebîr*'de eyitir:** "Fir'avn aslâ îmân getirmedi. Zîrâ ki îmân, peygamberleri tasdîk etmektir ki, Hak Teâlâ'dan ne getirdi ise gerçektir diyeler. Fir'avn hôd diliyle îmân getirdi; ammâ Mûsâ'yı anmadı. Pes îmânı sahîh olmadı; fekeyfe ki îmânı îmân-ı ye's olmak kande kaldı".

Pes makbûl-i cevâb budur ve Fir'avn dahi bu i'tikādının üzerinedir. Husûsan ki, Mûsâ zamânından bizim zamânımıza gelince cemi'-i âlem halkı hükm ettiler ki, Fir'avn dünyâdan kâfir gitti diye; ve kimse onun îmânına hükm etmedi; illâ Şeyh ve ba'zı ashâb-ı hükm ettiler. Ancak öyle olsa bu söz Şeyhten mağzûrdur; zîrâ ki me'mûrdur. Pes bu sözler dahi mekr ve fitnedir kabûlü câiz değildir şer'a muhâliftir. Pes mülhid ile muvahhid fark olmak gerektir.

Peygamber (a.s.) eyiti: "Kaçan kim, Hak Teâlâ Fir'avn'ı helâk eyledi ol vakt Fir'avn eyitti: ﴿**امنت انّه لا إله إلا انت الّذي امنت به بنوا اسرائيل**﴾ (Yûnus, 10/90) [Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı'dan başka Tanrı olmadığına ben de iman ettim.]. Cebrâil eyitir: "Ben onun ağzına balçık ko[y]dum ki, ona zahmet ola. **[48a]** Öyle olsa kâfir olmuş olur. Pes dünyâdan Fir'avn kâfir gitti" der.

Begavî tefsîrinde böyle dedi; **ammâ Sâhib-i Keşşâf** bu hadîse ta'n eder ve eyitir ki: "Melek ol işi etmez". Muhakkıklar eyitirler: "Sâhib-i Keşşâf meleğe ta'n eder, hadîs sâbittir bi'l-ittifâk; ammâ akılla ma'lûm olur ki, Fir'avn'ın îmânı sahîh değildir. Onun [i]çin ki, îmânı ye's dahi değildir; katl ederken îmân getirmiş mü'min gibi değildir; ve denizde gark olan gibi değildir.

Pes esahh-ı akvâl İmâm Fahr-i Râzî ['nin] dediğidir ki: Fir'avn'ın îmânı yoktur; fekeyfe ki, îmânı îmân-ı ye's ola. Ve Şeyh onun hakkında tâhir ve mutahhir oldu dediği mekr ve fitnedir; ammâ Şeyh Sadreddîn bu sözde sâkit olmuştur. Şeyh riâyet ettiğindendir ki, nesne demedi. Kaçan ki, Hak Teâlâ Mûsâ'yı tâbûttan kurtardı;

ya'nî zulümâttan kurtardı ona ilm-i ilâhî atâ' etti ve nice yerde Hak Teâlâ Mûsâ'yı sınadı; tâ sabr etmekte nefsinde muhakkık olsun içün.

Hikâyet-i Mûsâ ve Hızır (aleyhimü's-selâm) buluştukları: Kaçan kim, Mûsâ (a.s.) Mısr'a vardı. Benî İsrâîl ile onda karâr etti. Fir'avn ve kavmi helâk olduğundan sonra Hak Teâlâ Mûsâ'ya emr etti ki: "Yine kavmine var, Hak Teâlâ['nın] verdiği ni'metleri bildir". Ol dahi vardı, bildirdi ve eyitti: "Hak Teâlâ beni **كوزي** [?] tasfiye etti ve size risâlete veribdi. Ve ona söyledi: "Niçin îmâna gelmezsi[ni]z?" dedi ve ona eyittler ki: "Halkın hangisi a'lemdir?". Mûsâ eyitti: "Cemî'-i âlemden ben a'lemim" dedi. Hak Teâlâ ona i'tâb eyledi, Allah bilir demediği [i]çin. Hak Teâlâ vahy eyledi ve eyitti: "Benim bir kulum vardır senden a'lemdir". Musâ eyitti: "Ol kişi kandedir?". Hak Teâlâ eyitti: "Mecma'ü'l-bahreyn katında olur, adı Hızır'dır ve Hızır Fir'avn zamânından Mûsâ zamânına değin gelmiştir".

Pes ma'lûm oldu kim, ba'zı âlim ba'zı âlimden fark olduğu kesret-i ma'lûmâtla değildir; ve Hızır Mûsâ'dan a'lem değildir kesret-i ilmle. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وكتبنا له في الألواح من كلّ شيء موعظة و تفصيلا لكلّ شيء** ﴾ (A'râf, 7/145) [Nasihat ve her şeyin açıklanmasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için lenhalarda yazdık.]. Belki Hızır bevâtın-ı ulûmu bildirdi. Nitekim Mûsâ zevâhir-i ulûmu bildirdi.

Pes Mûsâ muarref oldu kim, ilm-i ilâhiyyeyi bilmekte Hızır a'lem imiş kendinden; **ammâ mecma'ü'l-bahreynden murâd:** Biri: Bahr-i Fârisî'dir; ve biri: Bahr-i Kulzüm'dür.

Pes Mûsâ (a.s.) diledi kim, Hızır'la buluşa. Allah Teâlâ buyurdu ki: "Bir balık algıl ve ol balık ne yerde kalırsa Hızır ondadır" dedi. Mûsâ Yûşa' peygamberi yoldaş edindi. Balığı bir zenbîlle Yûşa' getirdi; tâ mecma'ü'l-bahreyne geldiler, deniz kenârında Mûsâ uyudu. Yûşa' gördü kim ol yerde bir ? [بكار] akardı bir katresi ol balığa dokundu balık dirildi ve kendini denize attı; deniz içi bir mücevvef tâk oldu. Sonra Mûsâ uyandı gittiler, Mûsâ eyitti: "Acıktık, ol balığı getir yiyelim" dedi. Yûşa' eyitti: "Ol balık kendini denize attı; ammâ onu şeytân bana unutturdu, sana demeği" dedi. Mûsâ eyitti: "Ol istediğimiz Hızır ol yerdedir" dedi. Geri döndüler, gördüler kim deniz kenârında bir kişi durur başına kaftanın[ı] örtünmüş. Mûsâ selâm verdi, ol eyitti: "Sana

bu yerde selâm nedir, sen kimsin, adın nedir?". Mûsâ eyitti: **[48b]** "Ben Mûsâyım". Hızır eyitti: "Benî-İsrâîl Mûsâsı mısın?". Eyitti: "Neam, sana onun [i]çin geldim ki, senden ilm öğrene[yi]m". Hızır eyitti: "Ben bir ilm üzerineyim Hak Teâlâ'nın ilminden ki, sen onu bilmezsin ve sen dahi bir ilm üzerinesin ilmullâhtan ki, ben onu bilmezim". Mûsâ eyitti: "Dilerim kim seninle yoldaş ola[yı]m". Hızır eyitti: "Benim işlerime sen sabr eder misin?". Mûsâ eyitti: "İnşâallah sabr ede[ri]m" dedi. Hızır eyitti: "İmdi her ne işlersem benden sormayasın; tâ onu sana ben cevâb vermeyince".

Pes geldiler, bir gemi buldular; ol gemiciler Hızır'ı bildiler eyittiler: "Peygamberler yüzüne benzerler" dediler. Gemi kirâ'sın[ı] almayıp gemiye aldılar. Giderken Hızır bir balta aldı, geminin bir tahtasın[ı] kopardı. Mûsâ eyitti: "Niçin kopardın? Bunlar hôd bizden nesne almadılar". Hızır eyitti: "Sana demedim mi[y]di bana işimden suâl eylemeyesin?". Mûsâ eyitti: "Yanıldım, ma'zûr tut" dedi; ammâ melûl oldu, gönlünde eyitti: "Ben Benî-İsrâîl'i ko[y]dum geldim, buna yoldaş oldum" dedi. Hızır dahi Mûsâ'nın gönlünden geçtiğin[i] bir bir duyuyordu. Mûsâ utandı, bir karaca kuş geldi denizden bir katre aldı biraz maşrıka biraz mağribe uçtu ve avâz verdi. Hızır eyitti: "Yâ Mûsâ! Bilir misin ki, bu kuş nedir?". Mûsâ eyitti: "Yok, bilmezim". Hızır eyitti, eyitir ki: "Mûsâ'nın ve Hızır'ın ilmi Hak Teâlâ'nın ilmi deryâsında bir minkārla aldığım bir katre gibidir" dedi.

Pes denizden çıktılar, giderken Hızır bir oğlancık buldu; yapışıp başını kesdi. Mûsâ eyitti: "Bî-günâh yere bu oğlancığı öldürdün" dedi. Hızır eyitti: "Sana dediğim hani ki sormayasın" dedi. Geri özür diledi, eyitti: "Bir daha sorarsam ayrık yoldaş olmayasın" dedi. Pes Antâkiyye şehrinde bir köye vardılar. Bunları ol köy halkı konukluğa almadılar. Hızır geldi[ği]nde gördü ki, bir dîvâr yıkılmaya durur. Ona işâret etti, geri kāim oldu. Geri Mûsâ suâl etti ki: "Bunlar bizi konukluğa almadılar. Sen bunların dîvârın[ı] yaparsın" dedi. Hızır eyitti: "Ben demedim mi sen sabredemezsin sorarsın?. Pes senden ayrıldım" dedi gitti.

Ve ammâ te'vîllerini bildirdi, şöyle kim meşhûrdur: Pes Hızır eyitti: "Geminin tahtasın[ı] onun [i]çin kopardım ki, bunlar bizden kirâ' almadı, ben dahi onlara iyilik eyledim. Gemilerini ayıblı eyledim; zîrâ ki denizin akaru tarafında bir zâlim bey vardı; sağ gemileri alır bunların gemilerin[i] ayıblı görecek almaz. Ve ol oğlancığı onun [i]çin

öldürdüm ki, onun atası ve anası sâlih kişilerdir. Bu oğlan müfsid kav[i]yy-i peser atasına ve anasına ziyân değdirirdi. Onu onun [i]çin öldürdüm ki, bunlara ziyânı dokunmaya. Ve ol dîvârı onun [i]çin bütün ettim ki, ol dîvârın altında bir hazîne vardı kim, iki yetîm oğlancıkların atası ve dedesi ko[y]muştu kim; tâ bu oğlancıklar bâliğ olacak geleler ol hazîne[y]i bulalar" dedi ve eyitti: "Yâ Mûsâ! Bu işleri ben kendimden işlemedim; bil ki, Allah Teâlâ'nın emriyle işledim. Sen onları bilmedin ve sabr dahi etmedin, sordun benim işlerimi hatâ' sendendir. Ben hôd Allah Teâlâ'nın emriyle işledim" dedi. Kaçan kim ayrılmak diledi, Mûsâ eyitti: "Bana öğüt ver" dedi. Hızır eyitti: "Zinhâr öngülük eyleme ve dahi yok yere gezme; ve dahi yok yere gülme; ve dahi günâh edenlere **ورهم** [?] eyleme; ve dahi yâ İmrânoğlu! Sen var günâlarına **[49a]** ağlagıl" dedi. Mûsâ pes ayrılıp Mısr'a geldi, bu hâlleri haber verdi.

Ve dahi rivâyet eyitirler ki müfessirler: Ol hazînede bir levh vardı. Onda yazılmıştı kim "**بسم الله الرحمن الرحيم**" [Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla] aceblerin şol kimse[y]i kim ölüm var idiğin bilir, nice şâd olur; ve takdîri yakîn bilir, nice mahzûn olur; ve dünyânın zevâlin[i] bilir, gönlünü dünyâya nice mutmain olur. Ve âhirinde yazılmıştı **لا إله إلا الله محمّد رسول الله** [Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed Allah'ın resûlüdür.]. Pes bu sözler ma'lûm oldu ki, zâhire müteallik sözlerdir.

İmdi ey tâlib-i sırr-ı ilâhî! İş bu kaziyyede nice esrâr-ı latîfe ve envâr-ı garîbe vardır; ammâ sefîne hakkında budur ki beden riyâzete erişmiştir ve ubûr etmiştir âlem-i kudse. Bahr-ı heyûlâda ilallâh seyr etmekle Hak Teâlâ ol bedeni sınuk etmiştir riyâzetle. Ammâ ol gulâm ki vardır, nefsindir ki zâhir olubdur ve kalbi mahcûb eylemişti. Öyle olsa emmâre bi's-sû' olmuştu. Ve Hızır ol nefsi öldürdüğü ya'nî gazabı ve şehveti ve sıfât-ı zemîmesini helâk eyledi. Ammâ Hızır (a.s.) dîvârı ki, doğru[lt]tu ol mutmainneye işârettir ki, Hızır onu yıkılmaya ko[y]madı ve Hızır eyitti ki: "**هذا فراق بيني و بينك**" [Bu seninle benim aramdaki ayrılıktır.] Ya'nî "Benim makāmım senin makāmından müfârekat eyledi" demektir.

İmdi nefs, fazîlet-i ahlâk-ı ilâhiyye ile mevsûf olmaktır ve âlem-i nûrânî âşikâr olmaktır ve maânî[y]i gaybiyyeye dahi ulaşmaktır, Hakk'ın bekāsıyla. Ve Hak Teâlâ eyitir: ﴿ **امّا السّفينة فكانت لمساكين يعملون في البحر** ﴾ (Kehf, 18/79) [Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi.]. Ya'nî bahr-i heyûlâiyyede ve ol geminin içinde on kişi

idi; beşi gemi hâlin[i] bilirdi ve beşi bilmezdi; işârettir havâss-ı zâhir ile bâtına. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ فاردت ان اعيبها و كان وراءهم ملك ﴾ (Kehf, 18/79) [Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı.]. Ya'nî riyâzetle tâ kim nefs-i emmâre olmaya.

Hak Teâlâ buyurur: ﴿ وامّا الغلام فكان ابواه مؤمنين ﴾ (Kehf, 18/80) [Erkek çocuğa gelince, onun ana-babası mü'min kimselerdi.]. Ya'nî oğlancıkların ata ve anası biri rûhtur ve biri tabî'at-ı cismâniyyedir.

﴿ وامّا الجدار فكان لغلامين يتيمين في المدينة ﴾ (Kehf, 18/82) [Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi.]. Ya'nî iki karındaşlardır ki âkillerdir akl-ı nazarî ile ve akl-ı ilmî ile münkatı'lardır atalarından. Ve onun atası rûh-ı kudsîdir mahcûb olmuştur beden perdeleriyle. ﴿ وكان تحته كنزلهما ﴾ (Kehf, 18/82) [Altında da onlara ait bir hazine vardı.] dediği oldur ki, ma'rifetullâh kenzîdir ki, hâsıl olmaz; illâ rûh-ı kudsî [i]le olur; ve tabî'at-ı cismâniyye ile hâsıl olur makām-ı kalbde külliyyâtın ve cüz'iyyâtın ictimâ'ı mümkin olduğundan ötürü.

İmdi işbu sözlerin bedâyi'indendir, Hak Teâlâ Mûsâ'ya buyurdu ki: "**حوت آل** " diye. Hût hayâttandır; kaçan ki hayât-ı fâniyye ondan meslûb olmuş olsa hayât bulur hayât-ı bâkiyye ile. Ve Hût ol deniz kenârında hayât buldu mâ'ü'l-hayâtla; ve Mûsâ sâhib-i kemâl ol deniz kenârında buldu, onun [i]çin ki ilm-i ledünn[ü] bilirdi; ya'nî bu onu bilirdi ki, mâ-dâm ki insân bi'l-külliye nefsinden olmadı hayât bulmadı ve dahi esrâr-ı hükm-i ilâhiyye[y]i bilmedi ki, ulûm-i hakkānîyyenin ve maârif-i sübhâniyyenin kenzîdir.

Bilmek gerektir ki; Hak Teâlâ enbiyâ' ve mürselîn-i mübeşşirîni ve münzirîni ve muallimîni gönderdi; tâ kim ol kavm zuhûrun ve butûnun hazînelerine sülûk etsinler için. Kaçan kim, Hak Teâlâ Mûsâ peygamberi halka irsâl eyledi, kuvvet verdi ve azîz etti iki **[49b]** yolda: Biri Fir'avn'ı ve kavmini iğrâk etmekle; ve biri beyzâ'-ı işrâk etmekle. Çün böyle oldu Mûsâ mahbûb oldu.

İşbu zâhir ni'metlerle Hak Teâlâ diledi ki, onu irşâd eyleye bâtın ni'metlere. Hak Teâlâ Mûsâ'ya emr etti dünyâ[y]ı terk eylemeye bir kişinin musâhabeti ile ki, Hak

Teâlâ ona ilm-i ledünnî verdi. Kaçan ki, buluştular Hızır Mûsâ'ya irşâd eyledi bi-iznillâhi Teâlâ mülkü ve melekûtu ve ceberûtu seyr etmek [i]çin; tâ kim, Mûsâ'nın seyri Allah'da ola seyr-i fillâhta intihâ' yoktur. ﴿وإنّ الي ربّك المنتهى﴾ (Necm,53/42) [Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir.].

İmdi işbu işte nesneler vardır zevk-i latîften ve berk-i hâtiften; tâ acâibler göresin hicâb zâil oldukça. İmdi Mûsâ Hızır'dan evvel, gemi delmeyi gördü; ondan sonra oğlan öldürmeyi gördü; ondan sonra oğlancıklar kenzini gördü. Bunların ile insân âlemine işâret etti.

İmdi bu işâret iki kısm üzerine[dir]: Biri cismânîdir ve biri rûhânîdir. Ve ol kim cismânîdir, ol dahi münkasimdir ikiye: Biri ebdânîdir ve biri nefsânîdir. Ve ol kim rûhânîdir, ol dahi münkasimdir ikiye: Biri nîrânîddir ve biri nurânîdir. Ve nurânî dahi münkasim olur ikiye: Biri abdânîdir ve biri samedânîdir.

İmdi gemi[y]i Hızır helâk etmekte Mûsâ bildi ki, "Senin atan ve anan ki seni tâbûta koydu, denize attı; işârettir ki sen âlem-i lâhûttan âlem-i nâsûta geldin. Tâbût bedendir nefs-i emmâresini tertîb etti kim Fir'avn'dır; ve sen bu tâbût içindesin ve ben şimdi sana mürebbî düşmüşün sen [kalb-i] eclâ'ya mazharsın ve ben dahi rûh-ı a'lâya mazharım; ve dünyâ toprağı ile senin bedenin toprağı arasında netîce âlem-i berzâhtır. Ondan sonra sefîne ki, var cenâzeye benzer ve onu sımak âlem-i misâle çekmektir. Cevher-i nûrânîdir, cevher-i cismâniyye benzer. Pes bu sefîne[y]i demek işârettir ona ki, âlem-i rûhânîde bir melek vardır nâra hükm eder. Kaçan ki bir bedende ibâdetsizliğin[i] görse alır nâra bırakır. Onun [i]çin ki, halkın âhiri yâ âlem-i envâradır ve yâhûd âlem-i enyârdadır. Ve onlar ki sefînede işlerlerdi; on kişiydi, karındaşlardı. Beşi zâhirde işlerdi ve beşi zuafâ idi, otururlardı. Ben ol sefînenin kavmini gark ettim. Nitekim sen Fir'avn'ı ve kavmini gark ettin" dedi.

Ve gulâmı öldürmek oldur ki: Nefs-i emmâre[y]i öldürmektir. Nitekim kıbtî[y]i öldürdün, Benî-İsrâîl'e yardım etmek için. Ben dahi sencileyin ol nefs-i emmâre[y]i öldürdüm, atasına ve anasına yardım ettim; tâ küfrden sâlimîn olsunlar için. Ve işbu bir âlem-i rûhâniyye benzer ki, münkasimdir, enyâre ve envâra" dedi.

Ondan sonra ol sefîneden çıktılar Antâkiyye köylerine geldiler. Onda bir kavmden taâm istediler, onlar dahi vermediler. Onda bir dîvâr buldular yıkılmaya az kaldı idi. Hızır ol dîvârı yine kaldırdı, yıkılmaya ko[y]madı. Mûsâ eyitti: ﴿لو شئت لا اتخذت عليه اجرا﴾ (Kehf, 18/77) [Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın.] dedi.

Te'vîl budur ki: Âlem-i nûrâniyyenin kāmetine işâret etti. Ve ol âlem-i nûrânî münkasim olur ikiye: Biri abdânîdir ve biri samedânîdir. Ve bizim konukluğumuzdan onları men' ettikleri işârettir. Allah Teâlâ'dan âlem-i abdânî taâmlarına işârettir ki, ol **[50a]** âlem-i abdânî taâmlar, hûrdur ve cennâttır ve ravzâttır.

Ondan sonra haber verdi ol dîvârın altında kenz vardır, iki oğlanlar için işârettir ve ol dîvârı kaldırmak mevtâyı diri görmektir kıyâmet-i kübrâda. Ve ol iki oğlanlar ki, biri zâhirde yetîmdir ve biri bâtında yetîmdir. Sen ve ben ol oğlanlar gibiyiz; ve-yâhûd bir şol yetîm oğlanlardanız ki, atamızın biri akl-ı evvel-i kutsîdir, ikinci rûh-ı a'zâm-ı kuddusî, ahadî, evhâdî , ahmedî ve muhammedîdir. Pes öyle olsa bir yetîmsin sen ki, muhtâcsın âlem-i zâhirde ve bir yetîm benim ki muhtâcım ilm-i bâtına. İmdi âlem-i samedânîdir ve kenz kim vardır dîvâr altında kenz ulûmdur vallâhu a'lem.

Ve hikmet nedir ki Hak Teâlâ Mûsâ'ya nârla tecellî eyledi? Onun [i]çin ki: Mûsâ'nın matlûbu nâr idi. Onun matlûbu sûretinde Hak Teâlâ ona tecellî eyledi; eğer gayr-ı sûrette zâhir olsaydı Mûsâ ondan i'râz ederdi.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Onda zâhir olan Allah idi; lâkin Mûsâ bilmedi" ve eyitirler ki: "İlâh ulûhiyyet sırrını sûret-i nârda zâhir etti. Onun [i]çin ki, nâr eltaf-ı anâsırdır ve ol nârın müşâbeheti vardır nûra. Hak Teâlâ sırr-ı ulûhiyyeti Mûsâ'ya sûret-i nârda zâhir etti. Onun [i]çin ki, zât-ı ilâhiyyeye nâr ve nûr ıtlâk olmaz. Zîrâ ki, mukaddestir zâtında izâfetten ve i'tibârâttan; ve ona işârât ve i'tibârât erişmez. Vallâhu a'lem bi-hakāyıkı'l-umûri [Allah, işlerin hakîkatlerini en iyi bilendir]".

Ve nakildir ki zâhir ibâretle ki: Ka'bu'l-Ahbâr eyitir: "Ol vakt Mısr pâdişâhı melik-i Reyyân'dı, sonra Mus'ab idi ve onun bir oğlu vardı adı Velîd idi. Ol kendine "Avnü nefsihî" diye ad ko[y]du idi. Bir gün bir bakkala şâkird oldu ondan yine kaçtı Fir'avnü nefsihî dediler. Sonra nefsühû dediğin giderdi Fir'avn diye ad kaldı. Bir gün

Mısr'da katı vebâ' oldu; Mısr kapısında Fir'avn otururdu, ululardan nesne alırdı. Bir gün Mısr sultânının avreti aldı; ol avretten nesne aldı. Sultâna dediler, öldürmek istedi. Fir'avn cemî'-i mâlını sultâna verdi; pâdişâh öldürmedi âzâd eyledi. Ve şehre ases başı ko[y]du; ve "Gece her kim gezerse, öldür!" dedi. İttifâk bir gece pâdişâh birkaç kişiyle Fir'avn şehri bekler mi görelim diye şehri gezdiler. Asesler pâdişâhı tuttular, Fir'avn'a götürdüler. Fir'avn buyurdu, pâdişâhı öldürdüler.

Fir'avn ol padişâh yerine Mısr'a sultân oldu. Yedi karış boyu vardı ve sekiz karış sakalı vardı; ve buyurdu üç yüz kürsî dizdiler altından, beylerini onun üzerine oturturdu. Yedi yüz bin kul edindi, her birinin atının boynunda altından bir tâk vardı.

Bir gece Fir'avn düş gördü, müneccimlere sordu. Onlar eyittiler: "Benî İsrâîl'den bir oğlan doğa, senin helaklığın onun elinde ola" dediler. Pes Fir'avn buyurdu: "Ne denli oğlan doğarsa bir yıl öldüreler ve bir yıl öldürmeyeler. Ol yıl ki, öldürmediler Hârûn doğdu ve ol yıl ki, öldürdüler Mûsâ (a.s.) doğdu. Hattâ Mûsâ'yı isterken doksan bin oğlan öldürdüler; çün Mûsâ doğdu anası Mûsâ'yı oda bırakdı, od Mûsâ'yı yakmadı. Ondan sonra çıkardı Hak Teâlâ ona düşünde buyurdu: Bir tâbût düzdü; Mûsâ'yı içine koydu; Nîl denizine bıraktı Mûsâ'yı Fir'avn'ın serâyına getirdi. Fir'avn gördü **[50b]** Mûsâ'yı sevdi, aldı kabûl eyledi.

Kaçan kim, Mûsâ otuz yaşına girdi, bir kıbtî kâfiri ki, harbî idi, öldürdü. Yine istiğfâr etti, Hak Teâlâ yarlığadı. Ondan sonra eyitti: "Yâ Mûsâ! Evliyâ' benim kullarımdır, dünyâda takvâyı azık edenler gece gündüz benim ilmime dürüştüler. Eğerçi dünyâda onlar mahzûnlardır; ammâ âhirette ferahlardır".

Ondan sonra Şuayb'ın iki kızı vardı. Birinin adı Safûra idi, Şuayb onu Mûsâ'ya verdi ve bir asâ dahi verdi. Ol asâ Âdem'den kalmıştı. Her ne kim, ol asâdan istese hasıl olurdu. Ondan sonra Mûsâ Şuayb'ın on yıl koyunun[u] güttü, ve Şuayb gözsüz idi, Mûsâ dua diledi. Hak Teâlâ Şuayb'ın gözlerin[i] yine verdi. Ondan sonra Hak Teâlâ Mûsâ'yı Fir'avn'a risâlete veribdi. Mûsâ ol vakt kırk yaşında idi ve Hârûn Fir'avn'ın hâs[im]i idi. Fir'avn da'veti kabûl eylemedi ve Fir'avn dört yüz yıl Mısr'a pâdişâh oldu.

Bir gün Cebrâil (a.s.) Fir'avn'a geldi, insân sûretinde. Cebrâil eyitti: "Benim bir kulum vardır bana âsî oldu ve kullarımı kendine taptırdı" dedi. Fir'avn eyitti: "Onu

suya gark eyle" dedi. Cebrâil eyitti: "Dilerim kim, bana huccet veresin" dedi. Fir'avn kendi eliyle huccet yazıp Cebrâil'e verdi. Ondan Hak Teâlâ diledi kim, Fir'avn'ı ve kavmini helâk eyleye. Mûsâ peygambere eyitti: "Benî-İsrâîl'le Mısr'dan çık" dedi.

Mûsâ dahi altı yüz binden artık kişiyle Mısr'dan çıktı, gitti. Ve Mûsâ dahi on kerre yüz bin ve beş yüz bin kişiyle bunların ardına düştü. Cebrâil (a.s.) önünce bir ablak kısrağa binerdi kim, ona "feresü'l-hayât" derlerdi. Ve dahi Mîkâîl leşkerin ardınca sürerdi ve Mûsâ peygambere eyitti: "Asâ ile suyu ur ". Mûsâ dahi suyu urdu, su on iki yol oldu ve araları delik delik oldu; hattâ birbirin[i] görsünler için. Çün Mûsâ ve kavmi suyu geçtiler. Fir'avn dahi diledi kim, gece ol sular birbirine cem' olup bunları gark eyledi. Fir'avn onları görüp "îmân getirdim" dedi. Hak Teâlâ eyitti: "Bundan evvel müfsid idin, şimdi îmâna gelirsin" dedi. İmânını kabûl eylemedi çün Fir'avn helâk oldu. Mûsâ yine Mısr'a geldi, ol gün âşure günüydü.

Müfessirler eyitirler: Mûsâ kavmiyle va'de eyledi kim, eğer Fir'avn helâk olacak olursa "Ben size bir kitâb getiri[ri]m ki, Hak Teâlâ'nın onda emr ve nehyi ola". Kaçan kim, Fir'avn helâk oldu Mûsâ'dan ol kitâbı istediler. Bir gün Hak Teâlâ Cebrâil'i Mûsâ'ya veribdi. Mûsâ ol yere getirdi ki, Hak Teâlâ Mûsâ'ya ânda söyledi. Mûsâ işitti; ammâ Cebrâil işitmedi. Hak Teâlâ Mûsâ'ya eyitti: ﴿**فاخلع نعليك انّك بالواد المقدس طوى**﴾ (Tâ Hâ, 20/12) [Hemen papuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın!].

Ve nakildir ki *Tefsîr-i Kebîr*'de bu âyette bir nice vech vardır: Biri budur ki: Mûsâ'nın na'lini tasması himâr idi; onun [i]çin Hak Teâlâ "Na'linini çıkar!" dedi. Bir vech dahi budur ki: Vâdî-yi mukaddesin berekâtı Mûsâ'nın ayağına erişsin için, dedi. Bir vech dahi budur ki: Va'dî-i mukkaddesi ta'zîm etmek [i]çin, dedi.

Ammâ *ehl-i işâret* eyitirler: Ya'nî na'linin çıkar demek olur ki, ya'nî avretin ve dahi oğlanlarının muhabbeti gönlünden çıkar onlara iltifât eyleme ve gönlünü bi'l-külliye muhabbetullâh ve ma'rifetullâhta müsteğrak eyle. Kaçan yâ Mûsâ! Bahr-i ma'rifete **[51a]** vâsıl olsun, mahlûkāta iltifât eyleme, demektir.

Ve nakildir *Tefsîr-i Kebîr*'de, Mu'tezilî eyitir ki: "Pes fa'hle' demek kelâm-ı kadim olmamak lâzım gelir. Zîrâ ki, Hak Teâlâ Mûsâ'nın vücûdundan mukaddem-i dürüst değildir ki, öyle diye meselâ bir kişi bir evde yalnız olsa Zeyd ve Amr ve onda

bile olmasa ol kişi istese 'Yâ Zeyd sen işle veyâ Amr sen işle' dese hîç dürüst ol[ur] mu? Pes câiz değildir ki Mûsâ (a.s.) vücûd olmadan Hak Teâlâ Mûsâ'ya eyite 'Na'linini çıkar' diye".

Bu suâlin iki cevâbı vardır: Biri budur ki: Kelâmullâh kadîmdir emr ve nehy ezelde yoktu. İkinci budur ki: Ezelde cemî'-i eşyâ' Hak Teâlâ'nın ilminde mevcûd idiler ve hitâb ilminden ki eşyâyadır, hâricdekine değildir.

Pes Cebrâil on levh getirdi kızıl yâkuttan. Her levhin uzunluğu on Mûsâ uzunluğunca idi. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Mûsâ! Atana anana şükr eyle ve bana dahi şükr eyle. Yâ Mûsâ! Nefsini râzı eyle, nitekim beni râzı eylersin. Nefsini ve ehlini cu'ma ertesi av olmaktan men' eyle". Çün Mûsâ Hak Teâlâ'dan bu sözleri işitti, Hakk'ı görmeye müştâk oldu; ve dünyâda görünmediğinden gāfil oldu, onun [i]çin görmek istedi.

Hak Teâlâ eyitti: "İşbu dağa nazar eyle". Mûsâ ol dağa nazar eyledi, Hak Teâlâ arş nûrundan ona bir nûr tecellî eyledi, çün ol dağa nûr zâhir oldu; ol dağ yedi pâre oldu. Üç pâresi Medîne'ye vardı ve üç pâresi Mekke'ye vardı; ve bir yerle gök arasında gezerdirler. Ve *Tevrât*, İbrî dilince idi. Ma'nâsı *Tevrât*'ın, "şerîat" demek olur. Ve Mûsâ'ya çün *Tevrât* geldi, evveline nazar eyledi gördü kim, bir kavm ibâdet ederler. Mûsâ eyitti: "Ümmetlerin hayırlısını buldum, emr ve nehy ederler. Ve Deccâl'i onlar öldürürler; ve sadaka verirler; ve halka şefkat ederler; ve su bulunmasa toprakla teyemmüm ederler; ve bir hayr işleseler yerine on verirsin; ve cehenneme girmezler. İlâhî! Onları bana ümmet eyle" dedi.

Hak Teâlâ eyitti: "Onlar habîbim Muhammed ümmetleridir" dedi. Çün Mûsâ Hazre-i Muhammed'in mertebesin[i] gördü. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Mûsâ! Seni azîz kıldım, benim risâletimle ve kelâmımla. Her ne kim, sana verdim ona râzı olgıl". Mûsâ bunu işitti, gönlü hoş oldu.

Ve nakildir ki *Begavî *Tefsîri*'nde kim: Mûsâ eyitti: "İlâhî! Benden sevgili kulun var mıdır?". Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Mûsâ! Senden Muhammed efdaldir". Mûsâ eyitti: "İlâhî! Benim ümmetimden efdal ümmet var mıdır?". Hak Teâlâ eyitti: "Habîbim

ve Resûlüm Muhammed'in ümmeti mecmu'-i ümmetten şöyle efdaldir kim, nice kim ben cemî'i mahlûkāttan efdal isem ol ümmet dahi cemî'-i ümmetten efdaldir" dedi.

Mûsâ eyitti: "İlâhî! Ol ümmetlerin avâzların bari işitsem" dedi. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ ümmetî Muhammed!". Bunlar dahi bir yerden "Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk!" dediler. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ ümmet-i Muhammed! Ben sizi dahi günâh etmezden önden yarlığadım idi ve dahi siz benden dilek dilemezden önden sizin hâcetinizi kabûl ettim idi" dedi.

Çün Mûsâ bir sözleri iştti: "İlâhî! Beni, Muhammed ümmetlerinden eyle" dedi. Zihî Sultân-ı Kevneyn Muhammed Resûlullâh kim, Mûsâ Kelîmullâh; ve İbrâhîm Halîlullâh; ve Îsâ Rûhullâh gibi peygamberler ona ümmet olmak isterler.

Bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ **[51b]** Mûsâ peygambere kırk bin sekiz yüz kelime vahy eyledi. Ve ba'zıları eyitir: "Yüz on dört bin kelime söyledi". Hak Teâlâ eyitti: "Eğer cemî'-i yerler ve gökler ehli bir yere cem' olsalar bir kişi[y]i helâk etmek dileseler ben onun helâkliğini dilemesem ol kişi[y]i helâk edemezler".

Vehb eyitti: "*Tevrât*'ta gelir ki, bir kişi Hak Teâlâ'nın kelâmın[ı] okusa ve zann eylese ki kendine rahmet olmadı be-dürüstî ol kişi[yi] kelâmullâh istihzâ' eylemiştir".

Ve Allah Teâlâ eyitti: "Yâ Mûsâ! Ben bir ev yaptım, nûrdan. Âdemoğlanlarının içinde ol evi emânet ko[y]dum; ona 'gönül' diye ad ko[y]dum. İmdi ol evin yeri ma'rifetullâtır; ve göğü îmândır; ve şemsi şevktir ve kameri muhabbettir; ve yıldızları kademlerdir; ve dağları yakîndir; ve toprağı himmettir; ve ra'dı havftır; ve berki recâ'dır; ve bulutları fazîlettir; ve yağmurları rahmettir ve ağaçları ta'attir ve yaprakları vefâdır ve yemişleri hikmettir; ve ırmakları ilmdir; ve gündüzü ferâsetti ve gecesi mâsiyettir. Ve ol evin dört kapısı vardır: Bir kapısı ilmdir; ve bir kapısı sabrdır; ve bir kapısı şükrdür; ve bir kapısı kanâattir.

Yâ Mûsâ! Her kimin ki, bâtını zâhirinden hayırlı ola, ol benim velîlerimdendir. Ve her kimin kim, bâtını zâhirinden şerrli ola, ol benim adüvvlerimdendir.

Yâ Mûsâ! Beş nesne senden ve beş nesne benden; ubûdiyyet senden ulûhiyyet benden; şükr etmek senden ziyâde etmek benden; duâ' etmek senden kabûl etmek benden; sabr etmek senden kazâ' etmek benden; tâat etmek senden uçmak vermek benden.

Yâ Mûsâ! Beş nesne[y]i beş nesnede gizledim. Halk ayrık yerlerde isterler ilmi açlıkta ko[y]dum; halk toklukta isterler rızâmı ârzûları terk etmekte ko[y]dum; halk ârzûlarda isterler ve izzeti tâatimde ko[y]dum; halk beyler kapısında isterler ve baylığı kanâatte ko[y]dum; halk mâl cem' etmekte isterler beşinci râhatlığı âhirette ko[y]dum; halk dünyâda isterler ﴿هيهات هيهات لما توعدون﴾ (Mü'minûn, 23/36) [Bu size vaâdedilen (öldükten sonra yeniden dirilmek, gerçek olmaktan) çok uzak!]".

Ve Hak Teâlâ *Tevrât*'ta eyitti: "İsmâîl peygamber neslinden bir peygamber getiririm, adı Ahmed'dir. Her kim, ona îmân getirdi hidâyet buldu; ve her kim, ona îmân getirmedi mel'ûndur".

Hak Teâlâ eyitti: "Muhammed'i mükerrem kıldım üç isimle". Mûsâ eyitti: "Yâ Rabbi! Ol üç isim nedir?". Hak Teâlâ eyitti:"**بسم الله الرحمن الرحيم** ". Mûsâ eyitti: "Yâ Rabb[i]! Beni kelîm kıldın ve Muhammed'i habîb kıldın. Öyle olsa habîble kelîm arasında fark nedir?". Hak Teâlâ eyitir: "Yâ Mûsâ! Kelîm oldur ki, onun cemî'-i işi Allah rızâsı [i]çin ola; ve habîb oldur ki, Allah Teâlâ'nın cemî'-i işi onun rızâsı [i]çin ola".

Vehb eyitti: "*Tevrât*'ta on dört satır buldum. Evveli budur ki: İlmden yek hazîne yok. İkinci: Cehlden yaramaz yoldaş yok. Üçüncü: Takvâ gibi azîz ve şerîf yoktur Dördüncü: Ârzûların terk eylemekten yeğ kerem yok. Beşinci: Fikrden efdal amel yok. Altıncı: Kibrden ulu horluk yok. Yedinci: Sabrdan efdal iyilik yok. Sekizinci: Gerçeklikten yeğ mürşid yok. Dokuzuncu: Tama'dan katı yoksulluk yok. Onuncu: Sağlıktan yeğ ni'met yok. On birinci: Tanrı'dan korkmaktan yeğ ibâdet yok. On ikinci: Kanâatten yeğ zühd yok. On üçüncü: Söylememekten seni saklar yok. On dördüncü Iraklarda ölümden yakîn yok" .

[52a] İbni Mes'ûd (radıyallâhu anh) eyitir: "Tebâreke sûresi *Tevrât*'ta gelmiştir. Hak Teâlâ eyitti: "Her kim Tebâreke sûresin[i] gecelerde okusa azâb-ı kabirden emîn ola".

Ve *Tevrât*'ın âhiri budur ki: Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Mûsâ! Mâ-dâm ki, benim hazînelerimi görmek tama'ını halktan kes; mâ-dâm ki, benim mülkümü görmek benim kāimden kesilme; mâ-dâm ki, adüvvlerini meyyit görmek gönlün emîn olsun; mâ-dâm ki, kendi aybından fârig olmadın halkın aybına meşgūl olma; mâ-dâm ki, uçmağı görmedin benden emîn olma" dedi.

Çün Mûsâ bu sözleri işitti, ömrünü onlara sarf eyledi; onlardan sonra bir gün Azrâil Mûsâ'nın cânın[ı] almaya geldi. Mûsâ (a.s.) Azrâil'in urdu, bir gözün[ü] çıkardı. Hak Teâlâ derhâl yine göz verdi; ondan sonra cum'a gün[ü] Mûsâ'nın cânın[ı] aldı ve Mûsâ yüz yirmi yıl ömür sürdü, âhir ol dahi dünyâdan gitti (rahmetullâhi aleyh).

FASS-I FÎ HİKMET-İ İMÂMİYYE FÎ KELİME-İ HÂRÛNİYYE

Kaçan kim Mûsâ (a.s.) celâlî olduysa Hak Teâlâ ona yardım eyledi, bir peygamberle ki cemâlî ola; tâ kim Mûsâ celâlde kemâl bulup halka kahr eylemeye. Pes Hârûn peygamber Mûsâ'ya vezîr olsun için hükmünde ve müşîr olsun için emrinde bile koştu. Nitekim Mûsâ Tanrı Teâlâ'dan diledi ve eyitti: ﴿**واجعل لي وزيرا من اهلي هرون اخي اشدد به ازري**﴾ (Tâ Hâ, 20/29,30,31) [Bana ailemden bir de vezir (yardımcı) ver, kardeşim Hârun'u. Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir.].

Ve Hârûn'un rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Kebîr"dir. Onun [i]çin Mûsâ'dan yaşta ulu idi, bir yıl yâhûd iki yıl. Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Gaffâr"dır. Ve nefs-i ismü'l-fi'lin nûrundandır ki, "Gafûr"dur ümmetlerinin hatâ'larını setr ederdi. İmdi emânet, hilâfet isminden bir isimdir.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**إنّي جاعل في الأرض خليفة**﴾ (Bakara, 2/30) [Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.]. Ya'nî "Ben seni yâ Hârûn! Halka imâm kılarım", dedi. Ol kavme halîfe olmak, biri Tanrı Teâlâ tarafından halîfe olmak ve biri Mûsâ tarafından halîfe olmakla iki vechledir dedik. Bu iki kısm dahi vâki' idi Hârûn['a] mahsûs oldu Mûsâ'ya halîfe olmaya sebep ol oldu ki, Mûsâ eyitti: ﴿**هرون اخلفني في قومي**﴾(A'râf, 7/142) [Mûsâ kardeşi Hârûn'a dedi ki: "Kavmimin içinde benim yerime geç."].

Pes Hârûn resûl idi. Hakk'tan gelmişti halka, karındaşı Mûsâ gibi da'vet ederdi ve îmâna gelmeyeni kılıç ile hükm ederdi. Pes îmâm-ı mutlak oldu Hakk tarafından ve imâm-ı mukayyed oldu Mûsâ tarafından. Öyle olsa Mehdî gibi olmadı. Zîrâ ki, Mehdî Hakk tarafındandır ancak ve Mehdî zamânında cihân adlle dola. Nitekim zulmle dolmuştu ve her resûl kim, kılıçla viribilindi, ol Hakk'ın halîfelerinden bir halîfe oldu ve ulü'l-azmden oldu. Onlar onlardır ki, Hak Teâlâ'nın risâletini halka eriştirirler ve îmâna da'vet eylediler; eğer gelmezse öldürdüler.

Ve nice resûl vardır kim, Hakk'ın risâletini eriştirdi; ammâ öldürmeye emr olunmadı ve bizim Peygamberimiz (a.s.) efdal-i da'vete viribilindi; ve gazâ'ya bile emr olundu. Bundan ötürü Hak Teâlâ onu kâmil ve ziyâde eyledi yevmen

fe-yevmen; ve ümmetine emr olundu ki, katl edeler. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ قاتلوا المشركين كافة ﴾ (Tevbe, 9/36) [Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa.]. ﴿ واقتلوهم حيث ثقفتموهم ﴾ (Bakara, 2/191) [Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün.].

Ve Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Hârûn'un vücûdu hazret-i rahimûndandır, bu delîlle ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿ ووهبنا له من رحمتنا اخاه ﴾ **[52b]** ﴿ هرون نبيّا ﴾ (Meryem,19/53) [Rahmetimizin bir sonucu olarak ona kardeşi Hârun'ubir peygamber olarak armağan ettik.]. Pes öyle olsa rahimûndan oldu. Onun [i]çin ki, Mûsâ salâbette idi dünyâda; velâkin fasîh değildi nutkta.

Pes Hak Teâlâ'dan karındaşı Hârûn'u diledi ki, da'vete bile olalar ve ahlâk-ı hüsnde Mûsâ'ya muayyen ola. Öyle olsa Hârûn'un vücûdu rahmet oldu Allah Teâlâ'dan; ammâ Mûsâ a'lem idi Hârûn'dan.

Bu makāmda muhakkıklar eyitirler: "Ârif oldur ki, Hakk'ı göre her şey'de; belki her şey'in aynını hakîkatte göre". Öyle olsa Mûsâ Hârûn'a ilm[i] terbiyet etti ve Hârûn dahi ziyâde kemâl buldu, âhir dünyâdan gitti.

FASS-I HİKMET-İ İNÂSİYYE FÎ KELİME-İ İLYÂSİYYE

Kaçan kim, Hak Teâlâ iki mazhar zâhir ettiyse biri celâlî ve biri cemâlî[dir]. Ondan sonra emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti kim, bunlardan sonra bir peygamber zâhir ola ki kahhâr ola, sırr-ı ekberin kahrını tamâm eyleye. Pes İlyâs peygamber cihâna geldi.

Rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki "Samed"dir, esrâr-ı samediyyeti ona keşf etmek için; hattâ münezzeh oldu ba'zı sıfât-ı beşeriyyeden ve dahi muhtâc oldu samede. Şunda ki; ona kavmi dilediler kim, envâ'-ı nebâtât ve semerât ola. Ve samedin ma'nâsı oldur ki: Onun havfi olmaya ve halk ona muhtâc ola.

Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki "Hayy"dir. Onun [i]çin kıyâmete değin hayât buldu. Ve nefsi, ismü'l-fi'ldendir ki "Mukadder"dir. Onun [i]çin kādir oldu, Lübnân dağına çıkmaya.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "İdrîs, İlyâs'tır. Lübnân'da yine zâhir oldu İlyâs sûretinde, ol dağda bir at gördü oddan. Kaçan kim, İlyâs onu gördü, onun üzerine bindi ve şehvet-i İlyâs'tan sâkıt oldu, i'râz-ı nefsâniyyeden nesne kalmadı".

Dâvûd Kayserî eyitir: "Şekk yoktur ki, nesne mütemessil ola âlem-i misâliyyede bir sûretten bir sûrete; ve maânî-i rûhânîyyeden. Bu ma'nâ ile ve hakāyık-ı gaybiyyeden bir hakîkî ile mütemessil ola. Onun [i]çin şehvet İlyâ'stan sâkıt oldu ve kuvvet-i rûhâniyye İlyâs'a gālib oldu; hattâ şöyle oldu kim, akl[ı] mücerred oldu insân sûretinde".

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Keşf ettiği İlyâs, İdrîs'tir; ke-ennehu Abdullah İbni Mes'ûd sırrından istidlâl ettiği gibi".

İbn Mes'ûd eyitir -Begavî Tefsîri'nde- ve Cüneyd eyitir: "İlyâs mürseldir, Hak Teâlâ onu Ba'albek'e gönderdi, halkı da'vet etmek için".

Bu ma'nî değildir ki, İdrîs evvelki sûretinden çıka İlyâs sûretine gire; ve illâ tenâsüh olur. Belki İdrîs'in inâbeti iledir. Ve İdrîs'in sûreti göklerden yukarı uçmakta zâhir oldu ve işbu zamâna değin kaldı. Aynı ve hakîkati i'tibârıyla İlyâs ve İdrîs birdir; ammâ taayyünü ve teşahhusu i'tibârıyla iki kişidir; ve onların misâlleri Cebrâîl ve

Mîkâîl ve Azrâîl (aleyhimü's-selâm) gibidir. Bu zamânda yüz bin mekânda zâhir olurlar türlü türlü sûretlerle; ve ervâh-ı kümmel dahi onlarcılayındır; ve Hak Teâlâ tecellî eyler türlü türlü sûretlerle ki, mütenâhî olmaz aslâ.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "İlyâs'ın ma'rifeti tamâm-ı ma'rifet değildir. Zîrâ ki, nefsi akl-ı mücerred oldu; ve ma'rifeti yalnız tenzîh oldu, teşbîh bile olmadı. Kaçan ki, Hak Teâlâ ona tecellî eyledi ma'rifeti ile. Pes ma'rifeti tamâm oldu. Bir yerde tenzîh etti ve bir yerde dahi teşbîh etti".

Hâsıl-ı kelâm **[53a]** bunda budur ki: Tamâm-ı ma'rifet evhâm bile olmakladır, vehm sultân-ı a'zamdır cemî'-i kuvâdan, işbu insân sûretinde kâmildir. Pes İlyâs tenzîh etti vehmle ve teşbîh etti akılla. Pes küll külle murâbıt oldu; mümkin değildir ki, tenzîh teşbîhten hâlî ola ve teşbîh dahi tenzîhten hâlî ola.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **ليس كمثله شيء** ﴾ (Şûrâ, 42/11) [O'nun benzeri hiçbir şey yolktur.] dedi. Pes tenzîh etti. ﴿ **وهو السّميع البصير** ﴾ (Şûrâ, 42/11) [O işitendir, görendir.] dedi. Pes teşbîh etti, ya'nî kendine esmâ' ve sıfât ıtlâk etti. Ne ondan ki, gayri şey'e teşbîh ede ki: ﴿ **سبحان عمّا يشركون الله** ﴾ (Haşr, 59/23) [Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.]. Hak Teâlâ eyitti: ﴿ **سبحان ربّك ربّ العزّة عمّا يصفون** ﴾ (Saffât, 37/180) [Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir,münezzehtir.].

Ve kimse onu vasf etmedi; illâ şol kadar vasf ettiler ki, Hak Teâlâ onların akıllarına atâ' etmişti. Ve Hak Teâlâ kendini tenzîh etti bunların tenzîhinden. Zîrâ ki, tenzîh etmekle hadd etmektir; ve hadd etmek kusûr-ı aklıdandır. Ondan sonra şerâyi' geldi ki, onunla evhâm-ı hükm eyleye.

Ârifler eyitirler: "Belki tecellî vâki' olmaz a'yân üzerine; illâ şunun üzerine vâki' olur ki, isti'dâtları onu iktizâ' eder, fâzıl mefzûlden fark olsun için ki, emr-i ilâhînin şânı tecelliyyâttan zuhûr eder".

Sadreddîn Konevî eyitir: "Hakk'ın zâtında hîç nesne muzâf olmaz. Belkim mutlaktır cemî'-i i'tibârâttan; hattâ ona vücûd-ı mutlak demek tefhîm içindir ki, söz anlayalar".

Ve Fergānî eyitir: "Allah Teâlâ hazretine zât demek nice olur ki, zât ismidir cümle esmâdan kendi kendisinin ismiyyetine kāîl olmuş ola. Ve onu tenzîh ettim dese enâniyyet isbât etmiş ola; ve teşbîh ettim dese kâfir olmuş ola. Zîrâ ki, Hak Teâlâ mukaddestir, esmâdan ve sıfâttan".

Şeyh (rahmetullâh) hikmet-i înâsda bekāya ve keşf-i meâda işâret etti ve eyitti: "İlyâs İdrîs'tir, onda bâkî kaldı ve sûret-i şahsiyyesi fânî oldu, ondan bir sûrete dahi girdi. Delîl işbu işe budur ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿وما رميت إذ رميت ولكنّ الله رمي﴾ (Enfâl, 8/17) [Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.].

Aynullâh idrâk olunmadı; illâ savt-i muhammedî ile ki, atmak sâbit oldu mahsüsde. Ve ol odur ki, Hak Teâlâ atmaklığı nehy etti Muhammed'den evvelâ; ondan sonra isbât etti Muhammed'e bu kaville ki, buyurdu: ﴿ إذ رميت ﴾ [Attığın zaman.]. Ondan sonra eyitti, dedi: 'Sûret-i muhammediyyede bilmek gerektir ki, ârifler ki mükâşiflerdir; ve hakāyık-ı tecelliyât-ı ilâhiyye ile zâhirlerdir dünyâda sûretleriyle; ve bâtınlardır âhirette bâtınlarıyla".

Bu Fasl Keşf-i Kubûru ve Ervâhı Beyân Eder

Şeyh eyitir: "İdrîs Nûh'tan önden ref' oldu göğe; ol vakt nebî idi, mürsel değildi. Ondan sonra yine resûl olduğu hâlde yine yere indi ve dahi resûl oldu; tâ nübüvvetle risâleti cem' etmek [i]çin.

İmdi İlyâs bu kemâlle makām-ı hayvâniyyede mütehakkık oldu. Öyle gerektir ki, bir kez dahi makām-ı akılla intikāl eyleye şehvet-i cismâniyyeden ve lezzât-ı tabî'atten mukatı' olmakla".

Ve nakildir ki zâhir ibâretle: Kaçan kim, Hazkîl [/Hızkıl] peygamber dünyâdan gitti, yeryüzünde fesâd ve şirk çok oldu. Hak Teâlâ, İlyâs peygamberi onlara da'vete veribdi. İlyâs peygamber, Hârûn peygamber[in] oğlunun **[53b]** oğludur.

Kaçan İlyâs peygamber kırk yaşına erdi, Mûsâ peygambere benzerdi. Cebrâîl geldi, eyitti: "Yâ İlyâs! Hak Teâlâ seni İsrâîl'in beylerine da'vete veribdi. Onlar saneme taparlar, onları saneme tapmaktan men' eyle". İlyâs eyitti: "Yâ Cebrâil! Ben onlara nice

varayım kim, onların leşkeri iken çoktur ve ben yalnızım". Cebrâil eyitti: "Kuvvet ve galebe etmek leşkerle değildir; belki Hak Teâlâ dilerse verir. Hak Teâlâ sana yetmiş peygamber kuvvetin[i] verdi; eğer dağlara ve odlara buyursan sana mutî' olalar". Onda sonra İlyâs peygamber vardı, ol kavmi da'vet etti; mutî' olmadılar; belki küfürleri dahi ziyâde oldu.

Ol vakt Yûnus peygamber oğlancık idi; öldü anası yas eyledi ve İlyâs peygambere eyitti: "Hak Teâlâ hazretine yalvar ve iste benim oğlanım Yûnus yine diri olsun". Pes İlyâs peygamber duâ' eyledi; on beş günden sonra Yûnus peygamber diri oldu. Hak Teâlâ'nın kudretiyle İlyâs'ın kavmi onu gördüler; yine mutî' olmadılar ve İlyâs'ı öldürmek istediler. İlyâs gördü kim, şerre başladılar. Bir ulu dağ vardı adı cebel-i Lübnân idi. Yedi yıl onda oldu, ağaç yaprağın[ı] yerdi. Ondan sonra yine yere indi, ol kavme yavuz duâ' kıldı. Nice kavm açlıktan helâk oldular, çâre olup îmâna gelmediler. Ondan sonra İlyâs bir yere vardı, onda dururken oddan bir at geldi; kanatları vardı ve yüzünde nûr vardı. Ve ol at, İlyâs peygambere söyledi, eyitti: "Benim üzerime bin ki Hak Teâlâ beni senin [i]çin yarattı". Çün İlyâs bu sözü işitti, ol atın üstüne bindi ; ondan sonra Cebrâil yine geldi ve eyitti: "Yâ İlyâs! Şimdengeri kuşlarla kande dilersen bile uç, Hak Teâlâ sana kuşlar gibi kanat verdi. Senden taâm ve şarâb lezzetin[i] kesdi" İlyâs peygamber şimdi ki, hâlde kande dilerse kuş gibi kanatları vardır uçar.

Vehb (radıyallâhu anh): İlyâs kara yerde olur, nitekim Hızır denizde olur" ve nakildir *Kūtü'l-Kulûb*'da: İlyâs peygamber bir gün otururdu. Azrâil geldi ki, İlyâs'ın rûhunu kabz eyleye. İlyâs gāyet zârilik eyledi. Hak Teâlâ Azrâil'e eyitti: "Eyit, benim kulum İlyâs'a niçin zârilik eylersin? Bu ne ağlamaktır, dünyâ için mi ağlarsın yoksa korkup mu ağlarsın?". İlyâs eyitti: "Benim ağladığım oldur ki, ben ölürüm Hak Teâlâ'nın zikri benden fevt ola. Halk Allah'ı zikr edeler, ben ol zikrden mahrûm olurum diye ağlarım" dedi. Hak Teâlâ eyitti, Melekü'l-mevte: "İlyâs'ın rûhunu kabz eyleme ki, benim zikrim için hayât ister; kendi ve nefsi için hayât istemez. Ko[y] onu kıyâmete kadar dursun".

Öyle olsa İlyâs Hızır peygamber (aleyhimü's-selâm) ki, Yesa''dır dirilerdir maşrıkta ve mağribde; denizde ve karada seyr ederler. Allah Teâlâ destûruyla, mededsiz kullara meded eriştirirler. Ve kaçan zikr eyleseler onda hâzır olurlar.

FASS-I FÎ HİKMET-İ VÜCÛDİYYE FÎ KELİME-İ DÂVÛDİYYE

Kaçan emr-i celâl tamâm olduysa Mûsâ ile ve şânı cemâl ve kemâl bulduysa Hârûn'la; ve bunların kemâl[i] tamâm olduysa İlyâs'la; pes emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti ki: Bunlardan sonra bir peygamber gele kim, hakîm ola sözünde; ve hâkim ola emrinde; şedîd ola mülkünde; ve sedîd ola melekûtunda; mübtelâ ola belâ' ile tâ kim esrâr-ı celâl zâhir ola cemâl üzerine.**[54a]**

Pes Dâvûd (a.s.) cihâna geldi, rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki, "Halîm"dir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وآتيناه الحكمة و فصل الخطاب** ﴾ (Sâd, 38/20) [Ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik.]. Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki "Kavî"dir; onun [i]çin şedîd idi mülkünde. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:﴿ **وشددنا ملكه** ﴾(Sâd, 38/20)[Onun hükümranlığını kuvvetlendirmiştik.].

Ve nefsi, ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır ki; biri "Mukaddem"dir, onun [i]çin takdîm etti urbayı kāfile önüne; ve biri "Muahhar"dır, onun [i]çin nefsini te'hîr etti huzûz-i nefsâniyyeden ki, sebeb-i inhitâttır. Eğer istiğfâr eylemese nice halîfe olurdu, yer üzerine.

Kaçan kim nübüvet ve teşrî' ve risâlet ihtisâsı ilâhî ile olduysa ona iktisâbdan nesne karışmış olmaya. Hak Teâlâ'nın mahz-ı atâ'sıdır ki, Hak Teâlâ âleme a'yân atâ' etmez; illâ şunu itâ' eder ki, isti'dâdât-ı sâbite onu iktizâ' eder hâl-i ademde. Pes öyle olsa nübüvvet ve risâlet inâyet-i ilâhiyye i'tibârıyla oldu; ve hükmü a'yâna râci' oldu; ve iktizâsı illet oldu. İhtisâs feyz-i mukaddesde ve feyz-i akdesde esmâ-i evvelin ikitzâsıdır. Garaz budur ki: Bu nübüvvet ve risâlet gibi değildir, a'mâl olur. Ve kesbin ma'nâsı budur ki: İrâdet müteallik ola mümkine. Pes öyle olsa iktidâr-ı ilâhî bulunur taallukda ona "kesb" derler; belki kesble keşf Hak Teâlâ'nın atâlarıdır ki, kime dilerse verir.

Ve Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.) hakkında eyitir: ﴿ **ولقد آتينا داود منّا فضلا** ﴾ (Sebe', 34/10) [Andolsun, Dâvud'a tarafımızdan bir üstünlük verdik.]. Hîç ivaz mukārin olmadı; eğerçi enbiyâ' şükr ettiler şunun üzerine kim, Hak Teâlâ onlara ni'met verdi onlar hîç taleb etmeden.

İmdi evvel ni'met ki, Hak Teâlâ Dâvûd'a verdi; dağlar ve taşlar ona âhenin oldular. Âhenin ederlerdi ve demir Dâvûd'un elinde mum ve hamîr gibi yumuşak olurdu. Ve Hak Teâlâ ona kuvvet ve hikmet atâ' etti ve onu âlim kıldı, halâiki bilmeye. Ve ârif billâh kıldı zâtını ve esmâsını ve merâtibini; hattâ **Lokmân Hakîm** ona vezîr oldu; tâ kim kemâl[i] ziyâde ola hikmette. Fasl-ı hitâb verdi ya'nî vâsıta kıldı onun ile Hakk arasında. Onun [i]çin ki, Dâvûd'un rûhu bi'l-külliyye kaçan kim teveccüh etti hazret-i ilâhiyyeye tesbîh ve tahmîd ile. Pes nûr-ı ilâhî mün'akis oldu Dâvûd'un kuvvetlerine ve a'zâsına. Pes rûhu tesbîh eyledi cisme tâbi' olup.

Ondan sonra minnet-i kübrâ ve mekânet-i zülfâ oldur ki, Hak Teâlâ Dâvûd'a hilâfeti tahsîs etti ve ol hilâfet mertebe-i ulûhiyyenin sûretidir ki, Hak Teâlâ onu Dâvûd'a bağışlamıştır ki, âlemde ondan a'lâ mertebe yoktur. Pes öyle olsa Hak Teâlâ Dâvûd'a eyitti: ﴿ **يا داود انّا جعلناك خليفة في الأرض فاحكم بين النّاس بالحقّ ولا تتبع الهوي**﴾ (Sâd, 38/26) [Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma.]. Ya'nî şol nesne kim, hâtırına hutûr eder benim hükmümden gayrı nesne eğer ona tâbi' olursan: ﴿ **فيضلّك عن سبيل الله**﴾ (Sâd, 38/26) [Sonra bu seni Allah yolundan saptırır.]. Ya'nî şol tarîktan kim resûllere vahy olunur, ol yoldan azarsın. Ondan sonra Hak Teâlâ Dâvûd'a buldu ve eyitti: ﴿**إنّ الذين عن سبيل الله لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب**﴾ (Sâd, 38/26) [Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetün bir azab vardır.]. "Eğer azarsan yâ Dâvûd! sana azâb-ı şedîd vardır" dedi.

Ve eğer eyitirlerse Âdem'e dahi hilâfeti mahsûs eyledi ve eyitmedi mi ki: "Yâ Âdem! Seni yeryüzüne halîfe ederim". Ve eğer halîfe eylediyse dahi " **انّا جعلناك خليفة** " [Biz seni halîfe yaptık.] demedi. Bundan ötürüdür ki, Dâvûd'un hilâfeti râcîh oldu **[54b]** Âdem'in hilâfetinden.Ve dahi Âdem'e Hak Teâlâ ilm ta'lîm eyledi; ammâ Dâvûd ilm ve amel ile mütehakkık oldu.

Ammâ ilmi olduğu oldur ki, Hak Teâlâ eyitti: ﴿**لقد آتينا داود وسليمان علما**﴾ (Neml, 27/15) [Andolsun ki biz, Dâvud'a ve Süleymân'a ilim verdik.].

Ve a'zam-ı şurût mertebe-i hilâfette birdir; ve amel olduğu oldur ki, Peygamber (a.s.) onun hakkında buyurur: "Dâvûd cemî'-i yeryüzünün halkınca amel eyledi" dedi;.

Ammâ hâlle muhakkık olduğu oldur ki, Hak Teâlâ ona doksan dokuz avret tezvîc eyledi, darb-ı misâl etti; esmâü'l-hüsnâ diledi kim, ol esmâü'l-hüsnâ[y]ı tamâm yüz eyleye. İsmullâh ile yüz oldu; tâ kim tamâm zâta ve mertebeye delâlet eyleye. Pes Dâvûd dahi Adriyân'ın avretini almakla yüz oldu, Süleymân doğdu. Ondan sonra Dâvûd hilâfete mahsûs oldu.

İmdi bu değildir ki, illâ Hak Teâlâ'dandır. Nitekim eyitti: ﴿**يا داود انّا جعلناك خليفة في الأرض فاحكم بين النّاس بالحقّ**﴾ (Sâd, 38/26) [Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet.] ve Âdem'e böyle demedi.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Bu gün hilâfet, kimseye Allah'tan olmaz; illâ Resûlullâh'tan olur. Ancak onun [i]çin ki; evliyâ' kim, kâmillerdir ve bâtınları gāyet safâdadır. Ve Hak Teâlâ onlara tecellî eyledi, onlar dahi ba'zı ahkâmı bilirler ve Hakk'tan alırlar. Nitekim Resûl'den alırlar; ve-yâhûd melekten alırlar dahi onunla hükm ederler. İmdi ol hükm etmek yâ a'yân-ı sâbite[y]i müşâhede etmekle olur; yâhûd Hak Teâlâ'nın ahbârıyla olur. Ve dahi her kim, hükmü Allah Teâlâ'dan alır, pes ol halîfe olur Allah Teâlâ'dan ol hükmü almakla. Bundan ötürü halîfe olur zâhirde ve tâbi' olur hükmünde. İsâ gibi gökten nâzil ola hükm etti kim, Peygamber hükm etti".

Ehlullâh eyitirler: "İşbu halîfe olmaklık lisân-ı keşfle Hakk'dan halîfedir; ve lisân-ı zâhirle Resûlullâh'tan halîfedir. Bundan ötürürdür ki, Hazret-i Resûl (a.s.) dünyâdan gitti, kimseyi yerine halîfe ko[y]madı peygamberlikle; ve ilmini dahi a'yân eylemedi kimseye. Ve ümmetinden şol kimse ki, hilâfeti Hakk'tan alır, hükm-i şer'a muvâfakat etmekle olur. Ve Hak Teâlâ'nın yeryüzünde halîfeleri vardır: Ma'den-i resûlden, ahkâm-ı şerâyi'den, ulûmdan ve maârifden olurlar. Ve ma'denden murâd ayn-ı zât-ı ilâhiyyedir; yâhûd esmâsıdır; yâhûd a'yân-ı sâbitesidir ki, Hakk ondan alır, avâlime atâ' eder".

Ve nakildir zâhir ibâretle kim: Dâvûd peygamber (a.s.), Ya'kūb peygamberin aslından idi. Va Hak Teâlâ Dâvûd peygambere gökçek âvâz verdi, insân içinde ondan gökçek âvâzlı yoktu. Nitekim firiştehler içinde İsrâfîl'den ahsen ve gökçek âvâzlı yoktur.

Ve ondan sonra Hak Teâlâ ona *Zebûr*'u verdi, yüz elli sûre idi. Cemî'si duâ' ve senâ' idi, içinde helâl ve harâm ve ferâiz yoktu. Ve *Zebûr*'un evvelinde yazılıbdır ki: Cemî'-i hikmetin aslı Hakk'tan korkmaktır; ve âhirinde yazılıbdır ki: Hak Teâlâ her âlim ki, ilmiyle amel eylemeye, şeytânla berâberdir. Ve her dervîş kim, baylara tevâzû' eyleye dünyâsı [i]çin kelble berâberdir; ve her bay kim, mâlından zekât vermeye hınzır ile berâberdir neuzü billâh.

Ve bir gün Dâvûd mihrâba girdi, secde ve rükû' eyledi ve çok ağladı. Ve eyitti: "Yâ Rabb[i]! Cemî'-i hayrı gördüm benden önden atam ve dedem öyle bile gitmiş" ve eyitti: "İbrâhîm'i halîl etmekle ulu eyledin ve odu ona selâmet kıldın; ve düşmânı Nemrûd'u helâk eyledin. Ondan sonra oğlu İsmâîl'i kâmil kıldın gerçeklikle **[55a]** ve İshâk'ı kâmil kıldın yalnızlıkla; ve Ya'kūb'u mahzûn kıldın oğlanlarıyla; ve Mûsâ'yı peygamberi, nebî ve kelîm kıldın; ve Hârûn'a ilmiyle ikrâm eyledin; ve İlyâs'a yardım eyledin kavmi üzerine, yerlerde ve göklerde kuşlar gibi firişteler ile uçmaya". Ondan sonra eyitti: "İlâhî! Dilerim senden ki, beni senim katındaki kerâmetine mahsûs kılasın; nitekim, onları mahsûs kıldın".

Hak Teâlâ cevâb verdi kim: "Yâ Dâvûd! Senin ululuğun ol budur ki: Sana benzer hîç bir peygamber yaratmadım ki, yeğ ola. Atan Âdem peygamberi yeğ yarattım ve dahi dağlara ve kuşlara ve yellere ve sulara buyurdum ki, kaçan sen okusan âhenin ederler; ve demiri senin elinde mûm gibi eyledim.

Yâ Dâvûd! İbrâhîm'i od ile mübtelâ eyledim kimseye şikâyet etmedi, ve oğlan boğazlama buyurdum sabr eyledi; yine yerine bir koç veribdim. Ve Yâ'kūb'u mübtelâ eyledim Yûsuf'un hazînesiyle; ve gözsüz olmaya sabr eyledi. Ve Mûsâ peygamberi evvel oda bıraktım ondan suya bıraktım sabr eyledi. Yâ Dâvûd! Seni mübtelâ eyledim cemî'-i belâlardan sakladım, sen nice bunların gibi olmak istersin?" dedi.

Dâvûd çün bu sözleri işitti ve eyitti: "Yâ Rabbi! Şimdi bildi[ği]m hâli dilerim ki, kalan peygamber gibi beni dahi mübtelâ eyleyesin". Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Dâvûd! Belâya ve fitneye yaraklan [hazırlan]. İmdi filân ayda ve filân günde mübtelâ olasın" dedi.

Kaçan ol gün oldu, şeytân bir altın güvercin sûretine girip inciden ve zebercedden kanatları vardı, geldi Dâvûd'un derîçesine kondu, sonra dizleri üzerine kondu. Dâvûd diledi kim tuta, Benî İsrâîl'e göstere; Hak Teâlâ'nın kudretlerin[i] göreler. Çün Dâvûd tutmak istedi, güvercin uçtu bir bostâna kondu. Dâvûd ardınca vardı, bostân içinde gördü kim, bir hâtun gāyet güzel yalıncak suya girmiş. Dâvûd onun hüsnünü gördü, derhâl âşık oldu. Ol avret Uryâ adlı bir kişinin avreti idi. Ondan sonra Dâvûd ol Uryâ'yı gazâya gönderdi ve buyurdu kim, tâbûtun önünce yürüyen kişi düşmândan dönmez idi. Pes Uryâ'yı onda öldürdüler, Dâvûd ol avreti aldı. Derhâl Cebrâil ve Mîkâîl, Dâvûd'a geldi; mihrâbda otururdu. Birisi eyitti: "İşbu kişi benim karındaşımdır, bunun doksan dokuz avreti vardır. Ve benim bir avretim vardır; benim dahi avretim almak ister" dedi. Dâvûd eyitti: "Sana zulm eder" dedi tanık istemeden hükm etti.

Ulemâ-yi kirâm eyitir: "Dâvûd'un günâhı bu idi kim, tanık istemedi. Ol kişi eyitti: "Sen yâ nice lâyık gördün ki, Uryâ'nın avretini alasın" dedi dahi gāîb oldular. Ondan sonra Dâvûd kırk gün kırk gece yemedi ve içmedi ve uyumadı; muttasıl gece ve gündüz ağladı, istiğfâr etti. Hak Teâlâ suçunu bağışladı ve eyitti: "Yâ Dâvûd! Uryâ'nın kabrine var, ondan helâllik dile". Dâvûd Uryâ'nın kabrine geldi ve eyitti : "Seni ben öldürttüm bana helâl eyle". Uryâ eyitti: "Helal olsun beni uçmağa koydular" dedi. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Dâvûd! eyit ki: Senin avretini aldım de" dedi. Çün Dâvûd öyle dedi. Uryâ eyitti: "Peygamberler öyle mi olur?" dedi "Yarın kıyâmet günüde seninle buluşa[yı]m" dedi. Dâvûd çün onu işitti: "Vây Dâvûd'a !" dedi, başına toprak koydu ve çok ağladı ve eyitti: "Sen kādirsin yâ Rabb! **[55b]** afv etmeye; ammâ Uryâ, kanını benden taleb ederse nice edeyim" dedi. Hak Teâlâ eyitti: "Ol kişiyle seni âhirette cem' edeyim ve ol kişiye eyitirim kanın bağışla derim, ol bağışlaya" dedi. Dâvûd çün o sözü Hak Teâlâ'dan işitti, gönlü hôş oldu; eğer cemî'-i âlemin gözü yaşını bir yere cem' eyleseler Dâvûd'un yaşı onlardan zîyâde olaydı.

Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Dâvûd! Hikmet doksan bölüktür. Yetmişi oğlun Süleymân'a verdim, yirmisini geri kalan halka verdim" dedi. Ondan sonra Dâvûd eyitti, oğlu Süleymân'a: "Ey oğlum Süleymân! Sana üç nasîhat veririm, onunla amel eyle"

dedi. “Biri budur ki: Evvel kim, eline girmedi ona tevekkül eyle; ve şol kim, eline gelmedi ona râzı ol; ve şol kim, elinden gitti ona sabr eyle”dedi.

Münâcât-ı Dâvûd Peygamber (a.s.)

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişi senin korkundan ağlasa onun müzdü nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Cehennemde emîn eylerim” dedi.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişiye musîbet erişse ol kişi sabr eylese onun müzdü nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Uçmakta üç yüz derece veririm”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişi kara gecelerde mescide varsa, onun müzdü nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Kıyâmet gününde ona bir nûr veririm, kande dilerse varır” dedi.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişi müselmânların yolun düzse taş dökmekle ve köprü düzmekle onun müzdü nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Ol taşlar sayısınca cehennemden bir kul âzâd eylerim”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişi müselmânların müsâvîsin söylese onların cezâsı nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Eğer tevbe eylerse cemî’-i halktan sonra uçmağa gire; ve eğer tevbe eylemezse cemî’-i halktan önden cehenneme girer”.

Dâvûd eyitti: “İlahî! Bir kişi mâlının zekâtın[ı] verse onun müzdü nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Kıyâmet gününde buyururum ki, kime dilerse şefaat eyler”.

Dâvûd eyitti: İlâhî! Atasına ve anasına iyilik eylese onun müzdü nedir?”. Hak Teala eyitti: “Onu uçmakta sakin eylerim”.

Dâvûd eyitti: “İlahî! Bir kişi seni zikr eylese onun müzdü nedir?. Hak Teala eyitti: “Kıyamet gününde benimle bile olur”.

Davud eyitti: “Bir kişi ribâ’ yese onun cezâsı nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Kıyâmet gününde ona zakkûm yediririm”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişi tâat ehline rağbet eylese ve ma’siyeten sakınsa onun müzdü nedir kıyâmet gününde?”. Hak Teâlâ eyitti: “Onu mürsellerle koyarım”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişi oruç tutsa onun müzdü nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Kıyâmet gününde susuzluktan emîn eylerim”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Bir kişi *‘lâ-ilâhe illallâh’* dese onun müzdü nedir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Ona şol sevâbı veri[ri]m ki, gözler onu görmedik ve gönüllerden çıkmadık olur”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Hangi kulun sana sevgilidir?”. Hak Teâlâ eyitti: “Şol mü’min kuldur ki, halka tevâzû’ eyleye benim içim”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Kangi kulun[a] katı azâb edersin?”. Hak Teâlâ eyitti: “Benim takdîrime râzı olmayana”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Hangi kulun âlimdir?”. Hak Teâlâ eyitti: “İlmi olup ve dahi öğretse”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Hangi kulun hayırlıdır?”. Hak Teâlâ eyitti: “Şol kul ki, ilimle amel eyleye ve halkı kendinde râzı eyleye; ammâ kendi[ni] ve nefsini râzı eylemeye”.

Dâvûd eyitti: “İlâhî! Benim hatâlarıma devâ’ eyleye”. Hak Teâlâ eyitti: “Yâ Dâvûd! Âdem’i yarattım **[56a]** kudret elimle; ve rûhumdan ona nefh ettim; ve firiştehlerimi ona secde ettirdim; ve kerâmetim libâsın[ı] ona giydirdim; ve onu uçmakta sâkin eyledim; ve vakār tâcını bâşına ko[y]dum Havvâ’yı ona avretliğe verdim.

Ondan sonra bana âsî oldu, uçmaktan sordum: “Yâ Dâvûd! Benden işit, Hakk budur ki, Ben eyitirim: “Eğer bana mutî’ olursan ben dahi sana mutî’ olurum; eğer benden nesne istersen veririm; ve eğer âsî olursan emân veririm; eğer tevbe kılarsan kabûl kılarım.

Yâ Dâvûd! Dünyâ ile ser-hôş olan âlimleri benden isteme ki, onlar benim muhabbetimden çıkmışlardır ve benim hâlis kullarımın yolların[ı] benden kesmişlerdir,

onlar kuttâ-i tarîklerdir. Yâ Dâvûd! Velîlerim rûhânîlerdir, dünyâ için aslâ gussa yemezler.

Yâ Dâvûd! Kim benim kapıma geldi ki, ben ona kapı açmadım ve kim benden nesne diledi ki, ben ona vermedim; ve kim beni övdü kim, ben onu övmedim. Yâ Dâvûd! Kim beni sevse mübtelâ ederim; ve kimi mübtelâ eylesem öldürürüm; ve kimi öldürsem diyetini ben veririm; ve kimin ki diyetini ben veririm diyeti ben olurum" dedi.

"Yâ Dâvûd! Dostlarımın toprağını İbrâhîm ve Mûsâ ve Muhammed Mustafâ (a.s.) toprağından yarattım ve müştāklarımın gönlünü benim nûrumdan yarattım".

Dâvûd eyitti: "İlâhî! Müştākların kimdir?". Hak Teâlâ eyitti: "Müştāklarım onlardır ki, gönülleri sâfî olmuştur küdûretten; ve gönülleri yanmıştır benim muhabbetimden. Ben dahi onların gönlünü nice dilersem döndürürüm". Dâvûd çün bu sözleri işitti acz ve iştiyâk makāmında sâkin oldu ve ibâdete begāyet meşgūl oldu.

Vefât-ı Dâvûd (a.s.)

Ebû Hureyre (radıyallâhu anh) eyitir: Dâvûd peygamber gayretli kişiydi. Bir gün evinden taşra çıktı; yine evine girdi gördü kim, evinde bir kişi oturur. Dâvûd eyitti: "Kimsin?". Ol kişi eyitti: "Ben ol kişiyim ki, benden kimse kurtulamaz". Dâvûd onu işitti , derhâl bir yüce yerde mihrâba vardı ona çıktı, ibâdete meşgūl oldu. Ondan sonra Melekü'l-mevt geldi ki, Dâvûd'un rûhun[u] kabz eyleye". Dâvûd eyitti: "Mühlet ver, yere ineyim vasiyet eyleyeyim". Melekü'l-mevt mühlet vermedi ola, yüce yerde rûhun[u] kabz eyledi, kilîmle aşağı indirdiler. Benî İsrâîl kavminden bile namâzın[ı] kıldılar, çok ömür sürdü ondan sonra vefât eyledi (radıyallâhu anh).

FASS-I HİKMET-İ RAHMÂNİYYE FÎ KELİME-İ SÜLEYMÂNİYYE

Bilmek gerektir ki: Dâvûd peygamber (a.s.) kaçan kim, Hak Teâlâ'nın bedâyi'-i kudretinden ve sanâyi'-i hikmetinden garâibler ve acâibler müşâhede eylediyse ibtilâyla ibtidâda ve intihâda emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti kim; bundan sonra bir peygamber gele ki, ondan a'zam ola; tâ kim Hak Teâlâ'nın rahmeti âlemlere ziyâde ola. Pes öyle olsa Süleymân (a.s.) cihâna geldi.

Ve rûhu ismü'z-zâtın ikisinin nûrundandır: Biri "Azîm"dir. Onun [i]çin ki, cinnîlere ve insâna ulu oldu. Ve biri: "Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm"dır. Onun [i]çin ki, cinnîlere ve insâna ikrâm ederdi ünsle ve înâsla. Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Mübîn"dir. Onun [i]çin saltanatta ve hükmünde ve ilminde muhkem idi. Nefsi, ismü'l-ef'âlin envârındandır: Biri "Adl"dir. Onun [i]çin ki, adli halka kemâlde idi. Ve biri: "Mâlikü'l-mülk"dür. Onun [i]çin Allah emriyle cemî'-i dünyâya **[56b]** mâlik oldu. Ve biri "Hâfız" idi. Onun [i]çin a'dâullâh aşağ[ıy]a kordu. Ve biri "Râfi'" idi. Onun [i]çin Cenab-ı Allâh yüceltirdi. Öyle olsa işbu ismin hükmüyle havâda uçardı.

İmdi hikmet-i rahmaniyyetten murâd: Rahîmdir ve rahmâniyyettir. Kaçan ki, ismu'r-Rahmân âmmu'l-hükm olduysa ve rahmeti şâmil olduysa cemî'-i mevcûdâta rahmet-i vücûdla ki, âmmdır ve rahmet-i Rahmân'la ki, hâsstır. Kaçan ki, Süleymân mevsûf olduysa nübüvvet ve risâlet ni'metiyle sultân oldu süfliyyâta; belki avâlim-i ulviyyâta. Zîrâ ki, âlem-i süfliyye hükm etmek ile avâlim olur.

Ve ondan sonra Hak Teâlâ yeli ona musahhar eyledi; ve cemâdâtın ve hayvânâtın dilini bildirdi. Kavluhû Teâlâ [Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu]: ﴿ **إنّه من سليمان** ﴾ (Neml, 27/30) [Mektup Süleyman'dandır]; ya'nî kitâb Süleymâ'ndır ve ﴿ **وإنّه** ﴾ ya'nî ol kitâbın mazmûnu ﴿**بسم الله الرحمن الرحيم**﴾ 'dir. (Neml, 27/30) [Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır.].

Ba'zı müfessirler eyitir: "Süleymân kendi ismini mukaddem etti, Hakk isminden ki, tâ ki Belkıs ol ismi görüp yaratmaya; ammâ bu söz sahîh değildir. Onun [i]çin ki, Süleymân'ın ma'rifetine lâyık değildir, öyle etmek.

Nitekim Belkıs eyitti: "**انّي القي إلي كتاب كريم** ".Ya'nî ol kitâb Süleymân'dandır ve ol kitâbın mazmûnu **بسم الله الرحمن الرحيم** 'dir. Eğer Belkıs ol kitâbı yırtmak isteseydi niçin ol kitâba ikrâm ederdi, Kitâb-ı Kerîm deyip? Pes öyle olsa Süleymân âlemlere iki rahmetle zâhir oldu: Biri rahmet-i imtinân; ve biri rahmet-i vücûb idi. İmdi bu ikisi rahmân ve rahîmdir.

Bilmek gerektir ki; rahmet sıfat-ı ilâhiyyeden bir sıfattır ve hakîkat-i vâhiddir ve rahmeti münkasim olur, rakmet-i zâtiyyeye ve rahmet-i sıfâtiyyeye. Ya'nî ol rahmet esmâü'z-zâtı ve esmâü's-sıfâtı munkazî olur. Öyle olsa rahmet dört türlü oldu, ondan sonra müteferri' oldu yüz rahmete.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: "**انّ الله مائة رحمته**". Ya'nî Hak Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır; ve ol rahmetin birisi dünyâdadır ve doksan dokuzu âhirettedir. Hak Teâlâ ol rahmetlerle mü'minlere rahmet eder. Ve dahi ol rahmetin ahkâmı merâtib-i vücûdda zâhir olmaktır tedrîc ile; ya'nî hakîkat-i insâniyye ki, kemâliyye-i ilâhiyyedir. Onun mazâhir-i i'tibârıyla kemâl-i zuhûr müntehâ olur sûret-i âdemiyyede ki, ikmâli mazâhirdir.

Kaçan ki, zuhûr tamâm olduysa Âdem ile ondan sonra mertebe-i hilâfet tamâm oldu Dâvûd ile. Ondan sonra hilâfet ve derecât-ı ekmeliyye Süleymân'la kemâl buldu. Süleymân'ın ve Dâvûd'un ahvâlleri sırlarında azîm-i müşterekleri idi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**ولقد آتينا داود وسليمان علما**﴾ (Neml, 27/15) [Andolsun ki biz, Dâvud'a ve Süleyman'a ilim verdik.].

Hak Teâlâ Süleymân'a eyitti: "İlm mi gerektir ve yâhûd mülk mü gerektir ve yâhûd peygamberlik mi gerektir?". Süleymân ilmi ihtiyâr etti. Öyle olsa Hak Teâlâ Süleymân'a eyitti: "Çün ilmi ihtiyâr ettin, mülkü ve nübüvveti dahi sana verdim" dedi. Pes rahmeti vâsi' oldu, cemî'-i eşyâdan.

İmdi rahmetten murâd, vücûddur ki, ismi "Rahmân" ismi oldu Hakk'a vücûd-i mahz olduğu i'tibârla. Ve nûru münbasit oldu cemî'-i mümkinâta. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**الله نور السّموات و الأرض**﴾ (Nûr, 24/35) [Allah göklerin ve yerin nûrudur.].

Ondan sonra ol nûrun zuhûrâtının merâtibini zikr etti ki, ilmdir, vücûd-ı münbasit olduğu i'tibârla gayb-i hüviyyet-i Hakk'tan evveli maânîdir. Ondan sonra âlem-i ervâhtır; ondan sonra âlem-i misâldir; ondan sonra âlem-i mahsüsâttır ve ol âlem-i mahsüsâtın evveli arştır ki, muhîttir cemî'-i ecsâmı; hattâ emr-i ilâhî müntehâ olur **[57a]** nev'-i insâniyyette.

Pes öyle olsa ahkâm ve âsâr ve havâs zuhûrât-ı gaybiyyeden âşikâr olur; hattâ emr müntehâ oldu Dâvûd'da ve Süleymân'da. Pes Dâvûd ahkâm-ı esmâiyyenin ve sıfât-ı rabbâniyyenin ve âsâr-ı rûhâniyyenin ve kuvâ-yı tabi'iyyenin mazharı oldu. Pes zuhûra müstahakk oldu hilâfet makāmında. Öyle olsa Dâvûd ahkâm hükmünü ve fasl-ı hitâbı Süleymân'a mîrâs ko[y]du. Pes fi'lin tafsîli ve hükmün zuhûru Süleymân'a ziyâde oldu; onun [i]çin pâdişâhlıkta kimse Süleymân'dan a'zâm olmadı. Onun [i]çin ki, zuhûrun derecâtını kemâle ol eriştirdi; ondan sonra emrine rücû' etti zuhûrdan butûna.

Kaçan kim, Hak Teâlâ Dâvûd'un rûhunu kabz eyledi, Hak Teâlâ Cebrâil'i Süleymân'a ta'ziye etmeye gönderdi. Cebrâil geldi ve eyitti: "Hak Teâlâ seni, Benî İsrâîl arasında halîfe eyledi". Süleymân çün bu sözü işitti Dâvûd'un kabrinden turı geldi atasının mihrâbına girdi; halîfelik imâmesini başına urdu; ve Mûsâ'nın âsâsını eline aldı; ve Yûsûf'un sancâğını götürdü; ve Âdem'in tâbûtunu önüne aldı. Ondan sonra Hak Teâlâ, Cebrâil'e: "Hilâfet yüzüğünü götürgül, vergil" dedi . Cebrâil ol yüzüğü uçmaktan aldı; müşk gibi kokusu vardı ve yıldız gibi nûru vardı ve dört bacaklı kaşı vardı.

Ve nakildir zâhir ibâretle: Vehb (radıyallâhu anh) eyitir: "Ol yüzük Âdem peygamberin elinde idi. Kaçan ki, âsî oldu; ol yüzük parmağından uçtu, vardı arşın bir tarafında kondu. Hak Teâlâ eyitti: "Eğer Âdem benim ahdimi unuttuysa bu kez seni bir kişiye verdim ki, benim ahdimi unutmaya". Pes Cebrâil ol yüzüğü Âşûre günü Süleymân'a getirdi, Süleymân ol yüzüğü aldı parmağına geçirdi. Ondan sonra Cebrâîl **بسم الله الرحمن الرحيم** 'i Süleymân'a indirdi ve cemî'-i âdemler ve cinnîler ve kuşlar ve cânavarlar ve yeller Süleymân'a musahhar oldular. Ve kuşlar[ın] dilin bilirdi ve Süleymân eyitti: ﴿ **ربّ اغفرلي وهب لي ملكا لا ينبغي لأحد من بعدي انّك انت الوهّاب** ﴾ (Sâd, 38/35) [Süleyman: "Rabbim! Beni bağışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver. Şüphesiz sen, daima bağışta bulunansın", dedi.]".

Saîd bin Cübeyr eyitti: "Böyle demek oldur ki, ilâhî bana bir mülk vergil ki, benden sonra olmaya" demektir, ya'nî peygamberliğine nişân ola. Ve bir ma'nâsı dahi budur ki: Bu sözü gāyet şefkatinden" dedi.

Ve nakildir ol vakt ki, Süleymân Sayadon ilinde Firengistân beyini öldürdü ve kızını aldı, avret edindi. Ve ol avret atasının sûretini Süleymân'dan destûr diledi ve düzdürdü, ona tapardı. Bu sırra Süleymân'ın vezîri muttali' oldu, Süleymâ'a eyitti: "Şimdi senin evinde kırk gündür saneme taparlar, revâ mıdır?" dedi. Süleymân onu işitti, derhâl evine geldi; ol kızın atası sûretini bozdurdu kırk gün bir sahrâda bir kum üzerinde yalıncak yattı, ağladı zârîlik eyledi. Hak Teâlâ suçunu afv etti; ammâ Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Süleymân! Sana kim destûr verdi kim, saneme tapan avreti alasın, evinde koyasın?".

İmdi belâya yaraklan bir gün Sahr cinnî adlı bir dîv onun yüzüğünü bu resme aldı kim, bir gün Süleymân tahâret evine girdi, yüzüğünü bir emîn câriyesine verdi. Derhâl Sahr cinnî adlı dîv Süleymân sûretine girip ol yüzüğü câriyeden diledi. Ol câriye dahi yüzüğü dîve verdi, dîv dahi **[57b]** derhâl Süleymân'ın yerine geçti hükm eyledi, kırk gün Süleymân tahtından ayrı düştü. Bir gün deniz kenârında giderken gördü ki balıkçılar balık avlarlar, onlara eyitti: "Ben Süleymânım". Yalansın diye bir kişi Süleymân'ı urdu asâyla, Süleymân ağladı; hattâ firişteler bile ağlaştılar. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ firiştehler! Bu Süleymân'a rahmettir, azâb değildir. Ve ben onun mülkünü geri veririm".

Pes Sahr cinnî yanlış hükm ettiğinden bildiler, tutmak istediler uçtu kal'e dîvârına kondu ve yüzüğü denize attı. Hak Teâlâ emr etti, ol yüzüğü bir balık yuttu. İttifâk ol balık balıkçılar ağına girdi. Ol gün balıkçılar çok balık tuttular ve Süleymân'a dahi bir balık verdiler. Süleymân dahi ol balığı alıp karnını yardı. İttifâk yüzüğü balık karnı içinde bulup gāyet ferah oldu. Ondan geldi kendi kürsîsin[e] geçip oturdu, ondan sonra abâlar giyip dâim fakr ile otururdu; ve zenbîl örerdi iki akçeye satardı ve ol akçe ile taâm satın alırdı; ve onlarınla bile yerdi ve eyitirdi: "**مسكين جالس مسكينا** " ya'nî miskîn, miskîn olarak otururdu.

Binâ-i Beyti'l-Makdis

Kaçan kim, Dâvûd dünyâdan gitti Süleymân onun yerine halîfe oldu. Hak Teâlâ Süleymân'a eyitti: "Sahrânın üzerine bir mescid yap ki, Mûsâ peygamberin haymesi onda idi. Ondan sonra Süleymân cinnîleri üç bölük eyledi: Bir bölüğü denizdeki ma'denlerden altın ve gümüş ve inci ve yâkūt getireler; ve bir bölüğü cevher ve kıymet[l]i taşlar getireler; ve bir bölüğü anber ve müşk getireler. Ve işi bunlara ve üstâze âdemoğullarına bile ısmarladı. Ve ol Beytü'l-Makdis'in şehrini ak ve latîf mermer ile ve ruhâm ile yaptı ve mescidi ak ve sarı ve yeşil ruhâm ile yaptı. Ve sakfini inciler ve cevherler ile yaptı ve dîvârını yâkūt ve inciler ile yaptı ve sahnına fîrûz döşedi ki nûr verdi.

Ve Hak Teâlâ cinnîlere bir firiştee müvekkel eyledi, elinde bir kamçı tutardı oddan. Kaçan dîvler ve cinnîler mutî' olmasalar ol kamçı ile ururdu, yakardı. Kaçan kim, Beytü'l-Makdis tamâm olduysa Süleymân hac için yarak eyledi.

Keşşâf'ta eyitir: "Süleymân kürsîsine binerdi ve ol kürsî[y]i yel götürürdü her günde iki aylık yol giderdi. Pes Kudüs'ten gitti, Yemen'e geldi, Mekke'den San'ân'a bir aylık yol idi, öğle[yi]n vardı San'ân'a geldi; üstüne kuşlar kanat kanat üzerine bağlayıp sâyebân ederlerdi. Ol oraya geli[n]cek kendinin hüdhüdü gitti, onda bir garîb hüdhüd gördü. Ol hüdhüd Belkıs mülkünü Süleymân'ın hüdhüdüne vasf etti ve eyitti: "Belkıs'ın eli altında on iki bin beyleri vardı. Ve her bir beyinin eli altında yüz bin kişisi vardır" dedi. Bu haberde iken Süleymân eyitti: "Hüdhüd hani?" dedi tavşancıl onu istemeye gönderdi. Tavşancıl havâya uçtu hüdhüdü gördü, aldı Süleymân'a getirdi. Hüdhüd ol haberi ki, hüdhüdden işitti idi; Süleymân'a bildirdi. Süleymân biti yazdı, kendi hüdhüdüne verdi kim Belkıs'a ilete. Hüdhüd geldi, gördü; Belkıs tahtında yatar uyurdu. Mektûbu göğsü üzerine ko[y]du.

Belkıs uyandı ve hüdhüdü ve ol biti[y]i gördü, korktu kavmine eyitti: "Süleymân'dan bana biti geldi gāyet izzetli ve kerâmetli bitidir ve buyurmuş ki, bu biti Süleymân'dân'dır bana mutî' olun muhâlefet eyleme[yi]n" demiş. İmdi siz ne dersi[ni]z" dedi. **[58a]** Vüzerâ'sı eyittiler: "Bizim leşkerimiz çoktur, ona cevâb vermek olur" dediler. Belkıs eyitti: "Münâsib budur ki, ona armağanlar irsâl edelim. Bey midir

ve-yâhûd peygamber midir?". Ondan sonra beş yüz oğlan veripti avret donunda ve beş yüz dahi karavaş gönderdi erler donunda; ve bir pâre altın kerpîç gönderdi ve bir tâc gönderdi inci ile ve yâkūt ile dizilmiş murassa' idi. Ve bir hokka veribdi içinde bir şâh-dâne inci vardı, deliği eğri delinmiş idi. Eyitti: "Bu inciye ilik geçirsinler; ammâ geçirenler insân ve cinnîler olmasınlar" dedi. Ve bir dahi dilenmedik taş gönderdi, bunu dahi dilesinler ammâ insân ve cinnî dilemesinler" dedi.

Ve Belkıs elçilerine eyitti: "Eğer bu kızları ve oğlanları fark eylerse peygamberdir; ve eğer size gazab ederse pâdişâhtır, peygamber değildir". Pes Süleymân'ın hüdhüdü bu sözleri işitip elçiden mukaddem geldi, Süleymân'a haber verdi. Süleymân altından kerpiçler dizdirdi, yirmi mîl mikdârı meydân içine döşetip ve üstlerine hayvânlar terslerdi. Çün elçi Süleymân'a yakîn geldi, gördü kim altından kerpiçlere hayvânlar terslerler kendilerin kerpiçlerini yabâna attılar, geldiler Süleymân'a eriştiler. Süleymân onlara gökçek vechle nazâr eyledi ve eyitti: "Hani ol hokka kim, içinde bir şâh-dâne inci vardı". Elçi hokka[y]ı Süleymân'ın önüne ko[y]du. Süleymân dahi ağaç kurduna buyurdu; ağzına bir kıl aldı ol inci içine bir tarafından girip ve bir tarafından yine çıktı ve ol oğlanları ve kızları ellerin[i] yumakla bildi. Ve Süleymân ol elçiye destûr verdi Belkıs'a geldi haber verdi, Belkıs eyitti: "Peygamberdir".

Ondan sonra Süleymân eyitti: "Ey benim hâsslarım! Hanginiz ola kim, Belkıs'ın tahtını kendi gelmeden getire". Zîrâ Belkıs dahi kâfire idi, İslâm'a gelip mutî' olmamıştı; onun mâlı Süleymân'a helâl idi. Pes bir ifrît eyitti: "Henüz Süleymân yerinde durmadan Belkıs'ın tahtını getireyim" dedi. Âsâf bin Berhiyâ eyitti: "Tarafetü'l-ayndan dahi tîz getireyim" dedi ve hem getirdi.

İşbu resme getirdi ki, *ehl-i tefsîr* eyitirler: "Âsâf'ın nazarı ol tahtı Sabâ melikinden yer altından iki aylık yoldan Şâm'a getirdi". Ammâ *ehl-i tahkîk* eyitirler: "Onda i'dâm eyledi ve bunda yine îcâd eyledi. Zirâ ki, Hak Teâlâ esmâsı ve sıfâtı i'tibârıyla ale'd-devâm mütecellâdır. Ol esmânın ba'zısı âlemin vücûddan iktizâ' eder mevcûd ve muhyî gibi; ve ba'zısı âlemin ademin iktizâ' eder muîd ve mümît gibi. Vakt oldur ki, eşyâya tecellî eder i'dâm etmekle; ve Hak Teâlâ kādirdir ki, türlü ahvâller îcâd ede ki, ukūl-i aklen mütehayyir olalar .

İmdi Süleymân âleme onun [i]çin hükm etti ki; hibetu'llâh idi, Hak Teâlâ onu Dâvûd'a verdi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ وسليمانَ** ﴾ (Sâd, 38/30) [Biz Dâvud'a Süleymân'ı verdik.]. İmdi hibe vâhibin atâsıdır bi-tarîk'il-en'âm Süleymân'ın kalbinin cem'iyyetinden değil ve ervâh-ı felekiyyenin yardımıyla değil; belki atâ'u'llâhdır. Ammâ Süleymân makām-ı cem'iyyette ve işrâkāt-ı ulviyyede olduysa âlemin mâdde[si] ona onun [i]çin mutî' oldu.

Şeyh Muhyiddîn (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Bu ma'lûmdur hikmette ki hareket-i zamâniyye olsa gerektir ki, çün bu gelmek tarfetü'l-ayndan dahi yakînde [olacak]. Pes muhakkık oldur ki, zamâniyye değilmiş. **[58b]** Zîrâ ki, hareket olmayacak müteharrik dahi olmaz; zîrâ müteharrik ona derler ki, onda hareket ola. Çün hareket menfî oldu, müteharrik dahi menfî oldu. Pes bu taht ol taht değilmiş; belki onda i'dâm etti ve bunda bir dahi îcâd etti bi-iznillâh. Onun [i]çin Süleymân Belkıs'a soracak ki: 'Bu senin arşına benzer mi?'. Belkıs eyitti: ' **كأنّه هو** , ya'nî ona benzer' dedi".

İmdi bu asl-ı muhkemden bize bu ma'lûm oldu ki, cemî'-i eşyâ' tarfetü'l-aynda Hak Teâlâ'nın kudretiyle ma'dûm olup bir vücûd dahi bulurmuş. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **بلهم في لبس من خلق جديد** ﴾ (Kāf, 50/15) [Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.].

Ve dahi bize bu ma'lûm oldu kim: Cümle eşyâ' eser-i vücûd imiş, mevcûd-i hakîkî değilmiş. Zîrâ vücûd kābil-i adem değildir; ve adem dahi kābil-i vücûd değildir. Pes mevcûd-i hakîkî Hak Teâlâ'dır ki, dâimü'l-bekādır ve mâ-sivallâh kābilü'z-zevâldir; zîrâ Hakk'ın eseridir. Ve yine hükm-i ayn yoktur ve bu latîf-i aslî hôş riâyet etmek vâcibdir; tâ ki Hak Teâlâ'nın kemâl-i kudreti ve celâl-i azameti hâtırdan zâil olmaya, îmân ve meşreb gāyet kuvvet tutar.

Ondan sonra Süleymân Belkıs'ı dîne da'vet etti Belkıs îmân getirdi; ve Süleymân Belkıs'a nikâh eyledi. Ve Belkıs'tan Süleymân'ın bir oğlu oldu, adını Dâvûd ko[y]du, ol bulut üzerine olup Süleymân'ın tahtı üzerine düşen oğlan ol idi".

Ve nakildir zâhir ibâretle ki: "Sâni'-i âlem Süleymân'a ol pâdişâhlığı verdi kim, ondan ileri cihâna onun gibi pâdişâh ne geldi ve ne gelecektir Benî-Âdem, ve

melâike ve cinnîler ve şeytânlar ve hayvânlar ve kuşlar ve yeller ve seller maşrıktan mağribe varınca onun hükmünde idi".

Pes Süleymân Âdemoğlanlarını Âsâf bin Berhiyâ'ya bildirmiş idi kim, on dokuz kez yüz bin kez yüz bin ki sâhib-i âlem-i cihângîr-i pehlevânî defterinde idi kim, her biri on kez yüz bin meliki'l-ümerâya melek emr ederdi ve dîvleri Dimiryat'a ısmarladı. Ve kuşlara Sîmurg'ı pâdişâh ko[y]du; ve yırtıcılara arslanı pâdişâh ko[y]du; ve yılanlara ejderhâyı pâdişâh ko[y]du; ve geri kalan hayvânlara fîli pâdişâh ko[y]du; ve ondan sonra Süleymân cinnîlere buyurdu ki: "Bir döşek dokuyalar bir geyik yazıda; bir ipliği altın ve bir ipliği ibrişim ola". Cinnîler dahi öyle eylediler uzun[luğ]u bir mîl idi ve bu döşek üzerinde bir kürsî düzdüler ki, bî-hesâb envâ'-ı cevâhirinde tâbân idi.

Ve ol kürsînin sağ yanında on iki bin kürsî düzdüler ağaçtan, abnostan ve sandaldan ve ar'ardan. Peygamberler otururlardı; ve sol yanında dahi on iki bin kürsî düzdüler kızıl altından ve hâm gümüşten. Benî-İsrâîl'in ulemâsı otururlardı ve on iki bin müderrisi vardı *Tevrât*'tan ve *Zebûr*'dan derse meşgūller idi. Ve bu denli avazin yıl Süleymân'a değirirdi. Ve Süleymân'ın üç yüz nikâhlı avreti vardı; ve yedi yüz karavaşı vardı ki, katına varırdı.

Ve Süleymân her-gâh ki, ol tahtına bineydi ol gevher gözlü ve güneş yüzlü mahbûblar karşı durup Süleymân'ın üstüne inciler saçarlardı. Ve hem ne denli adam otursa her birinin ardında bir dîv ayağın dururdu ve her dîvin ardında bir yırtıcı cânavar pençesin[i] açıp dururdu ve havâ yüzünde kuşlar kanat kanata verip üstüne gölge eylerlerdi".

Ve derler ki: "Cihâna dört pâdişâh hükm etti: İkisi kâfir idi **[59a]**, ve ikisi müselmân idi. Evvel kim, kâfir idi Buhtu'n-Nasr idi ve biri Nemrûd idi; ve ol kim, müselmân idi biri İskender ve biri Süleymân idi".

Ve derler ki: "Süleymân on yaşından kırk yaşına değin pâdişâhlık geçirdi. Bu heybetle ve bu kuvvetle ecelden emân bulmayıp altmış yaşında dünyâdan âhirete nakl eyledi (a.s.)".

FASS-I FÎ HİKMET-İ KADERİYYE FÎ KELİME-İ ÜZEYRİYYE

Kaçan kim, âlem-i mülkün kemâlâtı tamâm olduysa Süleymân'ın saltanatıyla; emr-i rabbânî ve sırr-ı sübhânî bunu iktizâ' etti kim, bundan sonra bir peygamber gele. Ki, âhiret işlerinden çok işler müşâhede eyleye ölmek gibi ve dirilmek gibi; tâ kim ayne'l-yakîn müşâhede eyleye. Pes Üzeyr peygamber (a.s.) cihâna geldi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ ولنجعلك اية للنّاس ﴾ (Bakara, 2/259) [Seni insanlara bir ibret kılalım diye(yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik.] .

Ve rûhu, ismü'z-zâtın ikisinin nûrundandır: Biri "Evvel", biri "Âhir"dir. Onun [i]çin ki, evvel hâlini müşâhede eyledi hayâtla. Ondan sonra öldü ve âhir olduğu oldur ki, mevtten sonra yine kendini müşâhede eyledi hayâtla. Ve kalbi, ismu's-sıfâtın ikisinin nûrundandır: Biri "Semî'"dir ve biri "Basîr"dir. Onun [i]çin semî'dir ki, Hakk'ın kelâmını işitti. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ بل لبثت مائة عام ﴾ (Bakara, 2/259) [Hayır, yüz sene kaldın.]. Ve basîr olduğu oldur ki, kendinin hayâtını müşâhede eyledi. Ve nefsi, ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır: Biri "Muîd"dir ve biri "Vehhâb"dır. Muîd olduğu oldur ki, Hak Teâlâ onun rûhunu yine iâde eyledi. Vehhâb olduğu oldur ki: Ne kim, Hak Teâlâ Üzeyr'den aldı yine verdi.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Bilmek gerektir ki, kazâyla kaderin arasında fark vardır. Kazâ' ki, derler "hükmullâhtır" eşyâda; ve kader, eşyânın üzerine vakt-i taayyün etmektir. Öyle olsa kazâ' hükm-i külldür eşyâda. Şunu kim, a'yân iktizâ' eder; ve kader ol kazâ-yı müteayyin kalır ve mahsûs kalır, Şeyhin zamânına. Pes kazâ' mukaddem oldu kaderden. Onun [i]çin ki, vakt-i taayyün etmeğin ma'nâsı oldur ki, ol şey' sâbit ola; ondan sonra vakt-i mezkûrda müntehâ ola.

Ve hikmet-i kaderiyyeden murâd: Sırr'ul-kaderdir ki, a'yân-ı sâbitedir. Ve dahi şol nakışlardır ki, a'yân-ı sâbitedir. Ve kelime-i Üzeyriyye hikmet-i kaderiyyeye mahsûs oldu, niçin? Onun [i]çin ki: Ayn-ı isti'dâd-ı aslîsi ile sırru'l-kaderin ma'rifeti tâlib idi; ve ölüler nice hayât bulur, onların müşâhedesini tâlib idi.

Bir gün Üzeyr giderken bir harâb köye uğradı, halkı ölmüşler. Kendinin bir hımârı ve bir zenbîl üzümü ve incîri ve bir destî şırası ve sütü vardı. Üzeyr eyitti: "Hak Teâlâ bunları öldüklerinden sonra nice diri eyleye?" diye taaccüb eyledi. Hak Teâlâ

def‘î Üzeyr’i ve hımârını öldürdü. Yüz yıl yattılar, ondan sonra Hak Teâlâ Üzeyr’i yine yarattı ve Üzeyr kendinin hayâtını gördü; ondan sonra hımârını yarattı onu dahi gördü. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ فاماته الله مائة عام ثمّ بعثه ﴾ (Bakara, 2/259) [Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti.]. Hak Teâlâ rûhunu Üzeyr’e iâde etmekle kadere izhâr etti. Zîrâ ki, kimseye nesne verilmez; illâ taleb ettiğin verirler. Ve taleb dahi eylemez; illâ a’yân-ı sâbitesi ve isti’dâd-ı asliyyesi iktizâ’ ettiğini taleb eder küfürden ve îmândan; tâatten ve gazâbdan.

Eğer suâl ederlerse ki: A’yân ve isti’dât dahi Hak Teâlâ feyz olur ve atâ’ eder? **Cevâb [59b]** verirler ki: A’yân gayr-i mec’ûledir ca’l-i câil ile değil; belki esmâ-i ilâhiyyenin suver-i ilmiyyesidir, Hakk’tan muahhar değildir; illâ zâtıyla ve izâfetiyle muaahhardır. Pes hükm-i hâkime tâbi’dir; tahkîkte a’yân-ı sâbiteye [tâbi’dir].

Bilmek gerektir ki; mürsellerde iki i’tibâr vardır: Biri budur ki “velî”dir, biri budur ki “resûl”dür. İmdi resûl oldukları i’tibârla Hak Teâlâ onlara ilm atâ’ etmez; illâ ümmetlerinin isti’dâtlarını neyi kim taleb ederse onu i’tâ’ eder. Pes resûller ulu olurlar, ümmetlerinin ululuğuyla. Nitekim peygamberler birbirlerinden ulu olurlar, ilmle ve ma’rifetle. Pes tevkît-i aslda ma’lum içindir; kazâ’ ve ilm ve irâdet ve müşebbeh makdûra tâbi’dir. Zîrâ ki, kudret tevkît ma’nâsınadır; tâbi’dir makdûra.

Ve sırru’l-kaderi bilmek ecel ölümdendir. Hak Teâlâ kimesneye fehm ettirmez; illâ şol kimseye ki, onu ma’rifete tamâm-ı mahsûs etti, ona bildirdi. Ve sırru’l-kaderi bilmeklik râhat-ı külliyyeye erişmektir ve enbiyâ’ (aleyhimü’s-selâm) bunların ilmleri nesne ahz etmez; illâ vahyi hâss-ı ilâhiyyeden ahz ederler ve onların gönülleri sâzicdir nazar-ı aklîden. Öyle olsa ilm kâmil olmaz; illâ tecellî-i ilâhiyyede gâh müşâhede eylesin âlem-i misâl-i mukayyedde; gâh misâl-i mutlakta gâh bunlar a’lâ a’lem-i ceberûtta. Ve ondan dahi a’lâ a’yân-ı sâbitede hakāyık-ı umûrun kadîmine ve hâdisine muttali’ olmak hâsıl olur, alâ-mâ-hiye-aleyhi [olduğu şey üzerine].

Ve kaçan, Hak Teâlâ bir kişinin gönlünden ve gözünden hicâbı giderse iki nur bir olur: Biri neyi kim, idrâk eylerse ol biri dahi onu idrâk eyler. Meselâ gözle görse, kulağıyla dahi görür; ve kulağıyla işitse gözle dahi işitir; ve geri kalan a’zâ dahi onculayındır. Ve işbu sözler husûsiyyât-ı keşf-i tâmamdandır ki, tavr-ı akldan yukarıdır.

İmdi bilmek gerektir ki: Üzeyr'in taleb etttiği alâ-tarîk zevk-i ebedî; ya'nî kudretle muttasıf olmak taleb ettti, ihyâya kudret nice müteallik olur, göre. Onun [i]çin ki, kudret[i] bilmek hasâis-i ilâhiyyedendir. Kaçan kim, Üzeyr'e Hak Teâlâ itâb ettiyse kudretten suâl etmekte; ma'lûm ola kim, kudret-i makdûra nice müteallik olur? Onun keyfiyyetine muttali' olmak istedi; alâ-sebîli'z-zevk bu iktizâ' değildir; illâ vücûd-ı mutlaktır ki, Hakk-ı mutlaktır. Ve dahi şol kimsenin ki, vücûdu fânî oldu vücûd-ı mutlakta, onun kudretinden zevki vardır, müteallik olur makdûra. Pes Üzeyr şol nesne[y]i istedi kim, halkın ondan zevki yoktur. Zîrâ ki, keyfiyyât idrâk olunmaz; illâ zevkle olur. Ve cemî'-i vicdâniyyât dahi onculayındır. Her kimin ki, kuvvet-i vicdânı yoktur, onun irfandan husûlu yoktur.

İmdi işbu aslı bil ve meşrebini sakla ki, işbu sözler tahkîkin hâsıdır ve tedkîkin hulâsasıdır! **Eğer suâl ederlerse ki:** Vicdânı gayra hüccet olmaz. Pes onunla nice irşâd olunur?

Cevâb veririler ki: Ulemâ' katında mukarrer oldu ki; ilm münkasim olur tasavvura ve tasdîka. Ve bu ikisi yine münkasim olur zarûriyye ve nazariyye. Bu hôd vicdânladır ve vicdân ilm-i zarûriyyedir. Niçin vicdân gayra hüccet olmaya? Ve urefânın maksûdu vicdân-ı Hakk'tır, ilzâm-ı ukūl-i halk değildir ve Hak Teâlâ **[60a]** hazreti tâlibden muhtecib değildir; ve mahcûb mahrûmdur metâlibinden.

Bilmek gerektir ki; velâyet felek-i muhîttir ki, ebeden munkati' olmaz; ammâ nübüvvet şerî'dir ve risâlettir. Öyle olsa munkati'dir ve efdal-i mevcûdât nübüvveti munkati' etti; ondan sonra nebî gelmedi. Ve nebînin velâyeti a'lâdır nübüvvetten; onun [i]çin ki nebî oldur ki, onun iki vechi ola: Bir vechi Allah'tır, ol vechle velîdir. Ve bir vechle halktır, ol vechle nebîdir. Pes Hakk'tan yana vechi a'lâdır, halktan yana olan vechinden. Ba'zıları eyitir: "Mü'minin bir yüzü vardır Allah'tan yana. Eğer mü'min ol yüzünü zâhir eylese idi Hakk'tan gayrısı ona ibâdet ederlerdi".

Pes bu nübüvvetin ve risâletin merci'i velâyettir ve Allah'ı bilmektir. Görmez misin ki? Hak Teâlâ Peygamberine ki -a'lem-i kâinâttır- ilmin ziyâdesine emr etti. Nitekim buyurur: ﴿وقل ربّ زدني علما﴾ (Tâ Hâ, 20/114) [Ve "Rabbim benim ilmimi artır"

de.]. Onun [i]çindir her kaçan kim; kul, Allah'a teveccüh eylese ona terakkî hâsıl olur velâyet-i merâtibde; ve ziyâde ilm taleb etmek ziyâde terakkî taleb etmektir.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Mü'minler cennete ve kâfirler cehennneme girerler. Öyle olsa şer' dünyâda münkatı' olur; ammâ kıyâmet gününde Hak Teâlâ yine kāim ede birkaç kavm için: Biri ashâb-ı feterât ola. Onlar şol kavimdir ki, zamânlarında onlara peygamber gelmedi; dağlar başında sarp yerlerde ölürlerdi. Ve biri şol oğlancıklardır ki, bâliğ olmadan öldüler. Ve biri mecnûnlardır kâfirlerde ve mü'minlerde. Hak Teâlâ bunları kıyâmet gününde bir yere cem' eyler; bunlardan birisini efdal eyler. Bunlara nebî gönderir ve ol nebînin yanında bir od bile olur. Bunlara eyitir: 'Ben Allah'tan gelirim mürselim' dedi. Ba'zısı tasdîk edeler ve ba'zısı tekzîb edeler. Ondan sonra ol peygamber onlara eyitir: 'Nefislerinizi oda bırakın!' Şol kim, onun emrine mutı' oldu, nefsini oda bırakır; ve od ona berden ve selâmen olur. Ve şol kim, âsî olur ukūbete müstahak olur; ve oda girer; ve Hak Teâlâ bunlara adl eder".

Şeyh eyitir: "Meâd türlü türlü olur: Biri sûret-i mürekkebe[y]i iâde etmek olur eczâ-yı mahsûsa eczâ' dağıldıktan sonra; ve onu yine cem' ede bayağı hey'et üzerine.

Hâsıl-ı kelâm budur ki: Eczâ' müteferrika olduğundan sonra ma'denlerde saklanmıştır; tâ iâdeye emr olunca. Ve bir iâde oldur ki: Sûret-i mürekkebe eğerçi münfekk oldu; ammâ cevâhiri mahzûzdur indallâh âlemlerden bir âlemde ehl-i keşf olan onları müşâhede eyler. Ve bir iâde dahi budur ki: Ekmel-i halk ona işâret etti ve eyitti: **إنّ الله حرّم علي الأرض ان تأكل اجساد الأنبيا** [Allah, yeryüzüne nebîlerin cesetlerini yemeyi haram kılmıştır.]. Onun [i]çin ki, enbiyânın cismi rûh-ı mukaddes ile musâhib oldu ve bekā sıfatıyla muttasıf oldu. Zîrâ ki, rûh bi'l-külliye cisminden i'râz eylemez nûrdur ale'd-devâm cismle bile olur. Nitekim güneştir dahi felektedir; ammâ nûr ve şuâ'ı arza muttasıldır.

Ervâh dahi şöyledir **ve nakildir zâhir ibâretle**: Kaçan kim, Hak Teâlâ Buhtu'n-Nasr'ı helâk eyledi; ammâ Üzeyr *Tevrât* için çok ağlardı. Bir gün bir kişi Üzeyr'e eyitti: "Niçin ağlarsın?". Üzeyr eyitti: "*Tevrât*'ı odda yaktılar, onun [i]çin ağlarım" dedi. Ol kişi eyitti: "Ve oruç gün oruç tutgil ve kaftanını yuğgil yine bunda gel" dedi.

Üzeyr öyle etti ve ol yere geldi, ol kişi **[60b]** geldi. Elinde bir çanak su vardı, meğer ol firişteh idi. Pes Üzeyr'e ol sudan içirdi *Tevrât*'ın üç bahşında[n] bir bahşı hâtırına geldi. Ondan sonra Üzeyr beş parmağına beş kalem bağladı, *Tevrât*'ı ol beş kalem ile yazdı. Ondan sonra *Tevrât*'ı bir yerde gömülü buldular, onu *Tevrât*'la mukābele ettiler, gördüler Üzeyr'in yazdığı tamâm sahîhtir. Ondan sonra Üzeyr'i katı sevdiler; hattâ ba'zısı eyittiler: "Üzeyr Tanrı'nın oğludur" dediler. "Zîrâ ki, bu iş kimsenin elinden gelmez" dediler. Kâfir oldular ve dahi bazısı: "Sâhib-i kemâldir" dediler, îmâna geldiler.

Ve Hak Teâlâ'nın Üzeyr'e âhir sözü bu oldu ki: "Yâ Üzeyr! Sen kici [/gici] günâha nazar eyleme gör ki, kime âsî olursun. Ve azıcık rızka nazar eyleme, gör kim onu kim verdi? Yâ Üzeyr kaçan bir belâ' gelse kimseye şikâyet edersen ben dahi firişte lerime şikâyet ederim, senden" dedi. Ondan sonra Üzeyr ibâdete katı meşgūl oldu, ol hâl içinde iken ecel erişti, dünyâdan nakl eyledi (rahmetullâhi aleyh).

FASS-I FÎ HİKMET-İ NEFESİYYE FÎ KELİME-İ YÛNUSİYYE

Kaçan kim, Hak Teâlâ Üzeyr'e envâ'-ı kudretinden ve bedâyi'-i hikmetinden çok nesne gösterdi ise hayâtında ve memâtında; makām bunu iktizâ' etti. Kim, bundan sonra bir peygamber gele ki, türlü türlü belâlara bu dahi mübtelâ' ola ve geri necât bulmaz ola; tâ kim, Hak Teâlâ'nın türlü türlü hikmetleri zâhir ola. Kim, ölüleri geri dir[i] görür ve mübtelâ kullarını geri sağ ve selâmet eyler; tâ âlem-i halkı bileler. Kim, kıyâmet gününde geri bu sûret mülkünü bulsavuz gerek. Evvel toprak olup zerre zerre olduğumuzdan sonradır. Envâ'-ı beliyyâta mübtelâ' düştüğümüzden sonra geri ol Erhamü'r-Râhimîn Pâdişâh sağ ve selâmet eyleyip bayağıdan yeğrek ecnâs-ı a'tıyyât ve envâ'-ı kerâmâtlar verip ebeden hayât ve sermeden necât verirmiş, bileler.

Ve Şeyh Fergānî (rahmetullâhi aleyh) bu bâbda bir mücevher kelâm ve muharrir nizâm söyler ve eyitir: "Eğerçi cemî'-i eşyâ' Hak Teâlâ'nın takdîri ile mukadderdir; ammâ kullarına ﴿ **جزاء بما كانوا يعلمون** ﴾ (Secde, 32/17) [Yaptıklarına karşılık olarak] dediği gāyet keremindendir. Ya'nî kullarının gönülleri ivaz bulunca fereh-nâk olalar ve eyite[ler]: 'El-hamdü lillâh' ki, dünyâda bir bunun gibi a'mâl işledik[ten] sonra geldik, ebed serâyında işbunların gibi ivaz bulduk' derler. Ve kâfirler cehennemde kendiler[in]den tutarlar; tâ hasret ve nedâmet eyleyip eşedd-i azâb içinde olurlar (el-iyâzü billlâh)".

Pes Yûnus peygamber (a.s.) cihâna geldi ki; rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Müteâlî"dir. Onun [i]çin vücûd-ı fânî[y]le bahr-i zulmânî üzerine yüce oldu. Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Latîf"tir. Onun [i]çin bahre gark olmadı ve hicr ve firâk zindânından kurtardı.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur:﴿**فاستجاب له ونجّيناه من الغمّ و كذالك نجني المؤمنين**﴾ (Enbiyâ', 21/88) [Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarırız.]. İşbu nev'-i insânî[yi] ibkā' etmek için ve bu ma'nâ nâzil oldu: ﴿**ولكم في القصاص حياة يا اولي الألباب**﴾ (Bakara, 2/179) [Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.].

İmdi ülü'l-elbâb onlardır ki, şerîat-ı ilâhiyyenin esrârına muttali' oldular. Çün

Hak Teâlâ insânı riâyet eder. Pes vâcib oldu kim, geri kalan mahlûkāt dahi riâyet eylerler; ve her kim, ehli kemâldendir mütena'im olurlar; ve her kim, ehl-i noksândandır muazzeb olurlar. Zîrâ ki, bir cisimden bir cisme çıkmak olmaz.

Ve nakildir ki zâhir ibâretle: Vehb (radiya[llâhu anh]) **[61a]** eyitir: "Hak Teâlâ Yûnus peygamberi Benî-İsrâîl'e da'vete veribdi ve eyitti: "Var, onları îmâna da'vet eyle!". Pes Yûnus geldi, onları îmâna da'vet eyledi, mutî' olmadılar; belki inkârları dahi ziyâde oldu. Öyle olsa Yûnus onlara eyitti: "Üç günden sonra azâb gelir" dedi. Onların içinden çıktı gitti. Kaçan kim, sabâh oldu, gökten bir kara bulut indi. Kâfirler onu gördüler, bildiler ki, helâk olurlar. Hak Teâlâ onların gönüllerine tevbe atâ' eyledi. Onlar dahi îmâna geldiler ve eyittiler: "**آمنّا بما جاء به يونس** " [Yûnus'un getirdiğine imân ettik].

Öyle olsa Hak Teâlâ onların azâbların giderdi. Ol gün Âşûre günüydü ki, çıktı şehirden gitti; avreti ve iki oğlu bile gittiler. Bir deniz kenârına geldiler, gemiye girdiler, yolda giderken gici oğlu denize gark oldu ve ulu oğlunu kurt yedi ve avreti dahi Yûnus'tân gāib oldu. Öyle olsa Yûnus katı mahzûn oldu ve ağladı zârîlik eyledi.

Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Yûnus! Avretinden ve oğlanlarından çok şikâyet eyledin. Ben dahi işte azâbı getirdim; çünki istersen yine kavmine vargıl; oğlanlarını ve avretini ve mâlını yine vereyim, ben Kādir-i Pâdişâhım!" dedi. Yûnus çün oğlanlarından ve avretinden ayrı düşecek gemiye bindi gitti; nâ-gâh giderken denizde katı yel çıktı, az kaldı ki, gemi helâk eyleye. Gemiciler eyittiler: "Kur'a bırakalım, kime çıkarsa onu denize brakalım". Pes kur'a bıraktılar, üç kez Yûnus'a çıktı.

Ondan sonra Hak Teâlâ hazreti bir ulu balığa vahy eyledi ki, gemiye kasd eyleye. Yûnus onu gördü, kendi kendini denize bıraktı, ol balık Yûnus'u yuttu. Ondan sonra yine bir ulu balık ol balığı yuttu. Hak Teâlâ ol balığa eyitti: " Yûnus'un etine ve kalbine ziyân değ[di]rme ki, ben Yûnus'u sana rızk için vermedim; belki zindâna bıraktım. Sende emânet dursun" dedi.

İbn Abbâs eyitti: "Hak Teâlâ ol balığa eyitti: 'Karnını Yûnus'a mescid eyledim. Onda halvet yerde bana ibâdet eylesin' dedi. Yûnus kırk gün balık karnında yattı ve ol balık denize yatıp gitmedi, belki başın[ı] denizden yukarı kaldırıp geminin

yanınca giderdi; tâ Yûnus nefes alıp tesbîh eyleye. Hattâ ol balık Yûnus'u götürüp kenâra attı, ol gemiciler onu görüp îmâna geldiler.

Yûnus çün karaya çıktı bir kabak bitmişti, [onun yaprağı] gölgesinde oturdu; zîrâ çam çiğ et olmuştu ve kabak yaprağına sinek konmazdı, onda durdu ve bir geyik geldi onu emzirdi ve ondan sonra iki firişteh geldiler iki hil'at getirdiler. Yûnus ol hil'atleri giyip kavmine geldi. Kaçan kim, Yûnus'un geldiğini kavmi işittiler, karşı varıp şehre getirdiler. Ondan sonra Hak Teâlâ avretini ve oğlanlarını ve mâlını yine verip ve âhir Nînevâ şehrinde vefât eyledi (rahimehullâh)".

FASS-I HİKMET-İ MÂLİKİYYE FÎ KELİME-İ ZEKERİYYÂİYYE

Kaçan kim, sırr-ı ihyâ' tamâm olduysa Üzeyr'de ve emri hıfz etmek kemâl bulduysa Yûnus'ta, şol i'tibârla ki, Hak Teâlâ kemâl-i kudretini ikisinde bile zâhir etti. Emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti kim; bunlardan sonra bir peygamber gele ki, nefsini kurbân eyleye fî sebîlillâh; tâ ki Hak Teâlâ'ya erişe. Pes Zekeriyyâ peygamber (a.s.) cihâna geldi.

Ve rûhu; ismü'z-zât nûrundandır ki, "Kayyûm"dur hubbullâh makāmında kāim olduğu [i]çin; hattâ iki pâre eylediler yüz döndürmedi. **[61b]** Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki "Hamîd"dir. Onun [i]çin ki, Hak Teâlâ'ya hamd ederdi her hâlinde; ve mahmûd idi ef'âlinde. Şol i'tibârla kim, rûhunu ve nefsini Hak yoluna îsâr eyledi. Ve nefsi, ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır: Biri "Vâlî" ve biri "Tevvâb"dır. Ve sırr bunda budur ki: Zekeriyyâ nidâ' eyledi nidâen ve hafiyyen. Ve eyitti: "Hak Teâlâ'dan dilerim ki, bir oğlan bağışlaya. Ki, vâlî ola ve dahi atasının ilmini ve nübüvvetini vâris ola. Ve dahi âl-i Ya'kūb'un nübüvvetini ve ilmini vâris ola. Pes Hak Teâlâ ona bir oğlan atâ' etti ki, ismi Yahyâ idi; ve adını ve nefsini ihyâ' eylemek için idi.

Bilmek gerektir ki; hikmet-i mâlikiyye kelime-i Zekeriyyâ ile vasf etti, niçin? Onun [i]çin ki: Yahyâ ism-i Mâlik"in hükmünde idi. Onun [i]çin ki, mâlik şiddet ma'nâsınadır. Hak Teâlâ Yahyâ'yı kuvvetlendirdi himmetinde. Onun [i]çin ki, himmet esbâb-ı bâtındandır ve esbâb-ı bâtına akvâdır hükümde esbâb-ı zâhirden. Bundan ötürüdür ki, âlemü'l-emr, ehlü'l-halktan akvâdır.

Ve Şeyh (rahmetullâh) eyitir: "Rahmetullâh, cemî'-i eşyâdan vâsi'dir vücûdda ve hükümde". Şeyh bu fazl-ı rahmetle ibtidâ' etti, niçin? Onun [i]çin ki: Kur'ân'a ibtidâ' etti. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿كهيعص ذكر رحمته ربّك عبده زكريّا﴾ (Meryem, 19/1,2) [Kâf. Hâ. Yâ. Ayn. Sâd. (Bu,) Rabbinin, Zekeriyyâ kuluna rahmetinin anılmasıdır.]".

Pes Şeyh, rahmete ve vücûda ve hikmete vâsi' dedi. Zîrâ ki, Hak Teâlâ a'yân-ı sâbiteye rahmet eyledi ki, tâlib idi vücûdunu ve levâzımını ve ahkâmını. Öyle olsa îcâda getirdi a'yânda. Nitekim zâhir etti evvelâ ilmde. Pes rahmetullâh cemî'-i eşyânın üzerine ve muhîttir cemî'-i eşyâyı.

İmdi bu rahmet-i imtinâniyye vakt olur ki âmm olur; ol vakt şâmildir cemî'-i halkı. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ رحمتي وسعت كلّ شئ ﴾ (A'râf, 7/156) [Rahmetim herşeyi kuşatır.]. Vakt olur ki, imtinâniyye hâss olur.

Nitekim Hak Teâlâ Peygamber'e buyurdu: ﴿ ليغفرلك الله ما تقدّم من ذنبك وما تأخّر ﴾ (Fetih, 48/2) [Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.].

Ve dahi nice kulları vardır kim, onlara eyitirmiş: "**اعمل ما شئت فقد غفرت لك**". Ya'nî yâ kulum! Ne dilersen işle kim, ben seni yarlığayıp dururum". İlâhî! Bizi dahi bu kullarından eyle bi-celâli cemâlin ve bi-hurmeti habîbin ve resûlün Mustafâ (a.s.). Öyle olsa rahmet ikiye münkasim oldu: Biri rahmet-i âmmdır; ve biri rahmet-i hâssdır.

Ve nakildir ki zâhir ibâretle ki: Ka'bu'l-Ahbâr eyitti: "Süleymân peygamberin iki oğlu vardı. Birinin adı *Âzen* idi ve birinin adı *İmrân* idi. Zekeriyyâ İmrânoğullarından idi, peygamberlik gelmezden önden dülgerlik ederdi. Ekser hâlde Kudüs-i şerîfte olurdu. Bir gün Cebrâil (a.s.) geldi Zekeriyyâ'ya selâm verdi. Zekeriyyâ selâmın[ı] aldı ve eyitti: 'Sen kimsin?'. Cebrâil eyitti: 'Ben Cebrâilim, Hak Teâlâ sana selâm eyitir ve seni peygamber kılıp, Benî-İsrâîl kavmine da'vete veribdi var onları benim zikrime ve ibâdetime da'vet eyle; ve beni dâim her-dem zikr eyle; ve her kim beni terk ederse ben dahi onu rahmetimden onu terk ederim'. Zekeriyyâ çün bu sözün işitti, secde eyledi ve ondan sonra durdu Benî İsrâîl'e vardı. Onları dîne da'vet eyledi, ba'zısı îmâna geldiler ve Zekeriyyâ onların içinde hayli zamân durdu".

Fasl

Bu fasl İmrân'ın avreti Hanne'den Meryem nice doğup ve Zekeriyyâ Meryem'i kendi katına nice aldı, onu beyân eder inşâ'-Allâhu Teâlâ **[62a]**.

Ehl-i tefsîr eyitir: "Zekeriyyâ bir gün mihrâb yaptı, kapısın[ı] bir yüce yerde ko[y]du ve Meryem içinde ibâdet eylerdi. Zekeriyyâ Meryem'in üstüne girmezdi; hattâ hayz görünce Meryem ol mihrâbda otururdu. Çün Meryem hayz gördü, Zekeriyyâ Meryem'i mihrâbından girdi ki, hâlası evine iletti ki, Zekeriyyâ'nın avreti idi. Meryem çün hayzdan tâhir oldu gusl etmek için su istedi maşrıktan yana buldu. Ol sebebdendir ki, Nasârâ kavmi mihrâblarını maşrıktan yana ko[y]dular. Çün Meryem gusl eyledi,

yine mihrâba girdi. Ondan sonra Zekeriyyâ kaçan Meryem'in üstüne girse katında kışın yaz yemiş[i]n görürdü.

Bir gün Zekeriyyâ Meryem'den sordu: 'İşbu yemişler kandan gelir?'. Meryem eyitti: 'Allah'tan gelir, kime dilerse verir ne dünyâ yemişidir ne âhiret yemişidir; belki Hak Teâlâ şimdi yarattı' ve eyitti: ﴿ انّ الله يرزق من يشاء بغير حساب ﴾ (Âl-i İmrân, 3/37) [Allah dilediğine sayısız rızık verir.]".

Hasan (radıyallâhu anh) eyitir: "Zekeriyyâ eyitti: 'İlâhî! Bana kocalığım vaktinde bir oğlan veresin' dedi, vardı mihrâba girdi oturdu. Birazdan bir firişte geldi, eyitti: 'Hak Teâlâ sana bir oğlan muştular, adı Yahyâ'dır'. Nitekim buyurur: ﴿ انّ الله يبشّرك بيحي مصدقا بكلمة من الله وسيدا وحصورا ونبيّا من الصّالحين ﴾ (Âl-i İmrân, 3/39) [Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler.]".

İmdi Yahyâ seyyid oldu, niçin? Onun [i]çin ki, halîm idi; ve husûr oldu. Onun [i]çin ki, avretlerin[i] sakınırdı. Ammâ Zekeriyyâ eyitti: 'Ben bir pîrim avretim bir karıdır, bizden oğlan doğa!' diye taaccüb eyledi. Ol vakit ki, Zekeriyyâ doksan dokuz yaşında idi ve avreti doksan sekiz yaşında idi.

Yahyâ çün doğdu, otuz yaşına girdi. Hak Teâlâ ona vahy eyledi ve eyitti: ﴿ يا يحيى خذ الكتاب بقوة ﴾ (Meryem, 19/12) [Ey Yahyâ! Kitab'a (*Tevrat*'a) var gücünle sarıl!]. Ya'nî *Tevrât*'ı kuvvetin ile tutgil ve dâim ona meşgūl ol, demektir. ﴿ وآتيناه الحكم صبيّا ﴾ (Meryem, 19/12) [Ve henüz sabi iken ona (ilim ve) hikmet verdik.]. Ya'nî Yahyâ'nın diline kûçek iken hükmünü zâhir verdik, demektir.

Bir gün Yahyâ, Îsâ peygambere eyitti: "Sen benden yeğsin". Îsâ eyitti: "Belki sen benden yeğsin" dedi. "Zîrâ ki, Hak Teâlâ sana selâm kılar ve ben kendime selâm veririm. Öyle olsa sen benden yeğsin" dedi. Ve Yahyâ peygamber cehennemden katı korkardı, ol dertten ötürü gözlerinin yaşı yüzü üzerine yol eylemişti. Kaçan Zekeriyyâ va'z etse; eğer Yahyâ peygamberi onda görmese cehennemden söylerdi; ve eğer onda görse cennetten söylerdi".

Peygamber (a.s.) eyitir : "Bir gün Yahyâ şeytânla buluştu. Yahyâ eyitti: 'Yâ İblîs! Bana haber ver ki, sana gāyet sevgili kimdir ve gāyet düşmanın kimdir?'. Şeytân eyitti: 'Bana gāyet sevgili oldur ki, mü'min ola ve bahîl ola; ve gāyet düşmanım oldur ki, fâsık ola ve dahi cömert ola'. Yahyâ eyitti: 'Bunlardan murâd nedir?'. Şeytan eyitti: 'Mü'min ki, bahîl ola, onun bahîlliği bana yeter; ve fâsık ki, cömerd ola, korkarım ki bir gün tövbe eyleye Hak Teâlâ onu kabûl eyleye'. Şeytân eyitti: 'Yâ Yahyâ! Eğer sen değilmişsen kimseye haber vermezdim'dedi ve gitti" dedi.

FASS-I HİKMET-İ CELÂLİYYE FÎ KELİME-İ YAHYÂVİYYE

Bilmek gerektir ki; kaçan ki, bezl-i rûhânî âşikâr olduysa vech-i sübhânî[y]le ve îsâr-ı nefs zâhir olduysa eseri-i insânî[y]le pes emr-i rabbânî ve sırr-ı sübhânî bunu iktizâ' etti kim: Bundan sonra Yahyâ cihâna gele kim; rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Hakk"tır. Onun [i]çin ki, sübûtu var idi ma'nâda; ve sübûtu var idi da'vâda; ve isbâtı var idi **[62b]** müddeâda.

Ve kalbi, ismu's-sıfât nûrundandır ki, "Vâris"tir ve "Şehîd"dir ve "Bâkî"dir. Vâris olduğu oldur ki, atasının ilmine vâris oldu; ve şehîd olduğu oldur ki, âlem-i mülkte ve melekûtta şehîd oldu. Ve ehl-i ceberût ve ehl-i lâhût onun hakkına şehâdet ederler ki, şehîddir; hattâ Hak Teâlâ şehâdet eder ki, küllîdir. Öyle olsa Yahyâ bâkî hayâtta oldu, ism-i bâkî için bâkî oldu bekā-i matlûba ve tâlib oldu bekā-i mahbûba.

Ve nefsi, ismü's-sıfât nûrundandır ki, "Velî"dir. Onun [i]çin ki, Yahyâ'dan aslâ ef'âl-i nefsâniyyeden nesne sâdır olmadı; belki velâyet sâdır oldu Allah'tan Allah için Allah ile.

Bilmek gerektir ki; her nesne kim, kahra ve gazaba mahsûs olur sıfât-ı ilâhiyyeden ve esmâ-i rabbâniyyedendir ki, ona "celâl" derler. Ve her nesne kim, lutfa ve rahmete mahsûs olur, ona "cemâl" derler. Pes celâl kabzı ve haşiyyeti ve takvâyı ve havfı atâ' eder; ve cemâl bastı ve recâ[y]ı ve ünsü ve lutfu atâ' eder.

İmdi hikmet-i celâliyye Yahyâ'ya mahsûs oldu, niçin? Onun [i]çin ki: Yahyâ'nın celâl[i] vardı taayyünâtı fânî edip evveline rücû' ederdi. Bundan önden kimseye Yahyâ denilmemişti. Pes esmânın evveli oldu.

İmdi şöyle bilgil ki, Zekeriyyâ'nın ve Yahyâ'nın sırların başlı başına söylemek müteaddid olmuştu. Pes makām bunu iktizâ' etti ki, ikisinin vâkıâtı bir bâbda söylene. Öyle olsa ikisinin kıssasını cemî' eyledim; tâ mutâlaası âsân olsun için.

Vefât-ı Zekeriyyâ

Bir gün Zekeriyyâ Yehûdîlerden kaçtı, Yehûdîler ardına düştüler. Kaçan ki, yakîn geldiler. Zekeriyyâ yolda bir ağaç gördü, ol ağaca eyitti: "Beni gizle!". Ol ağaç

yarıldı, Zekeriyyâ içine girdi, belirsiz oldu; ammâ eteğinin ucu gizlenmedi. Ol Yehûdîler geldiler, bulamadılar. Şeytân onlara eyitti: "İşbu ağaca girdi, gizlendi". Kâfirler ol ağacı bıçkıyla yardılar; hattâ Zekeriyyânın başına erdi. Zekeriyyâ âh etti, yerler ve gökler harakete geldiler, ağladılar. Derhâl Cebrâil yere indi ve eyitti: "Yâ Zekeriyyâ! Hak Teâlâ sana selâm eder ve eyitir: 'Eğer bir dahi âh edersen adını peygamberler defterinden çıkarırım' dedi". Ondan sonra Zekeriyyâ âh etmedi, bıçkıyla iki pâre ettiler, şehîd gitti (rahimehu).

Ammâ Vefât-ı Yahyâ (a.s)

Ve nakildir ki: Benî-İsrâîl arasında bir pâdişâh vardı, onun bir avreti vardı yetmiş erini öldürmüştü. Ayrık erden bir mahbûbe kızı vardı. Diledi kim, ol avret kızını dahi ol pâdişâha vere; korktu kim, gayri yerden bir kız ala. Vardı düğün eyledi. Yahyâ peygamberi düğüne kığırdı [çağırdı]. Yahyâ geldi, ol avret Yahyâ'dan destûr diledi kim, kızını erine vere. Yahyâ eyitti : "İslâm dîninde bu harâmdır".

Pes Yahyâ ol düğünden çıktı gitti ve ol avret Yahyâ peygambere kakıdı [kızdı], hışm etti ve öldürmeğe hîle eyledi. Erine çok şarâb içirdi, katı ser-hôş eyledi; ve kızını envâ'-ı libâsla zeyn eyledi. Ve erine arz eyledi ve eyitti: "Yahyâ bunda geldi, işbu kızımı erime verem dedim, ol eyitti: "Harâmdır". İmdi senden dilerim ki, onu kığırtsan öldüresin, kızımı sana vereyim" dedi. Ol pâdişâh ser-hôş idi, Yahyâ peygamberi kığırdı ve eyitti: "Sen böyle mi dedin?". Yahyâ eyitti: "Belî, sana harâmdır".

Ol pâdişâh buyurdu, Yahyâ peygamberi **[63a]** koç gibi boğazladılar ve cemî'-i firiştehler ol demde Yahyâ için ağlaştılar ve eyittiler: "İlâhî! Hangi günâh için Yahyâ peygamberi öldürdüler?". Hak Teâlâ eyitti: "Yahyâ beni severdi ve ben dahi onu severdim. Onun [i]çin öldürdüm. Zîrâ ki, muhabbet bunu iktizâ' eder ki, muhibb, muhabbet içinde gider".

Ammâ ehl-i tefsîr eyitir: "Yahyâ peygamberi Zekeriyyâ peygamberden önden öldürdüler. Kaçan ki, Yahyâ peygamberi öldürdüler. Îsâ peygamber onların arasından çıktı gitti. Hak Teâlâ ol kavmin üzerine Bâbil'den bir pâdişâh veribdi, adı Heredos[/Heredoş] idi. Ol pâdişâh eyitti: 'Eğer Kudüs'ü alırsam cemî'-i halkı öldürürüm; hattâ onların kanı benim leşkerimin içinde su gibi aka'.

Çün Kudüs'ü aldı; ammâ Yahyâ peygamberi öldüren pâdişâhı bulamadı, kan arasında gizlenmiş ve ol gün Yahyâ için yetmiş bin kişi öldürdü onunla dahi ölmedi idi. Yedi yüz oğlan getirdiler, Yahyâ'nın kanı üzerine boğazladılar; ammâ yüreği yine soğumadı. Bu kez kasd eyledi kim, bunları odda yaka. Ol kavm eyittiler: 'Yahyâ peygamberin kanı hakkı [i]çin bizi afv eyle' dediler. Katı zârîlik ettiler. Heredos pâdişâh afv eyleyip müselmân oldu. Yine Bâbil iline gitti, Yahyâ peygamber dahi bu resme ölüp şehîd oldu (a.s.)".

FASS-I HİKMET-İ NEBEVİYYE FÎ KELİME-İ ÎSEVİYYE

Bilmek gerektir ki; kaçan kim, nübüvvetin merâtib[i] tamâm olduysa bezl-i rûhânî ve îsâr-ı nefsânî etmekle, bundan sonra emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti ki: Bundan sonra bir peygamber gele kim, ölüleri ihyâ' ede ve nişânlar izhâr ede; tâ ehl-i âlem belkim insân ölüleri ihyâ' etmeye kādirmiş. Hak Teâlâ hôd a'lâ ve akvâ ve a'zamdır ölüler dirgürmeye [diriltmeye] ve nişânlar zâhir etmeye.

Ve rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki "Ahad"dir. Ahadiyyetten ötürüdür ki, Îsâ (a.s.) atasız cihâna geldi. Ve kalbi, ismu's-sıfâtının ikisinin nûrundandır ki: Biri "Vâhid"dir; ve biri "Habîr"dir. Vâhid olduğu vâhidiyyetinden ötürü âlem-i tecerrüd-i rûhânîde ve cismânîde kâmil idi. Ve habîr olduğu oldur kim, ilm-i zâhiri ve bâtını bilirdi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿وإذ علمتك الكتاب والحكمة والتورة والإنجيل﴾ (Mâide, 5/110) [Sana kitabı (okuyup yazmayı), hikmeti, *Tevrat* ve *İncil*'i öğretmiştim.]. *Tevrât* ilm-i zâhirdir ve *İncîl* ilm-i bâtındır.

Ve nefsi, esmâü'l-ef'âlin üçünün nûrundandır: Biri "Muhyî"; ve biri "Mümît"; ve biri "Hâlik"tir. Muhyî olduğu oldur ki: Nice ölüleri dir[i] gördü bi-iznillâhi Teâlâ. Ve mümît olduğu oldur ki: Nice kâfirleri öldürdü; ve hâlik olduğu oldur ki: bi-iznillâhi Teâlâ yarasa düzdü ve diri eyledi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿وإذ تخلق من الطين كهيئة الطير بإذني فتنفخ فيها﴾ (Mâide, 5/110) [Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun.].

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Hikmet-i nebeviyye Îsâ'ya mahsûs idi, niçin? Onun [i]çin ki: Nebînin ma'nâsı mürtefi' oldu, ma'nâsınadır. Onun [i]çindir ki, Îsâ göğe ref' oldu. Pes mevcûdât-ı mütefāvitetü'd-derecâtdır şerefte ve hüsnde; ve noksânda ve kemâlde. Ve bu kāidedir ki, hangi mevcûd gerekse mevcud olur onun arasında vasıtaları az olur, ol kâmil olmuş olur. Îsâ göğe mürtefi' oldu; zîrâ ki, kesret-i imkâniyyenin ahkâmı kalîl oldu ise nisbeti akvâ oldu.

Ve hayât-ı kübrâ ki, eşyâda seyr eder ona lâhût derler. Onun [i]çin ki, hayât sıfât-ı ilâhiyyedir. Ve rûhu, ismü'z-zât nûrundandır ki, "Hayy"dir. Ve hayy bir isimdir ki, eimme-i seb'anın imâmıdır; ve nâsût ona derler ki: Rûh ile kāim ola ve rûh mahall

ola. Ol bedene "nâsût" **[63b]** derler; ve rûha "âlem-i lâhût" derler; nâsûta "rûh" dahi derler kāim olduğu sebeble; yâhûd rûh ola kāim olduğu sebebiyle. Nitekim Hak Teâlâ Îsâ'ya "rûh" dedi, Hakk'la kāim olduğu [i]çin; ve-yâhûd ihyâyı mevtî ettiği [i]çin.

Bilmek gerektir ki, ervâh ismi, Rabb'in mazâhiridir ve Hak Teâlâ mazâhirini ervâhla tertîb eder; ve hayât-ı vücûda evvel-i sıfâttır ve cemî'-i sıfâtı vücûdiyyenin aslıdır. Bundan ötürüdür ki, eimme-i seb'anın hattâ evvel[i] kılındı. Be-dürüstî ilmin ve kudretin ve irâdetin vücûdu tasavvur olunmaz; illâ hayâttan sonra olur.

Ve her nesnenin rûhu vardır, onun bir hayât ve hâssası vardır, ol cisme mahsûstur. Ve Cebrâil (a.s.) seb'-i semâvâtta ve anâsırda ve mürekkebâtta tasarruf eder. Zîrâ ki, Cebrâil'in rûhâniyyeti vardır ve makāmı sidretü'l-müntehâdır. Ve ne denli ervâh-ı âliyyât varsa onlar dahi Cebrâil gibidir, her yerde mütemessil olmakla.

Kaçan ki, rûhu'l-emîn beşer sûretine mütemessil olduysa Meryem onu gördü, beşer sandı. Pes Allah'a sığındı Cebrâil'den. Çün Allah'a sığındı Meryem'e gāyet huzûr-ı tâmm hâsıl oldu, Allah ile. Ol huzûr-ı tâmm rûh-ı ma'nevîdir. Nitekim huzûr hâsıl olur salâtta; zirâ ki, ol huzûr-ı tâmm salâta, rûh gibidir. Onun [i]çin derler ki: "Salât yoktur; illâ huzûr-ı kalbledir". Eğer Cebrâil'i Meryem görecek korktuğu hâlde Cebrâil ol vakt nefh etse Îsâ cihâna gelecek, kimse Îsâ'nın yüzüne bakmaya tâkat getir[e]mezdi.

Ol sebebden ötürüdür ki, Cebrâil eyitti: ﴿ **قال انّما رسول ربّك لأهب لك غلاما زكيّا** ﴾ (Meryem, 19/19) [Melek: Ben yalnızca sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin elçisiyim, dedi.]. Meryem çün bu sözü işitti, münbasit olup kalbi ferah oldu. Ondan sonra Cebrâil Îsâ'yı nefh etti Meryem'e. Zîrâ ki, ol nefh emânet idi Cebrâil'de, Meryem'e nakl eyledi. Nitekim peygamberler kelâmullâhı ümmetlerine nakl eylediler.

İmdi Îsâ kelimetullâhtır, rûhullâhtır. Meryem'e nakl eyledi. Pes mevcûdâtın Hakk'a irtibâtı iki türlüdür: Bir ciheti oldur ki: Tertîble ve vâsıtıyla olur; ve bir ciheti oldur ki: Vâsıtasız olur. Muhakkıklar ol vâsıtasız olana "vech-i hâss" derler. Onlarınla Hakk arasında vâsıta yoktur. Nitekim Cebrâil kelime-i Îsâ'yı Hakk'tan vâsıtasız aldı, Meryem'e ilkā' etti. Pes Îsâ'nın sûreti kelime-i ilâhiyye sıfatından oldu sıfat-ı Cebrâil ile. Pes şehvet Meryem'e sirâyet etti ve Îsâ'nın cismi yaratıldı mâ'-i muhakkaktan ki,

Meryem'dendir; ve mâ'-i mütevehhemden ki, Cebrâil'dendir. Onun [i]çin ki, şehvet rûh-ı ma'nevîdir; ve ol rûh-i ma'nevî, muhabbet-i zâtiyyedir. Onun sebebiyle nitekim Hak Teâlâ buyurur: "**فأحببت أن أعرف**" [Bilinmekliğimi arzuladım].

Kaçan ki, irâdetullâh emriyle olduysa Meryem'e Îsâ'ya îcâda getirmeğe, pes Meryem'in gizli şehveti harekete geldi Allah emriyle; ve Rûh'ul-emîn beşer sûretinde Meryem'e mâ' nefh etti ki, buhâra benzerdi. Zîrâ ki, ol nefsde uracak eczâ-yi mâiyye vardır, eczâ-yi hevâ ile karışmıştır. Pes Îsâ'nın cismi terkîb bulmuştur iki sudan: Biri mâ'-i muhakkaktan; ve biri mâ'-i mütevehhemdendir ki, Cebrâil'dendir.

Eğer suâl ederlerse ki: "Îsâ beşer sûretinde zâhir oldu. Onun [i]çin ki, anasından ötürüdür ki beşer sûretindedir; ve yâhûd Cebrâil nefh ettiği vakt beşer sûretinde idi. Zîrâ ki, insânın sûreti eşref-i sûrettir. Ve Îsâ ölüleri **[64a]** diri etti niçin?".

Onun [i]çin ki, rûh ilâhî idi. Pes ihyâ' etmek Allah'ın olurdu. Nitekim nefh etti Îsâ'ya onculayın bi-aynihî nefh etti Cebrâil'e. Pes Îsâ'nın lâhûtu nâsûtu üzerine galebe etti ise ve kuvvet-i rûhânîsi cismâniyyesi üzerine galebe ettiyse ölüleri diri kıldı ve yarasa yarattı. Pes ihyâ' etmek vâki' olur Îsâ'ya hakîkatte ihyâ' eden Îsâ olur vakt ölü ihyâ' etmek vâki' olur Îsâ'ya mecâzda. Eğer Cebrâil Meryem'e beşer sûretinden ayrık sûretle dahi gelse Îsâ ölüleri diri görmezdi. Zîrâ ki; oğlan ekser budur ki, atasına benzer.

Ba'zıları eyitti: "Hakk Teâlâ Îsâ sûretine hulûl etti. Onun [i]çin ki, ihyâ' etti" dediler. Belki hasr ettiler ulûhiyyet-i Hakk'ı sûreti Îseviyyede. Tahkîk budur ki: Hüviyyet-i ilâhiyye zâhir oldu sûret-i Îseviyye mevcûd değildi. Ondan sonra sûret-i Îseviyye oldu ve ihyâ mevcûd olmadı.

Nitekim Cebrâil mütemessil oldu beşer sûretiyle; amma nefh hâsıl olmadı. Ondan sonra nefh hâsıl oldu, pes sûretle nefh arasında fark oldu. Zîrâ ki; vakt olur ki, sûret olur nefh olmadan. Pes nefh sûretten sonra hâsıl olur. Öyle olsa nefh etmek hudûd-ı zâtîden değildir sûrete. Zîrâ ki, sûret ondan mukaddemdir ve onculayın sûret-i Îseviyye dahi hudûd-ı zâtiyyeden değildir hüviyyet-i ilâhiyyeye. Zîrâ ki, hüviyyet-i ilâhiyye mukaddemdir sûretten; ve ihyâ' etmek sûret-i Îseviyyenin zâtından değildir.

Pes ihtilâf vâki' oldu milletler arasında ki, Îsâ kimdir? Şol kim, Îsâ'nın sûret-i beşeriyyesine nazar etti "Meryem'in oğludur" dedi; ve şol kim, insân sûretine mütemessil oldu, ona nazar etti "Cebrâil'dir" dedi; ve şol kim, ihyâ-i mevtâya nazar etti "Allah'tır" dedi. Zîrâ ki, Allah Îsâ'ya "rûhum" dedi, ya'nî hayât ol rûhla olur, dedi; kime nefh olunsa demektir. Pes her birisi kendilerin i'tikādlarınca söz söylediler.

Ammâ sahîh oldur ki: Îsâ (a.s.) kelimetullâhtır, rûhullâhtır ve abdullâhtır ve cemî'-i mevcûdât kelimetu'llâhdır. Zîrâ ki, kelime-i kündendir ve kelime-i kün kelimetullâhtır. Pes Îsâ'yla gayrısı ortasında fark nedir?

Cevâb budur ki: Îsâ kelime-i kavliyyedir, ism-i Mütekellim'den sâdır oldu; ve gayrısı kelime-i vücûdiyyedir ve gayrına kelime ıtlâk etmek mecâzîdir. Ve kelime-i kavliyye nefs-i insânî üzerine vâki' olur ve kelime-i vücûdiyye nefes-i rahmânî üzerine vâki' olur.

Bilmek gerektir ki; kelime müsteâddır zevât-ı enbiyâdan ve dahi ervâh-ı mücerredeye âlem-i ceberûttan. Ammâ **İşrâkîn** ervâh-ı mücerredeye "envâr-ı kāhire" derler. Onun [i]çin ki, enbiyâ' vâsıtadır Hakk'la halk arasında. Kelime gibi ki, vâsıtadır mütekellim ile sâmi' arasında; tâ kim, maânî mütekellimden sâmia îsâl ola.

Sûâl ederler ki: "Peygamberlerin ümmetleri niçin muhtelif oldu? Hal budur ki, hükmü vâhid idi".

Cevâb verirler ki: "Ümmetlerinin isti'dâtları muhtelif idi. Pes peygamberlerin hükmü dahi muhtelif oldu, onların isti'dâtlarına göre. Nitekim bir tabîb-i emrâz-ı muhtelifiyye muâlece eder. Hâl budur ki; tabîb vâhiddir".

Ve ba'zı ârifler bir tarafa dahi gidip eyittiler: "Allah Teâlâ mütekellimdir, kelime-i kün ile. İmdi ol kelime-i kün "muhyî"dir ve "hâlik"tir".

Ve ba'zı ârifler eyitti: "Allah Teâlâ mütekellimdir kelime-i kün ile; muhyî ve hâlık abddır bi-izni'llâhi Teâlâ". Ve ba'zısı mütehayyir oldular işbu işte; zîrâ ki, muharrik bunda zevk **[64b]** yoktur. Bu bir sırrdır ki, ehl-i zevk bilir; ve her kim, ihyâ'-i halk etmeye kādir olmaya onun zevki yoktur.

Ve nakildir ki zâhir ibâretle ki: Îsâ (a.s.) a'lem-i enbiyâdandır, dakāyik-i ulûmî ve dekâyık-i hükmü bildiği [i]çin. İmdi Îsâ'nın "ayn"ı ilmdendir; ve "yâ" lutf-i tenzîldendir; ve "sin"i cevâmi'-i tafdîldendir; ve "elif" ihâtadandır. Öyle olsa "ilm", ıssı şol kişiye derler kim, külliyâtı bilir. Ve "âlim" şol kimesneye derler kim, cüziyyâtı bilir. Bir vechle dahi ilm, ıssı şol kişiye derler kim, zevâhir-i ulumu bile. Ve alîm şol kişiye derler ki, bevâtın-ı ulûmu bile. Nitekim Mûsâ âlim idi ve Hızır alîm idi.

Bilmek gerektir ki; kaçan ki, Meryem gebe oldu, kaçtı bir dereye girdi oturdu. Meryem ol vakt on yaşında idi, gebe olmasıyla doğurması bir sâat içinde oldu. Meryem eyitir: "Hak Teâlâ *Tevrât*'ı ve *İncîl*'i Îsâ'ya atâ' etti, karnımda iken onları tesbîh ederdi, ben işitirdim. Kaçan doğurdum, bana söyledi ben dahi ona söyledim".

Ondan sonra "Yûsuf-i Neccâr" derlerdi bir kişi vardı, geldi Meryem'i ve Îsâ'yı getirdi. Bir mağāra vardı, onda iletti; kırk gün onda oldular; hattâ Meryemin tâhir oldu, ondan sonra Yûsuf-i Neccâr Meryem'i kavmine getirdi ve kavmi gördüler, eyittiler: "Hani bu oğlanın atası?". Meryem Îsâ'ya işâret eyledi ki söyleye, Îsâ eyitti: "انّي عبد الله "[Ben Allah'ın kuluyum.]. Evvel söz ki, Îsâ söyledi, *abdullâh* ve *resûlullâh* idiğine ikrâr eyledi.

Ve Îsâ üç yaşındayken Yahyâ peygamber Îsâ'yı gerçekledi, eyitti: "Kelimetullâh ve rûhullâh" dedi. Ondan sonra Hak Teâlâ Îsâ peygamberi Benî-İsrâil'e da'vete veribdi. Geldi onlara çok kerâmetler gösterdi. Hattâ eyitti: "Ben size balçıktan bir nesne düzeyim, bi-iznillâh diri olsun" dedi. Bunlar inâd eylediler ve eyittiler: "Bize yarasa düz görelim" dediler. Onun [i]çin yarasa istediler ki, canâvarlar içinde acâyib canâvardır. Zîrâ ki, deridir, kandır, kemikleri yoktur; ve uçar kanatları tüysüzdür; ve yavru doğurur geri kalan hayvânlar gibi; ve yumurta eyler kuşlar gibi; ve memesi vardır yavrusu ondan emer; ve güler insân[nın] güldüğü gibi; ve hayz görür avretler gibi.

Kaçan Îsâ yarasayı balçıktan düzdü ve ağzından nefh etti. Ol yarasa diri oldu ve uçtu gitti. Nefh etmek Îsâ'dan ve yaratmak Allah'tan[dır]. Nitekim peygambere nefh etmek Cebrâil'den yaratmak Allah'tandır.

Ve nakildir ki: Süddî eyitir: "Kaçan ki, Hak Teâlâ Îsâ'yı Benî-İsrâil'e veribdi. Îsâ dahi vardı, ol kavmi dîne da'vet etti. Ol kavm Îsâ'yı öldürmek istediler, Îsâ

bunlardan korktu ve gizlendi. Benî İsrâîl arasında ondan sonra çıktı, gitti ve giderken yolda bir cemâate uğradı, balık avlarlardı. [Ve ululuları] Şem'ûn idi bunların arasında bile olurdu. Îsâ (a.s.) bunlara eyitti: "**من انصاري إلي الله** " [Yardımım Allah içindir]".

Ve nakildir ki, *Tefsîr-i Kebîr'*de bu sırrda birkaç ma'nâ vardır: Biri budur ki: Allah Teâlâ'ya kim gider? demektir. Ve biri budur ki: Kim Allah'tan nesne ister? demektir. Ve biri budur ki: Kim Allah'ın dînine yardım eder? Ve biri budur ki: Kim Allah'ın dinini izhâr eder? Bu dördünce vecihte gāyet vardır.

Havâriyyûn eyittiler kim: "**Niçin ensârullâh?**" dediler.

Ve "Havâriyyûn" da birkaç vech vardır: Biri budur ki: Bu yerin adıdır hâlis oldu, ma'nâsı nedir? Ya'nî bunlar Îsâ'yı tasdîk etmekle küfürden hâlis oldular. **[65a]**

Ve bir vech budur ki: "Havâriyyûnun" aslı haverdendir; ve haver katı ağadırlar. Ya'nî bunlar bez ağartıcılar olduğu [i]çin "havâriyyûn" dediler.

Ve bir vech dahi budur ki: Bunların gönülleri küfürle karışmıştı, îmân nûruyla ak oldu demektir.

Ve bir vech budur ki: Havâriyyûn on iki kişiydi Îsâ'ya tâbi' oldular. Bir gün eyittiler: "Yâ Rûhullâh! Hak Teâlâ'dan bize taâm dile". Îsâ elini yere urdu, yerden taâm ve su çıktı. Ol kavm yediler ve içtiler.

Ve ba'zıları eyitir: "Havâriyyûn on kişi idiydi; kimi balıkçılardı ve kimi bez ağartıcılardı; ve kimi bey oğlu idi ve kimi avcılardı. Bunlar eyittiler: ﴿**ربّنا آمنّا بما انزلت و اتبعنا الرّسول فاكتبنا مع الشّاهدين**﴾ (Âl-i İmrân, 3/53) [Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e uyduk. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz.]. Evvel Allah'[a] îmân getirdiler, "Âmennâ billâhi" [Allah'a iman ettik] dediler. Ondan sonra Hak Teâlâ'dan gelen kitâblara îmân getirdiler. Eyittiler: **آمنّا بما انزلت** [İndirdiğine inandık.] dediler. Ondan sonra peygambere îmân getirdiler ve eyittiler: "**واتبعنا الرّسول** " [Peygamber'e uyduk.] dediler. Ondan sonra sevâb ettiler ve eyittiler: "**فاكتبنا مع الشّاهدين** " [Şimdi bizi şahitlerden yaz.]dediler.

İbn Abbâs eyitti: "Havâriyyûn eyitti: "Yâ Rabb[i]! Bizi şâhidînden yaz!" dediği oldur ki şâhidînden murâd Muhammed Mustâfâ'dır (a.s.) ve ümmetleridir. Zîrâ ki, onlar cemî'-i insâna tanıklık vermişlerdir".

Ve bir vech dahi budur ki: İbn Abbâs eyitir: "Şâhidînden murâd enbiyâdır. Zirâ ki, ümmetlerine tanıklık vermişlerdir".

Ve bir vech dahi budur ki: "**فاكتبنا مع الشّاهدين** " [Şimdi bizi şahitlerden yaz.] dedikleri oldur ki; kitâb-ı ebrâra işâret ettiler, semâvâttadır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**كلا انّ الكتاب الأبرار لفي علّيّن**﴾ (Mutaffifîn, 83/18) [Hayır, andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır.].

Bir vech dahi budur ki: Hak Teâlâ eyitir: ﴿**شهد الله انّه لا اله الا هو والملائكة واولوا العلم**﴾ (Âl-i İmrân, 3/18) [Allah, kendisinden başka ilah olmadığına tanıklık etti.Melekler ve ilim sahipleri de tanıklık ettiler.]. Pes Hak Teâlâ âlimleri şâhidînden kıldı. Zirâ ki, kendi adıyla bile zikr etti. Ya'nî Havâriyyûn eyittiler: ﴿ **فاكتبنا مع الشّاهدين** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/53) [Şimdi bizi şahitlerden yaz.] dedikleri oldur ki: "İlâhî! Bizi şunlardan kılgil ki, senin adını onların bile zikr ettin"

Bir vech dahi budur ki: Cebrâil (a.s) şol vakt ki; Muhammed Mustafâ'ya (a.s) suâl etti ki: "İhsân nedir?". Peygamber (a.s) eyitti: **ان نعبد الله كانّك تراه**[476][Allah'ı görüyor gibi kulluk etmendir.] Zîrâ ki, abd ol vakitte makām-ı şühûdda olur ve derece-i istidlâlde kâmil olur; ve dahi istidlâlden terakkî eder makāmı şühûda ve mükaşefeye varır. Ve havâriyyûn onun için ﴿ **فاكتبنا مع الشّاهدين** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/53) [Şimdi bizi şahitlerden yaz.] derler. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitir: ﴿**ومكروا ومكر الله والله خير الماكرين**﴾ (Âl-i İmrân, 3/54) [(Yahudiler) tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.].

Bilmek gerektir ki; "mekr" lügatte gizli fesâda sa'y etmeye derler. İmdi kâfirler Îsâ'ya [mekr] ettiler ki, öldüreler. Hak Teâlâ dahi onlara mekr etti; bu mekr etmekte bir nice vech vardır: Bir vech budur ki: Hak Teâlâ onlara mekr etti; ya'nî Îsâ'yı göğe ref'

[476] **Buhârî,** Kitâbu'l-Îmân, I/18; **Müslim,** Kitâbu'l-Îmân, I/37; **Ebû Dâvûd**, Kitâbu's-Sünne, IV/309; **Tirmîzî**, Kitâbu'l-Îmân, V/6; **İbn Mâce**, Mukaddime, I/24; **Ahmed b. Hanbel**, I/ 51; **Nesâî**, Kitâbu'l-Îmân, VIII/107.

etti; helâk edemediler. Yehûdâ adlı bir bey vardı, Yehûdîlerin beyi idi. Îsâ'yı öldürmek istedi. Öyle olsa Cebrâîl'e Îsâ'dan bir nefes ayrı olmadı. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ وايّدناه بروح القدس ﴾ (Bakara, 2/253) [Ve onu Rûhu'l-Kuds ile güçlendirdik.]. Kaçan ki, Yehûdîler Îsâ'yı tutmak istediler, Cebrâîl Îsâ'yı kaptı göğe iletti. Ol Yehûdîler'den birisi içeri girdi, Hak Teâlâ onu Îsâ'ya benzetti. Ardınca girdiler, Îsâ sandılar; tuttular öldürdüler. Kaçan ki, Îsâ göğe ref' oldu ihtilâf ettiler.

Vehb eyitir: "İsâ öldü, üç sâat yattı. Ondan sonra Hak Teâlâ yine diri gördü göğe ref' oldu". **Muhammed İbn İshâk** eyitir: "Îsâ öldü, yedi sâat yattı **[65b]**, ondan sonra Hak Teâlâ yine diri gördü göğe ref' etti".

Ve bir vech dahi budur ki: Hak Teâlâ Îsâ'yı öldürmedi, göğe çıkardı. Deccâl zamânında yine indirir, Deccâl'i öldürmek [i]çin, ondan sonra ölür" dedi. **Kālellâhu Teâlâ:** ﴿انّ الله اصطفي آدم و نوحا وآل ابراهيم وآل عمران﴾ (Âl-i İmrân, 3/33) [Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.]. Ya'nî Hak Teâlâ Âdem'i beş nesne ile ihtiyâr etti: Biri budur ki: Gāyet ahsen sûrette idi. İkinci budur ki: Hak Teâlâ Âdem'e cemî'-i esmâyı bildirdi âlim ve kâmil kıldı. Üçüncü budur ki: Hak Teâlâ Âdem'e firişte lere secde ettirdi. Dördüncü budur ki: Hak Teâlâ Âdem'i uçmakta sâkin eyledi. Beşinci budur ki: Hak Teâlâ Âdem'i "ebu'l-beşer" kıldı.

Ammâ Hak Teâlâ Nûh'u beş nesneyle ihtiyâr etti: Evvel budur ki: Hak Teâlâ Nûh'u ebü'l-beşer kıldı. Zîrâ ki cemî'-i halkı suyla gark eyledi, Nûh'un zürriyetini helâk eylemedi. İkinci budur ki: Nûh'un ömrünü uzun eyledi. Üçüncü budur ki: Nûh'un duâsını kabûl eyledi. Dördüncü budur ki: Nûh suya gark olmadı. Beşinci budur ki: şerîatı, evvel Nûh ko[y]du. Zîrâ ki, evvelü'l-mürselîn idi.

Ammâ İbrâhîm'i Hak Teâlâ beş nesne ile ihtiyâr etti: Evvel budur ki: Ebü'l-enbiyâ' kıldı; ve İbrâhîm zamânından Muhammed Resûlullâh (a.s.) hazretine gelince İbrâhîm sulbünden bin peygamber getirdi. İkinci budur ki: İbrâhîm'i Nemrûd odundan kurtardı ve odu gülistân eyledi. Üçüncü budur ki: Hak Teâlâ İbrâhîm'i "halîlullâh" kıldı; ve dördüncü budur ki: Hak Teâlâ İbrâhîm'i kelimât ile mübtelâ kıldı. Beşinci budur ki: Hak Teâlâ İbrâhîm'i halka imâm kıldı.

İmdi Hak Teâlâ âl-i İbrâhîm'e ve Âl-i İmrân'a dediği budur ki: Ya'nî bu iki âl, bir nesildir ki, Îsâ peygamber İbrâhîm peygamberin âlidir. Ve Îsâ kızıl benizli ve ak gövdeli idi, uzun saçlı idi, dâim yalın ayak yürürdü, aslâ altın ve gümüş edinmedi ve mücerred idi.

Ve nakildir ki: "Îsâ göğe ref' olacak, yedi gün gökte durdu. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Îsâ! Yine yeryüzüne in, Meryem ile ashâbınla buluş ki, Meryem'in hüznü ve firâkı cemî'-i âlemden sana artıktır". Ondan sonra Hak Teâlâ Îsâ'ya kuşlar kanadı gibi kanatlar verdi ve nûrdan hil'at giydirdi. Çün Îsâ yeryüzüne indi, Meryem'le ve ashâbıyla buluştu, yedi gün yerde durdu yine uçtu, göğe gitti (a.s.)".

***Kūtü'l-Kulûb'*da eyitir:** "Kaçan ki, Îsâ yere indi Yahyâ peygamberle bir yerde buluştular. Îsâ ferah idi, Yahyâ gamgîn idi. Yahyâ eyitti: 'Yâ Îsâ! Pes Tanrı'nın mekrinden emîn oldun olur mu?'. Îsâ eyitti: 'Yâ Yahyâ! Sen Tanrı'nın rahmetinden ümîdin[i] kesdin olur mu?' dedi. Hak Teâlâ eyitti: 'İkiniz dahi iyi söylersi[ni]z. Ammâ ahseneniz oldur ki, Allah'ın keremi ve lütfu çoktur diye gökçek zann eyleye".

Fasl-ı fî Mâ Yektubu fi'l- *İncîl*

Sâhib-i Keşşâf eyitti: "*Tevrât*'ta ahkâm vardır; ammâ *İncîl'*in ekseri mev'iza ve nesâyih idi". *Tefsîr-i Kebîr*'de eyitir: "Hak Teâlâ *İncîl'*de buyurur: ﴿**بسمالاها رحمانا رحيما**﴾ [Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adı ile...] Ondan sonra beş nesne buyurur: Biri budur ki: Eğer duâ' edersen kabûl ederim. İkinci budur ki: Eğer verdiğim ni'metlere şükr edersen ziyâde eylerim. Üçüncü budur ki: Eğer sadaka vermekle bana yakîn olursan ben dahi rahmetimle sana yakîn olurum. Beşinci budur ki: Eğer i'tikādla bana tevekkül edersen bende [da]hi cemî' halde sana yardım ederim".

Mukātil eyitti: "*İncîl*'de buldum ki, Hak Teâlâ eyitti: **[66a]** "Yâ Îsâ! Ulemâya ta'zîm ve izzet eyle! Ve onların kadrini bil ki, peygamberlerden ve mürsellerden sonra ulemâdan efdal kimse yaratmadım ve ulemânın fazlı cemî'-i halk üzerine, benim fazlım gibidir cemî'-i mevcûdât üzerine" dedi.

Kuşeyrî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "*İncîl*'in âhirinde yazılıbdır ki: " **لا إله إلاالله الملك الحق المبين** " [el-Hakk, el-Melik, el-Mübîn olan Allah'tan başka ilâh

yoktur.]. Îsâ eyitti (a.s.): 'Yâ Remz! Âlemin şol taşa benzer ki, bir suyun yoluna dura. Ol suyu ne kendi içer, ne de kor ki halkı içeler. Ve dahi şol zinâ etmiş avrete benzer ki, uğrulayın zînâ eyledi; ammâ gebe olub âşikâre oldu. Ve bir gün Havâriyyûn eyittiler: 'Yâ Îsâ! Yeryüzünde sana benzer kimse var mıdır?'. Îsâ eyitti: 'Neam, vardır. Şol kim, sözü zikr ola; ve samtı fikr ola; ve nazarı ibret ola. Ol dahi bencileyindir' ve Îsâ eyitti: 'İbâdet on bölüktür; dokuzu halktan kaçmaktır ve biri bâtıldan epsem olmaktır".

Ka'bu'l-Ahbâr eyitti: "Havâriyyûn eyittiler: "Yâ Rûhullâh! Bizden sonra bir ümmet dahi gelir mi?". Eyitti: "Ahmed ümmeti gelir" dedi ki: "Ulemâ' ve hükemâdır ke-ennehû her biri ilm içinde bir peygamber gibidir" dedi. Muhammed'in adı Ahmed dedi. Eğer ki, ayrık peygamberler dahi hamd ederlerdi; Muhammed Mustafâ onlardan ziyâde hamd ederdi, ol sebebden Ahmed" dedi.

Hadîs-i Ref' -i Îsâ ile's-Semâ'

﴿ قال الله تعالي ﴿ومكروا و مكرالله والله خير الماكرين﴾ (Âl-i İmrân, 3/54) [(Yahudiler) tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah tuzak kuraların en hayırlısıdır.]. Ya'nî, Yahûdîler mekr eylediler ve eyittiler: "Îsâ ölüleri diriltti ve gayrı nesne kim, işledi hep sihirdir".

Îsâ çün bu sözleri işitti, onlara la'net eyledi ve eyitti: "Yâ Rabb! Bunları maymun ve hınzîr eyle". Hak Teâlâ dahi öyle eyledi ve Yahûdîler Îsâ'nın sözünü ve işini pâdişâhlarına bildirdiler. Ol pâdişâh Îsâ peygamberi öldürmek istedi. Pes Yahûdîler bir yere cem' oldular, Îsâ Kudüs'te idi, üzerine girdiler. İsâ bunları gördü, kaçtı; Tûr-i Sînâ'da mescide girdi. Derhâl Cebrâil geldi, Îsâ peygamberi kaptı ikinci göğe çıkardı. Ol Yehûdiler'in birisi Îsâ'nın ardınca girdi adı Eşyû' idi ve yâhûd Tatyûs [/Tatyos] idi.

Hak Teâlâ ol Eşyû'nun sûretini Îsâ'nın sûretine döndürdü. Ol kişi Îsâ peygamberi bulmadı, yine çıktı gördüler Îsâ peygamberi sandılar tuttular öldürdüler. Ondan sonra eyittiler: "Bu kişinin sûreti Îsâ sûretine benzer ve gövdesi Eşyû'a benzer" dediler ve bunların arasında cenk vâki' oldu; hayli cemâat birbirini öldürdüler.

Kaçan ki, Îsâ göğe ref' oldu, ol kavm üç bölük oldular: Birinin adı "Nastûriyye"dir; ve bir bölüğünün adı "Ya'kūbiyye"dir; ve birinin adı "Milkâiyye"dir.

Nastûriyye eyitti: "Îsâ Tanrının oğludur". Ya'kūbiyye eyitti: "Îsâ Allah'tır. Gökten indi, Meryem'in rahmine girdi; ondan sonra yeryüzüne çıktı". Milkâiyye eyitti: "Tanrı üçtür: Îsâ'dır ve Meryem'dir ve Allah'tır" dedi. Hak Teâlâ bunların sözlerini bâtıl etti ve buyurdu kim: ﴿ **ذلك عيسى ابن مريم قول الحقّ الذى فيه يمترون** ﴾ (Meryem, 19/34) [İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu Îsâ –hak söz olarak- budur.]. ﴿ **وما من اله الا اله واحد** ﴾ (Mâide, 5/73) [Halbuki bir tek Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur.].

Ve nakildir ki: Îsâ peygamber (a.s.) ol vakit ki, göğe gitti, otuz üç yaşında idi. Âhir zamânda Deccâl'i öldürmek [i]çin yine Dımeşk'e iner. Deccâl'i Kudüs katında Laden kapısında bulur; harbe ile ura, öldüre; kanı mağribe değin aka. Ve Deccâl'in çıkması Mehdî'den sonra ola.

Hak Teâlâ Muhammed ümmetine ikrâm etmek [i]çin Îsâ âleme pâdişâh ola **[66b]** ve Mehdî halka imâm olur Ondan sonra Îsâ peygamber Mekke'ye gele. Ondan sonra[ki] gün Mağrib'den dağa ve dâbbetü'l-arza çıkar. Ondan sonra Medîne'ye gele Mağrib'den bir kız ala. Ondan sonra kızları dağa kırk yelden Îsâ dahi ala. Hak Teâlâ'dan diledi kim: Muhammed ümmetinden ola. Hak Teâlâ duâsın[ı] kabûl eyledi.

Bilmek gerektir ki; çünki, Cebrâil'i Hak Teâlâ Îsâ'ya gönderdi beşer sûretinde ve ona rûh urdu. Pes gerektir ki, Îsâ'nın ömrü uzun ola; ve mekânı gök ola; ve ölüleri dirilticiler ola; ve nereye basarsa diri ola".

Ebul'Leys eyitti: "Mûsâ peygamberden İsâ peygambere gelince bin yıl oldu ve *Tevrât*'ta eyitti: "Îsâ peygamber Medîne'de fevt ola, Ömer yanında bir yerde defn eyleyeler. (a.s.). Ve Meryem dahi Îsâ göğe ref ' olduğundan sonra altı ay diri oldu, ol dahi dünyâdan nakl eyledi".

Ey tâlib-i sırr! Kaçan kim, kemâlât-ı ilâhiyye tamâm olduysa hakîkat-i insâniyyede ondan sonra sûret-i kevniyyede. Pes emr-i ilâhî bunu iktizâ' etti ki, bunlardan sonra bir peygamber geldi. Kim, cemî'-i kemâlâtı câmi' ola ve resûl olup mecâmi'-i âyâtı müstecmi' ola. Ki, Muhammed Mustâfâ'dır (a.s.), habîbullâhtır, âlem-i sûrette ve maanîde câmi'dir cemî'-i merâtib-i cem'ân ve tafsîlen.

Nitekim ekrem-i halktır niseb yönünden; ve hakāyık-ı insâniyyenin eşrefidir; ve dekāyık-ı îmâniyyenin mecma'ıdır; ve tecelliyât-ı insâniyyenin suveridir. Ve kün cesedinin rûhudur ve hayât dârının aynıdır. Ve mütehakkıktır a'lâ'-i ubûdiyyet ile ve mütehalliktir esrâr-ı rubûbiyyet ile ve hakîkatu'l-hakāyıktır ve aynu'l-hakāyıktır.

Eğer suâl eyleseler ki: "Enbiyâ' Hakk'ı müşâhede eyledilerdi, cemî'-i merâtibde. Öyle olsa halkı Hakk'a nice da'vet edebilirlerdi?".

[Cevâb] budur ki: Hak Teâlâ kendiyle enbiyâ' ortasında hicâb-i nûrânî [koydu] ol hicâblar sebebi ile. Halkı Hakk'a da'vet edebilirlerdi.

Ba'zıları eyitir: "Hak Teâlâ âlem-i ervâhta enbiyâya vasiyyet eyledi ki: "Hakk'ı halkta müşâhede eyleyeler ve halkı dahi Hakk'ta müşâhede eyleyeler". Şöyle bilgil ki, enbiyâ' sırrlarına ve hâllerine ve ma'rifetlerine ve amellerine ve müşâhedelerine kimse muttali' olmaz illâ Allah Teâlâ muttali' olur (azze sultânuhû.)"

Bilmek gerektir ki; şimdiden sonra maârifi ve dakāyıkı tetmîm etmeye şerâyi'i ve hakāyıkı tekmîl etmeye ve Hazret-i Resûlün fezâilin[i] beyân eylemeye meşgūl olur inşâ'-Allâh.

FASS-I HİKMET-İ FERDİYYE FÎ KELİME-İ MUHAMMEDİYYE

Bilmek gerektir ki; makāsıd-ı ahadiyyet, merâsıd-ı evhadiyyet-i muhammediyye mevkūftur. Mebâdî-i irfâna ki, gāyeti fevh'ul-vecdândır. Ve dahi şol mukaddimâta kim nihâyeti bevhu'l-vicdândır.

Mebâdînin evveli oldur ki: Müteayyin iken gaybu'l-hüviyyetten vahdet-i zâtiyyedir ki ahadiyyetin ve vahdâniyyetin nisbeti ona a'lâ's-sevâdır. Pes tecellî-i sânî Âdem'in toprağını tahmîr etmeyi iktizâ' [etti]. Ondan sonra nefh etti. Pes Âdem'in sûreti asl[ı] ve menşe'i olduğu i'tibârla cemî'-i kemâlâtı câmi' oldu. Nitekim hakîkatü'l-hakāyık ki, "hakîkiyye-i muhammed"dir asl ve menşe' olduğu i'tibârla ki câmi'dir, cemî'-i hakāyıkı ve ervâhı.

Pes Muhammed'in vücûdu müteayyin oldu, hazret-i tecellî-i evvelden bir latîf ve mu'tedil gıdâ' sûretinde Abdullâh ve Âmine Hâtûn ol gıdâyı yediler ve muhabbet-i asliyyenin eseri ikisinde bile şehvet sûretinde zâhir oldu ve ictimâ' sahîh oldu; **[67a]** ve nutfe karâr buldu ve cism sûret oldu; ve rûh-ı a'zâm geldi. Ondan sonra Muhammed Mustafâ (a.s.) âleme geldi. Çün cihâna geldi, nûru şarkı ve garbı münevver etti.

İmdi kaçan ki, kemâlât-ı ilâhiyye tamâm olduysa hakîkat-i insâniyyede; ondan sonra maânî gaybiyyetiyle ve suver-i kevniyye ile merâtib-i enbiyâda; ondan sonra emr-i ilâhî ve sırr-ı sübhânî bunu iktizâ' etti ki; bunlardan sonra bir peygamber gele kim, câmî' ola cemî'-i merâtib ile cem'an ve tafsîlen; sûreten ve ma'nen.

Nitekim câmi'dir ilm[iy]le ve aynıyla ve hakîkati i'tibârıyla ki, hakîkatü'l-hakāyıktır. Nitekim peygamber idi âlem-i mülkte; onculayın peygamberdi âlem-i melekûtta ve ceberûtta.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur:**كنت نبياً و آدم بين الماءِ و الطين** [Âdem toprakla su arasındayken, ben nebî idim.][477]. Ya'nî ilmullâh ile Âdem cisminin arasındayken ben peygamberlik ederdim dediği oldur ki: Zâhirde ve bâtında peygamberlik benimdir, dedi.

[477] **Keşfu'l-hafâ**, II/191; Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 163.

Kaçan ki, emr-i Îsâ tamâm olduysa beş yüz elli beş yıldan sonra Hazret-i Resûl cihâna geldi, beşer hil'atin[i] giydi; hâtemü'n-nebiyyîn ve seyyidü'l-mürselîn olup ve risâlet tâcın[ı] başına ko[y]du ve delâlet kürsüsüne oturdu, halkı Hazret-i Allah['a] delâlet eyledi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **قد جاءكم من الله نور وكتاب مبين** ﴾ (Mâide, 5/15) [Gerçekten size Allah'tan bir nûr, apaçık bir kitap geldi.].

İmdi ol nûrdan murâd: Muhammed Mustafâ'dır; sırrullâh'ul-ekberdir; ve nûr'ul-envârdır; ve arabiyyü'l-lisândır; kitâbu'l-beyândır; burhândır makāmında; ve sultândır âlemînde; ve tavsîfâttan ekremdir; ta'rîfâttan a'zâmdır.

Şeyh (rahimehû) eyitti: "Hikmet-i ferdiyye Muhammed'e mahsûs oldu, niçin?" Onun [i]çin ki: İşbu nev'-i insâniyyenin efdalidir. Zîrâ ki, emr[e] onunla başlandı ve yine onunla hatm oldu. Ondan sonra nişân-ı unsuriyyesiyle hâtemü'n-nebiyyîn oldu.

Bir vechle dahi hikmet-i ferdiyye Muhammed'e mahsûs oldu, niçin? Cem'iyyet-i ilâhiyye makāmında ferd idi. Ondan yukarı makām yoktur; illâ mertebe-i ahadiyyet-i zât vardır. Ancak onun [i]çin ki, ismullâhın mazharıdır ve efrâd-ı sülüsenin evvelidir. Ve ol efrâd-ı sülüsenin biri, zât-ı ahadiyyettir; ve biri, mertebe-i ilâhiyyedir; ve biri, hakîkat-i rûhâniyye-i muhammediyyedir ki, müsemmâdır akl-ı evvel ile".

Nitekim ehl-i nazar eyitir: "Evveliniz kim bilinir akl-ı evvel bilinir" ve Peygamber (a.s.) eyitti: " **حبِّب اليَ من دنياكم ثلث النساء و الطيب و جعلت قرة العين في الصلوة** "[478] [Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi: Kadınlar, güzel koku ve gözümün nûru olan namaz.]. Onun [i]çin ki, Hazret-i Resûl'ün hakîkati teslîsden hâsıl oldu. Evvel nesne kim, ferdiyyet onunla hâsıl oldu. Onun ayn-ı sâbitesi oldu sûret-i ilmiyyede; ve rûh-ı mukaddesiyle hâricde. Onun [i]çin ki ferdiyyet ve zevciyyet ki hâsıl olur, a'dâd olur ve a'dâd fevku'l-vâhid olur. Nitekim ilm-i hesâbda ma'lûmdur ki; aded rûhtur yâ ferddir vâhidden gelir. Pes Peygamber (a.s.) ol delîl oldu Rabbine. Zirâ ki, cevâmi'-i kelîm ile geldi. Cevâmi'-i kelîm hakāyık-ı ilâhiyyenin ümmehâtıdır. İmdi işbu delîl ki, rûh-ı

[478] **Nesâî,** Sünen: 7/61, Işretü'n-Nisâ': 1; Sehâvî, **Makasıd**, 180; İbnü'd-Deybâ', **Temyîz**, 76; Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ'**: 1/405; **Ahmed b. Hanbel**, III/128, 199, 285; el-Münâvî, **Feyzü'l-kadir**, III/370; Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 186.

muhammedîdir, kendi nefsine delîldir ve hakîkatte. Zîrâ ki, kendi[si]yle Rabbi arasında imtiyâzda fark yoktur; illâ i'tibârla ve taayyün iledir.

Bilmek gerektir ki; Hazret-i Resûl evvel nisâyı ibtidâ' etti, niçin? Onun [i]çin ki: Mir'ât-ı racülden cezâ'dır, asıl yaratılmakta. Pes insân kendi nefsini bilmek mukaddemdir Rabbini bilmektir.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: **"من عرف نفسه فقد عرف ربه"**[479] [Nefsini bilen, Rabbini bilir.]. Bunda iki vech mümkindir: Biri budur ki: Hakîkat-i nefsini bilmek mümkin değildir. Zîrâ ki, nefsin **[67b]** hakîkati zât-i ilâhiyyenin hakîkatine âid olur. Hakk'tan gayrı kimse onu bilmez. İkinci budur ki: Hakîkat-i nefsini bilmek mümkindir, ahvâli i'tibârıyla. Nitekim ârifler ma'rifet i'tibârıyla nefs ederler ahvâli ve ma'rifet-i rabb ederler esma' ve sıfât i'tibârıyla.

Bilmek gerektir ki; nisâ'en bi-i'tibâr hakîkat-i ayn-ı ricâldir; ve bi-i'tibâr taayyün-i ayndır. Kaçan kim, racülden hâsıl olduysa cüz' gibi oldu racüle. Ve Hak Teâlâ eyitir: ﴿ **ونفخت من روحي** ﴾ (Hicr, 15/29). [Ona ruhumdan üfledim.]. Ya'nî delâlet etmektir Âdem'in nisbetini Rabb'e. Ya'nî cezâ'-i külle ve aslı fer'a nisbet etmek gibidir.

Pes irtibât hâsıl oldu iki taraftan bunların her birisi min vech-i muhibb oldu ve Hak Teâlâ kendini vasf etti eşedd-i şevkle müştâkların likā'sına. Nitekim Mûsâ'ya ve Dâvud'a eyitti: "**يا داود الاطال شوق الأبرار الى لقاىء وانا اشدَ شوقا إليهم**" [Yâ Dâvûd! Ancak ebrarların şevki likāma uzun sürer ve Benim onlara şevkim daha şiddetlidir.].

Bunda likā'dan murâd: Likā-i hâssdır; zîrâ ki, kendi kendine müştâk olmaktır; muhibb-i müştâk sûretinde; ve her müştâkın şevki mahbûbda ilmine ve idrâkine göre olur. Ve Hak Teâlâ ilm-i zâtiyyenin menba'ıdır. Nitekim Resûlullâh likā-ı hâssda eyitti: "**انَ احدكم لن يرى ربه حتى يموت**" [480][Sizden biriniz Rabbini ölmeden görmez.].

Ve mevt emr-i hâssdır ve mülâkāt olmak mertebedir. Onun üzerine pes likā' emr-i hâss oldu. Tahkîki bunun budur ki: Hüviyyet-i ilâhiyye zâhirdir abd sûretinde ve

[479] Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 152; a.mlf., **el-Hâvî li'l-fetâvâ**, II/412; Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ'**, II/362; Ali el-Kârî, **Esrâru'l-merfûa**, 351; Zebîdî, **İthâfu's-sâde**, I/453.

[480] Kaynak bulunamadı.

müştâk olmaktır mevte; tâ kim ol mevt makām-ı cem'a ulaştıra ve mezâyık-ı imkândan hâlis eyleye. Bunlar olmaz; illâ mevtle olur. Onun [i]çin ki, mülâkāt olmak kul ile Tanrı arasında mevkūftur mevte. Pes Hak Teâlâ kullarıyla mülâkāt olmak ister. Onun [i]çin onun mevtine müştâk olur.

Ve mevt dahi iki kısımdır: Biri irâdîdir; ve biri tabîîdir. Ol kim, âriflere hâsıl olur, irâdîdir mûcibdir likā-i Hakk'ı bi-hasebi tecelliyât-ı isti'dâdâtlarına göre. Ve âbidler ve zâhidler bunların isti'dâtlarının kuvveti yoktur. Menâzil ve makāmât kat' etmek ile bunlara likā' hâsıl olmaz; hattâ mevt-i tabîî olmayınca ve onlara naîm-i uhreviyyet keşf olur ve Hak Teâlâ onlara tecellî eyler i'tikādlarının sûretleri üzerine.

Ammâ mahcûblar onlardır ki, Hak Teâlâ onların gönüllerine mühr urdu. Hak Teâlâ onlara nazar eylemez kıyâmet gününde ve müştâk dahi olmaz. Nitekim buyurur: ﴿ومن كان فى هذه اعمى فهو فى الأخرة اعمى واضلّ سبيلا﴾ (İsrâ', 17/72) [Bu dünyada kör olan ahirette de gördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.]. Ve Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, Allah'ın likāsını sevse, Hak Teâlâ onun likâsını sever; her kim, Allah'ın likāsını kerîh görse, Hak Teâlâ dahi onun likāsını kerîh görür". Pes mü'minin hicâbı gitmez; illâ mevtle ve şevk-i nârî dahi sâkin olmaz; illâ visâl-i suyla.

Bilmek gerektir ki, rûh latîfe-i efsâniyye-i mücerrededir . Ve etibbâ' katında rûh buhâr ve latîftir; mütevellid olur kalbden; ve kābildir hayâtın ve hissin kuvvetine. Ve hükemâ' fark eylemez rûhla kalb ortasında. Ki, ona "nefs-i nâtıka" derler ve nefs cevher-i buhâr-ı latîftir ve hayâtın ve hissin ve hareketin ve irâdetin kuvvetini götürücüdür. Ve hükemâ' ona, "rûh-i hayvâniyye" derler ve nefs bedenle kalb ortasında vâsıtadır âlem-i ervâhın şarkından değil; ve âlem-i ecsâmın garbından değil; ve insân-ı kâmil nefsinin rûhullahtır ki, zâhirini tertîb eder; ve nefsin zâtı zâhir oldu sûret-i rûhâniyyede.

Bilmek gerektir ki, ricâl hubb-i nisâyı muktezîdir. Eğerçi ki, bir vechle dahi **[68a]** racül mahbûbdur ve ma'şûktur nisâya. Pes âşıklık ve ma'şûkluk ikisinde bile cem' oldu ve irtibât hâsıl oldu ricâl ile nisâ' arasında min-vechi ayndır racülle; ve min-vechi gayrdır taayyünde. Pes muhabbet seyr etti, her birisi âşık oldu min-vech; ve

ma'şûk oldu min-vech. Nitekim Hak Teâlâ muhibbdir min-vech ve mahbûbdur min-vech.

Öyle olsa muhabbet râbıta oldu Hakk'la halk arasında. Zîrâ ki, insânın hakîkati ve sûreti mahlûktur Rahmân'ın sûreti üzerine. Nitekim nişân zâhirdir, racül sûretinde ve racül dahi zâhirdir Rahmân sûretinde ki, arşullâhtır. Pes Muhammed rahmet oldu âlemlere ve ism-i Rahmân'ın mazharı arştır. Pes rûh-ı Muhammed mazhar-ı Rahmân'dır ve Rahmân müstevlî oldu Muhammed'in kalbinde. Kaçan kim, arş-ı cismânî muhît olduysa cemî'-i mevcûdâtı arş-ı rûhânî dahi ki, Muhammed'in kalbidir, câmî'dir cemî'-i hakāyık-ı rûhâniyyeyi ve cismâniyyeyi.

Bilmek gerektir ki; Peygamber (a.s.) atyebi't-tayyibîn idi ve Âişe atyebi't-tayyibât idi. İnsân şol i'tibârla ki, tayyibdir. Aslâ onda habâis yoktur ki, belki küllîsi atyeb-i tayyib-i zâtla[dır]. Onun [i]çin ki, kudret eliyle mahlûklardır. Şekk yoktur ki; ekmel-i efrâd-ı insân onlardır ki, nebîlerdir; ve ekmel-i nisâ' ki, vardır onların avretleridir.

Ve insân iki sûret üzerinedir: Biri sûret-i Hakk'tır ki, esmâ' ve sıfâttır; ve biri sûret-i halktır vallahu a'lem bi-hakāyıkıh [Allah, onun hakîkatlerini en iyi bilendir.] Peygamber (a.s.):" **جعلت قرّة عينى في الصلاة**"[481] [Namaz gözümün nûru kılındı.]. Onun [i]çin ki, namâzda müşâhede vardır. Zîrâ ki, namâz münâcâttır Hakk'la abd ortasında. Nitekim Hakk Teâlâ buyurur: ﴿ **فذكرني أذكركم** ﴾ (Bakara, 2/152) [Beni anın ki, ben de sizi anayım!] . **و من ذكر الحقّ جالس الحق و جالسه الحق**. [Hakk'ı ayaktayken zikredenle Hakk ayakta beraber olur.]

Ve Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **و أنا جليس من ذكرني** ﴾ [Beni zikredenle beraber otururum]. Kaçan bir kimse ki; bir kişiyle otursa ol zü'l-basar gerektir ki, kiminle oturur onu görür. Pes namâz müşâhede ve rü'yet oldu. Ya'nî namâz kılana şühûd-ı rûhî hâsıl oldu ki, rü'yet-i gaybiyyedir a'yân-ı mevcûdâtın mevâdında. Pes namâz kılan kişi Hakk'ı münâcât ettiği vaktin kıblesinde tahayyül eylesin ve kulağıyla işite şunu ki:

---

[481] **Nesâî,** Sünen: 7/61, Işretü'n-Nisâ': 1; Sehâvî, **Makasıd**, 180; İbnü'd-Deybâ', **Temyîz**, 76; Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ'**: 1/405; **Ahmed b. Hanbel**, III/128, 199, 285; el-Münâvî, **Feyzü'l-kadir**, III/370; Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 186.

Hakk'tan ona vârid olur vâridât-ı rûhâniyyeden ve maânî-i gaybiyyeden; ve eğer namâz kılan kişi imâm olacak olursa firiştehleriyle cemâat olurlar; ve eğer yalnız dahi kılsa yine cemâatla namâz kılar. Zîrâ ki, firişteler bile kılarlar cemâat olurlar. Ve peygamberlerin rütbesi namâzda hâsıl olur. Onun için ki, imâmlar mertebelerinden bir mertebedir. Kaçan imâmlar Allah için kulluk eylese hîç dünyâ ve âhiret garazı olmasa peygamberlerin mertebelerinden bir mertebedir ve niyâbettir Allah Teâlâ'dan.

Kaçan kim, **سمع الله لمن حمده** [Allah, kendisine hamd edeni işitir.] dese ondan haber verdi ki: Hak Teâlâ işitir, demektir. Pes firiştehler ve mü'minler **ربّنا لك الحمد** [Rabbimiz, hamd senin içindir.] derler. Eğer Hak Teâlâ kul dilinden **سمع الله لمن حمده** [Allah, kendisine hamd edeni işitir.] diyecek olursa namâzın mertebesine nazar eyler ve sana dahi nazar eyler namâzla musâhib olmağın[la] Allah Teâlâ'ya vâsıl olunur.

İmdi kim ki, rü'yet mertebesine erişmese onun gözlerinin nûru yoktur. Zîrâ ki, görmedi kime münâcât eder! ve dahi iştmedi şunu ki, vâridât-ı gaybiyyeden ona gelirdi. Öyle olsa" **القي السمع و هو شهيد** " den [Söyleneni işitir ve şâhid olur.] olmadı. Namâzın ednâ mertebesi huzûrdur Rabb'la.

Nitekim Peygamber (a .s.) buyurur: "**لا صلاة إلاّ بحضور القلب**"[482] [Namaz ancak huzûr-i kalb ile olur.]. Ve her kim, Rabbini namâzda şuhûd-ı rûhânîyle görmese; yâhûd iyân-ı kalble müşâhede eylemese; yâhûd âlem-i misâlde görmese ol kişi kelâm-ı mutlakı işitmedi ne vâsıtayla **[68b]** ve ne vâsıtasız.

Peygamber (a.s.) Cebrâil ona ihsândan sorunca eyitti: **أن تعبد الله كأنّك تراه فإن**[483] **لم تكن تراه فإنّه يراك** [Görüyormuş gibi Allah'a ibâdet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O, seni görmektedir]. Ve Hak Teâlâ eyitti: ﴿**انّ الصّلاة تنهى عن الفحشاء المنكر**﴾ (Ankebût, 29/45) [Muhakkak ki, namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar.].

Ba'zıları eyitir: "Fahşâ'dan murâd: Zînâdır; ve münkerden murâd: Şirktir". Ba'zıları eyitir: "Fahşâ'dan murâd: Menhîlerde[dir]; ve münkerden murâd: Eammdır.

---

[482] Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, XXI/ 113.

[483] **Buhârî,** Kitâbu'l-Îmân, I/18; **Müslim,** Kitâbu'l-Îmân, I/37; **Ebû Dâvûd**, Kitâbu's-Sünne, IV/309; **Tirmîzî**, Kitâbu'l-Îmân, V/6; **İbn Mâce**, Mukaddime, I/24; **Ahmed b. Hanbel**, I/ 51; **Nesâî**, Kitâbu'l-Îmân, VIII/107.

namâzda ola ve gayrı yerde ola". Ya'nî bu sözün beyânı budur ki: Kaçan bir kişi namâzda Kur'ân okumay[l]a ve zikre meşgūl olsa zarûrî fahşâ'dan ve münkerden nehy eyler, demektir.

Ve yine Hak Teâlâ eyitti: ﴿ ولذكر الله الأكبر ﴾ (Ankebût, 29/45) [Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür.]. Ya'nî zikrullâh dünyâdan ve cennetten uludur. Ve hakîkat erenleri eyitirler ki: "Ya'nî zikr şoldur ki, Allah'tan olur kulunu sevdiği vakitte".

İmdi anmak iki vechledir: Biri budur ki: Kul Hakk'ı zikr ede; ve biri budur ki: Hak kulunu zikr ede. Onun [i]çin ki, kul[un] Rabbini zikr etmesi Rabb[in] kulunu zikr etmesinden sonradır. Ve musallî oldur ki: Hakk'a ra'cî ola Halkın inâyetinden oldu.

İmdi bu nazar olmaz; illâ mahbûbu müşâhede ve tecellî kula Hakk'tan ola. Pes müşâhede etmekle olur ve muhabbet ayn-ı mahbûbdur istikrârda. Bundan ötürüdür ki, namâzda gayra iltifât etmekten men' olundu; çün bunlar ma'lûm oldu.

Ammâ zâhir ibâretle budur ki: Bilmek gerektir ki; Hak Teâlâ enbiyânın binâsın[ı] Resûlullâh Muhammed ile başladı ve âhirini onunla hatm eyledi. Ve kitâb-ı muhkemi onun üzerine inzâl eyledi ve cemî'-i ahkâm-ı onda beyân etti; ve onun sıfâtların[ı] *Tevrât*'ta ve *Zebûr*'da ve *İncîl*'de ve *Kur'ân*'da beyân eyledi. Ve onu kâmil eyledi livâu'l-hamd ile makām-ı a'lâda; ve Hak Teâlâ cemî'-i mevcûdâtı yaratmazdan önden onu yarattı; ve Âdem'in cânından üç yüz yirmi dört bin yıl evvel yarattı.

Ve Hak Teâlâ halkı namâzda buyurdu Ahmed'in sûreti üzerine: Namâzın kıyâmı "elif"e benzer; ve rukû'u "hâ"ya benzer; ve secdesi "mim"e benzer; ve tahiyyata oturması "dâl"e benzer. Ve ondan sonra Hak Teâlâ Muhammed'in nûrundan bir cevher yarattı ve ol cevhere nazar eyledi; eridi su oldu ve ol su hareket eyleyip bin yıl mevc urdu, karâr eylemedi. Ondan sonra Hak Teâlâ Muhammed'in nûrunu on bölük eyledi: Birinden arşı yarattı; ve birinden kalemi yarattı; ve birinden levhi yarattı; ve birinden kürsî[yi] yarattı; ve birinden şemsi yarattı; ve birinden kameri yarattı; ve birinden kevâkib-i sâbitâtı yarattı; ve birinden kevâkib-i seyyârâtı yarattı; ve birinden mü'minlerin nûrun[u] yarattı; onuncudan Muhammed Mustafâ'nın (a.s.) cismini yarattı.

Ehl-i tefsîr eyitti: "Bir gün Cebrâil geldi, peygamberi aldı bir halvet yere iletti; göğsünü yardı içinden yüreğinden kanını çıkardı ve eyitti: 'Bunlar şeytânın hazzıdır'. Ondan sonra uçmaktan bir altın tas getirdi, içinde îmân ve hikmet dopdolu idi, gönlünü onunla doldurdu ve zemzem suy[uy]la göğsünü ve karnını yuğdu yine döktü. Enes eyitti: "İğne yerinin eserini peygamberin göğsünde gördüm" dedi.

Muhammed Mustafâ (a.s.) cihâna geldi; gökler ehli ve uçmak ehli geldiler nûrdan tabaklar ile, Muhammed'in üzerine [nûr] saçtılar. Ondan sonra Kisrâ pâdişâhın tâkı iki pâre oldu, yıkıldı; ve Mecûsîlerin odları söndü. Ve gölgesi yoktu; zira ki, baştan ayağa varınca nûr idi; ve başı üzerinde bir pâre bulut gölge ederdi; ve bir kere bakışta maşrıkı ve mağribi görürdü; ve aya işâret eyledi gökten inip iki pâre olup geri bütün olup îmân getirdi; ve parmaklarından çeşmeler aktı. Ve kulağıyla Hak Teâlâ'nın **[69a]** sözünü bilâ-vâsıta işitirdi Cebrâil gelmezden önden; ve burnuyla cennâtın tayyibâtını bilirdi; ve elini neye sunsa ererdi; ve ayağıyla mi'râc gecesinde cemî'-i âlemi tayy etti; ve kalbi ne yere ererse kalıbı onda bulunurdu; ve ağulu pişmiş kuzu ona söyledi.

Ve hükm içinde kimseye meyl eylemedi; ve fakrla fahr ederdi; meskenettten aba giyerdi ve arpa ekmeğin [/etmek] yerdi; ve ehl-i dünyâyı sevmezdi; ve dervîşleri gāyet severdi; ve bayları malı için ağırlamadı; ve dervîşleri fakr için horlamadı. Ve zâtı halîm idi; ve kalbi selîm idi; lütfu ve belâgatı ve fesâhatı ve sabrı rızâsı kemâlde idi.

Hâsıl-ı kelâm cemî'-i kemâlâtla mevsûf idi; hattâ kırk yaşına erdi. Ondan sonra envâ' [i]le mû'cizât gösterdi. Bir gün Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Cebrâil! Vahyin ve emrin ve nehyin vakti geldi, Muhammed'e vahy indirmek gerektir" dedi. Onda sonra İbn Abbâs eyitti: "Evvel sûre ki, nâzil oldu; İkrâ' Sûresi nâzil oldu".

Ammâ müfessirler eyitti: Evvel sûre ki, nâzil oldu; Fâtihâ sûresi nâzil oldu iki kerre: Bir kez namâz farz olduğu vaktin; ve bir kerre dahi nâzil oldu, kıble Ka'be'ye döndüğünde. *Tefsîr-i Kebîr*'de eyitir: "Evvel ﴿**أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم**﴾ ; ondan sonra Fâtihâ sûresi nâzil oldu" dedi.

Avretlerden evvel müslümân olan Hatîce idi; ve erenlerden evvel müslümân olan Ebû Bekr'dir (radiyallâhu anh); ve oğlanlardan evvel müslümân olan Ali'dir; ve

kırkıncı müslümân olan Ömer'dir. Ve yirmi üç yıl halkı îmâna da'vet eyledi; altı ay düşle da'vet eyledi ve geri kalanın[ı] Kur'ân'la da'vet eyledi.

Ve nakildir ki: "Kur'ân uçmağa benzer ya'nî uçmakta hezâr türlü ni'met var[dır], Kur'ân'da dahi hezâr türlü hikmet var[dır]; uçmakta kusûr-ı derecât var[dır], Kur'ân'da sûre ve âyât var[dır]; uçmakta eşcâr ve enhâr var[dır], Kur'ân'da ahbâr ve i'tibâr var[dır]. Ve eyitirler ki: "Kur'ân altı bin altı yüz âyettir; ve dahi yetmiş yedi bin dört yüz dokuz kelimedir; ve üç bin dahi altmış bin dahi yirmi beş harftir. Her kime kim, Kur'ân verildi peygamberliğin üç bölüğünden bir bölüğü ona verildi".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Yâ Ali! Seyyidü'l-beşer Âdem'dir; ve seyyidü'l-arab Muhammed'dir; ve seyyidü'l-fürs Selmân-ı Fâris'tir, ve seyyidü'r-rûm Süheyb'dir; ve seyyidü'l-habeş Bilâl'dir; ve seyyidü'l-cibâle Tûr'dur; ve seyyidü'l-eyyâm Cum'a'dır; ve seyyidü'l-kelâm Kur'ân'dır; ve seyyidü'l-Kur'an Bakara sûresidir; ve seyyidü'l-Bakara Âyete'l-kürsî'dir". Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, Kur'ân okusa mushafsız bin derecedir; ve mushaftan okusa iki bin derecedir".

Ca'fer-i Sâdık eyitti: "Kur'ân, dört i'tibâr üzerinedir: Biri işârettir; ve biri ibârettir; ve biri letâiftir; ve biri hakāyıktır. Ve ibârât avâm içindir; ve işârât havâss içindir; ve letâif evliyâ' içindir; ve hakāyık enbiyâ' içindir".

Bilmek gerektir ki; Kur'ân sıfatullâhtır ve kelâmullâtır. Ve kelâmullâh bir sıfattır ki; onda kesret yoktur; velâkin emr ve nehy ve taallukāt i'tibârıyla mütekâsir olur. Zîrâ ki, kemâl-i tevhîdde bu lâyıktır ki: Kur'ân vâhid ola. Zîrâ ki, kelâmdan murâd: Nazmla ma'nâsıdır, ikisi de kadîmlerdir.

Mu'tezilî eyitti: "Kelâm eczâdan mürettebdir; ve her nesne kim, eczâdan müretteb olsa hâdistir". Bu söz bâtıldır. Hak budur ki: Kelâm ıtlâk olunur iki ma'nâya: Biri kelâm-ı nefsî; ve biri kelâm-ı lisânî[dir]. Bizim murâdımız bundan: Kelâm-ı nefsîdir şâmildir lafzı; **[69b]** ve mugāye[re]ti kāimdirler zâtullâh ile.

Nitekim Peygamber (a.s.) eyitti:**﴿القرآن كلام الله تعالي غير مخلوق و من قال إنّه مخلوق فهو كافر بالله العظيم﴾** [Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, mahlûk değildir. Her kim, Kur'ân mahlûktur dese kâfir olur. Allah azîmdir.].

Muhakkıklar eyitir: "Kelâmullâh kadîmdir ma'nâdır lafz mukābelesinde değil[dir]; belki ayn mukābelesindedir geri kalan sıfatu'llâh gibi".

Tefsîr-i Kâdî'de eyitti: "Kur'ân Cebrâil'in kalbinde nazmıyla ve ma'nâsıyla def'i mütemessil olurdu; yâhûd budur ki, Allah Teâlâ ona söylese veyâ levhu'l-mahfûzdan alsa, gelirdi Resûlullâh'a okurdu. Def'i onunda kalbinde mütemessil olurdu, nazmıyla ma'nâsı bilinirdi". Pes söz ona vardı ki: Kur'ân nazmla ma'nâdan ibârât olur.

Ve nakildir ki Hak Teâlâ kıyâmet gününde eyite: "Ey benim kullarım! Siz Kurân'ı dünyâda okurdunuz ben işittim. İmdi siz bugün oturun. Benim cemâlime nazar eyleyin. Ben dahi Kur'ân'ı okuyayım, siz dahi işitin" diye **Tâhâ ve Yâsîn** sûresin[i] okur. Ya'nî evvel budur ki: Bir gökçek sûrette kıyâmet yerine gele, halk Kur'ân'ı görürler, eyitirler: "Melektir". Çün meleklerden geçer, eyitirler: "Peygamberdir". Çün peygamberlerden dahi geçer. Bilirler ki: Kur'ân'dır; ve Kur'ân kime şefâat ederse uçmağa girer.

Ve nakildir ki: "İbrâhîm'in *Suhufu* Ramazân'ın evvelinde nâzil oldu; ve Mûsâ'nın *Tevrât*'ı Ramazân'ın altıncı gününde nâzil oldu; ve Îsâ'nın *İncîl*'i Ramazân'ın onunda nâzil oldu; ve Muhammed Mustafâ'ya *Kur'ân* yirmi dördüncü gününde nâzil oldu".

İmdi mü'mine evvel farz olan: Allah ve Resûlüne îmân getirmektir. İkinci farz olan: Namâzdır; ve namâz Mi'râc gecesinde farz oldu. Ondan sonra zekât farz oldu; ondan sonra oruç farz oldu; ondan sonra hacc farz oldu; ondan sonra gaza' farz oldu.

Hadîsü'l-Mi'râc

Kālellâhu Teâlâ: ﴿**سبحان ا لّذي أسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام إلي المسجد الأقص الّذي باركنا حوله لنريه من آياتنا إنّه هو السميع البصير**﴾ (İsrâ', 17/1) [Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.].

Peygamber (a.s.) eyitti: "Bir gece Ka'be hareminde hacerü'l-esved katında yatardım, gördüm Cebrâil (a.s.) geldi: "Dur, yâ Muhammed! Allah Teâlâ seni okur".

Derhâl duru geldim, abdest aldım, taşra çıktım. Bir Burak'a bindim gittim, hattâ Beytü'l-Makdis'e dek geldim.

Ve bana Cebrâil cemâatle namâz kılmak buyurdu. Ben eyittim: "İbrâhim imâm olsun". Cebrâil eyitti: "Sen evlâsın, imâmet eyle!". Öyle olsa cemî'-i peygamberlerin cânı geldiler bana uydular, namâz kıldık. Ondan sonra bir Mi'râc geldi, bindim gitttim. Evvelki kat göğe vardım, Cebrâil kapı kaktı. "Kimsin?" dediler. Cebrâil dedi: "Seninle bile kimdir dediler". Cebrâil eyitti: "Muhammed'dir". Eyittiler: "Ol vakt oldu mu ki Muhammed gele oldu?" dedi[ler]. kapı açtılar, içeri girdim Âdem peygamberi onda gördüm. İkinci gökte Îsâ'yla Yahyâ'yı gördüm; üçüncü gökte Yûsuf peygamberi gördüm; dördüncü gökte İdrîs'i gördüm; beşinci gökte Hârûn'u gördüm; altıncıda Mûsâ'yı gördüm; yedincide İbrâhîm'i gördüm. Bunların cemî'sine selâm verdim, ikrâmla selâmım[ı] aldılar.

Ondan sonra Sidretü'l-Müntehâya gittim; ondan sonra Beytü'l-Ma'mûr'a çıktım. Onda bana bir çanak hamr ve bir çanak süt ve bir çanak bal geldi; ben sütü aldım. Cebrâil eyitti: "İyi vardın sütü aldın" dedi. Ondan sonra bana elli vakt namâz farz oldu, bir günde ve bir gecede. Ondan Mûsâ peygambere indim, Mûsâ eyitti: "Ümmetin tâkat getiremezler" dedi, geri Tanrı'ya var ki, tahfîf **[70a]** eylesin". Bir nice kerre vardım, geldim âhir beşte karâr tuttu. **من جاء بالحسنة فله عشر امثالها** [Yapılan her haseneye on misli karşılık vardır.] i'tibârıyla bu beş ol ellinin kāimü makāmı oldu.

Ve rivâyet ederler ki: Cebrâil işâret eyledi ki "Rabbine selâm ver". Peygamber (a.s.): "**التحيّات لله والصّلوات والطّيبات** " [Bütün övgü, yüceltme, selam, ibadet ve iyilikler Allah'a mahsustur.] dedi. Hak Teâlâ eyitti: "**السّلام عليك ايها النبي ورحمة الله و بركاته**" [Ey Peygamber! Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun.] dedi. Peygamber diledi kim, ümmetinin selâmdan hazzı ola, eyitti: "**السّلام علينا و علي عبادالله الصّالحين** " [Selâm, bizlere ve Allah'ın sâlih kullarına da olsun.] dedi. Ondan Cebrâil ve firişteler eyittiler: "**أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أنّ محمدا عبده و رسوله** " [Ben şehâdet ederim ki: Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.] dediler .

Zehretü'r-Riyâz'da eyitti: "Peygamber (a.s.) Hazret-i Allah'a varınca beş türlü nesneye bindi: Evvel Burâk'a bindi; ikinci Mi'râc'a; üçüncü evvelki gökten ikinciye

varınca firiştehler kanadına bindi; dördüncü gökten yedinci göğe ve Sidretü'l-Müntehâ'ya varınca Cebrâil'in kanadına bindi; beşinci Sidretü'l-Müntehâ'dan Kābe Kavseyn'e varınca Refref'e bindi".

Muhakkıklar eyittiler: "Peygamber (a.s.) rûhuyla Kābe Kavsyn'e erişti ve sırrı ile ev-Ednâ'ya erişti. Ya'nî Peygamber nefsini terk eyledi gökte; ve rûhunu terk eyledi Sidretü'l-Müntehâ'da; ve kalbini terk eyledi Kābe Kavseyn'de, hemîn sırrı kaldı".

Pes nefs eyitti: "Hani gönül?" ve gönül eyitti: "Hani rûh?" ve rûh eyitti: "Hani sırr?" ve sırr eyitti: "Hani Rabb?". Hak Teâlâ eyitti: "Yâ nefs! Ni'metle ma'rifeti sana; yâ rûh! Rahmetle kerâmeti sana; yâ gönül! Muhabbeti sana; yâ sırr! Beni sana [verdim]". Bundan ötürü Hak Teâlâ: "ev-Ednâ" dedi. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Muhammed! Bana hediyye ne getirdin?". Peygamber (a.s.) eyitti: "İki nesne getirdim: Biri tâat eksikliği; ve biri cefâ ve ma'siyet çokluğu[dur]". Hak Teâlâ eyitti: "Tâat eksikliğini rahmetimle yarlığadım; ve ma'siyet çokluğunu senin hürmetine yarlığadım" dedi.

FASL

Fî Rü'yeti'llâhi Teâlâ

Bilmek gerektir kim, ashâb-ı sâir ve ümem ve ihtilâf eyitirler ki: "Peygamber ol gece Hakk'ı gördü mü ve yâhûd görmedi mi?".

İbnü Abbâs ve Ka'bu'l-Ahbâr eyittiler: "Peygamber (a.s.) Hak Teâlâ Hazretini cism gözüyle ol gece gördü" dediler.

Âişe eyitti (radıyâllâhu anhâ): "Cism [gözüyle] görmedi. Nitekim Peygamber (a .s.) eyitti" dedi, "Şol vaktin ki sordum: "Yâ Resûlallâh! Rabbini gördün mü?" dedim, eyitti ki: "**نور انّي أراه** ". Ya'nî, Rabbim nûrdur, onu nice göreyim" dedi. Öyle olsa onu cism gözüyle görmemiş olur" dedi.

Ammâ bu iki rivâyeti ehlullâh bir yere cem' ederler ve eyitirler ki: "Hak Teâlâ cemî'-i mahsüsâtı ol gece Hazret-i Resûlden selb eyledi ve nûrun keyfiyyetini gözünden giderdi; ve nefsini nûrânî kıldı. Ondan sonra gönlüne tecellî eyledi. Ol dahi Hak Teâlâ hazretini Allah nûruyla ve cemî'-i a'zâsıyla gördü, geri Allah nûruyla [gördü]".

Fasl-ı fî Esrâri'l-Vahy

Ca'fer-i Sâdık (radıyallâhu anh) eyitir: Ali (kerremallâhu vecheh) eyitti: Peygamber (a.s.) Mi'râc gecesi eyitti: "Yâ Rabb[i]! Hangi amel sana efdaldir?". Hak Teâlâ eyitti: "Tevekkül etmek efdaldir; ve dahi ben[im] kısmet ettiğime râzı olmaktan yeğ amel yoktur". Ve Hak Teâlâ eyitti: "Benim muhabbetim şuna vâcibdir kim: Benim için sevişeler ve halkı bana ulaştıralar. Yâ Ahmed! Dünyâya ve ehl-i dünyâya azâb eyle; zîrâ ki, onlar benim rızâmdam çıkmışlardır ve kuttâ'-i tarîktir. Ne onlardan ben râzıyım ve ne onlar benden râzılardır; ammâ âhirete ve ehl-i âhirete muhabbet eyle ki, yarın kıyâmet gününde onlar hesâbdan **[70b]** emînlerdir; ve uçmağın miftâhı onların elindedir; ve benim cemâlim onlardan bir lahza gāib olmaz".

Hazret-i Resûl eyitti: "Niçin benim ümmetim gayri peygamberlerin ümmetlerinden çoktur?". Hak Teâlâ eyitti: "Onlara yakîn vardığımdan sonra yine şekk ettiler" ve ben eyittim: "İlahî! Benim ümmetimi esirge ve rahmet eyle kâmil îmân vergil

ki, ondan sonra şekk olmasın; ve havf verdiğinden sonra gaflet verme; ve ilm verdiğinden sonra cehl verme; ve akl verdiğinden sonra nefs verme; ve zikr verdiğinden sonra unutturma; ve basar verdiğinden sonra şikâyet verme; ve onları nefs âfâtından dünyâ ve âhiret fitnelerinden emîn eyle".

Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Ahmed! Senin üzerine ki, olsun sâmit olmak; ve samtın mîrâsı hikmettir; ve hikmetin mîrâsı ma'rifettir; ve ma'rifetin mîrâsı Tanrı'ya yakîn olmaktır. Her kim, işbu resme ibâdet etmek istese aslâ dünyâyı ve ehl-i dünyâyı sevmesin ve Melekü'l-mevti görmeye müştāk olsun. Nitekim uçmağı görmeye müştāk olurlar. Yâ Ahmed! Bir kişi kaçan benim muhabbetim ile mübtelâ olsa ve ol belâya sabr eylese ona arz-ı uçmak veririm; ve her kim, beni bilse beni ister; ve her kim, beni istese beni bulur; ve her kim, beni bulsa beni sever; ve her kim, beni sevse ben onu öldürürüm; ve her kimi kim, ben öldürsem diyeti benim üzerimedir; ve her kimin ki, diyeti benim üzerimedir onun diyeti benim".

Hâsıl-ı kelâm budur ki: Hak Teâlâ bizim peygamberimizle ol gecede şerîatten ve hakîkatten çok kelimât vâki' oldu. Onların ba'zısını Allah'tan ve Resûlullâh'tan gayrı kimse bilmezler.

Suâl eyleseler ki: "Hikmet[i] nedir ki Peygamberimiz Kudüs'ten mi'râc eyledi, Ka'be'den eylemedi?".

Cevâb budur ki: Cemî'-i peygamberler Kudüs'te ve Şâm'da olurlardı. Pes kâfirler âr eylediler ve eyittiler: "Eğer Muhammed peygamber olsa Ka'be'de olurdu. Öyle olsa Ka'be'de doğdu, geldi Kudüs'ten mi'râc eyledi".

Bir cevâb dahi budur ki: "Kudüs mahşer yeridir, ondan mi'râc eyledi; tâ ki kademi Kudüs'e erişe ümmetine hesâb âsân ola".

Bir cevâb dahi budur ki: "Peygamber (a.s.) tayy-i mekân ve tayy-i zamân eyleye, yerlerde ve göklerde seyr eylemek için. Pes onun [i]çin Kudüs'ten mi'râc eyledi".

Eğer suâl eyleseler ki: "Mûsâ peygamber Tûr Dağı'na çıktı, geri dönünce yüzüne nikāb tuttu. Zîrâ ki, kimsenin tâkāti yoktu Mûsâ'nın cemâline nazar eyle[me]ye. Muhammed öyle eylemedi. Hâl budur ki: Muhammed efdâldi Mûsa'dan".

Cevâb budur ki: "Nûr iki türlüdür: Biri zâhir nûrudur; ve biri bâtın nûrudur. Zâhir nûru avâm içindir; ve bâtın nûru havâss içindir. Pes Peygamber (a.s.) onun [i]çin yüzün[ü] örtmedi ki, şemsü'l-kevneyn idi. Pes şems dâim zâhir gerektir".

Suâl eyleseler ki: "Hak Teâlâ Muhammed'i yeryüzüne veripti, Îsâ'yı vermedi niçin?".

Cevâb budur ki: "Îsâ'nın kavmi Îsâ peygamberi görmediler ve kabrin[i] dahi görmediler. Ondan sonra ol kavm Îsâ Tanrı'dır; yâhûd Tanrı'nın oğludur diye kâfir oldular. Pes Hak Teâlâ Muhammed'i yeryüzüne veribdi; ta kim şerîatı halka geçe. Ve kabrini yeryüzünde kıldı; tâ kim Muhammed ümmeti ziyâde müşerref olalar ziyâret eylemeye. Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: "**من زارني ميتا فكأنّما زارني حيّا**" [484] [Kim vefatımdan sonra beni (kabrimi) ziyaret ederse, beni hayattayken ziyaret etmiş gibidir.].

Suâl eyleseler ki: "Vech-i hikmet[i] nedir ki Hak Teâlâ seyyidü'l-kâinâtı iki âdemin belinden getirdi; biri Abdullâh, biri Âmine hâtûn?".

Cevâb budur ki: "Hak Teâlâ'nın kemâl-i kudretine delâlet eylesin için. Şol i'tibârla ki, eazz-i eşyâyı ezell-i eşyâdan zuhûra getire. **[71a]** Nitekim Âdem'i kara topraktan yarattı ve inciyi sedeften çıkardı. Çün Peygamber mi'râcdan indi Mescid-i Harâm'a geldi, oturdu. Evvel Ebû Cehl geldi, Peygamber eyitti: "Ben bu gece Mi'râc ettim" dedi. Kâfirler eyittiler: "Biz biliriz ki, sen Kudüs'ü görmedin. Eğer bu gece Mescid-i Aksâ'ya vardınsa onun nişânlarından haber vergil" dediler. Hak Teâlâ Kudüs'ün hicâblarını aradan giderdi, Hazret-i Resûl yine Kudüs'ü gördü, bunlara haber verdi. Kâfirler ol gün müslümân oldular ve eyitirler ki: "Muhammed Mustafâ gelmezden önde İbrâhîm'in şerîatinden idi".

***Kūtü'l-Kulûb'*da** eyitir: Peygamber (a.s.) Mi'râc gecesi eyitti: "Yâ Rabb[i]! Dilerim senden ki, ümmetimin hesâbın[ı] benim elimde kılasın; tâ benden gayrı

[484] Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 190.

kimesne bilmese". Hak Teâlâ eyitti: "Ben senden dahi şefkatli pâdişâhım. Dilerim ki, onların hesâbın[ı] ben ala[yı]m, hîç kimesne bilmeye; hattâ sen dahi bilmeyesin. Zîrâ ki, bunların günâın[ı] bilecek olursan ümmetini kabûl etmezsin" dedi.

Ondan sonra Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Muhammed! Receb benim ayımdır; her kim, Receb'de günâh işlese Receb hürmetine günâhın[ı] afv ederim. Ve Şa'bân senin ayındır; her kim, Şa'bân'da günâh işlese senin şefâatinle ona rahmet ederim. Ve Ramazân senin ümmetinin ayıdır; her kim, Ramazân'da günâh işlese Ramazân hürmetine afv ederim. Eğer tövbe ederlerse yâ Muhammed! Zâhidlere haber ver ki, gayretli Pâdişâhım! Tâatlerine mağrûr olmasınlar bana mutî' olsunlar; ve günâhkârlara haber ver ki, Ben gafûr Pâdişâhım! Benden ümîdlerin[i] kesmesinler".

Ve Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Muhammed! Be-dürüstî sana yedi nesneyle minnet eyledim ki, hîç kimselere ol resme minnet eylemedim: Biri budur ki: Yerde gökte senden ekrem kimse yaratmadım. İkinci budur ki: Cemî'-i peygamberler ve ümmetleri seni görmeğe müştâklardır. Üçüncü budur ki: Ümmetine çok dünyâ vermedim ki, yarın hesâbları çok olmasın. Dördüncü budur ki: Ömürlerini çok eylemedim ki, günâhları çok olmasın için. Beşinci budur ki: Onlara çok kuvvet vermedim ki, tanrılık da'vâsını eylemesin için. Altıncı budur ki: Her günâhtan ötürü onların üzerine azâb vermedim evvelki halklar gibi. Yedinci budur ki: Onları âhir zamânda getirdim; tâ ki yer altında çok yatmaya".

Bir gün Cebrâil Peygamber'e geldi, eyitti: "Yâ Resûlullâh! Senin nûrun ve Yusûf'un nûru ve Âdem peygamberin sulbünden kur'a bıraktılar idi. Hüsnü Yusûf'a verdiler. Ammâ cemâli ve kemâli; ve zikri ve şerefi; ve nûru ve himmeti; ve rif'ati ve ilmi; ve hilmi ve rahmeti; ve vefâyı ve adli; ve beşâreti ve şefâati; ve da'veti ve sabrı; ve kanâati ve şükrü; ve şerîatı ve ahkâmı; ve namâzı ve haccı; ve Mescid-i Muazzamı ve zemzemi; ve makāmı ve Meş'arü'l-Harâmı; ve Kur'an-ı Hakîmi ve Hulk-i azîmi; ve Burak'ı ve Mi'râc'ı; ve Makām-ı Mahmûd'u ve Havz-ı Mevrûd'u; ve Livâü'l-Hamd'ı ve Ufuk-i A'lâ'yı ve Makām-ı ev-Ednâ'yı ve selâmullâh-ı a'lâyı, Hak Teâlâ bunları sana verdi" dedi.

Hicretü'n-Nebî (a.s.)

Müfessirler eyitti: "Peygamber (a.s.) bir gün Mekke'de otururdu. Mekke'de bir ev vardı ona "Dârü'n-Nedve" derlerdi. Müşriklerden dört kişi Hazret-i Resûle mekr eylediler, ol eve girdiler tedbîr aldılar ki, Peygamber'i helâk eyleyeler. İblîs onların üzerine girdi, eyitti: "Necid ilinden gelirim, zamânı ve cemî-i işleri tecrübe eyleyip dururum". Bunlar eyittiler: "Çün ehl-i Necidsin, imdi otur". Ol Utbe eyitti: "Sabr eyleyelim tâ ölünce[ye kadar]". İblîs eyitti: "Bu fikr değildir". **[71b]** Ondan sonra Şeybe eyitti: "Muhammed'i tutalım, habs edelim". İblîs eyitti: "Bu dahi savâb değildir". Ondan sonra Âs eyitti: "Muhammed'i bir devenin üzerine bağlayalım beriyye içinde koyalım, gidelim onda helâk olsun". İblîs eyitti: "Bu dahi savâb değildir". Ondan sonra Ebû Cehl eyitti: "Muhammed'in üzerine girelim bir uğurdan kılınç uralım, öldürelim; eğer akrabâsı diyet isterlerse mâl cem' edip verelim". İblîs eyitti: "İşte bu iyi fikirdir".

Derhâl Cebrâil geldi, Peygamber'e eyitti: "Hak Teâlâ eyitti ki: "Mekke'den gitsin, Medîne'ya varsın". Kaçan ki, gece oldu, Peygamber ashâbla danıştı: "Benimle Medîne'ye kim bile gider". Ebû Bekr eyitti: "Ben giderim, yâ Resûlallâh!". Peygamber yine eyitti: "Döşeğimde kim, yatarsa ben zâmin olayım ki, ol kişi bilâ-hesâb uçmağa gire". Ali eyitti: "Ben yatarım". Ali döşekte yattı ve Ebû Bekr bile gitti ve Peygamber Sûre-i Yâsîn okuyup giderdi; bir avuç toprak aldı, üstlerine saçtı, gitti. Şeytân ve gayrı kâfirler duymadılar, Peygamber Ebû Bekr [i]le çıktılar, gittiler şehrden taşra. Bir mağāra vardı, "Mağāra-i Nûr" derlerdi, onda vardılar.

Ondan sonra kâfirler Peygamber'in üstüne vardılar; gördüler kim, gitmiş izini izleyi[p] mağāraya geldiler, gördüler ki, örümcek gelmiş kapı üzerine ev yapmış ve kapısında bir geyik doğurmuş ve üstünde bir güvercin yuva yapmış. Kâfirler mağāranın çevresinde yürürlerdi, Ebû Bekr korktu Peygamber (a.s.) eyitti: " **لا تحزن إنّ الله معنا** " (Tevbe, 9/40). Ya'nî "Korkma kim, Allah bizimle biledir" dedi.

Ve nakildir ki: Ol vakt ki, Ebû Bekr kâfirlerden korktu. Peygamber (a.s.) eyitti: "Yâ Ebû Bekr! Bu yana bak". Ebû Bekr baktı, bir deniz gördü kim, kenârında bir gemi hâzır durur. Peygamber (a.s.) eyitti: "Eğer kâfirler kapıdan girerse biz gemiye bineriz, bu denize gireriz" dedi. Kâfirler istediler, bulamadılar döndüler yine gittiler.

Fasl-ı fî Nüzûli'n-Nebiyyi bi'l-Medîneti

Kaçan kim, Peygamber düşenbih gün[ü] Medîne'ye geldi, Cum'a gün[ü] va[r]dı. Benî Seleme'de mescide indi ve kendi hutbe okudu. Evvel cum'a kılındı, Medîne'de kılındı.

Abdullah b. Selâm eyitti: "Yâ Resûlallâh! Kıyâmetin evvel nişânı nedir ve uçmak ehli uçmağa girince evvel ne yerler? Ve sebeb nedir ki, ba'zı oğlan ataya ve ba'zı oğlân anaya benzer? Ve benim bu suâllerimi bilmez; illâ nebîler bilir; eğer resûlsen gerektir ki, bilesin" dedi.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Bana şimdi Cebrâil dedi, gitti. "Kıyâmetin evvel nişânı maşrıktan od çıkmaktır halkı mağribe sürmek için; ve uçmağın evvel taâmı balık ciğeridir; ve atanın ve ananın hangisinin suyu gālib gelirse oğlan ona benzer" dedi. Çün bu sözü işitti Abdullâh îmâna geldi.

Ondan sonra ashâb bir bir Mekke'den gelmeye başladılar. Evvel yirmi atlı ile Ömer geldi, ondan sonra Peygamber (a.s.) Alî'ye kim, Âişe'yi ve Fâtımâ'yı vara, Mekke'den ala, getire. Ve Bilâl'i müezzin edindi, evvel ezân ki, okundu öğle vakti idi; on altı ay Kudüs'ten yana namâz kıldı. Receb'de bir gün öğleden sonra kıble Ka'be'ye döndü.

Vefâtü'n-Nebî (a.s)

Eyitirler ki: "Hazret-i Resûl üç bin mu'cizât; yâhûd dört bin mu'cizât gösterdi. Kaçan kim, Hazret-i Resûl'ün risâleti kemâlâta erişti ve vahyi tamâm oldu ve Resûl'ün ömrü altmış üç yıl tamâm oldu bir gün Meymûne evinde hôş olmadı. Ondan Âişe evine geldi **[72a]** Âişe eyitti: "Atam, anam sana fedâ' olsunlar, yâ Resûlallâh! Nedendir mübârek mizâcınız zaîftir?". Eyitti: "Hôş değilim". Birkaç günden sonra Bilâl'e eyitti: "Halkı mescide cem' eyle". Hazret-i Resûl minbere çıktı, Allah Teâlâ'ya hamd ü senâ eyledi ve kendi nefsini övdü, eyitti: "Allah Teâlâ bir kulunu muhayyer eyledi, dilersen dünyâda dur, dilersen benim katıma gel, dedi. Ol kul Tanrısı katını ihtiyâr kıldı".

Ebû Bekr bu sırrı bildi[ğ]i vakt ağladı, ashâbdan kimse bu sırra muttali' olmadılar.Ve uçmağa bunları müştâk eyledi ve tamûdan korkuttu; ve gazâya ve hacca

varmaya ve zekât vermeye halkı kandırdı. Ondan sonra minberden aşağ[ıy]a indi. Levni mütegayyir ve gözü yaşlı Âişe'nin evine geldi, döşeğe yattı.

Âişe eyitti: "Yâ Resûlallâh! N'oldun?". Peygamber (a.s.) cevâb vermedi; ammâ dizine sığındı. Hak Teâlâ eyitti, Melekü'l-mevte vahy edip: "Yâ melekü'l-mevt! Benim Habîbim Muhammed Mustafâ'ya in, benden selâm eyle ve ben ona müştâkım. Eğer bana gelmek isterse destûruyla cânın[ı] al". Ondan sonra Cebrâil ağlayıp, Hazret-i Resûl'ün üzerine girdi. Hazret-i Resûl eyitti: "Yâ Cebrâil! Seni, ağlarsın görürüm". Cebrâil eyitti: "Nice ağlamayayım ki, Melekü'l-mevt taşra durur; destûr ister ki, içeri gire.

Hazret-i Resûl, Alî birle ashâba ve Fâtımâtü'z-Zehrâ ile ve cemî'-i ehl-i beytiyle vedâ' eyledi. Ve halkı katı katı ağlaştılar ve eyittiler: "**كلّ نفس ذائقة الموت**" (Enbiyâ', 21/35) [Her canlı ölümü tadar.].

Cebrâil eyitti: "Yâ Resûlallâh! Seni Firdevs-i-A'lâ'da mı veyâ Sidretü'l-Müntehâ'da mı defn edelim?". Hazret-i Resûl eyitti: "Ümmetimi kande defn eylersi[ni]z?". Cebrâil eyitti: "Yeryüzünde". Peygamber eyitti: "Beni dahi onda defn eyle[yi]n".

Ebû Bekr eyitti: "Yâ Resûlallâh! Sizi kim gasl eylesin?". Peygamber eyitti: "Alî gasl eylesin ve Abbâs oğlu Fazl su koysun. Kaçan kim, kefenime sarası[nı]z, kabrim üzerinde bir zamân durayım evvel benim namâzımı Allah kılsın. Ya'nî evvel Hak Teâlâ bana rahmet eylesin; ondan sonra firişteler kılsınlar; ondan sonra benim ehl-i beytim kılsınlar; ondan sonra geri kalan müslümânlar kılsınlar" dedi.

Çün Resûl'ün rûhu ayaklarına geldi "**بسم الله**" dedi. Kaçan kim, dizlerine geldi: "**لاحول ولا قوّة إلا بالله العليّ العظيم**" [Azîm ve alîm olan Allah'tan başka hiçbir güç ve kuvvet yoktur.] dedi. Ondan sonra eyitti: "İlâhî! Ümmetime sekerât-ı mevti âsân eyle" dedi.

Ve rivâyettir ki, maraz-ı mevtinde eyitti: "Bu vakt ol vakittir kim, benim yüreğim damarı kesildi" dedi. Zîrâ Hayber kal'asında bir yehûdî karısı bir kuzuya ağu kattı, Resûl'ün önüne getirdi idi. Ve kuzu Resûlullâh'a: 'Ben ağuluyum, yeme" dedi.

Resûlullâh yediydi; on iki yıldan sonra ol sebebden şehîd gitmek [i]çin yüreğim damarı ondan kesildi" dedi. Çün Hazret-i Resûl'ün mübârek nefesi dondu ve mutahhar rûhu çıktı, gitti ve bin saf firiştehler karşı geldi, alıp gittiler Hayy-i Kayyûm katına ilettiler, Rebî'u'l-Evvel'in on ikisinde. Ondan sonra Alî gasl eyledi ve Cebrâil uçmaktan kefen getirdi ve Cebrâil insân sûretinde Peygamber'in cenâzesini bile getirdi, kabrine bile vardı ve kabrine defn eylediler (a.s.).

Bir kişi Ömer'e sordu ki: "Muhammed diri midir?", Ömer eyitti: "Kabrinde diridir". Ömer'e soran Ebû Bekr'e eyitti: "Muhammed diri midir?", Ebû Bekr eyitti: "Öldü". Ol kişi eyitti: "Ömer'e sordum, kabrinde diridir" dedi. Ebû Bekr eyitti: "Ömer, gerçektir öldü. Hak Teâlâ [kabrinde] yine yarattı; **[72b]** kabrinde diridir, görür, işitir. Ebû Bekr onun [i]çin öldü" dedi. Ki, Îsâ'ya benzer dediler; yâhûd Allah Teâlâ'da diri diyeler diye ihtiyât eyledi, öyle" dedi.

Eğer bu çarh-ı bî-vefâ ve rûz-gâr-ı bî-safâ' kimseye ilmle vefâ' kılsaydı Âdem'e kılaydı ki, Hak Teâlâ onun hakkında eyitti: ﴿ وعلّم الأسماء كلّها ﴾ (Bakara, 2/31) [Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.] yerde ve bahrde ne denli cânavar varsa Rabbü'l-Âlemîn dükelinin [bütün] dillerin ona bildirmişti; hattâ yedi yüz lugat söyledi, dediler efdali Arabca idi. Âkıbet dünyâdan vefâ' bulmayıp âhirete nakl eyledi.

Ve eğer hüsn ü cemâl birrle dünya kimseye vefâ' kılsaydı Yûsuf'a kılaydı ki, yüzün[ü] gören melek sanardı; hattâ eyitirler ki: "Hüsün on bölüktür. Hak Teâlâ dokuzun[u] Yûsuf'a verdi ve birin[i] dükeli halka verdi. Âkıbet dünyâdan vefâ' bulmayıp âhirete nakl eyledi.

Eğer saltanat ve azamet ve cihângîrlikle dünyâ vefâ' kılsaydı Süleymân'a kılardı ki, şeytânlar ve cinnîler ve hayvânlar ve insânlar şarktan garba varınca fermânında musahharlardı. Âkıbet vefâ' bulmayıp âhirete nakl eyledi.

Ve eğer muhabbet ve kurbet; cemâl ü kemâl birrle dünyâ kimseye vefâ' kılsaydı mefhar-i mevcûdât Muhammed Mustafâ'ya kılaydı ki, Hak Teâlâ cemî'-i mevcûdâtı onun [i]çin yarattı. Ona vefâ' kılmadı ki, hezârân-hezâr Süleymân ve Yûsuf ve Mûsâ ve Îsâ onun velâyetinde subaşıydı ve nice Şeddâd ve Cemşîd ve İskender Hûn

sâlârlığında fahr ederlerdi ve cemî'-i melâiketü'l-mukarrebîn onun saâdetli vücûduyla ve cemâliyle fahr ederdi. Âkıbet dünyâdan vefâ ' bulmadı, âhirete nakl eyledi (a.s.).

Vefât-ı Fâtımatü'z-Zehrâ (radıyallâhu anhâ)

Ka'bu'l-Ahbâr eyitir: "Kaçan ki, Hak Teâlâ hûru'l-ayn[ı] yarattı, gāyet hüsünde ve cemâlde firişteler eyittiler: "İlâhî ve seyyidî! Hûru'l-ayndan daha gökçek nesne yarattın mı?". Hak Teâlâ eyitti: "Dört avret yarattım, cemî'-i avretlerin seyyideleridir. Onların ululuğu hûru'l-ayn üzerine güneş gibidir yıldızlar üzerine: Biri Âsiye hâtûndur; ve biri Meryem; ve biri Hatîce; ve biri Fâtımâ hâtûndur".

İmdi Fâtımâ Resûl'ün vefâtından sonra altı ay diri oldu, ondan sonra vefât eyledi. Alî götürdü, Resûl'ün kabrine getirdi; ve Resûl'ün kabri açıldı. Resûl'ün mübârek alnı kabirden çıkardı, "Yâ Alî! Kabrimi bana ver" dedi, Alî dahi verdi. Ba'zıları eyitir: "Peygamberle ikisi bir kabirde yatarlar" ve ba'zıları eyitir: "Yanında yatar" derler (radıyallâhu anha).

Vefât-ı Ebû Bekr (radıyallâhu anh)

Onun kerâmetini ve âlî makāmâtını kim, beyân eyleye. Husûsan ki, Peygamber (a.s.) eyitti : " İnsân içinde Ebû Bekr firiştehler içinde Mikâîl'e benzer" ve dahi eyitti: "Ebû Bekr'le benim aramda fark yoktur. Hemîn budur ki, ben peygamberliğe geldim" dedi. Vahy Hak Teâlâ cemî'-i âleme tecellî-i âmm eyledi ve Ebû Bekr'e tecellî-i hâss eyledi" dedi.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Peygamberden ve mürsellerden sonra Ebû Bekr'den yeğ kişiye güneş dokunmadı" dedi. Yarın kıyâmet gününde kabirden evvel Peygamber (a.s.) durur, ondan Ebû Bekr durur, ve uçmağın miftâhı Ebû Bekr elinde olur. Kimi dilerse uçmağa koyar.

Ve imâmete Resûlullâh Ebû Bekr'i lâyık gördü, eyitti: "Ebû Bekr imâmet etsin" dedi. Ashâb için gördüler kim, imâmet Ebû Bekr'in ola, eyittiler: "Bir kimse kim, dîn yolunda muktedî ol[urs]a; pes lâyıktır ki, Resûlullâh'dan sonra ol halîfe olur" derler. Ve iki yıl Peygamber'den sonra hilâfet sürdü, altmış üç yıl diri oldu. Ondan sonra dünyâdan gitti ve eyitirler ki: "Ol dahi ağudan **[73a]** gitti (radiya'llâhu anh)".

Vefât-ı Ömer (radıyallâhu anh)

Ömer çün müslümân oldu, Ömer'in islâmıyla Mekke'de dîn kuvvet tuttu. Zîrâ ki, Peygamber (a.s.) eyitti: "İlâhî! İslâm'ı azîz eyle, Hattâb oğlu Ömer'le". Hak Teâlâ Ömer'i lâyık gördü. Kırkıncı müslümân olan oldur.

Peygamber eyitti: "Eğer ben peygamberliğe gelmesem yâ Ömer! sen gelecek idin. Ve benim iki vezîrim vardır gökte ve iki vezîrim vardır yerde; ammâ ol kim, göktedir: Biri Cebrâil; ve biri Mikâîl'dir. Ve ol kim, yerdedir: Biri Ebû Bekr'dir; ve biri Ömer'dir. Ve uçmağı evvel Ömer açar; tâ kapıcı Ebû Bekr olur ve sırât köprüsünü evvel Ömer geçer".

Ve on yıl Ebû Bekr'den sonra halîfe oldu ve altmış üç yıl dünyâda diri oldu. Ve Feyrûz diye bir kulu vardı; bir gün Ömer sabâh namâzı içinde iken bıçak ile yedi yerden urdu, şehîd eyledi. Peygamber'in ravzâsı içinde Ebû Bekr katında defn eylediler (radıyallâhu anh).

Vefât-ı Osmân (radıyallâhu anh)

Ömer'den sonra Osmân halîfe oldu. Ve Osmân bir gecede bir rek'at namâzda Kur'ân'ı hatm eylerdi; firişteler ondan katı utanırdı; ve Resûl'ün üçüncü yâriydi; ve câmiu'l-Kur'ân idi; tefsîr ve hadîs ehli idi; ve Hazret-i Resûl'ün gûye gûsu idi.

İki kez Peygamber'in kızın[ı]ı aldı; onun içün pes ona "Zü'n-nûreyn" derlerdi. Malını ve ömrünü Kur'ân yoluna harc eyledi; ve bir gün Hazret-i Resûl'e gazâda üç yüz deve bağışladı; ve Hazret-i Resûl ona duâ' eyledi ki, âhirette ona hesâb olunmaya. Ve on iki yıl Ömer'den sonra halîfe oldu. Bir gün mushaf okurken şehîd eylediler; doksan yâhûd seksen altı yaşında idi, dünyâdan nakl eyledi (radıyallâhu anh).

Vefât-ı Alî (Kerremallâhu vecheh)

Peygamber (a.s.) eyitti: "Alî bendendir, ve ben Alî'denim" dedi. Ve Hak Teâlâ halîfeliği Alî ile tamâm eyledi ve Peygamber eyitti: "Âdem'e ve ilmine; ve Şît'e ve hilmine; ve İdrîs'e ve rif'atine; ve Nûh'a ve da'vetine; ve İbrâhîm'e ve sehâvetine; Mûsâ'ya ve salâbetine; ve Dâvûd'a ve hilâfetine; İsâ'ya ve zühdüne; ve Zekeriyyâ'ya ve

şehâdetine nazar etmek dilerse Alî'ye nazar eylesin". Zîrâ ki, Alî bir âyine gibi düşmüştür ve bunların kemâlî Alî'de gözükürdü.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Hilâfetin müddeti otuz yıldır, onda sonra bekler olalar". Ebû Bekr ve Ömer hilâfet eylediler, on üç yıl hilâfete eyledi ve Osmân on iki yıl ve Alî hilâfet eyledi beş yıl ser-cümle otuz yıl olur. Ve Alî âkil ve kâmil ve muhakkık idi. Ve Kevser şarâbının sâkisi; ve şehîdlerin serveri; âlin ve ashâbın cevheri; ve Fâtımâ'nın yâri; ve Peygamber'in ammisi oğlu idi. Altmış üç yıl ömür sürdü; bir gün Kûfe şehrinde orta namâzın kılardı. İbnü Mülcem adlı bir kişi bıçak ile vurdu, şehîd eyledi. Hasan namâzın[ı] kıldı, câminin yanında defn eylediler. Cemâziye'l-Ûlâ ayının sekizinci gün[ü] cihâna geldi, ve on beşinci gün[ü] cihândan gitti (radıyallâhu anh).

Vefât-ı Hasan-Hüseyn (radıyaullâhu anhâ)

Alî (kerremallâhu vecheh) eyitir: "Hasan Peygamber'in sadrından başına varınca benzerdi; ve Hüseyn sadrından ayağına varınca benzerdi. Bir gün Hasan ve Hüseyn peygamberin mübârek dizinde oturmuşlardı. Peygamber şefkat edip Hasan'ı ağzında[n] öptü ve Hüseyn'i boynunda öptü; derhâl Cebrâil geldi, üç şâl getirdi: Biri kara; ve biri sarı; ve biri kızıl [idi]. Ve Hak Teâlâ sana selâm eyler ve eyitir ki: "Karşıma oğlanların[ı] öpersin ve benim muhabbetim onu ister ki, benden gayrı kimse**[73b]** olmaya.

İmdi çün öyle eyledi: "Bu kara donu sen giygil yâs donudur; ve sarı donu Hasan giysin ki, ağu içeserdir; ve kızıl donu Hüseyn giysin ki, şehîd olasardır, kana bulaşırdır". Hasan ve Hüseyn Âşûra günü şehîd edildiler. Hasan'a Medîne'de ağu içirdiler ve Hüseyn'i Kerbelâ'da şehîd ettiler. Bu işi Yezîd etti zamân-ı evvelde la'net oldu; sonra kalan müteahhirler la'net ettiler. Zîrâ ki, Resûl'ün ehlini ihânet eylediler.

Ve nakildir ki: Kavluhû Teâlâ: ﴿**يهب لمن يشاء إناثا ويهب لمن يشاء الذ ّكور أو يزوّجهم إناثا و ذكرانا و يجعل لمن يشاء عقيما إنّه عليم قدير**﴾ (Şûrâ, 42/49,50) [Dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yâhûd onları, hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır kılar. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.].

Hak Teâlâ aksâm-ı tasarrufu âlemde beyân eyledi, bu âyetle. Ya'nî ba'zı kişilere kızlar verirler ekser; ve ba'zısını oğlana mahsûs eyledi, ekser oğlanları olur; ve ba'zısını oğlanlara ve kızlara mahsûs eyledi, gâh olur oğlanları olur ve gâh olur ki, kızları olur; ve ba'zısını oğuldan ve kızdan mahrûm eyledi.

Eğer suâl eyleseler ki: "Niçin kızları mukaddem tuttu oğlanlar üzerine ve sonra oğlanları mukaddem tuttu kızlar üzerine? Nitekim buyurur: ﴿ أو يزوّجهم ذكرانا ﴾ (Şûrâ, 42/50) [Yâhûd onları, hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir.] İmdi takdîmde ve te'hîrde sebeb nedir?" derler.

Cevâb budur ki: "Evvel bir kişinin kızı doğsa ondan sonra oğlu olsa ol kişi gamdan feraha nakl eder. Kızla melûl iken oğlanla şâd olunur. Onun [i]çin kızları mukaddem tuttu oğlanlardı".

Bir cevâb dahi budur ki: "Hak Teâlâ kaçan bir kişiye kız verse zaîfe, âcize ve nâkısa; ondan sonra oğlan verse âlim ve kâmil ve ârif olsa Hak Teâlâ'nın inâyeti ona ekserdir. Zirâ ki, ekserdir ol nâkısı tamâm etti".

Bir cevâb dahi budur ki: "Hak Teâlâ ba'zı yerde oğlanı mukaddem tutar kızdan. Onun [i]çin ki, ondan olmak ekmeldir ve efdaldir kız olmaktan". Ba'zıları eyitir: "Kız olmak yeğdir, oğlan olmaktan". Zîrâ ki, kız mihnettir ve mihnet sebeb-i rahmettir; ve oğlan ni'mettir sebeb-i hesâbdır. Öyle olsa kız olmak yeğdir oğlan olmaktan; zîrâ ki, mihnet mukaddemdir ni'metten. Ve akîm oldur ki, ondan nesne doğmaya.

İbn Abbâs: ﴿ يهب لمن يشاء إناثا ﴾ (Şûrâ, 42/49) [Dilediğine kız çocukları bahşeder]'den murâd: Lût ve Şuayb peygamberdir. Bunların er oğlanı yoktu, kızları vardı.

﴿ ويهب لمن يشاء الذكور ﴾(Şûrâ, 42/49) [Dilediğine de erkek çocukları bahşeder.]'den murâd: İbrâhîm peygamberdi. Oğlanları vardı, kızları yoktu.

﴿ أو يزوّجهم ذكرانا ﴾ (Şûrâ, 42/50) [Yâhûd onları, hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir.]'den [murâd] Muhammed Mustafâ'dır (a.s.). Oğlanları ve kızları dahi vardı. Meselâ üç oğlu vardı: Biri Kāsım idi. Peygamberlikten ön doğdu,

on sekiz ay diri oldu; ondan sonra vefât eyledi, Mekke'de doğmuş idi. Ve bir oğlu Abdullâh idi. Ol dahi Mekke'de doğdu. Ve biri İbrâhîm idi Medîne'de doğdu. Ve dört kızları vardı: Biri Zeyneb idi, Ebü'l-Âs'a verdi; ve biri Rukiyye idi; ve biri Ümmü Gülsûm idi, ikisin[i] dahi Osmân'a verdi, birbiri ardınca dünyâdan gittiler Resûl zamânında; ve biri Fâtımâ'dır, Alî'ye verdi.

﴿ ويجعل لمن يشاء عقيما ﴾ (Şûrâ, 42/50) [Dilediğini de kısır kılar.]'dan murâd Îsâ ve Yahyâ peygamberdi. Ekser müfessirler eyitirler: "Bu, hükm-i âmmdır. Zîrâ ki, Hak Teâlâ âlimdir. Kime dilerse oğlan verir, kime dilerse kız verir; ve kime dilerse ikisini dahi vermez". ﴿ وهو علي كلّ شيءٍ قدير ﴾ (Şûrâ, 42/50) [O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.].

Ve Peygamberin dokuz hâtûnu: Evvel Hatîce; ondan sonra Sevde'; ondan sonra Âişe; ondan sonra Hafsa; ondan sonra Ümmü Habîbe; ondan sonra Ümmü Seleme; ondan sonra Zeyneb; ondan sonra Meymûne; ondan sonra Safiyye['dir]. Bunları Hatîce'den sonra aldı; ammâ Âişe'den **[74a]** ayruğun bikr almadı ve Âişe'yi yedi yaşında aldı, iki yıldan sonra katına vardı ve dokuz yıl Resûlullâh birle oldu. Ve Peygamberden sonra dokuz yıl dahi diri oldu.

Ve Âşeretü'l- Mübeşşirîn (radıyallâhu anhum): Biri Ebû Bekr; ve Ömer; ve Osmân; ve Alî; ve Talha; ve Zübeyr; ve Abdurrahmân bin Avf; ve Saîd bin Ebî Vakkâs; ve Saîd bin Zübeyr; ve Ebû Ubeyde bin el- Cerrâh[dır]. Peygamber (a.s.): "Bunlar benimle bile uçmaklıktır"dedi. Ammâ ashâb-ı suffa ve muhâcirlerden dervîş olanlardır kendi nefislerin[i] ibâdete ko[y]dular, dünyâdan ve ehl-i dünyâdan el çektiler, dört yüz kişi idi[ler].

Fasl

İmâm Fahr-i Râzî eyitir: "Çün enbiyâyı (a.s.) bildik ve ashâbı (radıyallâhu anhum) işittik. Pes bunların ilimlerin[i] ve amellerin[i] ve i'tikādların[i] dahi bilmek gerektir. İmdi evvel îmân farz oldu.

Ba'zıları eyitir: "Îmân lisânla ikrâr etmektir ve gönül ile i'tikād etmektir". Ve ba'zıları eyittiler: "Îmân cemî'-i tâattan ibârettir gerekse vâcib olsun gerekse nâfile

olsun". Ve ba'zıları eyitir: "Ef'âl-i kulûbün ve cevârihin ismidir". Ve ba'zıları eyitir: "Îmân ferâizin ismidir, nevâfilin değil". Ve ba'zıları eyitir: "Îmân Allâh'ı ve sıfâtını ve esmâsını bilmektir alâ-sebîli'l-icmâl". Ve ba'zıları eyitir: "Îmân gönül ilminden ibârettir". Ve ba'zıları eyitir: "İmân ikrârdır lisânla ve ihlâstır kalble". Ve bazıları eyitir: "Îmân lisânla ikrâr etmektir ancak; ammâ sahîh budur ki: Resûlullâh['ı] tasdîk etmektir, Resûlullâh Allah Teâlâ'dan ne kim getirdiyse gerçektir, demektir".

Bilmek gerektir ki: Merâtib-i tevhîd dörttür: Biri dil ile ikrâr etmektir; ikinci gönülle i'tikād etmektir; üçüncü i'tikāddan diliyle te'kîd etmektir; dördüncü ahad samedin irfânında ma'mûr olmaktır.

İmdi eğer diliyle mücerred ikrâr edecek olursa ve gönlü i'tikād etmeyecek olursa münâfıktır; eğer gönlü ile i'tikād edecek olursa ve lisânla ikrâr etmeyecek olursa ba'zılar[ının] katında îmânı tamâm değildir. Ammâ hak budur ki: Mü'mîndir, maksûd-i tevhîddir gönülde hâsıl oldu. Ve eğer diliyle ikrâr eylese ve gönül ile i'tikād eylese; ammâ diliyle bilmese mukalliddir ve mukallidin îmânında hilâf vardır. Pes "lâ ilâhe illallâh" ehline gerektir ki, dört nesneyi hâsıl eyleye: Biri tasdîktir; ve biri ta'zîmdir ve biri harâmdan sakınmaktır; ve biri helâl yemektir.

İmdi kimin kim, tasdîki yoktur münâfıktır; ve kimin kim, ta'zîmi yoktur mübtedi'dir; ve kimin ki, helâli yoktur fâsıktır; ve kimin ki, helâli haktır mürâîdir.

Bilmek gerektir ki: Hak Teâlâ birdir, zıddı yoktur samediyyette; ve niddi yoktur vâhidiyyette; ve bâkîdir cemî'-i eşyâ fânî olduktan sonra; hamîd ve mecîddir fa'âlün limâ-yürîddir; mevsûftur sıfât-ı kemâlle; ve men'ûttur nuût-i cemâlle; ezeliyyü'z-zâttır ve ebediyyü's-sıfâttır.

Fasl

Yâ tâlib-i vech-i hakkânî ve ey ârif-i sırr-ı rabbânî! Çün söylüyorum bu makāma erişdik. İmdi bilin kim, nakildir ki: Muttali' *Fusûs'*da nefs-i vücûdda bir nice i'tibârât vardır. Pes "vücûd min-haysü-huve huve", vücûd-i hâriciyyenin ve zihnînin gayrıdır. Zîrâ ki, bunlardan her birisi nev'dir envâ'-ı vücûddan. Vücûd mertebe-i ahadiyyette mukayyed değildir ıtlâkla ve takyîdle. Ol vakit küllî ve cüz'î değil; hâss

değil, mutlak değil ve mukayyed değil; belki bi-hasebi'l-merâtib küllîdir ve cüzîdir; âmmdır ve hâssdır; mutlaktır ve mukayyeddir. Hîç zâtında ve sıfâtında ve hakîkatinde aslâ tagayyür lâzım gelmez. Ve dahi cevher değildir. Onun [i]çin ki, **[74b]** cevher bir mevcûddur, hâricdeki mevzû'da değil. Ve Hak, hôd müteâlîdir i'tibârâttan; ve illâ geri kalan cevâhir gibi olur muhtâc olur vücûd-i zâide. Ve arz dahi değildir. Onun [i]çin ki; arz ibârettir şundan ki, mevcûd olur mevzû'da.

Bir vechle dahi budur ki: Eğer arz olacak olursa kāim olmak lâzım gelir bir mevzû'la ki, kendinden mukaddem olur. Öyle olsa tekaddümü'ş-şey' alâ-nefsihî lâzım gelir, bu muhâldir.

Ve bir vechle dahi budur ki: Cevherle arzın vücûdu zâiddir kendilerin üzerine; vücûd mümkin değildir ki, zâid ola kendi nefsi üzerine. Onun [i]çin ki, vücûd eâmmdır cevherden ve arzdan. Ve vücûd eamm-i eşyâ'dır umûmu ve inbisâtı i'tibârıyla mâhiyyât üzerine. Ve her nesne ki, mümkinü'l-ademdir.

Ve vücûd azherdir cemî'-i eşyâ'dan tahakkuku ve eniyyeti i'tibârıyla. Ve ahfâdır cemî'-i eşyâdan mâhiyyeti ve hakîkati i'tibârıyla. Ve dahi hîç bir şey mütehakkık olmaz hâricde ve akılda; illâ vücûdla mütehakkık ola.

Ve cemî'-i eşyâyı muhîttir; zîrâ ki, onunla kāimdir. Onun [i]çin ki, eğer vücûd olmasaydı aslâ hâricde ve akılda hîç nesne olmazdı. Zîrâ ki, vücûd tecellî eyler merâtibinde suveri[y]le; ve hakāyıkla zâhir olur evvel ilmde, ondan sonra aynda. Ve vücûdla adem ortasında vâsıta yoktur. Nitekim mevcûdla ma'dûm ortasında vâsıta yoktur ve dahi inkisâmı ve tecezzî kābil değildir. Zîrâ ki, vücûd basîttir ve cins değil ve nev' değil; ve fasl ve hadd değil[dir].

Ve vücûdun kāim olmaklığı bi-zâtihî li-zâtihîdir. Zîrâ ki, muhtâc değil[dir] emr-i hâricde. Pes öyle olsa kayyûmdur sâbittir bi-zâtihî ve müsbittir li-gayrihî ve ibtidâsı yoktur. Zîrâ ki, muhtâc olmak lâzım gelir ve illet-i mevcûdiyye ve intihâsı dahi yoktur. Zîrâ ki, ma'rûzu'l-adem olmak lâzım gelir. ﴿وهو بكل شيء عليم﴾ (Hadîd, 57/3) [O, her şeyi bilendir.]'dir, ihâta ettiğinden ötürü li-zâtihî; belki cemî'-i taayünâtı, sıfâtiyyenin ve esmâiyenin ve mazâhir-i ilmiyyenin ve gaybiyyenin aslıdır.

Ve nûr-ı mahzdır. Onun [i]çin ki, zâhirdir bi-zâtihî ve mazhardır li-gayrihî. Ve hakîkati ma'lûm değildir gayrına ve mâhiyyât kemâlâtının suveridir; ve esmâsının ve sıfâtının mazâhiridir evvel ilmde, ondan sonra aynda. Ve mâ-sivallâh adem-i mahzdır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿كلّ شيء هالك إلاّ وجهه﴾ (Kasas, 28/88). [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.].

Kaçan bir kul Hak Teâlâ hazretini bir sıfatla zikr etse ancak tamâm ma'rifetullâhta müstağrak olmadı. Meselâ: "Yâ Rahmân!" dese Allâh'ın ni'metini zikr etti; ve-yâhûd "Yâ Mâlik!" dese mülkünü ve melekûtunu zikr etti ve geri kalan esmâyı buna kıyâs eyle! Kaçan ki, "Yâ Hû!" dese zâttan gayrını nefy etti. Bunun kalbine tamâm nûr hâsıl oldu. Ve her kim, Allah'ı ism-i câmi' [i]le zikr eylese elezzü makāmâttır ki, ona hâsıl oldu.

Ve Hakk'ı bilmek mevkūftur birkaç mukaddimeye: Evvelki mukaddime budur ki: İlm münkasim olur tasavvura ve tasdîka. Ve tasavvur oldur ki, nefse bir sûret hâsıl olur. Nefs ona hükm eylemez vücûdla; yâhûd ademle. Ve tasdîk oldur ki, nefse bir sûret-i mahsûsa hâsıl olur; nefs ona muhkem eyler vücûdla; yâhûd ademle.

İmdi tasavvur makām-ı tevhîddedir; ve tasdîk makām-ı kesrettedir. Ammâ kısmet-i akliyye-i eşyâ' üç türlüdür: Biri budur ki: Kâmildir noksâna ihtimâli yok[tur]. Ve biri budur ki: Nâkıstır kemâle ihtimâli yok[tur]. Ve biri budur ki: Kemâle ve noksâna ihtimâli vardır. Ol ki, kâmildir noksâna **[75a]** ihtimâli yok[tur]. Vâcibu'l-vücûddur ki, kâmil bi'z-zâttır. Ve ol kim, nâkıstır kemâle ihtimâli yok[tur]; cemâdât ve hayvânâttır. Ve ol kim, kemâle ve noksâna ihtimâli vardır insân gibi; eğer akla uyarsa melekten kâmildir ve eğer nefse uyarsa hayvândan nâkıstır.

[Esmâü'l-Hüsnâ:]

Ve Hak Teâlâ'nın dört bin ismi vardır. Binini Allah'tan gayrı kimse bilmez; ve binini firişţehler bilir, ancak peygamberler dahi bilmez; ve dahi binini peygamberler bilir, ancak firişteler dahi bilmez; ve binini firişţehler ve peygamberler ve mü'minler dahi bilir.

İmdi ol bin isim ki, bilinir üç yüzü *Tevrât*'tadır; üç yüzü *Zebûr*'da[dır]; ve üç yüzü *İncîl*'dedir; ve doksan dokuzu *Kur'ân*'da[dır]; ve biri dahi gizlidir, onu Allah'tan gayrı kimse bilmez.

Ammâ ol kim, esmâü'l-hüsnâdır münkasim olur üçe dahi: Esmâü'z-zât; ve esmâ'üs-sıfât; ve biri esmâü'l-ef'âldir. Eğerçi kim, küllîsi dahi esmâü'z-zâttır velâkin zâhir olduğu i'tibârla "esmâü'z-zât" derler; ve sıfât zâhir olduğu i'tibârla "esmâü's-sıfât" derler; ve ef'âl zâhir olduğu i'tibârla zâtta "esmâü'l-ef'âl" derler. Zîrâ ki, esmâ' bir i'tibârla [zâta] delâlet eder; ve bir i'tibârla dahi sıfâta delâlet eder; ve bir i'tibârla dahi ef'âle delâlet eder. Meselâ: "Rabb" gibi. Eğer sâbit ma'nâsına olacak olursa sıfat murâd olunur; eğer muslih ma'nâsına olacak olursa fi'l murâd olur.

İmdi **esmâü'z-zât:** *Huve, Allah, er-Rabb, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Aliyy, el-Azîm, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Evvel, el-Âhir, el-Kebîr, el-Celîl, el-Mecîd, el-Hakk, el-Metîn, el-Vâcid, el-Mâcid, es-Samed, el-Müteâlî, el-Ganiyy, en-Nûr, el-Vâris, zü'l-Celâl, er-Rakîb*.

Ve esmâü's-sıfât: *el-Hayy, eş-Şekûr, el-Kahhâr el-Kāhir, el-Muktedir, el-Kaviyy, el-Kādir, er-Rahmân, er-Râhîm, el-Gaffâr, el-Gafûr, el-Vedûd, er-Raûf, el-Halîm, es-Sabûr, el-Birr, el-Alîm, el-Habîr, el-Muhsî, el-Hakîm, eş-Şehîd, es-Semî', el-Basîr*.

Ve esmâü'l-ef'âl: *el-Mübdi', el-Vekîl, el-Bâis, el-Mucîb, el-Vâsi', el-Hasîb, el-Mukît, el-Hafîz, el-Hālik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Kābiz, el-Bâsıt, el-Hâfiz, er-Râfi', el-Muizz, el-Müzill, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mumît, el-Vâlî, et-Tevvâb, el-Müntekim, el-Muksıt, el-Câmi', el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', el-Hâdî, el-Bedi', er-Reşîd*.

Şeyh (rahmetullâhi aleyh) *İnşâ'ü'd-Devâir* adlı kitâbda bu resme zikr etti. Ben dahi bi-aynihî nakl ettim, hîç tedbîr ve tağyîr eylemedim.

Ve muhakkıklar eyitirler: "Mevcûdât bi-itibâr kısmet-i akliyyedir, deh münkasım olur: Biri budur ki: Ezelî olur ve ebedî olur; ol Hak Teâlâ'dır (celle

celâluhû). İkinci budur ki: Ne ezelî ve ne ebedî olur; ol dünyâdır. Üçüncü budur ki: Ezelî olur ebedî olmaz. Bu kısım muhâldir; zîrâ ki, her nesne ki ezelî olur onun ademi mümteni'dir. Dördüncü budur ki: Ebedî ola ezelî olmaz; ol âhiret âlemidir. İmdi her ne kim, Allah Teâlâ'ya sevâb için ibâdet eylese cehldir. Zîrâ ki, hakîkatte onun ma'bûdu sevâb olur, Allah olmaz".

Ve nakildir ki *Tefsîr-i Kebîr*'de: Suâl eder, eyitir ki: "Peygamberlerin fazîleti birbirinden mu'cizâtıyla olur. Öyle olsa onun mu'cizâtı geri kalan peygamberlerden gerek efdal olur. Zîrâ ki, Hak Teâlâ, Âdem'e rûh nefh etti ve cismini kudret eliyle tahmîr etti. Ve kun fe-yekûn emriyle ahsen-i takvîmde; ve ekmel-i sûrettte; ve ezher-i meclâda; ve enver-i libâsta; ve eşref-i hilkatte sûret[e] getirdi. Ve dünyâdayken uçmak libâsın[ı] giy[d]irdi ve bir taht üzerine oturdu **[75b]** firişteler omuzu üzerine getirdiler. Ondan sonra Hak Teâlâ müşgten bir at yarattı, iki kanadı vardı inciden ve mercândan. Cebrâil o yanına yapıştı ve İsrâfîl sağ yanına ve Mîkâîl sol yanında yüz yıl gökleri tavâf eylediler. Cemî'-i göklerin acâibini gördüler ve Âdem mescûd-i melâike idi.

Ve dahi Hak Teâlâ Âdem'e eyitti: ﴿وعلم آدم الأسماء كلّها﴾ (Bakara, 2/31) [Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.]. Kendi ilmine mahsûs eyledi ve Muhammed'e (a.s.) eyitti: ﴿ ما كنت تدري ما الكتاب والإيمان ﴾ (Şûrâ, 42/52) [Sen, kitap nedir, imân nedir? bilmezdin.]. Ve Âdem'in muallimi Hak Teâlâ idi ve Muhammed'in muallimi Cebrâildi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ علّم شديد القوي ﴾ (Necm, 53/5). [Ona, bunu çok güçlü olan öğretmiştir.].Öyle olsa gerek Âdem efdal ola derler, Muhammed'den?

Cevâb budur ki: Hak Teâlâ firişlehlere buyurdu. Âdem'in toprağını acı ve tatlı ve tuzlu dünyâ suyuyla balçık ettiler; ve Muhammed Mustafâ'nın toprağını tesnîm ve selsebîl ve rahîk ve uçmak suyu ile balçık ettiler. Ve Âdem göğe giderken müşgten ata bindi ise Muhammed Mustafâ Mi'râc gecesi beş türlü nesneye bindi. İmdi Âdem firişteler ile göklere giderken müşgten ata bindi ise Muhammed Mustafâ firiştehlere bindi. Gökleri ve uçmağı ve kürsî ve arşı ve arştan yukarı altı kez yüz bin yıllık yoldan yukarı çıktı. Bu Âdem'e firişteler secde eylediyse bir kez ol dahi te'dîb içindi, Muhammed Mustafâ'ya firiştehler kıyâmete değin salavât verirler takrîb için. Husûsan ki, Hak Teâlâ kendi salavât verir Muhammed'e ta'zîm için. Pes Muhammed (a.s.) ulu olur Âdem'den.

Eğer suâl ederlerse ki: "Muhammed'den (a.s.) gerek İbrâhîm peygamber efdal olur. Zîrâ ki, Hak Teâlâ ona *Kur'ân*da "Halîl " dedi ve yerleri ve gökleri ve âlem-i melekûtu ve acâiblerini ona gösterdi. Ve kâfirler onu oda attılar, od ona gülistân oldu ve su çıktı ve gül bitti ve gölge [?كولكه] firiştesi geldi yoldâş oldu?".

Cevâb budur ki: Muhammed Mustafâ Mi'râc gecesinde mülkü ve melekûtu ve ceberûtu ve on sekiz bin âlemi gördü. Ve od İbrâhîm'e gül ve reyhân olduysa Muhammed ümmetine dahi od gül ve reyhân olsa gerektir. Pes İbrâhîm'in kemâli Muhammed ümmetince oldu.

Ancak **eğer suâl** ederlerse ki: "Mûsâ peygamber gerek efdal ola, Muhammed'den. Zîrâ ki, Mûsâ'nın elinde asâ ejderhâ oldu ve Mûsâ ol asâyı yere urdu bir günlük azık ve su çıkardı ve gece çerâg gibi nûr verdi ve yalnız kalı[n]ca asâsıyla söyleşirdi, yorulu[n] ca ona binerdi ve Hak Teâlâ ona: ﴿ وكلّم الله موسي تكليما ﴾ (Nisâ', 4/164) [Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu.] dedi. Ve Mûsâ'nın anası Firavn'dan korku[n]ca Mûsâ'yı oda bıraktı, od onu yakmadı. Ondan sonra tâbûta koydu Nîl'e bıraktı, Nîl onu gark etmedi. Ve *Tevrât*'ı Hak Teâlâ kudret eliyle yazmış iken Mûsâ'ya gönderdi. Hîç Muhammed'e böyle eylemedi".

Ona dahi **cevâb budur ki:** "Mûsâ *Tevrât'*ın evvelinde Muhammed'in evsâfını ve ümmetinin kemâlâtını gördü ki, mushaf gönüllerindedir. Ve namâzda firişteler gibi saff tutarlar; ve cemî'-i kitâblara îmân getirdiler; ve Deccâl'i onlar öldürdüler. Çün onları gördü eğitti: "İlâhî! Bu kavmi benim ümmetim eyle". Hak Teâlâ eyitti: "Onlar Muhammed ümmetleridir". Mûsâ eyitti: "İlâhî! Beni Muhammed ümmetlerinden eyle". İmdi öyle olsa Mûsâ, Muhammed'den nice efdal ola.

Eğer suâl ederlerse ki: "Süleymân gerek Muhammed'den (a.s.) efdal ola. Zîrâ ki, Süleymân tamâm yeryüzüne sultân oldu ise insâna ve cinnîlere ve hayvânlara ve yellere hükm ederdi, ve kuşlar dilin[i] bilirdi. Sâni'-i âlem, Süleymân'a ol pâdişâhlığı verdi ki, ona benzer ne geldi ve ne gelecektir. Ve bir taht düzdürdü **[76a]** cinnîlere üç mîl uzunluğu vardı. Ve ol tahtın sağ yanında on iki bin kürsî düzdüler âcdan ve sandaldan ve ar'ardan, peygamberler otururlardı; ve sol yanında on iki bin kürsî düzdüler kızıl altın ve hâm gümüşten Benî-İsrâil'in ulemâsı otururlardı ve on iki bin

müderrisi vardı *Tevrât*'tan ve *Zebûr*'dan derse meşgūl olurlardı. Ve ol tahtla bir mîl yerden yukarı uçarlardı. Öyle olsa Süleymân gerek Muhammed'den efdal ola".

Ona dahi **cevâb** budur ki: "Eğer Süleymân hayvânlara ve cinnîlere hükm ederse Muhammed (a.s.) Cebrâil'e ve İsrâfîl'e ve cemî'-i firiştehlere hükm ederdi ve Süleymân havâda tahtla uçarsa ve dîvlere hükm edip getirirlerse, Muhammed Mustafâ (a.s.) firiştelere binip göklerde uçardı; ve Süleymân katında *Tevrât* ve *Zebûr* okunursa Muhammed Mustafâ katında Kur'ân okunurdu; ve Süleymân'ın yanında Benî-İsrâil'in ulemâsı ve peygamberleri otururşa Muhammed'in yanında ashâbı otururdu, her biri Benî-İsrâil peygamberlerine berâberdi".

Eğer suâl ederlerse ki: "Îsâ efdal ola. Zîrâ ki, ölüleri diri eyledi ve Hak Teâlâ ona ﴿ ونفخنا فيه من روحنا ﴾ (Enbiyâ', 21/91) [Biz, ona ruhumuzdan üfledik.] dedi. Ve anası karnındayken *Tevrât*'ı ve *İncîl*'i bilirdi ve okurdu. Ve topraktan yarasa düzdü, ağzından nefh etti ol yarasa diri oldu ve uçtu; ve ne kim, bunlara benzer kemâl varsa gösterdi. Gerek Îsâ Muhammed'den efdal ola".

Ona dahi **cevâb** budur ki: "Nefh etmek Îsâ'dan yaratmak Allah'tan[dır]. Nitekim Cebrâîl Îsâ'ya nefh etmek Cebrâîl'den ve yaratmak Allah'tan[dır]; ve Muhammed Mustafâ'nın (a.s.) envâ' [i]le kemâlâtı vardı. Cümlesinden birisi budur ki: Bir avuç toprakla on iki bin leşkeri Huneyn'de helâk eyledi; ve bir parmağıyla aya işâret eyledi iki pâre oldu, yere indi îmân getirdi yine göğe gitti; bir gece ay yere inip beş gün uğradı her yere kim, uğradı taşlar ve ağaçlar secde ederlerdi.

Husûsân ki, Muhammed Mustafâ, Mi'râc gecesinde eyitti: "Yâ Rabb[i]! Âdem'e uçmak verdin, bana ne verdin?". Hak Teâlâ eyitti: "Âdem'e uçmak verdim; ammâ yine azl ettim. Sana ve ümmetine uçmak verdim yine azl etmezem".

Peygamber eyitti: "Nûh'a gemi verdin, onu mescid edindi içinde ibâdet ederdi". Hak Teâlâ eyitti: "Sana ve ümmetine yeryüzünü mescid verdim kande dilersen ibâdet eyleye".

Peygamber eyitti: "İbrâhîm'e odu gülistân edip berden ve selâmen kıldın". Hak Teâlâ eyitti: "Sana ve ümmetine cehennemi berden ve selâmen kıldım".

Peygamber eyitti: “İsmâîl’e zemzem verdin”. Hak Teâlâ eyitti: “Sana ve ümmetine Kevser ırmağını verdim”.

Peygamber eyitti: “Mûsâ’ya Tûr verdin, söyledin”. Hak Teâlâ eyitti: “Sana arştan yukarı ve bisât-ı kurb üzerinde söyleştim”.

Peygamber eyitti: “Îsâ’ya gökten mâide verdin”. Hak Teâlâ eyitti: “Sana inʿâm sürüsün [ü] verdim”.

Peygamber eyitti: “Hızır’a âb-ı hayât verdin”. Hak Teâlâ eyitti: “Sana selsebîl ırmağın[ı] verdim.

Peygamber eyitti: “Mûsâ’ya *Tevrât* verdin”. Hak Teâlâ eyitti: “Sana Âyete’l-Kürsî verdim”. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitti: “Yâ Habîbî! Sana bir sûre verdim ki, adı Fâtihâ’dır; *Zebûr*’da ve *İncîl*’de ve *Tevrât*’ta ve gayrı kitâblarda onun misli yoktur. Zîrâ ki, her kim Fâtihâ sûresin[i] okursa cehennem ona harâm oldu”.

Peygamber eyitti: “Yâ Rabb[i]! Îsâ’ya İncîl verdin”. Hak Teâlâ eyitti: “Sana İhlâs sûresin[i] verdim . Peygamber eyitti: “Yâ Rabb[i]! Şimdi râzı oldum”.

Bir vechle dahi onun kemâlâtına ve onlardan efdal olduğuna **[76b]** Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وما أرسلناك رحمة للعالمين** ﴾ (Enbiyâ’, 21/107) [(Resûlüm!) Biz seni alemlere ancak rahmet olarak gönderdik.]. Bu âyette lâzım gelir ki, Muhammed Mustafâ efdal olur cemî’-i mevcûdâttan; ve Muhammed’in bey’atı Allah’ın bey’atıdır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **إنّ الذين يبايعونك إنّما يبايعون الله** ﴾ (Fetih, 48/10) [Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler.].

VeMuhammed’in rızâsı Allah’ın rızâsıdır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **والله رسوله أحقّ أن يرضوه** ﴾ (Tevbe, 9/62) [Eğer mü’min iseler Allah ve Resûlünü razı etmeleri daha doğrudur.].

Ve peygamberlerin mu’cizâtı dört; yâ beş; yâhûd dahi ziyâdedir. Muhammed Mustafâ’nın dört bin mu’cizâtı vardır; belki baştan ayağa ayn-ı mu’cizât idi. Husûsan ki, efdal mu’cizâtı *Kur’ân*’dı. Altı bin âyettir; ve yetmiş yedi bin dört yüz kelimedir; ve

üç yüz bin dahi altmış bin dahi yirmi beş harftir. Her harfi Îsâ'dan ve Mûsâ'dan efdaldir ve Muhammmed'e *Kur'ân* gelmekle onların kitâbları mensûh oldu.

Ve Muhammed Mustafâ habîbullahtır âlem-i sûrettte ve maânîde; ve nûrdur nûru'l-envârdan; ve hakîkati hakîkatü'l-hakāyıktır; ve ismi câmi'dir cemî'-i merâtib-i; esmâsı ve taayyünâtı [ve] sıfâtı ve rûhu nûru'z-zâttandır; ve aklı envâr-ı esmâü'z-zâttandır; ve kalbi envâr-ı cemî'-i sıfâttandır; ve nefsi envâr-ı cemî'-i esmâ-i ef'âldendir alâ vechi'l-ihâtati ve'l-kemâli.

Ve Hak Teâlâ Muhammed Mustafâ'nın kuvvet-i nazariyyesi[ni] vasf etti: ﴿ وعلّمك مالم تكن تعلم وكان فضل الله عليك عظيما ﴾ (Nisâ', 4/113) [Ve sana bilmediğini öğretmiştir. Ve Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.] demekle; ve kuvvet-i ilmiyyesini vasf etti: ﴿ وإنّك لعلي خلق عظيم﴾ (Kalem, 68/4) [Ve sen elbette yüce ahlak üzerinesin.] demekle. Pes efdal mevcûdât ve ekmel mahlûkāt Muhammed Mustafâ'dır (a.s.).

Ve bilmek gerektir ki: Âdem peygamberin şerîatı buydu kim: İki da'vâcı gelseler kurbân ederlerdi, gökten od gelirdi; ol oda bırakırlardı kimin kurbânı odda yansa "Onun sözü haktır",derlerdi.

Ve Nûh'un şerîatı oldu kim: Kaçan iki kişi gelseler elini gemiye yapışırlardı, eğer gemi hareket eylerse bilirlerdi kim, haktır; eğer hareket eylemezse "bâtıldır" derlerdi.

Ve İbrâhîm'in şerîatı oldu kim: Kaçan iki kişi gelseler od yakarlardı, elini oda sokarlardı eğer yanarsa bilirlerdi ki, bâtıldır.

Ve Dâvûd'un şerîatı oldu kim: Evi önünde bir zincir asılıp dururdu; kaçan iki da'vâcı gelseler hangisi ol zincire erişirse haktır; ve illâ bâtıldır derlerdi.

Ve Süleymân'ın şerîatı oldu kim: Savmaasında bir çukur vardı. Kaçan iki da'vâcı gelseler ayağın ol çukura sokarlardı; eğer çukura biterse bilirlerdi kim haktır; ve illâ bâtıldır derlerdi.

Ve Zekeriyyâ'nın şerîatı oldu kim: Demirden bir kalem eylemişti; eğer iki da'vâcı gelseler adlarını ol kaleme yazardı, suya bırakırdı, eğer su ol kalemi alır giderse bilirlerdi kim, haktır; illâ almazsa bâtıldır derlerdi.

Ve Mûsâ'nın şerîatı oldu kim: *Tevrât*'ıyla hükm ederdi nice muvâfık ise.

Ve Îsâ'nın şerîatı oldu kim: İncîl'le hükm ederdi nice münâsib ise.

Ve Muhammed Mustafâ'nın şerîatı oldu kim: Kaçan iki da'vâcı gelseler da'vâcı eyleyenden iki tanık isterdi; eğer iki tanık bulunursa hükm ederdi kim, haktır; eğer ol da'vâ eyleyenin tanıkları olmasa and içerdi.

Nitekim buyurdu: **البينة علي الدّعى واليمين على من انكر** [485] [Delil iddia eden için; yemîn, inkar eden için gereklidir.]. Öyle olsa Muhammed Mustafâ'nın şerîatı onlardan efdal ve a'lâ ve akvem ve a'del oldu (a.s.).

Peygamber (a.s.) eyitti: "Kaçan bir âlim ilm etse bir kişi dahi gelse denilse yüz bin rek'at nâfile namâz kılmaktan efdaldir; ve yüz bin gazâ etse mukaddem göndermekten efdaldir; ve bir âlime selâm vermek bir yıl ibâdet etmişçe sevâbı vardır; ve bir sâat **[77a]** bir âlim katında oturmak yetmiş kez makbûl olmuş Ka'be'den efdaldir. Ve âlimin âbid üzerine fazlı benim fazlım gibidir sizin üzerinize. Her kim, bir âlimin kapısına varsa ilmi [i]çin her adımına bir yıl ibâdet etmişçe sevâbı vardır; ve her kim, ulemâyla otursa benimle oturmuş gibidir".

Ve Peygamber (a.s.) eyitti: "Cebrâîl'e sordum: "Tanrı katında ulemâ' mı efdaldir yoksa şühedâ' mı?". Cebrâîl eyitti: "Bir âlim Tanrı katında bin şehîdden efdaldir".

Ve bilmek gerektir ki: Hak Teâlâ'ya giden yol cemî'-i halk sayısıncadır; ammâ asıl yol üçtür: Biri dünyâya gider; ikincisi âhirete gider sa'y ile likāyla; üçüncüsü Tanrı'ya gider fenâyla bekāyla. Evvel dünyâdan söyleyelim.

İmdi evvel işbu âlemin ululuğuna nazar eyle ve dahi gökler kim, dönerler hareketlerinin ihtilâflarına nazar eyle! Ve dahi yıldızlarına nazar eyle kim, her birinin

[485] **Buhârî**, Rehn, 6; es-Suyûtî, **Şerhu Süneni İbni Mâce**, 158, 192.

maşrıkları ve mağribleri nice muhteliftir evkāt-ı âlem muhtelif olmakla menâzil-i merâtibde; bi-hasebi mukadderince seyr ederler.

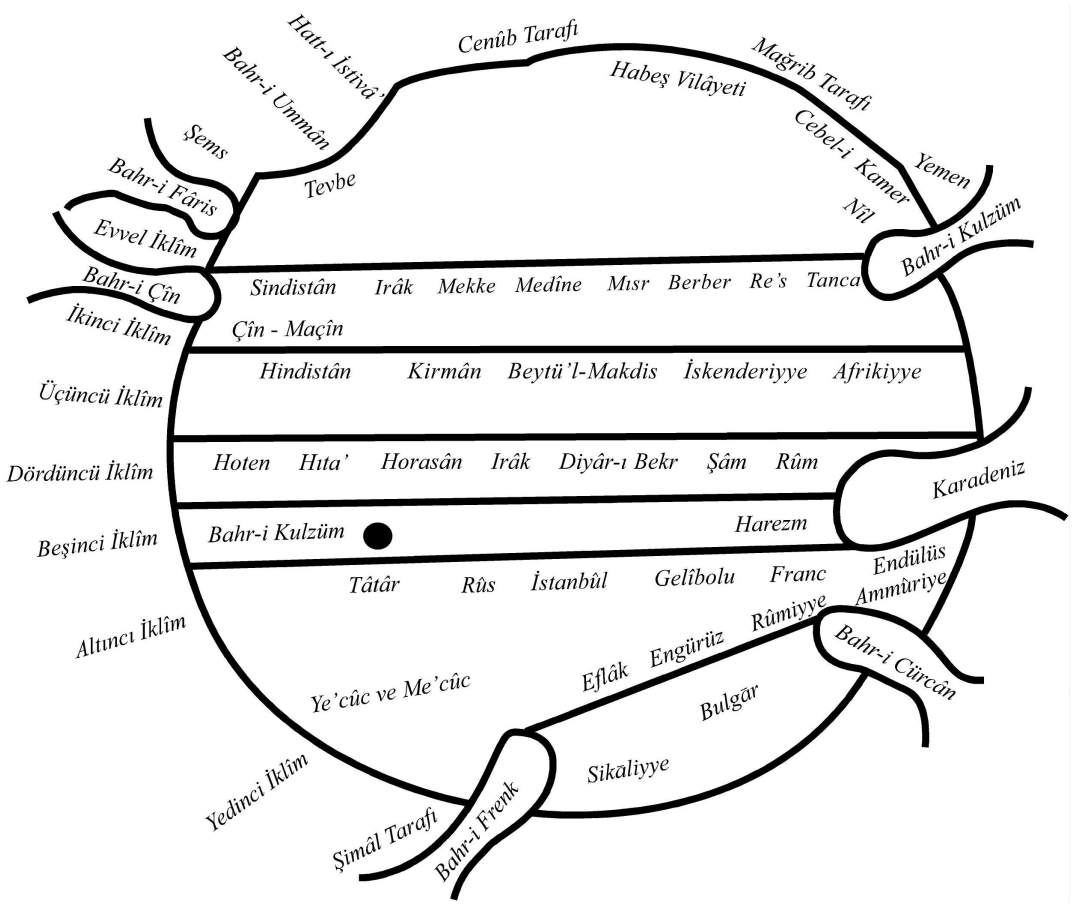
Ve şemsin dördüncü gökte seyrine nazar eyle ki, bir yılda yirmi sekiz burcu nice seyr edip yine yerine gelir; ve kamere nazar eyle kim, nûrun[u] şemsten nice kesb eder; ve gece şemsin yerine nice nâib olur; ve nice hilâl ve bedr olur; ve göklerden yıldızlar ve ra'd ve berk olduğu ve od ve taş yağdığı ve yağmur ve kar yağdığı ve muhtelif yeller olduğu ve bulutlar kim havâ' yüzünde suyu nice götürürler ve âleme hikmet üzerine nice yağdırırlar.

Onlara nazar eyle ve yeryüzünde her ne kim, mevcûdât varsa onun misli vardır denizde; ve belkim dahi ziyâdedir. Ve envâ'-ı nebâta ve asnâf-ı fevâkihe ve ihtilâf-i eşkâle ve elvâna ve tuûma ve râihalara nazar eyle! Evvel mahlûkāt cemâdâttır, ondan sonra maâdendir, ondan sonra nebâtâttır, ondan sonra hayvânâttır, ondan sonra insân yaratıldı onlara nazar eyle!

İmdi yeryüzü dört bölüktür: Bir bölüğüne "rub'-i şimâlî" derler ma'mûrdur; ve meselâ Irâk'tan Şâm'a varınca ve Mısr'a ve Rûm'a ve Franca varınca ve Cezîre-i Saâdete varınca ma'mûrdur. Ve bir bölüğü Ehrâz'dan [/Ahrâz] Horasân'a ondan Çin'e ondan Vakvâk-ı şarkıyyeye varınca "rub'-i garbî" derler ma'mûrdur. Ve bir bölüğü bilâd-ı Zenc'den Habeşe varınca ondan tevbeye ondan mağribe varınca "rûb-i şarkîdir" mağmûrdur. Ve bir bölüğü harâbdır, yanmış yerdir harârât-ı şemsten, ol bölüğüne "rub'i muhterak" derler.

İmdi bu vasf olan yerde yedi iklîm vardır "ekālîm-i seb'a" derler ve her iklîmde bir deniz vardır, Ol yedi iklîme dört pâdişâh hükm ettiler, ikisi kâfir idi. Biri Nemrûd ve biri Buhtu'n-Nasr idi. Ve ikisi dahi müslümân idi: Biri İskender ve biri Süleymân idi.

Ve bunlar hükm ettikleri mülkü bu kadar işbu şekilde beyân ettiler iki yıllık yol bu dâirede yazdılar. Her kim, ol dâireyi gördü tamâm dünyâyı gördü derler. Meselâ ol dâire-i muhît budur kim, beyân olundu vallâhu a'lem bi-umûri [Allah, işleri en iyi bilendir]. **[77b]**

Peygamber (a.s.) eyitti: "Dünyânın cemî'sinden uçmağın bir kamçı kadar yeri yeğdir".

Ve bilmek gerektir ki: Hak Teâlâ kaçan dünyâyı bozmak dilese evvel âdemler; ondan sonra hayvânlar gider; ondan sonra nebâtât gider; ondan [sonra] ma'denler gider; ondan sonra cemâdât gider.

İmdi işte dünyâyı sana vasf ettim ve muhabbetini gönülden gidermek kenz oldu bi-iznillâh.

Ve Hak Teâlâ eyitti: "İzzetim hakkı [i]çin dünyâyla benim muhabbetimi bir gönülde hîç cem' eylemem ebeden; çün dünyâyı bildik pes Hazret-i Allah['a] sulûk nicedir onu bilmek gerektir.

Fasl-ı fi'l-Hakîkat

Ehl-i ezvâk ve erbâb-ı eşvâk eyitirler: "Atâyâ' ikiye münkasımdir: Biri atâyâ'-i zâtiyyedir ve biri atâyâ'-i esmâiyyedir. İmdi atâyâ'-i zâtiyyeden murâd oldur ki: Mebdâ' ola cemî'-i sıfâta. Zîrâ Hak Teâlâ tecellî eyler esmânın mâverâsından.

İşbu resme bilmek kimseye hâsıl olmaz; illâ Hakk'ta fenâ' olmaktan sonra olur. Onlara "vâkıf" derler şol kadar muttali' olmuşlardır; ammâ şunlar ki, Hakk'a vâsıl oldular ve yine Hakk'tan bu âleme rücû' ettiler. Onlar sırr-ı kadere muttali' olmadılar ve bu istidlâl tâliblere tenbîhtir.

Ve her kim, kendi isti'dâdını bilse kabûlünü bilir. Zirâ ki, sırr-ı kadere vâkıf olan iki türlüdür: Biri budur ki: İsti'dâdını mücmelen bilir; ondan sonra mufassalan Hak Teâlâ neye muttali' eylediyse isti'dâtlarına göre bilirler.

Ve bilmek gerektir ki: Menba'ul-hayrât ve'l-kemâlât zât-ı ilâhiyyedir bi-i'tibâr vehhâb ve şol kimse ki, Allah Teâlâ'nın **[78a]** dergâhına sülûk eder. Evvelâ urefânın ıstılâhâtın[ı] bilmek gerektir, ondan sonra menâzilin[i] bilmek gerektir; tâ kim sülûk etmekte basîret üzerine olsun.

İmdi *Istılâhât-ı Sûfiyye* bu resme iki türlüdür: Biri cezbe-i ilâhiyye birrle gider ve biri sülûk edip kat'-ı makāmât eder.

FASL-I FÎ *ISTILÂHÂTI'S-SÛFİYYE*

Bilmek gerektir ki; *Istılâhât-ı Sûfiyye*'yi ebced kāidesi üzerine düzdüm; tâ fehm etmek âsân olsun için.

***Bâb-ı Elif*:** Elif oldur ki, [onunla zât-i ahadiyyete işâret olunur. Ya'nî min-haysü-hüve hüve evvel-i eşyâdır. Nitekim elif] evvel harftir.

el-İttihâd: Vücûd-ı Hakk-ı vâhidi bilmektir ki, cemî'-i eşyâ' onunla mevcûddur. Pes küll- eşyâ' onunla müttehid olur. Şol i'tibârla ki, cemî'-i eşyâ' kendi nefsine nazar[ı] ma'dûmâttır vücûdHak [i]le mevcûd olur. Şol i'tbârla değil ki, eşyânın bir vücûdu olur hâssaten; ondan sonra vücûd-ı Hakk'la müttehid olur. Bu muhâldir; belkim vücûd-ı küllîsi hakktır muttasıl olmuştur ayn-ı abde mevcûd olur vücûd-ı Hakk'la.

el-İttisâl: Abd kendi aynını mülâhaza etmektir ki, muttasıldır vücûd-ı ahadiyyeye; ammâ kat'-ı nazar etmiş ola, kendinin aynından. Öyle olsa meded-i vücûdun ittisâlini ale'd-devâm müşâhede eyler; hattâ ol vücûdla mevcûd olur.

el-Ahad: İsmü'z-zâttır. Şol i'tibârla ki, kat'ı nazar etmiş olur, teaddüd-i sıfâttan ve esmâdan ve nesebden ve taayyünâttan.

el-Ahadiyye: Bu dahi ismü'z-zâttır; ammâ esmânın ve sıfâtın iskātı i'tibârıyladır.

Ahadiyyetü'l-cem': Zâta i'tibâr etmektir. "Min-haysü-hiye hiye", ne iskāt olur ve ne de isbât olur.

el-Ufuku'l-Mübîn: Makām-ı kalbin nihâyetidir.

el-Ufuku'l-A'lâ: Makāmı rûhun nihayetidir.

el-İmâmân: İki kişilerdir. Biri kutbun sağ yanında olur ve nazarı melekûtadır; ve biri sol yanında olur nazarı mülkedir. Ve bunlar kutbun vezîrleri gibidir.

el-İhsân: Ubûdiyyet ile mütehakkık olmaktır, hazret-i rubûbiyyetin müşâhedesi üzerine nûr-ı basîretle.

el-Ahvâl: Mevâhib-i fâizedir abde Rabb'dan; ammâ bu ahvâl abde ki, hâsıl olur amel-i sâlihten mîrâs olur. Ki, nefsi müzekkî eder; ve kalbi musaffâ eder; ve rûhu mücellâ eder; yâhûd Hakk'tan nâzil olur hîç amel-i sâlihten mîrâs olmadan Hakk'tan [belki] imtinân-ı mahzdır.

el-İrâdet: Nâr-ı muhabbetten bir cemredir. Kalbde olur.

el-A'yânüs-Sâbite: Hakāyık-ı mümkinâttır ilm-i Hakk'ta. [Ve ismi] bunların katında lafz değildir; belki zâttır ki, müsemmâdır bi-i'tibâr sıfat-ı vücûdiyyedir; yâhûd ademiyyedir.

el-İsmü'l-A'zâm: İsm-i câmi'dir cemî'-i esmâyı. Ba'zıları eyitir: "Allah ismidir ki, ism-i câmi'dir. Onun [i]çin ki, ismu'z-zâttır. Ki, mevsûftur cemî'-i sıfâtla; ya'nî müsemmâdır cemî'-i esmâyla".

el-Esmâü'z-Zâtiyye: Oldur ki, vücûdu mevkūf olmaya gayra. İmdi ona "esmâ-i evveliyye" derler; ve dahi "mefâtihu'l-gayb" derler; ve "eimmetü'l-esmâ'" derler.

İmdi eimmetü'l-esmâ' yedidir: Evvelki esmâdır ki, müsemmâdır esmâ-i ilâhiyye ile. Biri Hayy'dır; ve Âlim'dir; ve Kādir'dir; ve Mürîd'dir; ve Semî''dir; ve Basîr'dir; ve Mütekellim'dir. Ve cemî'-i esmânın aslı bunlardır, evvel ismi Hayy'dır. Eğer hayât ona sâbit olmayacak olursa geri kalan esmâ' sâbit olmaz. Pes *Hayy* isminden İsrâfîl sâbit oldu; ve Cebrâîl mazhar-ı *İlm*dir ki, enbiyâya vahy getirir; ve Mîkâil *Mürîd* ismine mazhardır ki, âlemlere erzâk yetiştirir; ve Azrâîl *Kādir* ismine mazhardır ki, ervâhı kabz etmeye kudreti olur.

[*Bâbü'l-Bâ'*]:

Bâbü'l-Bâb: Evvel mevcûdât-ı mümkineye işâret onunla olunur vücûddan. İkinci mertebedir.

Bâbü'l-Ebvâb: Tevbedir, evvelidir şol **[78b]** nesnenin kim, onunla hazerât-i kurba dâhil olur Cenâb-ı Rabb'dan.

el-Büdelâ': Yedilerdir. Bunlardan birisi kaçan sefer eylese bedenini sûreti üzerine koyar gider ki, bedeniyle tayy-i mekân ve tayy-i zamân eder.

el-Berzah: Beyne'ş-şeyn olan nesneye berzah derler.

el-Berzahu'l-Câmi': Hazret-i vâhidiyyettir ve dahi taayyün-i evveldir ki, aslu'l-berzahtır.

el-Basîret: Kalbin kuvvetidir ki, kalb münevver olur nûr-ı kuda [i]le. Öyle olsa hakāyık-ı eşyâyı ve bevâtın-ı eşyâyı onunla idrâk eder basar gibi. Ki, nefs şol eşyâyı onunla görür ve zevâhir-i eşyâyı dahi.

el-Beytü'l-Haram: İnsân-ı kâmilin kalbidir ki, haram oldu gayrı Hakk'a mahall düşmeğe.

Beytü'l-Makdis: Şol kalbdir ki, taalluk gayrdan zâhir olmuştur.

Beytü'l-İzze: Şol kalbdir ki, vâsıl olmuştur makām-ı cem'a.

***Bâbü'l-Cîm*:**

el-Cezbe: Abd, Hazret-i Allah'a yakîn olmaktır inâyet-i ilâhiyye iktizâsıyla.

el-Cesed: Cesed şol nesnedir ki, ervâhdır tâhir olur; ve dahi mütemessil olur cism-i nârîde yâhûd nûrîde.

el-Cem': Hakk'ı müşâhede etmektir halksız.

Cem'u'l-Cem': Halkı müşâhede etmektir Hakk'la kāim olduğu hâlde. Ve dahi cem'u'l-cem'e "fark" dahi derler ba'de'l-cem'.

Cennetü'l-Ef'âl: Cennet-i sûriyyedir. Matâim-i lezîze cinsindendir ki, ona "cennetü'l-a'mâl" dahi derler; ve "cennetü'n-nefs" dahi derler.

Cennetü'l-Vârise: Cennetü'l-ahlâktır ki, hâsıl olur Hazret-i Resûl'e gökçek mütâbaat etmekle.

Cennetü's-Sıfât: Cennet-i ma'neviyyedir ki, hâsıl olur tecelliyât-ı sıfâttan dahi esmâ-i ilâhiyyeden ona "cennetü'l-kalb" derler.

Cennetü'z-Zât: Cennet-i ma'neviyyedir ki, cemâl-i ilâhiyyeyi müşâhede etmektir. İmdi ol cennetu'r-rûhtur.

***Bâbü'd-Dâl*:**

ed-Dürretü'l-Beyzâ': Dürretü'l-beyzâ' akldır. Nitekim Peygamber (a.s.) eyitti: " **أوّل خلق الله الدّرة**" [486][Allah'ın yarattığı ilk şey dürredir.] Murâd dürretü'l-beyzâ'dan, bunda akldır.

***Babü'l-Hâ'*:** Zât'a i'tibâr etmektir bi-hasebi'l-vücûd ve'l-huzûr.

Himmet-i Erbâbi'l-Himemi'l-Âliye: Himem-i âliye derece-i sâlisedir. Ve ol himem-i âliye Hakk'tan gayrına müteallik olmaz ve gayra iltifât dahi eylemez. Hattâ tâlib şöyle olur ki, ahvâle ve makāmâta erişmeğe râzı olmaz; ve dahi esmâya ve sıfâta vâkıf olmaya dahi râzı olmaz. Ve hîç nesneye kasd eylemez; illâ ayn-ı zâta kasd eder.

***Bâbu'l-Vâv*:** Vech-i mutlaktır, küllî eşyâda.

el-Vâhid: Zâta i'itibâr etmektir ki, cemi'-i esmâ' ondan münteşîr olduğu i'tibârla. Ve zât-ı vâhiddir; ve ammâ esmâ', mütekessiredir.

el-Vârid: Her nesnedir ki, kalbe vârid olur maânîden mahz-ı mevhibedendir; hîç kulun ameline mevkūf değildir.

el-Velâyet: Abd, Hakk'la kāim olmaktır nefsinden fânî olduğu vakit.

el-Veliyy: Cemi'-i işlerle Hakk'a teveccüh etmektir.

[486] Kaynak bulunamadı.

el-Vâkıa: Vâkıa şoldur ki, kalbe vârid olur âlem-i gaybdan, hangi vechle gerekse olsun.

el-Vücûd: Hakk'ın zâtını bulmaktır geri Hakk'ın zâtıyla. Bundan ötürüdür kim, Hazret-i Hakk'a "Hazret-i Vücûd" derler.

***Bâbü'z-Zâ'*:**

ez-Zümürrüde: Zümürrüd nefs-i külliyedir.

ez-Zamân: Muzâf olur hazret-i indiyyeye kim, ona "ân-ı dâim" derler.

Zevâhirü'l-Enbiyâ': Ve zevâhir-i vuslat, tarîkat ilimlerin[i] bilmektir ki, eşref-i ulûmdür. Ve Hakk'a vâsıl olmak mevkūftur zevâhir-i ulûmu bilmeye.

***Bâbu'l-Hâ'*:** Şoldur ki, kalbe vârid olur mahz-ı mevhibe-i birrle, hîç amel etmeden hüzn ve havf ve kabz ve bast gibi. Ve ol hâl zâil olur nefs sıfâtı zâhir olmakla.

Huccetü'l-Hakk ale'l-Halk: İnsân-ı kâmildir Âdem gibi ki, hüccet oldu **[79a]** melâikeye.

el-Hikmet: Hakāyık eşyâsını ve evsâfını ve ahkâmını bilmektir alâ-mâ-hiye aleyhi.ا**ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا** [Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayr verilmiştir].

el-Hakîkatü'l-Hakāyık: Zât-ı ahadiyyedir ki, câmi'-i cemî'-i hakāyıkı. Ve ona "hazretü'l-cem'" derler; ve dahi "hazretü'l-vücûd" derler.

el-Hakîkatü'l-Muhammediyye: Zâttır, maat't-taayyün-i evvel; ya'nî cemîu'l-esmâü'l-hüsnâ onundur. İsm-i a'zâm, hakîkat-i muhammediyyedir.

el-Hurûf: Hakāyık-ı basîttir a'yândan.

***Bâbu't-Tâ'*:**

et-Tâli': Şol nesnedir ki, evvel onunla başlanır. Tâli' ondan ibârettir ve bâtın onunla münevver olur.

et-Tarîkat : Seyr etmektir, sâliklere mahsûstur. Menâzili kat' etmekten ibârettir; ve dahi terakkî etmektir makāmâtta.

et-Tabîbu'r-Rûhânî: Şeyh-i âriftir ki, tıbb-ı rûhânîyle kādir olmaktır irşâda ve tekmîle.

***Bâbü'l-Yâ'*:**

Ve'l-Yâkūtu'l-Hamrâ': Nefs-i külliyedir.

Yevmü'l-Cum'a: Vaktü'l-kādirdir; ve dahi vâsıl olmaktır ayn-ı cem'a.

***Bâbü'l-Kâf*:**

el-Kitâbü'l-Mübîn: Levh-i mahfûzdur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ولا رطب ولا يابس إلاّ في كتاب مبين﴾ (En'âm, 6/59) [Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.].

el-Kenz: Hüviyyet-i ahadiyyedir ki, meknûndur gaybda cemî'-i bâtının ebtanıdır.

Kimyâ': Kanâat etmektir varına nitekim Alî (kerremallâhu vecheh) rivâyet eder ki: "**قال النّبيّ ء م: القناعة كنز لاينفذ**" [Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Kanâat tükenmeyen birr hazînedir".][487].

el-Kimyâül'-Avâm: Metâ'-ı uhrevîdir ki, bâkîdir. Onu tebdîl etmektir dünyeviyyete ki, fâniyyedir.

Kimyâü'l-Havâss: Kalbi tahlîs etmektir gayrdan.

***Bâbü'l-Lâm*:**

el-Lübb: Akıldır ki, münevverdir nûr-i kuds ile. Ve sâfî olmuştur evhâmdan ve tecelliyât kusûrundan.

Lübbü'l-Lübb: Mâdde-i nûr-i ilâhî kudsîdir.

[487] **Keşfu'l-hafâ**, II/101.

el-Lübs [/Lebs]: Sûret-i unsuriyyedir ki, hakāyık-ı nûrâniyyesini telbîs eder.

Lisânü'l-Hakk: İnsân-ı kâmildir ki, mütehakkık olmuştur ism-i Mütekellim'in mazhariyetiyle.

el-Elvâh: Kitâb-i mübîndir ve dahi nefs-i külliyyedir.

***Bâbü'l-Mîm*:**

el-Mürşîd: Mürşîd oldur ki, tarîk-i müstekîme hidâyet eyleye.

Mebâdîyü'n-Nihâyât: Furûz-ı ibâdâttır; ya'nî namâz ve zekât ve savm ve hacc gibi. İmdi nihâyâtu's-salavat kemâl-i kurbdur ve muvâsaladır. Ve nihâyât zekât mâ-sivallâhı terk etmektir hâlis-i muhabbet için. Ve nihâyet-i savm, rüsûm-ı halkiyyeden fânî olup Hakk'ta bâkî olmaktır.

Nitekim Hak Teâlâ kelimât-ı kudsîde buyurur: "**الصوم لي و أنا اجزي به**" [488] [Oruç benim içindir ve onun mükâfâtı benim.]. Ve nihâyet-i hacc ma'rifetullâh[a] vâsıl olmaktır; ve dahi bekāyla mütehakkık olmaktır fenâdan sonra.

el-Muhabbetü'l-Asliyye: Hak Teâlâ kendi zâtını sevmektir.

el-Mahabbet: Gönül müteallik olmaktır himmetle üns arasında.

el-Müşâhede: Bir nesneyi görmektir gören kişinin fenâsıyla.

el-Ma'rifet: Şol nesnedir kim bir nesneye delâlet eyleye bi-aynihî.

el-Mahvü'l-Hakîkî: Kesret fânî olmaktır vahdette.

***Bâbü'n-Nûn*:**

en-Nebeviyye: Hâkāyık-ı ilâhiyyeden haber vermektir; ya'nî Hakk'ın zâtından ve esmâsından ve sıfâtından haber vermektir. Bilmek gerektir ki, esfâr dörttür: **Evvel seferin nihâyeti:** Vahdet hicâbın[ı] gidermektir ve kesret-i ilmiyye yüzlerinden. **İkinci**

[488] **Buhârî**, Savm, 2; Tevhîd, 35, 50; Libâs, 78; **Müslim,** Sıyâm , 164, 165; **Nesâî,** Sıyâm, 41,42; İbn Mâce, Edeb, 58; **Muvâttâ'**, Sıyâm, 58; **Ahmed b. Hanbel**; I/446; II/232, 234, 281, 313, 393, 395, 411, 457, 458, 465, 467, 504, 516; III/5, 40; Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 435.

seferin nihâyeti: Kesret hicâbın gidermektir vahdet yüzünden. **Üçüncü seferin nihâyeti:** Zâhirle bâtının zıdd[ı] olmaklığın giderir, hazret-i ayn-ı cem'de. **Dördüncü seferin nihâyeti:** Hakk'tan halka rücû' etmektir makām-ı istikāmette.

Nûn: İlm-i icmâlîdir, hazret-i ahadiyyette; ve kalem ilm-i tafsîlîdir.

***Bâbü's-Sîn*:**

es-Sâlik: Şoldur ki, Hakk'a seyr eyleye. İmdi sâlik mürîd ile müntehâ ortasındadır mâdâm ki seyrdedir.

Sidretü'l-Müntehâ: Berzahiyye-i kübrâdır. **[79b]** cemî'-i esfâr ona müntehâ olur. İmdi sidretü'l-müntehâ merâtib-i esmânın nihâyetidir ki, ondan yukarı mertebe yoktur.

Sırru'l-İlm: Şoldur ki, âlemin hakîkati onunla ola. Onun [i]çin ilm, ayn-ı hakktır hakîkatte; ve bir i'tibârla dahi ilm gayr-ı âlimdir.

Sırru'l-Hakîkat: Şoldur ki, hakîkatHak ondan örtülü olmayan her şeyde[dir].

Sırrü't-Tecelliyât: Cemî'-i eşyâyı müşâhede etmektir cemî'-i eşyâda.

Sevâdü'l-Vech fi'd-dâreyn: Fânî olmaktır Hakk'ta bi'l-külliye. Şöyle ola ki, zâhirde ve bâtında; dünyâda ve âhirette onun vücûdu olmaz, mahv-ı mutlak olur Hakk'ta. Ve fakr oldur ve dahi adem-i asliyyeye rücû' etmektir. Bundan ötürü eyittiler: "**إذا تم الفقر فهوالله** " [Fakr tamam olduğunda işte o Allah'tır.].

***Bâbu'l-Ayn*:**

el-Âlem: Zıll-i sânîdir. Ve bu zıll-i sânî değildir; illâ vücûd-ı Hakk'tır ki, merâtibi birrle zâhir olur suver-i mümkinâtla. Ve Hakk'ın zâhir olmaklığı müteayyin olmaktır mümkinâtla. Zîrâ mümkine vücûd yoktur; illâ bir nisbet vardır ancak. Ve illâ vücûd-ı ayn Hakk'tır ve mümkinât sâbitedir adem-i aslî üzerine ilm-i Hakk'ta. Pes öyle olsa âlem-i sûret haktır. Ve Hakk rûhu'l-âlemdir; ya'nî âlem-i mevcûd eden verdi tutan ve hayatü'l-küll ondandır.

Âlemü'l-Ceberût: Âlem-i esmâdır; ve dahi sıfât-ı ilâhiyyedir; ve dahi âlem-i emrdir.

Ve Âlemü'l-Melekût: Ve âlemü'l-gayb âlemü'l-ervâhtır ve rûhâniyyât onun [i]çindir ki, kaçan bulunsa emr-i Hakk'la bulunur mâdde ve müdde[t] vâsıta olmadan.

Âlemü'l-Halk: Âlemü'ş-şehâdet ve âlemü'l-mülk ecsâmdır mâdde ve müddetle bulunur emrden sonra.

el-Ârif: Ârif şol nesnedir ki, Hak Teâlâ'nın zâtını ve sıfâtını ve esmâsını ve ef'âlini müşâhede eyleye. Zîrâ, ma'rifet bir hâldir ki, şühûddan hâsıl olur.

el-Âlim: Âlim oldur ki, Hakk Teâlâ muttali' eyledi yakîn ile şühûdla değil.

el-Âmme: Âmm oldur ki, onların ilmleri şerîat üzerine hasr oldu; ancak onlara "ulemâ-yi rüsûm" derler.

***Bâbü'l-Fâ'*:**

el-Fethu'l-Karîb: Feth-i karîb şol nesnedir ki, abde feth olunur makām-ı kalbden; ve dahi kemâl zâhir olur nefse menâzil kat' etmekte. Nitekim Hak Teâlâ ona işâret eder: ﴿ **نصر من الله وفتح قريب** ﴾ (Saff, 61/13) [Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Mü'minleri (bunlarla) müjdele.].

el-Fethu'l-Mübîn: Feth-i mübîn şol nesnedir ki, abde feth olur makāmı velâyette ve dahi esmâ-i ilâhiyyenin tecelliyâtından. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **إنّا فتحنا لك فتحا مبينا ليغفر لك الله ما تقدّم من ذنبك وما تأخّر**﴾ (Fetih, 48/1,2) [Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar.]. Ya'nî sıfât-ı nefsiyyeden ve kalbiyyeden ne kim, günâh varsa yarlığanmak için.

el-Fethu'l-Mutlak: A'la-yı fütûhâttır. Ve feth-i mutlâk şol nesnedir ki, abd üzerine feth olunur tecellî zât-ı ahâdiyyeden; ve dahi müstağrâk olmaktır ayn-ı cem'de. Rüsûm-i halkiyyeti fenâ etmekle bi'l-külliye. Nitekim Hakk Teâlâ buyurur: ﴿ **إذا جاء نصر الله والفتح**﴾ (Nasr, 110/1) [Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde].

el-Fütûh: Fütûh şol nesnedir ki, abde feth olunur Hakk'tan ki, evvel muğlâk idi; sonra feth oldu zâhir ve bâtın ni'metler gibi. Meselâ erzâk ve ibâdât ve ulûm ve maârif ve müşâhedât gibi.

Bâbu's-Sâd: es-Sâd sûretu'l-Hakk'tır ki, Muhammed Mustafâ'dır (a.s.) hakîkat-i ahadiyyetle ve âhiretle mütehakkık olduğundan ötürü.

Sûretü'l-âlihe: İnsân-ı kâmildir ve esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkıyla mütehakkık olduğundan ötürü.

Sûretü'l-İrâde: Nefs münkati' olmaktır gayrullâhtan. Zîrâ cemî'-i nesne ki, vâkı' olur Hakk'ın irâdetiyle olur.

***Bâbu'l-Kāf*:**

el-Kurb: Kurb, fenâ'dan ibârettir. Şununla kim, ezelde sebkat etti **[80a]** ahdini beyne'l-abdi ve'l-Hakk. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ألست بربكم قالوا بلي﴾ (A'râf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.]. Elest zâhir âlemdir ki, bâtın âlem onunla saklanır fesâddan, şerîat gibi tarîkata ve tarîkat gibi hakîkate.

el-Kutb: Kutb şol kişidir ki, Hak Teâlâ'nın nazarının mahallidir her zamânda. İmdi ol kutb olan kişi İsrâfîl'in kalbidir.

el-Kalb: Kalb cevher-i nûrânîdir rûh ile nefs arasında. Ve dahi kalb şol nesnedir ki, insâniyyet onunla mütehakkık olur.

***Bâbu'r-Râ'*:**

Rabbü'l- Erbâb: Hakk'tır, ism-i a'zâm i'tibârıyla ve taayyün-i evvel i'tibârıyla ki, cemî'-i esmânın menşe'idir. Nitekim Hak Teâlâ ona Kur'ân'da işâret eder: ﴿وإنّ إلي ربّك المنتهي﴾ (Necm, 53/42) [Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir.].

er-Resm: Resm, halktır ve halkın sıfâtıdır. Onun [i]çin ki, rüsûm âsârdır. Ve her nesne kim, âsâr ola Hakk'ın ef'âlindendir.

er-Rûh: Kavmin ıstılâhı budur ki rûh, latîfe-i insâniyye-i mücerrededir.

er-Rûhu'l-A'zâm: Akl-ı evveldir.

Rûhu'l-İlkā': Ya'nî kulûbe maârif ve muhabbet ilkā eden Cebrâîl (a.s.)'dir.

***Bâbu'ş-[Şîn]*:**

Şühûd: Şühûd Hakk'ı görmektir halksız.

Şühûdu'l-Mufassal fi'l-Cümle: Kesret-i zât-ı ahadiyyede müşâhede etmektir.

Ve Şühûdu'l-Mücmel fi'l-Mufassal: Ya'nî ahadiyyeti kesrette müşâhede etmektir.

eş-Şeyh: Şeyh, insân-ı kâmildir ki, şerîatte ve tarîkatte ve ma'rifette kâmil olur. Ve nüfûsun âfâtını ve emrâzını ve devâsını bile kādir olur nefsine ilâc etmez; eğer ol kişinin isti'dâdı hidâyete kābil olacak olursa.

***Bâbü's-Tâ'*:**

et-Tecellî: Şoldur ki, kalbe zâhir olur gaybdan. **Bir vechle** dahi tecellî ibârettir sürâdikāt-ı celâlin inkişâfından kemâl-i cemâlden. **Bir vechle** dahi tecellî ibârettir şundan kim, gayb-ı hüviyyetten zâhir olur kemâl-i celâ' ve isticlâ' taleb etmek için ki, celâ' zuhûr ve isticlâ' izhârdır.

et-Tasarruf: Ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehakkık olmaktır.

***Bâbu'l-Hâ'*:**

el-Halat: Şol nesnedir ki, kalbe vârid olur hitâbdan.

el-Hâtem: Kat'-ı makāmât etmektir ve nihâyet-i kemâle erişmektir.

el-Hızr: Ba'zıları eyitir: "Hızr kinâyettir basttan; ve İlyâs kinâyettir feyzden; ammâ Hızır (a.s.) insândır ve Mûsâ zamânından bu zamâna gelince mevcûddûr.

***Bâbu'z-Zâl*:**

Zû-Akl: Ve zü'l-ayn şol nesnedir ki, Hakk'ı göre halkta ve halkı göre Hakk'ta. Hîç halk Hakk'a ve Hakk halka hicâb olmaz; belki vücûd-ı vâhid[de] min-vechi Hakk'ı göre ve min-vechi halkı göre.

***Bâbu'd-Zâd*:**

ez-Ziyâ': Cemî'-i eşyâyı görmektir bi-ayni'l-hakk ayne'l-Hak.

***Bâbu'z-Zâ'*:**

Zâhiru'l-Mümkinât: Hakk Teâlâ tecellî etmektir a'yân-ı sûverîyle; ve ol mümkinât müsemmâdır vücûd-ı izâfîyle.

ez-Zıll: Vücûd-ı izâfîdir ki, a'yân-ı mümkinâtın taayyünâtıyla ki, ma'dûdâttır zâhir oldu nûr-ı ismiyle ki,i vücûd-ı hâricîdir mensûbdur aʿyân-ı mümkineye.

ez-Zıllü'l-Evvel: Akıldır.

Zıllü'l-Âlihe: İnsân-ı kâmildir ki, mütehakkık[tır] hazret-i vâhidiyyetle

***Bâbu'l-Ğayn*:**

Ğaybü'l-Hüviyyet ve Ğaybü'l-Mutlak: Hakk'tır bi-i'tibâri; illâ taayyün.

el-Ğaybü'l-Masûn: Sıır-ı zâttır ki, hiç kimse onu bilmez; illâ yine kendi bilir. Bundan ötürü saklanmıştır i'tibârdan ve ağyârdan ve meknûndan, akıldan ve ebsârdan.

İmdi ey kâşif-i esrâr-ı hakāyık! Ve ey vâsıl-ı envâr-ı dakāyık! Ma'lûm olsun kim, her tâlib kim bu ıstılâhât-ı meşâyihe muttali' olsa; ve zevk-i sahîh ve vicdân-ı esnâ-i birrle bu sözleri cân içinde kabûl etse şekk yoktur ki, murâdına erer ve maksûduna tamâm vâsıl olur.

Zîrâ meşâyih iki nev' **[80b]** üzerinedir: Birine "Meşârıka" derler ve birine "Magāribe" derler. Her çi Meşārika'dır eyitirler: "Her tâlibe elbette riyâzet ve halvet lâ-büddür; tâ nefs âlem-i zulümâttan kurtulup nûr'ul-envâra vâsıl olur" derler.

Ammâ Magāribe eyitirler: “Lâ-şekk ki, riyâzetin ve halvetin te’sîrâtı çoktur; ammâ bizim ma’rifetimiz bilenlere iken çok ve halvet lâzım değildir. Zîrâ riyâzet müşkil tarîktir değme kişiler ondan selâmet çıkmazlar; ammâ ma’rifet akreb-i tarîktir ki fenâ’ ve bekā’ tarîkidir. Vakt olur ki, feyz-i def‘î erişir bir yılda veyâ bir ayda veyâ bir haftada maksûda eriştirir. Ve tâlip katı müstaidd olursa bir günde ve bir sâatte; belki bir lahzada şeyh-i kâmil onu irşâd edip îsâl eder” derler.

Ben dâî ve miskîn Ahmed-i Bîcân dahi bu ıstılâhâtı onun [i]çin ihtisâr edip uşşâka armağan getirdim ki, tâ murâdlarına tîz vâsıl olalar bi-iznillâhi Teâlâ.

Ve menâzil yüz menzîldir. İşbu şekilde yazdım; tâ kim hıfz etmek âsân olsun için bi-avnillâhi Teâlâ. Bundan sonra sâliklerin makāmatın[ı] ve tâliblerin menâzilin[i] ki, Şeyh Abdü’l-Kādir cem’ eylemişti. Ben dahi getirdim.

FASL-I FÎ MENÂZİLİ' S-SÂİRÎN									
en-Nihâyât 10	el-Hakâik 9	el-Velâyât 8	el-Ahvâl 7	el-Edviye 6	el-Usûl 5	el-Ahlâk 4	el-Muâmelât 3	el-Ebvâb 2	el-Bidâyât 1
el-Ma'rifet 20	el-Mükâşefe 19	el-Lahz 18	el-Mahabbet 17	el-İhsân 16	el-Kasd 15	es-Sabr 14	er-Riâye 13	el-Hüzn 12	el-Yakaza 11
el-Fenâ' 30	el-Müşâhede 29	el-Vakt 28	el-Gayret 27	el-İlm 26	el-Azm 25	er-Rızâ' 24	el-Murâkabe 23	el-Havf 22	et-Tevbe 21
el-Bekâ' 40	el-Muâyene 39	es-Safâ' 38	eş-Şevk 37	el-Hikmet 36	el-İrâde 35	eş-Şükr 34	el-Hürmet 33	el-İşfâk 32	el-Muhâsebe 31
et-Tahkîk 50	el-Hayât 49	es-Sürûr 48	el-Taalluk 47	el-Basîret 46	el-Edeb 45	el-Hayâ' 44	el-İhlâs 43	el-Huşû' 42	el-İnâbet 41
et-Telbîs 60	el-Kabz 59	es-Sırr 58	el-Atş 57	el-Firâset 56	el-Yakîn 55	es-Sıdk 54	et-Tehzîb 53	el-İhbât 52	et-Tefekkür 51
el-Vücûd 70	el-Bast 69	en-Nefs 68	el-Vecd 67	et-Ta'zîm 66	el-Üns 65	el-İsâr 64	el-İstikâmet 63	ez-Zühd 62	et-Tezekkür 61
et-Tecrîd 80	es-Sekr 79	el-Gurbet 78	ed-Dehş 77	el-İlhâm 76	ez-Zikr 75	el-Hulk 74	et-Tevekkül 73	el-Vera' 72	el-İ'tisâm 71
et-Tefrîd 90	es-Sahv 89	el-Gark 88	el-Heymân 87	es-Sekînet 86	el-Fakr 85	et-Tevâzu' 84	et-Tefvîz 83	et-Tebettül 82	el-Firâr 81
el-Cem' 100	el-İttisâl 99	el-Gaybet 98	el-Berk 97	et-Tuma'niyye 96	el-Ganî 95	el-Fütüvvet 94	es-Sika 93	er-Recâ' 92	er-Riyâzet 91
et-Tevhîd 110	el-İnfisâl 109	et-Temkîn 108	ez-Zevk 107	el-Himmet 106	Makamu'l-Murâd 105	el-İnbisât 104	et-Teslîm 103	er-Rağbet 102	es-Semâ' 101

FASL

Ebû Bekr Kettânî (rahmetullâhi aleyh) eyitir : **انّ بين العبد وبين الخلق مائة مقام من نور ظلمة** [Kul ve yaratılmışlar arasında zulmet nûrundan yüz makām vardır.]

Ve Ebû Abdullâh et-Tüsterî (rahmetullâhi aleyh) eyitir: **إنّ الله عبادا يريهم في بداياتهم ما في نهاياتهم** [Muhakkak ki Allah kulunu nihâyetlerinde olduğu gibi

başlangıçlarını da görmektedir.]. Ve ittifâkîdir ki, nihâyet tamâm olmaz bidâyet tamâm olmayınca **[81a]**.

Ve Şeyh Abdullâh el-Ensârî (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Menâzil nûrdur ve on kısımdır: Evvel kısmı, bidâyettir; ikinci kısmı, ebvâbdır; üçüncü kısmı, muâmelâttır; dördüncü kısmı, ahlâktır; beşinci kısmı, usûldür; altıncı kısmı, el-edviyedir; yedinci kısmı, ahvâldir; sekizinci kısmı, velâyettir; dokuzuncu kısmı, hakāyıktır; onuncu kısmı, nihâyettir. Ve bu yüz menzil nûrdandır ve zulmettendir" der.

Ammâ ol kim, "*bidâyettir*" ondur:

Biri, yakazadır; ve biri, tevbedir; ve biri, muhâsebedir; ve biri, inâbettir; ve biri, tefekkürdür; ve biri, tezekkürdür; ve biri, i'tisâmdır; ve biri, firârdır; ve biri, riyâzettir; ve onuncu, semâ'dır.

Evvel bâb, *yakaza*dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**قل إنّما اعظكم مثنى و فرادى بواحدة ان تقوموا لله**﴾ (Sebe', 34/46) [(Resûlüm! Onlara) de ki: Size bir tek öğüt vereceğim: İkişerli olarak, teker teker Allah'a yönelin.]. Ya'nî li-vechillâh kāim ola.

İmdi yakaza bunda gaflet uykusundan uyanmaktır. Öyle olsa yakaza bir nice vech olur: Biri budur ki; Hak Teâlâ verdiği ni'metleri bilmektir nûr-ı akılla; ve dahi günâhın[ı] bilmektir Hakk'ı ta'zîm etmekle; ve nefsini bilmektir ve sâlihlerle oturmaktır. Kaçan ki, Hak Teâlâ'nın azameti tamâm olsa gönülde nefse hakāret lâzım olur. İmdi böyle etmek bunlar[ı], kalbin ve lisânın ve cevârihin ahkâmını cem' eylemektir.

İkinci bâb, *tevbe*dir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**ومن لم يتب فاوّلئك هم الظّلمون**﴾ (Hucurât, 49/11) [Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.].

Ve tevbe bâbu'l-ebvâbdır. Onun [i]çin ki, evvelidir; şol nesne kim, abd onunla hazerât-ı kurba vâsıl olurlar Cenâb-ı Rabb'den. Pes Hak Teâlâ zulm ismini tâibden iskât etti.Ve tevbe sahih olmaz; illa günahın[ı] bilmekten sonra olur

Ve tevbenin şerâit-i üçtür: Biri günâhın[ı] anmaktır; ve biri tevbesini tamâm etmektir; ve bir halktan özrün[ü] dilemektir.

Ve tevbenin sırrları üçtür: Biri tevbesine vefâ' etmektir; ve biri günâhın hâtırından gidermemektir; ve biri tevbeden tevbe etmektir. Ve avâmın tevbesi, tâatini çok etmektir; ve havâssın tevbesi, vaktini zâyi' etmemektir; ve hâssatu'l-hâssın tevbesi, Allah'tan gayrından yüz döndürmektir.

Hazret-i Alî (kerremallâhu vecheh) eyitir: "Tevbenin şartı altıdır: Biri, geçmiş günâhın[ı] anıp istiğfâr eder; ikinci, şimdiki hâlde günâh işlemez; üçüncü, şimdiden sonra günâh işlemez; dördüncü, hukūku'n-nâsi yerine getirir; beşinci, geçmiş hukūkullâhı yerine getirir; altıncı, mâ-bi-avnillâhtan münkatı' olup gayra iltifât eylemez. Eğer bu altı sıfât ol kişide cem' olmazsa ol kişi tevbesizdir. Her kim tevbesizdir, zâlimdir. Her kim zâlimdir, muhabbetullâhtan mahrûmdur" der.

Üçüncü bâb, *muhâsebe*dir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**يا ايّها الّذين آمنوا اتقوا الله ولتنظر نفس ما قدّم لغدٍ**﴾ (Haşr, 59/18) [Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın.]. Muhâsebe tarîkine sülûk etmek tevbeden sonra olur.

Dördüncü bâb, *inâbet*tir: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **وانيبواالي ربّكم** ﴾ (Zümer, 39/54) [Rabbinize dönün.].

İnâbet üç türlüdür: Biri Hakk'a rücû' etmektir ıslâhla. Nitekim rücû' eder özürle. Ve biri Hakk'a rücû' etmektir vefâ' ile. Nitekim rücû' eder cefâyla. Ve biri Hakk'a rücû' etmektir istiğfârla. Nitekim rücû' eder günâhla.

Beşinci bâb, *tefekkür*dür. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**وأنزلنا إليك الذ ّكر لتبيّن للنّاس ما نزّل إليهم ولعلّهم يتفكّرون**﴾ (Nahl, 16/44) [İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik.].

Bilmek gerektir ki, ayn-ı tevhîdde fikr etmeklik tâlibi men' eyler tevhîd[de] sahîhten. Ve tevhîd sahîh olmaz; illâ fikr-i fânî olduğundan sonra olur. Zîrâ ki, fikr etmek, bekā'-i resme delâlet eder; ve tevhîd etmek, bekā'-i resmle olmaz. Onun [i]çin zâtullâh[ı] fikr etmek alâmet-i inkârdır. Zîrâ Ahad, ismu'z-zâttır. Şol i'tbârla ki, kat' etmiş olur taaddüd-i sıfâttan ve esmâdan; **[81b]** nisbetten ve taayünâttan.

Ve fikr üç türlüdür: Biri, ayn-ı tevhîdde fikr etmektir; ve biri, letâif-i sun'da fikr etmektir; ve biri, maânî-i a'mâlde fikr etmektir. Ammâ tevhîdde fikr etmek, alâmet-i inkârdır. Ona çâre ziyâ'-i keşfe yapışmaktır ve temessük etmektir ilm-i zâhirle. Ammâ letâif-i sun'da fikr etmek hikmet-i öğütlerin ma'rifet suyuyla su urmaktır. Ammâ maânî-i a'mâlde fikr etmek hakîkat tarîkinde sülûk etmektir.

Ve bilmek gerektir ki, esfâr dörttür: Evvelki seferin nihâyeti, vahdet hicâbın gidermektir kesret-i bâtiniyye yüzlerinden; ikinci seferin nihâyeti, kesret hicâbın gidermektir vahdet yüzlerinden; üçüncü seferin nihâyeti, zâhiriyle bâtının zıddın olmaklığını gidermektir ayn-ı cem'de; dördüncü seferin nihâyeti, Hakk'tan halka rücû' etmektir makām-ı istikāmette.

Altıncı bâb, *tezekkür*dür. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وما يتذكر إلاّ من ينيب** ﴾ (Mü'min, 40/13) [Allah'a yönelenden başkası öğüt almaz.]. Tezekkür, tefekkürden sonra olur. Zîrâ ki, tefekkür taleb etmektir ve tezekkür bulmaktır.

İmdi tezekkür etmek üç nesne ile olur: Biri, halktan kesilmektir mev'iza sebebiyle; ve biri, ehl-i belâya nazar edip ibret tutmaktır; ve biri, fikr yemişlerine zafer bulmaktır.

Ve mev'izada fâide vardır üç nesneyle: Biri, katı fakîr olmakla; ve biri, vâ'izin ayıbına nazar eylemekle; ve biri, va'deyi ve vaîdi zikr etmekle.

Ve ehl-i belâya nazar etmek üç nesneyle olur: Biri, hayâl-ı akılla; ve biri, ma'rifet-i eyyâmla; ya'nî eyyâmını zâyi' geçirmez; ve biri, i'râz-ı nefsâniyyeden selâmet olur.

Ve zafer bulmak üç nesneyle olur: Biri, uzun endîşeleri gidermekle; ikinci, Kur'ân'da teemmül etmekle, ve halka karışmamak ile, ve şeytânın fitnesine tâbi' olmamak iledir; üçüncü, gayra müteallik olmayıp tokluktan ve menâmdan kesilmek ile, illâ zarûret mikdârı kayırmaz.

Yedinci bâb, *i'tisâm*dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:﴿ **واعتصموا بحبل الله جميعا** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/103) [Hep birlikte Allah'ın ipine (İslam'a) sımsıkı yapışın.]. Meselâ, bir

kişi bir kuyuya bırakılmış olsa onu beyân eylemek gerektir ﴿وهو معكم اينما كنتم﴾ (Hadîd, 57/4) [Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.]'e varınca; ya'nî tâat üzerine sâbit olmaktır ve Hak Teâlâ'nın emrine riâyet etmektir. Hîç sevâb taleb eylemez; ve dahi terakkî etmektir küll-i mevhûmâttan; ya'nî mâ-sivallâhtan Hakk'a rücû' eyleye; ve hâlis olmaktır küll-i tereddüdden.

Ve i'tisâm üç derecedir: Biri, i'tisâm-ı avâmmdır. Ya'nî teslîm etmektir hîç menâzi'a eylemeden; ve dahi va'di ve vaîdi tasdîk etmektir; ve dahi emri ve nehyi ta'zîm etmektir; ve Hakk'la muâmelesin[i] yakîn ve insâf üzerine bünyâd etmektir.

Abd, Rabbine insâf etmek olur ki, bile kim emr iki kısımdır: Biri, izzettir; ve biri horluktur. Bile kim, izzet Allâh'ındır ve horluk gayrındır ve i'tisâm billâhtan budur.

Ve biri, i'tisâm-ı hâsstır. Ol irâdetullâhı saklamaktır ve halktan münkati' olmaktır zâhirde ve bâtında. Ya'nî gönül müteallik olmaz dünyâya ve ehline.

Ve biri, i'tisâm-ı hâssatü'l-hâssadır. Ya'nî Hakk'ı müşâhede etmektir tefrîd yönünden ve Hakk'a meşgūl olmaktır ta'zîm ve kurb yönünden.

Sekizinci bâb, *firâr*dır: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ففروا إلي الله﴾ (Zârîyât, 51/50) [O halde Allah'a koşun.]. Firâr mâ-lem yekünden kaçmaktır mâ-lem yezele.

Ve firâr üç derecedir: Biri, firâr-ı âmmdır. Cehlden kaçmaktır ilme akden ve sa'yen ve kehillikten kaçmaktır, gökçektir شمكله [?] cidden ve azmen. Ve darlıktan kaçmaktır vâsi' dirliğe sikaten ve ricâen. Ve biri firâr-ı hâsstır, ol kaçmaktır **[82a]** cebrden müşâhedeye ve rüsûmdan usûle ve huzûzdan tecrîde. Ve biri, firâr-ı hâssatü'l-hâsstır, Tanrıdan gayrından kaçmaktır Tanrıya. Ondan sonra kaçmaktan dahi kaçmaktır.

Dokuzuncu bâb, *riyâzet*tir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿والذين يؤتون ما آتوا وقلوبهم وجلة﴾ (Mü'minûn, 23/60) [Ve yapmakta oldukları işleri kalbleri çarparak yapanlar.]. Riyâzet budur ki, nefsini küdûretten saklamaktır kabûl-i sıdk üzerine. Ba'zıları eyitir: "Riyâzet, sıfât-ı zemîme[y]i tebdîl etmektir ve sıfât-ı hâmîdeyi".

İmdi riyâzet üçtür: Biri, ahlâkını gökçek etmektir ilimle; ve a'mâlini tasfiye etmektir ihlâsla; ve hukūku tevfîr etmektir muâmele ile. Ve biri, makāmâta iltifât

etmektir; ve ilmi Hakk'tan tahsîl etmektir ki, ilmi sahîh olur. Ve biri, şühûdu tecrîd etmektir; ve suûd etmektir cem'e; ve muârazayı gidermektir; ve ivazları kat' etmektir.

Onuncu bâb, *semâ'*dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**ولو علم الله فيهم خيرا لاسمعهم**﴾ (Enfâl, 8/23) [Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi.].

İmdi semâ' üç derecedir: Biri, semâu'l-âmmedir, zecr-i vaîdi kabûl etmektir rağbet yönünden; ve da'vet-i va'di kabûl etmektir cehd yönünden; ve müşâhedeye erişmektir minnet yönünden.

Ve biri, semâu'l-hâssadır. Bu dahi üç kısımdır: Biri, maksûdu müşâhede etmektir her zamânda. Öyle olsa semâ' Hakk'la olur ve Hakk'ta olur. Ve biri, gāyet üzerine vâkıf olmaktır her vakitte; ve biri, lezzâttan hâlis olmaktır.

Ve biri, semâ-ı hâssâtü'l-hâssadır. İlletleri gidermektir keşften; ve ebedden ezele ulaşmaktır. Ve nihâyet evvele redd olmaktır; ya'nî âvâz yedi taraftan gelir. Eğer sağ tarafından gelirse firiştehlerdir; ve eğer sol tarafından gelirse cinnîlerdir; ve eğer önünden gelirse şeyhtir; ve eğer ardından gelirse şeytândır; ve eğer ayağı altından gelirse kendinin enâniyyetidir; ve eğer başından yukarı âvâz gelirse Muhammed Mustafâ (a.s.); eğer cemi' taraftan ihâta eyleyip gelirse âvâz, Hakk'tandır.

Ammâ "*kısmu'l-ebvâb*" ondur:

Biri, hüzndür; ve biri, havftir; ve biri, işfâktır; ve biri, huşû'dur; ve ihbâttır; ve zühddür; ve vera'dır; ve tebettüldür; ve recâ'dır onuncu.

Bâbu'l-*Hüzn*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وتولّوا واعينهم تفيض من الدمع حزنا** ﴾ (Tevbe, 9/92) [Üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de (sorumluluk yoktur)]. Hüzn fevt olanlara acımaktır.

Pes hüzn üçtür: Biri, amelde taksîr ettiğine gussalanmaktır ve eyyamını zâyi' ettiğine gussalanmaktır. Zîrâ ki, ebvâb fevka'l-bidâyâttır ve hizmet etmek bâbu'l-ahlâktandır, bâbu'l-efʿâlden değildir. İkinci derece, mahzûn olmaktır kalbi tefrikiye muteallik olduğuna; ve nefsi meşgūl olmaktır müşâhedeye; üçüncü derece, mahzûn olmaktır kasd ile muâraza ettiğine ve ahkâma i'tirâz ettiğine mahzûn olmaktır.

Bâbu'l-*Havf*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **يخافون ربّهم من فوقهم** ﴾ (Nahl, 16/50) [Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar.].

Havf haberi hâss etmektir zihninde. Ve ma'nâyı haber budur ki: Zillullâhtan vârid olur Peygamber (a.s.) lisânı üzerine terhîbiyle. Pes havf üç derecedir: Biri; ukūbetten korkmaktır ki, îmân onunla sahîh olur. Ol havf, vaîdi tasdik etmekten mütevellid olur. İkinci derece, nefs dünyâdan giderken münkerden korkmaktır avâkıb-ı umûru müşâhede etmekle; üçüncü derece, heybet-i celâldir ki, gāyet havftatır.

Hattâ eyitirler ki: "Meleklerden havf zâil olur". Nitekim Hak Teâlâ buyurur: **[82b]** ﴿**إنّ الّذين قالوا ربّنا الله ثم إستقاموا فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون** ﴾ (Ahkāf, 46/13) ["Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeye-ceklerdir.].

Ammâ, heybet-i celâl onlardan zâil olmaz. Bu nice ulüvv-i derecâtla ve kemâl-i ismetle aslâ onlardan havf zâil olmadı; ve heybet-i celâl-i Cenâb-ı Akdesi ta'zîm etmektir. Ve Hak Teâlâ eyitir: "Kaçan bir kulum benden korksa cemî'-i halk ol kişiden korkar".

Bâbu'l-*İşfâk* : Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **قالوا انّا كنّا قبل في أهلنا مشفقين** ﴾ (Tûr, 52/26) [Derler ki: "Daha önce biz, aile çevremiz içinde bile (ilâhî azâptan) korkardık".]

İşfâk halka terahhum etmektir. Pes işfâk üç derecedir: Biri, nefs üzerine işfâk etmektir. Hüccet eyler inâdla. Ve amel üzerine işfâk etmektir ki, ilmini zâyi' eylemez; ve halka işfâk etmektir mikdârların bilmekle. İkinci, vakt üzerine işfak etmektir kalbine tefrika karışmaz. Üçüncü derece, sa'yine işfak etmektir ki, ucbdan saklanır ve halkla muhâsama eylemez.

Bâbu'l-*Huşû'*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**ألم يأن الذين آمنوا أن تخشع قلوبهم لذكر الله وما نزل من الحقّ**﴾ (Hadîd, 57/16) [İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'ân sebebiyle kalblerinin ürpermesi zamanı gelmedi mi?].

Huşû' üç derecedir: Biri, hor olmaktır emrullâh içün ve teslîm olmaktır hükmullâh içün, tâ ki Hak Teâlâ ona nazar eyler; ikinci derece oldur ki, âfât-ı nefse göz tutmaktır ve dahi nesîm-i fenâ' ile tenessüm olmaktır; üçüncü derece oldur ki, mükâşefe vaktinde hürmeti saklamaktır ve vaktini tasfiye etmektir halka riyâ' etmekten.

Bâbu'l-*İhbât*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **و بشّر المخبتين** ﴾ (Hacc, 22/34) [O ihlaslı ve mütevâzi insanları müjdele.]. İhbâttan murâd, tevâzû'dur. Ba'zıları eyitir: "İhlâstır".

Pes ihbât, makām-ı tuma'niyyenin evvellerindendir. Ve ihbât üç derecedir: Biri, müstağrak olmaktır ve şehveti saklamakta; ikinci derece, tarîkte fitne olsa gidermektir; üçüncü derece budur ki, halkın ayıbını görmemektir.

Bâbu'z-*Zühd*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **بقية الله خير لكم إن كنتم مؤمنين** ﴾ (Hûd, 11/86) [Eğer mü'min iseniz Allah'ın (helâlinden) bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır.].

Zühd bi'l-külliye cemî'-i rağbeti gönülden gidermektir ve zühd âmillere kurbettir ve mürîd için zarurettir ve hâss için haşyettir.

Ve eyitirler ki: "Zühd üç havftir: Her kim, zînetini terk eylemese ve hevesleri terk eylemese ve dünyâyı terk eylemese zâhid değildir. Ve zühd üç derecedir: Şübhedir, haramı terk etmekten sonra fesâdın müşâreketini kerîh görmektir; ikinci derece budur ki, dünyâdan ve ehlinden bi'l-külliye yüz döndürmektir. Zîrâ ehl-i dünyâ kuttâ'-i tarîktir. Üçüncü derece, cemî'-i hâlât onun katında berâber olmaktır nazar olduğu hâlde vâdî-i hakāyıka.

Bâbu'l-*Verâ'*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وثيابك فطهّر** ﴾ (Müdessir, 74/4) [Elbiseni tertemiz tut.].

Harâm necistir. Kaçan nefse ve kalbe ulaşsa onu dahi necs eder. Ve vera' amillerin katında zühdün âhiridir ve mürîdlerin katında zühdün evvelidir.

Pes vera' üç derecedir: Biri, kabâihi gidermektir nefsini saklamak için ve hasenâtın çok eylemektir îmânın saklamak için. Necs kaçan cisme bulaşsa necs eder.

İkinci oldur ki, takvâyı saklamaktır kayırmazdan. Üçüncü oldur ki, her nesne ki nefs ister, iyiden ve yavuzdan sakınmaktır.

Bâbu't-*Tebettül*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة لمن كان يرجوا الله واليوم الأخر وذكرالله كثيرا**﴾ (Ahzâb, 33/21) [Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.].

Recâ' menâzili gāyet ez'af menzildir. Onun [i]çin ki, hakla muaraza etmektir min-vechi, ve i'tiraz etmektir min-vechi. Ve bir i'tibarla dahi muhakkıklar mesâlikine dahil oldu. Onun için ki, Allah Teâlâ'ya recâ' etti ism-i Muhsin i'tibârıyla **[83a]**. Öyle olsa recâ' etmek vâcib oldu.

Ve recâ' üç derecedir: Biri budur ki, muâmele[yi] ictihâd üzerine koyar. Ve Hazret-i Allah['a] hizmet eylemektir, lezzet hâsıl olur. İkinci derece, erbâb-ı riyâzetindir ki, bir makama erişmektir. Ki, himmetleri onunla safi olur. Ol üçüncü derece oldur ki, erbab-ı tayyibü'l-kulûbdür. Ol reca etmektir ligâ-i hakka ki bâistir iştiyâk üzerine. Zîrâ ki; iştiyâk, ziyâde-i kurbdadır. Bundan ötürüdür ki, vuslattan bâkî olur.

Ammâ şevk, ke-ennehû zamânî-i gaybette gibidir; ve îmân rağbette olmak akvâdır recâ'da olmaktan. Onun [i]çin ki, recâ' hâldir ve rağbet sülûk etmektir, tahkîk ve yakîn üzerine.

Bâbu'r-*Rağbet*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **ويدعوننا رغباً و رهباً** ﴾ (Enbiyâ', 21/90) [Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'ya verdik.].

Hakk'a rağbet etmek hakîkatte recâ'dandır ve rağbet recâ'dan sonradır. Onun [i]çin ki, recâ' tama'dır; muhtâc olur tahkîke. Ve rağbet sülûk etmektir tahkîk üzerine.

Ve rağbet üç derecedir: Biri; ehl-i haberindir ki, ilmden mütevellid olur. İkinci derece, erbâb-ı hâlindir, inkârdan nesne kalmaya; üçüncü derece, ehl-i şühûdundur kim tefrikadan aslâ nesne kalmaya.

Ve ammâ "*kısmu'l-muâmelât*" on bâbdır:

Biri, riâyettir; biri, murâkabedir; ve hürmettir; ve ihlâstır; ve tehzîbdir; ve istikāmettir; ve tevekküldür; ve tefvîzdir; ve sikadır; ve teslîmdir.

Bâbu'r-*Riâye*: Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **فما رعوها حقّ رعايتها** ﴾ (Hadîd, 57/27) [Ama buna da gereği gibi uymadılar.].

Riâyet, saklanmaktır inâyetle. Riâyet üç derecedir: Biri, riâyet-i a'mâldir; ikinci, riâyet-i ahvâldir; üçüncü, riâyet-i evkāttir.

Bâbu'l-*Murâkabe*: Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **فارتقب انّهم مرتقبون** ﴾ (Duhân, 44/59) [(Yine de inanmayanların başlarına gelecekleri) bekle; onlar da beklemektedirler.].

Murâkabe maksûdu dâim mülâhaza etmektir. Murâkabe üç derecedir: Biri, Hakk'ı murâkabe etmektir, ona seyr etmekte; ikinci, Hakk'ın nazarını murâkabe etmektir muârazayı gidermekle ve a'razdan i'râz etmekle; üçüncü, ezeli murâkabe etmektir, ayn-ı sebki mütâlaa etmekle ayn-ı tevhîddir.

Bâbu'l-*Hürmet*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**ومن يعظّم حرمات الله فهو خير له عند ربّه**﴾ (Hacc, 22/30) [Her kim, Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse, bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır.].

Hürmet, muhâliften çıkmaktır. Ve hürmet üç derecedir: Biri, emri ve nehyi ta'zîm etmektir hîç ukūbetten korkup değil ve nefse husûmet eyler öldürmekle ve sevâb talep eylemez; ikinci derece, haber-i zâhir üzerine ecren eylemektir a'lâm-ı tevhîd-i bâkî olmak için. Bu derece ehl-i müşâhedeye mahsûstur ki, inbisât onların üzerine gālib olmuştur; üçüncü derece, inbisâtı saklamaktır, ve sırları saklamaktır, ve şühûdu saklamaktır Cüneyd ve Bâyezîd gibi; ammâ Mansûr inbisâtı saklamadı.

Bâbu'l-*İhlâs*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **إلالله الدّين الخالص** ﴾ (Zümer, 39/3) [Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır.].

Ve eyitirler ki: "İhlâs Hakk'ın sırlarından bir sırdır. Hakk'tan gayrı kişiler onu bilmezler; ve ammâ bu kadar vardır ki, ihlâs amelin[i] tasfiye etmektir ve her yaramaz nesneden.

Ve İhlâs üç derecedir: Biri, amelin[i] görmemektir. Zîrâ ki, amelin[i] görmek amelden çıkmaktır ve sevâb taleb etmekten hâlis olmaktır; belki maksûdu ma'rifetullâh olur. İkinci derece, amelin[i] görmektir tevfîk nûruyla ayn-ı vücûddan; üçüncü derece, amelin[i] hâlis etmektir amelden hâlis olmakla sevâb için recâ' yok[tur] ve ikāb için havf yok[tur]. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿واعبد ربّك﴾ (Hicr, 15/99) [Rabbine ibadet et!]. Pes Hazret-i Allah'a ibâdet ede, hîç illeti ve garazı yok.

Bâbüt-*Tehzîb*: Tehzîb, bezemekliktir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿فلمّا أفل قال لا أحبّ الأفلين﴾ (En'âm, 6/76) [Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi.] Ya'nî: "Mütegayyir olanı sevmem" demektir.

Pes tehzîb, ilm ve edeb **[83b]** kesb etmeye derler. Nitekim İbrâhîm (a.s.) ilm ve edeb kesb etti, kemâle erişti, Halîlu'r-Rahmân oldu.

Tehzîb üç derecedir: Biri, tehzîb-i hizmettir; ikinci, tehzîb-i hâldir; üçüncü, tehzîb-i kasddır.

Bâbu'l-*İstikāmet*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ فاستقيموا إليه ﴾ (Fussilet, 41/6) [Artık O'na yönelin!]. Ayn-ı tefrîde işâret etmektir.

İstikāmetten murâd, cemî'-i kavî-i hudûdî-i şer'iyye üzerine sebât bulmaktır ve hidâyet taleb etmektir. Öyle olsa hidâyet ikiye münkasimdir: Biri, ma'rifet taleb etmektir delîl ile; ve biri, bâtını tasfiye etmektir riyâzet ile.

İstikāmet üç derecedir: Biri, ictihâd üzerine münkasim olmaktır; ikinci, ahvâli münkasim olmaktır; üçüncü, gönlü münkasim olmaktır.

Bâbu't-*Tevekkül*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿وعلي الله فتوكّلوا إن كنتم مؤمنين﴾ (Mâide, 5/23) [Eğer mü'minler iseniz ancak Allah'a güvenin.].

Tevekkül cemî'-i işi ısmarlamaktır. Tevekkül üç derecedir: Biri, nefse meşgūl olmaktır ibâdetle ve halka fâidesi dokunmakla; ikinci derece budur ki, talebi terk ede sebebe meşgūl olmaz; ve üçüncü budur ki, bilmektir ki Hak Teâlâ cemî'i eşyânın mâlikidir, nice dilerse tasarruf eyler.

Bâbu't-*Tefvîz*: Hak Teâlâ, âl-i Fir'avn'dan bir mü'minden haber verir: ﴿وأفوّض أمري إلي الله﴾ (Mü'min, 40/44) [Ben işimi Allah'a havale ediyorum.].

Tefvîz eltaf işârettir ve tevekkülden vâsi'dir. Zîrâ ki tevekkül, sebebden sonra olur ve tefvîz sebebiyle olur ve sebebsiz dahi olur. Tefvîz, cemî'i işleri Hakk'a ısmarlamaya derler. Ayn-ı teslîmdir; ya'nî bi'l-külliye Hakk'a münkād olmaktır hayr ve şerr ne gelse.

Tevvekkül tefvîzden bir şu'bedir ve tefvîz üç derecedir: Biri, bilmektir ki amelinden evvel Hakk'a mutî' olmaya mâlik olmaz; ikinci derece amelin[i] necât verici görmez ve günâhın[ı] helâk görmez ve sebeb dahi olmaz; üçüncü derece, Hakk'ı göre ki harekete ve sükûta ve; basta ve kabza mâlik olur. Hakk'ı bilmeklik, tefrika-i ve cem'i bilmek ile olur.

Bâbü's-*Sika*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ فإذا خفت عليه فالقيه في اليمّ ﴾ (Kasas, 28/7) [Musâ'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize bırakıver, diye vahyettik.].

Sika, tefvîz dâiresinde bir noktadır ve teslîm olan gönülde bir gökçek i'tibârdır.

Bâbu't-*Teslîm*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur:﴿فلا و ربّك لا يؤمنون حتيّ يحكموك شجر فيما بينهم ثمّ لا يجدوا في أنفسهم حرجا ممّا قضيت ويُسلّموا تسليما﴾ (Nisâ', 4/65) [Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla iman etmiş olmazlar.].

Ma'nâsı budur ki: Hak Teâlâ and içer celâl-i rubûbiyyetine kim, makām-ı Muhammed'dir (a.s.). Ya'nî "Yâ Muhammed! Müslümânlar derece-i îmâna kâmil olmazlar; hattâ sen hükm eylemeyesin onlara ki, ihtilâf ederler. Ben hükm etmedim

onların arasında, onlar dahi hükm[ü] sana teslîm ederler muhâlefet eylemezler; ve nefslerinde darlık ve zahmet bulmayasın" dedi. Öyle olmak ayn-ı teslîmdir.

Teslîm üç derecedir: Biri, ahkâm-ı zâhirden maânî-i bâtıniyye intikāl etmektir. Meselâ, haberden iyâna ve hicâbdan keşfe, ilm-i nakilden ve ilm-i zevkîye. İkinci derece, ilmdir hâle ve kasıddır keşfe ve resmdir hakîkate. Üçüncü derece, rüsûm-i halk muzmahill olduğun[u] müşâhede eylemektir bir kemâl-i teslîm budur.

Ve ammâ *"kısmu'l-ahlâk"* ondur: Biri, sabrdır; ve biri, rızâ'dır; ve biri şükrdür; ve biri, hayâ'dır; ve biri, sıdktır; ve biri, îsârdır; ve biri, hulktur; ve biri tevâzû'dur; ve biri, fütüvvettir; ve biri, inbisâttır.

Bâbu's-*Sabr*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ واصبر وما صبرك إلاّ بالله ﴾ (Nahl, 16/127) [Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir.].

Sabr; kişi nefsini habs etmektir ki, şikâyet eylemekten. Bu âlemler menzilinde gāyet müşkildir ve mahabbet yolunda gāyet **[84a]** vahşîdir. Onun [i]çin ki, mahabbet mahbûbun belâs'ını muktezîdir ve sabr ol belâyı geriye gidermektir. Onun [i]çin ki, belâ'dan lezzet almak gerçek muhiblerindir ve tarîk-i tevhîdde gāyet inkâr olunmuştur.

Sabr üç derecedir: Biri, ma'siyet işlemeye sabr eylemektir vaîdi mutâlaa eylemekle; ikinci derece, tâat işlemekle sabr etmektir va'di mülâhaza eylemekle; üçüncü derece, belâ'lara sabr eylemektir ve mahbûba vâsıl olmakla sabrullâh âmillerindir; ve sabr-ı bi'llâh mürîdlerindir; ve sabr-ı ala'llâh sâliklerindir.

Bâbu'r-*Rızâ'*: Nitekim Hak Teâlâ buyurur:﴿ إرجعي إلي ربك راضية مرضية﴾ (Fecr, 89/28) [Sen O'ndan hoşnut, O da senden honut olarak Rabbine dön!].

Rızâ' ehl-i husûs mesâlikinin evvellerindendir. Üç derecedir: Biri, er-rızâ' bi'llâhdır şirk-i ekberden tâhir olmaktır. Şirkten tâhir olmak üç nesneyle olur: Biri budur ki, tâlibe Hak Teâlâ cemî'-i eşyâdan sevgili olur; ikinci, cemî'-i eşyâdan evlâ olur ta'zîm yönünden; ve ehakk-ı eşyâ olur ona tâat etmekle.

İkinci derece, er-rızâ'u ani'llâhtır. Ya'nî Allah'tan râzı olmaktır cemî'-i takdîrine ve kazâsına. Takdîrine râzı olmak dahi üç nesneyle olur: Biri, cemî'i hâlât ona berâber olmaktır; ve biri, halkla husûmeti terk eylemektir; ve biri, ihlâsla olmaktır.

Üçüncü derece, râzı olmaktır Hakk'ın rızâsından. Ya'nî rızâ'yı ve sahtı kendi nefsinden görmektir. Eğer oda koyarsa dahi râzı olmaktır. Zîrâ Hakk'ın rızâ'sı asldır kendi rızâ'sı fer'dir. Kaçan, Hakk'ın rızâ'sı olmasa bunun dahi rızâ'sı olmaz; [Hakk'ın rızâ'sı] olsa bununda rızâsı olur.

Bâbu'ş-*Şükr*: Kavluhû Teâlâ:﴿ **وقليلٌ من عبادي الشّكور** ﴾ (Sebe', 34/13) [Kullarımdan şükreden azdır.].

Ve şükrün manâsı üçtür: Biri, ni'metullâhı bilmektir; ve ni'metullâh[ı] kabûl etmektir; ve biri, ni'mete senâ etmektir.

Ve şükr üç derecedir: Biri, iyi hâllilere şükr etmektir; ve biri, mekrûhlara şükr etmektir. Ya'nî cemî'-i hâlât ona berâber olur. Üçüncü derece, taleb-i mün'imi müşâhede eyler. Kaçan mün'imi müşâhede eylese ni'meti ta'zîm eder.

Bâbu'l-*Hayâ'*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **ألم يعلم بانّ الله يرى** ﴾ (Alak, 96/14) [(Bu adam) Allah'ın, (yaptıklarını) gördüğünü bilmez mi?].

Hayâ' üç derecedir: Biri, Hakk ona eylediği nazarı bilmektir ve şikâyeti gidermektir; ikinci derece, nazardan mütevellid olur ilm-i kurbda; üçüncü, cemî'-i Hakk'tan müşâhede etmektir.

Bâbu's-*Sıdk*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **فإذا عزم الأمر فلو صدقوا الله لكان خيرا لهم** ﴾ (Muhammed, 47/21) [İş ciddiye bindiği zaman Allah'a sadakat gösterselerdi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu.].

Sıdk üç derecedir: Biri budur ki, her fevt olan nesneyi onunla idrâk eyler ve her harâb onunla ma'mûr olur; ikinci derece oldur ki, hayâtı Hakk için ister ve gayra iltifât eylemez ve kendi nefsini nâkıs görür; üçüncü derece oldur ki, a'mâli râzı [olmuştur] ve ahvâli sâdıktır ve kasdı müstakîmdir.

Bâbu'l-*Îsâr*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ ويؤثرون علي أنفسهم ولو كان بهم خصاصة ﴾ (Haşr, 59/9) [Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.].

Îsâr, üç derecedir: Biri, hukūku ta'zîm etmektir ve mekârim-i ahlâka rağbet etmektir; ikinci derece, Hakk'ın rızâsını ihtiyâr etmektir ve gayrı kişilerin rızâsı üzerine; üçüncü derece, Hakk'ın îsârın[ı] îsâr etmektir. Zîrâ, îsâra kâmil olmak mülkde da'vâ etmektir.

Bâbu'l-*Hulk*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ وإنّك لعلي خلق عظيم ﴾ (Kalem, 68/4) [Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.].

Muhammed Mustafâ'nın hulku onun [i]çin azîm oldu kim, Kur'ân'ı azîmle tahalluk etti. Zîrâ, Hazret-i Resûl ahlâk-ı cemîinde ve ef'âli marziyye ile mevsûf idi. Ve ol mukaddes nefsinin, âlem-i gayba cezbesi vardı ve lezzât-ı bedeniyyeden ve saâdât-ı dünyâviyyeden gāyet nefreti vardı. **[84b]**

Hulk üç nesne[y]le olur ilmle, vücûdla [ve sabr ile] olur. Ve hulk üç derecedir: Biri budur ki, cemî'-i halk senden emîn olur; ikinci derece, hulkunu gökçek eylemektir Hakk'la, ve her nesne kim, senden gelir ona özr etmek gerektir; her nesne kim, Hakk'tan gelir ona şükr etmek gerektir. Üçüncü derece oldur ki, hulku gāyet sâfî etmek gerektir.

Bâbu't-Tevâzû': Kavluhû Teâlâ: ﴿ وعباد الرّحمن الّذين يمشون علي الأرض هونا ﴾ (Furkan, 25/63) [Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevâzû ile yürürler.].

Tevâzû' üç derecedir: Biri oldur ki, tevâzû' etmektir şuna kim, sana muâraza eyler; ikinci derece, râzı olmaktır Hak rızâsından; üçüncü derece, cemî'-i [halka] tevâzû' eyler hîç garazı olmaz.

Bâbu'l-*Fütüvvet*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ إنّهم فتية آمنوا بربّهم وزدناهم هدي ﴾ (Kehf, 18/13) [Hakîkaten onlar, Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini arttırdık.].

Fütüvvet oldur ki, aslâ kendi nefsin[i] görmeyesin. Fütüvvet üç derecedir: Biri, halkla husûmeti terk eylemektir; ikinci derece, sana âsî olanlara yakîn olmaktır ve seni

incitene ikrâm eylemektir; üçüncü derece, her kim halkın belâlardan götürmedi aslâ fütüvvet râihâsını tatmadı.

Bâbu'l-*İnbisât*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ أ تهلكنا بما فعل السّفهاء منّا إن هي إلا فتنتك ﴾ (A'râf, 7/155) [İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helak edecek misin?].

İnbisât üç derecedir: Biri halkla münbasit olmaktır; ikinci derece, Hakk'la münbasit olmaktır; üç inbisâttan dahi münbasit olmaktır. Ve bast, havfla aslâ cem' olmaz. Zîrâ ki, nakîsıdır. Onun [i]çin ki; bast, âlem-i cemâldendir; ve havf, âlem-i celâldendir, ikisi bir âlemde cem' olmazlar.

Ve ammâ "*kısmu'l-usûl*" on bâbdır: Biri, kasddır; ve azmdir; ve irâdettir; ve edebdir; ve yakîndir; ve ünsdür; ve zikrdir; ve fakrdır; ve ganîdir; ve makāmu'l-murâddır.

Bâbu'l-*Kasd*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ومن يخرج من بيته مهاجرا إلي الله ورسوله ثمّ يدرك الموت فقد وقع أجره علي الله﴾ (Nisâ', 4/100) [Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükafatı Allah'a düşer.].

Kasd üç derecedir: Biri, riyâzete kasd etmektir ve dahi tereddüdden hâlis olmaktır; ikinci derece, sebebe iltifât eylememektir; üçüncü derece, Hak [i]çn amel-i sâliha meşgūl olmaktır.

Bâbu'l-*Azm*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ فإذا عزمت فتوكّل علي الله ﴾ (Âl-i İmrân, 3/159) [Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven.].

Azm, kasdı tahkîk etmektir tav'an ve kerhen. Azm üç derecedir: Biri, hâle meşgūl olmaktır ilm üzerine etmek [i]çin ki, ilm ahkâm-ı gaybiyye ister ve hâl-i ünsî ister keşfle ve azm makāmât-ı ebrârın evvel makāmı[dır]. İkinci derece, müşâhedeye meşgūl olmaktır; üçüncü derece, azm bilmektir. Ondan sonra azimden hâlis olmaktır; ondan sonra halâs olmaktır azmi terk etmek tekâlifinden.

Bâbu'l-*İrâdât*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ قل كلّ يعمل علي شاكلته ﴾ (İsrâ', 17/84) [De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar.].

İrâdet, mahabbet nârından bir cemredir. Ve irâdet üç derecedir: Biri, âdetlerden kaçmaktır ilimle musâhib olmakla ve sâliklerin enfâsına müteallik olmaktır kasdı gökçek eylemeye. İkinci derece, hâlden münkati' olmaktır ve kabzla bast arasında seyr etmektir. Zîrâ ki, kabz cânib-i ilmdendir ve bast cânib-i ma'rifettendir. Üçüncü derece, istikāmetten gāfil olmaktır.

Bâbu'l-*Edeb*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **الحافظون لحدود الله** ﴾ (Tevbe, 9/112) [Allah'ın sınırlarını koruyanlar.]

Edeb, haddi saklamaya derler. Edeb üç derecedir: Biri; havfi men' eylemektir ki, sonu ümîd kesmekliğe erişmez, ve recâ'yı habs etmektir ki, emînliğe çıkmaz; ikinci derece, havftan meydân-ı kabza çıkmaktır, ve recâ'dan meydân-ı basta çıkmaktır; üçüncü derece, edeni bilmekliktir. Ondan sonra eden fânî olmaktır **[85a]** Hakk onu edeblemek ile; ondan sonra hâlis olmaktır.

Bâbu'l-*Yakîn*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **وفي الأرض آيات للموقنين** ﴾ (Zâriyât, 51/20) [Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır.]

Yakîn üç derecedir: Biri, ilme'l-yakîndir. Ya'nî şoldur ki, Hakk'tan her ne zâhir olur[sa] onu kabûl etmektir. İkinci derece, ayne'l-yakîndir. Ol mertebe istidlâl etmektir ganî olmaktır, ve haberden iyâna varmaktır, ve ilm hicâbların müşâhede ile gidermektir. Zîrâ ki, gaybda olur ve müşâhede vuslatta olur. Üçüncü derece, hakk'al-yakîndir. Yâ'ni subhu sefer etmektir. Ondan sonra halâs olmaktır yakîn külfetinden ondan; sonra fanî olmaktır hakka'l-yakînde.

Ey tâlib-i sırr-ı ilâhî! Şöyle bilmek gerektir ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿**وإذا سئلك عبادي عنّي فإنّي قريب** ﴾ (Bakara, 2/186) [Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım.]. Ya'nî, yâ Muhammed! Sana benim kullarım, Benden sorsalar demek oldur ki; yâ budur ki, zâttan sorarlar; ve-yâhûd sıfâttan sorarlar. Zîrâ ki, suâl mübhem oldu. Ondan sonra Hak Teâlâ ol mübhemi muayyen eyledi "fe-innî karîb" demekle.

Bunda bir nice vech vardır: Bir vech budur ki, kurbdan kurb-ı mekân olmaz; belkim yakîn olmak ilmle ve hıfzla olur. Eğer kurb, bi'l-mekân olacak olursa ona hissle işâret etmek câiz olacak olursa münkasim lâzım gelir. Bu muhâldir.

Bir vech dahi budur ki, eğer mekânda olacak olursa yâ mütenâhî olur; yâhûd olmaz. Eğer mütenâhî olacak olursa muhâldir, eğer bir tarafta mütenâhî ve bir tarafta gayri mütenâhî olacak olursa mürekkeb lâzım gelir tabâyi'-i muhteliften. Bu dahi bâtıldır.

İmdi ﴿ وإذا سئلك عبادي ﴾ (Bakara, 2/186) [Kullarım sana, beni sorduğunda] demek delâlet eder ki, kul Hakk'a yakîndir.

Bilmek gerektir ki, abd mümkinü'l-vücûddur, min-haysü-hüve hüve merkez-i ademdedir, fenâya mahsûstur. Öyle olsa fânî olan nesne Hakk'a yakîn olmak mümkin değildir; ammâ Hak Teâlâ rahmetiyle ve fazlıyla kula karîb olmak mümkindir. Nitekim Hak Teâlâ: ﴿ فإنّي قريب ﴾ (Bakara, 2/186) [Ben çok yakınım.]. dedi. Mâ-dâm ki, kul nefsinin garazına meşgūl olsa aslâ Hakk'a karîb olmaz. Zîrâ ki, garaz-ı nefs onu mahcûb eyler.

Bâbu'z-*Zikr*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ واذكر ربّك إذا نسيت ﴾ (Kehf, 18/24) [Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı an!].

Yâ'nî kaçan, Hakk'tan gayrını unutsan, Rabbini zikr eyle demektir. Ve kişi nefsini unutmak gerektir ve dahi zikrini unutmak gerektir Hakk'ın zikrinde.

Ve zikr üç derecedir: Biri, zâhir zikridir senâ' [i]le ve duâ' ile. İkinci derece, zikr-i hafîdir. Ya'nî cemî'-i kuyûddan halâs olmaktır ve bekā' bulmaktır müşâhedeye mülâzemet etmekle. Üçüncü, zikr-i hakîkîdir Hakk'ın zikrini sende müşâhede etmektir.

Bâbu'l-*Fakr*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ يا أيّها النّاس أنتم الفقراء ﴾ (Fâtır, 35/15) [Ey İnsanlar! Allah'a muhtâ olan sizsiniz.]

[Fakr], ma'dûmlarla üns tutmaktır. Fakr üç derecedir: Biri fakr-ı zühhâddır, ellerini dünyadan çekmektir; ikinci derece, fakr a'malin[i] görmekten hâlis olmaktır; üçüncü derece, bi'l-külliye mâsivallahtan münkati' olmaktır.

Ehl-i tahkîk eyitir: "Sevâdü'l-vech fi'd-dâreyn, Hakk'ta fânî olmaktır". Bi'l-külliye şöyle ola kim, zâhirde ve bâtında, dünyâda ve âhirette onun vücûdu olmaz; mahv-ı mutlak olur Hakk-ı mutlakta.

Fakîr dört harftir: "Fâ"sı fenâdır; "kā"fı kūt-i kalbdir; "yâ"sı yercû ve yehâfdır; "râ"sı rızâdı. Fakr-i hakîkî budur ve dahi adem-i asliyye rücû' etmek budur.

Ve Hak Teâlâ *Tevrât*'ta eyitir: "Fakîr-i sâlih yeğdir ganîyy-i sâlihten; ve fakîr-i sâbir yeğdir ganiyy-i sâbirden".

Bâ'bul-*Gânî*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **ووجدك عائلا فاغني** ﴾ (Duhâ, 93/8) [Seni fakir bulup zengin etmedi mi?].

Gânî üç derecedir: Biri, gınâ-yı kalbdir. Ol sebebden selâmet olmaktır ve halkla husûmet etmekten hâlis olmaktır. **[85b]** İkinci derece, gınâ-yı nefstir, cemî'-i huzûzdan selâmet olmaktır. Üçüncü derece, gınâ-yı balçıktır. Ya'nî abd-i gāib olmaktır fenâyla, ve zâhir olmaktır bekāyla.

Bâbu'l-*Mâkāmu'l-Murâd*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**وما كنت ترجوا أن يلقي إليك الكتاب إلاّ رحمة من ربّك**﴾ (Kasas, 28/86) [Sen, bu Kitab'ın sana vahyolunacağını ummuyordun. (Bu) ancak Rabbinden bir rahmet (olarak gelmiş)tir.]

Ekser mütekellimler mürîdi ve murâdı iki makām kıldılar; ve dahi murâdı mürîdden yukarı kılarlar.

Makāmu'l-murâd üç derecedir: Biri budur ki, tâlib kendini saklamaktır şehevâttan; ikinci derece, noksândan saklamaktır; üçüncü derece, Hak bundan örtülü olmaktır, sonra keşf olmaktır.

Nitekim Hak Teâlâ Mûsâ peygambere âlem-i celâlden atâ' eyledi kim, ol âlem-i kabzdır. Onun [i]çin Benî İsrâîl'e katı fesâd etmişti; hattâ bir kıbtî kâfir öldürmüştü ve Fir'avn leşkeriyle gark etmişti ve Kārûn'u yerlere yutturmuştu.

Ve Hak Teâlâ İsâ'ya âlem-i cemâlden atâ' etmişti kim, âlem-i basttır mukātile eyledi; ammâ Muhammed Resûlullâh (a.s.) Hak Teâlâ âlem-i kemâlden atâ' etmişti ki,

câmi'dir cemîi makāmātı. Onun [i]çin celâlin, ve cemâlin, ve kemâlin; mazharı ve makāmı olmuştu.

Ammâ *"kısmu'l-edviye"* on bâbdır:

Biri, ihsândır; ve ilmdir; ve hikmettir; ve basîretttir; ve firâsettir; ve ta'zîmdir; ve ilhâmdır; ve sekînettir; ve tumâ'niyyedir; ve himmettir.

Bâbu'l-*İhsân*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **هل جزاء الإحسان إلاّ الأحسان** ﴾ (Rahmân, 55/60) [İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?]

İhsân, ubûdiyyetle mütehakkık olmaktır hazret-i rubûbiyyetin müşâhedesi üzerine. Bu basîretle ihsân, ism-i câmi'dir cemî'-i ebvâb-ı hakāyıkı. Pes ihsân Hazret-i Allah['a] tapmaktır "ke-ennehû" görür gibi.

Ve ihsân üç derecedir: Biri, ihsân etmektir kasıdda ilimle. Ya'nî kasdını sâlih eyler ilmle. İkinci derece, ahvâlde ihsân etmektir. Zîrâ ki, ahvâl türlü türlüdür; taleb dahi türlü türlü olmaz. Üçüncü derece, ihsân etmek vaktinde ebeden Hakk'tan yana hicret eyler.

Bâbu'l-*İlm*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **وعلمناه من لدنّا علما** ﴾ (Kehf, 18/65) [Yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.]. Ya'nî şol nesnedir ki, sende sâbit oldu delîl ile.

İlm üç derecedir: Biri, ilm-i celîdir ki iyânla bilinir; ikinci derece, ilm-i hafîdir ki zâhir sırlarda sâbit olur bedenlerden; üçüncü derece, ilm-i ledünnîdir ki gayb ilmiyle onun ortasında hicâb yoktur.

Ve âlim oldur ki, Hak Teâlâ onu hakka muti' eyledi yakîn olur. Ve sırr-ı ilm şoldur ki, âlimin hakîkatini bir vechle onunladır. Onun [i]çin ki, bir vechle ilm, âlimin aynıdır ve bir vechle gayrıdır.

Hak Teâlâ eyitir: "Âlim ki amelsiz olur, buluta benzer ki yağmursuz olur; ve amel ki ilimsiz olur şol ağaca benzer ki yemişsiz olur; ve âlim ki tevbesiz olur bünyâdsız yapı gibi olur".

Hak Teâlâ eyitir: “Yâ Dâvûd! Dünyâyla ser-hôş edilen âlimleri benden isteme ki, benim muhabbetimden çıkmışlardır ve benim hâlis kullarımın yolların[ı] benden kesmişlerdir ve kuttâ’-i tarîk onlardır”. Pes ilm dünyâdan ve âhiretten yeğdir. Zîrâ ki, dünyâya ﴿ **متاعٌ قليل** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/197) [Azıcık bir menfaattir, o.] dedi; ve amele ﴿خيرا كثيرا﴾ (Bakara, 2/269) [Pek çok hayır] dedi.

Bâbu’l-*Hikmet*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**يؤتي الحكمة من يشاء ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا**﴾ (Bakara, 2/269) [Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.]

Hakāyık-ı eşyâ’yı ve havâssını ve ahkâmını ve evsâfını alâ-mâ-hiye aleyhi bilmeye “hikmet” derler. Ve hikmet üç derecedir: Biri budur ki, her nesnenin hakkını vermektir hadden tecâvüz olunmaya; ikinci derece, nazarullâhı müşâhede etmektir ve vaîdde ve adlini bilmektir; üçüncü derece budur ki, istidlâlde basîret olur ve irşâdda hakîkat olur.

Bâbu’l-*Basîret*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**قل هذه سبيلي أدعوا إلي الله علي بصيرة أنا ومن اتبعني**﴾ (Yûsuf, 12/108) [(Resûlüm) De ki: “İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah’a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz.] **[86a]**

Basîret hâlis olmaktır hayretten. Ve basîret üç derecedir: Biri, şerîatle sâbit olanı görmektir; ikinci derece, Hakk’ın kullarına hidâyetini ve izlâlini görmektir; üçüncü derece, ma’rifet bilmektir ve işâret ve ferâset sâbit olmaktır. Ya’nî çeşmelerden sular nice zâhir olursa ki, gāib idi yer altında sonra zâhir oldu. Ma’rifet dahi gāibden şehâdete şöyle zâhir olur ve basîret kalbin kuvvetidir ki, kalb münevver olur nûr-i kudsîyle ki, gönül hakāyık-ı eşyâyı onunla idrâk eder zâhir göz gibi ki, zevâhir-i eşyâyı onunla idrâk eder.

Bâbu’l-*Firâse*: Kavluhû Teâlâ ﴿ Hicr, 15/75) ﴿ **إنّ في ذلك الآيات للمتوسّمين** [İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır.]

Firâset, gayb hükmüyle üns tutmaktır ve müşâhede birrle istidlâl eylemeden ve tecrübe birrle i’tibâr eylemeden.

Bâbu't-*Ta'zîm*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ ما لكم لا ترجون لله وقارا ﴾ (Nûh, 71/13) [Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz?]

Ta'zîm üç derecedir: Biri, emr ve nehyi ta'zîm etmektir; ikinci derece, hikmeti ta'zîm etmektir; ve üçüncü derece, Hakk'ı ta'zîm etmektir.

Bâbu'l-*İlhâm*: Kavluhû Teâlâ: ﴿قال الّذي عنده علم من الكتاب أنا آتيك به قبل أن يرتدّ إليك طرفك ﴾ (Neml, 27/40) [Kitaptan (Allah tarafından verişmiş) bir ilmi olan kimse ise: Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm, dedi.]

İlhâm üç derecedir: Biri, peygamberlere vahy olmaktır; ikinci derece, iyân birrle olur; üçüncü derece, ayn-ı tahkîktir.

Bâbu's-*Sekîne*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ هو الّذي انزل السّكينة في قلوب المؤمنين ﴾ (Fetih, 48/4). [Mü'minlerin kalblerine güven indiren O'dur.]

Sekînet bir nesnedir ki, nûru ve kuvveti cem' eyler; ve hâîf onunla sâkin olur; ve hazîn onunla tesellî olur; ve âsî onunla emîn olur.

Bâbu't-*Tumâ'niyye*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ يا ايّتها النّفس المطمئنّة ﴾ (Fecr, 89/27) [Ey huzura kavuşmuş insan!]

Mutmainne üç derecedir: Biri, kalb-i zikrullâh ile mutmain olmaktır; ikinci derece, mutmain olmaktır keşfi kasd etmekte; üçüncü derec hazreti müşâhede etmekte mutmain olmaktır ve cem'-i mutmain olmaktır bekāya ve makām-ı mutmainne olmaktır nûr-ı ezelle.

Bâbu'l-*Himmet*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ ما زاغ البصر وما طغي ﴾ (Necm, 53/17) [Gözü kaymadı ve sınırı açmadı.]

Himmet oldur ki, gayr-i maksûda iltifât eylemeye.

Ve ammâ "*kısmu'l-ahvâl*" ondur:

Biri mahabbettir; ve gayrettir; ve şevktir; ve taalluktur; ve ataştır; ve vecddir; ve dehştir; ve heymândır; ve berktir; ve zevktir.

Bâbu'l-*Mahabbet*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **فسوف يأتي الله بقوم يحبّهم ويحبّونه** ﴾ (Mâide, 5/54) [Allah, sevdiği ve kendisini seven bir toplum getirecektir.]

Mahabbet, kalbe müteallik olmaktır himmetle üns arasında. Ba'zıları eyitir: "Mahabbet, lezzet içinde helâk olmaktır". Mahabbet üç derecedir: Biri, vesveseleri kat' olmaktır; ikinci derece, Hakk'tan gayrını îsâr etmektir; üçüncü derece, ibâdât ve işârât mahabbette münkati' olmaktır.

Bâbu'l-*Gayret*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **زدناهم عليّ فطفق مسحا بالسّوق والأعناق** ﴾ (Sâd, 38/33) [Onları (atları) tekrar bana getirin, dedi. Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.]

Gayret, ihtimâl sâkıt olmaktır. Ve gayret üç derecedir: Biri, âbidindir ki ibâdetini zâyi' eylemeye; ikinci derece, mürîdlerindir ki vaktin[i] zâyi' eylemeye; üçüncü derece, âriflerindir ki atâyâya iltifât etmektir ki, mu'tî Hak Teâlâ'dır.

Bâbu'ş-*Şevk*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **من كان يرجوا لقاء الله فإنّ اجل الله لأت** ﴾ (Ankebut, 29/5) [Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir.]

Şevk, üç derecedir: Biri, âbidindir ki cennete müştâk olur; ikinci derece, muhiblerindir ki Allah[ʻa] müştâk olur; üçüncü derece, mahabbete müştâk olmaktır ki bu fânî olanlarındır.

Hak Teâlâ eyitir: "Âgâh olun ki, ebrârın şevki benim likāma özendi ve ben dahi onların likāsına katı müştâkım; ve her kim, beni taleb eyledi, beni buldu ve her kim, benden gayrın talep eyledi ebeden beni bulmadı" dedi.

Bâbu'l-*Atş*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **فلمّا جنّ عليه الليل رأى كوكبا** ﴾ (En'âm, 6/76) [Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü.] **[86b]** ﴿ **قال هذا ربّي** ﴾ (En'âm, 6/76) [Rabbim budur, dedi.]

Ataş, üç derecedir: Biri mürîdindir müşâhedeye ataş etmektir; ikinci derece sâliklerindir cennete ataş etmektir; üçüncü derece muhiblerindir mahbûbu görmeye ataş ederler.

Bâbu'l-*Vecd*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ وربطنا علي قلوبهم إذا قاموا ﴾ (Kehf, 18/14) [Onların kalblerini metin kıldık. Onlar ayağa kalktılar.]

Maânînin i'tibârı vecdle feth olur ve cümle eşyâ' Hak Teâlâ'dan nice sâdır olur vecdle ma'lûm olur ve vecd olmaz ; illâ nûr-i ilâhiyye ile olur.

Bâbu'd-*Dehş*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ فلمّا رأينه أكبرنه ﴾ (Yûsuf, 12/31) [Kadınlar onu görünce, onun büyüklüğünü anladılar.]

Dehş, üç derecedir: Biri, keşf olmaktır himmet üzerine; ikinci derece, sâliklerindir, dehşidir müşâhede etmektir vech üzerine; üçüncü derece, muhibbin dehşidir atâlar lutfu üzerine oluştuğu vaktin.

Bâbu'l-*Heymân*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ وخرّ موسى صعقا ﴾ (A'râf, 7/143) [Mûsâ'da baygın düştü.]

Heymân, ucublamaktır ve hayrettir. Ve heymân üç derecedir: Biri, berk-i lutfu bilmektir; ikinci derece, emvâcını bilmektir berâhîn zâhir olduğu vaktin; üçüncü derece, ezel sultânını muâyene etmektir ve dahi keşf-i bahrinde gark olmaktır.

Bâbu'l-*Berk*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ إذ رآى نارا ﴾ (Tâ Hâ, 20/10) [Hani o, bir ateş görmüştü.]

Berk, üç derecedir: Biri, abd tarafından olur ayn-ı recâdır; ikinci derece, abd tarafından olur ayn-ı hazerde; üçüncü derece, lutf tarafından olur ayn-ı iftikārda.

Bâbu'z-*Zevk*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ هذا ذكر من معي ﴾ (Enbiyâ', 21/24) [İşte benimle beraber olanların Kitab'ı.]

Zevk, ebkādır vecdden eclâdır berkten. Ve zevk üç derecedir: Biri, tasdîki zevk etmektir; ikinci derece, irâdeti tutmaktır ünsü tutmakla; üçüncü derece, inkıtâ'ı tutmaktır ittisâlı tutmakla.

Ve ammâ "*kısmu'l-velâyât*" on bâbdır:

Biri, lahzadır; ve vakttir; ve safâdır; ve sürûrdur; ve sırrdır; ve nefsdir; ve gurbettir; ve garkdır; ve gaybettir ve temekkündür.

Bâbu'l-*Lahza*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **أنظر إلي الجبل فإن استقرّ مكانه فسوف تراني** ﴾ (A'râf, 7/143) [Şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin.]

Lahza üç derecedir: Biri, atâ'ları mülâhaza etmektir evvelde; ikinci derece, nûr-ı keşfi mülâhaza etmektir; üçüncü derece, ayn-ı cem'i mülâhaza etmektir.

Bâbu'l-*Vakt*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **ثمّ جئت علي قدر يا موسى** ﴾ (Tâ Hâ, 20/40) [Sonra takdire göre (bu makama) geldin ey Mûsâ!]

Vakt, revâih-i vücûdu tutmaktır, berkten sonra olur.

Bâbu's-*Safâ'*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **وإنّهم عندنا لمن المصطفين الأختيار** ﴾ (Sâd, 38/47) [Doğrusu onlar bizim katımızda seçkin iyi kimselerdir.]

Safâ' üç derecedir: Biri, ilm-i sâfî olmaktır ki tarîk onunla seyr olunur; ikinci derece sâfî olmaktır, şevâhid-i tahkîk onunla müşâhede olunur; üçüncü derece, ittisâl-i sâfî olmaktır hazz-ı ubûdiyyet Hakk-ı rubûbiyyette. Ya'nî abd-i muttasıl olmaktır Rabbine. Zîrâ ki, abd ef'âldendir ve ef'âl sıfâttandır ve sıfât zâttandır; ve hazz-ı ubûdiyyet onun zâtı ve sıfâtı ve ef'âlidir, mündericdir Hakk'ı rubûbiyyette.

Bâbu's-*Sürûr*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**قل بفضل الله و برحمت فبذلك فليفرحوا هو خير ممّا يجمعون**﴾ (Yûnus, 10/58) [De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler. Bu onların (dünya malı olarak) topladıklarından daha hayırlıdır.]

Sürûr, istibşârın ismidir ve ferahtan safâ' asfâdır. Ve üç derecedir: Biri, zevk-i mürûrdur ki cehl ondan gittiğine; ikinci derece, ilm-i hicâbı keşf olduğuna sürûrdur; üçünce derece, âsâr mahv olduğuna sürûrdur.

Bâbu's-*Sırr*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **ربكم أعلم بما نفوسكم** ﴾ (İsrâ', 17/25) [Rabbiniz sizin kalplerinizdekileri çok iyi bilir.].

Ashâb, sırr[ı] halktan gizlediler; eğer onlar hâzır olacak olursa onları bilmezler ve eğer hâzır olmayacak olursa kimse onları anmazlar.

Sırr üç derecedir: Biri, bu resmedir ki ashâb vâkıf olmaktır, belkim sülûkları sahîh oldu; ikinci derece, zâhirleriyle halkla sırr ederler ve onlara söylerler akılları mikdârınca **[87a]**; üçüncü derece budur ki, nefislerinden Hakk'a sırr ederler, ehl-i velâyetin makāmı oldur.

Bâbu'n-*Nefs*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **فلمّا افاق قال سبحانك** ﴾ (A'râf, 7/143) [(Mûsâ) ayılınca dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim!]

İmdi nefse, "nefs" derler, niçin? Onun [i]çin ki, nefs veren kişi ol nefsle ferah olduğundan ötürü. Ve nefs üç derecedir: Biri, vakt derecelerine benzer; ikinci derece, tecellî vaktinde nefs etmektir makām-ı sürûrdan rûhu muâyene etmeye ki, nûr vücûdla dopdoludur; üçüncü derece, nefs mâ'-i kudsle mutahhar olmaktır.

Bâbu'l-*Gurbet*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**فلولا كان من القرون من قبلكم أولو بقيته ينهون عن الفساد في الأرض إلاّ قليلا ممن أنجينا منهم** ﴾ (Hûd, 11/116) [Sizden önceki asırlarda yeryüzünde (insanları) bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimseler bulunsaydı ya! Fakat onlardan kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnadır (bunlar görevlerini yaptılar).]

Gurbet üç derecedir: Biri, gurbet etmektir vatanlardan; ve ol garîb ölüye benzer ki, onda defn eyleyeler ve kıyâmet gününde cem' eyleyeler. İkinci derece, hâl ile gurbet etmektir. Ol bir sâlih kişi gibidir ki, fâsid zamânda fâsîd kavmin içinde olur; yâhûd âlim gibidir ki, câhiller arasında olur; yâhûd şol sâdıklar gibidir ki, münâfıklar arasında olur. Üçünce derece, himmetle gurbet etmektir. Zîrâ ki, Hakk'ı taleb etmek gurbettir. Ol ârifler gurbetidir. Onun [i]çin ki, ârifler müşâhededе gurbetlerdir ve ârîflerin gurbeti gurbetten gurbet etmektir. Onun [i]çin ki, ârifler dünyâda ve âhirette garîblerdir. **طوبي لمن كان غريبا** [Cennet, garbler içindir].

Bâbu'l-*Gark*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **فلمّا أسلما وتله للجبين** ﴾ (Sâffât, 37/103) [Her ikisi de Allah'ın emrine teslim olunca, bababsı onu yüz üstü yatırdı.].

Gark üç derecedir: Biri, ilm-i gark olmaktır ayn-ı hâlde; ikinci derece, işâret-i gark olmaktır keşfte, ya'nî hükm-i işâret gitmektir keşfte; üçünce derece şevâhid-i gark olmaktır cem'de.

Bâbu'l- ***Gaybet*****:** Kavluhû Teâlâ: ﴿ **وقال يا أسفي علي يوسف** ﴾ (Yûsuf, 12/84) ["Âh Yûsuf'um âh" diye sızlandı.]

Gaybet üç derecedir: Biri, [mürîd-i] gāib olmaktır şehirden; ikinci derece, sâlik-i gāib olmaktır rüsûm-i ilmden; üçüncü derece, ârif-i gāîb olmaktır ahvâl gizlerinden ve derecâttan ayn-ı cem'de.

Bâbu't-*Temekkün*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **ولا يستخيفنّك الّذين لا يوقنون** ﴾ (Rûm, 30/60) [İyice inanmamış olanlar, sakın seni gevşekliğe sevketmesin!]

Temekkün, tuma'niyyeden yukarıdır, temekkün gāyet istikrâra işâret etmektir. Ve temekkün üç derecedir: Biri, mürîd-i mütemekkin olmaktır kasdın sıhhatiyle; ikinci derece, sâlik-i mütemekkin olmaktır inkıta' sıhhatiyle; üçüncü derece, ârif-i mütemekkin olmaktır ya'nî hazrette hâsıl olmaktır.

Ve ammâ "*kısmu'l-hakāyık*" ondur:

Biri, mükâşefedir; ve müşâhededir; ve muâyenedir; ve hayâtdır; ve kabzdır; ve bastdır; ve sekrdir; ve sahvdır; ve ittisâldir; ve infisâldir.

Bâbu'l-*Mükâşefe*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **فاوحي إلي عبده ما اوحي** ﴾ (Necm, 53/10) [Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi.]

Mükâşefe üç derecedir: Biri, ef'âl hicâbları keşf olmaktır; ikinci derece, sıfât hicâbları keşf omaktır; üçüncü derece, zât hicâbları keşf olmaktır.

Bâbu'l-*Müşâhede*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**إنّ في ذلك لذكري لمن كان له قلب أو ألقي السّمع وهو الشّهيد**﴾ (Kāf, 50/37) [Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.]

Müşâhede, hicâbları gitmektir. Ve müşâhede mükâşefeden yukarıdır. Onun [i]çin ki, mükâşefe na't-ı velâyetîdir, onda resmden bakiyye vardır; ve müşâhede ayn-ı velâyetîdir.

Ve müşâhede üç derecedir: Biri, ma'rifetin[i] müşâhede etmektir ki, hudûd-ı ilmden yukarıdır; ikinci derece, muâyene[y]i müşâhede etmektir; üçüncü derece, cemîi müşâhede etmektir ki, ayn-ı cem'e cezb eylemektir.

Ve şühûd iki türlüdür: Biri, kesret[i] müşâhede etmektir ahadiyette. Bu şühûd şühud-i **[87b]** mufassal fi'l-mücmeldir. Ve biri ahadiyyetini müşâhede etmektir. [Bu şühûd, şühûd-i mücmel-i fi'l-mufassaldır.]

Ve Hak Teâlâ eyitti: " Kimin ki, kalb[i] varsa; pes kalbde dört i'tibâr vardır: Biri, beytü'l-muharremdir; ve biri, Beytü'l-Makdistir; ve biri, beytü'l-hikmettir; ve biri, beytü'l-izzettir".

Ve biri, "beytü'l-muharrem" şol gönüldür ki, gayr-ı Hakk'a mahall düşmesi harâm oldu; ve biri, "Beytü'l-Makdis" şol gönüldür ki, taallük-ı gayrdan zâhir olmuştur; ve "beytü'l-hikmet" şol gönüldür ki, ihlâs ona gālib olmuştur; ve "beytü'l-izzet" şol gönüldür ki, makām-ı cem'a vâsıl olmuştur. Zîrâ ki, gönül Hak Teâlâ'nın nazar-gâhıdır.

Babu'l-*Muâyene*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **ألم تر إلي ربّك كيف مدّ الظّل** ﴾ (Furkān, 25/45) [Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?]

Muâyene, üç derecedir: Biri, îsârla muâyene etmektir; ikinci derece, kalb gözüyle muâyene etmektir; üçüncü derece, rûh gözüyle muâyene etmektir.

Bâbu'l-*Hayât*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **أو من كان ميتا فأحييناه** ﴾ (En'âm, 6/122) [Ölü iken dirilttiğimiz kimse.]

Hayât, üç derecedir: Biri, hayât-ı ilmdir. Cehl-i mevtinden sonra onun üç nefsi vardır: Biri, nefs-i havftır; ve biri, nefs-i recâ'dır; ve biri, nefs-i mahabbettir İkinci derece, hayât-ı cem'dir. Onun dahi üç nefsi vardır: Biri, nefs-i ıztırârdır; ve biri, nefs-i iftikārdır; ve biri, nefs-i iftihārdır. Üçüncü derece, hayât-ı vücûddur. Onun dahi üç nefsi

vardır: Biri, nefs-i heybettir ki i'tidâli eğdirir andırır; ve biri, nefs-i vücûddur ki infisâli men' eyler; ve biri, nefs-i infirârdır ki ittisâle eriştirir.

Bâbu'l-*Kabz*: Kavluhû Teâlâ:﴿ ثمّ قبضناه إلينا قبضا يسيرا ﴾ (Furkān, 25/46) [Sonra onu (uzayan gölgeyi) yavaş yavaş kendimize çektik (kısalttık).]

Kabz, üç derecedir: Biri, Hak Teâlâ onları kabz eyler terakkî etmek [i]çin ve âlem gözlerinden onu gizler; ikinci derece, onların sırlarını kabz eyler ve onları âlem gözlerinden gizler; üçüncü derece, onları kendine kabz eyler, onlar[ı] Hakk'tan gayrı kimse bilmezler, âlemden gizler.

Bâbu'l-*Bast*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ يذرؤكم فيه ﴾ (Şûrâ, 42/11) [O, sizin neslinizi böyle artırır].

Bast, üç derecedir: Biri budur ki, halkla münbasit oldu ve onların ile üns tuttu; ikinci derece, ma'nâ kuvvetlerini bast etti; üçüncü derece, tarîk nişânlarını bast etti ve ol tarîk sâliklerin musâhibidir.

Bâbu's-*Sekr*: Kavluhû Teâlâ: ﴿قال رب أرني أنظر إليك﴾ (A'râf, 7/143) ["Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi.]

Sekr, muhibler makāmındandır. Fenâ' gözleri onu kabûl eylemez; ve ilm menzilleri ona erişmez.

Bâbu'l-*Mahv*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ إذا فزّع عن قلوبهم قالوا ماذا قال ربّكم قالوا الحق ﴾ (Sebe', 34/23) [Nihayet onların yüreklerinden korku giderilince: Rabbiniz ne buyurdu? derler. Onlar da: Hak olanı buyurdu, dediler.]

Bilmek gerektir ki, mahv makāmı sekrden sonra olur. Zîrâ ki, sekr Hakk'ta olur, ve mahv Hakk'la olur.

Bâbu'l-*İttisâl*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ ثمّ دنا فتدلّي فكان قاب قوسين أو أدني ﴾ (Necm, 53/8,9) [Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.]

İttisâl, üç derecedir: Biri, i'tisâma ulaşmaktır; ikinci derece, müşâhedeye ulaşmaktır; üçüncü derece, vücûda ulaşmaktır. İ'tisâma ulaşmaktır, kasd-ı sahîh etmekle olur; ondan sonra irâdâtı tasfiye etmekle olur; ondan sonra hâli tahkîk etmekle olur. İkinci derece, şühûd-i muttasıl olmaktır. Ol i'tilâlden hâlis olmaktır. Ve eyitirler ki: "İttisâl, abd kendi aynını mülâhaza etmektir ki, muttasıldır vücûd-ı ahadiyye; ammâ kat'-ı nazar etmiş olur kendi aynından. Öyle olsa meded-i vücûdun ittisâli ona ale'd-devâm görür; hattâ ol vücûdla mevcûd olur. Üçüncü derece, ya'nî ona esmâdan ve sıfâttan nesne idrâk olunmaz.

Bâbu'l-*İnfisâl*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **ويحذركم الله نفسه** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/28) [Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor.]

İnfisâl, üç derecedir: Biri, kevneynden kesilmektir; ikinci derece, infisâli görmektir munfasıl olmaktır; üçüncü derece, ittisâlden munfasıl olmaktır.

Ve ammâ "*kısmu'n-nihâyât* [88a] on bâbdır:

Biri, ma'rifettir; ve biri, fenâ'dır; ve bekā'dır; ve tahkîktir; ve telbîstir; ve vücûddur; ve tecrîddir; ve tefrîddir; ve cem'dir; ve tevhîddir.

Bâbu'l-*Ma'rifet*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**وإذا سمعوا ما أنزل الله إلي الرّسول تري أعينهم تفيض من الدّمع ممّا عرفوا من الحقّ**﴾ (Mâide, 5/83) [Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün.].

Ma'rifet, bir nesneyi bi-aynihî ihâta etmeye derler. ve ma'rifet üç derecedir: Biri, ma'rifet-i sıfâttır; ikinci derece, ma'rifet-i zâttır ve sıfâtla zât arasında tefrikayı iskāt etmekle; üçüncü derece, ma'rifet-i müstağrak olmaktır ayn-ı ta'rîfte gibi ona istidlâl erişmez ve şâhid ona delâlet eylemez.

Ve ârif oldur ki, Hak Teâlâ'nın zâtını ve sıfâtını ve esmâsını ve ef'âlini müşâhede eyler. Pes ma'rifet bir hâldir ki, müşâhededen hâsıl olur. Şunlar ki, ma'rifeti sa'y ederler, onlar nûrânîlerdir; ve şunlar ki, cehle sa'y ederler zulmânîlerdir.

Pes rûh, levh gibi oldu ulûm ve maârif-i nüfûs gibi oldu. Pes levh ikiye münkasım oldu: Biri, rûhâni; ve biri, cismâni[dir. Cismânî] levhe a'mâl-i salih yazılır ve

rûhâni levhe ulûm ve maârif yazılır. Pes ruhâni levh, eşref oldu cismânîden. Zîrâ ki, ulûm nûrdur; ve ulûmun ve kemâlâtın ve maârifin sultânı ma'rifetullâhtır, hayret içinde müşâhede etmektir.

Bâbu'l-*Fenâ'*: Kavluhû Teâlâ: ﴿كلّ من عليها فأن و يبقي وجه ربّك ذوا الجلال والإكرام﴾ (Rahmân, 55/26,27) [Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacak.]

Fenâ', Hakk'tan gayrından muzmahill olmaktır ilmen; [ondan sonra cehden]; ondan sonra hakkan. Fenâ' üç derecedir: Biri, ma'rifet fânî olmaktır ma'rûfta ilmen, ve iyân fânî olmaktır muâyenede cehden, ve taleb fenâ' olmaktır vücûdda hakkan; ikinci derece, talebi müşâhede etmekten fânî olmaktır; üçüncü derece, fânî olmaktır fenâ'yı müşâhede etmekten.

Bâbu'l-*Bekā'*: Kāle'llâhû Teâlâ: ﴿ والله خير و أبقي ﴾ (Tâ Hâ, 20/73) [Allah hem daha hayırlıdır hem daha bâkîdir.]

Bekā', üç derecedir: Biri, ma'lûm bâkî olmaktır [aynen; ikinci derece, meşhûd bâkî olmaktır, şühûd sâkıt olduğundan sonra vücûdla; üçüncü derece,] mâ-lem yezel bâkî olmaktır mâ-lem yekün mahv olduğundan sonra.

Bâbu't-*Tahkîk*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ قال أو لم تؤمن قال بلي ولكن ليطمئنّ قلبي ﴾ (Bakara, 2/260) [Rabbi ona: "Yoksa inanmadın mı?" dedi. İbrâhim: "Hayır! İnandım; fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)" dedi.]

Tahkîk, mahv gibi hâlis etmektir Hakk'tan; ondan sonra Hakk'la; ondan sonra Hakk'ta. Tahkîk, üç derecedir: Biri, mahv gibi hâlis etmekt[ir] Hakk'tan; ikinci derece, senin şühûdun Hakk şühûduyla münâza'a eylemez; üçüncü derece budur ki, senin resmin kalmaz, şehâdet sâkıt our, ve ibâdât bâtıl olur, ve işârât fânî olur.

Bâbu't-*Telbîs*: Kavluhû Teâlâ: ﴿وللبسنا عليهم ما يلبسون﴾ (En'âm, 6/9) [Onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük.]

Telbîs, üç derecedir: Biri, Hakk'ı telbîs etmektir kevnle; ve ikinci, derece ehl-i gayreti telbîs etmektir evkātla; üçüncü derece, ehl-i temkîni telbîs etmektir âlemler üzerine.

Bâbu'l-*Vücûd*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **يجد الله غفورا رحيما** ﴾ (Nisâ', 4/110) [Allah'ı çok yarlığayıcı ve esirgeyici bulacaktır.]

Vücûd, Hakk'ın zâtını bulmaktır geri Hakk'ın zâtıyla. Bundan ötürü "hazret-i vücûd" derler. Vücûd üç derecedir: Biri, ilm-i ledünnî vücûdudur ilm-i şühûdu kat' eyler; ikinci derece, vücûd-ı hakktır ki işârâtı kat' eyler; üçüncü derece, vücûd-ı rüsûmdur ki vücûdâtı muzmahill eder.

Bâbu't-*Tecrîd*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **فخلع نعليك**﴾ (Tâ Hâ, 20/12) [Hemen papuçlarını çıkar.]

Tecrîd, üç derecedir: Biri, ayn-ı keşfi tecrîd etmektir yakîn kesb etmekten; ikinci derece, ayn-ı cem'i tecrîd etmektir ilmi bilmekten; üçüncü derece, halâsı tecrîd etmektir tecrîd-i müşâhede etmekten.

Bâbu't-*Tefrîd*: Kavluhû Teâlâ: ﴿**ويعلمون إنّ الله هو الحقّ المبين**﴾ (Nûr, 24/25) [Ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.]

Tefrîd, işâreti telhîs etmektir Hakk'la; ve telhîs etmektir Hakk'tan. Tefrîd, üç derecedir: Biri, **[88b]** işâreti tefrîd etmektir iftihârla; ikinci derece, işâreti tefrîd etmektir sülûkle; üçüncü işâreti, tefrîd etmektir kabzla.

Bâbu'l-*Cem'*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **وما رميت إذ رميت ولكنّ الله رمى**﴾ (Enfâl, 8/17) [Attığın zaman da sen atmadın Allah attı.]

Cem', Hakk'ı müşâhede etmektir halksız ve halkı müşahede etmektir Hakk'la kāim olduğu halde. Ve cem' üç derecedir: Cem'u'l-ilmdir; ondan sonra cem'u'l-vücûddur; ondan sonra cem'u'l-ayndır. Cem'u'l-ilm oldur ki, ulûm-i şevâhid mütelâşî olmaktır ilm-i ledünnîde harfen. [Cem'u'l]-vücûd, ittisâlin nihâyeti mütelâşî olmaktır ayn-ı vücûdda muhakkan. Ammâ cem'u'l-ayn, işâret etmektir zât-ı Hakk'ta hakkan ve cemî'-i sâliklerin makāmâtının gāyetidir. Zîrâ bahr-i vücûdun tarafıdır.

Bâbu't-*Tevhîd*: Kavluhû Teâlâ: ﴿ شهد الله أنّه لا إله إلا هو ﴾ (Âl-i İmrân, 3/18) [Allah, kendisinden başka ilah olmadığına tanıklık etti.]

Tevhîd, Hakk'ı tenzîh etmektir her hâdisten. Tevhîd, üç derecedir: Biri, tevhîd-i ilmdir şevâhidle sahîh olur. Ya'nî risâlet ile sâbit olur. İkinci derece, tevhîd-i hâsstır hakāyıkla sâbit olur. Ya'nî zâhir esbâbı sâkıt etmektir fenâ' ilmi onunla sahîh olur. Üçüncü derece, tevhîd-i hâssatu'l-hâssadır, kıdemle kāim olmaktır. Bunda işârât ve ibârât bi'l-külliye münkati' olur va'llâhu a'lem bi'l-hakāyık.

Ey tâlib-i esrâr-ı rahmâniyye ve ey câlib-i envâr-ı sübhâniyye! İşte şimdi kitâbın âhirine şimdiki hâlde yaklaştım ammâ deryâ-yı ulûm bî-nihâyet olmağın gönlüm varmaz kim dövündüm. Pes bâri birkaç letâif-i mebânî ve şerâif-i maânî dahi kaldı kim, onları dahi beyân eyle[ye]yim inşâ'-Allâhu Teâlâ.

FASL-I FÎ'T-TEMSÎL

Ve eyitirler ki: "Hak Teâlâ Kur'ân'ı hatm eyledi mîrâs âyeti ile". Nitekim [Allah Teâlâ] buyurur: ﴿ إنّا نحن نرث الأرض ومن عليها وإلينا يرجعون﴾ (Meryem, 19/40) [Yeryüzüne ve onun üzerindekilere ancak biz vâris oluruz (her şey gider, biz kalırız) ve onlar ancak bize döndürülürler.].

Ve ahkâmı ve şerâyi'i hatm etti, bizim şerîatımız ile. Nitekim enbiyâyı hatm etti, bizim Peygamberimiz ile; ve şerîatın ahkâmını hatm etti şems mağribden doğmak ile; ve zâhir-i hilâfeti hatm etti Mehdî ile; ve mutlak-ı hilâfeti hatm etti Meryem oğlu Îsâ'yla; ve kâmil-i vârisleri hatm etti bir kul ile ki, cem'u'l-cem' onundur; ve tecelliyât[ı] hatm etti tecellî-i zâtla. Pes Allah'tan ayrık ma'bûd ve maksûd yoktur illa'llâhtır. **فمن لم يفهم إشارتنا لم يفهم عباراتنا** [İşaret ettiklerimizi anlamayan ibarelerimizi de anlamaz].

Şimden sonra esrâr-ı muhammediyyenin temsîlâtına şürû' edelim. Ve Muhammed kimdir ve hakîkati nedir; ve hakîkatu'l-hakāyık nedir ve nübüvvet sırrı nedir; ve Kur'ân nâzil olmak sırrı nedir; ve mi'râc sırrı nedir; ve abdest sırrı nedir; ve namâz sırrı nedir; ve hicret sırrı nedir; ve cum'a sırrı nedir; ve ezân sırrı nedir? Ve kıble sırrını Kudüs'ten Ka'be'ye; ve zekât sırrını; ve oruç sırrını; ve hacc sırrını; ve gaza' sırrını; ve vefât sırrını; ve ashâbın fazîleti sırrını; ve onunla kelâmı hatm edelim inşâ'-Allâhu Teâlâ.

Bilmek gerektir ki; Hak Teâlâ kendini hamd etti tafsîl dili ile. Pes hâmiddir bi-i'tibâr tafsîl ve mahmûddur bi-i'tibâr cem'. Pes hamd, kemâlât-ı ilâhiyyeyi ve sıfât-ı cemâliyyeyi zât-ı Muhammediyye üzerine izhâr etmektir. Muhammed Mustafâ (a.s.) gayra meyl eyledi ve şühûdunda gayr dahi görmedi.

Ve Hak Teâlâ onun hayâtına and içer. Nitekim buyurur: ﴿ لعمرك﴾ (Hicr, 15/72) [(Resûlüm!) Hayatın hakkı için.] ve ﴿طه﴾ (Tâ Hâ, 20/1) [Tâ hâ] ve ﴿ يس﴾ (Yâsîn, 36/1) [Yâsîn] ve ﴿ حم﴾ (Mü'min, 40/1) [Hâ Mîm]. Pes "hâ" işârettir Hakk'a ve "mîm" işârettir Muhammed'e.

Öyle olsa İslâm'ın bünyâdı, Allah'a ve Resûlullâh'a şehâdet etmektir. Eğer ahadiyyet-i vücûdu ve te'sîrâtı isbât edecek olursa ancak Cebriyye mezheb olur; ve eğer tafsîl edecek olursa vücûdda ve te'sîrde Kaderiyye **[89a]** mezheb olur; eğer cem' edecek olursa **لا إله إلا الله محمد رسول الله** [Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed, Allah'ın resûludur] demek ile sırât-ı müstakîm olur.

Kaçan kim, Hak Teâlâ Peygamberi (a.s.) vermiştir isme, îsâr ve inzâl ile celâl ve cemâl-i âsâr[la]rın izhâr etmek için. Hak Teâlâ eyitti:﴿**يايّها المدّثر**﴾ (Müddessir, 74/1) [Ey bürünüp sarınan (Resûlüm)!] Ey bedenini sûretine örtünüp yatan; ﴿ **قم** ﴾ (Müddessir, 74/2) [Kalk!] Ya'nî gafletten ve tabîat şuglundan dur. ﴿ **فأنذر** ﴾ (Müddessir, 74/2) [Ve (insanları) uyar!] Ya'nî nefsini ve kavmini kıyâmet günü için korkut. ﴿ **وربّك فكبّر** ﴾ (Müddessir, 74/3) [Sadece Rabbini büyük tanı.] Ya'nî Rabbine ta'zîm eyle ve gayra ta'zîm eyleme. ﴿ **وثيابك فطهّر** ﴾ (Müddessir, 74/4) [Elbiseni tertemiz tut.] Ya'ni evvel zâhirini tâhir eyle; ondan sonra bâtınını tâhir eyle yaramaz halktan ve âdetten; ﴿**والرجز فاهجر**﴾ (Müddessir, 74/5) [Kötü şeyleri terket.] Ya'ni bâtınını mücerred eyle ve heyât-ı cismâniyyeyi terk eyle ve heyûlâ zulümâtından hicret eyle;﴿ **ثم إني دعوتهم جهارا** ﴾ (Nûh, 71/8) [Sonra, ben onları açıkca davette bulundum] Ya'ni halkı Hakk'a da'vet etmek sırr-ı ibşâr ve inzârladır. Sırr budur ki; şol kim, Hak'ın zâtında gizlidir ve halka ulaşır; ve şol kim, sıfâtında mahzûndur zâhir olur.

Fasl-ı fî İştikāki'l-Kamer

Bilmek gerektir ki; sırrı ve mu'cizâtı izhâr etmek sırrı budur ki, âyât-ı beyyinât zâhir olmaktır Peygamber elinden; ve münkirlerin inkârı sebebdir mu'cizâtı zâhir olmaya.

Kaçan kim, bunları bildinse bilgil ki Peygamber (a.s.) a'zâm-ı âyâttır; ve izhâr-ı delâlâttır; ve mu'cizâtın birisi kamer iki pâre olmaktır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**إقتربت السّاعة وانشقّ القمر**﴾ (Kamer, 54/1) [Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.]. Ve kamer iki pâre olmak işârettir kıyâmet yakîn olmaya. Onun [i]çin ki, kamer işârettir kalbe ve bu kalbin iki yüzü vardır: Bir yüzü, nefsinden yukarıdır. Ol ciheti zulmettir. Ve bir yüzü rûhtan yukarı[dır]. Ol ciheti nûrdur; ve kalbi, nûru istifâde eder rûhtan. Nitekim kamer nûru istifâde eder şems nûrundan.

Ve ba'zıları eyitir: "Kalbin iki yüzü vardır: Bir yüzü, rûhadır. Ona "fuâd" derler, maârif ve hakāyık ol taraftan gönle erişir. Ve bir yüzü, nefsedir. Ona "sadr" derler, sırlar ve temsîller onun ile saklanır".

Ve Hak Teâlâ Muhammed'in kalbine arş-ı ilâhî diye işâret etti. Öyle olsa muhîttir cemî'-i eşyâyı. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ق﴾ (Kāf, 50/1) [Kāf] ve bir yerde dahi buyurur: ﴿ ص ﴾ (Sâd, 38/1) [Sâd] işârettir Muhammed'in sûretine.

Fasl-ı fî Sırri'l-Mi'râc

Kavluhû Teâlâ: ﴿سبحان الذي أسري بعبده﴾ (İsrâ', 17/1)[Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) Kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.] Ya'nî Hak Teâlâ Muhammed Mustafâ'yı mâddeye lâhik olmaktan ve şübhe noksânından tenzîh etti. ﴿ ليلا ﴾ (İsrâ', 17/1)[Bir gece] Ya'nî zulmet-i bedeniyyede ve tallukāt-ı tab'iyyede. Onun [i]çin urûc ve terakkî etmek olmaz; illâ beden vâsıta[sı] ile olur. ﴿ من المسجد الحرام ﴾ (İsrâ', 17/1) (Mescid-i Harâm'dan) Ya'nî makām-ı kalbden ki, harâm olmuştur kuvvet-i bedeniyye ve kuvvet-i hayvâniyye müşrikleri onu tavâf etmekten mahrûmdur. ﴿ إلي المسجد الأقصى الذي باركنا حوله ﴾ (İsrâ', 17/1) [çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya] Ya'nî Mescid-i Aksâ, makām-ı rûhtur ki, âlem-i cismânîden uzaktır ve tecelliyât-ı zât[ı] müşâhede etmek için urûc eyledi. ﴿ لنلريه من آياتنا ﴾ (İsrâ', 17/1) [ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye] Ya'nî gösteririz ona sıfâtımızı eğerçi ki, tecelliyât-ı sıfâtı mütâlaa etmek makām-ı kalbde olur; lâkin zât mevsûfunu müşâhede etmek mümkin olunmaz kemâl üzerine; illâ terakkî etmek ile olur makām-ı rûha. ﴿إنّه هو السّميع﴾ ﴿ إنّه هو السّميع ﴾ (İsrâ', 17/1) [O, gerçekten işitendir.] Ya'nî Hak Teâlâ, Muhammed Mustafâ'nın münâcâtını işitir makām-ı sırrda fenâ' taleb etmekte. ﴿البصير﴾ ﴿ البصير ﴾ (İsrâ', 17/1) [Görendir] Ya'nî Hak Teâlâ görücüdür kuvvet-i isti'dâdı ve dahi şühûd mahalline teveccüh etmeyi görür.

Hak Teâlâ Kur'ân'da haber verdi visâl gecesinde Resûl'ün hâlinden. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿وهو بالأفق الأعلى﴾ (Necm, 53/7) [O, en yüksek ufuktaydı.] Ya'nî Muhammed (a.s) **[89b]** ufuk-ı a'lâdadır.

İmdi ol ufuk-ı a'lâ makām-ı kalb idi. Cebrâîl (a.s.) bir münâsib sûret ile gelirdi ol makāma münâsib-i vahy getir[ir]di. ﴿ ثم دني ﴾ (Necm, 53/8) [Sonra (Muhammed'e) yaklaştı.] Ya'nî Resûlullâh terakkî etti Cebrâîl makāmından vahdette fenâ' bulmak ile; ve dahi terakkî etti makām-ı rûhtan. Ve ol makāmda Cebrâîl eyitti: "Eğer bundan yukarı geçersem kanatlarım yanar". Zîrâ ki, ondan yukarı makām fenâ' makāmıdır zâtta. ﴿فتدلي﴾ (Necm, 53/8) [Derken daha da yaklaştı.] Peygamber (a.s.) ünsiyyet cihetine meyl etti Hakk'tan geri halka gelmek ile bekā' hâlinde fenâ'dan sonra vücûd-i mevhûb-i hakkânî bulmak ile.

﴿ فكان قاب قوسين ﴾ (Necm, 53/9) [O kadar ki, (birleştirilmiş) iki yay arası kadar.] Peygamber (a.s.) vücûd dâiresinin mikdârı üzerine oldu ki, şâmildir cemî'sini. Pes öyle olsa Hakk'ın bir emri, kavstir ezelen ve ebeden. Ve Muhammed bir kavs dahidir fenâ' bulduğundan sonra haber verdi vücûd-ı cedîd ile ki, Hak ona bağışladı.

Ulemâ', yakîn oldu demekte ihtilâf ederler üç vechle: Biri budur ki, Cebrâil Hakk'a yakîn oldu demektir; ikinci, Cebrâil Muhammed'e yakîn oldu demektir; üçüncü, Muhammed, Allah Teâlâ hazretine yakîn oldu demektir.

Esahh dahi budur ki: Muhammed, Allah'a yakîn oldu demektir. ﴿ أو أدني ﴾ (Necm, 53/9) [Hatta daha da yakın oldu.]. Yâhûd iki yâydan daha yakîn oldu, ikilik gitmek ile vahdet-i hakîkiyye sâbit oldu ayn-ı kesrette. Ve kesret mahv oldu ayn-ı vahdette ve bir dâire kaldı gayr-i mümkasim.

Ba'zılar[ı] eyitti: "Ev-ednâ ma'nâsı budur ki: Kābe kavseynden murâd; biri, vahdettir; ve biri, kesrettir; yâhûd biri, kābiliyyettir; ve biri, fâiliyyettir; yâhûd biri, vücûbdur; ve biri, imkândır".

Ârifler eyitti: "Çün Hazret-i Resûl, göklerin üstüne çıktı, ondan yukarı üç mertebeye erişti: **Biri, denâ** mertebesidir, ve ol mertebe rüsûm ve hayâlât mertebesidir; **ikinci mertebe, fe-tedellâdır,** ve ol mertebe evhâm ve tasavvurât mertebesidir; üçüncü mertebe, **ev-ednâ** mertebesidir, ve ol mertebe mertebe-i akıldır ve idrâktir". Ol vakt mükâşefe hicâbları ondan gitti. Pes Hazret-i Resûl, Hakk'ı gördü işâret olmadan ve Hakk'ın kelâmın[ı] işitti ibâret olmadan. Kavluhû Teâlâ: ﴿ فأوحى إلى عبده ﴾ (Necm,

53/10) [Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi.] Ya'nî Hak Teâlâ Muhammed'e vahy eyledi makām-ı vahdette Cebrâil vâsıta olmadan. ﴿ **ما أوحى** ﴾ (Necm, 53/10) [Vahyedeceği şeyi] Ya'nî esrâr-ı ilâhiyyeden kim, onu keşf etmek nübüvvet ile câiz değildir. ﴿ **ما كذب الفؤاد ما رأى** ﴾ (Necm, 53/11) [(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı.] Ya'nî makām-ı cem'de ve ol makām-ı cem' kalbdedir ki, terakkî eder makām-ı rûha; ve ol makām-ı rûh, zâtı müşâhede etmektir cemî'-i sıfât ile ve kendi dahi vücûd-ı hakkānî bulmak ile.

İmdi işbu [cem'] cem'-i vücûddur ve cem'-i vahdet değil. Zîrâ ki, cem'-i vahdette kalb ve kavl fenâ' bulmuştur. Kavluhû Teâlâ: ﴿**إذ يغشي السّدرة ما يغشي ما زاغ البصر**﴾ (Necm, 53/16,17) [Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Gözü kaymadı.] Ya'nî iltifât eylemedi gayra. ﴿**ما طغي**﴾ (Necm, 53/17) [Ve sınırı aşmadı.] Ya'nî kendi nefsine dahi eniyyet ve enâniyyet ile nazar eylemedi. ﴿ **لقد رأى من آيات ربّه الكبرى** ﴾ (Necm, 53/18) [Andolsun o, Rabbinin en büyük ayetlerinden bir kısmını gördü.] Ya'nî sıfat-ı rahmâniyye[yi] gördü ki, cemî'-i sıfât onda cem' olmuştu. Şol i'tibârla ki, sıfâtı zâta hicâb olmadı; ve zâtı dahi sıfâta hicâb olmadı. İmdi işbu makām, gāyetü'l-gāyâttır ve a'lâ'l-makāmâttır.

Ve eyitirler ki: "Kaçan kim, Peygamber (a.s.) arşa çıktı cesedi onda kaldı; ve nefsi, âlem-i melekûta erişti; ve aklı, âlem-i ceberûta erişti; ve kalbi, hazret-i rahamûta erişti; ve rûhu, hazret-i lâhûta erişti; ve sırrı, hazret-i azamûta erişti; ve hakîkati, **[90a]** hazret-i kibriyâ'-ı zâta erişti. Pes Muhammed'in bedeni: "Hani nefs?" dedi; nefs[i]: "Hani akl?" dedi; ve akl[ı]: "Hani kalb?" dedi; ve kalbi: "Hani rûh?" dedi; ve rûhu: "Hani sırr?" dedi; ve sırr[ı]: "Hani hakîkat?" dedi; ve hakîkati: "Lâilâhe illa'llâh! Yâ hüve! Yâ men hüve! Yâ men lâ ilâhe illâ hû!" dedi.

Fasl-ı fî Sırı'l-Vuzû'

Kavluhû Teâlâ: ﴿**أقم الصلاة طرفي النهار وزلفا من الليل إن الحسنات يذهبين السيئات ذلك ذكرى للذاكرين**﴾ (Hûd, 11/114) [Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.]

İmdi, "tarafeyi'n-nehâr"dan murâd, salât-ı subhtur ve asrdır; ve "zülefen mine'l-leyl"den murâd, salât-ı mağribdir ve işâ'dır.

Ve bir âyette dahi Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلي الصلوة** ﴾ (Mâide, 5/6) [Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman] Ya'nî, "Ey onlar ki, îmân getirdiler; îmân ilmi kaçan kim, gaflet uykusundan duru gelseniz kasd eyleseniz huzûra ve münâcâta. ﴿ **فاغسلوا وجوهكم** ﴾ (Mâide, 5/6) [Yüzlerinizi yıkayın.] Ya'nî gönlünüz yüzün tâhir eyleyin ilm-i nâfi' [i]le şerâi' ilminden ve ahlâktan ki, mutahhardır; ve şunu kim, mânî'dir sıfât-ı nefsden onu zâil eylemek gerektir. ﴿ **وايديكم** ﴾ (Mâide, 5/6) [Ellerinizi] Ya'nî kuvvetlerinizi şehvetlerden ve tasarruftan sakının. ﴿ **إلي المرافق** ﴾ (Mâide, 5/6) [Dirseklerinize kadar.] Ya'nî haklar ve nâfi'ler kudrete varınca. ﴿ **وامسحوا برؤسكم** ﴾ (Mâide, 5/6) [Başlarınızı meshedip] Ya'nî rûhlarınızı cihetleriyle; ve dahi kalb-i küdûret ile kāim olmaktan; ve âlem-i süflî gubârından; ve dünyâ sevmekten kurtulasınız.

Be-dürüstî gönlün iki yüzü vardır: Birisi, rûhadır. Baş ona işârettir. İkinci yüzü, nefsedir, ayak işârettir. ﴿ **وأرجلكم** ﴾ (Mâide, 5/6) [Ayaklarınızı da yıkayın] Ya'nî işârettir ki, tabîat-ı bedeniye kuvvetlerinin cihetlerin[i] gasl etmekle; tâ ki, şehvete meyl eylemez. ﴿ **إلي الكعبين** ﴾ (Mâide, 5/6) [Topuklara kadar] Ya'nî i'tidâlle işârettir ki, beden onunla kāim olur. ﴿ **وإن كنتم جنبا** ﴾ (Mâide, 5/6) [Eğer cünüp oldunuz ise] Ya'nî eğer Hakk'tan ırak olup cihet-i süfle ve nefse meyl edecek olursanız. ﴿ **فاطّهروا** ﴾ (Mâide, 5/6) [Boy abdesti alın.] Ya'nî nefsin sıfat-ı kabîhasını tâhir eyleyin ki, ol sıfât-ı zemîme kişiyi hicâba ve cürümâta redd eder.

Fasl-ı fî Sırri's-Salâti'l-Hams:

Kavluhû Teâlâ: ﴿ **اتل ما اوحي إليك من الكتاب** ﴾ (Ankebut, 29/45) [(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku.] Ya'nî: "Yâ Muhammed! Şol kim, sende mücmeldir. Ol mufassal olundu sana, akl-ı Ku'rânî kitâbından vahy ve nüzûl-i kitâb sebebiyle".

﴿ **وأقم الصّلوة** ﴾ (Ankebut, 29/45) [Ve namazı kıl.] Ya'nî mutlak namâz tilâvetinin ve ulûmun tafsîllerin tertîb etmeklik üzerinedir. Ma'nâsı budur ki, Hak Teâlâ kemâl-i ilmi ve amel-i mutlakı bir yerde cem' eyledi, adını namâz ko[y]du. Kur'ân

okuması, Hak sıfat[ı] olmaktan ibârettir; ve kıyâmı melâîkeye benziye; rükû'u göklere benzer; ve sücûdu yerlere benzer; ve tahiyyâta oturması dağlara benzer.

İmâm-ı Şâfiî katında, evvel vakt efdaldir. Zîrâ, rıdvânullâhdır, der. Bizim katımızda âhir vakt efdaldir. Zîrâ, gufrânullâhda dahi bulunur.

Ve eyitirler ki: "İrte [sabah] namâzın[ı] Âdem kıldı; ve öğle namâzın[ı] İbrâhîm kıldı; ve ikindi namâzın[ı] Yûnus kıldı; ve akşam namâzın[ı] Îsâ kıldı; ve yatsı namâzın[ı] Muhammed kıldı (a.s.)".

Necmeddin Dâye *Tefsîrin'*de eyitir: "Namâzın hey'eti, Âdem'in cânı âlem-i süflî taallukundan kesilmektir; ve âlem-i ulvîye çıkmaktır; ve cemî'-i mertebe-i insâniyetten ve hayvâniyyetten ve dünyâviyyeden kesilmektir. Pes, ibâdet, ol kişinindir ki, ilme'l-yakîn olur; ve ubûdiyet onundur ki, ayne'l-yakîn olur; ve ubûdet onundur ki, hakka'l-yakîn olur".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, beş vakit namâzı cemâatle kılarsa, Hak Teâlâ ol kişiye bin şehîdimizden verir". Ve bir yerde dahi gelir ki: "On bin şehîd**[90b]**imizden verir".

Kavluhû Teâlâ: ﴿ **انّ الصّلاة تنهى عن الفحشاء والمنكر** ﴾ (Ankebut, 29/45) [Muhakkak ki; namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkor.] Ya'nî salât-ı bedeniyye kişiyi nehy eyler ma'siyetlerden ve seyyiâttan; ve salât-ı nefs, kişiyi nehy eyler yaramaz sıfatlardan; ve salāt-ı kalb, kişiyi nehy eyler gafletten; ve salât-ı setr, kişiyi nehy eyler kalb sıfâtları zâhir olmaktır.

Nitekim kalb, kişiyi nehy eyler nefs sıfâtları zāhir olmaktan; ve salât-ı hafî kişiyi nehy eyler enâniyyetten ve enâniyyet zâhir olmaktan; ve salât-ı zât kişiyi nehy eyler telvînden ve ilhâddan tevhîdde; ve ol salât-ı tefrîd, muhabbet ile olur.

Kaçan ki; bunu bildik ise bilmek gerektir ki, salât beş kısım üzerine[dir]: Salât-ı muvâsala, makām-ı hafîdedir; ve salât-ı müşâhede, makām-ı rūhtadır; ve salât-ı münâcât, makām-ı sırr[da]dır; ve salât-ı huzûr, makām-ı kalbdedir ve salât-ı inkiyâd, makām-ı nefsdedir.

Ammâ sırr nedir ki, ba'zı namâzda Kur'an'ı âşikâre okurlar ve ba'zı namazda gizli okurlar?

Ve hikmet budur ki; şol namazda ki, şeytân yol bulur vesvese etmek ile onda âşikâre okumak gerektir ve nefs namâz[ı] gibi. İmdi ol namâz yatsı namâzıdır. Ve gönül namâzı gibidir ki, sabâh namâzıdır. Ve salâtsız gibi ki, akşam namâzıdır. Bunlarda adüvvlara belâ' etmek için Kur'ân'ı âşikâre okumak gerektir.

Ammâ hikmet nedir ki, secde iki kez oldu?

Ba'zıları eyitir: "Evvelki secde ezele işârettir ve ikinci secde ebede işârettir".

Ve ba'zıları eyitti: "Evvelki secde, işârettir şükre ki, Hak Teâlâ ma'rifetten ona atâ' eyledi; ve ikinci secde, işârettir acze ve havfe ki, Allah Teâlâ'nın hakların[ı] edâ' etmekte".

Ve ba'zıları eyitti: "Evvelki secde, işârettir dünyâ âhiret katında fânîdir demektir; ikinci secde, işârettir âhiret dahi maksūd değildir celâlullâh zâhir olmaktır".

Ve ba'zıları eyitti: "Evvelki secde, işârettir fenâ-fi'llâh; ve ikinci secde, işârettir bekā-bi'llâh". Ve bu sözler hulâsâ-i hakāyıktandır.

Bilmek gerektir ki, zikrin mertebeleri vardır: Evvelki zikr, nefs zikridir. Ol lisânla olur. İkinci zikr, kalbdir. Ol Hak Teâlâ'nın ni'metlerini ve âlem-i melekûtu fikr etmektir; ve envâr-ı ceberûtu mütâlaa etmektir. Ve üçüncü zikr, sırrdır. Ol münâcât etmektir. Dördüncü zikr, rûhtur. Ol müşâhede etmektir. Beşinci zikr, zâttır. Ol Allâh'ı zikr etmektir Allâh'ta fenâ' bulup yine Allah ile bekā' bulmaktır.

Fasl-ı fî Sırri'l-Hicreti min-Mekke ile'l-Medîne:

Bilmek gerektir ki, Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, cum'a gün[ü] gusl eylese ve yayan mescide varsa her adımına bin bin ibâdet etmişçe sevâb vardır".

Zîrâ ki, Cum'â gün[ü] "seyyidü'l-enâm"dır; ve "haccü'l-mesâkîn"dir; ve "yevmü'l-vuslat"tır. Ve Hak Teâlâ Âdem'i cum'a gün[ü] yarattı. Ve "yevmü'n-nikâh"tır Âdem'le Havvâ; ve Belkıs [i]le Süleymân; ve Mûsâ ile Safûra; ve Muhammed

Mustafâ ile Hatîce cum' gün[ü] nikâh oldular. Ve Âdem dünyâya cum'a gün[ü] geldi. Ve uçmağa cum'a gün[ü] girdi. ve yine cum'a gün[ü] çıktı. Ve kıyâmet günü cum'a gün[ü] olur; ve Hazret-i Allâh'ı cum'a gün[ü] görürler: Ve cum'a gün[ü] altı kez yüz bin kişi cehennemden âzâd olur. Ve her kim, cum'a gün[ü] ölse şehîdler müzdün[ü] bulur.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, cum'a namâzın[ı] kılsa iki yüz şehîd müzdün[ü] verirler".

Bilmek gerekti ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **حافظوا على الصّلاة و الصّلاة الوسطى** ﴾ (Bakara, 2/238) [Namazlara ve orta namaza devam edin.]

Ba'zıları eyitirler: "Salât-ı vustâ ikindi namâzıdır "; ve ba'zıları eyitir: "Salâtü'l-vustâ, **[91a]** cum'a namâzıdır; ve ol güne, "cum'a günü" derler. Onun [i]çin ki, ol gün yevmü'l-likā'dır ve cum'a-yı kübrâdır".

Fasl-ı fî Sırri's-Salât:

Çün cum'a namâzın[ı] bildik, pes evkāt-ı hamsede nice kılmak gerektir? Ve şürūtu ve erkânı; ve farzı ve sünneti nicedir?

Bilmek gerektir ki, namâz farzdır. Farziyyeti bilindi kitâb ile ve sünnet ile ve icmâ'-i ümmet ile. Kitâb ile bilindi ki; budur ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿**أقيموا الصّلاة وآتوا الزكاة**﴾ (Bakara, 2/43) [Namazı tam kılın, zekatı hakkıyla verin.] Ve sünnet ile bilindi ki; budur ki, Peygamber (a.s.) buyurdu: "**بني الإسلام على الخمس**"[489] [İslâm dini, beş esas üzerine binâ edilmiştir]. Ve icmâ'-ı ümmetle bilindi ki; oldur ki, ashâbdan bizim zamânımıza gelince kimse namâzın farziyyetine inkâr etmedi.

İmdi, evvel namâzın şartların[ı] bilmek gerektir. Namâzın şürûtu sekizdir: **Evveli,** abdest almaktır suyla; yâhûd su bulunmasa toprak ile teyemmüm etmektir seferlerde; ikinci kaftânın[ı] arı etmektir necâsetten, gerekse hafîfe ve gerekse galîza olsun; üçüncü, bedenin[i] arıtmaktır meniden ve bevlden ve gaitten; dördüncü, kıldığı yeri arı etmektir; beşinci, avretin[i] örtmektir; altıncı, kıbleye istikbâl etmektir; yedinci,

[489] **Buhâri,** Kitâbu'l-İmân: 1/8, b.1; **Müslim,** Kitâbu'l-İmân: 1/45, b.5; **Tirmîzî**, Kitâbu'l-İmân: 5/5, b.3; **Nesâî,** Kitâbu'l-İmân, 8/108: b.13; **Ahmed b. Hanbel**, Kitâbu'l-İmân: 2/26; İmâm Nevevî**, Hadîs-i Erbaîn**, 3.

niyyettir; sekizinci, namâz vakitlerin bilmektir. Ki, her kim iş bu sekiz şarttan birisin[i] terk eylese kasd ile yâhûd sehv [i]le namâzı dürüst değildir.

Namâzın erkânı altıdır: Biri, tekbîretü'l-iftitâhtır; ikinci, kıyâmdır; üçüncü, Kur'ân okumaktır; dördüncü, rükû'dur; beşinci, sücûddur; altıncı, sonra tahiyyâta oturmaktır. Ki, bunlardan birisin[i] terk eylese namâzı fâsid oldu, yine kılmak gerektir.

Ve şol kim namâzda vâcibdir, ol yedidir: Biri, Fâtihâ okumaktır dahi bildiğinden bile Kur'ân okumaktır; ve biri, evvelde tahiyyâta oturmaktır; ve biri, tahiyyât okumaktır sonra oturmakta; ve biri, Kur'ân'ı âşikâre okumaktır âşikâre okuyacak yerde, ve biri, Kur'ân'ı gizli okumaktır gizli okuyacak yerde eğer imâmsa; ve biri, kunût okumaktır vitirde; ve biri, kıyâmı ve rükû'u ve sücûdu riâyet etmektir. Her kim, bu yediden birisin[i] terk eylese sehvle, secde-i sehvle nesne lâzım olmaz; ammâ namâzı nâkıs olur.

Ve namâzın sünnetleri on dörttür: Biri, "Allâhu Ekber" dediği vaktin ellerin kaldırmak kulaklarına dek; ikinci, el bağla[ya]cak sağ eli sol eli üzerine ko[y]maktır; üçüncü, "Sübhâneke" okumaktır âhirine değin; dördüncü, "Eûzü-billâhi" okumaktır; beşinci, "Bi'smi'llâh" okumaktır; altıncı, âmîn demektir; yedinci, "semia'llâhu limen hamideh" demektir; sekizinci, "Rabbenâ leke'l-hamd" demektir; dokuzuncu, rükû'da "Sübhâne Rabbiye'l-Azîm" demektir; onuncu, secdede "Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ" demektir; on birinci, evvelki oturmaktır tahiyyât okumaktır; on ikinci, "Fâtihâ" okumaktır ancak iki âhirini rek'atta; on üçüncü, rükû'da ve sücûdda "Allâhu Ekber" demektir; on dördüncü, namâzdan sonra selâm vermektir. İş bu sünnetlerden birisin[i] terk eylese nesne lâzım olmaz, gerekse sehvle gerekse kasdla olsa namâzın sevâbı terk olur; kasdla olursa bid'at olur.

Namâzın müstehâbları on altıdır: Namâzda secdesi yerine nazar etmektir; ikinci, rükû'da ayakları arasına nazar etmektir; üçüncü, secdeye varı[n]ca burnuna nazar etmektir; dördüncü, Fâtihâdan sonra üç âyetten ekser Kur'ân okumaktır; beşinci, imâma uyan kişi "Allâhu Ekber" diyecek gizli demektir; altıncı, **[91b]** tahiyyâtta ellerin[i] dizleri üzerine ko[y]maktır; yedinci, rükû'da arkasın düşmektir; sekizinci, baş ile boynun[u] doğru tutmaktır; dokuzunc, "semia'llâhu limen hamideh" demekten sonra

başını kaldırmaktır; onuncu, kaçan secde eylese evvel dizlerin yere koymaktır; on birinci, yüzün yere ko[y]maktır iki ellerinin arasına; on ikinci, alnın yere ko[y]maktır yüzün yere koyduktan sonra; ve on üçüncü, kaçan tesbîh okusa üç kez okumaktır; on dördüncü, sağları ile başlamaktır; on beşinci, kaçan selâm verse evvel sağına ondan soluna vermektir; on altıncı, selâmdan sonra elin yüzüne silmektir ve duâ' kılmaktır ve Peygambere salavât getirmektir. Bunlardan birisi terk olunsa nesne lâzım olmaz; velâkin eğer bunlar saklanırsa ecr-i azîm ve sevâb-ı kesîr vardır.

Ve şol kim, namâzın mekrûh eyler, beş nesnedir: Biri, özürsüz tahiyyâtta bağdaş kurup oturmaktır; ikinci, namâzda önün sağına ve soluna nazar eylemektir; üçüncü, özürsüz namâzda gözlerin yummaktır; dördüncü, namâzda sümkürmektir; beşinci, cemâatle namâz kılarken cemâat durmadan ol yalnız durmaktır.

Ve şol kim, namâzı fâsid eder, on üçtür: "Evvelki, özürsüz namâzda öksürmektir; ikinci, bir kişi aksırsa bir kişi namâz içinde iken ona "Yerhamüka'llâh" demektir; üçüncü, bir kişi nesne sorsa bir kişi namâz içinde iken ona cevâb verse "Lâ ilâhe illa'llâh" demek ile namâzı fâsid olur; dördüncü, namâzı içinde avretin açmaktır; beşinci, bir kişi namâz içinde iken zahmet olsa ağlasa namâzı fâsid olur; altıncı, bir kişi namâz kılarken bir kişi ona selâm verse ol dahi eliyle yâhud dili ile selâmın alsa namazı fâsid olur; yedinci namâz kılarken fevt olunmuş namâzın[ı] ansa, eğer altı vakitten eksikse kıldığı namâz fâsid olur; sekizinci, namâz içindeyken katre yağmur ve kâr veyâ dolu yutsa namâz fâsid olur; dokuzuncu, namâz içinde söylese; onuncu, namâzda nesne yese; on birinci, nesne içse; on ikinci, namâzda gülse; on üçüncü, öğünse. İş bunların küllîsi namâzı fâsid eder, gerekse kasdla gerekse sehvle.

Abdestin farîzaları dörttür: Biri, yüzün yuğmaktır; ikinci, ellerin yuğmaktır dirseklerine varınca; üçüncü, başının rub'una mesh etmektir; dördüncü, ayakların yuğmaktır. Eğer bunlardan birisi terk olunsa namâzı dürüst değildir.

Abdestin sünnetleri ondur: Abdeste başlıcak "Bismi'llâh" demektir; abdeste başlamazdan önden ellerin yuğmaktır; üçüncü, misvâktır; dördüncü, mazmazadır; beşinci, istinşâktır; altıncı, sakalın taramaktır parmakları ile; yedinci, her birin[i] tekrâr

yuğmaktır; sekizinci, kulaklarına mesh vermektir; dokuzuncu, sol eliyle istincâ etmektir; onuncu, taş ile istincâ etmektir yâhûd tezek ile.

Ve şol kim, abdestte müstehabb olur altıdır: Biri, niyyettir; ikinci, birbiri ardınca işlemektir; üçüncü, sağlarıyla başlamaktır; dördüncü, tertîb[e] riâyet etmektir; beşinci, başının cemî'sine mesh etmektir; altıncı, Allâh adıyla başlamaktır.

Ve şol kim, abdestin edebleridir, altıdır: Biri, abdest alırken duâ'dan artık nesne söylememektir; ikinci, sağ eli ile mazmaza ve istinşâk etmektir; üçüncü, sol eliyle sümkürmektir; dördüncü, istincâddan sonra avretin örtmektir; beşinci, ayak yoluna varı[n]ca kıbleye karşı oturmamaktır ve kıbleye dahi arkasın **[92a]** dönmemektir; altıncı, ayak yolunda şemse ve kamere karşı oturmamaktır ve arkasın dahi dönmemektir.

Ve şol kim, abdestin nâfileleridir, altıdır: Biri, boynuna mesh etmektir; ikinci, istincâddan sonra elin[i] dîvâra sürmektir; üçüncü, her uzvun yurken duâ' okumaktır; dördüncü, abdestten sonra donuna su saçmaktır; beşinci, istincâddan sonra o yerine su saçmaktır; elin dîvâra mesh etmekten sonra elin yuğmaktır.

Ve şol kim, abdesti mekrûh eder, altıdır: Biri suyu yüzüne katı vurmaktır; ikinci sağ eli ile sümkürmektir; üçüncü sol eliyle mazmaza ve istinşâk etmektir; dördüncü, suya tükürmektir yâhûd bevl ve gāit etmektir; beşinci istincâda söylemektir; altıncı, ayak yoluna vardığı yerde edeb yerine bakmaktır.

Ve şol kim, abdestte menhîdir, altıdır: Biri, su isrâf etmemektir; ikinci, a'zâların üçten ziyâde yâhûd eksik yuğmaktır; üçüncü, ayağına yalıncak mesh etmemektir; dördüncü, abdest alırken edeb yerin açmaktır; beşinci, sağ eliyle istincâ' etmemektir; altıncı, gövdesine bevl ve gāit bulaştırmamaktır.

Ve şol kim, abdesti bozar altıdır: Biri, sebîlînden nesne çıkmaktır yâhûd bir yerden kan çıkmaktır; ikinci, ağzı dolu kusmaktır; üçüncü, namâzda sökünüp uyumaktır; dördüncü, kahkaha ile gülmektir; beşinci, mecnûn olmaktır; altıncı, öğünmektir.

Ve şol kim, gusl etmek farîzalarıdır, üçtür: Biri, mazmazadır; ikinci, istinşâktır; üçüncü, cemî'-i bedenin yuğmaktır.

Ve şol kim, guslün sünnetleridir, altıdır: Biri, ellerin yuğmaktır; ikinci, edeb yerin[i] yuğmaktır; üçüncü, eğer bedeninde necâset varsa yuğmaktır; dördüncü, namâz için abdest almaktır; beşinci, cemî' bedenin üçer kerre yuğmaktır; altıncı, cemî'-i a'zâsın yuğduktan sonra ayakların yuğmaktır.

Ve şol kim, gusl etmek sünnettir, Ebû Hanîfe eyitir: "Dörttür: Biri, Cum'a guslüdür; ikinci, bayrâm guslüdür; üçüncü, Araf'ta ve Vakfe'ye durdukları vakittedir; dördüncü, ihrâm giydikleri vakittedir.

Fasl-ı Fî Sırri Tahvîli'l-Kıble Min Beyti'l-Makdisi İle'l-Ka'beti

Bilmek gerektir ki, Peygamber (a.s.) kaçan Medîne'ye vardı. Beytü'l-Makdis'ten yana on altı ay namâz kıldı. Bir gün eyitti: "Yâ Cebrâîl! Dilerim kim, Hak Teâlâ beni Yehûdîler kıblesinden Ka'be'den yana döndüre. Zîrâ ki, İbrâhim'in kıblesi Ka'be idi". Cebrâîl eyitti: "Yâ Resûlallâh! Ben dahi sencileyin bir kulun hiç nesneye mâlik değilin, Rabbinden iste".

Peygamber (a.s.) ondan sonra nazarın[ı] göğe tuttu. Bir gün Benî Seleme Mescidi'nde zuhr namazın[ı] kılarken iki rek'at kılmıştı. Cebrâîl (a.s.) bu âyeti getirdi kim: ﴿**فولّ وجهك شطر المسجد الحرام وحيث ما كنتم فولوّا وجوهكم شطره**﴾ (Bakara, 2/150) [(Evet Resûlüm!) Nerden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin.]". Bu âyet geldiğinde Yüzünü Kudüs'ten Ka'be'ye döndürdü. Onun [i]çin kıble Ka'be oldu.

Fasl-ı fî Sırı'z-Zekât

Kavluhû Teâlâ: ﴿**وما أمروا إلاّ ليعبدوا الله مخلصين له الدّين حنفاء ويقيموا الصّلاة و يؤتوا الزّكوة وذلك دين القيّم**﴾ (Beyyine, 98/5) [Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekat vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.]

Kaçan kim, bir kişi hidâyet bulduğundan sonra dünyâ ve nefs[i] ve murâdât[ı], nefs[i] sevmek ile kendi mağbûn olup mahrûm olmasın! Hak Teâlâ emvâlle ve nüfûsla ticâret etmek[dir]. Ve rağbet-i uhrevîye buyurdu: Tâ nüfûsu alâikten ve avâikten müzekkâ ve mutahhar olur; uçmak ve dîzâr bulur. Ondan **[92b]** ötürüdür ki, Hak Teâlâ buyurur: ﴿**خذ من أموالهم صدقة**﴾ (Tevbe, 9/103) [Onların mallarından sadaka al.]. Ya'nî mâl cem' etmek nefs sıfâtları zâhir olmaktır, cemî'i günâhların aslıdır. Pes mâlı onun [i]çin terk ederler ki, nefsler irte hevâya tâbi' olunmaz.

İmâm Râzî (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Kavluhû Teâlâ: ﴿**إنّما الصّدقات للفقراء والمساكين و العاملين عليها والمؤلّفة قلوبهم وفي الرّقاب و الغارمين وفي سبيل الله وابن السبيل فريضة من الله والله عليم حكيم**﴾(Tevbe, 9/60) [Sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekat toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara, yolda kalanlara mahsustur Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.]

Bu âyette birkaç vech vardır: Biri budur ki, zekât vâcib olmaktır. Hikmet budur ki, mâl-ı mahbûb bi't-tabi'. Dürüst budur ki, mâla kādir olmak kemâldendir ve sıfat-ı kemâl-i mahbûbdur bi-zâtihî ve noksân-ı mekrûhadır li-zâtihî. Pes öyle olsa mâl mahbûb oldu; illâ bu kadar vardır ki, nefs mâl[ı] muhabbette müsteğrak olsa hubbullâhtan merdûd olur. Pes bundan ötürü Hak Teâlâ: "Mâlınızın zekâtın verin" dedi. Zîrâ ki, gönül mâl sevmekle hasta olmuştu, geri onun ilâcı mâlı nafaka vermek olur

Bir vech dahi budur ki, nefs-i nâtıkanın iki kuvvet[i] vardır: Bir kuvvet-i nazariyyedir; ve biri, kuvvet-i ameliyyedir. Kuvvet-i nazariyyenin kemâli emrullâh[ı] ta'zîm etmektir; ve kuvvet-i ameliyyenin kemâli, halka şefkat etmektir. Pes Hak Teâlâ zekât farz eyledi; tâ kim, rûhun cevherine iş bu kemâl hâsıl ola.

Bir vech dahi budur ki, halktan müstağnî olmak yeğdir mâlla mütağnî olmaktan. Zîrâ halktan müstağnî olmak sıfatu'llâhtır ve mâlla müstağnî olmak sıfat-ı halktır. Pes Hak Teâlâ mâlla müstağnî olanlara zekât buyurdu ki, sıfat-ı halktan sıfat-ı hakka intikāl eylerler.

Bir vech dahi budur ki; mâla, mâl denildi. Niçin? Nefs ona meyl ettiği için. Kaçan, insân mâlından nafaka eylemese helâk olmaya sebeb oldu. Kaçan, nafaka eylese dünyâda medh ile ve ahirette sevâbla dâim oldu.

Bir vech dahi budur ki, insân üç nesneden ibârettir: Biri, rûh; ve biri, beden; ve biri, mâl. Kaçan kim, Hak Teâlâ îmâna emr eyledi insân rûhunun cevheri o teklîfe müstağrak oldu. Kaçan Hak Teâlâ namâza emr eyledi cismi ibâdete ve dili zikrullâh[a] müstağrak oldu Hak yolunda mâlını terk eylemekle.

Onun [i]çin ki, merâtib-i saâdât üçtür: Biri, saâdât-ı rûhâniyyedir; ve biri, saâdât-ı bedeniyyedir; ve biri, saâdât-ı mâliyyedir.

Ve biri dahi budur ki; fakran iyâlullâhtır. Kaçan ağniyâ' fukarâya nesne vermeseler eşedd-i eşkiyâdan olurlar. Kaçan hayrâta meşgūl olsalar saâdet-i cismânîden [olurlar]. Saâdât-ı rûhânîyyeye varırlar ki, saâdât-ı rûhânîye efdâldir saâdât-ı cismânîden. Zîrâ ki, mutî'lerin hâli âsîler hâli gibi değildir.

Zîrâ ki, lezzât-ı ruhaniyye elezzü'l-lezzâttır ma'rifetullahtan ve muhabbetullâhtan hâsıl olan envârdır. Öyle olsa Hak Teâlâ'nın cemâlini müşâhede eylemek a'zam derecâttır ve likāsına vusûl bulmak ekmel-i hayrâttır **رزقنا الله تعالي وإياكم** ([Allah bizi ve sizi rızıklandırsın!]).

Fasl-ı fî Sırı's-Sıyâm

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**يا ايّها الّذين آمنوا كتب عليكم الصّيام كما كتب عاي الّذين من قبلكم لعلّكم تتّقون**﴾ (Bakara, 2/183) [Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.].

Oruç tutmak farzdır. Zîrâ ki, kuvvet-i behîmiyye düşmanların[ı] zâil etmek açlıkla olur ve Hak'tan gayrını terk etmekle olur. Pes öyle olsa oruç ma'nâsı: Kavlin ve fi'lin ve haraketin ve sükûtun tutmaktır ki, Hakk'tan gayrı nesne söylemesin ve işlemesin.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ **[93a]** eyitir ki: "Kaçan bir kişi bir hasene işlese birine ondur; illâ oruçta ziyâdedir. Zîrâ ki, oruç benim içindir. Onun ivazı benim". Şöyle kim, buyurdu:**الصّوم لي و أنا أجزني به**[490].

Peygamber (a.s.) eyitti: "Oruç tutan kişinin iki kerre ferahı vardır: Biri, taâm yiyecek; ve biri, Allâh'ı görecek ve buluşacak[tır]".

Ehl-i tefsîr eyitir: Peygamber eyitti: "Hak Teâlâ, benim ümmetime otuz gün oruç tutmak farz eyledi. Geri kalan ümmete artık yâhûd eksik eyledi. Onun [i]çin ki, kaçan Âdem Peygamber (a.s.) uçmakta buğday yedi. Ol buğday otuz gün karnında yattı.

Pes Hak Teâlâ bana ve ümmetime farz eyledi, bir ay orucu. Kāla'llâhu Teâlâ:﴿**شهر رمضان الّذي أنزل فيه القلرآن هدى للنّاس و بيّنات من الهدى و الفرقان**﴾ (Bakara, 2/185) [Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır.]. Ya'nî; Kur'ân şol vakit nâzil oldu ki, nefs, Hak nûruyla yanmıştı. ﴿ **فمن شهد منكم الشّهر** ﴾ (Bakara, 2/185) [Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler] Ya'nî, sizden biriniz şühûd makāmına erişti. ﴿ **فليصمه** ﴾ (Bakara, 2/185) [onda oruç tutsun.] Kavlini ve fi'lini tutsun. ﴿ **ومن كان مريضا** ﴾ (Bakara, 2/185) [Kim, o anda hasta] Ya'nî; şol kimsenin ki, gönül mübtelâ' oldu nefs hicâbları ki mâni'dir müşâhede etmekte. ﴿ **أو علي سفر** ﴾ (Bakara, 2/185) [ya da yolcu olursa] Ya'nî; şol kimse ki, şühûda erişmedi, henûz menâzil sülûkundadır. ﴿ **فعدّة من أيّام آخر** ﴾ (Bakara, 2/185) [(tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin.] Ya'nî, çün ol menzili kat' eyledi bir menzil dahi kat' eylesin; hattâ ol makāma ulaşır. ﴿ **يريد الله بكم اليسر** ﴾ (Bakara, 2/185). [Allah sizin için kolaylık ister.] Hak Teâlâ sizi makām-ı tevhîde ve kudretullâh[a] vâsıl olduğunuzu ister.﴿**ولا يريد بكم العسر**﴾ (Bakara, 2/185) [Zorluk istemez.] Ya'nî, zaîf nefsinizin üzerine ef'âl-i teklîfîn istemez. ﴿ **ولتكلموا العدّة** ﴾ (Bakara, 2/185) [Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız] Ya'nî, mertebeler ve makāmât ve derecât kat' etmektir. ﴿ **ولتكبّروا الله** ﴾ (Bakara, 2/185) [ve Allah'ı tazim etmeniz] Ya'nî: "Allâh['ı] ta'zîm eyle[yi]n ve onun azametini ve kibriyâsını bilin" demektir. ﴿ **علي ما هديكم** ﴾ (Bakara, 2/185) [Size doğru yolu göstermesine karşılık.] Ya'nî şunun

[490] **Buhârî,** Savm, 2; Tevhid, 35, 50; Libas, 78; **Müslim**, Sıyâm, 164, 165; **Nesâî,** Sıyâm, 41, 42; **İbn Mâce,** Edeb, 58; **Muvattâ',** 58; **Ahmed b. Hanbel**, I/446; II/232, 234, 281, 313, 393, 395, 411, 414, 458, 465, 467, 504, 516; III/5, 40; Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 435.

üzerine ki, sizi hidâyete ve makām-ı cem'e da'vet eyledi. ﴿ ولعلّكم تشكرون ﴾ (Bakara, 2/185) [Şükretmeniz içindir.] Ya'nî, istikāmetle olasınız işlediğiniz işlerde. Ki, istikāmetinin ma'nâsı: Cemî'-i kuvâ-yi hudûd-i şer'iyye üzerine sâbit olmaktır. İlâhî! Bizi, şunlardan kıl ki; onlara havf ve hüzün yoktur!

Fasl-ı fî Esrârı'l-Hacc

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ إنّ أوّل بيت وضع للنّاس للذي ببكّة مباركا و هدى للعالمين ﴾ (Âl-i İmrân, 3/96) [Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir.] Ya'nî, Hak Teâlâ yerleri ve gökleri yaratmazdan iki bin yıl ön Ka'be[y]i yarattı. Ve yerleri Ka'be'den döşedi.

Ba'zıları eyitir: "Beyt dediği "İşârettir kalb-i hakîkîye, ve su üzerine zahir oldu" demektir. "Nutfeye müteallik oldu" demektir, rûh hayvânı göğün ve beden yerin yarattığı vakit. Ve göğü yerden ön yarattı demektir iki bin yıl rûh beden üzerine mukaddem olduğuna demektir.

﴿فيه آيات بيّنات﴾ (Âl-i İmrân, 3/97) [Orada apaçık nişâneler] Ya'nî, onda nişânları vardır ulûmdan ve maâriften ve hakāyıktan. Ve ﴿مقام إبراهيم﴾ [(ayrıca) İbrâhim'in makamı vardır.] Ya'nî, akıldır; rûhun makāmıdır. Ve kalbe, akıldan nûr muttasıl olur. ﴿ ومن دخله ﴾ (Âl-i İmrân, 3/97) [Oraya giren] Sâliklerden ve cehâlette mütehayyir olanlardan. ﴿كان آمنا﴾ (Âl-i İmrân, 3/97) [Emniyette olur.] Ya'nî, şeytânın iğvâ'sından; ve cinnîlerin hayâlâtından; ve nefsin akabelerinden emînlerdir. ﴿ولله علي النّاس حجّ البيت من إستطاع إليه سبيلا﴾ (Âl-i İmrân, 3/97) [Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır.] Ya'nî; şol sâliklerden ki, sâdıklardır ve müste'idlerdir irâdete; ve kādirlerdir takvâ-yı zâdına.

﴿الحجّ أشهر معلومات فمن فرض فيهن الحج﴾ (Bakara, 2/197) [Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse)] Ya'nî, hacc vakti ma'lûmdur. ﴿ فلا رفث﴾ (Bakara, 2/197) [Kadına yaklaşmak yoktur.] Ya'nî, kuvvet-i şehvâniyyeden nesne zâhir olmaz. ﴿ ولا فسق ﴾ (Bakara, 2/197) [Günah sayılan davranışlara yönelmek yoktur.] **[93b]** Ya'nî, kuvvet-i gazabiyye gönülden hâric olmaz. ﴿ ولا جدال ﴾ (Bakara, 2/197) [Kavga etmek yoktur.] Ya'nî, şeytâna münâsib söz olmaz.

﴿ في الحجّ ﴾ (Bakara, 2/197) [Hac esnasında] Ya'nî, gönül evine kasd etmekte şunun gibi gönül ki, sıfâtullâh tecellîsinin mazharı olur.

﴿ فإذا أفضتم من عرفات ﴾ (Bakara, 2/198) [Arafat'tan akın akın indiğinizde.] Ya'nî nefislerinizi yüce eyleyin Arafât'tan; ya'nî, makām-ı ma'rifetten ki, hacc menâsikinin nihâyeti ve efdalidir. Nitekim Peygamber (a.s.) eyitti: "**الحجّ عرفة**"[491] [Hac, Arafat('ta olmak)tır.]

Temsîl bunda budur ki: Hacca kasd etmek misâli, cenâze ağacına binmiş gibidir ki, deveye binince sanki kabrine gider. Kaçan, beriyyeye girse kabre girmiş gibidir. Ve beriyye arabları kirâmen kâtibîne benzer. Kaçan, ihrâm bağlansa kefen giyip kabrinden çıkmış gibidir ki, Hak Teâlâ hazretine gider. Kaçan, "Lebbeyk" dese Hak Teâlâ'ya söyler gibidir. Kaçan, vakfeye dursa Hak Teâlâ hazretinde hesâba durmaya benzer. Kaçan, Müzdelife'de dursa sırât üzerine durmuş gibidir ve Mînâ bâzarında durmak uçmakla tamû arasında A'raf'a benzer. Ve Ka'be'yi tavâf etmek, arşı ve Beytü'l-Ma'mûr'u tavâf etmeye; ve Safâ'yla Merve arasında sa'y eylemek mîzânda iki keffesinin arasında sa'y eylemeye benzer. Kaçan, bu kasdla Ka'be ziyâret olunsa ümîddir ki, kabûl olur.

Fasl-ı fî Sırrü'z-Zikr

Kavluhû Teâlâ: ﴿ فذكروا الله عند المشعر الحرام ﴾ (Bakara, 2/198) [Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin.] Ya'nî cemâl-i İlâhî'[yi] müşâhede eylemektir. Be-dürüstî zikr, işbu makāmda müşâhede etmektir. Ya'nî zikr eyleyin lisânla, makām-ı nefsde; ve huzûr ile zikr eyleyin, makām-ı kalbde; ve münâcâtla zikr eyleyin, makām-ı sırrda; ve müşâhede ile zikr eyleyin, makām-ı rûhta; ve muvâsala ile zikr eyleyin hafâ'da; ve fenâ'yla zikr eyleyin makām-ı zâtta.

İmdi ahfâ' ile zikr etmek, enbiyâya ve evliyâya mahsûstur ve gönülleri keşf eyleyen "Lâ ilâhe illa'llah" demektir; cânları keşf eyleyen, "Allâh Allâh" demektir; ve sırları keşf eyleyen "Hû Hû" demektir.

---

[491] **Ebû Dâvûd**, Menâsik, 67,68; **İbn Mâce,** Menâsik, 5,57; **Tirmîzî,** Tefsîr-i Sûre, 2, 22; **Dârimî**, Menâsik, 54; **Buhârî,** Umre, 1; **Müslim,** Hacc, 437; **Bakara,** 2/198; **Ahmed b. Hanbel**, IV/309.

Pes âlem-i esrâr, ekberdir âlem-i ervâhtan; ve âlem-i ervâh, ekberdir âlem-i kalbden; ve âlem-i kalb, ekberdir âlem-i ecsâmdan. Ve âlem-i kalb, tevvâbların mi'râcıdır; ve âlem-i ervâh, muhibblerin mi'râcıdır; ve âlem-i sırr, âriflerin mi'râcıdır.

Zâhir ve bâtın zikri, mübtedîlerindir; gönül ve sırr zikri, mutavassıtlarındır; rûh ve hafî zikri müntehîlerindir. Kāla'llâhu Teâlâ: ﴿ **ولذكر الله الأكبر** ﴾ (Ankebut, 29/45) [Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür.]

Allâh'ı Zikr etmek yedi kısım üzerinedir: Biri, göz zikridir ağlamakla olur; ve biri, kulak zikridir Hakk'ın ahkâmını işitmekle olur; ve biri, dil zikridir hamdle ve senâ'yla olur; ve biri, el zikridir atâ'yla ve sehâ'yla olur; ve biri, ayak zikridir cehdle ve vefâ'yla olur; ve biri, gönül zikridir havfla ve recâ'yla olur; biri, cân zikridir teslîm ve rızâ' ile olur.

Fasl-ı fî Cihâdi'n-Nebiyy (a.s.)

Kavluhû Teâlâ: ﴿ **لقد أرسلنا رسلنا بالبيّنات** ﴾ (Hadîd, 57/25) [Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik.] Ya'nî, peygamberlerimizi vermiştik, maârif ve ahkâm ve hakāyıkla, demek olur. ﴿**وأنزلنا معهم الكتاب والميزان**﴾ (Hadîd, 57/25) [Ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik.] Ya'nî, adl ile da'vet etmek, altı adldir, demektir. ﴿ **وأنزلنا الحديد** ﴾ (Hadîd, 57/25) [Biz demiri de indirdik.] Ya'nî, kılıç veribdik ki, tamâm cânının mâddesi kılıçtır.

İmdi bunda işâret-i âliye ve dekāyık-ı azîme vardır; ﴿ **البيّنات** ﴾ (Hadîd, 57/25) [deliller] İşârettir maârife ve hakāyık-ı nazariyyeye. ﴿ **والكتاب** ﴾ (Hadîd, 57/25) [kitap] İşârettir şerîata ve hikmet-i ameliyyeye. ﴿ **والميزان** ﴾ (Hadîd, 57/25) [mizan]. İşârettir adl ile amel etmeğe.

"**وأما الحديد**" [Demire gelince;] İşarettir kahırları ve şerrleri def' etmeye. Pes kemâl-i da'vet [tamâm] olmadı; illâ kılıç ve kalem ile tamâm oldu. **[94a]** Onun [i]çin ki, nefs görelim yâ hayra münkād olur, ona şer'-i siyâseti yeter; yâ budur ki, şerîr ve âsî olur, ona kılıç ve kahr ile siyâset etmek [gerek]tir.

Bilmek gerektir ki, gazâ' iki türlüdür: Biri, gazâ-i ekberdir. Ol nefs ile gazâ' etmektir; tâ kim, Peygamber (a.s.) buyurur: "**رجعنا من الجهاد الأصغر إلي الجهاد الأكبرى**"[492] [Küçük cihâddan büyük cihâda geldik]. İkinci gazâ', Allâh'ın düşmanları ile gazâ' etmektir. İmdi, şekk yoktur ki bu iki gazâ' olmaz; illâ sabr etmek ile olur. Bundan ötürüdür ki, Hak Teâlâ habîbine buyurur ki: Sabr eylesin.

Kavluhû Teâlâ: ﴿ **واصبروما صبرك إلاّ بالله** ﴾ (Nahl, 16/127) [Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir.]

Pes sabrın aksâmı vardır: Sabr-ı Allâh; ve sabr-ı fi'llâh; ve sabr-ı maa'llâh; ve sabr-ı ani'llâh; ve sabr-ı bi'llâh. İmdi sabr-ı Allâh: İslâmın evvelidir; cismidir; ve îmâna lâzım gelendendir.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: "**الإيمان نصفان نصف صبّر ونصف شكر**" [493] [İmân iki kısımdır: Bir yarısı sabr ve bir yarısı şükrdür.]

Pes sabr ve şükr, fezâil a'mâldendir ve dahi müktezîdir, sevâb-ı Cebrâil-i fezâil-i ahlâktandır. Hak Teâlâ ehl-i dîne fazl eder. **Sabr-ı fi'llâh:** Tarîk-i Hakk'a sülûk etmekte sebât bulmaktır; ve nefse ihtiyârı ile gazâ' etmektir; ve lezzetleri terk eylemektir; ve belâlara katlanmaktır. Bu resme sabr etmek makāmât-ı sâlikîndendir.

Ammâ sabr-ı maa'llâh: Bu mertebe, ehl-i keşfin ve ehl-i huzûrundur mücerred olduğu vakt ef'âl ve sıfât libâsından ve dahi celâl ve cemâl tecelliyâtına taarruz değürmektir, mücerred olmaktır.

Ve ammâ sabr-ı ani'llâh: İşbu sabr, muâyene ve müşâhede ehlinindir. Müştâk âşıklardandır ki, nûr-ı lâhût ile münevver olmuşlardır. Aslâ onlarda kalb ve sıfât kalmamıştır. Cemî'i fânî olmuştur; ve şevkler elemin tutmuşlardır; ve firâk oduna yanmışlardır. Bu resme sabr etmek muhibblerin hâlinden ve makāmâtındandır.

Ve ammâ sabr-ı bi'llâh: Ehl-i Hakk'ındır. Makām-ı istikāmette onlar onlardır ki, bi'l-külliye kendileri fenâ' etmişlerdir aslâ onlarda beşeriyyetten nesne kalmamıştır.

---

[492] **Feyzü'l-kadir**, III/109; Suyûtî, **ed-Dürerü'l-mensûre**, 215; **Keşfu'l-hafâ'**, I/511.
[493] **Feyzü'l-kadir**, IV/285, III/188; el-Hindî, **Kenzü'l-ummâl**, I/32; Beyhâkî, **Şuabu'l-Imân**, VII/123.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Gazâ'nın gāyet sevgilisi inda'llâh deniz gazâsıdır. Her kim, gazâ' niyyetine deniz kenârında yatsa yetmiş kez hacc etmekten efdaldir".

Peygamber (a.s.) eyitir: "Ne bahtlı ol kişiye kim, deniz kenârında olur. Hak Teâlâ bunlara eyitir: "Bunlara hesâb yoktur!"; ve her kim, Ramazânda denizde gözcülük eylese altı yüz kul âzâd eylemekten efdaldir; ve altı bin yıl ibâdet eylemekten yeğdir. İmdi deniz gazâsının sevâbı yeğdir kara yerden.

Ve Hak Teâlâ şehîdlere altı türlü mertebe verir: Evvel budur ki, suçunu bağışlar; ikinci, ölmezden ön uçmakta yerin görür; üçüncü, azâb-ı kabrden emîn olur; dördüncü, fezâ'-ı ekberden emîn olur; beşinci, yetmiş iki hûri kızların verir; altıncı, hasımlarından yetmiş kişi ona bağışlar.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ şehîdlere beş türlü kerâmet verir: Biri budur ki, geri kalan halkın cânını Melekü'l-mevt alır; ammâ şehîdlerin cânını Allâh Teâlâ kudret eliyle alır; ikinci kerâmet budur ki, suyla yumazlar; üçüncü kerâmet budur ki, kefen sarmazlar; dördüncü kerâmet budur ki, halkla ölü derler, şehîdlere ölü demezler; beşinci kerâmet budur ki, peygamberlere şefâati ahirette verirler; ammâ şehîdlere dünyâda iken verir, kime dilerse şefâat eyler".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Denizde bir kez gazâ' etmek on kez karada kara yerde gazâ' etmekten efdaldir; ve bir kez hacc eylemek hacc, eylemeyen kişiye on gazâ'dan efdaldir; ve hacca varmış kişi bir kez gazâ' etmek on haccdan yeğdir; ve bir kez denizde gazâ' etmek yüz kez tetavvû' yüz haccdan yeğdir".

el-Hamdüli'llâh! Nice kez denizde ve **[94b]** Konstantiniyye'de gazâ' etmişizdir. İnşâ'Allâhu Teâlâ gazâda şehîd oluruz.

Fasl-ı fi-Sırri Vefâtı Resûl (a.s.)

Bilmek gerektir ki; Peygamber (a.s.) şol vakt ki, Allâh'ın risâletini ve emânetini edâ' etti; ve Allâh yolunda cihâd etti; ve halkı tâate buyurdu; ve ma'siyetten nehy eyledi; ve Allâh['a] ibâdet eyledi.

Hattâ mevt gelince Hak Teâlâ diledi kim, onu âlem-i bekā'ya ve likā'ya kabz eyler; izzet ve celâl sebâtını ona bast eyler; ve makām-ı mahmûdu ve havz-ı mevrûdu ona verir; ve rahmet denizin[i] onun şefâat ile ehl-i tevhîde feyz eyler; ve onun ümmetine envâ'-ı kerâmetler zâhir eyler.

Kaçan kim, dîn tamâm olup kemâl bulduysa ve da'vet karâr tuttuysa Hak Teâlâ buyurdu ki: "Hakka'l-yakîn makāmına rücû' eyle!". Ondan sonra Peygamber'e bu âyet nâzil oldu ki, âhir âyettir: ﴿**واتّقوا يوما ترجعون فيه إلي الله ثمّ توفيّ كلّ نفس ما كسبت وهم لايظلمون**﴾(Bakara, 2/281) [Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hakettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.] Bu âyetten sonra yirmi bir gün Hazret-i Resûl diri oldu. Ondan sonra nakl eyledi (a.s.).

Fasl-ı fî Fezâyili's-Salavâtı ale'n-Nebî (a.s.)

Kavluhû Teâlâ:﴿ **إنّ الله وملأئكته يصلّون علي النّبيّ يا أيّها الّذين آمنوا صلّوا وسلّموا تسليما** ﴾ (Ahzâb, 33/56) [Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salevât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.]**.**

Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, Allâh'ı zikr etse ve beni salavât ile anmasa ol kişi tamuya girdi ve Allâh'tan ırak oldu".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, bana günde yüz kez salavât verse Hak Teâlâ onun yüz hâcetini kabûl eyler; yetmiş hâcetini ahirette kabûl eyler; ve otuz hâcetini dünyâda kabûl eyler".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, bana Cum'a gün[ü]; yâhûd Cum'a gecesi bin kez salavât getirse uçmakta yerin[i] görmeyince ölmez".

Fasl fî-Temsîl Ashâb-ı Resûlullah (a.s.)

Garâib-i Ahbâr'da eyitti: "Ve't-tîn sûresinde hakîkatte *incir*den murâd, Ebû Bekr'dir; ve *zeytûn*dan murâd, Ömer'dir ve *tûr-ı sîn*den murâd, Osmân'dır; ve *beledü'l-emîn*den murâd, Alî'dir".

Ve ba'zıları eyitti: ﴿إنّا اعطيناك الكوثر﴾ (Kevser, 108/1) [(Resûlüm!) Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik.] Bunu temsîl ederler. el-Kevser'deki "kâf"tan murâd, Ebû Bekr'dir; "vâv"dan murâd Ömer'dir; ve "sê"den murâd, Osmân'dır; ve "râ"dan murâd, Alî'dir (radıyallâhu anhum ecmaîn)".

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿والسّابقون الأوّلون من المهاجرين و الأنصار﴾ (Tevbe, 9/100) [(İslam dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile].

Sâhib-i *Keşşâf* eyitir: "Hak Teâlâ onlara onun [i]çin sâbıktır ki, onlar iki kıbleye namâz kıldılar idi; evvel Kudüs'e önden ol mensûh oldu Ka'be'ye kıldılar".

Ba'zıları eyitti: "Bedir gazâsında hâzır olup ba'zısı şehîd oldukları için sâbıktır".

Kāşânî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Muhâcir onlardır ki, vahdete sebkat ettiler, nefs makāmından hicret etmek ile; **ve ensâr** onlardır ki, gönle yardım ettiler nefs üzerine".

﴿والّذين اتّبعوهم باحسان﴾ (Tevbe, 9/100) [Onlara güzellikte tabi olanlar var ya!]Ya'nî me'mûrâta imtisâl edip menhiyyâttan ictinâb etmek ile. ﴿رضى الله عنهم﴾ (Tevbe, 9/100) [İşte Allah onlardan razı olmuştur] Ya'nî, Hak Teâlâ'nın halkı ile muttasıf olduklarından ötürü; ve sıfât-ı kemâlâta mazhar olduklarından ötürü; ve dahi makām-ı rızâya vâsıl olduklarından ötürü Hak Teâlâ onlardan râzı oldu ve ﴿ورضوا عنه﴾ (Tevbe, 9/100) [Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.] Ya'nî Hak Teâlâ onlara dünyâ ve dîn mertebelerin[i] verdiğinden ötürü; ve dahi yakîn makāmâtın hakāyıkına erişdiğinden ötürü ve onlar râzı oldular. ﴿وأعدّلهم جنّات﴾ (Tevbe, 9/100) [Allah onlara, cennetler hazırlamıştır.] Ya'nî, ef'âl ve sıfât ve zât cennetlerinden. ﴿تجري من تحتها الأنهار﴾ (Tevbe, 9/100) [Zemininden ırmaklar akan.] Ya'nî, ol ef'âl ve sıfât cennetlerinin tahtından ulûm ve maârif ırmakları akarlar. Nitekim cennete ravzalarından akarlar;﴿خالدين فيها﴾ (Tevbe, 9/100) [İçinde ebedî kalacakları.] Ya'nî ol cennetlerde dâimlerdir. Onun [i]çin ki, vâsıllardır cennet-i zâta **[95a]** ﴿ذلك الفوز العظيم﴾ (Tevbe, 9/100) [İşte bu, büyük kurtuluştur.]

Fasl

Peygamberlerin kemâlâtın[ı] beyân eyledik. Dileriz ki, "ehl-i yakîn"[i] dahi beyân eyleriz inşâ'-Allâhu Teâlâ. Kavluhû Teâlâ:﴿**قل لا أسئلكم عليه أجرا إلاّ المودّة في القربي**﴾ (Şûrâ, 42/23) [De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum.]. Kaçan kim, bu âyet nâzil oldu, eyittiler: "Yâ Resûlallâh! Senin karâbetin kimlerdir? Onları bize bildir ki, onları sevmek bize vâcib oldu".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Alî, Fâtıma ve Hasan Hüseyn; ve bunlardan sonra bunların oğlanları seyyidlerdir". Öyle olsa karâbet, cinsiyye-i rûhâniyye ile münâsebeti muktezî oldu. Pes peygamberin oğlanları sâliklerdir ki, peygamberin yoluna tâbî'lerdir hidâyete.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, benim ehl-i beytime zulm eylese uçmak ona harâm oldu". Peygamber (a.s.) eyitti: "Her kim, âl-i Muhammedi sevse ve ölse şehîd oldu; ve her kim, âl-i Muhammedi sevmese kâfir oldu".

Fasl

Çün fezâil-i ashâbı bildik. Ve onlara tâbî' olanları dahi beyân eyleyelim. Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **ثم أورثنا** ﴾ (Fâtır, 35/32) [Sonra verdik.] Ya'nî "Yâ Muhammed! Senden onlara kitâb mîrâs eyledik". ﴿ **الكتاب الّذي أصطفينا من عبادنا** ﴾ (Fâtır, 35/32) [Kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize.] Ya'nî; Muhammedîlerdir ki, bizim ibâdetimize mahsûslardır. Zîrâ ki, bunların isti'dâd[ı] kemâldedir, geri kalan ümmetlerden. ﴿ **فمنهم ظالم لنفسه** ﴾ (Fâtır, 35/32) [Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder.] Ya'nî, isti'dâtları nâkıs olanlar zâlimlerdir nefislerine. ﴿ **ومنهم مقتصد** ﴾ (Fâtır, 35/32) [Kimi ortadadır.] Ya'nî; muktasıd onlardır ki, gâh Allâh['a] mutî' olurlar gâh âsî olurlar. ﴿ **ومنهم سابق با لخيرات باذن الله** ﴾ (Fâtır, 35/32) [Kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır.] Ya'nî; sâbıklar onlardır ki, teceliyyât-ı sıfât ile fenâ' bulmuşlardır. ﴿ **ذلك هو الفضل الكبير** ﴾ (Fâtır, 35/32) [İşte büyük fazilet budur.]

Ve dahi Hak Teâlâ, işbu ümmetin hakkında eyitti: ﴿ **كنتم خير امة** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/110) [Siz en hayırlı ümmetsiniz.] Ba'zıları eyitti: "Siz hayırlı ümmetsi[ni]z evvel gelen ümmetlerden".

Ba'zıları eyitti: "Siz ilmullâhta hayırlı ümmetsi[ni]z" demektir.

﴿ **اخرجت للناس** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/110) [İnsanların iyiliği için ortaya çıkarılmış] ya'nî Hak Teâlâ sizi tâhir eyledi halk için. ﴿ **تأمرون بالمعروف** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/110) [İyiliği emredersiniz.] Ya'nî, halka söylersiniz belîğ kelâm ile. ﴿ **وتنهون عن المنكر** ﴾ (Âl-i İmrân, 3/110) [Kötülükten menedersiniz.] Ya'nî; hâlik nehy eder ki, şirkten ve ma'siyetlerden.

Pes bunlar hayırlı ümmet olduğu oldur ki, Hak Teâlâ bunları fi'l ve sıfât zulümâtından çıkarıp nûra getirdi. Onlar dahi ef'âl-i nûrun[u], tecellî ettiler tevekkül makāmında; ve sıfât nûrun[u] tecellî ettiler rızâ' makāmında. Ve Hak Teâlâ, bunları enâniyyet zulümâtından çıkarıp nûr-ı zâta eriştirdi.

Kur'ân'dan ve hadîsten sonra bunların sözünden yeğ söz yoktur. Ve bunların sözleri hâl dilidir; ancak kāl dili değildir. Ve ilm-i ledünnîdir; kesbî değildir. Ve bunların hakkında Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **ألا إنّ أولياء الله لاخوف عليهم ولا هم يحزنون**﴾ (Yûnus, 10/62). [Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.]

Fasl

Bilmek gerektir ki, peygamberler (a.s.) etkiyâ' ve asfiyâ' idi. Pes Hak Teâlâ diledi kim, dahi musaffâlar olurlar; tâ kim, nükūş-ı gaybiyyeye kim gaybu'l-hakāyıktan gelir. Bunların kulûbunda irtisâm edip dahi mücellâ olurlar; ve esrâr-ı ilâhiyye kim, kenzü'd-dakāyık feyezân eder. Bunların ervâhında irtikâz edip dahi muallâlar olurlar. Bu sebebden ötürü ve bunların her birisi bir türlü belâya mübtelâ' eyledi. Bunlardan sonra evliyâyı dahi öyle eyledi.

Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur: **اشدّ النّاس بلاء للأنبياءِ ثم الاولياء الامثال فالامثل** [En şiddetli belâya maruz kalan insanlar peygamberlerdir, sonra velîler, sonra da onların benzerleridir.][494] Zîrâ ki, bunlar belâ' hâlinde belâ' edene nazar ederler muhabbet yolunda چاپك [?] süvâr olup sülûk ederler hadâir-i Kuds'e erişirler; cemî'-i nefs, akabelerinden geçerler.

[494] **Müsnedü Sa'd**, I/87.

İmdi belâ' gören ve kan yaşın akıtan Âdem peygamber (a.s.) idi. Hak Teâlâ onu topraktan yaratıp ve mescûd-i melâike eyleyip ve cemî'-i esmâyı ona öğretti. Ve şeytân **[95b]** onun [i]çin redd etti. Ve gökler üzerinde yürütüp uçmağa çıkardı. Âhir Âdem uçmakta mağrûr olup izzet-i ceberût kapısında münbasıt oldu.

Öyle olsa evvel hâlinde garîb oldu celâl perdeleriyle; ve âhir-i karîb oldu cemâl perdelerine izzet-i ceberûttan sürülüp mülk-i melekûta geldi; tâ kim edeb öğreneydi. Bundan pes Âdem bu firâka ve bu iştiyâka nazar eyledi, üç yüz yıl ol firâkta ağladı ve üç gün göğe bakmadı utandığından ötürü ve **هذا رسم هذا الدار فاعتبروا يا اولي البصار** [Bu resimdir ve bu evdir. Ey akıl sahipleri ibret alın!].

İkinci belâ' çeken, Nûh peygamber idi (a.s.). Kavmini Allâh'a da'vet eyledi. Kavmi uymadılar, ona çok belâ'lar eylediler; hattâ bin yıl ağladı. Ve nidâ' işitti ki: "Yâ Nûh! Gemi yap kavmin ile seni kurtarayım". Ol dahi gemi yaptı ve kavmi kurtuldu ve kâfirler helâk oldular.

Üçüncü belâ' çeken, İbrâhîm peygamber idi (a.s.). Hak Teâlâ onu halka kılavuz ve delîl vermişti. Nemrûd onu oda attı. Hak Teâlâ lütfundan ol nârı, ona nûr kıldı. Ve nidâ' işitti ki: ﴿ **يا نار كوني بردا وسلاما علي إبراهيم** ﴾ (Enbiyâ', 21/69) [Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!]. Çün İbrâhîm bu sözü işitti belâ'ya nazar eylemeyip belâ' adına nazar etti ve safâ' buldu.

Dördüncü belâ' çeken, İsmâîl peygamber idi (a.s.). Kendi nefsini Hak yoluna fedâ' eyledi ve atasına mutî' oldu boğazlanmaya gitti. Bir nidâ' işitti ki: ﴿ **وفديناه بذبح عظيم** ﴾ (Saffât, 37/107) [Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik.]. Çün bu nidâ'yı İsmâîl işitti belâ'yı terk eyledi. Belâ' adına nazar eyledi.

Beşinci belâ' çeken, Ya'kūb peygamber idi (a.s.). Hak Teâlâ oğlu Yûsuf'a hüsn ve cemâl ve kemâl verip Ya'kūb ol hüsnü gördü âşık oldu. Hak Teâlâ Ya'kūb'u Yûsuf'un hüsnü ile mübtelâ' eyledi; ammâ ibretullâh Ya'kūb'u Yûsuf'tan yarattı. Ve çok ağladı. Vakt olurdu ki, gözlerinden kan akardı. Hak Teâlâ kemâl-i kereminden Ya'kūb'un gözlerini ve Yûsuf'u yine verdi.

Altıncı belâ çeken, Yûsuf peygamber idi (a.s.). Ol kendi hüsnüne mağrûr oldu. Hak Teâlâ "Kendine mağrûr olursun" dedi. Karındâşları mekr edip kuyuya bıraktılar. Ondan sonra "kul"dur diye kem bahâya sattılar. Ondan sonra Züleyhâ' Mısr'da âşık olup ve bühtân eyleyip zindâna bıraktılar. Yedi yıl zindânda kaldı. Ondan sonra zindândan çıkıp Mısr'a azîz oldu. Ve sonra atası ve karındâşları ile buluşup ona secde eylediler. Yûsuf eyitti: "Benim Rabbim latîftir ve ne kim, olsa kādirdir" dedi.

Yedinci belâ' çeken, Eyyûb peygamber idi (a.s.). Hoşluğuna ve sabrına mağrûr oldu. Hak Teâlâ Eyyûb'ü envâ'-ı belâlar ile mübtelâ eyledi. Mâlın[ı] ve oğlanların[ı] helâk eyledi. Ve kavmi, onu evlerinden kovdular. Ve eyitti: "Yâ Rabb[i]! Bana zahmet ulaştı". Hitâb işitti ki: "Ayağını yere [v]ur. Soğuk su çıksın, gusl eyle" dedi. Pes Hak Teâlâ onu öğdü. Eyitti: ﴿ إنّا جدناه صابرا نعم العبد انّه اوّاب ﴾ (Sâd, 38/44) [Gerçekten biz Eyyûb'ü sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi bir kuldu! Daima Allah'a yönelirdi.].

Sekizinci belâ' çeken, Şuayb peygamber idi (a.s.). Hatîbü'l-enbiyâ' idi. Hak Teâlâ onu kendi aşkına mübtelâ' eyledi. Ol dahi üç yüz yıl ağladı, gözleri görmez oldu. Hak Teâlâ her yüz yılda bir kez gözlerin[i] açtı, eyitti: "Yâ Şuayb! Niçin ağlarsın? Eğer dünyâ istersen vereyim; ve eğer uçmak istersen vereyim; eğer tamûdan korkarsan emîn edeyim". Şuayb eyitti: "Senin şevkinden ağlarım, yâ Rabb!". Nidâ' işitti ki: "Benim cemâlim, sana yâ Şuayb!".

Dokuzuncu belâ' çeken, Mûsâ peygamber idi (a.s.). Evvel hâlde anası onu Nîl ırmağına sandığa koydu, attı. Sonra Mısr'dan kaçtı, vardı. Şuayb peygamberin on yıl koyunun[u] güttü. Hak Teâlâ ona ikrâm eyledi **[96a]** yed-i beyzâ' ile; ve asâ ile Fir'avn['ı] onun elinde helâk eyledi; ve ona Tevrât'ı yazılmış gönderdi. Mûsâ peygamber ilmine mağrûr oldu. Hak Teâlâ onu mübtelâ' eyledi. Hızırla ve Hızır'ın gizli işlerine sabr eylemedi. Ondan sonra Hak Teâlâ yine inâyet edip Mısr'a gönderdi.

Onuncu belâ' çeken, Dâvud peygamber idi (a.s.). Kendine mağrûr oldu. Âhir bir günâh ile mübtelâ' oldu ki, kırk yıl günâhına ağladı. Âhirinde işitti ki: "Yâ Dâvûd! Ben seni yeryüzüne halîfe kıldım. Halka hükm eyle adlle, ve hevâya uyma ki, doğru yoldan çıkarsın" dedi.

On birinci belâ' çeken, Yûnus peygamber idi (a.s.). Kavmini tevhîd-i Allâh['a] da'vet eyledi; velâkin onların zahmetine katlanmadı. Gazaba gelip ol yerden gitti. Âhir peşîmân olup kendini denize bıraktı. Derhâl bir balık onu yuttu ve bir balık dahi ol balığı yuttu. Yûnus Allâh'a yalvardı ve tesbîh eyledi. Hak Teâlâ ona yine itâb eyleyip, eyitti: ﴿ ونجيّناه من الغمّ وكذلك ننجي المؤمنين ﴾ (Enbiyâ', 21/88) [Ve onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarırız.].

On ikinci belâ' çeken, Zekeriyyâ peygamber idi (a.s.). Şol vakit ki, eyitti: "Yâ Rabb[i]! Bana bir oğul ver ki, benim mîrâsımı ve âl-i Ya'kūbun mîrâsını ol yesin ve ondan râzı olgıl". Bir hitâb işitti ki: "Biz size bir oğul muştularız ki, adı Yahyâ'dır". Bundan ol kimseye Yahyâ denildi. Ondan sonra Zekeriyyâ'ya kâfirler kasd eyleyip öldürmek istediler. Zekeriyyâ kaçtı, bir ağaca girmek istedi ki, ol ağaç yarıldı Zekeriyyâ ol ağaca girdi; ammâ eteği ucu gizlenmedi. Kâfirler görüp bildiler bıçkı ile biçtiler. Tepesine gelince inledi. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Zekeriyâ! İnleme, yoksa seni Peygamberler defterinden çıkarırım!" dedi.

On üçüncü belâ' çeken, Yahyâ peygamber idi (a.s.). Âhir Hakk'ın yolunda ve aşk meydânında koç gibi boğazlandı.

On dürdüncü belâ' çeken, Îsâ idi (a.s.). Hak Teâlâ'nın rûhundan idi. Ve oğlancık iken söyledi, eyitti: "Ben abdullâhım ve bana Hakk'tan kitâb geldi. Ve beni peygamber kıldı. Ve ben kande olsam bana buyurdu kim, namâz kılayım ve zekât vereyim" ve dahi eyitti: "İlâhî! Beni şakî kullardan eyleme". Pes Hak Teâlâ ona kitâb ve hikmet; ve *Tevrât* ve *İncîl* öğretti. Öyle olsa Îsâ peygamber (a.s.) yerden ve göktendir; insândan ve melektendir. Ve Hak Teâlâ ona eyitti: ﴿ ياعيسى انّي متوفّيك ورافعك إليّ ﴾ (Âl-i İmrân, 3/55) [Ey Îsâ! Seni vefat ettireceğim, seninezdime yükselteceğim.].

On beşinci belâ' çeken, Muhammed Mustafâ idi (a.s.). Habîbullâh idi. Onu cemî'-i mevcûdâttan arındırdı.Onun nûrunu, kendi nûrundan yarattı. Öyle olsa Muhammed'in nûru, Tanrı nûrudur; ve emri Tanrı emridir; ve sırr[ı] Tanrı sırrıdır ki, ona Allâh'tan nûr ve kitâbımız geldi. Ol nûr sebebiyle Hak Teâlâ halkı dârü's-selâma hidâyet eyledi ve onları zulümâttan nûra çıkardı. Ve ol nûr ile sırât-ı müstakîme hidâyet eyledi (a.s.).

Çün enbiyânın hâllerin[i] ve kerâmetlerin ve sırrların[ı] bildik. Şimdiden sonra evliyânın hâlini ve maârifini ve hakāyıkını bilmek gerektir ki, seyyidü'l-enbiyânın kemâlâtı ve evliyânın hâlâtıyla bilinir.

FASL-I Fî *TEZKİRETİ'L-EVLİYÂ'*

Ey sâhib-i sırr-ı ilâhî! Şöyle bil kim, hadîslerden ve *Kur'ân*'dan ve kelimât-ı ilâhiyyeden sonra ashâb ve meşâyih sırlarından yeğrek ve latîf-i rıkk söz yoktur. Zîra ki, bunların sözleri hâl dilidir, kāl dili değildir. Ve ilm-i ledünnîdir; ammâ ashâb (radıyallâhu anhum) kitâbımda zikr eylemedim. **[96b]** Zîrâ bunların ahvâli çoktur ve hem bunların için başka bir kitâb düzülmüştür; velâkin meşâyihi yazdım.

İmdi bunların evveli, O, Mustafâ milletinin sultânı Ebû Muhammed **Ca'fer-i Sâdık** (radıyallâhu anh) şerîat ve tarîkat; ve hakîkat ve ma'rifet içinde kâmil idi. Ve hem zevk ehline, mukaddem ve aşk ehline pîş-vâ idi.

Ve nakildir ki: Ca'fer-i Sâdık (rahmetullâhi aleyh) bir zamân halvete girdi. Süfyân-ı Sevrî kapıya geldi ve eyitti: "Ey Sultân-ı velâyet! Müslümânlar senin nefsinden mahrûm oldular. Niçin uzlet edersin?".

Ca'fer-i Sâdık eyitti: "Fesedü'z-zamân ve tagayyüru'l-ihvân". Ve eyitti: "Her kim, uslu ise halka karışmaz". Ve eyitti: "Beş kişinin sohbetinden sakının. Biri, yalancı kişiden; ve biri, ahmâk kişiden; ve biri, bahîl kişiden; ve biri, seni hâcet vaktinde hacîl eyleyenden; ve beşinci, fâsık kişiden kim, seni bir lokmaya satar".

Ve onun sözleri çoktur; velâkin teberrük için birkaç kelîme getirdim (rahmetullâhi aleyh).

Ol tâbiîn kıblesi ve ol hem nefes-i rahmânî ol Süheyl-i Yemenî pes **Veysel Karanî** (rahmetullâhi aleyh). Kāle Resûlulllâh (s.a.v.): " **إنّ خير التّابعين رجل يقال له اويس** [495] [Tâbiiînden en hayırlı kimse, Üveys denilen kişidir.]".

Ol kişinin kim, meddâhı Muhammed Mustafâ olur. Hangi dile rast gelse ki, onu medh eyler. Ve hem hâce-i enbiyâ' ölüm döşeğine düştüğünde eyittiler: "Yâ Resûlallâh! Murakka'ını kime verelim?". Peygamber (a.s.) eyitti: "Üveyse verin".

[495] El-Hindî, **Kenzu'l-Ummâl**, XII/73; **Ahmed b. Hanbel**, I/38; Müslim, **Kitâbü'z-zühd**, 224; 2542; İbn Sa'd, **Tabakātü'l-kübrâ**, VI/163; İbn Hacer, **el-İsâbe**, I/220.

Öyle olsa Ömer ve Alî, murakka'ı Üveys'e ilettiler. Ömer eyitti: Üveys'i gördüm. Başı açık ve yalın ayak yürürdü ve bir kilîm giyerdi. Ve en sonra ben âlemi ol kilîm içinde gördüm. Ve ondan sonra Üveys'e eyittim: "Bana öğüt ver". Üveys eyitti: "Yâ Ömer! Tanrıyı bilir misin?". Ben eyittim: "Bilirim". Eyitti: "Tanrı seni bilir mi?". Ben eyittim: "Bilir". Eyitti: "Tanrıdan artığın bilme ve Tanrıdan ayrığına bilinme. Üveys eyitti: "Her kim Tanrı[yı] bildi hîç nesne ona gizli kalmaz. Ve selâmetlik yalnızlık içindedir; ve yalnızlık oldur kim, vahdet içinde ifrâd olur; ve vahdet oldur kim, onun gönlünde Tanrıdan artık nesne olmaz".

Ve nakildir ki, Üveys eyitti: "Yücelik istedim alçaklıkta buldum; ve ululuk istedim halka nasîhat etmekte buldum; ve fahr istedim fakrda buldum; ve râhatlık istedim zâhidlikte buldum; ve izzet istedim kanâatte buldum; ve baylık istedim rızâda buldum; ve kerâmet istedim takvâda buldum; ve terâzi ağırlığın istedim 'lâ ilâhe illa'llâh Muhammedun Resûlullâh' demekte buldum; ve kıyâmet susuzluğundan emîn olmak istedim oruç tutmakta buldum; ve ibâdet lezzetin istedim dünyâyı terk etmekte buldum; ve muhabbet istedim Allâh'ın zikrin[i] sevmekte buldum; ve ölümü sevmek istedim mâlı terk eylemekte buldum; ve gönül nûrun[u] istedim az yemekte buldum; ve kabir nûrun[u] istedim dün namâzın[ı] kılmakta buldum; ve yoldâş istedim amelde buldum; ve şeref istedim emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker etmekte buldum; ve efdal-i gazâ'yı istedim nefis ile mücâhede etmekte buldum; ve fazîlet istedim helâl kesb etmekte buldum; ve uçmak istedim cömertlikte buldum; ve hikmet istedim günâhları terk etmekte buldum; ve selâmetlik istedim garîblikte buldum; ve halkı sevmek istedim hasedi ve kibri terk eylemekte buldum; ve ferâgatlık istedim dervîşlikte buldum" dedi (rahmetullâhi aleyh).

Ol velîler sadrı Hasan-ı Basrî (rahmetullâhi aleyh) ilm ve amel **[97a]** içinde nazîri yoktu. Ve and içti kim, ömrünce dünyâda gülmez ve ehl-i dünyâya karışmaz. Ve kendi nefsini mücâhede ve riyâzat ve korku içinde tutardı. Ve yetmiş yıl tahâretsiz yere basmadı ve halktan küllî münkati' olup dururdu. Ve ona sordular: "Dînin aslı nedir?". Eyitti: "Verâ'dır". Eyittiler: " Verâ'ı ne nesne bâtıl eder?". Eyitti: "Tama'".

Ve nakildir ki, Mâlik bin Dînâr eyitti: "Bir gün Hasan-ı Basrî'ye sordum ki: 'Hicâbın ulusu nedir?'. Eyitti: 'Gönül almaktır'. Ve 'Gönül neden olur?' dedim, eyitti:

‘Dünyâ sevmekten’; ve eyitti: ‘Her kim, halktan uzlet ederse azîz olur; ve her kim nefs[e] sövse âzâd olur; ve Tanrı sevmeklik nişânı dünyâyı terk eylemektir’ dedi (rahmetullâhi aleyh)”.

Ol sâlik-i tayyâr Mâlik bin Dînâr (rahmetullâhi aleyh) Hasan Basrî’nin yâriydi. Ve ona eyittiler: “Ne yersi[ni]z?”. Eyitti: “Tanrı ni’metin[i] yerim ve şeytân buyruğun[u] tutarım”. Ve ol eyitti: “Halk beni öğdüğünden sövdüğünden yeğ sorun”. Eyitti: “Niçin?”; eyitti: “Onun [i]çin kim, ekmel gönül söndürür onu bana gerekmez”. Ve eyitti: “Sakının dünyâdan kim, cümle âlemlerin gönlün kapmıştır”. Ve eyitti: “Her kim, hakla münâcât etmeyi sevmez halkla söyleşmekte belvâsı eksik olur” dedi (rahmetullâhi aleyh).

Ol zâhid-i kāni’ Muhammed [bin] Vâsi’ (rahmetullâhi aleyh) sahâbilere çok hizmet edip dururdu. Şerîat ve hakîkat içinde nazîri yoktu. Ol eyitti: “Her kim, kanâat ederse halktan bî-niyâz olur”. Ve eyitti: “Bahtlı ol kişi kim, gece aç yatar ve ol hâle râzı olur”. Ve eyitti: “Gerçek tâlib oldur ki, Hakk’tan artık kimseyi ihtiyâr etmez ve halka karışmaz” derdi (rahmetullâhi aleyh).

Ol fakîr-i ademî Habîb-i Acemî (rahmetullâhi aleyh) sâhib-i sıdk ve himmet idi. Ve onun kerâmeti ve riyâzeti kemâlde idi. Ve Hasan’dan ilm öğrenirdi. Çün ilmi kemâle ergürdü dünyâdan yüz döndürdü ve ibâdete meşgūl oldu; hattâ şol kadar kemâl buldu ki, buğday günü Basra’da ve Arefe gün[ü] onu Arafât dağında görürlerdi. Ve ol eyitti: “İlâhî! Kimin ki, senin ile ünsü yoktur; her ki, onun dünyâda ve ahirette yoldâş olsun” derdi (rahmetu’llâhi aleyh).

Ol fakîr-i ganî Ebû Hâzim Medenî (rahmetullâh) mücâhede ve müşâhede ve riyâzet içinde bî-misl idi. Ömer ve Osman ve Enes İbn Mâlik ve Ebû Hureyre ile sohbet eyleyip dururdu. Ve ol eyitti: “Sakının bu dünyâdan kim, Fir’avn ve Nemrûd ve Şeddâd ortağıdır” ve eyitti: “Âkil oldur ki, eğer eline dünyâlık girerse sevinmez; ve eğer elinden dünyâlık giderse yerinmez”.

Ve bir kişi ona sordu ki: “Senin mâlın nedir?”. Ol eyitti: “Benim mâlım Hak rızâsıdır; ve halktan bî-niyâz olmaktır; ve Hakk’a meşgūl olmaktır” derdi (rahmetullâhi aleyh).

Ol hâce-i eyyâm Ukbetü'l-Gulâm (rahmetullâhi aleyh) denli gönül ehlinin makbûlu idi ve Hasan Basrî'nin şâkirdi idi. Bir gün Hasan-ı Basrî ile deniz kenârında abdest alırlardı. Ukbe su üzerine revân oldu. Hasan acâibe kıldı ve eyitti: "Yâ Ukbe! Bu mertebeyi neyle buldun?". Eyitti: "Sen otuz yıldan beri onu işlersin kim, Hak buyurur; ve ben otuz yıldır ki, onu işlerim ki Hak diler".

Ve onun takvâsı buydu ki, günde bir arpa kursasın[ı] [? قرصه] yerdi. Ve eyitti ki: "Kirâmen-kâtibînden utanırım". Haftada bir kere su dökerdi. Ve ekser hâlde uyumazdı ve eyitirdi: "İlâhî! Eğer afv edersen ve eğer hışm edersen dahi seni severim" derdi (rahmetullâhi aleyh).

Ol Meryem-i sâniye Râbia-i Adeviyye [97b] (rahmetullâhi aleyhâ). Eğer eyitirlerse Râbia'[y]ı onlar sıfatında niye zikr eyledik? Cevâb budur ki: "Avret kim, Tanrı yolunda tâlib olursa, erdir. Bil ki; şol er kim, tâlib-i Hakk olmaz; maânîde avret ondan yeğdir".

Bir gün Râbia Hak Teâlâ'dan fakr istedi. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ Râbia! Yetmiş hicâb geçmek gerektir ki; tâ fakr mertebesine varasın. Evet yukarı bakgıl". Râbia yukarı baktı. Kandan bir deniz gördü kim, havâ yüzünde muallak durur. Hak Teâlâ eyitti: "Bu deniz ki, görürsün âşıklarımızın gözleri yaşıdır ki bizim visâlimiz[i] isteyegeldiler, belirsiz öldüler".

Ve Râbia'ya sordular kim, Hakk'ı sormasın. Eyitti: "Belî". Eyittiler: "Şeytânı düşmân tutar mısın?". Eyitti: "Yok". Eyittiler: "Niçin?" eyitti: "Onun [i]çin kim; Rahmân sevgisi içimde şöyle dolmuştur ki, şeytân düşmanlığı sığmaz".

Bir gün bir avret Râbia'ya eyitti: "Taşra çık kim, Tanrının sun'un[u] göresin". Râbia eyitti: "İçeri gir kim, sâni'-i göresin".

Ol sâbitler mukaddemi Fudayl bin Iyâz (rahmetullâhi aleyh) tarîkat-i ayyâr idi. Riyâzet ve kerâmet içinde misli yoktu. Ve onun, dört yaşar bir oğlu vardı. Ol oğlancık eyitti: "Baba, beni sever misin? Tanrıyı dahi sever misin". Eyitti: "Severim". Ol oğlancık eyitti: "Bir gönülde iki sevgi nice olur?" dedi.

Şeyh bu sözü Hakk'tan bilip bir nice eyyâm kendine gelmedi ve ona eyittiler: "Dîn[in] aslı nedir?". Eyitti: "Akıldır". Eyittiler: "Akl[ın] aslı nedir?". Eyitti: "Hilmdir". Eyittiler: "Hilm[in] aslı nedir?". Eyitti: "Sabrdır".

Ve eyitti: "Her kim, ululuk isterse kendisin[i] hor eylesin ve yalnız olsun".

Ve eyitti: "Her kime kim, dünyâ verdiler ahiretinden kesb verdiler".

Ve eyitti: "Üç nesne cihânda az bulunur: Biri şol âlim ki, ilmi içinde ameli olur; ikinci, şol amel ki, ihlâs ile olur; üçüncü, şol dost ki, ayıbsız olur".

Ve eyitti: "Ne bahtlı ol kişi kim, anasından doğmadı ve bu yalancı dünyâya gelmedi" derdi (rahmetullâhi aleyh).

Ol perverde-i ekrem İbrâhîm bin Edhem (rahmetullâh) çok meşâyihler yüzün görüp dururdu. Ve İmâm Ebû Hanîfe ile sohbet ederdi. Ve Cüneyd onun hakkında deyip durur kim, İbrâhîm bin Edhem mefâtihu'l-ulûmdur. Ve evvel hâlinde Belh şehrinin pâdişâhı idi. Bir gece sarâyında yatarken dâm üstünde ayak önün işitti. Eyitti: "Kimsin?". Ol dahi eyitti: "Deve yitirdim onu isterim". İbrâhîm eyitti: "Ey câhil deveyi dâm üstünde mi istersin?". Cevâb verdi ki: "Ey âkil! Tanrıyı atlas döşekler içinde mi istersin?".

İbrâhîm çün bu sözü işitti, cânına od düştü ve gönlü gussalı oldu. Ve pâdişâhlığın[ı] terk eyledi. İbâdete meşgūl oldu. Ve İbrâhîm'in evvel şeyhi Hızır'dır (a.s.).

Ve eyitti: "Üç per]i gönülden gidermeyince ona devlet kapısı açılmaz: Biri budur ki, bu dünyâyı ona verseler sevinmez; biri, eğer yine alırlarsa yerinmez; ve biri, eğer medh etseler şâd olmaz ve zemm etseler yerinmez".

Ve bir kişi ondan öğüt istedi. İbrâhîm eyitti: " Tanrıyla olgıl; ve halkla karışmagıl; ve dünyâya olunmagıl" dedi (rahmetullâhi aleyh).

Ol mebâriz-i meydân-i mücâhede ve ol mücâhede-i eyvân-ı müşâhede Bişr-i Hâfî (rahmetullâhi aleyh). Azîm mücâhedesi vardır ve fazl sohbetin[i] bulmuştu.

Ve usûl-i dîn ve fürû' içinde nazîri yoktu. Ve Hak aşkında şunun gibi hayrân oldu kim, ayağına paşmak giymedi. Onun [i]çin "Hâfî" derlerdi.

Ve Bişr şol mertebeye erişti kim, kande baksa Tanrının nûrun[u] görürdü. Ve kırk yıl tamâm, nefsi büryân arzuladı, vermedi.

Ve bir kişi ona sordu kim: "Bu mertebeye neyle erdin?" Bişr eyitti: "Ömrüm içinde **[98a]** kendi hâlimi haktan artık kişiye demedim". Ve Bişr eyitti: "Fakr üç türlüdür: **Biri** oldur kim, halktan nesne dilemez, verdilerse dahi almaz. Ol kavme, "rûhânîler" derler. **İkinci** oldur kim, halktan nesne dilemeye verirlerse alırlar. Ol kavme "tevekkül ehli" derler. **Üçüncü** oldur kim, nefisleri takâzâ' ederse nesne vermezler belkim, kahr ederler".

Ali Cürcânî, Bişr'den öğüt diledi. Bişr eyitti: "Fakr ile diril; ve sabrı pîşe edin; ve arzuyu düşmân tut; ve şehvete muhâlefet eyle; ve onu meşhed gibi halvet tut!" Ve Bişr eyitti: "Her kim, dilerse dünyâda azîz olmayı ve ahrette ulu olmayı, ölümden korkmasın. Zirâ ki, ölüm Hakk'a ulaşmaktır. Mü'min Hakk'a ulaşmaktan kaçmaz" derdi (rahmetullâhi aleyh).

Ol hüccetü'l-fakr fahri ol kutub vakt-i Zü'n-nûn-ı Mısrî (rahmetullâhi aleyh) tarîkat ve ma'rifet ve hakîkat ve tevhîd içinde nazîri yoktu ve bir sultân oğlu ondan öğüt diledi.

Zü'n-nûn eyitti: "Yol ikidir: Eğer kiçi yol istersen dünyâyı terk eyle ve yazıkları terk eyle; ve eğer ulu yolu istersen Tanrı'dan artığın terk eyle" dedi.

Ve on yıl Zü'n-nûn'un nefsi ekşi aş diledi vermedi. Ve eyitti: "Ma'rifet üç türlüdür: Biri, tevhid bilmektir, mü'minlerindir; ikinci, hüccet ve beyân bilmektir, bu âlimlerindir; üçüncü, vahdâniyyet sıfatın[ı] bilmektir, bu velîlerindir".

Ve eyittiler: "Ârif kimdir?". [Eyitti:] "Hakk'ı ilimsiz ve aynsız ve müşâhede[siz] ve sıfatsız ve keşfsiz bilir". Ve eyitti: "Zâhidler, âhiret pâdişâhıdır; ve ârifler, zâhidlerin pâdişâhıdır".

Ve eyitti: “Tevbe iki türlüdür: Biri, avâm tevbesidir; ikinci, havâss tevbesidir. Ol gaflettendir. Ve üç nesne ihlâs-ı nişândır. **Biri** oldur kim, medh ve zemm onun katında berâber olur; ikinci oldur kim, amelin[i] unutur ve günâhın[ı] anar; üçüncü oldur kim, Tanrı’dan artığına gönülden taşra bırakır”.

Ve eyittiler: “Sohbeti kimin ile edelim”. Eyitti: “Onunla edin kim, mâlı ve mülkü ve esbâbı olmasın”. Ve eyitti:”Tevekkül halktan ümidin[i] kesmektir; ve uzlet, nefsinden uzlet eylemektir”.

Ve eyittiler: “Dünya nedir?”. Eyitti: “Her nesne kim, seni Hakk’tan artığına meşgul eyler, ol dünyadır”. Eyittiler: “Sûfîlik nedir?”. Eyitti: “Cemî’-i âlemden Hakk’ı artık sevmektir”.

Ve eyitti: “Ârifin üç derecesi vardır: Biri, tahayyürdür; ve biri, fakrdır; ve biri, vasldır ” derdi (rahmetullâhi aleyh).

Ol sultânu’l-ârifîn ol burhânü’l-âşikîn ol kutb-i Temâmî Bâyezîd-i Bistâmî (rahmetullâhi aleyh). Onun riyâzetleri ve kerâmetleri ve kelimâtları hadden geçiptir, derdi. Ve esrâr ve hakāyık içinde bî-nazîr idi. Hemîşe teni mücâhede ve cânı müşâhede içinde idi.

Ve Cüneyd (rahmetullâhi aleyh) eyitti: “Bâyezîd bizim aramızda Cebrâîl gibidir” derdi. Ve Bâyezîd yüz on üç şeyhe kulluk eyledi. Ve eyitti kim: “Eğer sekiz uçmak kapısın[ı] bana açsalar ve dünyâyı hep bana verseler seher vaktinde Çalabımla münâcât kıldığıma değmez” dedi.

Ve eyitti: “Ârifin kemâli oldur ki, muhabbet içinde giyinir”. Ve eyitti: “Bir zerre ma’rifet halâveti kişinin gönlünde yakar gider. Ve Firdevs-ü a’lâda bin kişiden ve Hakk’ı bilmekliğin nişânı halktan kaçmaktır. Ve Hakk sevdiği nişân üç nesneyle belli olur: Biri, sehâveti denize benzer; ikinci, şefkati keşfe benzer; üçüncü, tevâzûu yere benzer. Ârif oldur kim, hîç nesne onun meşrebin[i] bilindirmez”.

Ve nakildir ki; Bâyezîd eyitti: “İlâhi! Eğer beni tamuya koyarsan tamu ehline senin cemâlin arafâtında bir zerre **[98b]** âşikâre eyleyeyim. Tamu, ol kavme Firdevs gibi olsun. Eğer beni uçmağa koyarsan aşkın odundan bir zerre âşikâre eyleyeyim.

Uçmak ehline, uçmak tamu gibi olur. Ve her kim, Hakk'a âriftir, halka câhildir; her kim, Tanrı['yı] bildi, tamuya azâb oldu; ve her kim, Hakk'ı bilmedi, tamu ona azâb oldu. Ve her kim, şehveti çok [i]ken ölürse; lâ-cerem onu la'net kefenine sararlar ve nedâmet yerinde defn eylerler".

Ve eyitti: "İlm özrdür ve ma'rifet mekrdir ve mücâhede hicâbdır. Ve gönl[ün] kabz olduğu nefs[in] bast olduğundandır; ve gönl[ün] bast olduğu nefs kabz olduğundandır. Ve hayâ' ilmdir ve râhat ve ma'rifettir. Ve rızk, zikrdir; ve şevk, âşıkların dârü'l-mülküdür; ve farîza, Mevlâ sohbetidir; ve sünnet, dünyâdan elin[i] çekmektir".

Ve Bâyezîd'e sordular kim: "Onu kem buldun?". Eyitti: "Dünyâ esbâbın[ı] cem' eyledim, kanâat zinciri ile bağladım, sıdk mancılığına ko[y]dum, nevmîdlik[i] denize attım. Ondan buldum" dedi. Denli halk, Hakk'la söylerler, ve ben Hakk'tan söylerim. İlmi ve ameli ve nefsi ko[y]dum ve Hak Teâlâ bana ilm[i] erzânî kıldı. Ve ben eyittim: "Sen bana bensiz olmak yeğdir, ondan kim, ben sensiz olayım".

"Ve Hak gönlümdeki kendi rızâlığını bilirdi. Hoşnutluk hil'atin[i] bana giydirdi, ve beni münevver eyledi; ve beşeriyet kudûretinden kurtardı; ve kerâmet tâcın[ı] benim başımda koydu; ve tevhîd kapısın[ı] bana açtı ve aşk şarâbından bir kadeh içtim. Ondan otuz bin yıl bâtınım ile vahdâniyyet içinde içtim. Ve otuz bin yıl ulûhiyyet havâsında uçtum. Ve otuz bin yıl ferdâniyyet denizinde uçtum. Ondan sonra kendi derimden çıktım, Bâyezîd'i gördüm. Ondan sonra Hak Teâlâ bana eyitti: "Ne dilersin?". Ben eyittim: "Hakkı dilerim". Hitâb geldi kim: "Nice ki, Bâyezîd'in vücûdu bâkîdir bûdluğa erişmek muhâldir. Nefsin feteâl; ya'nî kendini yok eyle, ondan bize gel" dedi. Ben eyittim: "İlâhî! **إلهي كيف الأصول إليك** ". Ya'nî, dergâhına neyle erişirler?" dedim. Nidâ' geldi kim: " **طلق نفسك ثلاثا ثم قل الله**". Ya'nî; ilkin nefsini üç talak boşa. Ondan bize söyle" dedi.

Ve münâcâtında eyitti: "İlâhî! Aceb değil; ol kim, ben seni severim. Zîrâ ki, âciz ve muhtâc kulum. Ve aceb oldur ki, sen beni seversin. Ve ben miskîn ve câhil ve bed-baht ve yetmiş yıllık kâfir ve sâçın ve sakalın dalâlette ağartmış ve yabânda ömrün

telef geçermiş. İmdi bu denli ayıbım ile öyle sana dönerim ve zünnârımı keserim ve İslâm dînine girerim" der idi (rahmetullâhi aleyh).

Ol bende-i tebârek Abdullah bin Mübârek (rahmetullâh). Ona "Şehinşâh-ı ulemâ'" derlerdi. Ve onun tasnîfleri meşhûrdur ve kerâmetleri mezkûrdur.

Ve eyitti: "Her kimin ki; edebi yoktur, ol sünnetten mahrûmdur; ve her kim, sünnetten mahrûmdur ve ma'rifetten mahrûmdur; ve her kim, ma'rifetten mahrûmdur tevhîdden mahrûmdur; ve her kim, tevhîdden mahrûmdur kâfir olur".

Ve eyitti: "Edeb bizim katımızda nefsin[i] bilmektir". Ve eyitti: "İmdi aslı oldur kim, havften kopar; ve havf oldur ki, sıdktan kopar" der idi (rahmetullâhi aleyh).

Ol kutb-ı cergân-ı devriyy-i Süfyân-ı Sevrî (rahmetullâhi aleyh) hergiz halîfeliği kabûl etmedi ve ulûm-ı zâhir ve bâtın içinde nazîri yoktu yirmi yıl tamâm uyumadı.

Ve eyitirdi kim: "Dervîşler ki, baylar yarsına [? **يرسنه**] işleri riyâ'dır. Ve eğer baylar kapısına varalar dîn içinde uğrılardır".

Ve eyitti: "Halkın azîzi beştir: Biri; şol âlim ki, zühdü olur; ikinci, şol fakîh kim, ameli olur; üçüncü, şol bay kim alçak gönüllü olur; dördüncü, şol dervîşler kim sabrı olur **[99a]**; beşinci, şol avret kim hayâsı olur".

Ol fâid-i ehl-i tarîk Ebû Ali Şakîk (rahmetullâhi aleyh) denli âlem içinde kâmil idi.

Ve eyitirdi kim: "Bin yedi yüz üstâda şâkird oldum.Ve kırk deve yükü kitâb okudum; illâ Tanrının yolun dört nesnede buldum: Biri, rızk için emîn olmak; ikinci, her işte ihlâsla olmak; üçüncü, şeytân ile düşmân olmak; dördüncü, ölümü yakîn bulup yarağın [hazırlık] eylemek".

Ve eyitti: "Tâat asl havftır; ve recâ' aslı, muhabbettir. Ve ibâdet on bahistir. Dokuz bahsi, halktan kaçmaktır; ve bir bahsi, ibâdet etmektir".

Ve eyitti: "Tâat ehli, öldüğünde diridir; ve ma'siyet ehli, diriyken ölüdür".

Ve ona sordular ki: " Âkil kimdir ve zîrek kimdir ve bay kimdir ve dervîş kimdir?". Eyitti: "Âkil oldur ki, dünyâyı sevmez; ve zîrek oldur ki, dünyâya aldanmaz; ve bay oldur ki, Tanrı verdiğine râzı olur; ve dervîş oldur ki, gönlü bay olur" derdi (rahmetullâhi aleyh).

Ol ârif-i sûfî ol İmâm-ı Cihâd-ı Kûfî (rahmetullâhi aleyh). Onun riyâzeti ve mücâhedesi ve halveti ve kemâlde idi. Ve Hak Teâlâ onu *Tevrât*'ta anmıştır. Ve cemî'-i ulûmda tamâm idi. Ve çok sahâbiler ve meşâyihler yüzün[ü] görmüştü. Ve onun a'lem üstâdı Nah'î idi; ve onun üstâdı Hammâd idi; ve onun üstâdı Alkame idi; ve onun üstâdı Abdullâh bin Mes'ûd idi. Ol sahâbilerin ulu âlimlerinden idi (radiyallâhu anhum ecmaîn).

Ve İbrâhim bin Edhem ve Bişr-i Hâfî ve Dâvûd-ı Tâî ve onun yârenleri idi. Bir gün İmâm-ı Ebû Hanîfe Peygamber (a.s.) ravzasına geldi ve eyitti kim: "es-Selâmu aleykum! Yâ Seyyide'l-Mürselîn!". Peygamberin kabrinden âvâz geldi ki: "Ve aleykümü's-Selâm! Yâ İmâme'l-Müslimîn!".

Ondan sonra uzlete heves eyledi ve halktan seçildi. Her gece üç yüz rek'at yâhûd ziyâde kılardı. Ve bir kez bir bay kişiye tevâzû' eyledi. Sonra peşîmân oldu. Ona kefâret olsun diye bin kez hatm eyledi. Ve Peygamber (a.s.) ona, "sirâc-ı ümmeti" deyip durur. İmdi ol kişinin kim meddahı Peygamber olursa, biz onu nice vasf edebiliriz.

Ve nakildir ki, Ebû Ca'fer bir gün ona ağu içirdi. Sohbette ol ağu ona eser eylemedi, durdu sohbetten gitti. Ebû Ca'fer eyitti: "Kande gidersin İmâm Ebû Hanîfe". Eyitti: "Gönderdiğin yere giderim" dedi. Eve vardı düştü şehîd oldu.

İmdi ey tâlib-i envâr-ı bi'llâh! Onun takvâsına ve ilmine ve ameline nazar eyle! Nicekim, fetvâsına tâbi' olursun. Onculayın takvâsına dahi tâbi' olmak gerektir (rahmetullâhi aleyh).

Ol sultân-ı şerîat ve ol burhân-ı hakîkat ve ma'rifet ol İbni Ümm-i Benî İmâm-ı Şâfî (rahmetullâhi aleyh). Onun fezâil ve menâkıbı, bî-hadd ve bî-kıyâstır. Ve ol on beş yaşında fetvâ verirdi.

Ve hem Peygamber hazreti buyurur ki: “Benden sonra her yüz yılda bir kişi çıkar kim, benim dînim bekler ve taze kılar”. İkinci yüz yılında İmâm Şâfiî çıktı. Ve ol ömrü içinde aslâ harâm bir lokma yemedi. Ve onun kerâmetleri ve riyâzetleri onun çoktur; ammâ teberrük için bu denli zikr ettim (rahmetullâhi aleyh).

Ve ol sünnetî âhir ve evvel Ahmed [bin] Hanbel (rahmetullâhi aleyh). Onun vera’ ve takvâsı kemâlde idi; ve riyâzat ve kerâmet içinde aceb hâli vardı. Ve çok meşâyihler yüzün[ü], görmüştü. Ve zâhidlik içinde şol resme idi kim, eğer bir sohbette bir kişinin yanında bir akçesi olsa ol sohbete varmazdı. Ve bir kişi ona on bin altın verdi almadı.

Ve ona sordular ki: “Tevekkül nedir?”. Eyitti: “Tanrıyı bilmektir ve halktan kaçmaktır”. Ve ol **[99b]** eyitti: “Zühd üç türlüdür: Biri, harâmı terk eylemektir, bu avâmdır; ikinci, helâlin çoğun[u] terk eylemektir, bu hâsslarındır; üçüncü, Tanrı’dan ortağın terk eylemektir, bu âriflerindir”. Ve ol dünyâdan gidince kuşlar geldiler kendilerin[i] cenâzeye verdiler; ve kırk cühûd ol gün müslümân oldular.

Ol merd-i hudâ-yı Dâvûd-i Tâî (rahmetullâhi aleyh). Yirmi yıl Ebû Hanîfe’ye şâkird oldu. Ondan sonra halktan seçildi, Hakk’a meşgūl oldu.

Ve ona eyittiler: “Niçin halka karışmazsın?”. Ol eyitti: “Hâlik hüccetin[i] koyup halkla oturmam” dedi. Ve eyitti: “Dünyâda oruç tutgıl; ölümü bayrâm bilgil ve halktan kaçgıl arslandan kaçar gibi; dünyâyı terk eylegil, ölüme ki, muntazır olgıl” dedi (rahmetullâhi aleyh).

İlm-i zâhir ve bâtın içinde makbûl-i idi. Ömründe aslâ harâm yemedi. Ve ol eyitti: “ Mü’min öyle gerektir ki, on hasleti saklaya: Biri, aslâ and içmez, ikinci, yalân söylemez; üçüncü, va’desine hilâf etmez; dördüncü, kimseye la’net eylemez; beşinci, kimseye yavuz duâ’ eylemez; altıncı, kimseye zulm eylemez; yedinci, günâhtan sakınır; sekizinci, kimsenin hâtırın[ı] yıkmaz; dokuzuncu, hîç kendini kimseden yeğ görmez; onuncu, belâlar gelse sabr ve şükr eyler”.

Ve ol eyitti: “Hakk’la üns tutmak halktan kaçmaktır; ve halktan kaçmaklık nişânı oldur ki, onun dünyâsı olmaya” der idi (rahmetullâhi aleyh).

Ol sâlik-i tarîkat ol vâsıl-ı hakîkat Serîyy-i Sakatî (rahmetullâhi aleyh) denli ulûm içinde kâmil idi. Ve Cüneyd'in dayısı idi ve Ma'rûf-ı Kerhî'nin mürîdi idi. Ve günde bin bir rek'at namâz kılardı; ve yedi yıl yanı[nı] yere koymadı ve nefsi kırk yıl bal diledi vermedi.

Ve ol eyitti: "Gücü yeter komşulardan ırak olun; ve ıssı bazârcılardan ve âlim beylerden ırak olun. Ve her kim dilerse kim, dîni selâmet oldu halktan uzlet eylesin

Ve ol eyitti: "Ârif oldur ki, onun yediği sayru yediği gibi olur; ve uykusu yılân sokmuş kişi uykusu gibi olur; ve diriliği gemisi gark olmuş kişi gibi olur".

Ve nakildir ki; Hak Teâlâ ona eyitti: "Cemî'-i âdemoğlanlarını Âdem'in belinden çıkardım ve onlara nûr giyirdim ve kendimi onlara arz eyledim. Ben eyittim: ﴿ ألست بربّكم قالوا بلي ﴾ (A'râf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler.]

Ondan sonra bunlar on bölük oldular; dokuz bölüğü dünyâya meyl eylediler ve bir bölüğü meyl eylemediler. Ol meyl eylemeyen[i] on bölük eyledim uçmağı onlara arz eyledim; dokuz bölüğü meyl eylediler ve bir bölüğü meyl eylemediler. Ol meyl eylemeyeni on bölük eyledim tamuyu onlara arz eyledim dokuz bölüğü kaçtılar bir bölüğü kaldılar. Ol bir bölüğün dahi on bölük eyledim, muhabbetim belâ'larını onlara arz eyledim, dokuz bölüğü kaçtılar bir bölüğü kaldı. Ol bir bölüğün dahi on bölük eyledim, kurb-ı hicâbın onlara arz eyledim dokuz bölüğü yandı bir bölüğü kaldı".

Ben eyittim: "Ey benim kullarım! Dünyâyı size arz eyledim Onlar ona karşı gittiler, siz gitmediniz. Ve size uçmağı arz eyledim. Onlar ona karşı vardılar, siz varmadınız. Ve odu size arz eyledim, onlar kaçtılar siz kaçmadınız. Ve muhabbet belâ'ların[ı] arz eyledim, onlar yandılar siz yanmadınız. İmdi murâdınız nedir? Benden ne dilersiniz?".

Bunlar eyittiler: "İlâhî! Bizim senden gayrı murâdımız yoktur, dünyâda ve ahirette maksûdumuz sensin seni gerektir" dediler.

İmdi zihî dileyin kim, onlar dilediler ve ol eyitti: "Her kim halka karışmayı severse, aşk yolunda gerçekliği az olur" der idi (rahmetu'llâhi aleyh).

Ol şeyh ale'l-itlâk [100a] ol kutub bi'l-ishâk Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî (rahmetullâhi aleyh) âlim meşâyihlerinin şeyhi ve on yedi tabakāt erenlerinin şeyhi idi. Ve denli ulûm içinde kâmil idi. Ve Bağdâd ehli, ona "Seyyidü't-tâife" ve Tâvusü'l-ulemâ'" ve "Sultânu'l-muhakkıkîn" derlerdi.

Ve Seyyid-i Sekat'ın mürîdi idi ve günde dört yüz rek'at namâz kılardı. Kırk yıl bu resme ibâdet eyledi; ve otuz yıl tamâm yatsı namâzın kılardı dahi erteye değin ayağın dururdu. Ve iki yüz meşâyihe kulluk eyleyip dururdu.

Ve eyitti: "Biz bu kemâli açlık ve uykusuzluk ve dünyâdan kesilmek ve sevdiğimizden kesilmek ile bulduk" der idi. Ve namâz kılarken eğer gönle dünyâ endîşesi gelse ol namâzı bozardı yine kılardı; ve eğer âhiret endîşesi gelse secde-i sehv ederdi.

Ve eyitti: "Her kim, müşâhedesiz Allâh derse ol yalancıdır; her kim dilerse ki onun dîni selâmet olsun ve teni âsûde olsun ve gönlü inâyetli olsun, halktan uzlet eylesin".

Ve eyitti: "Himmet, Tanrı işâretidir; ve irâdât, firişteler işâretidir; ve minnet, şeytân işâretidir; ve şehvet, nefs işâretidir; ve hevâ, küfr işâretidir. Ve sûfî oldur ki, sâfî olur Tanrı'dan artığından; ve muhabbet oldur ki, Hakk'tan söyler ve Hakk'tan işitir".

Ve eyitti: "Avâmın hicâbı üçtür: Ve biri, halktır; ve biri, nefstir; ve biri, dünyâdır. Ve havâssın dahi hicâbı üçtür: Biri, tâatin[i] görmektir; ve biri, sevâbın[ı] görmektir; ve biri, kerâmetin[i] görmektir.

İmdi dervîş Bîcân'ın Şeyhi Hâcı Bayrâm'dır (rahmetullâhi aleyh) ve onun şeyhinin şeyhi silsile ile ma'rifeti Sultân Bâyezîd'dir ve hırka ve tâc şeyh[i] Cüneyd-i Bağdâdî'dir (rahmetullâhi aleyh).

Meselâ; miskîn ve fakîr Ahmed-i Bîcân'ın şeyhi, *Hâcı Bayrâm*'dır; ve onun şeyhi *Hamîd-i Aksarâyî*'dir; ve onun şeyhi, *Hâce Alî*'dir; [ve onun şeyhi, Safiyyüddîn-i]

Erdebîlî'dir; ve onun şeyhi, *Zâhid-i Gilânî*'dir; ve onun şeyhi, *Cemâleddîn-i Tebrîzî*'dir; ve onun şeyhi, *Şihâbeddîn-i [Muhammed Tebrizî*'dir]; ve onun şeyhi, *Kutbuddîn-i Ebherî*'dir; ve onun şeyhi, *Ebû Necîb Sühreverdî*[dir]; ve onun şeyhi, *Ahmed-i Gazzâlî*'dir; ve onun şeyhi, *Muhammed-i Zeccâc*'dır; ve onun şeyhi, *Ebü'l-Hayr Nessâc'*dır; ve onun şeyhi, *Ebû Bekr Şiblî*'dir; ve onun şeyhi, *Cüneyd-i Bağdâdî*'dir; ve onun şeyhi, *Seriyy-i Sakatî*'dir; ve onun şeyhi, *Ma'rûf-i Kerhî*'dir, *Habîb-i Acemî*'dir; ve onun şeyhi, *Hasan-ı Basrî*'dir; ve onun şeyhi, ol vâris-i enbiyâ-yi ve'l-mürselîn *Aliyy-i Murtezâ*'dır; ve ol halîfedir; ve ol mazhar-ı sıfâtu'r-rahmâniyye; ve ol mecme'ul-ahlâku'r-rabbâniyye *Muhammed Mustafâ* (a.s.) hazretine.

Ol deryâ-yı mevvâc Mansûr-ı Hallâc'dır (rahmetullâhi aleyh) gâyet iştiyâk içinde sabrı ve karârı yoktu. Âşık ve sâdık idi. Hakāyık ve dekāyık idi. Ve maârif içinde ol zamânda nazîri yok idi. Abdullâh Hafîf, ve Şiblî, ve Ebu'l-Kāsım, ve Ebû Saîd, ve Ebû Yûsuf Hemedânî; bunlar onun işin[i] kabûl ederlerdi ve bunların tanıklığı ona yeterdi.

Ve onun ön şeyhi Ebû'l-Kāsım Tüsterî idi ve sonra Cüneyd-i Bağdâdî idi. Ve Mansûr şol kemâle erdi kim, halkın sırrından haber verirdi. Ve ol eyitti: "Her kim ki, baylığı mâlla olur, ol hemîşe yoksuldur; ve her kim hâcetini halktan ister hemîşe mahrûmdur".

Ve eyitti: "Tanrı hâssları üç yerde sevinirler: Biri, halktan ırak olmaktır; ikinci, Hakk'a yakîn olmakta; üçüncü, tâate kavî olmakta. Ve ervâh-ı müşâhedesi tahkîktir ve gönül müşâhedesi ta'riftir. Ve üç nesne Tanrı'dan geri kor: Biri, dünyâ; ve biri, şeytân; ve biri, **[100b]** nefs[tir]. Ve Tanrı'dan ırak olmağın üç nişânı vardır: Biri, oldur ki ilm okur ilmden mahrûm kalır; ve biri oldur ki, amel kılar ihlâstan mahrûm kalır; biri oldur ki, sâlihler sohbetinden ırak olup tâ habis ile sohbet eyler".

Ve ol eyitti: "Her kim dünyâya gönül verir tarîkinden mürted olur; ve nefs[in] ettiğin[i] kişiye, yüz şeytân etmez; ve bir yüz şeytân[ın] ettiğin[i] yüz arslan eylemez".

Ve Şeyh Mansûr eyitti: "Âdemler üç kısımdır: Biri, beylerdir; ve biri, âlimlerdir; ve biri, dervîşlerdir. Beyler azınca halkın dirliği azar; ve âlimler azınca halkın dîni azar; ve dervîşler azınca halkın hulku azar".

Ve eyitti: “Âşık oldur ki, gönlünü ma’şūk[a] bağlar” derdi.

İmdi geri kalan velîleri ve ârifleri bunlara kıyâs eyle! Her birisi dîn yolunda cânlar eritip tâkatler edip gittiler (rahmetullâhi aleyhim ecmaîn).

Ve eyitir: “Her kim, müşâhedesiz Allâh derse ol yalancıdır”.

Çün velîleri dahi bildik. Biz geri sözümüze gelelim; ve ulemâ’ ve urefâ’ ile sohbet etmek sevâbın[ı] söyleyelim.

Ve nakildir ki, Mûsâ Peygamber (a.s.) eyitti: “Her kim; kendi nefsine muhâlefet eylese, cemî’-i *Tevrât* ile amel eylemişçe sevâbı vardır ” .

Dâvûd Peygamber (a.s.) eyitti: “Her kim; yaramaz yoldâştan ırak olsa, *Zebûr* ile amel eylemişçe sevâbı vardır”.

Îsâ Peygamber (a.s.) eyitti: “Her kim; Hak Teâlâ verdiğine râzı olsa, *İncîl* ile amel eylemişçe sevâbı vardır”.

Muhammed Mustafâ (a.s.) eyitti: “Her kim; dilini saklasa, *Kur’ân*’ın cemî’-i hükmü ile amel eylemişçe sevâbı vardır”.

Ve nakildir ki: “Ashâb beş nesneye katı meşguller idi: Biri, cemâate mülâzımlar idi; ve sünnete tâbi’ler idi; ve mescidleri imâret ederlerdi; ve *Kur’ân* okurlardı; beşinci, gazâ’ya varırlardı”.

Ali (kerremallâhu vecheh) eyitti: Peygambere suâl ettim. Ben eyittim: “Yâ Resûlallâh! Mü’minin nişânı nedir?”. Peygamber (a.s.) eyitti: “Dört nesnedir: Biri budur ki, nefsini tâhir eyler kibirden ve adâvetten; **ikinci** budur ki, dilini tâhir eyler yalandan ve gıybetten; **üçüncü** budur ki, gönlünü tâhir eyler riyâ’dan; **dördüncü** budur ki, karnın[ı] tâhir eyler harâmdan ve şübhelerden”.

Peygamber (a.s.) eyitti: “Âhir zamânda âlimler gelir ki, halkı zühde rağbet ettirirler; velâkin kendiler[i] rağbet eylemezler; dervîşlerden ırak olup baylara yakîn olurlar. Eğer dervîşlikten korktukları gibi oddan korksalar[dı], oddan ve dervîşlikten dahî emîn olurlar idi”.

Ve nakildir ki; ol âlem-i rabbânî İmâm Gazzâlî (rahmetullâhi aleyh) eyitti: "Bir kişi harâm mâldan köprü ve mescid ve medrese yapsa, ol yörelere uğramak harâmdır. Ve ol mescidde namâz kılmağın müzdü yoktur. Ve beyler ile muâmele eylemek harâmdır. Onun [i]çin ki, bunların ekser malı harâmdır. Ve eğer dükkânlar yapsa harâm mâl ile ve bir kişi otursa sâtû-bâzâr eylese, şer'-i şerîf ile bâzârı helâldir; velâkin içinde oturmak ile âsî olur".

Fasl-ı fî'l-Kelimâti'r-Rabbâniyye

Hak Teâlâ eyitti: "Her kim, benim evliyâlarımı horlasa, benimle cenk etmiş gibidir. Eğer benim kullarım benden âhiret isteseler veririm; eğer dünyâ isterlerse dahi veririm; ammâ ahiretten nasîblerin[i] keserim. Bir kul beni sevse, ben dahi onu severim; ve benden nesne isterse veririm".

Hak Teâlâ eyitti: "Her kim, benim muhabbetim da'vâsını eylese, gecelerde uyusa yalan söyler".

Hak Teâlâ eyitti: "Benim hakkım size, sizi sevmektir; ve sizin hakkınız bana beni sevmektir".

Hak Teâlâ eyitti: "Eğer verdiğim **[101a]** ni'metlerden ihsân ederseniz size hayırlıdır. Zîrâ ki, sadaka veren yeğdir sadaka isteyenlerden. Onun [i]çin ki, dünyâ[yı] terk eyleyen yeğdir dünyâyı kabûl edenden. Ve rızk fevt olur diye korkmak, mâ-dâm ki benim hazînem doludur ve sultânlardan korkmak mâ-dâm ki benim sultânlığım bâkîdir".

Hak Teâlâ eyitti: "Benim sevgili kulum oldur ki, halka nasîhat eyleye". Hak Teâlâ eyitti: "Aceblerden şol kişi ki, ölüm vardığın bilir râhat olur; ve hesâb vardığın bilir mâl cem' eyler; ve kabr vardığın bilir güler; ve âhiret vardığın bilir râhat ve ferah olur; ve dünyânın zevâlin[i] bilir gönlü emîn olur".

Hak Teâlâ eyitti: "Aceblerin şol kişi ki, dili âlimdir ve gönlü cahildir ve halkın aybına nazar eder ve kendi aybına nazar eylemez".

Hak Teâlâ eyitti: “Ben bana tanıklık veririm ki, şerîkim yoktur ve Muıhammed benim abdim ve resûlümdür. Ve her kim, sabâh dursa dünyâ için gussa çekse bana kakmış gibidir; her kim, her gün ziyâde içinde olmasa yâ noksân içindedir; ve her kim, noksân içindedir ona ölüm yeğdir; ve her kim, bildiği ilimle amel eylese ona bilmediği ilmi öğretirim”.

Hak Teâlâ eyitir: “Yâ âdemoğlanları! Ben sizi namâzda sandım kâhilsiz; ve zekâtta sandım bahîlsiz; ve oruçta sandım melûlsüz; ve şerrde sandım şikâyetcisiz; ve hayrda sandım men’ edicisiz; ve mescidde sandım esir gibisiz; ve bâzârda sandım emîr gibisiniz; ve nefste sandım kavîsiz; ve aklda sandım zaîfsiz. Meğer ben keremimden size rahmet eylerim; yoksa hîç biriniz iş bu dirlikle rahmete lâyık değilsiz.

Her gün ömrünüz eksi[li]r siz bilmezsiniz; ve her gün rızkınız gelir hamd etmezsiniz; az nesneyle kanâat eylemez ve çok nesneyle doymazsısız. Aceb budur ki, benim rızkımı yersiniz az nesneyle kanâat eylemez ve bana âsî olursuz.

Ben ne gökçek mevlâyım ki, siz ne yaramaz kulsunuz. Ve ben sizden utanırım; ammâ siz benden utanmazsınız. Eğer verirsem kanâat eylemezsiniz; ve eğer vermesem sabr eylemezsiniz. Hayra buyurursunuz; ammâ siz işlemezsiniz. Ve halktan vefâ’ istersiniz kimseye vefâ’ eylemezsiniz. Ve kimseye ihsân eylemezsiniz meğer ki, size ihsân eyler; ve kimseye ulaşmazsınız meğer ki, size ulaşır; ve kimseye söylemezsiniz meğer ki size söyler; ve kimseye ikrâm eylemezsiniz meğer size ikrâm eyler; ve kimseye taâm vermezsiniz meğer ki, size taâm verir. Pes tamâm mü’min oldur ki, Allâh ve Resûlullâh îmân getirir; ve ondan gelene ulaşır ve ona hâindir denir, ol emîndir diye”.

Hak Teâlâ eyitir: “Şol kimsenin ki, evi yoktur dünyâ ona ev yeter; ve şol kimsenin ki, mâlı yoktur dünyâ ona mâl yeter; ve mâlı bir kişi cem’ eyler ki, aklı olmaz; ve dünyâyla şol kişi ferah olur ki, fehmi olmaz; ve dünyâya şol kişi harîs olur ki, ma’rifeti olmaz. Ve uçmağa yol yoktur meğer sâlih amel ile; ve uçmağa kimse girmez meğer sabırla. Ve benim rızâmı istersin miskînleri râzı eylersin; ve benim rahmetime rağbet eyleyin ulemâyla oturmakla. Ve her kim, bir miskînın aybını âşikâre eylerse ben

onun yetmiş aybını âşikâre eylerim. Her kim, bir fakîri horlasa benimle cenk etmiş gibidir".

Hak Teâlâ eyitir: "Nice çırâk [çerağ] vardır ki, yel onu söndürür; ve nice âbid vardır ki, ucb onu fesâda verir; ve nice fakîr vardır ki, yoksulluk onu fesâda verir; ve nice ganî vardır ki, baylık onu fesâda verir; ve nice âlim vardır ki, ilmiyle amel eylemez ilm onu fesâda verir".

Hak Teâla eyitir: "Bana muti' olun hâcetiniz olduğu kadar; ve bana âsî olun oda sabr ettiğiniz kadar; ve rızk **[101b]** cem' etmekte ve nefsinizi yumuşak eyleyin. Rızk, kısmet olmuştur; harîs, mahrûmdur; ve bahîl, mezmûmdur; ve ecel, vâcibdir ve hakk, ma'lûmdur; ve cemî'-i hikmetin başı Tanrı'dan korkmaktır. Ve baylığın hayırlısı, sağlardır ve takvâdır; ve gönüllerin hayırlısı, yakîn ziyâde olmaktır; ve ni'metlerin hayırlısı, sağlıktır yarağın şerlisi yalan söylemektir".

Hak Teâlâ eyitir: "Mâl cem' edersiniz yemezsiniz; ve bu gün tevbe kılarsınız yarın yine bozarsınız".

Hak Teâlâ eyitir: "Selâmet olmak, yalnızlıktadır; ve ihlâs, harâmdan sakınmaktadır; ve rağbet, tevbededir; ve baylık, kanâattedir. Öyle olsa nice ibâdet istersin tokluk ile; ve nice Allâh'ın rızâsın[ı] istersin miskînleri sevmemekle; ve nice Allâh'ın muhabbetini istersin dünyâ sevmekle; ve nice gönül cilâsını istersin uyku ile; ve nice Allah'ın rahmetini istersiniz bahîllik ile; ve nice saadet istersiniz az ilmle; ve nice Allah'tan korkarsınız dervîşleri sevmemek ile".

Hak Teâlâ eyitir: "Tedbîr gibi maîşet yok; halkı incitmemek gibi vera' yok; tevbe gibi şefâati yok; ilm gibi ibâdet yok; Tanrı'dan korkmak gibi namâz yok; sabr gibi yardımcı yok; tevfîk gibi saâdet yok!".

Hak Teâlâ eyitir: "Her kim; bilirse kim, rızkı ben bilirim. Rızk için zahmet ne; her kim, tamu bildiyse râhat olmak ne; ve her kim, uçmağı bildiyse günâh işlemek ne; her kim, cemî'i işleri benden bildi ise feryâd eylemek ne; her kim, benim Çalaplığım bildiyse halka kibr etmek ne[dir]?".

Hak Teâlâ eyitir: “Nice beyler vardır ki, cehenneme girerler fısk ve zulm işlemekle; ve nice baylar cehenneme girerler kibr etmekle; ve nice âlimler cehenneme girerler riyâ’ etmekle; ve nice dervîşler cehenneme girerler yalan söylemekle”.

FASL

Bilmek gerektir ki; dünyâ yolun[u] ve menâzil yolun[u] ve ibâdet yolun[u] sana bildirdim. Şimden sonra ahvâl-i meâd-ı cismâniyyenin ve nüşûr-i nefsâniyyenin keyfiyetini bildirelim. Ve kıyâmet gününün nişânı nedir ve Arasât gününü Hak Teâlâ nice vaz' eyler husûmât [i]çin; ve kazâ' kürsüsün[ü] nice vaz' eyler hükûmât için; ve kâfirlere nice azâb olur ve mü'minlere nice hitâb olur? Onu beyân eyleyelim inşâ'-Allâhu Teâlâ.

Ve nakildir ki; Ebû Bekr er-Râzî (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Ervâh, dünyâdan gittiğinde sekiz yere varır: Biri budur ki, Peygamberlerin ve mürsellerin cânı Adn uçmağına varır; ikinci budur ki, ulemânın ve evliyânın cânı Firdevs uçmağına varır; üçüncü budur ki, saîdlerin cânı illiyyîn makāmına varır; dördüncü budur ki, şehîdlerin cânı uçmakta uçarlar arşın altında, altından kandiller vardır onda sâkin olurlar; beşinci budur ki, günâhkâ[r] mü'minlerin cânı havâda müteallik dururlar kıyâmete değin; altıncı budur ki, mü'minlerin oğlancıkları uçmakta müşkten bir dağ vardır onda olurlar; yedinci budur ki, münâfıkların cânı, teni ile kabirde azâb olur kıyâmete değin; sekizinci budur ki, kafirlerin cânı, teni ile siccîne alırlar onda azab ederler kıyamete değin".

İmdi murâd budur ki, kâfirlerin teni kabrdedir ve cânları cehennemdedir teni cânına ulaşıktır. Nitekim mü'minlerin teni kabrdedir ve cânları uçmaktadır cisimlerine ulaşıktır; güneş gibi ki, kendi gökte ve şuâ'ı yere ulaşıktır.

Fasl

Azrâil'in dört yüzü vardır: Bir yüzü, oddandır. Ol yüzüyle kâfirin cânın[ı] kabz eder. Ve bir yüzü, zulmettendir. **[102a]** Ol yüzüyle münâfıkların cânın[ı] kabz eyler. Ve bir yüzü ettendir. Ol yüzüyle mü'minlerin cânın[ı] kabz eyler. Ve bir yüzü, nûrdandır. Ol yüzüyle peygamberler ve mürseller ve sıddîklar cânın[ı] kabz eyler".

Begavî Tefsîrin'de eyitir: "Âdem'in nefsi ve rûhu vardır. Kaçan uyusa çıkar gider ve rûh yerinde kalır" der.

Alî (kerremallâhu vecheh) eyitir: "Kaçan Âdem uyusa rûh çıkar gider ve rûhun şuâ'ı bunda kalır. Bundan ötürüdür düş gördüğü kaçan uyansa rûhu yine cesedine gelir" der.

Ammâ esahh budur ki, düşün ve rûhun hakîkatini kimse bilmez; illâ Hak Teâlâ bilir. **Ammâ ulemâ-yi râsihûn eyitir:** "Nefs-i hayvâniyye ölür ve rûh-ı insâniyye çıkar gider, ölmez" derler. İmdi sahîh söz budur ki, insânın hakîkati ruhtur, nefstir. Bunlar bâkîdir yâ muazzebdir; veyâhûd mütena'imdir.

İmdi Hak Teâlâ ölümü bir koç sûretinde yarattı; her kime kim, kokusu erişse derhâl ölür. Ve Hak Teâlâ hayâtı yarattı bir at sûretinde; her kime kim, kokusu erişse derhâl hayât bulur. Kâle'llâhu Teâlâ: ﴿كما بدأنا اوّل خلق نعيده وعدا علينا إنّا كنّا فاعلين﴾ (Enbiyâ', 21/104) [Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. (Bu,) üzerimize aldığımız bir vaad oldu. Biz, (vaadettiğimizi) yaparız.]

Pes hâsıl-ı ömr oldur ki, ilm-i nâfi' ve amel-i sâlih ile geçsin. Bu ikisini bi-hasebi'l-vücûd meselâ zamândan; ya'nî kande ki, ilm-i nâfi' ola. Onun amel-i salihi vardır; ve kimin ki, amel-i sâlihi var; onun ilm-i nâfi'i var[dır].

İmdi iş bu hâlâtı tasdîk edip ve iş bu makālâtı tasavvur ettikse bu korkudan ötürü Ebû Bekr es-Sıddîk (radıyallâhu anh) bir gün bir bölük kuşlar gördü, uçarlardı. Ebû Bekir eyitti: "Ben n'olaydı bu kuşlardan olsaydım, âdemîden olmasaydım" dedi. Ve Ömer (radıyallâhu anh) bu korkulardan ötürü eyitti: "Ben n'olaydı bir kerpiç olsaydım yabânda yatsaydım kimse beni anmasaydı". Ve Osmân (radıyallâhu anh) bu korkulardan ötürü eyitti: "N'olaydı ben ölseydim yine yaratılmasaydım şöyle kalsaydım". Ve Alî (kerremallâhu vecheh) bu korkulardan ötürü eyitti: "N'olaydı beni anam doğurmasaydı". Ve Peygamber (a.s.) eyitti: "N'olaydı Muhammed'in Rabbi Muhammed'i yaratmasaydı" dedi.

İmdi bu resme Hakk'tan korkmak âlimlerindir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿أنّما يخشي الله من عباده العلماء﴾ (Fâtır, 35/28) [Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.]. Âlimler oldur ki, seni yedi nesneden yedi nesneye da'vet eyler: Biri budur ki, şekten yakîne çağırır; ikinci, riyâ'dan ihlâsa çağırır; üçüncü, dünyâ

sevmekten terkine çağırır; dördüncü, kibrden tevâzu'a çağırır; beşinci, adâvetten muhabbete çağırır; altıncı, cehlden ilme çağırır; yedinci, halkullâha çağırır".

Zîrâ ki, ulemâ' peygamberlerin vârisleri ve emînleridir. Kaçan dünyâya karışmasalar; ve eğer dünyâya karışırlarsa onların gibi âlimlerin meseli şol fitîle benzer ki, kendi yanar zâyi' olur, halk onun nûruyla yol[a] varırlar. Ve âlim ki, ilimsiz olursa şol buluta benzer ki, yağmursuz olur; ve amel ki, ilimsiz olursa şol ağaca benzer ki, yemişsiz olur; ve ilm ki, amelsiz olur şol yaya benzer ki, oksuz olur; ve onların gibi kişilerin meseli şol suya düşmüş taşa benzer; harâmdan abdest almak bevl ile abdest almak gibidir. Namâz ki, zekâtsız olursa, tene benzer cânsız olan; ve âlim tevbesiz olursa bünyâdsız yapı gibi olur.

Peygamber (a.s.) eyitir: "İçinizde şems ve kamer ko[y]dum. Her kim, ol şems ve kamer nûruyla yürürse zulümâttan kurtulur". Eyittiler: "Yâ Resûlallâh! Ol şems ve kamer nedir?". Peygamber eyitti: "Şems Kitâb['ullâh]'dır ve kamer benim **[102b]** hadîslerimdir".

Alî (kerremallâhu vecheh) eyitti: "Yâ Resûlallâh! Cemî'-i ehâdisi câmi' hadis nedir?" Peygamber (a.s.) eyitti: "Şerîat, akvâlimdir; ve tarîkat, efâlimdir; ve hakîkat, ahvâlimdir; ve ma'rifet, re's-i mâlımdır; ve akıl, dînimin aslıdır; ve Hakk'ı sevmek, bünyâdımdır; ve şevk, merkebimdir; ve zikrullâh, enîsimdir; ve Allâh['a] inanmak hazînemdir; ve hüzn, refîkimdir; ve ilm, silâhımdır; ve sabr, azığımdır; ve rızâ', ganîmetimdir; ve fakr, fahrimdir; ve zühd, san'atımdır; ve yakîn, kuvvetimdir; ve gerçeklik, şefkatim; ve tâat, ömrü[mü]n hâsılıdır; ve gazâ', halkımdır; ve namâz, gözümün nûrudur" dedi.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Benî-İsrâîl kavmi yetmiş iki bölük oldular ve benim ümmetim yetmiş üç bölük oldular. Bir bölüğü, ben ve ashâbımdır. Ne işlersesiz onlar dahi öyle işlerler; ve yetmiş ikisi, ceheneme gider, ve eğer Hak Teâlâ inâyet eylemezse".

Ve ol yetmiş iki bölüğün aslı altıdır: Biri, *Hâriciyye*'dir; ve biri, *Râfiziyye'*dir; ve biri, *Kaderiyye*'dir; ve biri, *Cühemiyye*'dir; ve biri, *Cebriyye*'dir; altıncı, *Mürcie*'dir. Ve bunların her birisi on iki bölük olur. Pes cemî'si yetmiş iki bölük olur.

Bilmek gerektir ki, küfür dahi dört yerde bulunur: Birine, "küfr-i inkâr" derler. Onlar oldur ki, aslâ Allâh'ı bilmezler ve i'tikād dahi eylemezler. Ve birine, "küfr-i cehûd" derler. Gönül ile Allâh'ı bilir ve dili ile ikrâr eylemez, şeytân küfrü gibi. Ve birine, "küfr-i inâd" derler. Gönül ile bilir ve dili ile ikrâ eylemez. Ve birine, "[küfr-i] nifâk" derler. Onların i'tikādı oldur ki, dili ile ikrâr eyler ve gönül ile i'tikād eylemez.

Ve şirk dahi üç türlüdür: Biri, şirk-i celîdir; ol küfürdür. Ve biri, şirk-i hafîdir, ol günâh işlemektir. Ve biri, şirk-i ahfâdir; ol riyâ'dır. Pes riyâ', müfsîd-i ahvâl ve mubtıl-ı a'mâl oldu.

Ebû Tâlib Mekkî (rahmetullâhi aleyh) *Kūtü'l-Kulûb*'da eyitir: "Kebâir on yedidir" derdi. "Gönüldedir biri, Allah['a] şirk getirmektir; ve biri, ma'siyet üzerine dâim olmaktır; ve biri, Allah'tan ümîdin[i] kesmektir; ve biri, Allah'ın mekrinden emîn olmaktır" derdi. "Dildedir biri, yalan tanıklık vermektir; ve biri, mestûre hâtunlara sövmektir; ve biri, yalan yere and içmektir; ve biri, sihr eylemektir. Ve üçü karındadır: Biri, süci içmektir; ve biri, yetîm mâlın[ı] yemektir zulmle; ve biri, ribâ' yemektir. Ve ikisi dahi fercdedir: Biri, zînâ' eylemektir; ve livata eylemektir. Ve ikisi dahi ellerdedir: Biri, nâ-hakk yere adam öldürmektir; ve biri, uğruluk eylemektir. Ve iki[si] dahi ayaktadır: Biri, bir mü'min iki kâfirden kaçmaktır; ve biri, atasına ve anasına âsî olmaktır".

İmdi çün bunları bildik kıyâmetin nişânların[ı da] bilmek gerektir.

Fasl-ı fî Eşrâti's-Sâat

Peygamber (a.s.) eyitti: "Kıyâmetin nişânları bu ola kim, ilm götürülür ve cehl çok olur ve envâ' [i]le fesâdlar olur. Erlerden avretler çok olur. Kaçan kâfirlerin kılıcı benim ümmetimin içine girse ayrık çıkmaz".

Muhaddisler eyitirler: "Evvel Benî el-Asfar çıkar mağribden Frenk'le ittifâk ederler. Seksen sancak cem' olur ve her sancakta on iki bin kişi olur. Ya'nî ser-cümle on kerre yüz binden kırk bin er eksik olur. Hâsıl-ı kelâm Şâm katında bir köy vardır "A'mâk" derler, ona değin varırlar. Ve Medîne'den İslâm leşkeri gelirler, üç bölük

olurlar. Kâfirlerle uğraşırlar. Bir bölüğün, kâfiri sıyar [kovar]; ve bir bölüğünü kırarlar efdal-i şehîd onlar olurlar; ve bir bölüğü, kâfiri sıyarlar **[103a]** Benî-İshâk'tan yetmiş kişi İstanbûl'un üzerine geleler bir kez لاإله إلا الله و الله أكبر [Allah'tan başka ilâ yoktur! Allah en büyüktür.] derler denizden tarafı yakılır. Ve bir dahi onculayın derler bir yanı dahi yakılır. Ve bir dahi derler bir tarafı dahi yakılır. Ondan Konstantiniyye'yi yağma ederler. Şeytân gelip çağırır ki: 'Deccâl çıktı. Oğlunuzu ve kızınızı esîr etti. Siz yağma içindesiz' diye. Bunlar dahi geri Şâm'a varınca Deccâl çıkar; ondan sonra kıyâmetin nişânları belirmeye başlar".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Kıyâmetin on nişânı vardır: Biri, duhân; ve biri, Deccâl; ve biri, Îsâdır ki gökten iner; ve biri, Dâbbetü'l-Arzdır; ve biri, güneş mağribden doğmaktır; ve biri, Ye'cûc ve Me'cûcdür; ve biri, maşrıkta bir yer aşağa geçmektir; ve biri, mağribde bir yer aşağa geçmektir; ve biri, Arab cezîrelerinden bir cezîre aşağa geçmektir; onuncu, Yemen'den od çıkmaktır; ondan sonra Mehdî çıkmaktır".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Mehdî, Fâtımâ oğlanlarındandır. Çıkar, cihâna yedi yıl hükm eyler, imâmlık eyler".

Fasl-ı fî Hurûci'd-Deccâl

İbni Kesîr eyitti: "Hak Teâlâ şeytân âdemlere, evvel fitne kıldı ve Deccâl['i] âhir fitne [kıldı]. Kaçan ki, Deccâl çıkar, Isfehân'dan çıkar. Yetmiş bin Yehûdi'yle taylesânla ona uyarlar. Leşker olurlar, Şâm'da ve Irâk'ta yürürler. Kaçan Medîne'ye ve Mekke'ye gelmek istese[ler] melekler men' eyler. Ve yeryüzünde kırk gün durur. Evvel çıktığı gün, bir yılca olur; ikinci günü, bir ayca olur; üçüncü günü, bir hafta olur. Ondan sonra bayağı günlerde gibi olur. Ve alnında kâfir diye yazılmış olur. Ve bir yanında su ve bir yanında od olur. Ve ona uymayanı oda bırakır, od ona su olur; ve ona uyanı suya bırakır, su ona od olur".

Fasl-ı fî Nüzûli Îsâ (a.s.)

Îsâ şimdiki hâlde ikinci gökte olur. Ol vakit olduğunda Dımeşk'e iner. Ve Deccâl'i Kudüs'te Lüdde şehrinde bulur. Harb[e ile] vurur, öldürür; kanı yer dokunduğu

yere değin akar. Ondan sonra Ye'cûc ve Me'cûc çıkarlar Kudüs'e gelirler. Îsâ bunları görür. Tûr dağına çıkar mü'minler ile.

Ye'cûc ve Me'cûc cemî'-i yeryüzünü alırlar. Ondan sonra Hak Teâlâ kuşları verecektir. Bir def'a bunları helâk eylerler, denize bırakırlar; yeryüzü yine arınır. Îsâ peygamber yine dağdan yeryüzüne iner. Ondan sonra Îsâ peygamber Mehdî'yle buluşurlar ve namâz vakti olur. Îsâ eyitir: "Yâ Mehdî! Sen gel imâm olgıl ki, peygamberimizin oğlusun, imâmlığa sen lâyıksın" diye Mehdî dahi gelir, imâm olur.

Ve Îsâ sultân olup yedi yıl halka hükm ederler ve Ashâb-ı Kehf yârenleri mağâradan çıkarlar gelirler Îsâ'ya yoldâş olurlar. Ondan sonra Îsâ Medîne'ye varır. Bir Arab avretin alır, ol avretten Îsâ'nın kızları doğar. Ondan sonra Îsâ kırk yıl diri olur; ondan sonra fevt ola. Peygamberin ravzasında Ömer yanında defn ederler. Ve Mehdî dahi Çîn iklîmine gider, onda varıcak olduğu olunur ondan bir oğlan doğa ol oğlan âhir oğlan ola. Ondan sonra kısırlık yayılır ayrık oğlan doğmaz. Halk kırılır; îmân ehli kalmaz.

Fasl-ı fî Hurûci'd-Dâbbetü'l-Arz

Sâhib-i *Keşşâf* eyitir: "Yer yarılır, çıkar; Ka'be'den Dâbbetü'l-Arz çıkar. Sağ elinde Mûsâ peygamberin asâsı olur; ve sol elinde Süleymân peygamberin yüzüğü olur. Mü'minleri asâyla yüzüne vurur, alnında mü'min diye **[103b]** yazılır; ve yüzükle kâfirleri burnunda[n] vurur, kâfir diye yazılır".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Dâbbetü'l-Arzın dört ayağı vardır, deve ayağı gibi; ve kuşlar gibi kanatı vardır; ve başı, öküz başına benzer; ve gözü, hınzır gözüne benzer; ve kulağı, fil kulağına benzer; ve boynuzu, [gergedan boynuzu]na benzer; ve göğsü, arslan göğsüne benzer; ve kuyruğu, koç kuyruğuna benzer. Ve üç günde yerden çıkar ve başı buluta erişir. Ve Arabca söyler: "La'net zâlimlere olsun" diye.

Fasl-ı fî Tulû'i'ş-Şemsi min Mağribihâ

Îsâ peygamber (a.s.) zamânında güneş mağribden doğar. Halk onu görürler, îmâna gelirler. Îmânı fâide vermez; illâ meğer ki, güneş mağribden doğmadan îmânı var olursa. İmdi kaçan şems mağribden doğmak istese üç gün doğmaz. Ondan sonra

mağribden doğar. Öyle yerine gelir. Ondan sonra ay dahi doğar, ol dahi öyle yerine gelir. İkisi bir yere gelirler. Ondan sonra Hak Teâlâ bunların nûrların[ı] giderir, kapkara olurlar . Ondan sonra yine mağribe dolanırlar.

Fî Sedd-i Bâbü't-Tevbe

İbni Abbâs Peygamber'den nakl eder. Peygamber (a.s.) eyitti: "Tevbe kapısı kapanır". İmdi ol kapı şimdiki hâlde açıktır. İki kanatları vardır altından; inciyle ve yâkutla murassa'lardır. Bir kanadından bir kanadına kırk yıllık yoldur. Hak Teâlâ ol kapıyı yaratılalıdan beri şöyle açıktır. Ondan sonra kapanır, kimsenin îmânı kabûl olmaz. Zîrâ ki, kıyâmetinin nişânı zâhir olur. Ondan sonra *Kur'ân* mushaftan götürülür ve söyler, eyitir: "Yâ Rabb[i]! Senden zâhir oldum ve yine sende bâtın olurum" diye ve yeryüzünden göklere gider.

Ve nakildir *Keşşâf*'ta: "Ondan sonra Hak Teâlâ cihânı helâk eyler. Bu vechle helâk olur kim, evvel Mekke harâb olur. Ya'nî Habeş'ten bir kavm gelir, Ka'be'yi yakar, harâb eyler. Ve Medîne de açlık olup harâb olur; ve Basra, suya gark olmakla helâk olur; ve Kûfe şehri, yıldırım ile helâk olur; ve Horasân helâk olur harâb olmakla; ve İstanbûl helâk olur tevhîd ile; ve geri kalan şehirler dahi her biri bir türlü vechle harâb olur".

Ebû Âliye eyitti: "Ondan sonra güneşin nûru gider ve yıldızlar dökülür. Ve insân cinnîlere ve cinnîler dahi insâna karışırlar. Hîç âdemin işi hayvândan seçilmez. Kaçan ki, mü'minlerin ömrü bin yıldan ziyâde olmaz". Nitekim Peygamber (a.s.) buyurur ve nakildir *Fükûk*'ta ki, Peygamber (a.s.) dedi: **إن إستقامت امتي فلها يوم وإن لم تستقم فلها نصف يوم** [O gün ümmetim ister ayağa kalksın, dikilsin ister kalkmasın, dikilmesin günün yarısıdır][496]. Ondan sonra İsrâfîl sûra urur.

Fasl-ı fî Nefhi's-Sûr

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**يوم نفخ في الصّور ففزع من في السّموات ومن في الأرض الاّ من يشاء الله**﴾ (Neml, 27/87) [Sûr'a üfürüldüğü gün, -Allah'ın diledikleri müstesnâ-, göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır.]. İmdi İsrâfîl (a.s.) iki kez sûr çalar. Birinden

[496] Kaynak bulunamadı.

ölürler ve birinden hayât bulurlar. Evvel nefhten sonra kimse kalmaz; illâ dört firişteh kalır: Biri, Cebrâil; ve biri, Azrâil; ve biri, Mîkâîl; ve biri, İsrâfîl. Ondan sonra Hak Teâlâ buyurur, Azrâil İsrâfîl'in cânın[ı] alır; ondan sonra Cebrâil'in cânın[ı] alır. Ba'zıları eyitir: "Cebrâil, Azrâil'in cânın[ı] alır".

Ve nakildir ki; Abdu'l-Allâm *Bahru'l-Kelâm*'da eyitti: "Yedi nesne helâk olmaz: Biri, arş ve kalem ve levh ve kürsi ve uçmak ve cehennem, yedinci, cânlar helâk olmaz".

Kâdî Beydâvî'de eyitti: "Câizdir ki, tarafetü'l-ayn içinde bunlar dahi ma'dûm olurlar. Hak Teâlâ yine onları îcâda getirir. Geri kalan halk helâk olurlar **[104a]** bunlar olmazlar. ﴿كلّ شيئ هالك الاّ وجهه له الحكم وإليه ترجعون﴾ (Kasas, 28/88) [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.]. Hükmü yerine gelsin için". İmdi bu halk helâk olup gittiğinden sonra yeryüzü kırk yıl şöyle harâb yatar.

Ve nakildir, derler ki: "Dünyâ ömrü yetmiş bin yıl tamam olur. Meselâ altmış iki bin dokuz yüz altmış yıl olucak Âdem peygamber yaratıldı. Yedi bin yıl dahi âdemoğlanlarının hükmü oldu; ve kırk yıl dahi halk dünyâdan gidecek olur. Pes ser-cümle yetmiş bin yıl olur. Ondan sonra Hak Teâlâ arş hazînelerinden bir hazîne açar. Ol hazîneden yağmur gibi "bahru'l-hayât" suyu yağar. Âdem menisi gibi olur ve ol suyun adı "bahru'l-mescûr"dur ve su yerden yukarı kırk arşın kadarı yüce olur.

Ondan sonra Hak Teâlâ ecsâma buyurur. Kabirlerinde geri bayağı bedenleri yaratılır rûhları gelir hâzır bulur. Hak Teâlâ evvel Muhammed Mustafâ'yı yaratır. Zîrâ ki, ön yaradılmakta evvel ol yaratıldı ve ikinci yaratılmakta dahi evvel ol yaratılır. Ondan sonra Hak Teâlâ İsrâfîl['i] yine yaratır. Ve sûr elinde olur; ve ol sûrun dört budağı olur: Biri, maşrıkta olur; ve biri mağribde olur; ve birisi yerden aşağı olur; ve birisi, yedi kat gökten yukarı olur. Ve ol sûrda altı delik olur: Peygamberlerin [cânı] birinde olur; ve firişte lerin [cânı] birinde olur; ve cinnîlerin cânı bir delikte olur; ve insânın cânı birinde olur; ve hayvânâtın cânı birinde olur; ve İsrâfîl'in bir nefhinden bir nefhine, kırk yıl olur".

Fasl-ı fî'l-Haşr

Hak Teâlâ İsrâfîl'i ve Cebrâil'i uçmağa veribiye varırlar bir Burak ve iki hulle getirirler. Peygamber (a.s.) kabrinden durur, ol hulleyi giyer. Ve Burâk'a biner kıyâmet yerine gelir. Ve bu halk makberlerden dururlar, kırk yıl kabir üzerinde dururlar. Ondan sonra Hak Teâlâ bunları esirger. Mukarreb firiştehlere buyurur. Arşı kıyamet yerine indirirler. Bir gümüşten yerin üzerine koyarlar.

Ve nakildir ki, İbni Kesîr eyitti: "Kaçan bu halk kabirlerinden dururlar dağları altmış yük gibi görürler ve sular eksilmiş ve ağaçlar kurumuş ve deniz dağılmış ve yeryüzü düpdüz olmuş şehirler ve imâretler harâb olmuş; ay ve güneş ve yıldızlar kapkara olmuş görürler".**İbni Abbâs eyitti:** "Bu halk kabirlerinden çıkacak mü'minler bir sâat kendilerin bilirler, odan sonra bilmezler; ammâ kâfirler aslâ kendileri bilmezler".

Fasl-ı fî Tebdîli'l-Arz ve's-Semâvât

Kavluhû Teâlâ: ﴿**يوم تبدّل الأرض غير الارض والسّموات وبرزوا لله الواحد القهّار**﴾ (İbrâhim, 14/48) [Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği, (insanlar) bir ve gücüne karşı konulamaz olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerin cezasını verecektir).]

İmdi; yerleri ve gökleri tebdîl olmağında ihtilâf eder; yerin ve göğün sıfatları tebdîl olur, demektir. Ve Ali (kerremallâhu vecheh) eyitti: "Bu yer tebdîl olup ak gümüşten olur ve gökler altından olur, demektir".

Kuds ehli eyitti: "Hak Teâlâ kıyâmet gününde sahrâ' taşını ak mercândan eyler. Ondan sonra İsrâfîl'e emr olur, arşı kıyâmet yerine getirir. Şimdi dört melektir arşı getiren. Ol vakt arşa ta'zîm etmek için sekiz melek getirirler. Ondan sonra uçmağı ve tamuyu ve mîzânı ve sırâtı ve mü'minleri ve kâfirleri bir yere getirirler. el-Hâsıl cemî'-i mevcûdât onda cem' olurlar. Hak Teâlâ nice dilerse hükm eyler".

Âişe (radıyallâhu anhâ) eyitti: "Yâ Resûlallâh! Bu yer bir ayrık yere dahi tebdîl olduğunda bu halk kande olurlar?". Peygamber (a.s.) eyitti: "Sırât üzerine cem' olurlar.

Ondan sonra Hak Teâlâ bu yeri bir ekmek eyler. Bu halk uçmağa girince **[104b]** evvel taâm ki, uçmakta yerler. Yeri götüren balık ciğeriyle ol ekmek olur". Ve nakildir; *Kur'ân* okuyan mü'minlere gelir, eyitir: "Sen beni gece gündüz okurdun. Ben *Kur'ân*ım!" diye başına bir tâc urup arkasına hil'at giyirir.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Ol gün halk yüz yirmi bölük olurlar. Seksen bölüğü benim ümmetim olur; ve kırk bölüğü kalan peygamberlerindir. Ve her safın uzunluğu maşrıktan mağribce olur". Bu şemsin ıssılığı yetmiş bu kadar olur. Ve kimseler olur ki, kıyâmet günü ona bir sâatçe gelir, göz açıp yumunca nûra çıkar. Ve kimseler olur ki, elli bin yıl mikdârı durur, zulümâtta derler.

Fasl-ı Hakk Teâlâ

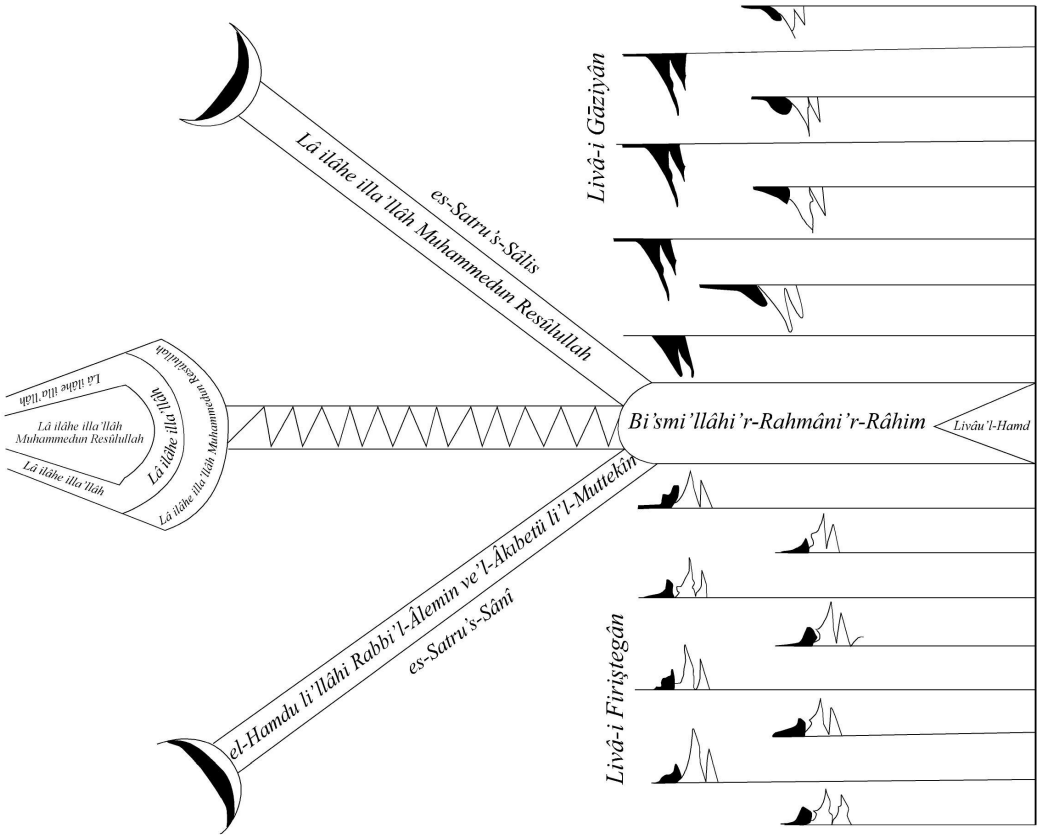
Cebrâîl'e buyura ki: "Cehennemi getir". Cebrâil varır, eyitir: "Gel! Hak Teâlâ seni ister" diye. Cehennem su sığırına benzer cânavardır. Yetmiş bin boynuzu var[dır]. Her boynuzda yetmiş bin zincîr[i] var[dır]; her zincîrde yetmiş bin halka var[dır]; her halkada yetmiş bin zebânî var[dır], cehennemi çeke çeke kıyâmet yerine getirirler.

Kaçan yakîn gelir. Bunların ellerinden boşanır. Bu halka hamle eyler; bu halâyık onu görürler. Feryâd eyleyip kimi "Nefsî! Nefsî!" der; ve kimi "Rabbî! Rabbî!" der; ve kimi "Sellim! Sellim" der; ve kimi yüzü üzerine düşer nesne demeye kādir olmaz, başı aşağa durur. Şol hâle varır ki, cennet "Ehlî! Ehlî!" der; ve cehennem eyitir: "Ehlî! Ehlî!"; mü'minler eyitir: "Rabbî! Rabbî!"; ve Hak Teâlâ kereminden "Abdî! Abdî!" der.

Ondan sonra Peygamber (a.s.) cehennemim zincîrine yapışır, eyitir: "Dön! Yine yerine var, senin nasîbin sana gelir" der. Arştan bir âvâz gelir kim: "Yâ cehennem! Benim habîbim[in] sözün[ü] tut ve ona mutî' ol" diye. Çün cehennem ol sözü işitir, arşın sol yanına varır durur. Ehl-i mevkif ki, elli mevkiftir. Bir zamân onun şerrinden emîn olurlar. Muhammed Mustafâ devletinde ki, rahmeten li'l-âlemîndir ve şefîu'l-müznibîndir. Şefâatinden mahrûm eyleme yâ Rabbî!

Fasl-ı fî Livâi'l-Hamd

Peygamber (a.s.) eyitti: "Âdemlerin seyyidi ve fahri, benim! Evvel kabrden çıkan ve evvel şefâat eyleyen benim bi-izni'llâh. Ve livâü'l-hamd benim elimde olur ve cemî'-i enbiyâ' ve evliyâ' ve mü'minler benim sancağım dibinde olurlar. Ve sancağımın uzunluğu bin yıllık yoldur, ve üç kanadı vardır, ve her kanadında bir türlü nesne yazılıp durur. Ve kanatlarının uzunluğu beş yüz yıllık yoldur ve bir kanadı arşın sağına ve bir kanadı soluna ve bir kanadı yukarı ve arştan yanadır". Ve ol livâü'l-hamdin şekli işbu resmedir va'llâhu a'lem bi's-savâb [Allah, doğruyu en iyi bilendir]. **[105a]**

Ve livâü'l-hamdin dünyâda yetmiş bin firişte sancağı olur. Ve her sancağın altında bin saff firişteh olur; ve her safta beş yüz bin firişte olur, tesbîhle ve takdîsle livâü'l-hamdi kıyâme getirirler.

Peygamber (a.s.) önünde dikilir. Ondan sonra gâzîler dahi sancaklarıyla kıyâmet yerine gelirler, "Allah Allah" diye. Ondan dünyâyı getirirler bir karı avret sûretinde, dünyâ eyitir: "Ahireti terk edip dünyâyla fahr edenleri bana vergil!" der. Hak Teâlâ buyurur, ona tâbi' olanları cehenneme koyarlar.

Ondan sonra İblîs'i getirirler bir oddan kürsînin üstüne oturur, la'net tavkını boynuna geçirirler. Hak Teâlâ zebânîlere buyurur ki, İblîs'i kürsîden yıkarlar oda bırakırlar. Cemî'-i zebânîler üşerler, yıkamazlar. Hak Teâlâ buyurur: "La'net tavkı olmadığı [i]çin yıkamadınız". Ondan sonra buyurur, İblîs'in boynundan la'net tavkını giderirler. Bu kez bir ednâ zebânî kürsîden aşağa indirir, yüzü üzerine sürür, cehenneme bırakırlar. Ondan sonra la'net tavkını boynuna takarlar ebedî azâb içinde olur. **[105b]**

Ondan sonra Hak Teâlâ Cebrâîl'e eyitir: "Uçmağı mü'minlere yakîn eyle ve tamuyu kâfirler için âşikâre eyle". Cebrâîl Allâh'ın destûruyla uçmağı arşın sağ yanına koyar ve tamuyu sol yanına koyar. Ve mîzânı ve havzı getirirler ve sırâtı odun üzerine koyarlar; ve mü'minler arşın sağ yanına varırlar. Ondan sonra Hak Teâlâ buyurur, kazâ' kürsîsin[i] haşr yerine getirirler. Nice dilerse hükm eyler. Ve Hak Teâlâ geri kalan peygamberler ümmetlerine eyitir: "Eğer Muhammed olmasaydı, bin yıl haşr yerinde dururdunuz".

İmâm Gazzâlî *Dürretü'l-Fâhira* eyitti: "Ondan sonra nedenli kim, yâ levh hani sende yazılan satırlar; *Tevrât*'tan ve *Zebûr*'dan ve *İncîl*'den ve *Kur'ân*'dan. Levh eyitir: 'Yâ Rabb! Ben onları Cebrâil'e ısmarladım' diye. Hak Teâlâ eyitir: 'Yâ Cebrâîl! Levh eyitir ki, benim kelâmımı Cebrâil'e ısmarladım' der. Cebrâil eyitir: '*Tevrât*'ı, Mûsâ'ya verdim; ve *Zebûr*'u, Dâvûd'a verdim; ve *İncîl*'i, Îsâ'ya verdim; ve *Furkān*'ı, Muhammed Mustafâ'ya verdim' diye. Hak Teâlâ Nûh'a eyitir: 'Sen kavminle nice eyledin?'. Nûh eyitir: 'Ben dahi kavmimi da'vet eyledim, inkârları dahi ziyâde oldu'. Kâfirler eyitirler: 'Bize da'vet erişmedi' derler, inkâr ederler ve Muhammed ümmetleri

bunlara tanıklık verirler. Öyle olsa Nûh ve Semûd ve Âd kavmini sorusuz ve hesâbsız cehenneme bırakırlar".

Fasl-ı fi'ş-Şefâat

Bilmek gerektir ki, Muhammed Mustafâ, cemî'-i kebâir ehline şefâat [eyler] ve firiştehler sağāyir ehline şefâat eylerler. Ammâ şefâat şöyle olur kim, ba'zısına şefâat eyler uçmağa girmeye hesâbsız; ve ba'zısına şefâat eyler tamuya girmemek için. Ve ba'zısına şefâat eyler tamudan çıkmak için; ve ba'zısına şefâat eyler uçmakta derecâtı ziyâde olmaya; ve ba'zısına şefâat eyler Tanrı katında hürmeti ziyâde olmaya.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Evvel ben şefâat eylerim. Ondan sonra mürseller; ondan sonra nebîler; ondan sonra âlimler; ondan sonra firişteler. İş bu resme halka şefâat olur, bi-izni'llâhi Teâlâ.

Fasl-ı fi'l-Hesâb

Kavluhû Teâlâ: ﴿ لا ظلم اليوم إنّ الله سريع الحساب ﴾ (Mü'min, 40/17) [Bugün haksızlık yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çarçabuk görendir.]

Ba'zıları eyitir: "Dahi tiz hesâb olunur. Her kişi kim, hesâb olunur şöyle sana kim, hemân kendine hesâb olundu". Ve Hak Teâlâ eyitir: "Yâ Muhmammed! Sen ümmetinle hesâb olunma, ben onları hesâbdan kurtarayım".

Peygamber (a.s.) eyitir: "Yâ Rabb[i]! Ümmetimin hesâbını benim elimde kıl, onların yaramaz amellerin[i] benden gayrı kimse muttali' olmasınlar" diye. Hak Teâlâ eyitir: "Yâ Muhammed! Sen dilersin ki, ümmetinin hesâbın[ı] senden gayrı kimse bilmesin; ve ben dilerim ki, ümmetinin hesâbın[ı] sen dahi bilmeyesin. Ben afv eylerim".

Hak Teâlâ mü'minlere eyitir: "Hîç benim cemâlimi görmek ister miydiniz?". Eyitirler: "Neam yâ Rabb[i]! İsterdik". Hak Teâlâ Âdem'e eyitir: "Çün cemâlimi görmek isterdiniz. Pes niçin günâh işlerdiniz?". Mü'minler eyitir: "Neam! Senin afvın ve ma'rifetin[i] isterdik". Hak Teâlâ eyitir: "Öyle olsa benim mafiretim sende vacib oldu" diye uçmağa buyurur.

Peygamber (a.s.) eyitti: “Hak Teâlâ kıyâmet gününde kullarından dört nesneden sorar: Evvel, ömrden sorar ki ne yere hurûc eyledi; ikinci, ilminden sorar ki, ilimle nice amel eyledi; üçüncü, bedeninde sorar ne denli belâ’ya mübtelâ oldu; dördüncü, mâlından sorar ki ne yerden kazandı ve ne yere harc eyledi”. **[106a]**

Hasan-ı Basrî (rahmetullâhi aleyh) Peygamber’den nakl eder. Peygamber (a.s.) eyitti: “Kaçan kıyâmet günü olsa bir nice kişileri getirirler. Hak Teâlâ onlara azar eyler ve eyitir: “İzzetim hakkı [i]çin size dünyâda nesne vermedim; velâkin sizin için kerâmetler yarakladım idi. İmdi şol kulum ki, size dünyâda taâm ve giyecek verdi idi. Benim için varın, onları bugün size bağışladım” der. Onlar dahi kıyâmet yerinde olurlar, olup uçmağa giderler.

Peygamber (a.s.) eyitti: “Kıyâmette envâ’ [i]le hasretler vardır”. Eyittiler: “Yâ Resûlallah! Ol hasretlerden kurtulmaya çâre nedir?”. Peygamber (a.s.) eyitti: “Ulema’ eteğin[i] tutun. Hak Teâlâ âlimleri ve zâhidleri bir yere cem’ eyler. Müşgten bir yer üzerine otururlar. Ondan sonra münâdî nidâ’ eyler, zâhidlere eyitir: “Varın uçmağa girin”. Zâhidler dahi varırlar uçmağa girerler. Ve Hak Teâlâ eyitir: “Ey âlimler! Ben sizi habs etmedim; velâkin zâhidleri nefslerine meşgūl eyledim, geri nefslerinden kurtardım ve siz halka meşgūl oldunuz ilm öğrettiniz. Ben ilm[i] size hayr eyledim ve dostlarınızı size bağışladım. Varın ol dostlarınızı uçmağa koyun”. Âlimler dahi dostların[ı] alırlar uçmağa girerler bi-izni’llâhi Teâlâ. ﴿وأبشرّوا بالجنّة التّي كنتم توعدون﴾ (Fussilet, 41/30) [Size vâdolunan cennetle sevinin!]

İmdi beşâret beş yerdedir kim, azâbdan emîn olurlar: Evvel beşâret, âmmdır. Mü’minlere eyitirler: “Yâ mü’minler! Korkmak azâbından peygamberler ve sâlihler size şefâat ederler. Ve gussalanmak sevâbınız fevt olur diye âhir varacak yeriniz uçmaktır” derler.

İkinci beşâret, ihlâsla amel edenleredir. Firiştehler onlara eyitirler: “Korkmayın amelleriniz redd olunmaz; belkim kabûl olur. Ve gussalanmayın sevâbınız fevt olmaz be-dürüstî tevâbınız iki evvelki kadardır” derler.

Üçüncü beşâret, tevbe edenleredir. Firişteler eyitirler: "Korkmayın günâhınızdan yarlığandınız; ve gussalanmayın sevâbından önden işlediğiniz amellerinize. Be-dürüstî sizin sevâbınız iki evvelincedir" derler.

Dördüncü beşâret, zâhidleredir. Firiştehler eyitirler: "Korkmayın haşrden ve hesâbdan; ve dahi gussalanmayın sevâbınız eksikliğine. Hesâbsız ve azâbsız varın uçmağa girin".

Beşinci beşâret; şol âlimleredir ki, halka hayr öğretirlerdi ve ilimle amel ederlerdi. Firişteler eyitirler: "Korkmayın kıyâmet işlerinden; ve gussalanmayın amellerinize iki evvelincedir. İmdi ne bahtlı ol kişiye kim ona beşâret olur. Kavluhû Teâlâ: ﴿يبشّرهم ربّهم برحمتة منه ورضوان﴾ (Tevbe, 9/21) [Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk müjdeler.].

Ve nakildir ki, *Tefsîr-i Kebîr*'de eyitirler: "Beşâret bir nice vech üzerinedir: Bir vech budur ki, Hak Teâlâ onlara Rabbi muştular. Pes onların ferahı ve sürûru Rabble'dir. Ve biri dahi budur ki, Hak Teâlâ onlara rahmetini muştular. Pes onların ferahı rahmetledir. Bir vech dahi budur ki; kaçan ki, Hak Teâlâ buyurdu: ﴿يبشّرهم ربّه﴾ (Tevbe, 9/21) [Rableri onlara, müjdeler.] dedi. Muhakkıklar Rabb'le müşerref olurlar ferahları ve sürûrları Hakk-ı mutlaka oldu. Ve şol kimseler ki, iş bu mertebeye erişmedi ve nefsleri tamâm fâide bulmadı. Pes ol kişinin ferahı ve sürûru mecmû'suyla oldu.

Ammâ muhakkıklar yine eyitirler: " يبشّرهم ربّهم برحمة " dediğinde bir nice vech vardır: Biri budur ki, beşâret rahmetle ve ihsânla olur; ve bir vech dahi budur ki, her kişi kim bir nesneyi muştular kendine göre olur. İmdi bunda muştulayın **[106b]** Hak Teâlâdır ki, ekremü'l-ekremîndir. Öyle olsa beşâret hayrâttandır. Aklı onun vasfından âcizdir.

Ve hayrât ve kemâlât iki türlüdür: Biri şol hayrât ve kemâlâttır ki, bâkiyyedir. İmdi ol hayrât ve kemâlât rûhâniyyedir ve saâdât-ı ilâhiyyedir. Ve biri, şol hayrât ve kemâlâttır ki, cismâniyyedir ve saâdât-ı bedeniyyedir ki, fâniyyedir.

Ve Hak Teâlâ râzı olduğu ol kişidir ki, Hakk'ın kazâsına ve takdîrine râzı olur, belâ'ya nazar eylemez. Belki belâ' edene nazar eder. Şol haseneye benzer ki, mübtelâ'

olmuştur envâ'-ı belâ'lara. Ve üstâd-ı hakîm ona muâlece eylese envâ'la yâreler urmakla ve kanın dökmekle ol hasta ol yâreye nazar eylemez ki hakîm urdu. Belki ol hakîme nazar eder ki, nice ilâc eder. İmdi bi-aynihî onculayın tâlibler dahi belâ'lara nazar eylemezler. Belki Hak Teâlâya nazar eylerler ki, "Erhamu'r-râhimîn"dir.

Fasl-ı fi'l-Kitâb

Kavluhû Teâlâ: ﴿ **وكلّ إنسان الزّمناه طائره في عنقه** ﴾ (İsrâ', 17/13) [Her insanın amelini (veyâ kaderini) boynuna bağladık.]. Kaçan kıyâmet günü olsa Hak Teâlâ bu halkı bir yere cem' eyler. Ondan sonra onların üzerine bir kara bulut gelir. Ol buluttan yağmur gibi halkın üzerine bitiler yağar. Eğer mü'minlerden olursa biti ak olur ve sağ eline gelir ve bitisinde yazılmış olur fî-cennetin; ve dahi seyyiâtı bitinin içinde yazılmış olur ve hasenâtı taşından yazılmış olur; tâ kim, kimse ol mü'minin hâline muttali' olmasın. Gönülleri hôş olur. Eğer kâfirler olursa bitisi kara olur, sol eline gelir ve bitisinde yazılmış olur fî-semûmin ve hamîmin. Ve hasenâtı bitinin içinde olur ve seyyiâtı taşında[dışında] olur. Ve ol seyyiâtı görürler yüzleri kara olup gözleri gök olur; yâhûd gözsüz olur. Ve nice yarlığanmış mü'min olur ki, günâhı hâtırında gider ve firiştehler dahi önde; tâ kim ol kavlu'llâhtan ve peygamberlerden ve firiştelerden utanmasın.

Fasl-ı fi'l-Mîzân

Kavluhû Teâlâ: ﴿ **والوزن يومئذ الحق** ﴾ (A'râf, 7/8) [O gün tartı haktır]. Ya'nî amellerin vezni ol gün adl [i]le ve fazl [i]le olur. ﴿ **فمن ثقلت موازينه** ﴾ (A'râf, 7/8) [Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse]. Ya'nî hasenâtı ağır gelicek olursa seyyiâtından; ﴿ **فاؤلئك هم المفلحون** ﴾ (A'râf, 7/8) [İşte onlar kurtuluşa erenlerdir] ya'nî necât bulmuştur azâbdan. ﴿ **ومن خفّت موازينه** ﴾ (A'râf, 7/9) [Kimin de tartıları hafif gelirse]. Ya'nî seyyiâtı ağır gelecek olursa hasenâtından. ﴿**فاؤلئك الّذين خسروا أنفسهم بما كانوا باياتنا يظلمون**﴾ (A'râf, 7/9) [İşte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır].

Bilmek gerektir ki ol mîzân, dünyâ mîzânının aksidir. Ya'nî eğer ağır gelirse demek oldur ki, bir yanı yukarı kalkar arşa yakîn olur. Zîrâ ki, arşa yakîn olanlar

hürmettedir. Ve eğer yayını gelirse demek; ya'nî aşağı kalırsa esfele yakîndir. Hürmette hafîf olur. Ve ol mîzânın iki keffesi vardır: Biri, nûrdandır. Ol hasenât keffesidir. Ve biri, zülmettendir. Ol seyyiât keffesidir. Mîzân, Cebrâîl elindedir. Arşın önünde asılıp durur. Ve arşın sağında uçmaktır; ve nûr kefesi, onun katındadır. Tamu arşın sol yanındadır; zulmet keffesi, onun katındadır.

Ebû Hureyre Peygamber'den nakl eder; Peygamber (a.s.) eyitti: Hak Teâlâ kıyâmet gününde Âdem peygambere üç kerre özr eyler: Evvel budur ki, Hak Teâlâ eyitir: "Eğer yalancılara la'net etmeseydim, cemî' oğlanları ki kâfire ve mü'mine rahmet ederdim. ﴿لأملأنّ جهنّم من الجنّة والنّاس أجمعين﴾ (Secde, 32/13) [Fakat, "Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım" diye benden kesin söz çıkmıştır.]" der. İkinci budur ki, Hak Teâlâ eyitir: "Yâ Âdem! Senin oğlanlarından hîç birine azâb etmedim; ammâ bilirim ki, eğer yine dünyâya versem yine şerr **[107a]** işlerdi onmazlardı". Üçüncü budur ki, Hak Teâlâ eyitir: "Yâ Âdem! Seni benimle oğlanların arasında hakîm kıldım. Mîzân katına var, otur. Kimin ki, hayrı şerrinden miskāl zerre kadar ağır gelecek olursa uçmağı onlara veririm".

Ve nakildir ki; kaçan kıyâmet günü olsa Muhammed ümmetinin amellerin[i] vezn eylerler. Bir rek'at namâzı, Benî-İsrâil kavminin bin rek'atinden ziyâde gelir Hak Teâlâ inâyetiyle. Benî-İsrâil'in kavmi eyitirler: "Yâ Rabb[i]! Muhammed ümmetinin bir rek'atinde ne vardır? Bizim bin rek'ati[miz]den ziyâde olur. Hak Teâlâ eyitir: "Onun [i]çin ki, onlar namâzlarında **بسم الله الرّحمن الرّحيم** derlerdi" diye.

Peygamber (a.s.) eyitti: " Yâ Alî! Ahd eyle beş vakit namâzı cemâatle kılmaya. Kaçan kıyâmet günü olsa yedi kat yerleri ve gökleri ve denizleri; şemsi ve kameri; arşı ve kürsî[yi]; uçmağı ve cehennemi; ve yıldızları mîzânın bir keffe[si]ne koysalar ve mü'minin bir vakit namâzı ki, cemâatle kılmış olur mîzânın bir yanına koysalar bir vakit namâzı cemî'sinden ağır gelir".

Ondan sonra Hak Teâlâ buyurur hayvânlara. Toprak olurlar; illâ meğer ki, dünyâda bir kişi bir cânavarcığı Hakk'tan dilerse Hak Teâlâ buyurur, ol kişilerle uçmakta bile olur. Ve ol geri kalan cânavarlar Âdem'in hâlini görürler. Eyitirler:

“el-Hamdülillâh ki, Hak Teâlâ bizi kâfirlerden yaratmadı” derler. “Hemîn Hakk’ın bize rızâsı yeter” derler. Hakk’ın destûruyla toprak olurlar.

Ebû Hureyre Peygamber’den nakl eder. Peygamber (a.s.) eyitti: “Cemî’-i ameller kıyâmet gününde sûrete gelirler, söylerler. Evvel namâz gelir, eyitir: ‘Yâ Rabb[i]! Ben namâzım’. Hak Teâlâ eyitir: ‘Sen hayr üzerinesin’. Ondan sonra sıdka gelir, eyitir: ‘Yâ Rabb[i]! Ben sadakayım’. Hak Teâlâ eyitir: ‘Sen hayr üzerinesin’. Ondan sonra oruç gelir, eyitir: ‘Yâ Rabb[i]! Ben orucum’ der. Hak Teâlâ eyitir: ‘Sen hayırlısın’. Ondan sonra İslâm gelir, eyitir: ‘Yâ Rabb[i]! Ente’s-selâm ve ene’l-islâm’ der. Hak Teâlâ eyitir: ‘Sen hayır üzerinesin. Bu gün seninle olurum ve seninle gelirim. Öyle olsa her kimi dilersen uçmağa koy’ der. Ondan sonra *Kur’ân* gelir, bir gökçek sûrette mahşer halkı *Kurân*’a görürler, eyitirler: ‘Peygamberdir’. Çün peygamberlerden ve meleklerden geçer. Bilirler ki, *Kur’ân-ı Azîm* imiş. Her kime ki, *Kur’ân* şefâat ederse alır, uçmağa gider. Ondan sonra cum’a gelir, bir gökçek sûrette. Hüsnü ve lutfu gökçek ve müşg gibi kokusu olur. Ol dahi kimi dilerse alır, uçmağa girer”.

Ve nakildir ki; Peygamber (a.s.) eyitti: “Kıyâmet gününde bir kişi getirirler adı Muhammed olur. Hak Teâlâ eyitir: “Sen utanmadan günâh işledin, bana âsî oldun. Ben sana azâb etmeğe utanırım. Çün senin adın benim Habîbim Muhammed adıdır. Bu gün ben sana azâb etmem diye günâhın afv eyler”.

Peygamber (a.s.) eyitti: “Hak Teâlâ buyurur:﴿**من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها**﴾ (En’âm, 6/160) [Kim (Allah’ın) huzuruna iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.]. Bunda haseneden murâd, “lâ ilâhe illâllâh” kelimesidir. Bu hayrdan yeğ ona hayr vardır demek olur ki, İbni Abbâs eyitir: “**لا إله إلا الله** ” [Allah’tan başka ilâh yoktur!] hayrından yeğ hayır var mıdır? demek olur ki, bu kelime ile türlü türlü hayırlar ulaşır. Zîrâ ki, bir haseneye on hasene var demek olur.

İmdi hasenelerin yeri oldur ki, **لا إله إلا الله** demekten efdal hasene bunda Hakk’ın cemâlini müşâhede etmektir.

Peygamber (a.s.) eyitti: “Kıyâmet gününde cemî’-i âlemleri bir yere cem’ eylerler. **[107b]** Hak Teâlâ eyitir: “Ben size ilmi ve hikmeti onun [i]çin verdim ki,

sizden hayr dilerdim. Ey benim firiştehlerim! Siz tanık olun ki, ben âlim kulumun hesâbın[ı] kabûl eyledim ve günâhın afv eyledim" der.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Kıyâmet gününde münâdî nidâ' eyler: **أين صفوتي من خلقي** [Yaratılışımdaki saflığım nerede?]. Firişteler eyitirler: "Ey bizim Rabbimiz! Onlar kimlerdir?'. Hak Teâlâ eyitir: 'Dervîşlerdir ki, kāni'lerdir ve râzılardır benim takdîrime. İmdi onları uçmağa koyun'. Onlar dahi uçmağa girerler, yerler ve içerler. Bu halk kıyâmet yerinde aç ve susuz hesâb içinde olurlar".

Ve nakildir ki; Hak Teâlâ kıyâmet gününde firiştehlere eyitir: "Bu gün mü'min kullarımı uçmağa iletin. Onlara sarâyların[ı] ve hûrilerin[i] gösterin". Firişteler eyitirler: "Bu ulu kerâmettir". Hak Teâlâ eyitir: "İzzetim hakkı [i]çin eğer cemî'-i uçmağı bir kuluma versem onun ivazı değildir ki, şol vakit ki onlara eyittim: ﴿**ألست بربّكم**﴾ (A'râf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim?]. Onlar eyittiler: "Belî". İmdi onların ikrârı için uçmağı onlara verdim belki dahi ziyâde benim cemâlimi müşâhede eylesinler" der.

Âişe Peygamber'den nakl eder: Peygamber eyitti: "Kaçan kıyâmet günü olsa Hak Teâlâ eyitir: 'Ey benim firiştehlerim! Cemî'-i ibâdetlerinizi Muhammed ümmetine bağışlayın'. Firiştelerden eyitirler: 'Bundan hikmet nedir? Bugün biz dahi sevâba muhtâclarız'. Hak Teâlâ eyitir: 'Âdemoğlanları bugün sizden katı muhtâcdır, bi'llâhi".

Ey mü'min! Hakk Teâlâ'nın kemâl-i keremine nazar eyleyi ki, mü'minlere nice rahmet eder.

Fasl-ı fî Cehennem ve Derekâtihî

Kavluhû Teâlâ: ﴿ **وإنّ جهنّم لموعدهم أجمعين** ﴾ (Hicr, 15/43) [Muhakkak cehennem, onların hepsine vâdolunan yerdir.]

Bilmek gerektir ki zebânîler, cehennemin odunu bin yıl yaktılar, ak oldu; ve bin yıl dahi yaktılar kızıl oldu; ve bin yıl dahi yaktılar kara oldu. ﴿ **أعدّت للكافرين** ﴾ (Bakara, 2/24) [Çünkü o ateş, kafirler için hazırlanmıştır.]

Hak Teâlâ eyitti: "Mûsâ yedi denizler mürekkeb olsa ve cemî'-i ağaçlar kalem olsa ve ins ve cinn ve firişteler yazıcı olsa cehennemin derinliğini yazamazlar". Mûsâ peygamber eyitti: "Yâ Rabb[i]! Cehennemin derinliği nicedir?".

Hak Teâlâ eyitti: "Dört bin yıllık yoldur. Bir yılı, dört bin aydır; ve bir ayı, bin gündür; ve bir günü, yetmiş bin sâattir; ve her sâati, bin yıldır. Ve içinde yetmiş bin türlü azâb aleti vardır. Meselâ akyâd ve ezkâl ve selâsil ve zincîrler ve bukağılar ve semûm ve hamîm ve zakkûm gibi bu cümlesi oddan[dır]. Ve yedi kapısı vardır: Evvelki kapısında mü'minlerin kebâir ehli girerler. Eğer dünyâdan tevbesiz giderse ve Hak Teâlâ afv etmezse; ammâ ebedî cehennemde kalmazlar, şefâatle çıkarlar. İkinci kapısında Nâsârâ kavmi olurlar; üçüncü kapısında hutamedir Ye'cûc ve Me'cûc ve Yehûdîler ona girerler; dördüncü kapısı saîrdir ve şeytânlar ve yıldızlara tapanlar ona girerler; beşinci kapısı sekardır oda tapanlar ona girerler; altıncı kapısı lazâdır, müşrikler ona girerler; yedinci kapısı hâviyedir, münâfıklar ona girerler. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:﴿لكلّ باب منهم جزء مقسوم﴾ (Hicr, 15/44) [Onlardan her kapı için birer grup ayrılmıştır.].

Hak Teâlâ eyitti: "Ben ol cehennemi kâfirler için yarattım ve cehennemde bir dağ vardır ki "Sekrân" derler; ve ol dağın içinde bir dere vardır adına "Gazbân" derler ve ol derede bin kuyu vardır oddan; kaçan cehennem sorusa ol deriden geri kızdırırlar".

Ve nakildir ki, kaçan Hak Teâlâ cehennemi yarattı, cehennem hareket etti. Hak Teâlâ eyitti: "Yâ cehennem! Sâkin ol, benim azametim hakkı [i]çin şol kimse ki: لا اله الاّ الله محمّد رسول الله [Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed Allh'ın resûlüdür.] derse seninle ona azâb eylemem". **[108a]**

Ehl-i tefsîr eyitirler: "Cehennnemin on dokuz zebânîsi vardır. Biri, Mâlik'dir. On sekizi ona hüddâmlardır. Ve ol zebânîlerin gözleri yıldırım gibidir ve dişleri sekiler gibidir ve ağızlarından od çıkar ve bir omzundan bir omuzuna varınca bir yıllık yoldur".

Ve nakildir ki; tamunun dört dîvârı vardır. Ve her dîvârının kalınlığı kırk yıllık yoldur. Ve içinde bakırdan ve kurşundan ve kandan ve irinden ırmaklar vardır.

Ve nakildir ki; Mücâhid eyitir: "Cehennemde bir ırmak vardır; "Mühül" derler, kara kanla karışmış olur. Kaçan cehennem ehli ol sulardan içerler yüzleri pişer ve derisi soyulur. Ve cehennemde bir ırmak vardır, zînâ edenlerin fercinden akan kan ve irin olur onu içerler. Ve cehennem iki türlüdür: Biri gāyet ıssıdır; ve biri gāyet soğuktur; gâh ıssıdan soğuğa gâh soğuktan ıssıya sürürler".

Peygamber (a.s.) eyitti: Cehennemde bir kuyu vardır ona "Veyl" derler. Evvel ol kuyuda kırk yıl azâb olur. Ondan sonra geri kalan türlü azâblar olur. Ve yüz yılda bir kez derileri ayrık deriye tebdîl olur. Ve gövdeleri bir haftalık yol olur, azâbı katı olsun için".

Ve nakildir ki; Muhammed bin el-Fenârî (rahmetullâhi aleyh) eyitir: "Yahyâ peygamber (a.s.) uçmaktan çıkar. Ölümü bıçakla boğazlar. Münâsebet oldur ki, Yahyâ peygamber aşk meydânında boğazlandı ve ölümü ol sebebden Yahyâ boğazlar" [dedi]. Ve münâdî nidâ' eyler ki: "Ey uçmak ehli! Ebedî uçmakta kalınız. Ve ey cehennem ehli! Ebedî cehennemde kalınız. Ölüm yok ve çıkmak yoktur". Ondan sonra cehennemin kapısı kapanır ayrık açılmaz; hattâ şöyle galebe olur ki, birbirinin üzerine otururlar.

İmdi bilmek gerektir; âkil olan kişi kışın yarağını yazın görürler. Ve ölüm kaydını diri iken görür[ler]. ve Hakk'tan gayrını sevmezler; ve halka karışmazlar; ve oğul ve kız fitnesinden fâriğ olurlar. Allâh'a tevekkül eyleyip ibâdete meşğūl olurlar.

Ve nakildir ki, Peygamber (a.s.) eyitti: "Kıyâmet gününde münâdî nidâ eyler, eyitir kim: "Hani Allâh'ı sevenler bir kavm turugesin". Firişteler eyitirler: "Sübhâna'llâh Tanrı seven sizler misiniz?". Bunlar eyitirler: "Neam!". Hak Teâlâ eyitir -gerçek eyitir-: "Siz benim dostlarımsınız ve beni ziyâre[t] edenlerdensiniz; ve benden korkanlardansınız; ve benim likāma müştāk olanlarsınız. Siz imdi her ne hâcetiniz varsa benden isteyin". Bunlar eyitirler: "İlâhî ve seyyidî! Hâcetimiz senin vechindir". Hak Teâlâ eyitir kim: "Dostlarımın iyisi sizlersiniz ve hâcetlerin iyisi sizin hâcetinizdir". Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ buyurur: ﴿وأنابوا إلي الله لهم البشري﴾" (Zümer, 39/17) [Allâh'a yönelenlere müjdeler olsun!]

İbni Abbâs eyitti: "Kaçan kıyâmet günü olsa münâdî nidâ' eyler, eyitir ki: "Ehlullâh turu gelsinler. Ebû Bekr es-Sıddîk ve Ömer el-Fârūk ve Osmân Zü'n-Nûreyn ve Alî bin Ebî Tâlîb (rahmetullâhi anhum ecmaîn) turu gelsinler". Ebû Bekr'e eyitirler: "Uçmağın kapısında dur, kimi dilersen Allâh'ın rahmetiyle uçmağa [koy] ve kimi dilersen koyma ". Ve Ömer'e eyitirler kim: "Mîzân katında dur, Allâh'ın rahmetiyle kimi dilersen sevâbın[ı] ağır eyle". Ve Osmân'a da eyitirler: "Kimi dilersen havzdan su içir Allâh'ın rahmetiyle" ve Alî'ye eyitirler: "Uçmak hullelerin[i] kimi dilersen giydir, gel Allâh'ın rahmetiyle bi-izni'llâhi Teâlâ".

Fasl-ı fi'l-Havz

Ve nakildir ki; ﴿إنّا أعطينا كالكوثر﴾ (108/1) [(Resûlüm!) Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik]. Bilmek gerektir ki, havz kıyâmet yerinde olur. Kevser uçmakta olur; ammâ havza su, Kevser'den gelir sırâtın **[108b]** üzerinden; ammâ kıyâmet yerine gelir. Ve sırâtın üzeri envâ' [i]le bağlar ve bâğ-çeler olur; tâ kim, mü'minler geçerken tena'um ederler.

İmâm-ı Gazzâlî eyitti: "Kıyâmet gününde mevkıf yerinde kimse kalmaz. Cemî'si cehenneme dökülür. Hemân mü'minler kalır. Hak Teâlâ eyitir: "Yâ eh-i mevkıf! Rabbinizden ne istersiniz?". Eyitirler: "Allâh'ı isteriz". Hak Teâlâ eyitir: "Allâh'ı bilir misiniz?". Bunlar eyitirler: "Neam! Biliriz". Ondan sonra Hak Teâlâ'nın destûruyla bir firişteh arşın sağ yânından gözükür. Ol firişte eyitir: "Ben sizin Rabbinizim!". Mü'minler eyitirler: "Neûzü bi'llâh!". Bu kez firişteh dahi arşın sol yânında gözükür ve eyitir: "Ben sizin Rabbinizim". Mü'minler eyitir: "Neûzü bi'llâh!".

Ondan sonra Hak Teâlâ tecellî eyleyip tecellî-i ef'âlde arz-ı cemâl eyler. Çün Allah Teâlâ, ba'zı ef'âlde zâhir olur, görürler, secde eylerler. Hak Teâlâ eyitir: "Ehlen biküm. Beni neden buldunuz?". Bunlar eyitirler: "Seni cevherden ve arzdan münezzeh gördük. Bildik ki, Allâh sensin".

Ve nakildir ki *Kūtü'l-Kulûb*'da, Peygamber (a.s.) eyitti: "Benim ümmetim yarlığanmışlardır, âhirette onlara azâb yoktur. Zîrâ ki, onların azâbı dünyâda oldu. Meselâ yerler deprendi ve kızıllık oldu; ve vebâlar oldu ve envâ' [i]le hastalıklar oldu ve âhir öldüler. Öyle olsa benim ümmetime azâb yoktur" dedi.

Ba'zıları eyitir: "Mü'minin azâbı dünyâsı [i]çindir". Ve ba'zıları eyitir: "Mü'minin azâbı dünyâdadır. Onun [i]çin ârifler dünyâyı terk eylediler. Dünyâda ve ahirettte azâbdan emîn oldular".

Peygamber (a.s.) eyitti: "İmdi sırâtın inceliği ve kalınlığı kaçan kişinin mertebesine göredir. Ve sırât üzerinde yedi yerde suâl ederler. Evvelki[n]de îmândan sorarlar; ikincide, namâzdan sorarlar; üçüncü, zekâttan sorarlar; dördüncüde, oruçtan sorarlar; beşinci, haccdan sorarlar; altıncı atasına ve anasına mutî' oldu mu ondan sorarlar; yedincide cenâbetten gusl eyledi mi ondan sorarlar. Eğer bunlar tamâm değilse cehenneme bırakırlar sırât üzerinden".

Ve nakildir ki; Peygamber (a.s.) eyitti: "Sırâtı, evvel ben geçerim ümmetimle. Ondan gayrı peygamberler geçerler. Ondan sonra şehîdler geçer; dahi sonra mü'minler, dahi sonra ihsân edenler geçerler. Kimi yel gibi geçer ve kimi yüz yılda geçer. Âhir mü'min ki, geçer üç bin yılda geçer. Mü'min olur ki, sırât[ı] geçerken od eyitir: "Tiz geç yâ mü'min! Senin nûrun benim nârımı söndürür" der.

Ve nakildir ki; kaçan mü'minler sırâtı geçmek isteseler tevhîdlerinin sevâbı gemi gibi olur. Ve eyitirler ki: "Mescidler dahi gemi gibi olur. Mü'minler onlara girerler geçerler. Ve Kur'ân, ipleri olur; ve namâz yelkeni olur; ve Resûlullâh reîsi olur. Ve mü'minler gemiye otururlar tekbîr getirirler. Bir latîf yel çıkar, bunları selâmetliğe sırâtı geçirip uçmağa girerler". Zîrâ ki, Hakk Teâlâ kādirdir. Nice dilerse öyle olur!

Alî (kerremallâhu vecheh) eyitti: "Çün sırâtı geçerler bir ulu sahrâ' görürler. Ve ol sahrâ'da bir ulu ağaç görürler ve ol ağacın kökünden iki çeşme çıkar. Birinden gusl eylerler, zâhirleri arı olur. Ve birinden içerler, bâtınları arı olur. Ve firişteler uçmağın kapısında mü'minler ile buluşurlar. ﴿سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين﴾ (Zümer, 39/73) [Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler.] derler. Ondan sonra uçmaktan hulleler getirirler, mü'minlere giydirirler ve her kişiyle bir firişteh olur, uçmakta ki, makāmını kılavuzlar.

Amma't-tahkîk; kale'llâhû Teâlâ: ﴿ **منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخري** ﴾ (Tâ Hâ, 20/55) [Sizi ondan (topraktan yarattık); yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.]

Bilmek gerektir ki; **[109a]** bir kişi mü'min olsa nefsi beden[in]den müfārakat ettiğinden sonra âlem-i akılla muttasıl olur ve ol âlemlerin lezzetleri munkati' olmaz gayr-i mütenâhîdir; ammâ şakîler tabakāt üzerinedir.

Ve Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **الرّحمن علي العرش إستوي** ﴾ (Tâ Hâ, 20/5) [Rahmân, arşa istivâ etmiştir]. İmdi ol arş, âlem terkîbinin evvelidir. Ve Hak Teâlâ arşı kıyâmet gününde sekiz firişte[e] buyurur, getirirler kıyâmet yerine. Evvelki firişteh, İsrâfîl sûretindedir; ikinci firişte Cebrâil sûretinde; üçüncü firişteh, Mîkâîl sûretindedir; dördüncü firişte, Rıdvân sûreti üzerinedir; beşinci firişteh, Mâlik sûreti üzeredir; [altıncı firişte, Âdem sûreti üzerinedir]; yedinci firişteh, İbrâhim sûreti üzeredir; sekizinci firişte, Muhammed Mûstâfa sûreti üzeredir. Ve iş bu sûretler ol firiştehlerin mertebeleri ve makāmları sûreti üzerine değildir.

İbni Mürretü'l-Cebelî (radıyallâhu anh) eyitti: "İsrâfîl Âdem sûreti üzerinedir, Cebrâil, Muhammed Mustafâ ervâh üzerinedir; [Mîkâîl ve] İbrâhîm, rızklar üzerinedir; Rıdvân, vâid üzerinedir; ve Mâlik vaîd üzerinedir. Hak Subhânehû ve Teâlâ arşı İsrâfîl makāmın kıldı, refref dahi ondadır. Ve Hak Teâlâ arşın içinde kürsî arş katında bir sahrâ'da bir halka gibidir. Hak Teâlâ arşla kürsî arasında bir âlem yarattı. Ona "hebâ'" derler. Ve Hak Teâlâ kürsî[yi] imâret eyledi müdebbir firişteler ile. Ve Mîkâîl'i kürsîde sâkinlendirdi. Ve arşla kürsî arasında nice eşkâl-i garîbe yarattı âlem-i hayâl gibi; ve mu'cizât ve kerâmât ve tılsımât gibi ve havâss-ı eşyâ' gibi; ve âlem-i misâl-i insânî gibi. Ve Cebrâil'in makāmı sidretü'l-müntehâdadır".

Ba'zıları eyitir: "Altıncı göktedir ve uçmağın aslı sudandır; ammâ türlü türlü sûrette izhâr olunur, ve altından ve gümüşten; ve anberden ve müşgten ve kâfurdan. Nitekim Âdem'i topraktan ve hamâ'-i mesnûndan ve mâ'-i mehînden yarattı. Ve uçmak ehli illiyyîndedir ve tamu ehli siccîndedir. Her kimin ki, nûr-ı rûhânîsi gālib olacak olursa tabîatın nârı üzerine ol saîddir; eğer tabîatın nârı gālib olacak olursa rûhunun nûr üzerine şakîdir".

Muhammed bin el-Fenârî eyitir: "Ondan sonra Hak Teâlâ diledi ki, Âdem'i yarata ve onu cemî'-i âlemlere halîfe kıla. Ve dahi diledi ki, cemî'-i esmâyı ve merâtib-i ilmi ve ahkâmı bildirir. Ve eyitir: "Bilmek gerektir ki, Hakk'ın tecelliyâtı vardır zâtıyla ve esmâsıyla ve sıfâtıyla. Sıfâtının ve esmâsının hükmü ve saltanatı vardır ki, zâhir olur âlemde.

İmdi şekk yoktur ki, Hak Teâlâ âhiret âleminde zâhir olur. Zîrâ ki, hicâblar gider vahdet-i hakîkiyye-i birrle zâhir olur. Nitekim cemî'-i nefsinin hakîkatı sûreti üzerine zâhir olur. Zîrâ ki, yevmü'l-kazâ', yevmü'l-fasldır. Hak bâtıldan seçilir.

İmdi işbu tecellînin mazharı rûhtur. Ve tecellî, vâki' olduğu vaktin vâcibdir ki cemî'-i mazâhir fânî olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **كلّ شيئ هالك إلاّ وجهه** ﴾ (Kasas, 28/88) [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.]. Sırr-i a'zam-ı mevtle fenâ'da budur ki, hüviyyet-i imkâniyye hâlis olmaktır imkân darlığından; tâ kim, makām-ı bekâ'ya vâsıl olur.

Amma et-Temsîl fi'l-Ba's ve'l-Cezâ'

Kavluhû Teâlâ**:** ﴿**الله لا إله إلا هو ليجمعنّكم إلي يوم القيامة لا ريب فيه و من أصدق من الله حديثا**﴾ (Nisâ', 4/87) [Allah –ki, ondan başka hiçbir ilâh yoktur- elbette sizi kıyamet günü toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Söz bakımından Allah'tan daha doğru kim vardır!]

Bilmek gerektir ki, kıyâmet günü haktır. Şekk yoktur ki, vâki'dir. Ve kıyâmete hîçbir mü'min inkâr eylemez meğer ki, kâfir olur inkâr eyler; **[109b]** lâkin âlem, iki nev'dir: Biri, âlem-i ekberdir. Ya'nî kim, ol âlem insânın vücûdudur. Ve biri, âlem-i asgardır. Ol geri kalan mevcûdâttır.

Ve kıyâmet dahi iki kısımdır: Biri, kıyâmet-i suğrâdır. Ya'nî hâlaik kabirden çıkıp haşr ve neşr olmaktır. Ve biri, kıyâmet-i kübrâdır. Ol meşâyih ıstılâhıdır bekā bi'llâhtır, fenâ'dan sonra. Ya'nî fenâ' fi'llâh[dır]; ondan sonra bekā' bi'llâhtır.

Kaçan bunu bildinse kıyâmet-i kübrâ keyfiyyetinin esrârından işitgil ki, insân âleminde eşrât-ı sâatten ferden ferden; ammâ ol temsîl, beniyyi'l-asfar çıkmaktır. Ya'nî kâfir[e] galebe eyleyip çıkmaktır, âhir zamânda mü'minler üzerine.

İmdi insân âleminde şeytân leşkeri kuvvet-i hayvâniyye galebe ve hücûm etmekten ibârettir kuvvet-i rûhâniyye üzerine; ammâ Konstantiniyye ya'ni İstanbûl feth olmak îmân kuvvetleri galebe eyleyip şeytân şehirlerin yakıp harâb etmekten ibârettir. Ammâ duhân çıkmak, zulmet-i hayvâniyye nüfûs-i insâniyye dağılmaktan ibârettir; ammâ Mehdî çıkmak, akl-ı kudsî galebe eylemekten ibârettir insân üzerine; ammâ Deccâl çıkmak, nefs-i emmâre sıfâtları zâhir olmaktır nefs-i mutmainne üzerine; ammâ Îsâ (a.s.) gökten inmek, ibârettir; rûh Îsâ gibidir ve nefs, Deccâl'e benzer. Pes rûh onun üzerine inip helâk etmektir; ammâ Dâbbetü'l-Arz Mescid-i Harâm'dan çıkmak, nefs-i levvâme zâhir olmaktır gönül makāmından ki, Beytü'l-Harâm'dır; ammâ şems mağribden doğmak, rûh-i ahfâ âlem-i hafîden zâhir olmaktır; ammâ üç yer aşağı geçmek kıyâmet-i kübrâdadır beden yerleri yıkılmaktır; ammâ od çıkmak, nefs-i emmâre zahir olmaktır ve yine tecellî ile kahr olmaktır; ammâ yerleri helâk olmaklık ibârettir ve ervâhla ecsâm vücûd-i hakîkî nûrunda fenâ' olmaktır nefes-i rahmânîyle vahdet-i kübrâ zâhir olmakla âlem-i insânîde; ammâ İsrâfîl sûr çalmak, rûh-ı kudsî eser etmektir ervâh-ı sırriyyeye ve ecsâm-ı nûriyyeye; ammâ halâyık bir yere cem' olmaklık, işârettir sâbit-i âlem-i bekāda.

Be-dürüstî muhakkıklar işbu ibârât ki, eyittiler: "İnsânın hakîkatinde gökçek fehm eylemeyesin! Sakın inkâr eylemeyesin! Kıyâmeti, kimse inkâr eylemez; meğer ki, kâfir olur inkâr eylerse"

Ve ammâ temsîl: ﴿ **يوم تبيض وجوه وتسود وجوه** ﴾(Âl-i İmrân, 3/106) [Nice yüzlerin ağardığı ve nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün)]. Ya'nî mü'minlerin yüzleri ak olmak ibârettir gönül yüzü münevver olmaktan, Hak nûruyla Hakk'a teveccüh eylemek ile ve cihet-i nefsinden i'râz eylemekle. Ve nefs dahi münevver olur gönül nûruyla; nefs ve kalb bunlar dahi münevver olur Hak nûruyla. Ammâ kâfirlerin yüzleri kara olmak ibârettir gönül yüzü kara olmaktan. Ya'nî nefsleri dünyâya tâlibdir ve nûr-ı Hakk'tan i'râz eylemekle yüzleri kara olmuştur.

Ammâ sırr-ı hesâbu'l-halāik: Kavluhû Teâlâ: ﴿ **لا ظلم اليوم إنّ الله سريع الحساب** ﴾ (Mü'min, 40/17) [Bugün haksızlık yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çarçabuk görendir.] Ya'nî bir def'ada bunların amelleri hesâb olunur. Şol kim, hasenâttır yazılmıştır gönüllerinde; ve şol kim, seyyiâttır yazılmıştır nefislerinde. Cemî'si bir def'ada hesâb olunur.

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **يوم تبدّل الأرض غير الأرض والسّموات** ﴾ (İbrâhim, 14/48) [Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği gün.] Ya'nî tabîat yeri tebdîl olur nefs yerlerine makām-ı kalbe vâsıl olduğu vaktin. Ve dahi gökler tebdîli oldur ki, gönül gökleri rûh göklerine tebdîl olur, demektir. Ve bir vechle dahi; nefs yerleri gönül yerlerine tebdîl olur, demektir. **[110a]** Ve bir vechle dahi; sırr gökleri hafî göklerine tebdîl olur, demektir. Ondan sonra cemî'-i i'tibârât mahv olur; hemîn Bâkî Hazret-i Zât kalır. ﴿ **ليس كمثله شئ و هو السّميع البصير** ﴾ (Şûrâ, 42/11) [O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, bilendir.].

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **وبرزوالله الواحد القهّار** ﴾ (İbrâhim, 14/48) [(İnsanlar) Bir ve gücüne karşı konulamaz olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerin cezasını verecektir).] Ya'nî Hakk'tan ayrığı fânî olur zâtı tecellî etmekle. Ve halâik üç yerde âşikâr olurlar: Kıyâmet-i suğrâ hesâb ve azâb için; ve biri âşikâre olur mevt-i irâdîde nefs hicâblarından çıkıp gönül yerlerine varmakla; ve biri dahi âşikâre [olur] kıyâmet-i kübrâda vahdet-i hakîkiyye zâhir olduğu vakt cemî'-i eşyâ' fenâ-i mahz olmaktır.

Ve ammâ sırri'l-mîzân: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **والوزن يومئذ الحقّ فمن ثقلت موازينه فاؤلئك هم المفلحون** ﴾ (A'râf, 7/8) [O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.] Ya'nî amelleri ağır gelecek olursa cennet sıfât ni'meti ile makām-ı kalbde müşerreflerdir. ﴿ **ومن خفّت موازينه فاؤلئك الّذين خسروا انفسهم** ﴾ (A'râf, 7/9) [Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, ayetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır.] Ya'nî amelleri mahsûsât-ı fâniyye ve lezzât-ı dünyâviyyeden olacak olursa onlar ziyân içindedir dârü'l-bekā'da.

Ve mîzanın keffesi biri, âlem-i hissîdir ve biri, âlem-i aklîdir. Ve kimin ki, münâsebet olacak olursa ma'kūlât-ı bakiyyeye ve ahlâk-ı fâziliyye mîzânı ağır gelir; ve

her kimin ki, şühûdu hissiyyeden olacak olursa isti'dâd-ı aslîsini zâyi' etmiştir. Ol ziyân içindedir; ve her kim, ziyân içindedir onun makāmı cehennemdir tabîat-ı cismâniyye cehennemde mübtelâdır.

Ve ammâ sırr-ı kesbi'l-a'mâl: Kavluhû Teâlâ:﴿ **وكلّ إنسان الزمناه طائره في عنقه** ﴾ (İsrâ', 17/13) [Her insanın amelini (veyâ kaderini) boynuna bağladık.] Ya'nî saâdetin ve şekāvetin ona lâzım kılarız getirir, demektir. ﴿ **ونخرج له يوم القيامة كتبا يلقاه منشورا** ﴾ (İsrâ', 17/13) [İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız.] Ya'nî kıyâmet-i suğrâda ol bitileri heykel kılarız boynunda bi'l-kuvve iken bi'l-fi'l kılarız. ﴿ **قرأ كتابك** ﴾ (İsrâ', 17/14) [Kitabını oku!] Gerekse okumak bilsin gerekse bilmesin hükm olunur: "Kitâbın oku!" diye. Onun [i]çin ki, amelleri ona gözükse gerektir. Her kişi onu bile hîç harfle okumak hâcet değildir.

﴿ **فأمّا من أوتي كتابه بيمينه فسوف يحاسب حسابا يسيرا** ﴾ (İnşikāk, 84/7,8) [Kimin kitabı sağından verilirse, kolay bir hesapla hesaba çekilecektir.] Ya'nî seyyiâtın mahv eyleyip afv eylemektir. Ve cemî'-i hasenâtın bir def'ada verirler fıtratının bekā'sı olduğundan ötürü ve safâ' üzerine.

Ve ammâ sırr-ı nüzûlü'l-melâiketi mü'minler üzerine: ﴿ **إنّ الّذين قالوا ربّنا الله** ﴾ (Fussilet, 41/30) [Şüphesiz "Rabbimiz Allah'tır" deyip] Ya'nî; "Allah, rabbimizdir" demek olur k,i gayrını hayyizi fenâ'da bulurlar. Ve makām-ı kibriyâ'ya kemâlde ve ceberût-i cemâlde ve celâlde Allah'tan gayrı nesne isbât etmezler. ﴿ **ثمّ استقاموا** ﴾ (Fussilet, 41/30) [Sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin] Ya'nî Hakk'a sülûk etmekte ve sırât üzerinde sebât olmakta muhlislerdir amellerinde gayra iltifât eylememişlerdir.

Ba'zıları eyitir: ﴿ **ربّنا الله** ﴾ (Fussilet, 41/30) [Rabbimiz Allah'tır] demek, fenâ' iledir. Ondan sonra ﴿ **ثمّ استقاموا** ﴾ (Fussilet, 41/30) [Sonra da dosdoğru yürüyenlerin] bekā' iledir temkînde, ﴿ **تتنزّل عليهم الملائكة** ﴾ (Fussilet, 41/30) [Üzerine melekler iner.] Ya'nî firiştehler âlem-i a'lâdan inerler ve eyitirler münâsebet-i hakîkisi olduğu [i]çin tevhîd-i hakîkatte. ﴿ **الاّ تخافوا** ﴾ (Fussilet, 41/30) [Onlara korkmayın!] Ya'nî: "Korkmayın ikâbdan ve azâbdan"; ﴿ **ولا تحزنوا** ﴾ (Fussilet, 41/30) [Üzülmeyin!] Ya'nî: "Gussalanmayın isti'dâdınız iktizâ' ettiği kemâlât sizden fevt olur" diye. ﴿**وابشّروا بالجنّة**

﴿الّتي كنتم توعدون﴾ (Fussilet, 41/30) [Size vadolunan cennetle sevinin derler.] Ya'nî: "Muştuluktur ki; cennât-ı ef'âl ve cennât-ı sıfât ve cennât-ı zât muştularız ki, Allah Teâlâ size onları va'de eylemişti veririm" diye.

﴿ نحن أولياؤكم ﴾ (Fussilet, 41/31) [Biz sizin dostlarınızız.] Ya'nî; biz sizin dostlarınız idik; ﴿ في الحياة الدّنيا والأخرة ﴾ (Fussilet, 41/31) [Dünya hayatında da, ahirette de.] Ya'nî münâsebet-i asliyye vardır, bizim sizin aranızda dünyâda ve âhirette. ﴿ ولكم فيها ما تشتهي أنفسكم ﴾ (Fussilet, 41/31) [Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey vardır.] Ya'nî, müşâhedâtttan ve tecelliyâttan **[110b]** ve rûh-i reyhândan ve naîm-i mukîmden her ne kim, iştihâ' ederseniz size hâsıldır.

﴿ نزلا من غفور ﴾ (Fussilet, 41/32) [Ğafûr ve rahîm olan Allah'ın ikrâmı olarak.] Ya'nî, sizin günâhınızı ve ef'âlinizi ve sıfâtınızı zâtınızı nûrla setr eder, demektir. ﴿ رحيم ﴾ (Fussilet, 41/32) [Rahîm] Ya'nî; Hak, Teâlâ size rahmet eder tecelliyât-ı ef'âl ve tecelliyât-ı sıfât ve tecelliyât-ı zâtla, demektir.

Ve ammâ sırru'ş-şefâat: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ من ذا الّذي يشفع عنده الاّ باذنه ﴾ (Bakara, 2/255) [İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir?]

Be-dürüstî Muhammed Mustafâ'nın rûhu oldur ki, Hak Teâlâ iki âleme feyz etmek dilese onun vâsıtasıyla feyz eder. Ve firişteler ve Peygamberler onun rûhunun mertebesindendir ve envâ'-ı şefâat ki halka ulaşır isti'dâtları i'tibârıyla Muhammed Mustafâ'dan ulaşır (a.s.). Şol kimselerin kim, isti'dâdı yoktur: ﴿فما تنفعهم شفاعة الشّافعين﴾ (Müddessir, 74/48) [Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez]. Ona şefâat yoktur. Zîrâ kâfirlerdir zulümâtı derekâtta muhallid kalırlardır, el-iyâzü bi'llâh!

Ve ammâ es-Sırât: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ وإن منكم الاّ واردها ﴾ (Meryem, 19/71) [İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.] Ya'nî her kişiye lâ-büddür ki, tabîat âlemine uğrar ve âlem-i kudse geçer. ﴿ كان علي ربّك حتما مقضيّا ﴾ (Meryem, 19/71) [Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür.] Ya'nî hükm olunur ki, her kim ba's olunur. Onun rûhu cismine redd olunur ve sırât[ı] geçmek mümkin değildir; illâ cehennem üzerinden mümkindir.

Kaçan kim, mü'min cehenneme uğrasa cehennemin odu sönse mü'minlerin nûruyla, bilmezler ki cehenneme uğradılar mı ve-yâhûd uğramadılar mı?

Nitekim rivâyet olundu: Cehennem eyitir: "Tiz geç yâ mü'min! Ki, senin nûrun benim nârımı söndürür" der. *Câbir bin Abdullah* eyitir: "Peygamber (a.s.) sırâttan sordum. Peygamber (a.s.) eyitti: "Kaçan uçmak ehli uçmağa girerler. Ba'zısı ba'zısına eyitirler: "Hak Teâlâ bize oda uğramayı va'de etmişti; ammâ biz ona uğramadık" derler. Ba'zısı ba'zısına cevâb verir, eyitir: "Uğradık ammâ sönmüştü".

Ve ammâ sırr-ı tabakāt-ı cehennem: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**وإنّ جهنّم لموعدهم اجمعين لها سبعة أبواب**﴾ (Hicr, 15/43,44) [Muhakkak cehennem, onların hepsine vâdolunan yerdir. Cehennemin yedi kapısı vardır]. Ya'nî, insânda ol yedi tabaka: Beşi havâss-ı hamsedir; ve biri dahi, şehvettir; yedincisi gazabdır. Ve işbu yedi kapı, derekât-ı nefsâniyyenin asıllarıdır. ﴿ **لكل باب منهم جزء مقسوم** ﴾ (Hicr, 15/44) [Onlardan her kapı için birer grup ayrılmıştır]. Ya'nî her biri uzv-i hâss içindir. Onun [i]çin ki, insânın a'zâsı yedidir. Cehennemim yedi tabakası üzerinedir. ﴿ **جزاء بما كانوا يعملون** ﴾ (Secde, 32/17) [Yaptıklarına karşılık olarak.].

Ve ammâ a'dâd-ı zebâniyye: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **عليها تسعة عشر** ﴾ (Müddessir, 74/30) [Üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır]. Onun [i]çin ki, cehennemin kapısı yedidir, altısına kâfirler girer. Ve onun [i]çin ki, bunların üç yaramaz işleri vardır. Bu idi ki, gönüllerinde küfrü vardı şekk ile inkâr ile; ikinci bu idi ki, dillerinde şirk ve kizb vardı; üçüncü bu idi kim, amellerinde azgınlık vardı.

Pes Hak Teâlâ cehennemin altı kapısında bunların için üçer zebânî musallat eyledi, muvâfık-ı cezâ' etmek için. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **جزاء وفاقا** ﴾ (Nebe', 78, 26) [(Dünyâda yaptıklarına) uygun karşılık olarak]. Ve ammâ mü'minlerin âsîleri kaçan kim, tâatte taksîrlik eyledilerse Hak Teâlâ onlara adlen lehû hükm eyler. Onları ol tabakaya buyurur ve onlara bir zebânî musallat eyler. Ondan sonra mü'minleri âzâd eyler ve cehennemin evvel tabakasını geri kâfirler ile doldururlar. **فسبحانك يانورالأنوار فقناعذاب النار** [Ey nûru'l-envâr! Seni her türlü noksanlıktan tenzîh ederiz. Bizi cehennem azabından koru!]

Fasl

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**وعدالله المؤمنين والمؤمنات جنّات تجري من تحتها الانهار خالدين فيها و مساكن طيبة في جنّات عدن ورضوان من الله أكبر ذلك هو الفوز العظيم**﴾ (Tevbe, 9/72) [Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur].

Ve nakildir zâhir ibârâtla; bilmek gerektir dünyâ, **[111a]** fenâ' ve belâ' âlemidir; âhiret, bekā' ve likā' âlemidir. Ve her nesne kim, dünyâda vardır âhirette onun misli vardır. Pes âlem-i rûhâniyyât, âlem-i envârdır ve âlem-i kemâlâttır. İmdi Adn uçmağı, gāyet latîf incidendir. Onun iki kanatlı bir kapısı vardır kızıl altından. Bir katından bir katına beş yüz yıllık yoldur. Ve dîvârının yapısı bir kerpiçi gümüşten ve bir kerpiçi altındandır. Ve cemî'-i uçmağın şerefi, Adn uçmağındandı. Ve onun tamâm vasfını Allah'tan gayrı kimse bilmez.

Muhakkıklar eyitirler ki: Cennetü'l-a'mâl yüz derecedir. Her birisi yine yüz menzile münkasim olur. Zîrâ ki, Muhammed ümmetleri ol derecelerde olurlar; ammâ bu yüz derece ol sekiz uçmağın her birisinde vardır. A'lâsı, Adn uçmağıdır. Ve Hak Teâlâ hazretini ol Adn'dan görürler. Ve Adn uçmağının misâli; şol pâdişâh ona benzer ki, orta yerde olur ve sekiz dîvârı olur. Ve her dîvârın arası uçmak olur.

Ve cennet-i Adn, "dâru'r-Rahmân"dır, izâfet-i ihtisâs içindir. Ve ol ihtisâsı, Allah'tan gayrı kimse bilmez. Ve Vesîle uçmağı, bizim Peygamberimizin'dir (a.s.). Ve Tûbâ ağacı, Adn uçmağındadır ve kökü Vesîle uçmağındadır. Ve Firdevs uçmağına peygamberler ve sıddîkler ve şehîd ve velîler girerler, cennet-i Adn'e yakînlerdir. Ve Adn ortada bir şehîr gibidir. Ve Firdevs yöresinde bir köy gibidir. Ve uçmağın ırmakları Firdevs'ten çıkarlar, geri kalan uçmaklara ondan gider.

Ebû Hureyre eyitti: "Yâ Resûlallâh! Hak Teâlâ Adn uçmağını neden yarattı?". Peygamber (a.s.) eyitti: "Sudan yarattı; ammâ altın ve gümüş; ve yâkūt ve inci sûretindedir. Şems ve kamer olmaz; belki arş nûruyla uçmaklar münevverdir" dedi.

Uçmak ehli, cemî'si oğlanlardır. Saçları kara ve kıvırcık ve gözleri sürmelidir. Ve bir kişiye yüzerce kuvvet verirler, yemekte ve içmekte ve uçmakta. Ve bunları Âdem boylu olur, altmış arış olur ve Âdem arışıyladır; ve Süleymân devletlü olurlar; ve Îsâ yaşlı olurlar, otuz üç yaşlı; ve hüsnleri Yûsuf sûretinde olurlar; Dâvûd âvâzlı olurlar; ve Muhammed Mustafâ hulklu olurlar. Ve her kişinin on parmağında altından ve cevherden birer yüzük olur".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Uçmağın sekiz kapısı vardır. Yedisinden dervîşler girerler ve birinden baylar girerler; cehennemin aksidir. Cehennemin yedi kapısı vardır. Altısından baylar girerler ve birinden dervîşler girerler.

Kaçan mü'minler uçmağa girerler. Hak Teâlâ bunlara selâm verir ve eyitir: "**سلام عليكم من الرّحمن الرحيم الحيّ القيّوم فادخلوها خالدين**" [Rahmân ve Rahîm; Hayy ve Kayyûm olandan selam size! Artık ebedî kalmak üzere girin buraya!].

Mürseller minberler üzerine otururlar, ve nebîler tahtlar üzerine otururlar ve sıddîkler dahi şehîdlerle kürsîler üzerine otururlar. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitir: "Merhabâ! Ey benim kullarım ve evliyâlarım ve hâsslarım!". Ondan sonra eyitir: "Yâ Muhammed! Benim kullarıma dünyâda sen selâm verdin şimdi epsem dur; ve yâ Cebrâîl! Kadir gecesinde kullarıma sen selâm verdin, sen epsem dur". Ondan sonra Hak Teâlâ eyitir: "Yâ Azrâîl! Kullarımın cânın[ı] almaya varıcak nez'-i hâlette sen selâm verdin. Şimdi epsem dur. Ve yâ Rıdvân! Kullarıma uçmağa girdikleri vaktin sen selâm verdin. Şimdi epsem dur". Ondan sonra Hak Teâlâ eyitir: "Ey benim kulllarım! Nice bir benim selâmımı benden gayrından işittiniz. Şimdi ben size selâm veririm vâsıtasız. Ve yâ Muhammed! Sen selâm verdikten sonra emr ve nehy ederdin; ve yâ Cebrâîl! Sen selâm **[111b]** verdikten sonra va'd ve vaîd ederdin; ve yâ Azrâîl! Sen selâm verdikten sonra bunca zahmetler edip cânın alırdın; ve yâ Rıdvân! Sen selâm verdikten sonra hûr ve kusûr arz ederdin; ve yâ firiştehler! Siz selâm verdikten sonra amellerinizi onlara bağışladınızdı. Ve Ben selâm verdiğimden sonra Beni görmek onlara vâcib oldu. İmdi yâ Rıdvân! Benim kullarıma taâm verin yesinler ve şarâb içsinler. Ve hil'atler verin giysinler".

Ondan sonra her kişiye yetmiş hûri ve yetmiş oğlan verirler. Şemsten ve kamerden ve her biri ahsen olur. Ondan sonra Cebrâil izzet hicâbın[ı] getirir. Bunlar dahi Hak Teâlâ'nın cemâline ve kemâline nazar ederler. Seksen yıl mikdârı görürler. Ondan sonra Hak Teâlâ eyitir: "İşbu uçmak, benim evimdir. Bunda sizi sâkin ederim ve Ben dahi size celîs ve enîs olurum. Şimdiden sonra ayrık hâcetiniz yok ve Benim ni'metlerim size ebedîdir. Ve sizi uçmakta emîn ve mukîm ettim. Ve siz ehl-i saâdetsiniz. Benden isteyin size kerâmetler ve ni'metler vereyim".

Bunlar eyitirler: "Bizim hâcetimiz budur ki, bizden râzı olasın". Hak Teâlâ eyitir: "Sizden râzı oldum ve cemâlimi size âşikâre ettim. Ondan sonra envâ'la temettu' eyleyin ve ezvâcınıza muânaka eyleyin; ve bâğ-çelerde mahbûblar ile oturun. Envâ' [i]le yemişlerden yeyin ve şarâblardan için. Ve burâklarınıza bunun Kevser ırmağına ve kâfura ve mâ'-i tahûra ve tesnîme ve selsebîle ve zencebîle ve rahîfe varın; ve sularda gusl eyleyin; müşerref olun" der.

Suâl eyitirler: "Mü'minler Tanrının dîdârın[ı] gördüklerinden sonra eğer kendileri giderlerse dîdârdan yüz döndürmüş olurlar. Eğer Hak Teâlâ destûr verirse dîdârın bunlardan dirîğ etmiş olur?".

Cevâb budur ki: Mü'minler onda mest olurlar iki nesneyle: Biri, dîdâr-ı letâfetiyle; ve biri, kelâm-ı halâvetiyle.

Ondan sonra mü'minlerin hûrileri gelirler, alırlar giderler. Ne mü'minler giderler; ve ne hôd Hak Teâlâ gidin, der.

Fasl-ı fî Menâzil-i Hulefâ'ir-Râşidîn (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn)

İbni Abbâs eyitir: " Bu halk uçmakta otururken kızıl yâkuttan bir taht getirirler yirmi mîl uzunluğu olur muallak asılmış olur. Ebû Bekr Sıddîk onun üzerine oturur. Ondan sonra bir taht dahi getirirler sarı yâkuttan olur. Yirmi mîl dahi onun büyüklüğü olur. Ömer bin el-Hattâb onun üzerine oturur. Ondan sonra bir taht dahi getirirler yeşil yâkuttan, yirmi mîl uzunluğu olur. Osmân İbni Affân onun üzerine oturur. Ondan sonra bir taht dahi getirirler ak yâkuttan yirmi mîl büyüklüğü olur. Alî bin Ebî Tâlib onun üzerine oturur.

Ondan sonra Hak Teâlâ buyurur: "Ol tahtlar uçsun arşın gölgesine varsınlar". Ondan sonra Hak Teâlâ firiştelere buyurur. Bunların üzerine bir ak inciden çadır tutarlar. Eğer cemî'-i mahlûkātı ol çadırın içine cem' eyleseler ol çadır dahi ziyâde gelirdi ve Muhammed Mustafâ bir çadırda otura kim, dört bin altından kapısı olur.

Fasl:

Ebû Hanîfe eyitir: "Her cinnî kim, mü'min olur, uçmağa girer; lâkin tâat eylemekle sevâbı yoktur". Ammâ İmâmeyn eyitirler: "Sevâbı vardır". Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **وما خلقت الجنّ والإنس إلاّ ليعبدوا** ﴾ (Zâriyât, 51/56) [Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım].

Pes uçmakta, insân insânla olur ve cinnî cinnîlerle olur. Ebu'd Derdâ eyitir: "Hak Teâlâ **[112a]** cinnîleri dünyâda üç bölük yarattı: Bir bölüğü, yılanlar va akrebler sûretindedir" der. "Yeryüzünde yürürler; bir bölüğü, yel gibidir havâda uçarlar; ve bir bölüğü, ibâdet ederler. Eğer ibâdet ederlerse sevâbları vardır ve eğer mutı' olmazlarsa azâbları vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**لأملأنّ جهنّم من الجنّة و النّاس أجمعين**﴾ (Hûd, 11/119) [Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım]".

Ve Hak Teâlâ insânı üç bölük yarattı: Bir bölüğü, behâim gibidir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**أولئك كالأنعام بل هم أضلّ**﴾ (A'râf, 7/179) [İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar]. Ve bir bölüğü, cisimleri âdemlere benzer ve cânları şeytânlara benzer a'vânlar ve zâlimler gibi; ve bir bölüğü, cisimleri ve cânları âdeme benzer, uçmağa giren ve dîdâr gören onlardır.

Fasl

Mukātil eyitir: "Hayvânlardan on hayvân uçmağa girerler, Hak Teâlâ'nın keremine ve rahmetine delâlet olsun için. Bir[i], Sâlih peygamberin devesi; ve biri, İbrâhîm peygamberin buzağısı; ve İsmâîl peygamberin koçu; ve Mûsâ peygamberin öküzü; ve Yûnus peygamberi[n] balığı; ve Uzeyr peygamberin himârı; ve Süleymân peygamberin karıncası; ve Belkıs'ın hüdhüdü; ve Muhammed Mustafâ'nın devesi; ve onuncu, ashâb-ı Kehf'in kelbi. Hak Teâlâ ol kelbi uçmağa koymak isteyecek koç sûretine döndürür. Ve Uzeyr'in himârını dahi koç sûretine

döndürür. Ondan uçmağa girdiler ve geri kalan hayvânları toprak eyler. Kâfirler onları görürler ve eyitirler: ﴿يا ليتني كنت ترابا﴾ (Nebe', 78 /40) [Keşke toprak olsaydım!].

Fasl-ı fi'l-Hûr

Bilmek gerektir ki hûriler, cennet kızlarıdır. Onda yaratılmıştır begāyet latîftir ve mahbûblardır. Yüzleri, ak nûrdandır; saçları, kara nûrdandır. Ve ol hûrilerin yetmiş hulleleri olur. Bir def'a giyerler, yürürler.

Eğer suâl ederlerse ki: "Çün hûriler nûrdandır. Bir kişi nûru nice öper ve kucar?".

Cevâb budur ki, *Tefsîr-i Kebîr*'de gelir kim: "Hûriler nûrdandır veliyy-i nûr-ı câmdandır; öpülür ve kuculur".﴿وهو علي كل شيء قدير﴾ (Mâide, 5/120) [O, herşeye hakkıyla kādirdir]. Kavluhû Teâlâ: ﴿ثيبات وأبكارا﴾ (Tahrîm, 66/5) [Dul ve bâkire eşler].

Ebu'l-Leys (rahmetullâhi aleyh) eyitir: Hak Teâlâ bizim Peygamberimize va'de eylemiştir ki, uçmakta verir; ammâ seyyibden murâd, Fir'avn avreti Âsiye hâtûndur ve bikrden murâd, Meryem hâtûndur".

Peygamber (a.s.) eyitti: "Uçmak ehlinin her birisine beş yüz hûri verirler. Ve uçmakta hûriler vardır. Yarısından yukarı ve oğlan sûretinde; ve yarısından aşağısı avret sûretinde[dir]. Ve uçmak içinde cimâ' etmekte onlardan lezzetli olmaz".

Ve Peygamber'e sordular ki: "Hak Teâlâ hûru'l-aynı neden yarattı?". Peygamber (a.s.) eyitti: "Üç nesneden yarattı, ayaklarından dizlerine varınca müşgtendir; ve dizinden karnına varınca anberdendir; ve karnından başına varınca kâfûrdandır".

Ve nakildir ki; Peygamber (a.s.) eyitti: "Uçmakta kızlar vardır, ona hûru'l-ayn" derler. Kaçan yürüseler sağında yetmiş bin câriye yürürler; ve solunda dahi yetmiş bin câriye yürürler. Ol hûrilerin her biri eyitirler: "Ben ol kişilerinim ki, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker" ederlerdi. **Ve nakildir ki;** uçmak ehlinin üzerine bir bulut gelir yağmur gibi hûriler yağdırır. Ol hûriler eyitirler: "Nahnü'l-mezîd" derler.

Fasl-ı fî Vildâni'l-Cennet

Kâle'llâhu Teâlâ: ﴿ ويطوف عليهم ولدان مخلّدون إذا رأيتم حسبتهم لؤلؤا منثورا ﴾ (İnsân, 76/19) [O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedîmler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın]. Ya'nî Hak Teâlâ oğlanları incilere benzetir hüsnde; ve safâ'-i lenvde meclisde yürürler. Sanırsın ki, dağılmış incilere benzerler.

Fasl [112b] fi'l-Gılmân

Kâle'llâhu Teâlâ: ﴿ ويطوف عليهم غلمان لهم كأنّهم لؤلؤ مكنون ﴾ (Tûr, 52/24) [Hizmetlerine verilmiş, (kabuğunda) saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar]. Ebu'l-Leys eyitir: "Uçmakta oğlanlar vardır. Dürr-i meknûna benzer. İncilere benzer dediği onun [i]çindir ki, inci sedefte olur; havâda saklanmış olur; gāyet latîf ve ahsen olur incilere benzetir".

Fasl-ı fî Enhâri'l-Cennet

Sâhib-i Keşşâf eyitir: Hak Teâlâ uçmağı vasf eder, eyitir ki: "Uçmakta ırmaklar vardır: Evvel budur ki, su ırmağı vardır sûretleri ve levnleri mütegayyir olmaz aslâ. Ondan sonra süt ırmağı vardır ta'mı ve râihası mütegayyir olmaz. Ondan sonra süci ırmağı vardır içenlere gāyet lezzetlidir aklı gidermez humârı ve âfeti yok[tur]. Ondan sonra bal ırmağı vardır içenlere gāyet musaffâdır".

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿إنّ الأبرار يشربون من كأس كان مزاجها كافروا عينا يشرب بها عباد الله يفجّرونها تفجيرا ﴾ (İnsân, 76/5,6) [İyiler ise, kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler. (Bu,) Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır].

Bilmek gerektir ki, ebrâr "berr"in cem'idir. Nitekim erbâb, Rabb'in cem'idir. Ebrâr bir şarâbdan içerler kim, ol şarâbın tabîatı kâfûra benzer ve kâfûr uçmakta bir çeşmedir. Ak sudur ve râihası latîftir; ve dahi kande gidersen seninle bile gider. Ve dahi uçmakta bir çeşme vardır. "Selsebîl" derler; ya'nî selâsetinden ötürü latîf aktığı [i]çin "selsebîl" derler.

Mukātil eyitir: "Şarâbân tahûrâ, dediği uçmakta bir çeşmedir. Her kim, ol çeşmeden içerse gönülden hased ve kibir gider".

Ve dahi uçmakta bir şarâb vardır. Adı "rahîk"tir. Kızıl ve latîf ve sâfî şarâbdır. "Tesnîm" derler. Yâ budur ki, uçmakta ondan latîf şarâb yoktur; yâ budur ki, kaçan sağargı içinde iken içseler havâdan yine dopdolu olur; ne denli içseler havâdan yine dolar.

Ba'zıları eyitir: "Tesnîm şarâbı oldur ki, mukarrebler ondan içerler sırf şarâbdır ve geri kalan halk suyla karıştırıp içerler".

Fasl–ı fî Merâtib-i Ehli'l-Cennet

Peygamber (a.s.) eyitti: "Aşere-i Mübeşşere uçmaklıktır: Biri, Ebû Bekr'dir; ve Ömer'dir; ve Osmân'dır; ve Alî'dir; ve Talha'dır; ve Zübeyr'dir; ve Abdurrahmân'dır; ve Saîd bin Ebî Vakkâs'tır; ve Saîd bin Zübeyr'dir; ve Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh'tır" dedi.

Ve Fâtımâtü'z-Zehrâ (radıyallâhu anhâ) uçmak hâtûnlarının seyyididir; ve Hasan ve Hüseyn uçmak yiğitlerinin seyyidleridir. Ve bunlar Peygamberin komşularıdır ve ammâ geri kalan mü'minlerin mertebeleri vardır alâ-kaderi menâzilihim.

Ve nakildir ki, Ebû Hureyre eyitir: "Uçmak ehli uçmağa girmeden tamuda yerin[i] görür. Ondan [sonra] uçmağa gider; tâ ki, şükrü ziyâde olsun için. Ve tamu ehli, tamuya girmeden uçmakta yerin[i] görür. Ondan [sonra] tamuya girer; tâ kim, hasreti ziyâde olur".

Ve nakildir ki, Hazret-i Alî (kerremallâhu vecheh) eyitti: "Uçmakta bir sokak vardır; ammâ bey' ve şirâ' yoktur. Hemân sûretler vardır gāyet-i cemâlde. Kaçan gāyet-i cemâlde bir kişi, bir hûb sûreti görse, ol sûrete girmek dilese girer".

Ve nakildir ki, *Mesâbîh* şerhinde eyitir: "Murâd ol sûrete girmekten budur ki: Kaçan kim, ekâbir latîf-i sûret arz olsa, ol kişi dilese kim ol sûrete girer. Hak Teâlâ kudret eliyle ol kişinin sûretini ayrık sûrete tebdîl eyler. Zîneti ve hüsnü ziyâde olur. Bu denlidir ki, bu sûretten çıkıp bir sûrete dahi girer, eczâsı tebdîl olur".

Zîrâ ki, bu "*tenâsuhtur"* ve tenâsuha şer' ve akl kāil değildir. Ve her gün uçmak ehlinin hüsnü ve cemâli ziyâde olur; gerekse erkek olsun gerekse **[113a]** dişi olsun; ammâ dünyâdan varan avretlerin ekser hüsnü olur. Ancak ona, "hüsn-i atâ'" derler. Hûriler dünyâ avretlerinin katında, yıldızlar gibi olur ay katında.

Ve nakildir ki, Peygamber (a.s.) [eyitti]: "Kaçan bir mü'min, uçmakta oğlancık dilerse, hâtûnu bir sâat gebe olur ve doğurur".

Nitekim Meryem dünyâda bir sâat gebe oldu ve Îsâ'ya doğurdu. Ammâ hîç kimse oğlan istemez. Dâim[a] sohbette olurlar. Ne oğul ve kız gussasıdır ale'd-devâm îş ve işrete ve da'vetlere meşgūl olurlar. Ebedî lezzet ve sürûr ve ferah içinde olurlar.

Peygamber (a.s.) eyitti: "Uçmakta bir kamçı kadar yer, dünyâdan ve içindekinden yeğrektir" dedi.

Kāle'llâhu Teâlâ ﴿**وبشّر الّذين آمنوا وعملوا الصّالحات أنّ لهم جنّات تجري من تحتها الأنهار كلّما رزقوا منها من ثمرة رزقا قالوا هذا الّذي رزقنا من قبل واتوا به متشابها**﴾ (Bakara, 2/25) [İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir]. Ya'nî Hak Teâlâ cemî'-i cennet dediği sevâb evinin ismidir ve meşmûldür çok cennetlere. Zîrâ ki, cennet mertebeler üzerine halkın istihkāklarına göre verilir.

Ve yemişleri birbirine benzer demek ma'nâsı budur ki: Kaçan bir taâm veyâ bir yemiş yeseler eyitir: "İşbu taâmlar bundan önden bir dahi bize rızık oldu idi. Onun [i]çin ki, levni evvelki taâma benzer; ammâ sûretleri ve lezzetleri benzemez". Ba'zıları eyitir: "Bize bundan önde rızık oldu" demektir.

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿**ولهم فيها أزواج مطهّرة**﴾ (Bakara, 2/25) [Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır.] Hasan (radıyallâhu anh) eyitir: "Mutahhar dediği oldur ki, dünyâ avretleri dünyâda iken karılardı. Hak Teâlâ onları ol hâlden giderip bikr kız oğlan eyledi ki, mutahhar ettiğidir karılıktan".

***Tefsîr-i Kebîr'*de eyitir:** "Mecâmiu'l-lezzât üçtür: Biri, meskendir; ve biri, mat'amdır; ve biri menkahtır".

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿ **جنّات تجري من تحتها الأنهار** ﴾ (Bakara, 2/25) [İçinden ırmaklar akan cennetler] demek ile mat'amı beyân eyledi. ﴿ **كلّما رزقوا منها من ثمرة** ﴾ (Bakara, 2/25) [O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe] demekle ve menkahı beyân eyledi.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿**ولهم فيها أزواج مطهّرة**﴾ (Bakara, 2/25) [Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır.]. Kaçan kim, iş bu üç nesne hâsıl olursa bu ni'metler zâil olur, diye bunlara havf erişir. Hak Teâlâ onların havflerin zâil etmek [i]çin buyurur ki:﴿ **وهم فيها خالدون** ﴾ (Bakara, 2/25) [Ve onlar orada ebedî kalıcıdırlar].

Pes âyet, kemâl-i tena'ume ve sürûra delâlet eder. Mevt yok[tur] ve yine çıkmak yok[tur]. Uçmak ehli ki, yerler ve içerler kuvvet için yemezler ve içmezler; belki lezzet için yerler ve içerler, kuvvet tamâm olmuştur.

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **والّذين آمنوا واتبعناهم ذرّيتهم بايمان** ﴾ (Tûr, 52/21) [İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tâbi olanlar (var ya!)]. Ya'nî onlar ki, Allah Teâlâ'ya îmân getirdiler ve oğlanları îmânda onlara tâbi'lerdir; gerekse oğlanları büyük olsun gerekse küçük olsun. Analarıyla uçmakta bile koparlar.

İmdi sırr budur ki, mü'minlerin bâliğ olmuş oğlanları kendilerin îmânıyla uçmağa girerler velâkin gici oğlancıkları atalarına tâbi'lerdir, anaları hurmetine uçmağa girerler. Eğer ki, sevâbları yok atalarının sevâbların kesip onlara vermezler; belki Hak Teâlâ kendi kereminden ve fazlından onlara atâ' edip uçmağa koyar.

Ve nakildir ki, Alî (kerremallâhu vecheh) eyitti: "Mü'minlerin oğlanları uçmakta atalarıyladır ve kâfirlerin oğlanları atalarıyla tamudadır". İmdi bu sözde işkâl vardır. Zîrâ, Peygamber (a.s.) eyitti: "Kâfirin oğlanları uçmak ehlinin hizmetkârları olurlar" dedi.

Öyle olsa vech-i tevfîk nedir bu iki sözün arasında? Cevâb budur ki: Kâfirin oğlanları görelim ölür; bâliğ olduğundan sonra ölürler; yâhûd bâliğ **[113b]** olurlar, ölür.

Bâliğ olduğundan sonra ölürse kâfirdir. Zîrâ ki, küfrü îmânı bulur atalarıyla tamuya girerler. Eğer bâliğ olmadan ölürse küfrü ve îmânı bilmese kâfir değildir; uçmakta mü'minlerin hizmetkârlarıdır. İki hadîsin arasında tevfîk budur ki, vallâhu a'lem bi-umûrihi [Allah, onun işlerini en iyi bilendir].

Fasl-ı fî Rü'yeti'llâhi Teâlâ

Alâ tavrı't-tahkîk mü'minlere müşâhede-i cemâl etmek için çün Adn uçmağına varırlar. Bir ak müşgten yerin üzerine cem' olurlar ve ilmlerine göre menzillerde otururlar. Ondan sonra bir melek gelir; " Tanrınızı görmek için yaraklanın" der. Ve bir nûr gelir, bunları ihâta eyler. Kaçan kim, nûrullah bunların üzerine zâhir olur. Nûr bunların zâtında eser ve ayn koymaz.

Şeyh Ekmeleddîn eyitir: "Bu nûr, ridâ-yi kibriyâ'dır ve ridâ-yi kibriyâ' bunda bir kavldir ki, mütehakkık olur hakāyık-ı vücûdiyyeye ve hakāyık-ı imkâniyye birrle ol kavl değildir; illâ Muhammed Mustafâ'dır (a.s.). Hakîkat-i muhammediyye ile onda evvel zâhir olur ve onların zâhirini ve bâtınını kendi vücûdu nûruyla ihâta eyler; tâ bunların vücûdu bir sâfî câm gibi olur. Ol nûr-i cemâl-i ilâhî zahir olup bunlardan mün'akis olur; ve bunlar ol nûr-i cemâl-i ilâhîden mahfûz olup lezzât-ı kebîrde makām-ı berzah-ı câmi'de sırr-ı zât-ı ahadiyyetten iltizâz edip firâktaki teattuş zâil olup visâl-i zülâline erişirler ki, tâ Hakk'ı geri nûr-i Hakk'la görürler ve bilirler, bulurlar.

Pes bunlar bu hâlet içinde iken Hazret-i Zât-ı (celle celâluh) cemâlini arz eyleyip gāyet zuhûrunda sürâdikāt-ı celâlden çıkıp cemâl-i kemâlini keşf edip güz gözükür. Evvel cemî'-i ehl-i îmâna selâm verir ve buyurur kim: 'Ben sizin şol Tanrınızım kim, dahi beni görmeden ibâdet ettiniz idi. İşte ol Tanrınız benim' der. Pes cemî'-i ehl-i îmâna belîğ ibârât ve latîf işârâtla hitâb eyleyip envâ'-ı taltîfât ve ecnâs-ı mükerremât-ı birrle ikrâm eyler".

Ve nakildir ki, Peygamber (a.s.) eyitti: "Evvel Hak Teâlâ bana tecellî eyler ve halka eyitir: 'Ey benim kullarım! Merhabâ biküm hayyâkümüllâh! Selâm sizin üzerinize olsun. Pâdişâh-ı hayy-ı kayyûmdan, pâdişâh-ı hayy-ı kāime[ye] ve Pâdişâh-ı hayy-i lâ-yefûttan pâdişah-ı hayy-ı lâ-yemûta. İmdi benim cemâlim ile dâru's-selâmda nefslerinizi tayyib edin niam-ı mukîm ile ve sevâb-ı kerîmle ve hulûd-ı dâimle. Siz imân

getirici mü'minlersiz ve ben dahi Allah mü'min muheymin Pâdişâhım. Çün size benim ismimi verdim ondan sonra size gussa yok ve korku yok. Siz benim velîlerimsiz ve hâsslarımsız ve züvvârımsınız ve muhabbetim ehlisiniz".

Ve yine eyitir: "es-Selâmü aleyküm ey benim kullarım! Siz müslümânlarsınız ve Ben dahi selâm Pâdişâhım ve dârım dârü's-selâmdır. Nitekim sözümü işittiniz ve yüzümü dahi görün ve bisât-ı kurb üzerine oturun. İzzetim hakkı [i]çin ben sizden râzı oldum. Şimden geri ben size enîs ve celîsim, ebedî mülk-i kübrâyı size bağışladım ve sizin hakkınızda keremler ve lütuflar benden size çoktur. Temettu' edin ve ezvâcınıza muânaka edin. Ve envâ' ile yemişlerden yeyin ve şarâblardan için. Ve sarâylarınıza girin ve bâğ-çelerinizde sohbet edin envâ'la hediyyeler ile".

Ondan sonra Hak Teâlâ eyitir: "Sarâylarınıza varın fevz-i tamâm ve niam-ı devâm ile". Bunlar menzillerine varamazlar rü'yet ser-hôşluğundan ve söz lezzetinden ve tecellî nûrlarına istiğrâklarından [ötürü]. **[114a]**

Hak Teâlâ firiştehlere eyitir: "Bunların cemâli ve kemâli ziyâde oldu. Ondan sonra bunları sarâylarına delâlet eyleyin ki, bunlar uçmağın pâdişâhlarıdır". Çün bunlar evlerine gelirler. Hûriler ve vildân ve gılmân karşı gelirler, alırlar tahtlara çıkarırlar.

İmdi; işbu saâdât-ı aleyh, kâmiller maksûdunun gāyetidir; vâsıllar makāmātının nihâyetidir. Ve Hak Teâlâ'nın cemâlin[i] görmek dünyânın ve âhiretin ni'metlerinden yeğdir; hattâ bir kişi dünyâda riyâzete meşgūl olsa ve dahi ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallik olsa envâr-ı ilâhiyyeden ona nûr-i feyz olur, kendi nefsinden gāib olur; aslâ kendini ve ayrık nesne[y]i idrâk eylemez.

Pes nice mest olmazlar ki, dârü'l-bekā'da cemâlullâh[ı] müşâhede eylerler. Şöyle mi zann edersin kim, kendi nefislerinden gāib olmazlar ve uçmağın cemî'-i ni'metlerin unutmazlar?

Ve nakildir ki; muhakkıklar eyitirler: "Ma'rifetten ve muhabbetten yeğ ni'met olmaz. Ve tamuda ma'rifet ve muhabbet duâsın[ı] eyleyip yalın çıkandan kimse katı azâb olmaz" derler.

Fasl-ı fî Merâtibi'l-İnsân:

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **فأمّا إن كان من المقرّبين فروح وريحان و جنّة النّعيم** ﴾ (Vâkıa, 56/88,89) [Fakat (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır]. Ya'nî mukarrebler sâbıklardır.

Katâde eyitir: "Rûh, rahmet ma'nâsınadır; ya'nî, onlara rahmet vardır. Eğer rûh ma'nâsına olacak olursa ya'nî onlara hayât ve bekā' vardır" demektir. Mücâhid eyitir: "Onlara râhat vardır, demektir.

Ve reyhân ve cennet-i naîm: Saîd bin Cübeyr eyitir: "Onlara rızk vardır, demektir". Ba'zıları eyitir: "Onlara reyhân vardır; getirirler ve koklarlar, demektir".

Ebü'l-Âliye eyitir: "Kaçan mukarrebler dünyâdan nakl edecek firişteler uçmaktan reyhân getirirler. Ol reyhânı mü'minler koklarlar. Ondan sonra cânların[ı] Hakk'a teslîm eylerler".

Ebû Bekr el-Verrâk eyitir: "Onlara rûh vardır, demek; ya'nî, tamudan necât vardır, demektir. Ve reyhân vardır, demek; dârü'l-karâra girmek vardır, demektir. Pes rûh sâbıklar içindir; ve reyhân muktesıdlar içindir; ve cennet-i naîm, tâlibler içindir.

Bir vechle dahi; rûh, ârifler içindir; ve reyhân, âlimler içindir; ve cennet-i naîm, âbidler içindir. *Bir vechle dahi;* rûh, rûh için; ve reyhân, gönül içindir; ve cennet-i naîm, nefs içindir. *Ve bir vechle dahi*; rûh, zâkirler içindir; ve reyhân, şâkirler içindir; ve cennet-i naîm, sâbirler içindir. *Bir vechle dahi*; rûh, ehl-i iftihâr içindir; ve reyhân, ehl-i iftikār içindir; ve cennet-i naîm, ehl-i istiğfâr içindir. *Bir vechle dahi*; rûh, dünyâdadır; ve reyhân, kabrdedir; ve cennet-i naîm, âhirettedir. *Bir vechle dahi*; rûh, ehl-i safâ' içindir; ve reyhân, ehli vefâ' içindir; ve cennet-i naîm, tâibler içindir. *Bir vechle dahi*; rûh, "Allah, var" diyen içindir; ve reyhân "er-Rahmân" diyen içindir; ve cennet-i naîm, ehl-i hidâyet içindir. *Bir vechle dahi budur ki*; rûh, tâlib-i mevlâ içindir; ve reyhân, tâlib-i âhiret içindir".

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **فريق في الجنّة و فريق في السّعير** ﴾ (Şûrâ, 42/7) [(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çlgın alevli cehennemdedir].

Muhakkıklar bu âyeti dahi on vechle beyân ederler: "*Evvel budur ki*; bir bölüğü dâru'n-naîmdedir ve bir bölüğü, dâru'l-cahîmdedir. *Bir vechle dahi budur ki*; bir bölüğü, dâru'r-rıdvândadır ve bir bölüğü, dâru'l-ihzândadır. *Bir vechle dahi*; bir bölüğü, dâru'ş-şifâdadır ve bir bölüğü, dâru'ş-şekāvettedir. *Ve bir vechle dahi*; bir bölüğü, dâru'l-karârdadır ve bir bölüğü, dâru'l-bevârdadır. *Ve bir vechle dahi*; **[114b]** bir bölüğü, dâru'l-izzettedir ve bir bölüğü, dâru'l-hüzndedir. *Bir vechle dahi*; bir bölüğü, dâru'n-nevâldedir ve bir bölüğü, dâru'n-nekâldedir. *Bir vechle dahi*; bir bölüğü, dâru'n-niâmdadır ve bir bölüğü, dâru'n-nıkmededir. *Bir vechle dahi*; bir bölüğü, dâru'l-minendedir ve bir bölüğü, dâru'l-mahzendedir. *Bir cevhle dahi*; bir bölüğü, dâru't-takrîbdedir ve bir bölüğü, dâru't-ta'zîbdedir. *Onuncu vech budur ki*; bir bölüğü, dâru'l-fazldadır ve bir bölüğü, dâru'l-fasldadır".

Pes uçmak ehli, emîn olmuş pâdişâhlardır ve envâ' [i]le sürûr içinde mütena'imlerdir, her neye ki, iştihâ ederlerse. Ve dahi vech-i kerîme nâzırlardır ve dâim işrete meşgūllerdir.

Ve nakildir; uçmakta uçmak ehlinin dört türlü atâ' verirler: Evvel budur ki, atâ'ya erişirler; ikinci, bekā'ya erişirler; üçüncü budur ki, rızâ'ya erişirler; dördüncü, likā'ya erişirler.

Ammâ geldik imdi *atâ'* hakkında Hak Teâlâ buyurur ki: ﴿ **عطاء غيرمجذوذ** ﴾ (Hûd, 11/108) [Bu (nimetler) bitmez, tükenmez bir lütuftur]. *Bekā'* hakkında buyurur ki: ﴿ **ما عندكم ينفد وما عند الله باق** ﴾ (Nahl, 16/96) [Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkîdir.]. Ve *rızâ'* hakkında buyurur: ﴿ **ورضوان من الله أكبر** ﴾ (Tevbe, 9/72) [Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür.]. Ve dahi *likā'* hakkında buyurur ki: ﴿ **تحيّتهم يوم يلقونه سلام** ﴾ (Ahzâb, 33/44) [Kendisine kavuştukları gün, Allah'ın onlara iltifatı, -selâm-dır.]

Fasl

يريد ان نذكر بعد ذلك باذن الله تعالي ان نبيّن حقايق احوال العروج الجسماني والروحاني إلي الجنّة في دار البقاء واللقاء [Bundan sonra -Allah'ın izniyle- ahirette cennet hayatındaki cismânî ve rûhânî urûcun hakāyıkını açıklamayı ve anlatmayı istiyoruz].

İmâm Fahr-i Râzî *Tefsîr-i Kebîr*'de eyitir: "Her nesne kim; cisme ve cismâniyyâta müteallik olur, ol âlem-i şehâdettendir. Pes rûh intikāl etmek âlem-i ervâha sefer etmektir ve âlem-i şehâdetten âlem-i gaybe varmaktır. Ve âlem-i ervâhın hôd nihâyeti yoktur. Onun [i]çin ki, merâtib-i ervâhın âhiri ervâh-ı beşeriyyedir. Ondan sonra terakkî eder meâric-i kemâlâta; hattâ evvelki gök ervâhına müteallik olur. Ondan ikinciye ve üçüncüye; hattâ kürsîde sâkin olan ervâha erişir. Ve kürsîde sâkin olanlar isti'lâda tefâvüt iledir. Ondanda terakkî eder a'lâ mertebeye erişir. Ondan dahi yukarı ve a'lâ ve a'zam firiştehlere erişir. Ondan yukarı ve müntehî olur.

Ervâh-ı mukaddese ki, ecsâma müteallik olmaktan mukaddeslerdir. Onlar onlardır ki; taâmları, zikrullâhdır; ve şarâbları, muhabbetullâhdır; ünsleri, senâ'ullâhtır; ve lezzetleri, ibâdetullâhtır; ve maksûdları, Allah'tır. Ve onların derecâtında ukūl-i beşeriyye âciz ve kâsırdır. Ve onlardan dahi terakkî eder; hattâ müntehî olur. Nûru'l-envâr ki, Hak Teâlâ hazretidir".

Pes sâbit oldu ki; âlem-i ervâh, âlem-i gaybdır. Bundan ötürüdür ki, Peygamber (a.s.) eyitti: "Hak Teâlâ'nın yetmiş hicâbı vardır nûrdan. Eğer ol hicâbları keşf eyleseydi; vechinin nûru, cemî'-i âlemleri yakardı".

Meşâyih (rahimehullâh) eyitir: "Tâlibe vâcibdir ki, tefrîkte ve cem'de olur. Her kimin ki, tefrikası yoktur ubûdiyyeti yoktur; ve her kimin ki, cem'i yoktur ma'rifeti yoktur. Pes ﴿ إيّاك نعبد ﴾ (Fâtiha, 1/5) [(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz.] demek, tefrikaya işârettir ﴿ وإيّاك نستعين ﴾ (Fâtiha, 1/5) [Ve yalnız senden medet umarız.] demek, cem'e işârettir.

Ve dahi her kimin ki, kendi nefsini ve hulku isbât etti. Ol cemî'i eşyâyı müşâhede eyledi. Kāim bi'l-Hakk'tır. Pes tefrika, ağyârı müşâhede etmektir Allah için ve cem'-i ağyârı müşâhede etmektir Allah ile ve cem'u'l-cem' eşyâ[y]ı helâk etmektir Allah'ta.

Bir gün Ebû Bekr Verrâk'tan suâl ettiler ki: " Ârif kimdir?". Ebû Bekr eyitti: "Ârif oldur ki, âlim olur ve cahil olur; ve gözlü olur ve gözsüz olur". Eyittiler: "Nice?". Eyitti: "Âlim olur, Allah'ı **[115a]** bilmekte; ve câhil olur Allah'tan gayrını bilmemekte; ve gözlü olur kendi aybını görmekte; ve gözsüz olur ıraklar aybını görmekte".

İmdi, işbu kemâlât tertîbce evveli kusûrdur; onda sonra vürûddur; ondan sonra şühûddur ondan sonra vücûddur, ondan sonra humûddur. Ve humûd hâsıl olmaz mahv olmayınca, sonradır. Onun [i]çin mahvde eser bâkî kalır; ve muhikkta eser ve resm dahi kalmaz.

Fasl

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **وجوه يومئذ ناضرة إلي ربّها ناظرة** ﴾ (Kıyâme, 75/22,23) [Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklerdir)]. Ya'nî ol gün yüzler nâziretü'n-niamda münevverlerdir, nûr-i kudsî ile.

Bilmek gerektir ki, tecellî iki nev'dir: Biri, tecellî-i şehâdettir; ve biri, tecellî-i [gaybdır. Ve her kime ki, tecellî-i]gayb oldu, ona isti'dâd verildi. Kaçan gön[ü]le isti'dâd hâsıl olsa Hak Teâlâ ona tecellî-i şühûd ile tecellî eyledi şehâdette. Pes Hakk'ı murâkabede müşâhede eyler, mücerred olduğu cevâhirden a'râzdan. Ondan sonra bununla Hak ortasında olan hicâblar gider ve i'tikād ettiği nesne[y]i müşâhede eyler i'tikādına göre. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: **أنا عند ظنّ عبدي** [497] [Ben kulumun zannı üzereyim].

Şeyh Sadreddîn (rahmetullâh) eyitir: "Üç nesne mazharsız gözükmez. Biri, vücûd; ve biri, ilm-i mücerred ve nûr-ı mahzdır".

Ammâ uçmak ehli eğerçi, rü'yetleri zât-ı mücerredeye müteallik olmaz. Zîrâ; mahz-ı zât, ârifler katında ma'lûmdur ki, i'tibârâttan ve ibârâttan mukaddesdir; illâ bu kadar vardır ki, Hak Teâlâ onları dünyâda fânî eder tecellî-i zât ile kim, ma'nâ taayyünâttır. Nez'-i hâlette cemî'-i telvînâtın giderir, ondan sonra bâkî eder âhirette vücûd-ı mevhûb ile kim, müsbit taayyünâttır. Ammâ ârifler dünyâda müşâhede eylerler Rabbi rûh gözüyle ve dahi nûr-ı Hak ile. Zîrâ ki, Hak Teâlâ onlara işbu mülkü keşfeyler. Pes mülk, melekûtun mazharıdır; ve âlem-i melekût, âlem-i ceberûtun mazharıdır; ve âlem-i ceberût, a'yân-ı sâbitenin mazharıdır; ve a'yân-ı sâbite, esmâ-i ilâhiyyenin mazharıdır; ve esmâ-i ilâhiyye, hazret-i vâhidiyyenin, mazharıdır; ve hazret-i

[497] **Buhârî,** Tevhid: 15, 35; **Müslim**, Tevbe: 1; Zikr: 2, 19; **Tirmîzî**, Zühd: 21, 51; Deavât: 131; **İbn Mâce**, Edeb: 58; Dârimî, Rikak: 22; **Ahmed b. Hanbel**, II/251, 315, 391, 413, 445, 516, 524, 534; III/210, 277, 491; İbn Arabî, **Mişkâtü'l-envâr**, 13.

vâhidiyye, hazret-i ahadiyyenin mazharıdır; ve hazret-i ahadiyye, hüviyyet-i kübrânın mazharıdır; ve hüviyyet-i kübrâ, vücûd-ı mahzın mazharıdır. Hulûl yok ve sereyân yok[tur]; eğer mahsüs eğer ma'kūl ki, bunlar muhâlldir Hak Teâlâ üzerine **تعالي الله عمّا يقولون الظالمون** [Allah, zalimlerin söylediklerinden yücedir, berîdir].

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **وقل جاء الحقّ** ﴾ (İsrâ', 17/81) [Yine de ki: Hak geldi]. Ya'nî vücûd-ı sâbit, zâhir oldu. ﴿**وزهق الباطل**﴾ (İsrâ', 17/81) [Bâtıl yıkılıp gitti]. Ya'nî vücûd-ı beşerîyy-i imkânî gitti ki, kābil idi fenâ'ya ve zevâle.﴿ **إنّ الباطل كان زهوقا** ﴾ (İsrâ', 17/81). [Zaten bâtıl yıkılmaya mahkumdur]. Ya'nî; vücûd-ı mümkin, fânîdir aslda; belki fânîdir ezelde ve bâkîdir ezelde ki, bâkî Hakk-ı mutlaktır ve fânî onda cemî'-i merâtibdir.

Fasl-ı fî Sırrı'l-Hûr

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **إنّ المتقين** ﴾ (Duhân, 44/51) [Müttakîler ise]. Ya'nî kâmiller takvâ içindedir Hakk'tan artığından ictinâb edip dururlar. ﴿ **في مقام امين** ﴾ (Duhân, 44/51) [Hakîkaten güvenilir bir makamdadırlar]. Ya'nî ol makāmda emînlerdir gayrdan.

﴿ **في جنّات** ﴾ (Duhân, 44/52) [Bahçelerde]. Ya'nî cennetü'l-ef'âlde ve cennetü's-sıfâtta ve cennetü'l-lezzâtta. ﴿ **وعيون**﴾ (Duhân, 44/52) [Ve pınar başlarındadırlar]. Ya'nî hâll ilminde ve maârifte ve hakāyıkta.

﴿ **يلبسون من سندس** ﴾ (Duhân, 44/53) [İnce ipekten giyerek] Murâd, tahkîkte sündüsten letâif-i ahvâldir ve mevâhib-i kemâldir; ya'nî, ma'rifet ve muhabbet ve bekā' ve fenâ' gibi. ﴿ **وإستبرق** ﴾ (Duhân, 44/53) [Ve parlak atlastan]. Ya'nî, fezâil-i ahlâktır sabr ve kanāat ve sehâvet gibi. ﴿ **متقابلين** ﴾ (Duhân, 44/53) [Karşılıklı otururlar]. Ya'nî, müsâvîlerdir mertebeler üzerine.

﴿**كذلك وزوّجناهم بحورعين يدعون فيها بكلّ فاكهة**﴾ (Duhân, 44/54,55) [İşte böyle. Bunun yanısıra biz onları, iri gözlü hûrilerle evlendiririz. Orada (canlarının çektiği) her meyveyi isterler]. Ya'nî; her nesne kim, onlara lezzet verir uçmak lezzetlerinden. Ya'nî gönüller[i] Hak ile üns tutmak gibi; ve mahbûblara vâsıl **[115b]** olmak ve cemî' murâdları hâsıl olmak gibi. ﴿ **أمنين** ﴾ (Duhân, 44/55) [Güven içinde].Ya'nî emîn oldukları hâlde fenâ'dan ve hırmândan, ni'metler hâsıl oldukları vaktin.

﴿ لايذوقون فيها الموت إلاّ الموتة الأولي﴾ (Duhân, 44/56) [İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar.]. Ya'nî bir kez tabîat-ı cismâniyye mevtın tutmuş iken bir dahi tutmazlar.

Kavluhû Teâlâ: ﴿فيهن قاصرات الطرف﴾ (Rahmân, 55/56) [Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller var ki]. Ya'nî murâd hûrilerden, insân âleminde nüfûs-i melekiyyedir. Mutahharlardır, aslâ merâtibe nazar eylemezler. ﴿ لم يطمثهنّ أنس قبلهم ولاجانّ﴾ (Rahmân, 55/56) [Bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur.]. Ya'nî nüfûs-i beşeriyyetten ve dahi kuvvet-i vehmiyyeden ki, esfele meşgūllerdir. Ona erişmemişlerdir.

﴿ كأنهنّ الياقوت والمرجان ﴾ (Rahmân, 55/58) [Sanki onlar yakut ve mercandırlar.]. Be-dürüstî huru'l-ayn[ı] yâkuta benzetti cennet-i nefsinde.Onun [i]çin ki, yâkut o hûru'l-aynın hüsnü ile ve revnakı ile kızıl olmuştur, nefse münâsibdir. Ve mercâna dahi benzetti, cennetü'l-kalbde gāyet beyâzda ve nûrâniyyette olduğundan ötürü.

Fasl-ı fi'l-Vildân ve'l-Gılmân

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ ويطوف عليهم ولدان مخلّدون ﴾ (İnsân, 76/19) [O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedîmler dolaşır ki].

Bilmek gerektir ki; insân âleminde vildân, rûhun kuvvetleridir ki, dâimlerdir. Mâ-dâm ki, insânın zâtı dâim olur, ol kuvvetler dahi dâimlerdir.

﴿ وإذا رأيتهم حسبتهم لؤلؤا منشورا ﴾ (İnsân, 76/19) [Onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın.]. Ya'nî nûrâniyyette ve musaffâ olmakta ale'd-devâm bâkîlerdir.

Fasl

Ve ammâ el-gılmân: Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ويطوف عليهم غلمان لهم كأنّهم لؤلؤ مكنون﴾ (Tûr, 52/24) [Hizmetlerine verilmiş, (kabuğunda) saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar].

Murâd gılmândan: İnsân âleminde, melekût-i rûhâniyyedir. İnsâna hizmet ederler; ve saklanmışlardır hevâ-yi nefsten; ve tabâyi' gubârından; ve akāid-i reddiyyeden ve adât-ı mezmûmeden.

Fasl-ı fî Sırrı'l-Enhâr

Kāle'llâhu Teâlâ: ﴿ **مثل الجنّة الّتي وعد المتّقون فيها أنهار من ماء** ﴾ (Muhammed, 47/15) [Müttakîlere vâdolunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar]. Ya'nî, insân âleminde ulûmdan ve maâriften nesneler vardır ki, gönül onların ile hayât bulur. ﴿ **غير آسن** ﴾ (Muhammed, 47/15) [Bozulmayan]. Ya'nî, mütegayyir değildir ve saklanmışdır vehmden ve şekkten ve fâsid i'tikāddan.

﴿**وأنهار من لبن لم يتغيّر طعمه**﴾ (Muhammed, 47/15) [Tadı değişmeyen sütten ırmaklar]. Ya'nî, insân âleminde ilm-i nâfi' vardır sâlihlere ki, riyâzata ve sülûka meşgūl olmuşlardır hevâ ve bid'atlardan ve envâ' ile mezhebler ihtilâf etmekle mütegayyir olmazlar.

﴿**وأنهار من خمر**﴾ (Muhammed, 47/15) [Şaraptan ırmaklar]. Ya'nî, nesneler vardır ki, zât ve sıfât muhabbetlerinden. ﴿ **لذة** ﴾ (Muhammed, 47/15) [Lezzet veren]. Ya'nî, lezzetlidir. ﴿**للشّاربين**﴾ (Muhammed, 47/15) [İçenlere]. Ya'nî kâmillere ki, müşâhede makāmına erişmişlerdir. Âşıklardır ve müştâklardır cemâl-i mutlaka makām-ı rûhta. Ve gark olmuşlardır aynu'l-cem'de ve müttekîlerdir sıfâtlarında ve zâtlarında.

﴿ **وأنهار من عسل مصفي** ﴾ (Muhammed, 47/15) [Ve süzme baldan ırmaklar vardır]. Ya'nî, vâridât-ı kudsiyyenin halâveti onlara eser etmiştir ahvâlde ve makāmâtta sâliklere ve mürîdlere kim, müteveccihlerdir kemâle makām-ı muhabbete vâsıl olmazdan önden. ﴿ **الثمرات ولهم فيها من كلّ** ﴾ (Muhammed, 47/15) [Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır]. Ya'nî, vardır onlara envâ'-ı lezzâttan. Ya'nî, tecelliyât-ı ef'âlden ve sıfâttan ve zâttan. ﴿ **ومغفرة من ربّهم** ﴾ (Muhammed, 47/15) [Rablerinden de bağışlanma vardır]. Ya'nî bunların küllîsi müttekîler içindir.

Fasl

Muhammed bin el-Fenârî kıyâmeti haşrden tâ cehenneme ve cennete rü'yetullâh[a] varınca alâ-sebîli'l-îcâz muhtasar ibâretle getirmiş[tir]. Ben dahi kıyâmet ahkâmını istihzâra âsân olsun [i]çin kitâbımda getirdim; tâ tâlibler âsân-ı vechle anlasınlar.

Pes ibtidâda eyitir; Peygamber (a.s.) hazretine sordular ki: "İsrâfîl'in sûru nedendir?". Peygamber (a.s.) eyitti: "Nûrdandır; ammâ şekli, zurna gibidir".

Hak Teâlâ kaçan ervâh[ı] kabz eylese, ol sûrun içine koyar; ve ol sûra, "berzah" derler. İnsân, mevtten sonra eşyâyı idrâk eder ol berzahta. Ona, "idrâk-i hakîkî" derler. Ervâh vardır ki, tasarruftan kalmıştır müvekkeldir; ervâh vardır ki, kande dilerse gezer, yürür, **[116a]** şehîdler peygamberler ervâhı gibi; ervâh vardır ki, nazarı dünyâyadır ehl-i dünyâ ervâh[ı] gibi; ervâh vardır ki, kişinin düşüne girer hazret-i hayâlde ve her düş ki, vardır hatâ' eylemez; meğer ki, tabir eden hatâ' eyler. Ve dahi her insân mahbûsdur amelleri içinde. Hak Teâlâ ol a'mâlleri sûrete getirirler. Ol sûretler içinde mahbûsdur kıyâmete değin.

Fasl

Bilmek gerektir ki; kaçan kim, halk kabirlerinden dururlar kıyâmet gününde ve Hak Teâlâ diler ki, yeri tebdîl eyler. Bir yere dahi, ol yer elli bin yıllık yol olur. Ve sırât köprüsü karanlıkta olur, bu halk [da] ol karanlıkta olur. Cemî'leri ondan sonra Hak Teâlâ evvelki göğü tâ yedinci göğe varınca dürer gibi dürer, yerin üzerine bırakır. Ondan sonra firişteler cehennemi getirirler. Cemî'-i âlem-i halk cehennemi görürler, korkalar; ammâ Peygamber ümmetleri için eyitirler: "Sellim! Sellim!" [Allah, sizi selâmete erdirsin] derler. Hak Teâlâ buyurur: "Şunlar ki, feza'-ı ekberden emînlerdir".

Nûrdan minberler üzerine otururlar. Birbirinden yüce mertebelerine göre âminîn ve sâlimîn[dirler]. Ve bu halk deniz gibi mevc ururlar ve derelere gark olurlar. Ondan sonra Âdem peygamber (a.s.) tâ bizim Peygamberimize gelince Hak Teâlâ'dan şefâat dilerler.

Bilmek gerektir ki, kıyâmet gününde bu halka yedi yerde vatan vardır: Biri, bitiler okunduğu vaktin; ikinci, ameller arz olduğu vaktin; üçüncü, mîzân katındadır; dördüncü, sırâtta; beşinci, a'râfta; altıncı, ölümü boğazladıkları yerde.

Hak Teâlâ ölümü bir koç sûretine tebdîl eyler. Yahyâ peygamber (a.s.) cennetten çıkar, ölümü bıçakla boğazlar. Ve münâdî nidâ eyler, eyitir ki: "Ey uçmak ehli! Ebedî uçmakta kaldınız, ölüm yok! Ve ey cehennem ehli! Ebedî cehennemde kaldınız, ölüm yok!". Ondan sonra cehennemin kapısı yanar, ayrık açılmaz; hattâ şöyle galebe olur ki, birbirinin üzerine otururlar ve cehennem kaynar. Aşağısı yukarı gelip yukarısı aşağı gelir. Ve derileri yandıkça Hak Teâlâ bir deri dahi yaratır ve azâbları ziyâde olsun için.

Bilmek gerektir ki; cehenneme dört tâife girerler: Biri, "Muattıl"lar, ya'nî "Tanrı yoktur" diyenler; ve biri, kâfirler; ve biri, münâfıklar; ammâ mü'minler dahi girerler. Evet Muhammed Mustafâ (a.s.) şefâat edip yine çıkarır, ebedî kalmazlar. Ne denli göklerde yıldızlar varsa cehennemde de güneş ve ay cehennemde doğarlar ve dolanırlar; ammâ nûrları yok[tur]. Ve azâbın katısı şeytânadır. Zîrâ evvel kâfir olup Hakk'ın işine inkâr eden oldur; ondan sonra ona tâbi' olanlaradır.

Ve od iki türlüdür: Biri, hissiyyedir; ve biri, bâtın odudur. Ol kim, hissiyyedir musallattır zâhir cismine; ve ol kim, ma'nevîdir musallattır gönüllerine. Ammâ eşedd-i azâb rûha cehldir.

Pes uçmak dahi iki türlüdür: Biri, mahsüstür; ve biri, ma'nevîdir. Nitekim âlem iki türlüdür: Biri, âlemü'l-latîftir; ve biri, âlem-i keşftir. Uçmak yüz derecedir ve tamu dahi yüz derecedir. Ve uçmağın fazlı, Adn uçmağıdır ve Firdevs uçmağın vasatıdır; ammâ "Vesîle" bizim Peygamberimize mahsûstur.

Bilmek gerektir ki; uçmak ehli dahi dört kısımdır: Biri, mürsellerdir; ve biri, peygamberlerdir; ve biri, evliyâlardır; ve biri, mü'minlerdir.

Hak Teâlâ hazretin[i] görmek vaktinde onlara dört makām vardır: Bir, tâife minberler üzerine otururlar. Onlar gāyet ulu tabakada olurlar. Mürseller ve peygamberlerdir. İkinci tabakada, evliyâlardır, verese-i **[116b]** enbiyâdır kavlde ve

amelde ve hâlde. Onlar otururlar. **Üçüncü tabakada** âlimlerdir ki, Hakk'ı nazar-ı burhân-ı aklî eylemişlerdir. Onlar kürsîler üzerine otururlar. **Dördüncü** tabakada, tâife-i mü'minlerdir. Döşekler üzerinde otururlar vallâhu a'lem [Allah, en iyi bilir].

Hâtimetü'l- Kitâb

Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî! İşbu kitâb-ı azîmi ve hitâb-ı kerîmi cem' eyleyen Yazıcıoğlu miskîn ve dervîş Ahmed-i Bîcân'dır. Hak Teâlâ rahmet eylesin ona ki, işbu kitâbı cem' eyledi ve cemî'-i âlemin ilmini bunda derc eyledi. Şunun üzerine ki, âriflerin gāyet-i gāyetidir ve vâsılların nihâyet-i nihâyetidir. el-Hamdu li'llâh ki, bu *Müntehâ* adlı kitâb tamâm oldu Muhammed Mustafâ'nın a'lâ devletinde ki, ben miskîni mahrûm etmeyip vesîle oldu.

İmdi ey tâlib-i esrâr-ı ilâhiyye! Bilmek gerektir ki, işbu kitâbı cem' ettim. Evvel *Fusûs*'tan ve *Istılâhât-ı Sûfiyye'*den ve *Menâzilü's-Sâirîn*'den ve *Tefsîr'-i Kebîr*'den ve gayrı tefâsîrden; ve dahi ne denli hitâbât-ı ilâhiyye varsa *Tevrât'*tan ve *Zebûr*'dan ve *İncîl*'den ve *Furkān*'dan; ve dahi ne denli kelimât-ı rabbâniyye varsa suhuf-ı enbiyâdan ve *Tezkire-i Evliyâ*'dan; tâ âlem-i ceberûttan âlem-i mülke ve melekûta hattâ Arasât-ı meâda ve cennât-ı âbâda varınca işbu kitâbda cem' olundu.

Bu kitâbı yazmaya sebeb bu oldu ki: Bir gün Ka'be'den gelirdim. Yolda bir gece düşüm olur. Peygamber (a.s) hazretini görürüm. Bana eyitti: "Senden ilm ve ma'rifet ve muhabbet gelir, sa'y eyle" dedi. Ben dahi onun mübârek sözüyle bu kitâbı cem' ettim üç yılda.

Ve târîh sekiz yüz elli yedi sene[sin]de Sultân Muhammed bin Murâd Hân (halleda'llâhu devletehû) [Allah onun devletini bâkî kılsın!] İstanbûl'u feth edicek Cemâziye'l-ûlâ'nın yirminci gününde idi bu kitâb tâmâm oldu.

İmdi yâ Rabb[i]! Muhammed Mustafâ'nın hürmeti hakkı [i]çin ki, onu cemî'-i âlemlere rahmet kıldın; onun kemâli ve cemâli hakkı [i]çin beni onun şefâatinden mahrûm eyleme! Ve benim şeyhimi ki, Hâcı Bayrâm [Velî']dir (rahmetullâhi aleyh); ve cemî'-i ehl-i îmânı, ve ihvânımı, ve ahbâbımı, ve aslımı onun

katında mukarreb eyle! Ve Adn uçmağında vatan ver! Âmîn! Yâ Rabbe'l-Alemîn! Ve yâ Mucîbe's-Sâilîn!

اين نبشتم تابماند روزكار من نمانم خط بماند يادكار
من شوم بادر دو غم در زير خاك كس نداند حال من جز كرد كار

[Bunu yazdım ki zamanlar boyu kalsın Ben kalmam yazı kalsın yâdigâr
Ben toprak altında iki gamla olurum Yaratandan başka kimse bilmez halimi!]

قد وقع الفراغ في تحرير هذه الكتاب في يوم السّتة والعشرين من شهر جماذى الأخر من شهور سنة ثلث والف حرّر لحمد بن محمد السّينوبي [Bu kitâb, Hamid bin Muhammed es-Sinobî tarafından 1003 yılının Cemâziye'l-Âhir ayının 26. günü tahrîr edilmiş ve yazımı tamamlanmıştır].

SONUÇ:

Osmanlı Devleti'nin "Kuruluş Dönemi" sonları (II. Murad dönemi: 1421-1451) ve "Yükseliş Dönemi" başlarında (II. Mehmed dönemi: 1451-1481) yaşamış olan Ahmed Bîcan önemli bir Türk mutasavvıfıdır.

"*Envâru'l-Aşıkîn*" adlı eseriyle meşhur olan Bîcan'ın hayatıyla ilgili kaynaklarda fazla bir mâlumât yoktur. Ancak o dönemi inceleyen neredeyse bütün eserler, Yazıcıoğlu kardeşlerden, Ahmed Bîcan ve eserlerinden söz etmektedir. Muhtemelen XV. yüzyılın ilk çeğreğinde Gelibolu'da doğan Bîcan, ilk tahsilini babasından almış daha sonra da abisi Yazıcıoğlu Mehmed tarafından yetiştirilmiştir. İki kardeş de "Bayramiyye tarikatı" müntesibi ve Hacı Bayrâm Velî'nin halifesidir.

Gelibolu'da yetişmiş olan Bîcan'ı ve abisini devrinin "mânâ sultanı" Hacı Bayrâm Velî'nin irşâdı ise, Hacı Bayrâm Velî'nin Sultan II. Murâd'ın daveti üzerine onunla görüşmek üzere Edirne'ye seyahati sırasında gerçekleşmiştir. Böylece Ahmed Bîcan ve Yazıcıoğlu Mehmed "Bayramiyye" tarikatine intisab etmişler ve yazdıkları tasavvufî eserlerle Anadolu topraklarında doğup büyüyen "Bayramiyye tarikatının" yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Ahmed Bîcan'ın vefat tarihi tam olarak bilinememektedir. Babasının *Şemsiyye*'sini 870 (1466) tarihinde nesre çevirdiği kabul edildiğinde en erken 870'te veya müteakip yıllarda vefat etmiş olabileceği söylenebilir.

"Ahmed Bîcan" adı Gelibolu ve çevresinde doğmuş çocuklara ad olmuş ve olmaya devam etmektedir. Ahmed Bîcan ve ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed yaşadıkları bölge halkı tarafından sevgi ve saygı ile anılmış, türbelerini ziyaret etmek günümüzde de bir gelenek hâlini almıştır.

Bîcan'ın yaşadığı XV. yüzyılda Osmanlı ilim ve tasavvuf çevresi, başlangıçta, İbnü'l-Arabî'nin "vahdet-i vücûd" anlayışını benimsemiş ve bu anlayış hemen hemen tüm Osmanlı dönemi mutasavvıflarında etkisini göstermiştir. Vahdet-i vücûd düşüncesinin adeta "alfabe"si olan *Fusûs*'u ilk Osmanlı medresesi müderrisi Davud-ı

Kayserî (ö. 1350) şerhetmiş hemen arkasından da Molla Fenârî (ö. 834/1431) medresede *Fusûsu'l-hikem* okutmuştur. Ahmed Bîcan'da bu geleneğe uyarak *Fusûsu'l-hikem* şerhini Türkçeye çevirmiş ve kendi tasavvuf anlayışı içerisinde "vahdet-i vücud"a yer vermiştir.

Bîcan'ın *Müntehâ*'sı, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'inin Müeyyed Cendî şerhine Yazıcıoğlu Mehmed'in *Müntehâ* adıyla Arapça olarak yazdığı ta'likatın Türkçe tercümesidir. Döneminin fikrî ve tasavvufî yapısını bize yansıtması açısından oldukça önemli olan bu eser inceleme ve araştırma konusu olmuştur.

Bu çalışmanın birinci bölümünde İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserlerine değinilmekte, *Fusûs*'un önemi üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise Ahmed Bîcan'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. *Müntehâ*'nın tahlilinin yapıldığı üçüncü bölümden sonraki son bölümde ise *Müntehâ*'nın latin harfleriyle günümüz Türkçe'sine çeviri yazımı yer almaktadır.

Çalışmanın sonundaki ekler bölümüne ise *Müntehâ*'da geçen âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler ve Arapça ifadeler, kitap ve fass isimleri, peygamber ve kavim isimleri, yer isimleri, şahıs isimleri ve bazı özel isimler indeksi, Bayramiyye tarikatı silsilesi, Bayramiyye tâcı şekli, Yazıcıoğlulları'nın çilehânelerinin ve Ahmed Bîcan'ın türbesinin resimleri ve *Müntehâ* metninden örnek orjinal sayfalar konulmuştur.

Daha önce (III. bölümde) değinildiği üzere Bîcan'ın söz konusu eseri sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde (1b-24b) Ahmed Bîcan, eserine "Eüzü-besmele" ve Fatihâ Sûresi ile başlamakta, ardından Hz. Muhammed'e (s.a.v.), ailesi ve yakınlarına, salât ve selâm getirmekte, kendisi ve tüm müminler için Allah'tan merhamet niyaz etmektedir. "Sebeb-i te'lif" diyerek eseri yazma sebebini, eserinde kullandığı kaynakları ve eserinin konusunu belirttikten sonra temhîd adını verdiği bölüme geçmektedir. "Vücûd" yani varlık konusu İbnü'l-Arabî, Müeyyed Cendî, İmâm Gazzâlî, Fergânî, Kayserî vs. mutasavvıfların, yer yer felsefeci ve Eş'ariye, Mutezile gibi kelamcıların görüş ve sözlerine atıflar yapılarak tasavvufî olarak açıklanmaktadır.

Varlık konusunun anlatımında, "vahdet-i vücûd" düşünce geleneğinin "vücûd min-haysü hüve hüve" kalıp ifadesi kullanılmaktadır. Ayrıca "Vücûd-ı Hak, Hakk-ı

mutlak, gaybu'l-guyûb, hakîkatü'l-hakāyık, vücûd-ı mahz, hazret-i ahadiyet, taayyün, lâ-taayyün, müteayyin, merâtîb-i tevhîd, tecellî, vahdet, kesret, şerîat, tarikat, ma'rifet, hakîkat, hazret-i esmâ, feyz-i akdes, feyz-i mukaddes, hazerât-ı hamse, hakîkat-ı muhammediyye" gibi "vahdet-i vücûd" anlayışının temel ıstılahları söz konusu edilmektedir.

İkinci bölümde (24b-70a) *Fusûs* tercümesi yer almaktadır. Bîcan'ın Konevî, Fergānî, Cendî ve Kayserî gibi görüş ve eserlerinden yararlandığı *Fusûs* şârihleri, şerhlerinde *Fusûs*'taki fassların tertibine uymuşken *Müntehâ*'da bu sıra takip edilmemiştir.

Üçüncü bölümde (70a-78a) rü'yetullâh, vahyin sırları, Hz. Peygamber'in hicreti, vefâtı, hulefâ-i râşidînin vefatı vb. konulara değinildikten sonra dördüncü bölüm olan (78a-80b) "*Istılâhât-ı Sûfiyye*"de Ahmed Bîcan, Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin aynı isimli Arapça eserini kısaltarak tercüme etmiştir. Ebced kaidesine göre dizilen bâblarda tasavvuf düşüncesinin temel kavramları tanımlanmaktadır.

Beşinci bölüm (80b-88b), tasavvufî makamlarla ilgili ilk müstakil eser özelliğine sahip olan Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin "*Menâzilü's-Sâirîn*"inin serbest çevirisidir. Bu kısımda tasavvufî hâl ve makamlar özlü bir şekilde verilmiştir.

Hz. Peygamber'in nübüvveti, mi'râc, hicret ve kıblenin tahvîli konularının; namaz, zekât, oruç, hac ve zikrin sırları, salâvât-ı şerîfe getirmenin fazileti, ehl-i beyt, ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamber'in faziletletlerinin anlatıldığı altıncı bölüm (88b-96a)'de Bîcan anlatımını ayetlerle delillendirmiş ve işârî tefsire güzel örnekler vermiştir.

Ca'fer-i Sâdık, Veysel Karanî, Hasan-ı Basrî, Râbia-i Adeviyye, İbrâhîm bin Edhem, Bişr-i Hâfî, Zü'n-nûn-ı Mısrî, Bâyezîd-i Bistâmî, Süfyân-ı Sevrî, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe, İmâm-ı Şâfî, Ahmed bin Hanbel, Dâvûd-i Tâî, Serîyy-i Sakatî, Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî, Mansûr-ı Hallâc gibi mutasavvıf, zühd ve takvâ ehli kimsenin hikmetli sözlerine yer verilen yedinci bölüm (96a-101b) ise Ferîdüddîn Attâr'ın, *Tezküretü'l-Evliyâ* adlı eserinin özet bir çevirisidir. Bu bölüm, Ahmed Bîcan'ın bağlı bulunduğu "Bayramiyye" tarikatının silsilesini vermesi bakımından oldukça önemlidir.

Sekizinci ve son bölüm (101b-116b) ise kıyamet alâmetleri, cennet ve cehennemle ilgilidir. Bu bölümde de, Bîcan anlatımını ayetlerle delillendirmiş olup, îşârî tefsir örnekleri vermiştir.

Ahmed Bîcan eserinde, İbnü'l-Arabî, Ebû Tâlib Mekkî, Kuşeyrî, İmâm Gazzâlî, Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî, Necmeddin Dâye, Şehâbeddîn el-Maktûl, Şeyh Abdullâh el-Ensârî, Abdü'l-Kādir Geylânî, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hasan el-Basrî, Mansûr-ı Hallâc gibi mutasavvıf, zühd ve takvâ sahibi kişilerin görüşlerinden faydalanmıştır.

Ayrıca İbni Mes'ûd, İbni Abbâs, Saîd bin Cübeyr, Mücâhid, Ebü'l-Âliye, Katâde, Mukātil, Hasan el-Basrî, Ebu'l-Leys, Begavî, İbni Kesîr, İmâm Fahr-i Râzî, Kâdî Beydâvî, Zemahşerî (Sâhib-i *Keşşâf*) gibi müfessirlerden veya onların eserlerinden istifade etmiştir.

Sonuç olarak; Hacı Bayrâm Velî'den aldığı tasavvufî eğitimle Bayramiyye tarikatı terbiyesinden geçmiş, onun ilkelerine göre eğitilmiş ve de Hacı Bayrâm Velî'nin halifesi olan Ahmed Bîcan, "vahdet-i vücûd" adıyla terimleşmiş olan "Ekberî mekteb" düşünce sistemini benimsemiş önemli bir mutasavvıftır.

Bu çalışmayla Ahmed Bîcan'ın *Müntehâ*'sının özgün olmayıp sadece tercümeden ibaret olduğuna dair verilen bilgilerin tam anlamıyla doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü o dönemin tercüme faaliyetlerine bakıldığında yapılan çevirilerin aynen çeviri olmayıp yazarın çevireceği eserin konusuna sadık kalarak, eklemeler veya çıkarmalar yaparak kendi yorumlarını da kattığı görülmektedir. Ahmed Bîcan'ın dil ve üslûp özellikleri incelendiğinde dönemindeki tercüme usûlünü benimsediği ve abisi Yazıcıoğlu Mehmed'in, Cendî'nin *Fusûs* şerhine yaptığı ta'likatının aynen çevirisi olmayıp serbest bir çevirisi olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Ahmed Bîcan'ın eserlerinde ve diğer kaynaklarda hangi hocalar veya okullardan ne tür bir eğitim aldığı belirtilmemişse de, Arapça eserleri çevirecek seviyede bu dili bilmesi, kitaplarını hazırlarken yararlandığı kaynakların dilinin Arapça veya Farsça olması, bunun yanında tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, felsefe vs. gibi alanlar hakkında bilgi aktarması çağının ilim ve kültür dünyasına vâkıf olduğunun açık bir

göstergesidir.

Daha önce vurgulandığı üzere Ahmed Bîcan'ın *Müntehâ*'sı mensubu olduğu "Bayramiyye tarikatı silsilesi"ni vermesi ve döneminin fikrî, tasavvufî yapısını bize yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Bazı kaynaklarda içeriği, "peygamberler tarihi" olarak kaydedilen *Müntehâ*'nın konusunun "vücûd-ı Hak" olduğu belirlenmiştir. Hakettiği ilgi gösterilememiş ve yeteri kadar ehemmiyet verilememiş olan *Müntehâ*, bu çalışmada tasavvuf düşüncesi bakımından ele alınmıştır. Ancak bu çalışma ile eser bütün yönleriyle incelenememiştir. Çünkü, Bîcan'ın âyetleri açıklama yöntem ve usûlü, işârî tefsîr alanına olan katkısı tezin kapsamını aşmakta ve ayrı bir alanın araştırma konusunu teşkil etmektedir.

Hüseyin Vassaf'ın da dediği gibi Yazıcıoğlu kardeşlerin "eserleri, erbâb-ı aşka mürşidlik hizmetini görmektedir".

EKLER:

EK 1: Âyet-i Kerîmeler İndeksi

Ahkāf, 46/13 ﴿إنّ الّذين قالوا ربّنا الله ثم إستقاموا فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون﴾ 82b.
Ahkāf, 46/24 ﴿بل هو ماستعجلتم به ريح فيها عذاب أليم﴾ 30a.
Ahzâb, 33/21 ﴿لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة لمن كان يرجوا الله واليوم الأخر وذكرالله كثيرا﴾ 82b.
Ahzâb, 33/44 ﴿تحيتهم يوم يلقونه سلام﴾ 114a.
Ahzâb, 33/56 ﴿إنّ الله وملأئكته يصلّون علي النّبيّ يا أيّها الّذين آمنوا صلّوا وسلّموا تسليما﴾ 94b.
Alak, 96/14 ﴿ألم يعلم بانّ الله يرى﴾ 84a
Âl-i İmrân, 3/18 ﴿شهد الله انّه لا اله الا هو والملائكة واولوا العلم﴾ 65a, 88b.
Âl-i İmrân, 3/28 ﴿ويحذركم الله نفسه﴾ 87b.
Âl-i İmrân, 3/33 ﴿انّ الله اصطفي آدم و نوحا وآل ابراهيم وآل عمران﴾ 65b.
Âl-i İmrân, 3/37 ﴿انّ الله يرزق من يشاء بغير حساب﴾ 62a
Âl-i İmrân, 3/39 ﴿انّ الله يبشّرك بيحي مصدقا بكلمة من الله وسيدا وحصورا ونبيّا من الصّالحين﴾ 62a.
Âl-i İmrân, 3/53 ﴿ربّنا آمنّا بما انزلت و اتبعنا الرّسول فاكتبنا مع الشّاهدين﴾ 65a.
Âl-i İmrân, 3/54 ﴿ومكروا و مكرالله والله خير الماكرين﴾65b.
Âl-i İmrân, 3/55 ﴿ياعيسى انّي متوفّيك ورافعك إليّ﴾ 96a.
Âl-i İmrân, 3/96 ﴿إنّ أوّل بيت وضع للنّاس للذي ببكّة مباركا و هدى للعالمين﴾ 93a.
Âl-i İmrân, 3/97 ﴿فيه آيات بيّنات مقام إبراهيم ومن دخله كان آمنا﴾ 93a.
Âl-i İmrân, 3/97 ﴿ولله علي النّاس حجّ البيت من إستطاع إليه سبيلا﴾ 93a.
Âl-i İmrân, 3/103 ﴿واعتصموا بحبل الله جميعا﴾ 81b.
Âl-i İmrân, 3/106 ﴿يوم تبيض وجوه وتسود وجوه﴾109b.
Âl-i İmrân, 3/110 ﴿كنتم خير امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر﴾ 95a.
Âl-i İmrân, 3/117 ﴿فما ظلمهم الله ولكن كانوا أنفسهم يظلمون﴾ 34a.
Âl-i İmrân, 3/159 ﴿فإذا عزمت فتوكّل علي الله﴾ 84b.
Âl-i İmrân, 3/169 ﴿ولا تحسبنّ الّذين قتلوا في سبيل الله أمواتا بل احياء عند ربّهم يرزقون﴾ 12b.
Âl-i İmrân, 3/185 ﴿كل نفس ذائقة الموت﴾ 32b.
Âl-i İmrân, 3/197 ﴿متاعٌ قليل﴾ 85a.
Ankebut, 29/5 ﴿من كان يرجوا لقاء الله فإنّ اجل الله لأت﴾ 86a.
Ankebut, 29/45 ﴿اتل ما اوحي إليك من الكتاب انّ الصّلاة تنهى عن الفحشاء المنكر وأقم الصّلوة ولذكر الله الأكبر﴾ 68b, 90a, 90b.
A'râf, 7/8 ﴿والوزن يومئذ الحقّ فمن ثقلت موازينه فاؤلئك هم المفلحون﴾ 106b, 110a.
A'râf, 7/9 ﴿ومن خفّت موازينه فاؤلئك الّذين خسروا انفسهم﴾ 110a.
A'râf, 7/9 ﴿فاؤلئك الّذين خسروا أنفسهم بما كانوا باياتنا يظلمون﴾106b.
A'râf, 7/23 ﴿ربّنا ظلمنا انفسنا﴾ 14b.
A'râf, 7/73 ﴿وإلي ثمود اخاهم صالحا﴾ 34a.
A'râf, 7/142 ﴿هرون اخلفني في قومي﴾ 52a.
A'râf, 7/143 ﴿قال رب أرني أنظر إليك﴾ 14b, 87b.
A'râf, 7/143 ﴿أنظر إلي الجبل فإن استقرّ مكانه فسوف تراني﴾ 86b.
A'râf, 7/143 ﴿وخرّ موسى صعقا﴾ 6b.
A'râf, 7/143 ﴿فلمّا افاق قال سبحانك﴾ 87a.
A'râf, 7/145 ﴿وكتبنا له في الألواح من كلّ شيء موعظة و تفصيلا لكلّ شيء﴾ 48a.

A'râf, 7/155 ﴿ أ تهلكنا بما فعل السّفهاء منّا إن هي إلا فتنتك ﴾ 84b.
A'râf, 7/155 ﴿ إن هى الا فتنتك تضلّ بها من تشاء وتهدى ممّن تشاء﴾ 15a.
A'râf, 7/156 ﴿ رحمتي وسعت كلَّ شيء ﴾ 30a, 61b.
A'râf, 7/172 ﴿ ألست بربكم قالوا بلي﴾ 80a, 107b.
A'râf, 7/179 ﴿أولئك كالأنعام بل هم أضلّ﴾ 112a.
Bakara, 2/20 ﴿ إنّ الله علي كلّ شيء قدير ﴾ 34b.
Bakara, 2/24 ﴿ أعدّت للكافرين ﴾107b.
Bakara, 2/25 ﴿ تجرى من تحتها الأنهار﴾ 16a.
Bakara, 2/25 ﴿كلّما رزقوا منها من ثمرة رزقا قالوا هذا الّذي رزقنا من قبل واتوا به متشابها ولهم فيها أزواج مطهّرة وهم فيها خالدون ﴾ 113a.
Bakara, 2/30 ﴿ انّى جاعل فى الأرض خليفة ﴾ 17a, 17b, 24b, 52a,
Bakara, 2/30 ﴿ إنّى اعلم ما لا تعلمون ﴾ 17b.
Bakara, 2/31 ﴿ وعلّم آدم الأسماء كلّها ﴾ 18b, 75b.
Bakara, 2/43 ﴿أقيموا الصّلاة وآتوا الزكاة﴾ 91a.
Bakara, 2/60 ﴿ قد علم كلّ اناس مشربهم ﴾ 13b.
Bakara, 2/115 ﴿ فأينما تولوُا فثمَ وجه الله ﴾ 30b.
Bakara, 2/132 إلاّ ﴿ووصى بها إبراهيم بنيه ويعقوب يا بنيّ إنّ الله اصطفى لكم الدّين فلا تموتنّ وأنتم مسلمون﴾ 41b.
Bakara, 2/150 ﴿ فولّ وجهك شطر المسجد الحرام وحيث ما كنتم فولوّا وجوهكم شطره﴾ 92a.
Bakara, 2/152 ﴿ فذكرني أذكركم ﴾ 68a.
Bakara, 2/163 ﴿ وإلاهكم إله واحد ﴾ 9a.
Bakara, 2/179 ﴿ولكم في القصاص حياة يا اولي الألباب﴾ 60b.
Bakara, 2/183 ﴿يا ايّها الّذين آمنوا كتب عليكم الصّيام كما كتب عاي الّذين من قبلكم لعلّكم تتّقون﴾ 92b.
Bakara, 2/185 ﴿شهر رمضان الّذي أنزل فيه القلرآن هدى للنّاس و بيّنات من الهدى و الفرقان فمن شهد منكم الشّهر فليصمه ومن كان مريضا أو علي سفر يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر ولتكلموا العدّة ولتكبّروا الله علي ما هديكم ولعلّكم تشكرون ﴾ 93a.
Bakara, 2/186 ﴿وإذا سئلك عبادي عنّي فإنّي قريب ﴾ 85a.
Bakara, 2/191 ﴿ واقتلوهم حيث ثقفتموهم﴾ 52a.
Bakara, 2/197 ﴿الحجّ أشهر معلومات فمن فرض فيهن الحج فلا رفث ولا فسق ولا جدال في الحجّ ﴾ 93b.
Bakara, 2/198 ﴿ فإذا أفضتم من عرفات فذكروا الله عند المشعر الحرام ﴾ 93b.
Bakara, 2/238 ﴿ حافظوا على الصّلاة و الصّلاة الوسطى ﴾ 90b.
Bakara, 2/253 ﴿ وايّدناه بروح القدس﴾ 65a.
Bakara, 2/255 ﴿وسع كرسيه السّموات والأرض ﴾ 16a.
Bakara, 2/259 ﴿ بل لبثت مائة عام ﴾ 59a.
Bakara, 2/259 ﴿ ولنجعلك اية للنّاس ﴾ 59a.
Bakara, 2/260 ﴿ قال إبراهيم ربّ ارني كيف تحيى الموتى قال اولم تؤمن قال بلي ولكن ليطمئنّ قلبي قال فخذ اربعة من الطير فصرهنّ إليك ثمّ اجعل علي كلّ جبل منهنّ جزء ثمّ ادعهن يأتينك سعيا واعلم انّ الله عزيز حكيم ﴾ 36b-37a, 88a.
Bakara, 2/269 ﴿يؤتي الحكمة من يشاء ومن ويؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا﴾ 85a.
Bakara, 2/281 ﴿واتّقوا يوما ترجعون فيه إلي الله ثمّ توفيّ كلّ نفس ما كسبت وهم لايظلمون﴾ 94b.
Beyyine, 98/5 ﴿وما أمروا إلاّ ليعبدوا الله مخلصين له الدّين حنفاء ويقيموا الصّلاة و يؤتوا الزّكوة وذلك دين القيّم﴾ 92a.
Burûc, 85/21-22 ﴿بل هو قرآن مجيد فى لوح محفوظ﴾ 15b.

Duhâ, 93/8 ﴿ ووجدك عائلا فاغني ﴾ 85a.
Duhân, 44/51 ﴿ إنّ المتقين في مقام امين ﴾ 115a.
Duhân, 44/52 ﴿ في جنّات وعيون ﴾ 115a.
Duhân, 44/53 ﴿ يلبسون من سندس وإستبرق متقابلين ﴾ 115a.
Duhân, 44/54-55 ﴿كذلك وزوّجناهم بحورعين يدعون فيها بكلّ فاكهة أمنين ﴾ 115b.
Duhân, 44/56 ﴿ لايذوقون فيها الموت إلاّ الموتة الأولي﴾ 115b.
Duhân, 44/59 ﴿ فارتقب انّهم مرتقبون ﴾ 83a.
En'âm, 6/9 ﴿ وللبسنا عليهم ما يلبسون﴾ 88a.
En'âm, 6/59 ﴿ ولا رطب ولا يابس إلاّ في كتاب مبين ﴾ 79a.
En'âm, 6/75 ﴿وكذالك نرى إبراهيم ملكوت السّموات والأرض و ليكون من الموقنين﴾ 35a.
En'âm, 6/76 ﴿ فلمّا جنّ عليه الليل رأى كوكبا﴾ 86a.
En'âm, 6/76 ﴿ قال هذا ربّي ﴾ 86b.
En'âm, 6/76 ﴿فلمّا أفل قال لا أحبّ الأفلين﴾ 83a.
En'âm, 6/122 ﴿ أو من كان ميتا فأحييناه وجعلنا له نورا يمشي به في النّاس ﴾ 47b, 87b.
En'âm, 6/160 ﴿من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها﴾ 107a.
Enbiyâ', 21/22 ﴿ لو كان فيهما إلهة إلا الله لفسدتا ﴾ 8b.
Enbiyâ', 21/23 ﴿ لا يسئل عمّا يفعل وهم يسئلون ﴾ 9a, 9b, 14b.
Enbiyâ', 21/24 ﴿ هذا ذكر من معي ﴾ 86b.
Enbiyâ', 21/30 ﴿ وجعلنا من الماء كلّ شيء حيّ ﴾ 22b, 42a.
Enbiyâ', 21/69 ﴿ يا نار كوني بردا وسلاما علي إبراهيم ﴾ 36a, 95b.
Enbiyâ', 21/71 ﴿ ونجّيناه الّتي باركنا فيها للعالمين ﴾ 36b.
Enbiyâ', 21/72 ﴿ووهبنا له إسحاق ويعقوب نافلة وكلاً جعلنا صالحين ﴾ 36b.
Enbiyâ', 21/73 ﴿وجعلناهم ائمّة يهدون بأمرنا واوحينا إليهم فعل الخيرات و اقام الصّلاة و ايتاء الزّكاة وكانوا لنا عابدين ﴾ 36b.
Enbiyâ', 21/83 ﴿ربّه إنّي مسّنى الضّر و انت الرحم الرّاحمين﴾ 43a.
Enbiyâ', 21/87 ﴿سبحانك لا اله الاّ انت انى كنت من الظالمين﴾ 14b.
Enbiyâ', 21/88 ﴿فاستجاب له ونجّيناه من الغمّ و كذالك نجني المؤمنين﴾ 60b, 96a.
Enbiyâ', 21/90 ﴿ ويدعوننا رغباً و رهباً ﴾ 83a.
Enbiyâ', 21/91 ﴿ ونفخنا فيه من روحنا ﴾ 76a.
Enbiyâ', 21/104 ﴿كما بدأنا اوّل خلق نعيده وعدا علينا إنّا كنّا فاعلين﴾ 102a.
Enbiyâ', 21/105 ﴿ والقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر﴾ 45a.
Enbiyâ', 21/107 ﴿ وما أرسلناك إلاّ رحمة للعالمين ﴾ 25a.
Enbiyâ', 21/107 ﴿ وما أرسلناك رحمة للعالمين ﴾ 76b.
Enfâl, 8/17 ﴿ وما رميت إذ رميت و لكنّ الله رمى ﴾ 29b, 31a, 88b.
Enfâl, 8/23 ﴿ولو علم الله فيهم خيرا لاسمعهم﴾ 82a.
Fâtiha, 1/5 ﴿ إيّاك نعبد وإيّاك نستعين ﴾ 114b.
Fâtiha, 1/1-7 ﴿ الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم ايّاك نعبد وايّاك إهدنا الصراط المستقيم صراط الّذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولاالضالين ﴾ 1b.
Fâtır, 35/1 ﴿جاعل الملائمة رسلا اولى اجنحة مثنى و ثلاث و رباع يزيد فى الخلق ما يشاء﴾ 15b, 16a.
Fâtır, 35/15 ﴿ يا أيّها النّاس أنتم الفقراء ﴾ 85a.
Fâtır, 35/28 ﴿ أنّما يخشي الله من عباده العلماء﴾ 102a.
Fâtır, 35/32 ﴿ ثم أورثنا الكتاب الّذي أصطفينا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق با لخيرات باذن الله ذلك هو الفضل الكبير ﴾ 95a.

Fecr, 89/27-28 ﴿يا أيّتها النفس المطمئنه إرجعي إلي ربّك راضيّة مرضيّة ﴾ 12b, 84a, 86a.
Fetih, 48/1,2 ﴿ إنّا فتحنا لك فتحا مبينا ليغفر لك الله ما تقدّم من ذنبك وما تأخّر﴾ 79b.
Fetih, 48/2 ﴿ ليغفرلك الله ما تقدّم من ذنبك وما تأخّر﴾ 61b.
Fetih, 48/4 ﴿ هو الّذي انزل السّكينة في قلوب المؤمنين ﴾ 86a.
Fetih, 48/10 ﴿إنّ الذين يبايعونك إنّما يبايعون الله ﴾ 30b, 76b.
Fetih, 48/10 ﴿ يدالله فوق أيديهم ﴾ 13a .
Fussilet, 41/6 ﴿ فاستقيموا إليه ﴾ 83b.
Fussilet, 41/30 ﴿ وأبشّروا بالجنّة التّي كنتم توعدون﴾ 106a.
Fussilet, 41/30 ﴿ إنّ الّذين قالوا ربّنا الله ثمّ استقاموا تتنزّل عليهم الملائكة الاّ تخافوا ولا تحزنوا وابشروا بالجنة الّتي كنتم توعدون ﴾ 110a.
Fussilet, 41/31 ﴿ نحن أولياؤكم في الحياة الدّنيا والأخرة ولكم فيها ما تشتهي أنفسكم ﴾ 110a.
Fussilet, 41/32 ﴿ نزلا من غفور رحيم ﴾ 110b.
Fussilet, 41/40 ﴿ اعلموا ما شئتم ﴾ 14b.
Furkān, 25/45 ﴿ ألم تر إلي ربّك كيف مدّ الظّل ﴾ 87b.
Furkān, 25/46 ﴿ ثمّ قبضناه إلينا قبضا يسيرا ﴾ 87b.
Furkan, 25/63 ﴿ وعباد الرّحمن الّذين يمشون علي الأرض هونا ﴾ 84b.
Hacc, 22/30 ﴿ومن يعظّم حرمات الله فهو خير له عند ربّه﴾ 83a.
Hacc, 22/34 ﴿ و بشّر المخبتين ﴾ 82b.
Hadîd, 57/3 ﴿ وهو بكل شيء عليم﴾ 74b.
Hadîd, 57/4 ﴿ وهو معكم اين ما كنتم ﴾ 17a, 81b.
Hadîd, 57/16 ﴿ألم يأن الذين آمنوا أن تخشع قلوبهم لذكر الله وما نزل من الحقّ﴾ 82b.
Hadîd, 57/25 ﴿ لقد أرسلنا رسلنا بالبيّنات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ﴾ 93b.
Hadîd, 57/25 ﴿ وأنزلنا الحديد ﴾ 93b.
Hadîd, 57/27 ﴿ فما رعوها حقّ رعايتها ﴾ 83a.
Hâkka, 69/17 ﴿ ويحمل عرش ربّك فوقهم يومئذ ثمانية﴾ 21a.
Haşr, 59/9 ﴿ ويؤثرون علي أنفسهم ولو كان بهم خصاصة ﴾ 84a.
Haşr, 59/18 ﴿يا ايّها الّذين آمنوا اتقوا الله ولتنظر نفس ما قدّم لغدٍ﴾ 81a.
Haşr, 59/23 ﴿ سبحان عمّا يشركون الله﴾ 53a.
Hicr, 15/27 ﴿ والجانّ خلقناه من قبل من نار السمَوم ﴾ 23b.
Hicr, 15/29 ﴿ونفخت فيه من روحى﴾ 15b, 67b.
Hicr, 15/43-44 ﴿وإنّ جهنّم لموعدهم اجمعين لها سبعة أبواب﴾ 16b,107b, 110b.
Hicr, 15/44 ﴿لكلّ باب منهم جزء مقسوم﴾ 107b, 110b.
Hicr, 15/48 ﴿ و ما هم منها بمخرجين﴾ 32b.
Hicr, 15/72 ﴿ لعمرك﴾ 88b.
Hicr, 15/75 ﴿ إنّ في ذلك الآيات للمتوسّمين ﴾ 86a.
Hicr, 15/99 ﴿ واعبد ربّك ﴾ 83a.
Hucurât, 49/11 ﴿ومن لم يتب فاؤلئك هم الظّلمون﴾ 81a.
Hûd, 11/7 ﴿ وكان عرشه على الماء ﴾ 21b , 42a.
Hûd, 11/48 ﴿ يا نوح اهبط بسلام منا وبركات عليك﴾ 32b.
Hûd, 11/56 ﴿وما من دابة إلا هو آخذ بناصيتهاانّ ربي علي صراط مستقيم﴾ 29b.
Hûd, 11/65 ﴿ تمتعوا في داركم ثلثة ايّام ﴾ 33b.
Hûd, 11/69 ﴿ ولقد جاءت رسلنا ابراهيم بالبشري ﴾ 39a.
Hûd, 11/86 ﴿ بقية الله خير لكم إن كنتم مؤمنين ﴾ 82b.

Hûd, 11/108 ﴿ عطاء غيرمجذوذ ﴾ 114a.
Hûd, 11/114 ﴿أقم الصلاة طرفي النهار وزلفا من الليل إن الحسنات يذهبين السيئات ذلك ذكرى للذاكرين﴾ 90a.
Hûd, 11/116 ﴿فلولا كان من القرون من قبلكم أولو بقيته ينهون عن الفساد في الأرض إلاّ قليلا ممن أنجينا منهم ﴾ 87a.
Hûd, 11/119 ﴿لأملأنّ جهنّم من الجنّة و النّاس أجمعين﴾ 112a.
İbrâhim, 14/48 ﴿يوم تبدّل الأرض غير الارض والسّموات وبرزوا لله الواحد القهّار﴾ 104b, 109b.
İbrâhim, 14/48 ﴿ يوم تبدّل الأرض غير الأرض والسّموات﴾ 109b.
İbrâhim, 14/48 ﴿ وبرزوالله الواحد القهّار ﴾ 110a.
İhlâs, 112/1 ﴿قل هو الله احد﴾ 6a, 9a.
İnfitâr, 82/10-12 ﴿وإنّ عليكم لحافظين كراما كاتبين يعلمون ماتفعلون﴾ 23a.
İnsân, 76/1 ﴿ هل أتى على الإنيسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا ﴾ 18a.
İnsân, 76/5,6 ﴿إنّ الأبرار يشربون من كأس كان مزاجها كافروا عينا يشرب بها عباد الله يفجّرونها تفجيرا ﴾ 112b.
İnsân, 76/19 ﴿ وإذا رأيتهم حسبتهم لؤلؤا منشورا ﴾ 115b .
İnsân, 76/19 ﴿ ويطوف عليهم ولدان مخلّدون إذا رأيتم حسبتهم لؤلؤا منثورا ﴾ 112a, 115b.
İnşikāk, 84/7-8 ﴿ فأمّا من أوتي كتابه بيمينه فسوف يحاسب حسابا يسيرا﴾ 110a.
İsrâ', 17/1 ﴿ سبحان ا لّذي أسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام إلي المسجد الأقص الّذي باركنا حوله لنريه من آياتنا إنّه هو السميع البصير﴾ 69b.
İsrâ', 17/3 ﴿انه كان عبداشكورا ﴾ 33a.
İsrâ', 17/11 ﴿ وكان الأنسان عجولا ﴾ 27a.
İsrâ', 17/13 ﴿ وكلّ إنسان الزّمناه طائره في عنقه ﴾ 106b, 110a.
İsrâ', 17/13 ﴿ ونخرج له يوم القيامة كتبا يلقاه منشورا ﴾ (İsrâ', 17/13) 110a.
İsrâ', 17/14 ﴿ قرأ كتابك﴾ 110a.
İsrâ', 17/25 ﴿ ربكم أعلم بما نفوسكم ﴾ 86b.
İsrâ', 17/70 ﴿ ولقد كرّمنا بني آدم وحملناهم في البرّ والبحر ﴾ 26a.
İsrâ', 17/72 ﴿ومن كان فى هذه اعمى فهو فى الأخرة اعمى واضلّ سبيلا ﴾ 67b.
İsrâ', 17/81 ﴿ وقل جاء الحقّ ﴾ 115a.
İsrâ', 17/81 ﴿ وزهق الباطل﴾ 115a.
İsrâ', 17/81 ﴿ إنّ الباطل كان زهوقا ﴾ 115a.
İsrâ', 17/84 ﴿ قل كلّ يعمل علي شاكلته ﴾ 84b.
İsrâ', 17/85 ﴿يسئلونك عن الرّوح قل الروح من امر ربّى﴾ 15b.
Necm, 53/7 ﴿وهو بالأفق الأعلى﴾ 89a.
Kāf, 50/1 ﴿ق﴾ 89a.
Kāf, 50/15 ﴿ بلهم في لبس من خلق جديد﴾ 28b, 46b, 58b.
Kāf, 50/37 ﴿إنّ في ذلك لذكري لمن كان له قلب او لقي السّمع وهو شهيد﴾ 46a, 87a.
Kalem, 68/1 ﴿ ن والقلم وما يسطرون ﴾ 15b, 16b.
Kalem, 68/4 ﴿ وإنّك لعلي خلق عظيم﴾ 76b.
Kamer, 54/1 ﴿إقتربت السّاعة وانشقّ القمر﴾ 89a.
Kasas, 28/7 ﴿ فإذا خفت عليه فالقيه في اليمّ ﴾ 83b.
Kasas, 28/14 ﴿ولمّا بلغ اشدّه واستوى آتيناه حكما وعلما﴾ 47a.
Kasas, 28/16 ﴿ ربّ انى ظلمت نفسى ﴾ 15a.
Kasas, 28/86 ﴿وما كنت ترجوا أن يلقي إليك الكتاب إلاّ رحمة من ربّك ﴾ 85b.

Kasas, 28/88 ﴿كلّ شيئ هالك الاّ وجهه له الحكم وإليه ترجعون﴾ 9a, 20a, 32a, 74b, 104a, 109a.
Kehf, 18/13 ﴿ إنّهم فتية آمنوا بربّهم وزدناهم هدي ﴾ 84b.
Kehf, 18/14 ﴿ وربطنا علي قلوبهم إذا قاموا ﴾ 86b.
Kehf, 18/24 ﴿ واذكر ربّك إذا نسيت ﴾ 85a.
Kehf, 18/29 ﴿ فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر ﴾ 14b.
Kehf, 18/65 ﴿ وعلمناه من لدنّا علما ﴾ 85b.
Kehf, 18/77 ﴿لو شئت لا اتخذت عليه اجرا﴾ 49b.
Kehf, 18/79 ﴿ امّا السّفينة فكانت لمساكين يعملون في البحر ﴾ 49a.
Kehf, 18/79 ﴿ فاردت ان اعيبها و كان وراءهم ملك ﴾ 49a.
Kehf, 18/80 ﴿ وامّا الغلام فكان ابواه مؤمنين ﴾ 49a.
Kehf, 18/82 ﴿ وامّا الجدار فكان لغلامين يتيمين في المدينة ﴾ 49a .
Kehf, 18/82 ﴿ وكان تحته كنزلهما ﴾ 49a.
Kevser, 108/1 ﴿ إنّا اعطيناك الكوثر﴾ 94b, 108a.
Kıyâmet, 75/22-23 ﴿ وجوه يومئذ ناضرة إلي ربّها ناظرة ﴾ 14b, 115a.
Mâide, 5/6 ﴿ يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلي الصلوة فاغسلوا وجوهكم وايديكم إلي المرافق وامسحوا برؤسكم وأرجلكم إلي الكعبين وإن كنتم جنبا فاطّهروا ﴾ 112a.
Mâide, 5/15 ﴿ قد جاءكم من الله نور وكتاب مبين ﴾ 67a.
Mâide, 5/23 ﴿وعلي الله فتوكّلوا إن كنتم مؤمنين ﴾ 83b.
Mâide, 5/40 ﴿ وهو على كل شيءٍ قدير﴾ 9a, 9b.
Mâide, 5/54 ﴿ فسوف يأتي الله بقوم يحبّهم ويحبّونه ﴾ 86a.
Mâide, 5/73 ﴿ وما من اله الا اله واحد﴾ 65b.
Mâide, 5/83 ﴿وإذا سمعوا ما أنزل الله إلي الرّسول تري أعينهم تفيض من الدّمع ممّا عرفوا من الحقّ﴾ 88a.
Mâide, 5/110 ﴿وإذ علمتك الكتاب والحكمة والتورة والإنجيل﴾ 63a.
Mâide, 5/110 ﴿وإذ تخلق من الطّين كهيئة الطير بإذني فتنفخ فيها﴾ 63a.
Mâide, 5/120 ﴿ وهو علي كل شيء قدير﴾ 112a.
Meryem, 19/1-2 (﴿كهيعص ذكر رحمته ربّك عبده زكريّا﴾ 61b.
Meryem, 19/12 ﴿ يا يحيى خذ الكتاب بقوة وآتيناه الحكم صبيّا ﴾ 62a.
Meryem, 19/19 ﴿ قال انّما رسول ربّك لأهب لك غلاما زكيّا﴾ 63a.
Meryem, 19/34 ﴿ ذلك عيسى ابن مريم قول الحقّ الذى فيه يمترون ﴾ 65b.
Meryem, 19/40 ﴿ إنّا نحن نرث الأرض ومن عليها وإلينا يرجعون﴾ 88b.
Meryem,19/53 ﴿ ووهبنا له من رحمتنا اخاه هرون نبيّا ﴾ 52a.
Meryem, 19/54 ﴿ واذكر في الكتاب اسماعيل انّه كان صادق الوعد وكان رسولا نبيّا ﴾ 37b.
Meryem, 19/57 ﴿ ورفعناه مكانا عليآ ﴾ 31b .
Meryem, 19/71 ﴿ وإن منكم الاّ واردها ﴾ 32b, 110b.
Meryem, 19/71 ﴿ كان علي ربّك حتما مقضيّا ﴾ 110b.
Meryem, 19/86 ﴿ ونسوق المجرمين إلي جهنّم وردا ﴾ 30a.
Muhammed, 47/15 ﴿ مثل الجنّة الّتي وعد المتّقون فيها أنهار من ماء غير آسن وأنهار من لبن لم يتغيّر طعمه وأنهار من خمر لذة للشّاربين وأنهار من عسل مصفي ولهم فيها من كلّ الثمرات ومغفرة من ربّهم﴾ 115b
Muhammed, 47/21 ﴿ فإذا عزم الأمر فلو صدقوا الله لكان خيرا لهم ﴾ 84a.
Muhammed, 47/35 ﴿ وانتم الأعلون ﴾ 32a.
Mutaffifîn, 83/15 ﴿ كلا انّهم عن ربهم يومئذ لمحجوبون ﴾ 14b.

Mutaffifîn, 83/18 ﴿ انّ كتاب الأبرار لفى علّيّن﴾ 16a, 65a.
Mutaffifîn, 83/20 ﴿ كتاب مرقوم ﴾ 16a, 27a.
Mutaffifin, 83/21 ﴿ يشهده المقرّبون ﴾ 16a, 27a.
Müddessir, 74/1-5 ﴿يا ايّها المدّثر قم فأنذر وربّك فكبّر وثيابك فطهّر والرجز فاهجر﴾ 82b, 89a.
Müddessir, 74/30 ﴿ عليها تسعة عشر ﴾ 110b.
Müddessir, 74/31 ﴿وما يعلم جنود ربّك إلاهو﴾ 12a.
Müddessir, 74/48 ﴿فما تنفعهم شفاعة الشّافعين 110b.
Mülk, 67/3 ﴿ خلق سبع سموات طباقا ﴾ 16b.
Mülk, 67/14 ﴿ الا يعلم من خلق وهو اللطيف الخبير ﴾ 31a.
Mü'min, 40/1 ﴿حم ﴾ 88b.
Mü'min, 40/13 ﴿ لا ظلم اليوم إنّ الله سريع الحساب ﴾ 105b.
Mü'min, 40/13 ﴿ وما يتذكر إلاّ من ينيب ﴾ 81b.
Mü'min, 40/17 ﴿ لا ظلم اليوم إنّ الله سريع الحساب ﴾ 10a, 105b, 109b.
Mü'min, 40/44 ﴿ وأفوّض أمري إلي الله﴾ 83b.
Mü'min, 40/46 ﴿ النار يعرضون عليها غدوّا و عشيّا ﴾ 12b.
Mü'min, 40/60 ﴿ ادعوني استجب لكم ﴾ 27b .
Mü'minûn, 23/36 ﴿هيهات هيهات لما توعدون﴾ 51b.
Mü'minûn, 23/60 ﴿والّذين يؤتون ما آتوا وقلوبهم وجلة﴾ 82a.
Nahl, 16/44 ﴿وأنزلنا إليك الذ ّكر لتبيّن للنّاس ما نزّل إليهم ولعلّهم يتفكّرون﴾ 81a.
Nahl, 16/50 ﴿ يخافون ربّهم من فوقهم ﴾ 82a.
Nahl, 16/96 ﴿ ما عندكم ينفد وما عند الله باق ﴾ 114a.
Nahl, 16/127 ﴿ واصبر وما صبرك إلاّ بالله ﴾ 83b, 94a.
Nasr, 110/1 ﴿ أذا جاء نصر الله والفتح﴾ 79b.
Nâzi'ât, 79/24 ﴿ أنا ربكم اعلى ﴾ 2a.
Nebe', 78/26 ﴿ جزاء وفاقا ﴾ 110b, 112a.
Nebe', 78 /40﴿ يا ليتني كنت ترابا﴾ 112b.
Necm, 53/5 ﴿ علّم شديد القوي ﴾ 75b.
Necm, 53/8-9 ﴿ ثمّ دنا فتدلّي فكان قاب قوسين أو أدني ﴾ 87b, 89b,
Necm, 53/10 ﴿ فاوحي إلي عبده ما اوحي ﴾ 87a, 89b.
﴿ ما كذب الفؤاد ما رأى ﴾ 53/11
Necm, 53/13 ﴿ ولقد رآه ﴾ 16a, 89b.
Necm, 53/16-17 ﴿إذ يغشي السّدرة ما يغشي ما زاغ البصر و ما طغي﴾ 86a, 89b.
Necm, 53/18 ﴿ من آيات ربّه الكبرى ﴾ 89b.
Necm,53/42 ﴿وإنّ الي ربّك المنتهى﴾ 7a, 49b, 80a.
Neml, 27/15 ﴿لقد آتينا داود وسليمان علما﴾ 54b, 56b.
Neml, 27/30 ﴿ إنّه من سليمان وإنّه بسم الله الرحمن الرحيم ﴾ 56b.
Neml, 27/40 ﴿قال الّذي عنده علم من الكتاب أنا آتيك به قبل أن يرتدّ إليك طرفك ﴾ 86a.
Neml, 27/87 ﴿يوم نفخ في الصّور ففزع من في السّموات ومن في الأرض الاّ من يشاء الله﴾ 103b.
Nisâ', 4/65 ﴿فيما بينهم ثمّ لا يجدوا في أنفسهم حرجا ممّا قضيت ويُسلّموا تسليما﴾ 83b.
Nisâ', 4/87 ﴿ الله لا إله إلا هو ليجمعنّكم إلي يوم القيامة لا ريب فيه و من أصدق من الله حديثا﴾ 109a.
Nisâ', 4/100 ﴿ومن يخرج من بيته مهاجرا إلي الله ورسوله ثمّ يدرك الموت فقدوقع أجره علي الله﴾ 84b.
Nisâ', 4/110 ﴿ يجد الله غفورا رحيما ﴾ 88a.
Nisâ', 4/164 ﴿ وكلّم الله موسي تكليما ﴾ 75b.

Nûh, 71/8 ﴿ ثم إني دعوتهم جهارا﴾ 89a.
Nûh, 71/13 ﴿ ما لكم لا ترجون لله وقارا ﴾ 86a.
Nûr, 24/25 ﴿ويعلمون إنّ الله هو الحقّ المبين﴾ 88a.
Nûr, 24/35 ﴿ الله نور السّموات والأرض ﴾ 15b, 40b.
Nûr, 24/35 ﴿ نور على نور ﴾ 40b.
Nûr, 24/35 ﴿ يهدى الله لنوره من يشاء ﴾ 40b.
Ra'd, 13/16 ﴿ قل هو الله الواحد القهار ﴾ 6a.
Rahmân, 55/26-27 ﴿كلّ من عليها فأن و يبقي وجه ربّك ذوا الجلال والإكرام﴾ 88a.
Rahmân, 55/39 ﴿ فيومئذ لا يسئل عن ذنبه انس ولا جان ﴾ 9b.
Rahmân, 55/56 ﴿فيهن قاصرات الطرف لم يطمثهنّ أنس قبلهم ولاجانّ﴾ 115b.
Rahmân, 55/58 ﴿ كأنهنّ الياقوت والمرجان ﴾ 115b.
Rahmân, 55/60 ﴿ هل جزاء الإحسان إلاّ الأحسان ﴾ 85b.
Rûm, 30/60 ﴿ ولا يستخيفنّك الّذين لا يوقنون ﴾ 87a.
Sâd, 38/1 ﴿ ص ﴾ 89a.
Sâd, 38/20 ﴿ وشددنا ملكه وآتيناه الحكمة و فصل الخطاب ﴾ 54a.
Sâd, 38/26 ﴿ فيضلّك عن سبيل الله﴾ 54a.
Sâd, 38/26 ﴿ يا داود انّا جعلناك خليفة في الأرض فاحكم بين النّاس بالحقّ ولا تتبع الهوي﴾ 54a-54b.
Sâd, 38/26 ﴿إنّ الذين عن سبيل الله لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب﴾ 54a.
Sâd, 38/30 ﴿ ووَهَبْنَا لِدَاوُدَ وسليمانَ ﴾ 58a.
Sâd, 38/33 ﴿ زدناهم عليّ فطفق مسحا بالسّوق والأعناق ﴾ 86a.
Sâd, 38/35 ﴿ ربّ اغفرلي وهب لي ملكا لا ينبغي لأحد من بعدي انّك انت الوهّاب ﴾ 57a.
Sâd, 38/42 ﴿اركض برجلك هذا مغتسل باردا وشراب﴾ 42a.
Sâd, 38/43 ﴿ ووهبنا له اهله ﴾ 43a.
Sâd, 38/44 ﴿ انّاوجدناه صابرا نعم العبد انّه اوّاب﴾ 42a, 43a, 95b.
Sâd, 38/47 ﴿ وإنّهم عندنا لمن المصطفين الأختيار ﴾ 86b.
Sâd, 38/75 ﴿ ما منعك أن تسجد لما خلقت بيديّ ﴾ 42a.
Saff, 61/13 ﴿ نصر من الله وفتح قريب ﴾ 96b.
Sâffât, 37/24 ﴿وقفوهم﴾ 9b.
Sâffât, 37/24 ﴿أنهم مسئولون﴾ 10a.
Saffât, 37/96 ﴿ والله خلقكم وما تعلمون﴾ 14b.
Saffât, 37/101 ﴿ فبشّرناه بغلام حليم ﴾ 37a.
Saffât, 37/102 ﴿ فلمّا بلغ معه السعى ﴾ 38b.
Saffât, 37/102 ﴿ إنّي أرى في المنام انّي اذبحك ﴾ 37a.
Saffât, 37/102 ﴿يا ابت افعل ما تؤمر ستجدني انشاء الله من الصّابرين﴾ 38a.
Sâffât, 37/103 ﴿ فلمّا أسلما وتله للجبين ﴾ 87a.
Saffât, 37/105 ﴿ قد صدّقت رؤيا﴾ 37b.
Saffât, 37/107 ﴿ وفديناه بذبح عظيم ﴾ 95b.
Saffât, 37/112 ﴿ وبشّرناه باسحاق نبيّا من الصّالحين﴾ 38b.
Saffât, 37/113 ﴿ و باركنا عليه و علي إسحاق ﴾ 38b.
Saffât, 37/180 ﴿ سبحان ربّك ربّ العزّة عمّا يصفون ﴾ 53a.
Sebe', 34/10 ﴿ ولقد آتينا داود منّا فضلا ﴾ 54a.
Sebe', 34/13 ﴿ وقليلٌ من عبادي الشّكور ﴾ 84a.
Sebe', 34/23 ﴿ إذا فزّع عن قلوبهم قالوا ماذا قال ربّكم قالوا الحق ﴾ 87b.

Sebe', 34/46 ﴿قل إنّما اعظكم بواحدة ان تقوموا لله مثنى و فرادى﴾ 81a.
Secde, 32/13 ﴿لأملأنّ جهنّم من الجنّة والنّاس أجمعين﴾ 106b.
Secde, 32/17 ﴿ جزاء بما كانوا يعلمون ﴾ 60b, 110b.
Şuarâ, 26/23 ﴿ وما ربّ العالمين ﴾ 13a.
Şuarâ', 26/28 ﴿ربّ المشرق والمغرب وما بيمهنا إن كنتم تعقلون﴾ 13a.
Şûrâ, 42/7 ﴿ فريق في الجنّة و فريق في السّعير ﴾ 114a.
Şûrâ, 42/11 ﴿ يذرؤكم فيه ﴾ 87b
Şûrâ, 42/11 ﴿ ليس كمثله شيء وهو السميع البصير ﴾ 33a,53a, 110a.
Şûrâ, 42/23 ﴿قل لا أسؤلكم عليه أجرا إلاّ المودّة في القربي﴾ 85a .
Şûrâ, 42/49-50 ﴿يهب لمن يشاء إناثا ويهب لمن يشاء الذ ّكور أو يزوّجهم إناثا يجعل لمن يشاء و عقيما إنّه عليم قدير﴾ 73b.
Şûrâ, 42/52 ﴿ ما كنت تدري ما الكتاب والإيمان ﴾ 75b.
Tâ Hâ, 20/1 ﴿طه﴾ 88b.
Tâ Hâ, 20/5-6 ﴿الرّحمن على عرش استوى له ما فى السّموات وما فى الأرض وما بينهما وما تحت الثرّى﴾ 13b, 15a,16a , 21a, 32a, 109a.
Tâ Hâ, 20/10 ﴿ إذ رآى نارا ﴾ 86b.
Tâ Hâ, 20/12 ﴿فاخلع نعليك انّك بالواد المقدس طوى ﴾ 50b, 88a.
Tâ Hâ, 20/29-31 ﴿واجعل لي وزيرا من اهلي هرون اخي اشدد به ازري﴾ 52a.
Tâ Hâ, 20/40 ﴿ ثمّ جئت علي قدر يا موسى ﴾ 86b.
Tâ Hâ, 20/55 ﴿ منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخري ﴾ 108b.
Tâ Hâ, 20/68 ﴿ لا تخف انّك انت الأعلي﴾ 47a.
Tâ Hâ, 20/73 ﴿ والله خير و أبقي ﴾ 88a.
Tâ Hâ, 20/114 ﴿ وقل ربّ زدني علما ﴾ 60a.
Tahrîm, 66/5 ﴿ ثيبات وأبكارا ﴾ 112a.
Talâk, 65/12 ﴿الله الّذى خلق سبع سموات ومن الأرض مثلهنّ﴾ 16b.
Tevbe, 9/21 ﴿ يبشّرهم ربّهم برحمتة منه ورضوان﴾ 106a.
Tevbe, 9/36 ﴿ قاتلوا المشركين كافة﴾ 52a.
Tevbe, 9/40 ﴿ لا تحزن إنّ الله معنا ﴾ 71b.
Tevbe, 9/60 ﴿إنّما الصّدقات للفقراء والمساكين و العاملين عليها والمؤلّفة قلوبهم وفي الرّقاب و الغارمين وفي سبيل لله وابن السبيل فريضة من الله والله عليم حكيم﴾ 92b.
Tevbe, 9/62 ﴿ والله رسوله أحقّ أن يرضوه ﴾ 76b.
Tevbe, 9/72 ﴿ ورضوان من الله أكبر ذلك هو الفوز العظيم﴾ 114a.
Tevbe, 9/92 ﴿ وتولّوا واعينهم تفيض من الدمع حزنا ﴾ 82a.
Tevbe, 9/100 ﴿والسّابقون الأوّلون من المهاجرين والأنصاروالّذين اتّبعوهم باحسان رضى الله عنهم ورضوا عنه وأعدّلهم جنّات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها بدا ذلك الفوز العظيم ﴾ 95a.
Tevbe, 9/103 ﴿خذ من أموالهم صدقة ﴾ 92b.
Tevbe, 9/112 ﴿ الحافظون لحدود الله ﴾ 84b.
Tevbe, 9/114 ﴿ إنّ إبراهيم لأوّاه حليم ﴾ 35a.
Tûr, 52/4 ﴿ والبيت المعمور ﴾ 16b.
Tûr, 52/6 ﴿ والبحر والمسجور ﴾ 16b.
Tûr, 52/21 ﴿ والّذين آمنوا واتبعناهم ذرّيتهم بايمان ﴾ 113a.
Tûr, 52/21 ﴿ من يعلم سواءً يجزيه كلّ امرئ بما كسب رهين﴾ 14b.
Tûr, 52/24 ﴿ ويطوف عليهم غلمان لهم كأنّهم لؤلؤ مكنون ﴾ 112b, 115b.

Tûr, 52/26 ﴿ قالوا انّا كنّا قبل في أهلنا مشفقين ﴾ 82b.
Tûr, 52/43 ﴿ سبحان الله عمآ يشركون ﴾ 26a.
Vâkıa, 56/88-89 ﴿ فأمّا إن كان من المقرّبين فروح وريحان و جنّة النّعيم ﴾ 114a.
Yâsîn, 36/1 ﴿يس﴾ 88b.
Yâsîn, 36/82 ﴿إنما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون﴾ 34a.
Yûnus, 10/58 ﴿قل بفضل الله و برحمت فبذلك فليفرحوا هو خير ممّا يجمعون﴾ 86b.
Yûnus, 10/62 ﴿ ألا إنّ أولياء الله لاخوف عليهم ولا هم يحزنون﴾ 95a.
Yûnus, 10/64 ﴿ لا تبديل لكلمات الله ﴾ 45b.
Yûnus, 10/91 ﴿الان وقد عصيت قبل و كنت من المفسدين﴾ 47b.
Yûsuf, 12/31 ﴿ فلمّا رأينه أكبرنه ﴾ 86b.
Yûsuf, 12/84 ﴿ وقال يا أسفي علي يوسف ﴾ 87a.
Yûsuf, 12/108 ﴿قل هذه سبيلي أدعوا إلي الله علي بصيرة أنا ومن اتبعني﴾ 85a.
Yûsuf, 12/111 ﴿ لقد كان في قصصهم عبرة ﴾ 42a.
Yûsuf, 12/111 ﴿لأولى الألباب﴾ ﴿ 42a.
Zâriyât, 51/20 ﴿ وفي الأرض آيات للموقنين ﴾ 85a.
Zâriyât, 51/21 ﴿ وفى انفسكم افلا تبصرون ﴾ 15a.
Zâriyât, 51/49 ﴿ومن كل شيئ خلقنا زوجين لعلكم تذكرون ﴾ 9a.
Zârîyât, 51/50 ﴿ ففروا إلي الله ﴾ 81b.
Zâriyât, 51/56 ﴿ وما خلقت الجنّ والإنس إلاّ ليعبدوا ﴾ 111b.
Zümer, 39/3 ﴿ إلاالله الدّين الخالص ﴾ ﴿ 83a.
Zümer, 39/17 ﴿وأنابوا إلي الله لهم البشري﴾108a.
Zümer, 39/54 ﴿ وانيبواالي ربّكم ﴾ 81a.
Zümer, 39/62 ﴿الله خالق كلّ شئ﴾ 14b.
Zümer, 39/73 ﴿سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين﴾ 108b.

EK 2: Hadîs-i Şerifler İndeksi

الإيمان نصفان نصف صبّر ونصف شكر ،94a.
اشدّ النأس بلاء للأنبياءِ ثم الاولياء ثم الامثال فالامثل ،95a.
أنا عند ظنّ عبدي ،115a.
انا من الله والمؤمنون منّى ،15b.
إن إستقامت امتي فلها يوم وإن لم تستقم فلها نصف يوم، 103b.
انَ احدكم لن يرى ربه حتى يموت،67b.
إنّ الله خلق آدم علي صورت الرّحمن ،24b.
إنّ خير التّابعين رجل يقال له اويس،96b.
ان نعبد الله كانّك تراه،65a, 68b.
أوّل خلق الله الدّرة،78b.
اوّل ما خلق الله العقل ، 15b, 20b, 45b.
اول ما خلق الله القلم فقال اكتب قال ما كتب قال القدر ماكان وما هو كائن،14b.
أوّل ما خلق الله نورى،7a, 15b, 26b.
بني الإسلام على الخمس،91a.
البينة علي الدّعى واليمين على من انكر، 76b.
أين صفوتي من خلقي ،107b.
الجبروت في القلب ،45b.
حبّب اليَ من دنياكم ثلث النساء و الطيب و جعلت قرة العين في الصلوة ،67a.
الحجّ عرفة، 93b.
رايت الله بعين راسى حين اسرى في ليلة المعراج ،40b.
رايت ربّي بعين ربّي ،40b.
سبحانك ما عرفناك حق معرفتك، 4a.
سترون ربّكم كما ترون القمر ليلة البدر، 14a.
سقف الجنة عرش الرحمن ،33a.
الصوم لي و أنا اجزي به، 79a, 93a.
العقل اصل دينى،45b.
فأحببت أن أعرف ،2b.
قلب الؤمن بيت الله ،15b, 45b.
القناعة كنز لاينفذ، 79a.
قلب المؤمن عرش الله ، 6a, 15b.
كنت نبيّا وآدم بين الماء والطّين ، 35a, 67a.
لا صلاة إلاّ بحضور القلب،68a.
من زارني ميتا فكأنّما زارني حيّا ، 70b.
من عرف نفسه فقد عرف ربه ، 24b , 67a.
نور انّي اراه ،40b, 70a.
و جعلت قرة العين في الصلوة ، 68a.
وجعلنا من الجهاد الأصغر إلي الجهاد الأكبر ،94a.
وكان الله و لم يكن معه شىء، 4a.
و من احياني فانا فقتلته و من قتلته فعلي ديته ومن علي ديته فانا ديته ، 29a.

EK 3: Arapça İfadeler İndeksi

اذ العرض لا يبقى زمانين، 46b.
إذا تم الفقر فهوالله ، 79b.
إنّ الله حرّم علي الأرض ان تأكل اجساد الأنبيا ،60a.
إنّ الله عبادا يريهم في بداياتهم ما في نهاياتهم ،80b
انّ بين العبد وبين الخلق مائة مقام من نور ظلمة، 80b.
إنّ كل شيئ ملك، 12a.
البلاء للولاء، 42b.
ذق تعرّف،31b.
سلام عليكم من الرّحمن الرحيم الحيّ القيّوم فادخلوها خالدين، 111a.
طوبي ، لمن كان غريبا 87a.
فتنة الرجل وإرتفع اللأمال، 2a.
فاختلاف العبارات لاختلاف الأعتبارات، 22a.
فسبحانك يانورالأنوار فقناعذاب النار، 110b.
فصار الانسان إنسان الأعيان، 15b.
ففي كل شيئ له آية تدل على انه واحد، 9a.
فمن لم يفهم إشارتنا لم يفهم عباراتنا ، 88b.
الولحد لا يصدر عنه الاّ الواحد، 13b.
لولا الحيثيات لا ترفع الماهيات، 2b.
المحرّق لا يحرّق ، 36b.
المعرفة أصل اللذات، 2a.
من جاء بالحسنة فله عشر امثالها، 70a.
من لم يذق لم يعرف ومن لم يَعرف لم يُعرف، 16a.
ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثي، 79a.
هيهات ان يصطاد عنقاء البقا بلعا بهن عناكب الأفكار، 26 b.
يبشّرهم ربّهم برحمة ، 106a.
يفعل الله ما يشاء ويحكم ما يريد،14a.

EK 4: Kitap Ve Fass İsimleri

Avârif'ül-Maârif 8a.
Bahru'l-Kelâm 103b.
Begavî Tefsîri 18b, 19b , 20a, 48a, 50b, 18b , 19b , 47b, 51a, 52b, 102a.
Dürretü'l-Fâhira 105b.
Fass-ı Âdemiyye 24b.
Fass-ı Dâvûd 53b.
Fass-ı Eyyûb 42a.
Fass-ı Hârûn 52a.
Fass- Hûd 29b.
Fass-ı İlyâs 52b.
Fass-ı Îsâ 63a.
Fass-ı İshâk 38b.
Fass-ı Muhammediyye 68b.
Fass-ı Mûsâ 47a.
Fass-ı Süleymân 56a.
Fass-ı Şît 27a.
Fass-ı Şuayb 43b.
Fass-ı Üzeyr 59a.
Fass-ı Yahyâ 62a.
Fass-i Ya'kūb 39a.
Fass-ı Yûnus 59b.
Fass-ı Yûsuf 40a.
Fass-ı Zekeriyyâ 61a.
Fusûs 1b, 2a, 33b, 74a, 116b.
Furkān/ Kur'ân 2a, 5b , 9a , 45a, 68b, 71a, 75a, 76a, 76b, 90b, 91a, 95a, 96a, 100b, 103b, , 105b, 107a, 116b.
Fütûhât-ı Mekkiyye 7a, 28a.
Fükûk 103b.
Garâib-i Ahbâr 94b.
Hikmetü'l-İşrâk 16b.
Istılâhât-ı Sûfiyye 2a ,78a, 116b.
İncîl 2a, 63a, 64b, 65b, 66a, 68b, 69b, 75a, 76a, 100b, , 105b, 116b.
İnşâü'd-Devâir 75a , 96a.
Keşşâf 22a, 48a, 57b, 48a, 57b, 65b, 94b, 103a, 103b, 112b.
Kıssa-i İbrâhîm 34b.
Kıssa-i İdrîs 31b.
Kıssa-i İsmâîl 37a.
Kıssa-i Nûh 33a.
Kıssa-i Sâlih 31a.
Kūtü'l-kulûb 23a, 53b, 65b, 71a, 108b, 102b.
Mesâbîh 112b.
Menâzilü's-Sâirîn 2a, 116b.
Misbâhu'l-Üns 17b.
Müntehâ 2a, 116b.
Tefsir-i Kâdî 69b 103b.

Tefsîr-i Kebîr 2a, 12b, 18b, 21a , 36a, 47b, 51a, 50b, 64b, 65b, 69a, 75a, 106a, 112a, 113a, 114b, 116b.
Tefsîr-i Necmeddin Dâye 90a.
Tevrât 2a, 29a, 41b, 45a, 47a, 51a, 51b, 52a, 58b, 60a, 60b, 63a, 64b, 66b,68b, 69b, 75a, 75b, 76a, 85a, 96a, 99a, 100b, 105b, 116b.
Tezkiretü'l-Evliyâ 2a, 116 b.
Zebûr 2a, 45a, 54b, 58b, 68b, 75a, 76a, 95b, 100b, 105b, 116b.
Zehretü'r-Riyâz 19b ,20a, 36b , 70a.

EK 5: Peygamber ve Kavim İsimleri

Âdem 29a, 32b, 33a, 34a, 35a, 36b, 38a, 39b, 50b, 54a, 54b, 55b, 56a, 57a, 65b, 66a, 66b, 67b, 68b, 69a, 69b, 71a, 72b, 73a, 75a, 75b, 76a, 76b, 90b, 90b, 93a, 95a, 95b, 99b, 102a, 104a, , 105b, 106b, 107a, 109a, 111a, 116a.
Âd kavmi 10a 34a, 105b.
Âl-i Firâvn 83b.
Âl-i İmrân 65b.
Ashâb-ı Kehf 103a, 112a.
Benî el-Asfâr 102b.
Benî Cürhüm kabilesi 37b.
Benî-İshâk 103a.
Benî İsrâîl 48b, 49b, 50b, 54b, 56a, 57a, 58b, 61a, 43b, 61b, 62b, 64b, 76a, 102b, 107a.
Benî Seleme 71b.
Dâvûd 54a, 54b, 56a, 56b, 57a, 57b, 58a, 58b, 67b, 73a, 76b, 85b, 96a, 100b, , 105b, 111a.
Eyyûb 27b , 42a, 42b, 43a, 43b, 47a, 95b.
Havva 56a, 90b.
Hârun 33a, 50a, 51a, 53a, 53b, 54b, 55a, 69b.
Hazkîl 53a.
Hızır 48a, 48b, 49a, 49b, 53b, 64b, 76a, 96a, 97b.
Hûd 29b, 30a, 34a.
İbrâhîm 31a, 33a, 34b, 35a, 35b, 36a, 36b, 37a, 37b,38a, 38b, 39a, 39b, 40a, 46b, 47a, 51a, 54b, 56a, 65b, 69b, 70a,70b, 71a, 73a, 75b, 76a, 76b, 83b, 92a, 95b, 109a, 112a.
İdrîs 29b, 31a, 31b, 32b, 33a, 52b, 53a, 69b, 73a.
İmranoğulları 61b.
İlyâs 52b, 53a,l, 53b, 54b, 55a.
Îsâ 28a, 28b, 33a , 47a, 51a, 62a, 63a, 63b, 64a, 64b, 65a, 65b, 66a, 66b, 69b, 70b, 72b, 73a, 73b, 76a, 76b, 85b, 88b, 96a, 100b, 103a, 103b, , 105b, 109b, 111a,112b, 113a.
İshâk 36b, 37a, 38b, 39a, 40a, 42b, 47a, 54b, 55a.
İsmâîl 36a, 37a,37b,38a,38b, 39a, 39b, 40a, 51b, 54b, 76a, 95b, 112a.
Lokmân Hakîm 54a.
Lût 73b .
Medyen 46b.
Meryem 61b, 62a, 63b, 64a, 64b, 65a, 65b, 66b, 72b, 88b, 112a, 112b, 113a.
Hz. Muhammed 27b, 28a, 28b, 30b, 31a, 31b,32a, 33a, 33b, 35a,35b, 36a, 36b, 37a, 37b, 40b, 42a, 42b, 45a, 45b, 47a, 47b, 51a, 51b, 54b, 56a, 56b, 62a, 65a, 65b, 66a, 66b, 67a, 67b, 68a, 68b, 69a, 69b, 70a, 70b,71a, 71b, 72a, 72b, 73a, 73b, 74a, 75a, 75b, 76a, 76b, 77b, 79a, 84a, 85b, 88b, 89a, 89b, 90 90b, 92a, 92b, 93a, 93b, 94b, 95a, 96a, 100b, 101a, , 102a, , 102b, 103a, 103b, 104a, , 105b, 106a, 106b, 107a, 107b, 108,a, 109a, 109b, 110b, 111a, 112a, 112b, 113a, 113b, 115b, 116a, 116b.
Mûsâ 33a, 36a, 41b, 43b, 47a, 48a, 48b, 49b, 50a, 50b, 51a, 51b, 52a, 53b, 54b, 55a, 56a, 64b, 67b, 69b, 70b, 72b, 73a, 75b, 76a, 76b, 85b, 90b, 95b, 96b, 99a, 99b, 100b,103a, , 105b, 107b, 112a.

Nasârâ 62a.
Nûh 29a, 31a, 31b, 33a, 53a, 65a, 65b, 73a, 76a, 76b, 95b, 105b.
Nûh kavmi 35b, 105b.
Sâlih 31a, 33b,34a, 34b, 112a.
Semûd Kavmi 10a , 34a, 34b, 105b.
Süleymân 54b, 55b, 56a, 56b, 57a, 57b, 58a, 58b, 59a, 72b, 75b, 76a, 76b, 77a, 90b, 103a, 111a, 112a.
Şuayb 43b, 44a, 46a, 46b, 47a, 50b, 73b, 95b.
Şît 27a, 28b, 31a, 32b, 73a.
Uzeyr 59a, 59b, 60a, 60b, 61a, 112a.
Yahûdîler 62b, 65a, 66a, 92a.
Yahyâ 33a, 61b, 62a, 62b, 63a, 64b, 65b, 69b, 73b, 108a, 116a.
Ya'kûb 36b, 39a, 39b, 40a , 41a, 41b, 42a, 47a, 54b, 55a, 61b, 95b.
Yûsuf 33a,39a, 39b, 40a, 41a, 41b, 42a, 42b, 43a, 47a, 54b, 55a, 69b, 71a, 72b, 87a, 95b, 111a.
Yûnus 53b, 60b, 61a, 96a, 112a.
Yûşâ 48a, 96a.
Zekeriyyâ 61a, 61b, 62a, 62b, 63a, 73a, 76b, 96a.

EK 6: Yer İsimleri

Acem 29b.
Afrikiyye 77b.
Ammûriyye 77b.
Arafat 20a , 92a, 93b, 97a.
A'râf 92a, 93b, 115b.
Arasat 2a, 101b.
Antâkiyye 48b, 49b.
Ba'albek 52b.
Bâbil 63a.
Bahr-i Ummân 77b.
Bahr-i Fârisî 48a, 77b.
Bahr-i Kulzüm 49a, 77b.
Bahr-i Çîn 77b.
Bahr-i Frenk 77b.
Bahr-i Cürcân 77b.
Basra 97a, 103b.
Bağdat 100a.
Karadeniz 77b.
Bedir 94b.
Belh 97b.
Berber 77b.
Benî Seleme Mescidi 92a.
Beytü'l-Makdis 57b, 69b, 77b, 87b, 92a.
Beytü'l-Haram, 109b.
Beytü'l-ma'mûr 69b.
Bulgār 77b.
Cûdi 29b, 36a.
Çîn 31a 77a, 77b, 103a.
Dâru'n-Nedve 71a.
Dımeşk 66a, 103a.
Diyâr-ı Bekr 77b.
Ebû Kubeys Tepesi 36a.
Endülüs 77b.
Eflâk 77b.
Engürüs 77b.
Ehrâz 77a.
Frengistân 57a.
Franc77a, 77b.
Gelibolu 1b, 77b.
Harezm 77b.
Hayber 72a.
Habeş 77a, 77b, 103b.
Hicâz 29b, 34a.
Hirâ/ Nûr Mağarası 36a, 71b.
Hindistân 24a, 77b.
Huneyn 76a.

Horasân 77a, 77b, 103b.
Hoten 77b.
Hıtâ’ 77b.
Irâk 77a, 77b, 103a.
Isfehân 19b, 103a.
İskenderiyye 77b.
İstanbûl 77b, 103b, 109b, 116b.
Kāf Dağı 20b, 22b, 29b.
Ka’be 23b, 36a, 36b, 39b, 47a,69a, 69b, 70a, 70b, 71b, 77a, 88b, 92a, 93a, 93b, 94b, 103a, 116b. 103b.
Kerbelâ 73b.
Kirmân 77b.
Konstantiniyye 94b, 103a, 109b.
Kudüs 23b, 33a , 40a, 41b, 58a, 63a, 66a, 70b, 71a, 71b, 88b, 92a, 95a, 103a.
Kûfe 29 b, 73a, 103b.
Laden 66a.
Lüdde 103a.
Lübnân Dağı 52b.
Maçîn 77b.
Merve 93b.
Mekke 24a, 34b, 51a, 58a, 66b, 71a, 71b, 73a, 73b, 77b, 90b,93a, 103a, 103b.
Medîne-i Münevvere 36b, 51a, 66b, 71b, 73b, 77b, 90b, 92a, 102b, , 103a, 103b.
Mescîd-i Haram 69b, 71a, 89a, 92a, 109b.
Mescîd-i Aksâ 69b, 71a, 89a.
Müzdelife 93b.
Mina 93b.
Mısr 23b , 39b, 40a, 41a, 41b, 48a, 50a, 50b, 77a, 77b, 95b.
Nîl 41b, 50a, 75b, 77b, 95b.
Necid 71a.
Re’s 77b.
Rûm 77a, 77b.
Rûmiyye 77b.
Rûs 77b.
Safâ 93b.
Sayadon 57a.
San’a 58a.
Serendîb 19b, 20b.
Sindistân 77b.
Sikāliyye 77b.
Şâm 34a, 36a, 39b, 42b, 58a, 70b, 77a, 77b, 102b, 103a.
Taif 24a.
Tanca 77b.
Yemen 23b, 29b, 31a, 58a, 77b, 103a.
Tâtâr 77b.
Tûr-i Sîna 36a , 66a, 69a, 70b, 76a, 103a.
Tûr-i Ziyâ 36a.
Zenc 77a.

EK 7: Şahıs İsimleri ve Bazı Özel İsimler

Abbas b. Fazl 72a.
Âbdullah 66b, 73b.
Abdullah b. Mes'ud 99a.
Abdullah bin Mübârek , 98b.
Abdullah b. Selâm 71b.
Abdullah el-Ensârî 78a, 81a.
Abdullâh Hafîf 100a.
Abdu'l-Allâm 103b.
Abdü'l-Kādir Geylânî 8a, 8b, 80b.
Abdurrahmân b. Avf 74a, 112b.
Adriyân 54b.
Ahmed Bîcan 1b, 2b, 80b, 100a, 116b.
Ahmed Gazzâlî 100a.
Ahmed Hanbel 99b.
Hz. Âişe 68a, 70a, 71b, 72a, , 73b, 74a, 104a, 107b.
Ali Cürcânî 98a.
Alkame 99a.
Hz. Âmine 66b, 70b.
Ariston 11b.
Âs 71b.
Âsâf b. Berhiyâ 58a, 58b.
Âsiye 72b, 112a.
Hz. Alî 8a, 8b, 19a, 39a, 69a, 70a, 71b, 72a, 72b, 73a, 73b, 74a, 79a, 81a, 94b, 95a, 100a, 100b, 102a , 102b, 104a, 107a, 108a, 108b, 111b, 112b, 113a.
Âzen 61b.
Azîz-i Mısr 40a, 41a, 41b.
Bâyezîd-i Bistâmî 8a, 83a ,98a, 98b, 100a.
Begavî 18b, 19b , 20a, 48a, 50b, 18b , 19b , 47b, 51a, 52b, 102a.
Belkıs 56b, 58a, 58b, 90b, 112a.
Hz. Bilâl 69a, 71b, 72a.
Bişr-i Hâfî 97b, 99a.
Buhtu'n-nasr 59a, 60a, 77a.
Câbir bin Abdullah 110b.
Ca'fer-i Sâdık 8b, 19a, 69a, 70a, 96b.
Cebriyye 88b, 102b.
Celâleddîn Hucendî 1b.
Cemâleddîn-i Tebrîzî 100a.
Cemşîd 72b.
Cüheymiyye 102b.
Cüneyd-i Bağdâdî 8a, 8b , 28b , 52b, 83a, 97b, 98a, 99b, 100a.
Dâvûd Kayserî 28a , 30b, 30a, 33b , 47b, 52b.
Dâvûd-i Tâî 99a , 99b.
Deccâl 28b, 51a, 65b, 66a, 75b, 103a, 109b.
Dehriyye 26b.

Dimiryat 58a.
Ebû Abdullâh et-Tüsterî 80b
Ebû Ali Şakîk , 99a,
Ebû Âliye/ Ebü'l-Âliye 103b, 114a.
Ebü'l-As 73b.
Ebû Bekr el-Verrâk 114a, 114b.
Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk 8a, 69a, 71b, 72a, 72b, 73a, 74a, 94b, 102a, 108a, 111b, 112b.
Ebû Bekr Kettânî 80b.
Ebû Bekr Şiblî 100a.
Ebû Ca'fer 99a.
Ebû Cehl 71a, 71b.
Ebü'd-Derdâ 111b.
Ebû Hanîfe, İmâm-ı A'zâm 92a, 97b, 99a, 99b, 11b.
Ebü'l-Hasan el-Eşârî 10b, 14b.
Ebü'l-Hayr Nessâc 100a.
Ebû Hâzim Medenî 97a.
Ebû Hureyre 56a, 97a, 106b, 107a, 111a, 112b.
Ebû'l-Kāsım Tüsterî 100a.
Ebu'l-Leys 19a, 22b, 66b, 112a, 112b.
Ebû Necîb Sühreverdî 100a.
Ebû Saîd 100a.
Ebû Tâlib Mekkî 8a, 8b, 102b.
Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh74a, 112b.
Ebû Yûsuf Hemedânî 100a.
Efrâim 43a.
Enes bin Mâlik 23a, 97a.
Erdebîlî 100a.
Eşyû' 66a.
Fahr-i Râzî 8a, 8b, 12b, 18b, 21a, 47a, 48a, 74a, 92b, 101b, 114b.
Hz. Fâtımâtü'z-Zehrâ 19a 72a, 72b, 73a, 73b , 95a, 103a, 112b.
Fenârîoğlu, Muhammed 17b, 108a, 109a, 115b.
Fergānî 7a, 53a, 60b.
Feyrûz 73a.
Fir'avn 47a, 47b, 49b,50a, 50b, 75b, 95b, 97a, 112a.
Frenk 102b.
Fudayl bin Iyâz 97b.
Gazzâlî 5b, 8a, 8b, 12a ,35b, 45b, 100b, 108b.
Habîb-i Acemî 97a, 100a.
Hâce Alî 100a.
Hâcı Bayrâm 100a, 116b.
Hz. Hafsa 73b.
Hâmid b. Muhammed es-Sinobî 116b.
Hammâd 99a.
Hamîd-i Aksarâyî 100a.
Hâriciyye 102b.
Hz. Hatice 69a, 70b, 72b, 73b, 90b,
Hz. Hasan 19a, 62a, 73a, 73b, 95a, 96b, 112b.

Hasan-ı Basrî 14a, 14b, 97a,100a,106a.
Hâbil 38a.
Hz. Hâcer 38a.
Hanne 61b.
Havâriyyûn 64b, 65a, 66a.
Heredos 63a.
Hz. Hüseyn 19a, 73a, 73b,95a , 112b.
İbni Abbâs 19b, 20b, 24a, 36a, 40b, 47a, 61a, 65a, 69a, 70a, 73b, 103b, 104a, 107a, 108a, 111b.
İbni Kesîr 103a, 104a.
İbni Mes'ûd 52a, 52b.
İbni Mürretü'l-Cebelî 109a.
İbni Râvendî 12b.
İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn 1b, 5b, 6a, 7a, 8a, 8b, 24b, 27a, 28a, 30a, 33a, 33b, 35a, 35b, 36b, 37b, 39b, 40a, 42a, 44a, 47a, 47b, 50a, 51a, 52b, 53a, 53b, 54b, 58a, 59a, 60a, 61b, 63a, 66b, 75a.
İbrâhîm bin Edhem 97b, 99a.
İmâmeyn 111b.
İmâmü'l-Haremeyn 14b ,10a, 10b.
İmâm-ı Şâfî 90a, 99a.
İbni Mülcem 73a.
İbni Yâmen 41b.
İmrân 61b.
İmranoğlu 48b.
İskender 59a, 72b, 77a.
İşrâkîn 64a,
İys 39b.
Ka'bu'l-Ahbâr 29a, 31a, 32b, 38a, 43b, 46b, 50a, 61b, 66a, 70a, 72b.
Kaderiyye 88b, 102b.
Kâdî Beydâvî 103b.
Kādî Ebû Bekr Bâkillânî 14b.
Kâsım 73b.
Kāşânî, Cemâleddîn 8a, 94b.
Katâde 29a, 114a.
Ken'an 39b.
Kerâmiyye 13a.
Kirâmiyye 14a.
Kisrâ 68b.
Kuşeyrî 66a.
Kutbuddîn-i Ebherî 100a.
Mâlik bin Dînâr 97a.
Mansûr-ı Hallâc 83a, 100a, 100b,
Ma'rûf Kerhî 99b,100a.
Mehdî 31b, 51b, 66a, 66b, 88b, 103a, 109b.
Mecûsî 68b.
Meşârika 80b.
Hz. Meymûne 71b,73b.

Milkâiyye 66a.
Muattıla 116a.
Muhammed İbn İshâk 65a.
Muhammed Şehristânî 18b.
Muhammed b. Vâsi' 97a.
Muhammed Zeccâc 100a.
Mukātil 23b, 65b, 112a, 112b.
Mu'tezile 10b,14a, 14b, 50b, 51a, 69a.
Muvahhid 32a.
Mücâhid 37b, 108a, 114a.
Mücessime 13a, 26b.
Müeyyed Cendî 1b, 6a, 6b.
Müneccimler 13a
Mürcie 102b.
Müşebbihe 14a.
Nah'î 99a.
Nasara 107b.
Nastûriyye 66a.
Nemrûd 65b, 95b, 97a.
Necmeddin Dâye 90a.
Nemrûd 35a, 35b, 36a, 36b, 54b, 59a, 77a, 103a.
Nizâmî 12b ,13a, 46b.
Râfiziyye 102b.
Rûhânî 98a.
Sultân Muhammed bin Murâd Hân 116b.
Hz. Osmân 73a, 73b, 74a, 94b, 97a,102a, 108a, 111b, 112b.
Hz. Ömer 69a, 71b, 72a, 73a, 74a, 94b, 96b, 97a, 102a, 103a, 108a, 111b, 112b.
Özcendî 1b.
Râbia-i Adeviyye 97a, 97b.
Rahîme 43a.
Hz. Rukiyye,73b.
Sadreddîn-i Konevî 8a ,8b, 53a, 115a.
Hz. Sâfiyye 73b.
Sâhib-i Keşşâf (Zemâhşerî) 48a, 65b, 94b, 103a, 112b.
Saîd bin Cübeyr 57a, 114a.
Saîd bin Ebî Vakkâs 74a, 112b.
Saîd bin Zübeyr74a, 112b.
Sâre 39a.
Sâfûrâ 90b.
Selâmân-ı Fâris 69a.
Seneviyye13a.
Serîyy-i Sakatî 99b, 100a.
Hz. Sevde 73b.
Seyyid Şerîf Cürcânî 8b.
Sofistâiyye 46b.
Süddî 38a, 64b.
Süfyân-ı Sevrî 96b.

Süheyb 69a.
Şehâbeddîn Sühreverdî 8a.
Şehâbeddîn el-Maktûl 16b.
Şemseddîn Isfehânî 3b.
Şeyh Ekmeleddîn 113b.
Şiblî 100a.
Şihâbüddîn Tebrîzi 100a.
Süfyân-ı Sevrî 98b.
Şeddâd 72b, 97a.
Şem'ûn 64b.
Şeybe 71b.
Talha 74a, 112b.
Tatyos 66a.
Ukbetü'l-Gulâm 97a.
Uryâ 54a, 54b.
Utbe 71a.
Hz. Ümmü Gülsüm 73b.
Hz. Ümmü Habîbe 73b.
Hz. Ümmü Seleme 73b.
Vehb bin Münebbih 23b, 29a, 35b, 39b, 51b, 53b, 57a, 65a.
Veysel Karanî 96b.
Yazıcıoğlu Mehmed 1b.
Yâ'kūbiyye 66a.
Yehûd/ Yehûda 41b, 65a, 107b.
Yezîd 73b.
Yusûf-i Neccâr 64b.
Zâhid-i Gilânî 100a.
Hz. Zeynep 73b.
Zübeyr 74a, 112b.
Züleyhâ 41a, 41b, 95b.
Zü'n-nûn-ı Mısrî 98a.

EK 8: *Müntehâ*'da Yer Alan "Bayramiyye Tarîkatı Silsilesi"

Hz. Muhammed Mustafâ (a.s.)

Hz. Aliyy-i Murtezâ (r.a.)

Hz. Hasan-ı Basrî (r.a.)

Hz. Habîb-i Acemî (r.a.)

Hz. Ma'rûf-i Kerhî (r.a.)

Hz. Seriyy-i Sakatî (r.a.)

Hz. Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.)

Şeyh Ebû Bekr Şiblî (k.s.)

Şeyh Ebü'l-Hayr Nessâc (k.s.)

Şeyh Muhammed-i Zeccâc (k.s.)

Şeyh Ahmed-i Gazâlî (k.s.)

Şeyh Ebû Necîb Sühreverdî (k.s.)

Şeyh Kutbuddîn-i Ebherî (k.s.)

Şeyh Şihâbeddîn-i Muhammed Tebrîzî (k.s.)

Şeyh Cemâleddîn-i Tebrîzî (k.s.)

Şeyh Zâhid-i Gîlânî (k.s.)

Şeyh Safüyyüddîn Erdebîlî (k.s.)

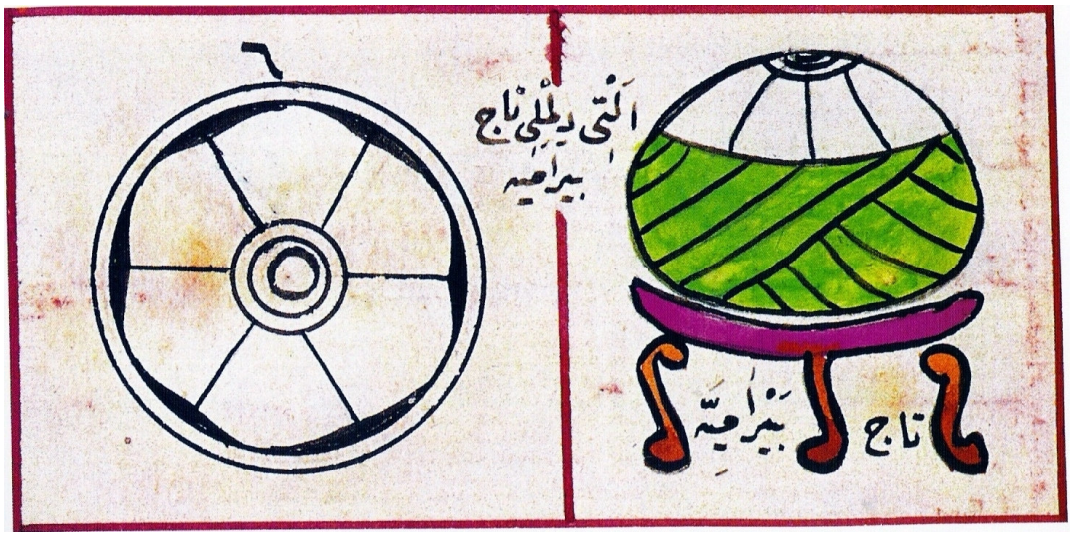
Şeyh Hâce Alî Erdebîlî (k.s.)

Şeyh Hamîd-i Aksarâyî (k.s.)

Pîr-i Tarîkat-ı Âliyye-i Bayramiyye Hâcı Bayrâm-ı Velî (k.s.)

Şeyh Ahmed-i Bîcân (k.s.).

EK 9: Bayramiyye Tâcı

Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî Efendi'nin çizimiyle "Altı dilimli Tâc-ı Bayrâmiyye".

Ankara Etnografya Müzesindeki Hacı Bayrâm Velî'ye ait olarak kaydedilen [envanter no: 3189] altı terkli (dilimli) beyaz tâc.

EK 10 : Yazıcıoğlu Kardeşlerin Çilehâneleri

Gelibolu Feneraltı'nda iç içe iki küçük odadan oluşan kaya bloğundaki çilehane.

Gelibolu Feneraltı'ndaki çilehanenin iç görünümü.

EK 11: Ahmed Bîcan'ın Mezarının Tarihi Resmi

Tarihi Fotoğraf (Temmuz 1944): Org. Eşref Bitlis İ.Ö. Okulu Tarih Kolunun Tedkik Seyahati'nde Gelibolu/ Yazıcızâde Ahmed Bîcan'ın mezarı.

Gelibolu/ Yazıcızâde Ahmed Bîcan'ın ön cepheden mezarı.

EK 12: Ahmed Bîcan'ın Türbesi

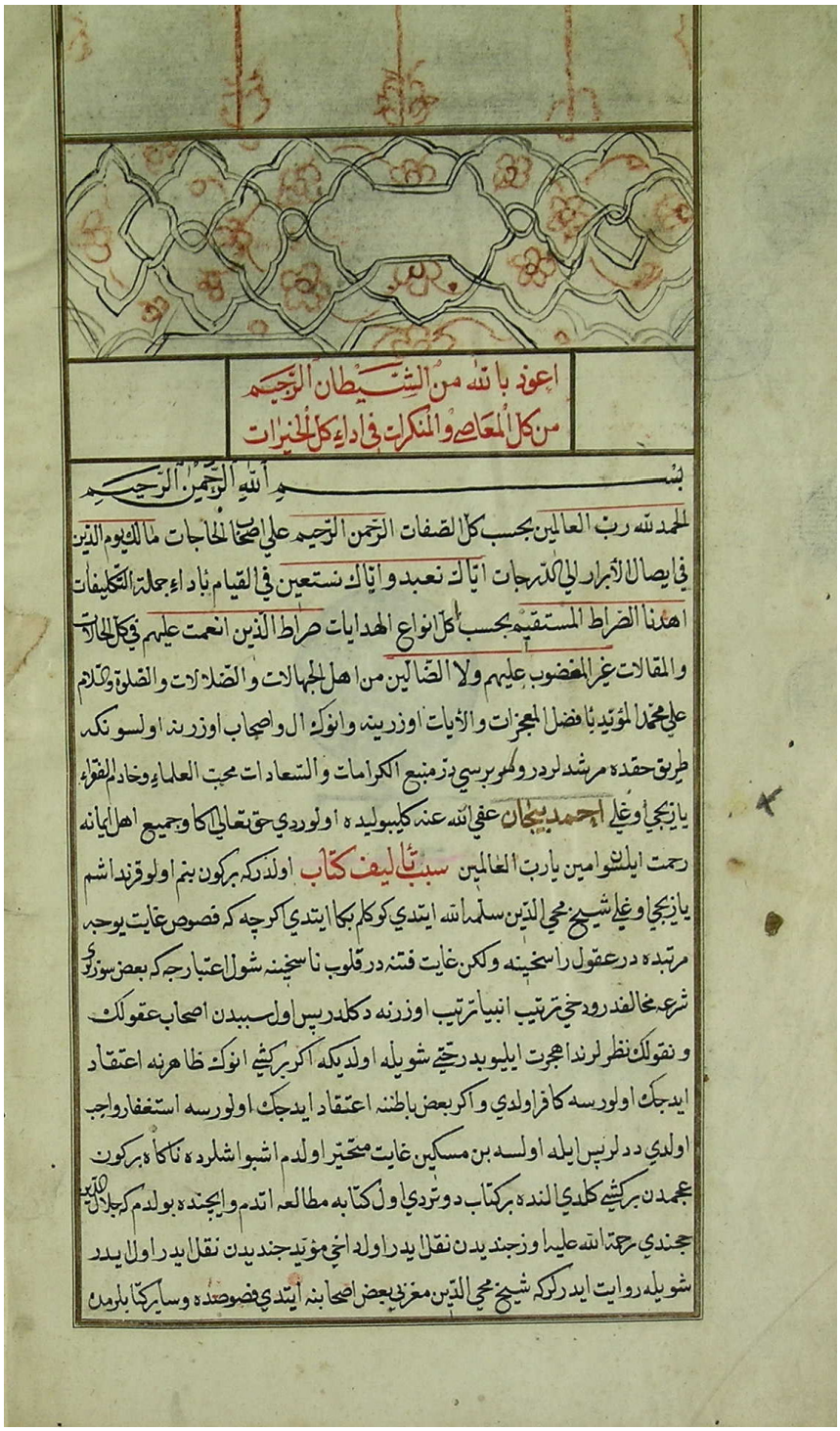

Gelibolu/ Ahmed Bîcan'ın mezarının arka cepheden günümüz fotoğrafı.

Gelibolu/ Ahmed Bîcan'ın mezarının günümüz fotoğrafı .

EK 13:

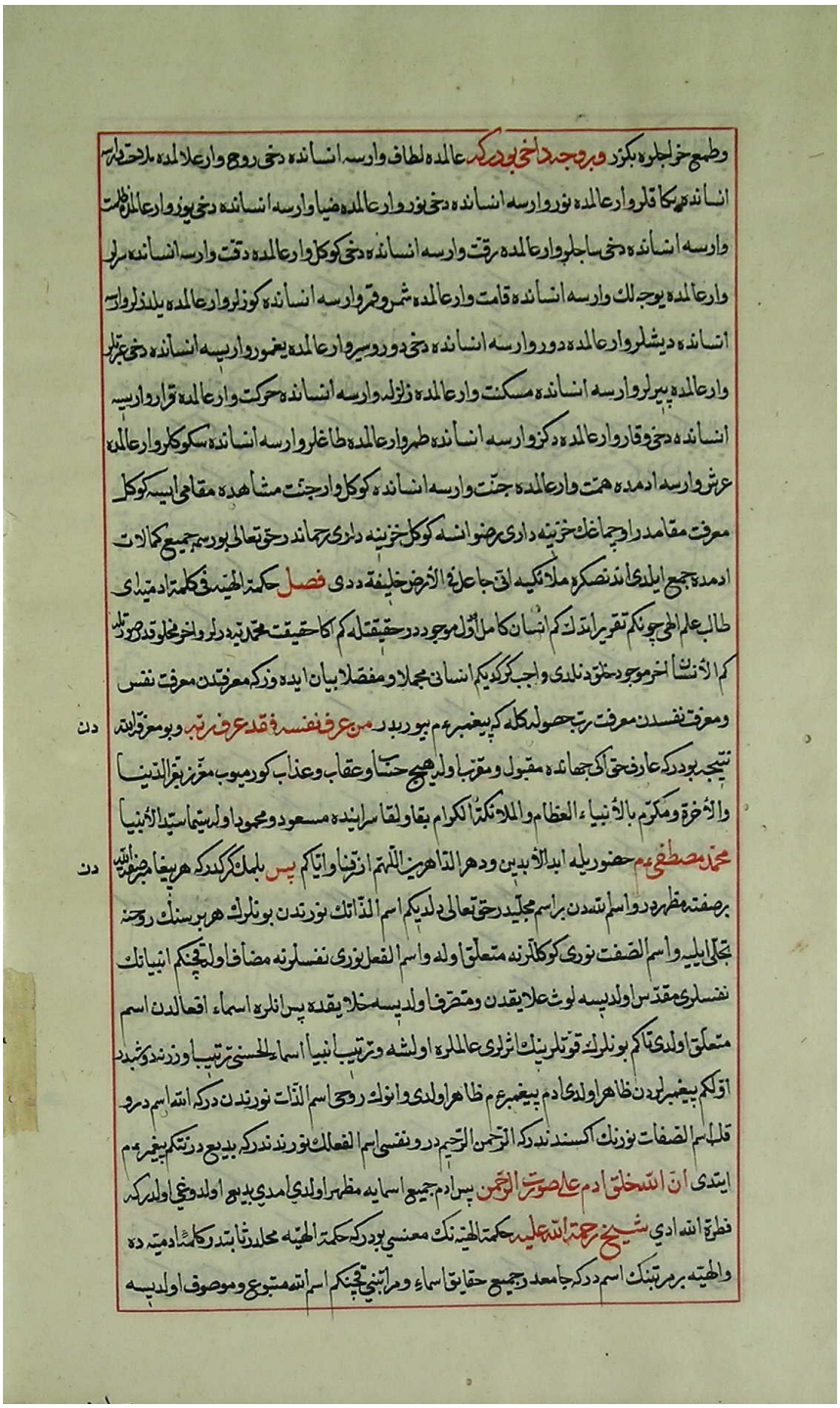

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم
من كل المعاصي والمنكرات في اداء كل الخيرات

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين بحسب كل الصفات الرحمن الرحيم علي اصحاب الحاجات مالك يوم الدين
في ايصال الابرار الي الدرجات اياك نعبد و اياك نستعين في القيام باداء جملة التكليفات
اهدنا الصراط المستقيم بحسب كل انواع الهدايات صراط الذين انعمت عليهم في كل الحالات
و المقالات غير المغضوب عليهم و لا الضالين من اهل الجهالات و الضلالات و الصلوة و السلام
علي محمد المؤيد بافضل المعجزات و الايات اوزرينه و انوك ال و اصحاب اوزرينه اولسونكه
طريق حقده مرشد لردر و لمويرسي در منبع الكرامات و السعادات محب العلماء و خادم الفقراء
يازيجي اوغلي احمد بيجان عفي الله عنه كليوليده اولوردي حق تعالي اكا و جميع اهل ايمانه
رحمت ايلاشوا مين يارب العالمين سبب تاليف كتاب اولدركه بركون بنم اولوقرنداشم
يازيجي اوغلي شيخ محي الدين سلمه الله ايتدي كوكلم بكا ايتدي اكرچه كه فصوص غايت يوجه
مرتبده در عقول راسخينه ولكن غايت فتنه در قلوب ناسخينه شول اعتبارجه كه بعض سوزلري
شرعه مخالف درود يخي ترتيب انبيا ترتيب اوزرينه دكلدر پس اول سببدن اصحاب عقوللك
و نقوللك نظرلرندا هجوت ايليوبدر تحي شويله اولديكه اكر بركشي انوك ظاهرينه اعتقاد
ايدجك اولورسه كافر اولدي و اكر بعض باطنه اعتقاد ايدجك اولورسه استغفار واجب
اولدي دد لرپس ايله اولسه بن مسكين غايت متحير اولدم اشبو اشلرده ناكاه بركون
عجمدن بركشي كلدي لنده بركتاب دوتردي اول كتابه مطالعه اتدم و ايجنده بولدم كه جلال الدين
حجندي رحمة الله عليه و زجندي دن نقل ايدر اولد اخي مؤيد جنديدن نقل ايدر اول ايدد
شويله روايت ايدركه شيخ محي الدين مغربي بعض اصحابنه ايتدي فصوصده و سايركتابلرمده

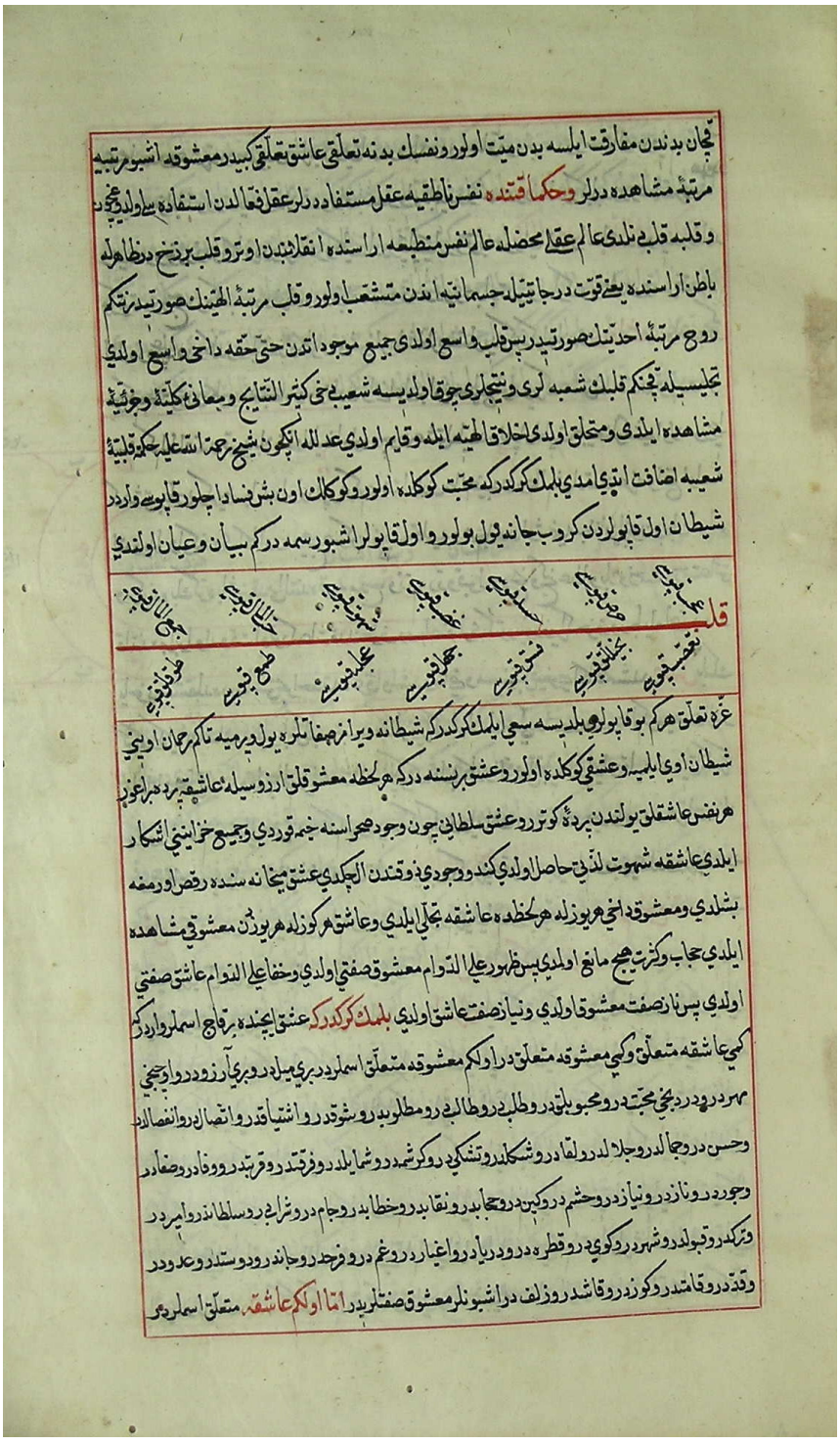
Müntehâ'nın giriş kısmı [1b].

EK 14:

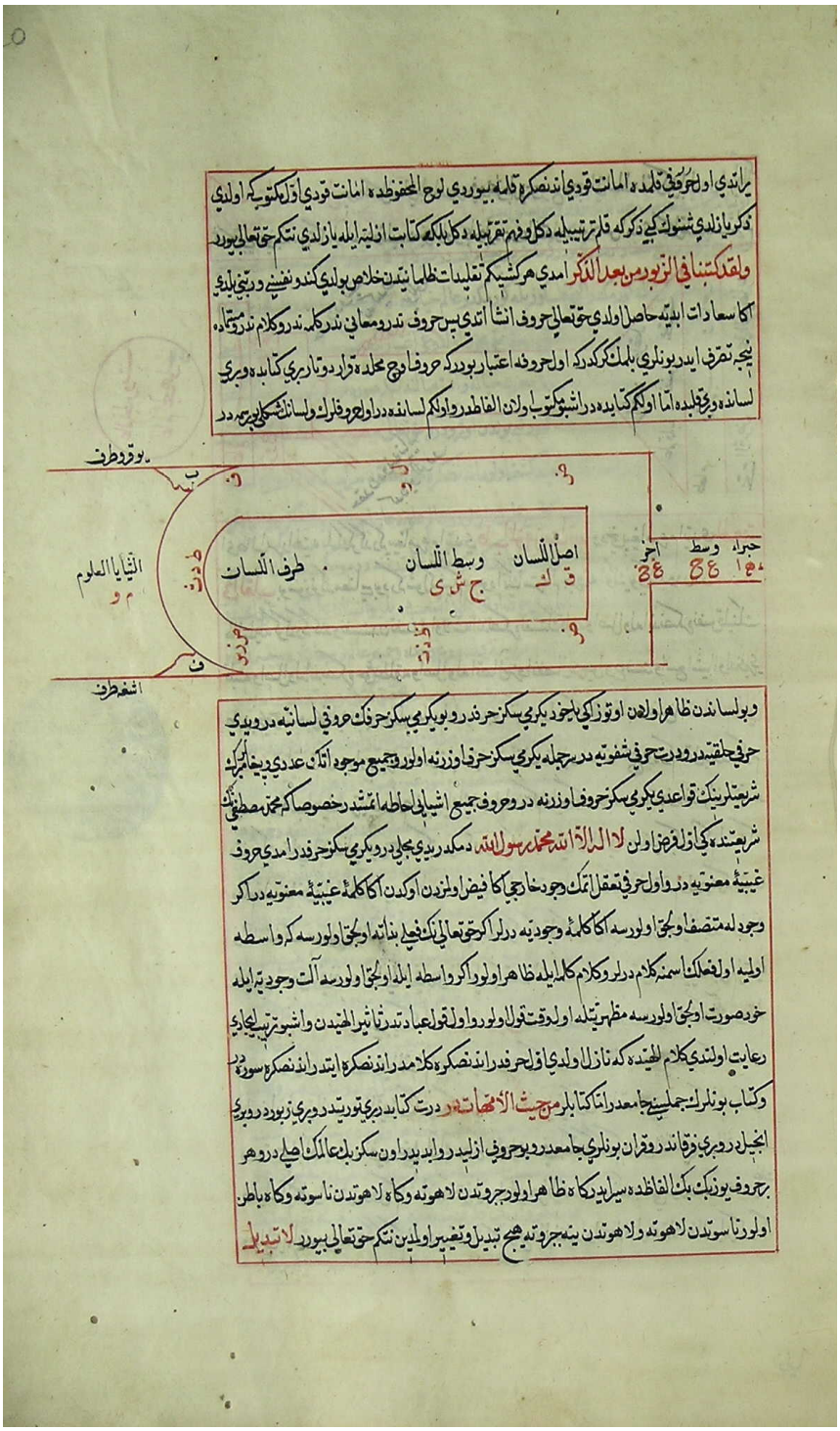
Âdem Fassı'nın ilk sayfası (vr. 24b).

EK 15:

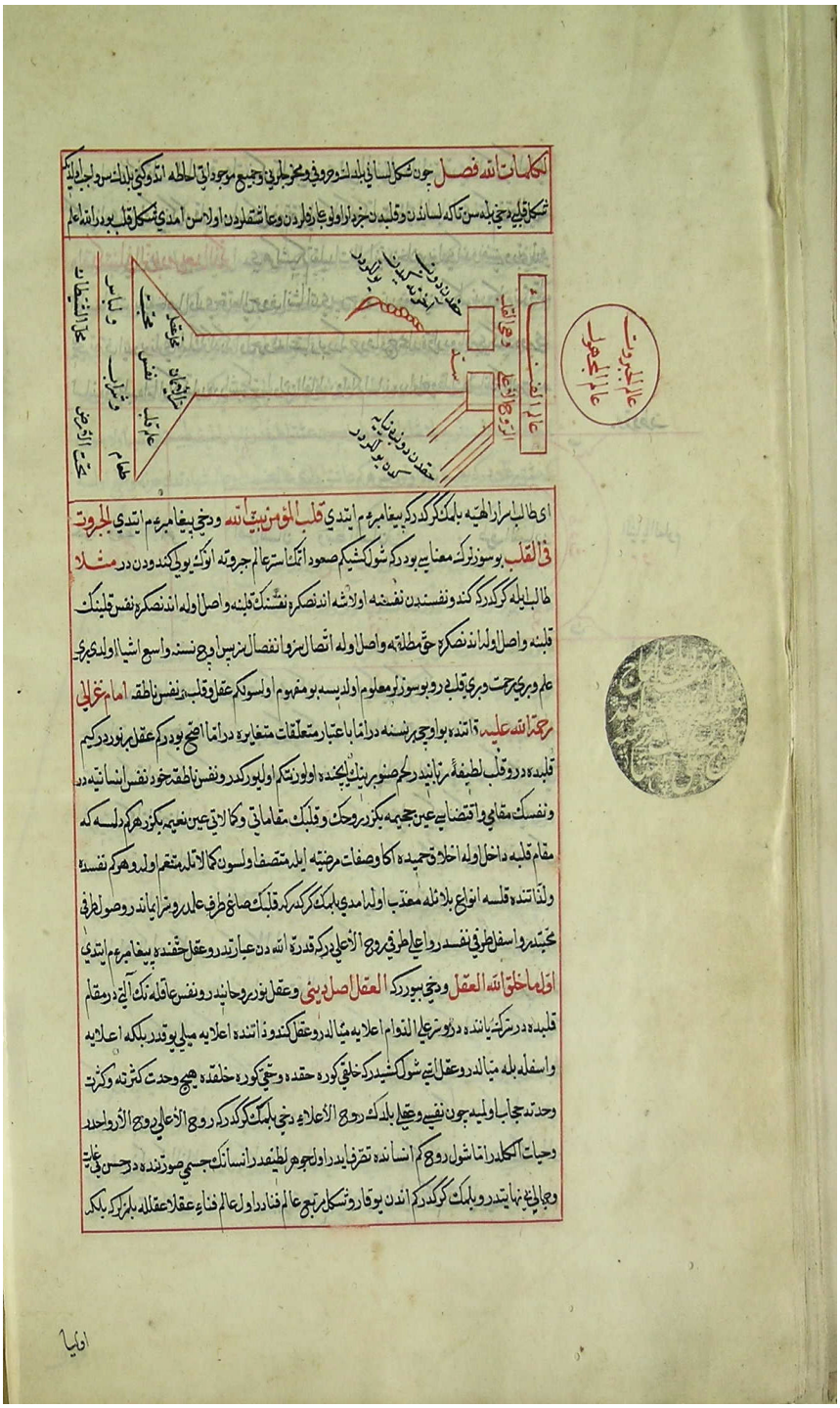
Müntehâ vr. 43a

EK 16:

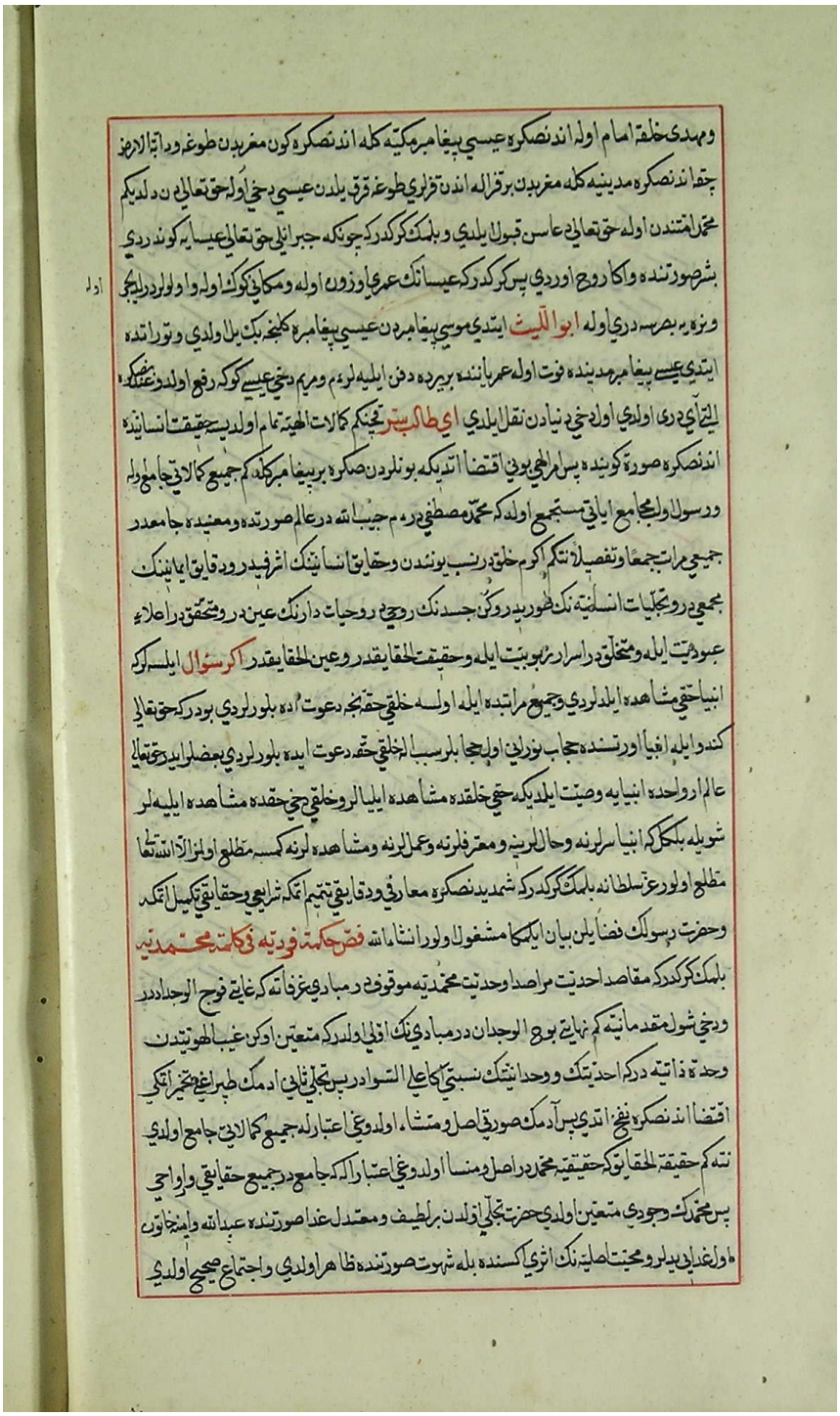
Müntehâ vr. 44a.

EK 17:

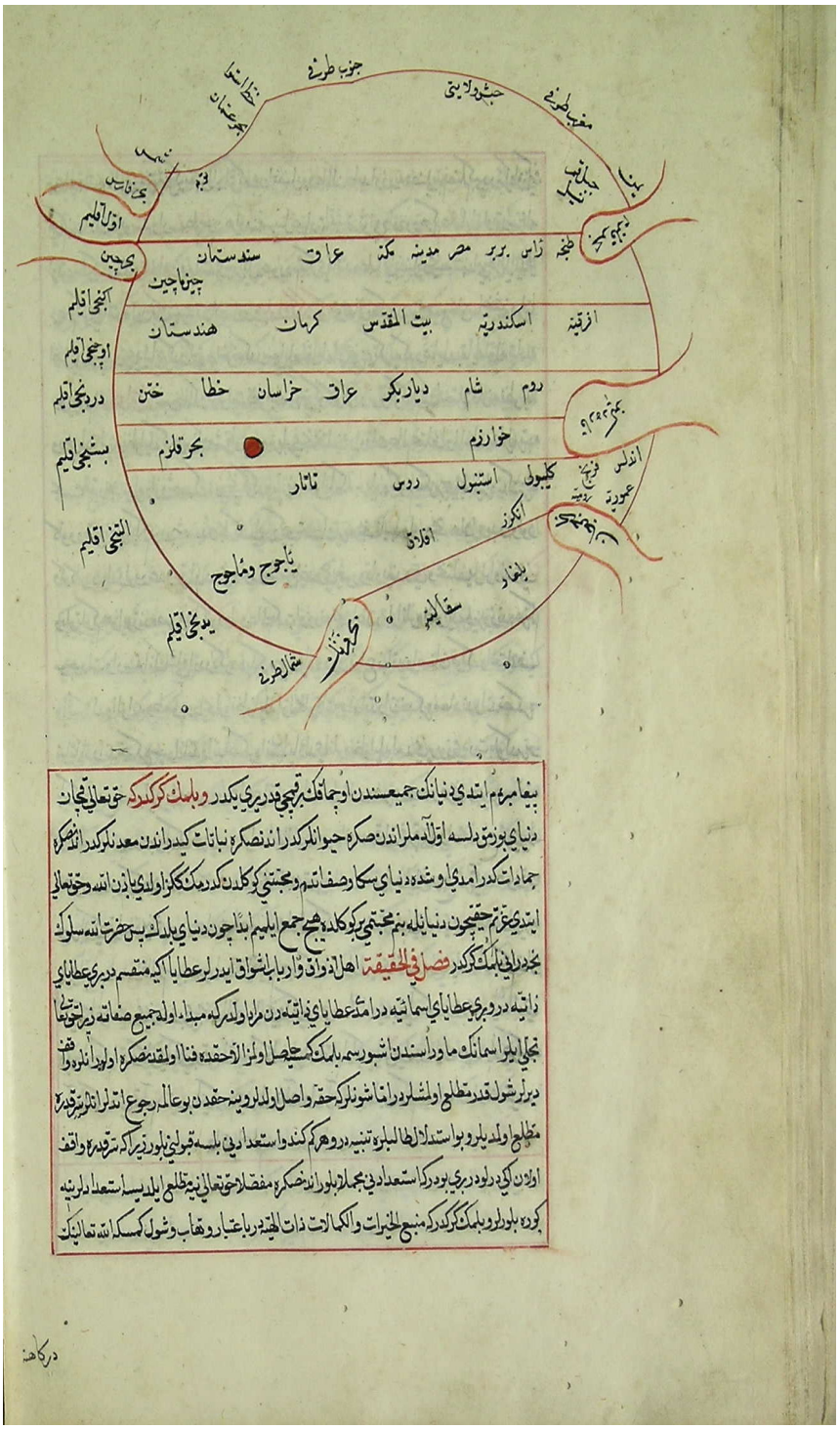
Müntehâ vr. 45b.

EK 18:

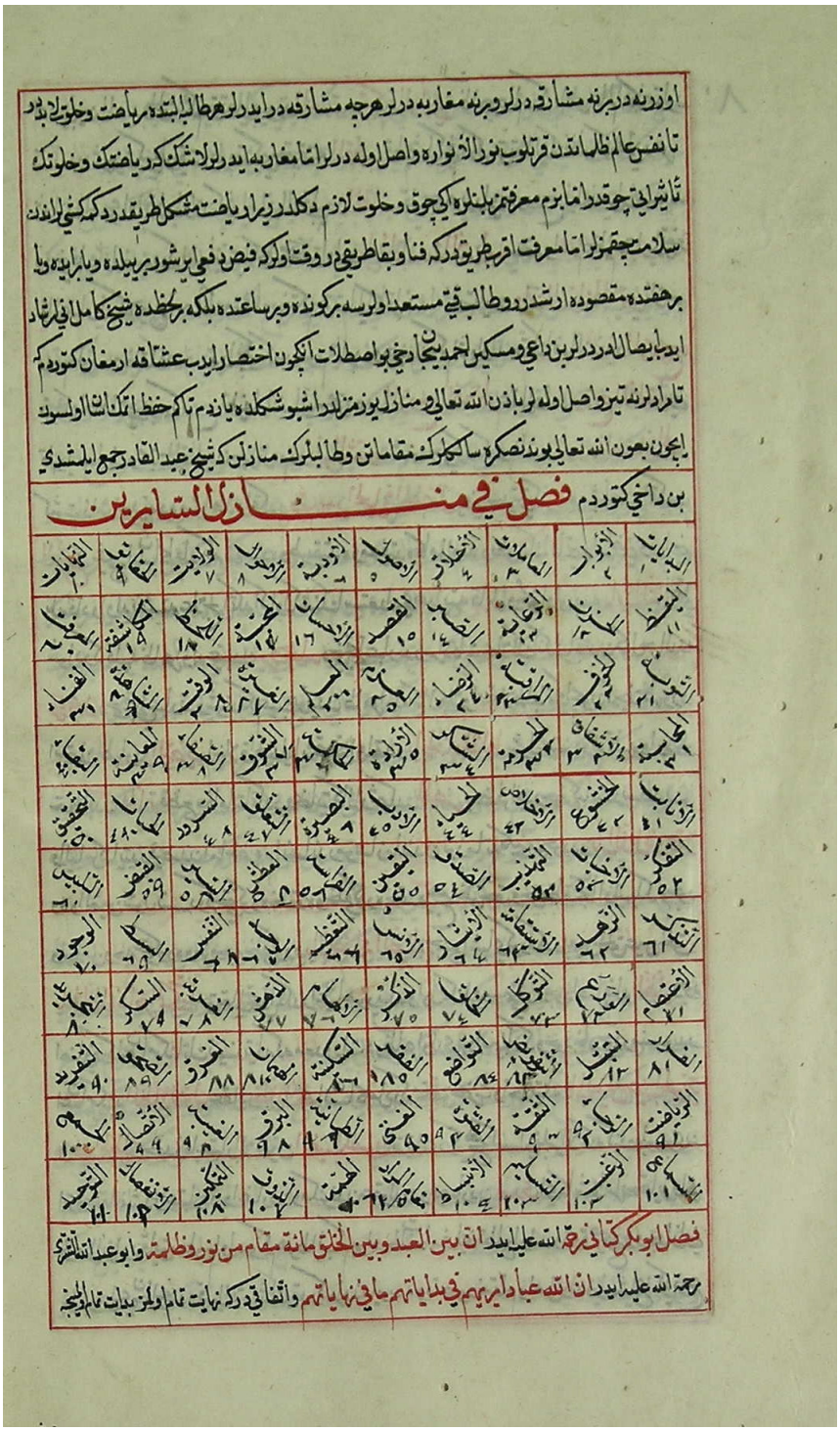
Muhammed Fassı'nın ilk sayfası (vr. 66b).

EK 19:

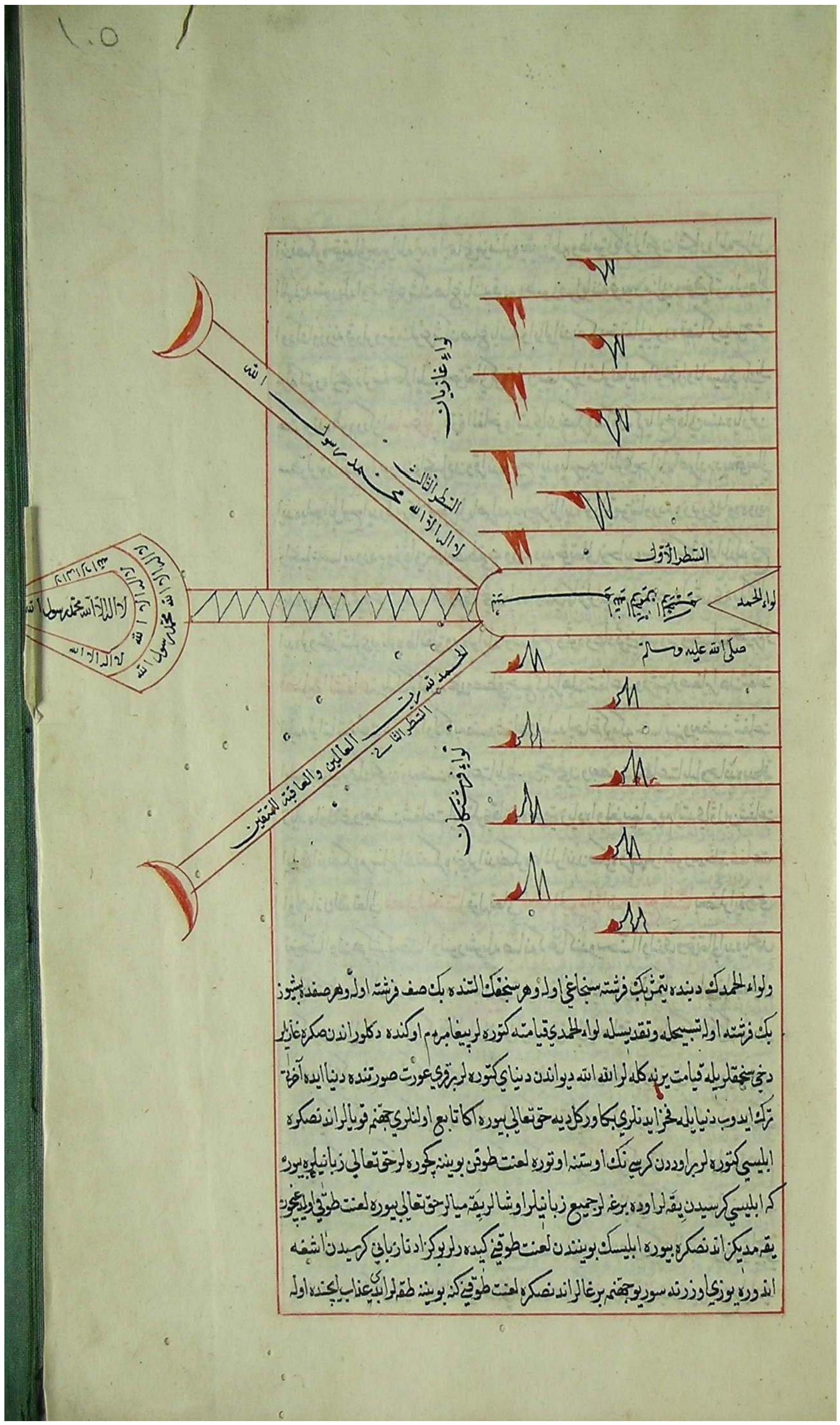
Müntehâ vr. 77b.

EK 20:

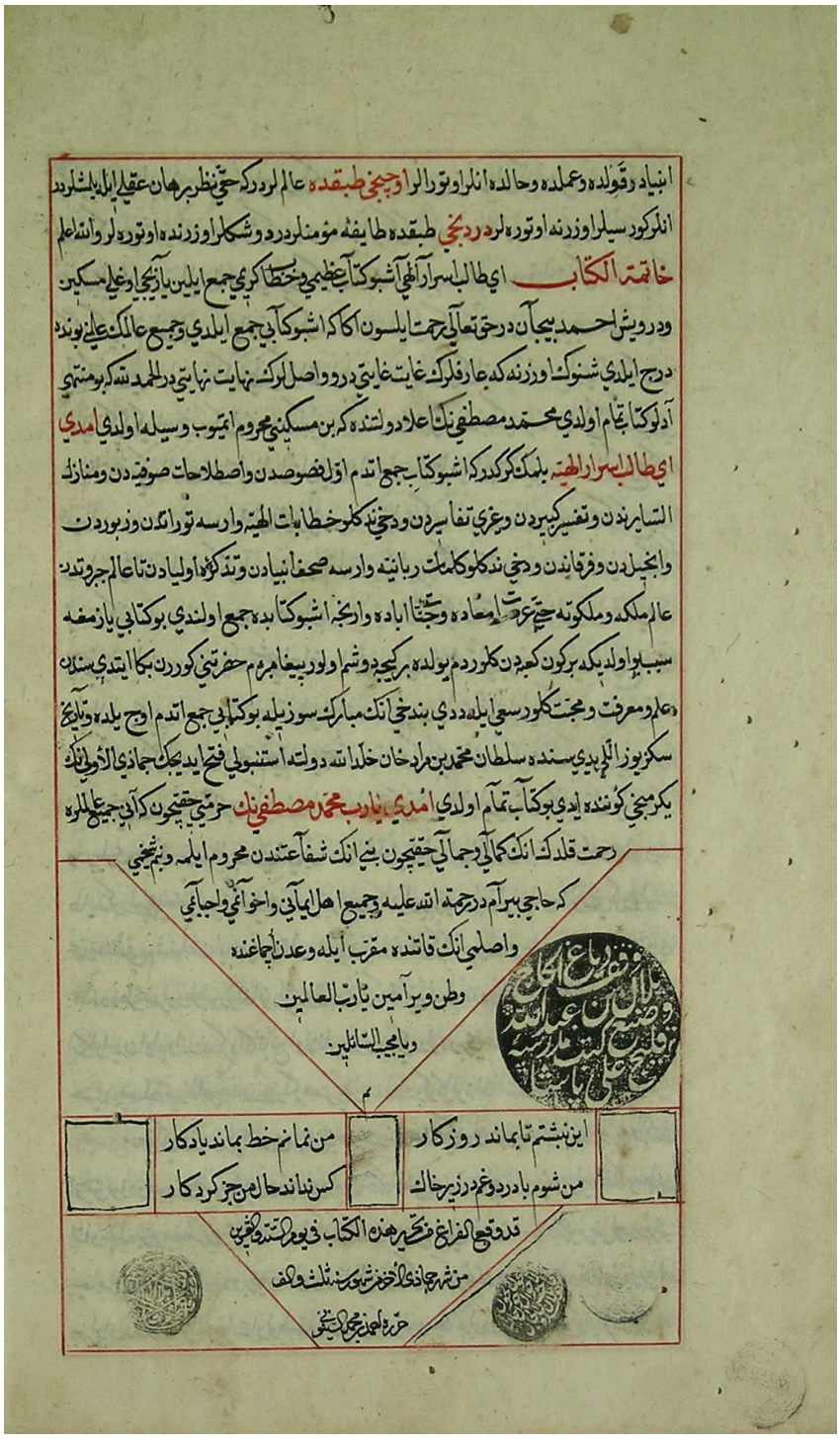
"*Menâzilü's-sâirîn*" bölümünün ilk sayfası (vr. 80b).

EK 21:

Müntehâ vr. 105a.

EK 22:

Müntehâ'nın son sayfası [116b].

KAYNAKÇA

I. *Yazma Eserler*

Ahmed Bîcan. **Cevâhirnâme.** Süleymaniye Kütüphanesi. Ayasofya, nr. 3452.

---------. **Dürr-i Meknûn**. Süleymaniye Kütüphanesi. Hacı Mahmud, nr. 1856.

---------. **Envâru'l-Âşıkîn**. Süleymaniye Kütüphanesi. Hasib Efendi, nr. 211.

---------. **Müntehâ**. İstanbul Üniversitesi. Türkçe Yazmalar, nr. 3324; Süleymaniye Kütüphanesi. Kılıç Ali Paşa, nr. 630.

---------. Risâle fî Istılâhâti's-Sûfiyye ve't-Tasavvuf. Süleymaniye Kütüphanesi. Fatih, nr.5310.

---------. **Şemsiyye**. Topkapı Sarayı Kütüphanesi. Revân Köşkü, nr. 1751; Millet Kütüphanesi. Ali Emirî Ulûmu Şer'iye, nr. 561.

Ali Efendi. Tuhfetü'l-Mücâhidîn. Nuruosmaniye Kütüphanesi. nr. 2293.

Dâye, Necmeddîn er-Râzî. **Bahru'l-Hakaikı ve'l-Meani fi Tefsiri'l-Seb'i'l-Mesani.** Beyazıd Devlet Kütüphanesi, nr. 531.

Gelibolulu Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**. Millet Kütüphanesi. Tarih Bölümü, nr. 4225.

Hüseyin Vassaf. **Hâtıra-i Hicâziyye.** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi. Yazmalar, no: 368.

-------. Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr. Süleymaniye Kütüphanesi. Yazma Bağışlar, nr. 2035-2309.

Kemâleddin Haririzâde. **Tibyânü Vesâili'l-Hakāik fî Beyânı Selâsili't-Tarâik**. Süleymaniye Kütüphanesi. İbrahim Efendi, nr. 430.

Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin. **Menâkıb-ı Ahvâl-i Melâmiye**. Millet Kütüphanesi. Ali Emiri, Şer'iye Bölümü, nr. 1055.

--------. **Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye**. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. İbnü'l-emin, nr. 3357.

Nev'î Efendi, Yahya b. Ali. **Keşfü'l-Hicâb an vechi'l-kitâb**. Köprülü Kütüphanesi. Fazıl Ahmed Paşa, nr. 715. Müellif hattı, 1002.

Nişancı Mehmet Ramazanzade. **Nişancı Tarihi**. Süleymaniye Kütüphanesi. Fatih, nr. 4234.

Yazıcıoğlu, Mehmed. **Muhammediye.** Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Neşriyât Müdürlüğü Kütüphanesi, nr. 431/A.

----------. **el-Müntehâ ale'l-Fusûs**. Süleymaniye Kütüphanesi. Pertev Paşa, nr. 293.

Yazıcı Salih. **Şemsiyye**. Süleymaniye Kütüphanesi. Pertevniyal, nr.776.

II. ***Matbu Eserler***

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. **el-Mu'cemü'l-Müfehres**. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001.

Abdurrahman Câmî. **Nefehâtü'l-Üns min Hadârati'l-Kuds**. Lâmiî Çelebi (trc. ve şrh). Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara (hzl.). İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.

Aclûnî, Ebu'l-Fida İsmail b. Acluni, **Keşfu'l-hafâ ve müzilü'l-libâs**. Ahmed Kalaş (thk.). C.I-II, Beyrut 1985; Haleb: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, ts.

Addas, Claude. **İbn Arabî/ Kibrît-i Ahmerin Peşinde.** Atilla Ataman (çev.). İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.

Afîfî, Ebu'l-Alâ. **Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar**. Ekrem Demirli (çev.). 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Ahmed b. Hanbel, II/ 431;

Ahmed Bîcan. **Dürr-i Meknûn** (Saklı İnciler). Necdet Sakaoğlu (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

--------. **Envâru'l-Âşıkîn**. İstanbul, 1305; Ahmet Kahraman (hzl.). İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1973; Halil Bedi Fırat (hzl.). İzmir: Ali Alkan Yayınevi, 1970; Mahmud Serdaroğlu ve Lütfi Aydın (hzl.). İstanbul: Çile Yayınevi, 1977; Arslan Tekin ve Melek Tekin (hzl.). İstanbul: Bedir Yayınevi, 1983.

Ahmet Rif'at Efendi. **Lugat-i Tarihiyye ve Coğrafiye.** C. VII. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299.

Ali el-Kari, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. **Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbari'l-mevzua.** Muhammed b. Lütfi Sabbağ (thk.). Beyrut: Dârü'-Emane, 1971.

-------. **el-Masnû fi marifeti'l-mevzû**. A. Ebû Gudde (nşr.), Beyrut 1389; H. İbrahim Kutlay (trc.). İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2006.

Altınok, Baki Yaşa. **Hacı Bayrâm Velî/ Bayramilik, Melamiler ve Melamilik.** Ankara: Oba Kitabevi, 1995.

Alûsî, Ebü's-Senâ Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah. **Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî.** Beyrut: İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Arpaguş, Hatice Kelpetin. **Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı**. 1. Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

Aşkar, Mustafa. Aşkar, **Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı.** Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1992.

---------. **Niyazî-i Mısrî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri.** 1. Basım. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

---------. **Tasavvuf Tarihi Literatürü**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed. **Tevârih-i Âl-i Osman**. İstanbul 1332.

Atasoy, Nurhan. Derviş Çeyizi: Türkiye'da Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

Ateş, Süleyman. **İşârî Tefsîr Okulu.** 2. Baskı. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.

-------. **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Türkçe Meâli**. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

-------. **İslam Tasavvufu**. 4. Baskı. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004.

Attar, Feridüddin. **Tezkiretü'l-Evliyâ**. Süleyman Uludağ (trc.). 2. Baskı. İstanbul: Erdem Yayınları, 1991; Orhan Oğuz (hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988; M. Zahid Kotku (hzl.). İstanbul: Sehâ Yayınları, 1983; İstanbul: Erkam Yayınları, ts.

Avcı, Seyit. **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de İbn Arabî'nin Hadis Anlayışı**. Konya: Ensar Yayıncılık, 2005.

Aynî, M. Ali. **Hacı Bayrâm-ı Velî.** İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1343/1924.

el-Aynî, **Umdetü'l-kārî**, 23/198.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451).** C.II, İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

Bağdatlı İsmail Paşa. **İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfü'z-zünun an esami'u'l-kütüb ve'l-fünun.** Şerefettin Yaltkaya vr Kilisli Rifat Bilge (tsh.). C.I, 2. Basım. İstanbul: MEB, 1972.

Banarlı, Nihat Sami. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**. C.I, İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1987.

Bardakçı, Mehmet Necmettin. **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf**. 2. Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

Bayramoğlu, Fuad. **Hacı Bayram Velî/Yaşamı-Soyu-Vakfı**. C. I-II-III, Ankara:TTK, 1983.

el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hiseyin b. Mesud. **Mesâbîhi's-sünne.** C.I-IV, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407.

--------. **Tefsîru'l-Begavî/ Meâlimü't-Tenzîl**. Hâlid Abdurrahman Ak (thk.). C.I-IV, 2.Basım. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987/1407.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyin b. Ali. **Şuabu'l-iman**. Ebû Hacer Muhammed Zaglul (thk.). C. VII, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.

Bursalı Mehmed Tahir. **Hacı Bayrâm-ı Velî**. 2. Basım. Der-saadet: Orhaniye Matbaası, 1341/1925.

-------. **Osmanlı Müellifleri**. C.I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333; A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen (hzl.). C.I, İstanbul: Meral Yayınevi, ts.

Bursevî, İsmail Hakkı. **Ferâhu'r-Rûh/ Şerhu'l-Muhammediye**. C.II, Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ, 1255.

-------. Silsilenâme-i Tarîk-i Celvetiyye, İstanbul 1291.

Buhârî, *Bed'i'l-halk*, 1, *Tevhid*, 22;

Cebecioğlu, Ethem. **Hacı Bayram Veli**. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991; Ankara: TDV Yayınları, 1994.

-------. **Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı.** Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994.

Cendî, Müeyyedüddin. **Şerhu Fusûsi'l-hikem**. Seyyid Celâleddin Âştiyânî (thk.). Meşhed: Çaphâne-i Dânişgâh-ı Meşhed, 1361.

Chittick, William. **Varolmanın Boyutları**. Turan Koç (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Cîlî, Şeyh Abdülkerîm. Merâtibu'l-Vücûd/ Varlık Mertebeleri, A. Mecdi Tolun (trc.). A. Faruk Güney (haz.). 1. Baskı. İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006.

Çelebioğlu, Âmil. **Muhammediye**. C.I-II, Ankara: MEB, 1996.

ed-Demâsî, Abdülfettâh es-Seyyid Muhammed. **el-Hubbu'l-ilâhî fî şi'ri Muhyiddîn İbn Arabî.** Kahire, 1983

Demirci, Muhsin. **Tefsir Tarihi**. 1. Basım. İstanbul: İFAV, 2003.

Demirli, Ekrem. **Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

Dumlu, Ömer ve Hüseyin Elmalı. **Ayet Ayet Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı**. İstanbul: Yaratılış ve Yaşam Bilimleri Derneği, 2003.

Ebû Bekr Kermî, Zeynüddin Mer'i b. Yusuf. **Ekāvilü's-sika fi te'vili'l-esma ve's-sıfat ve'l-ayati'l-muhkemat ve'l-müteşabihat.** Şuayb Arnaut (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1406 .

Eraydın, Selçuk. **Tasavvuf ve Tarikatlar**. 6. Basım. İstanbul: İFAV, 2001.

Elmalılı Hamdi Yazır. **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli**. Yakup Çiçek ve Necat Kahraman (sad.). İstanbul: Temel Neşriyat, 2000.

Ergin, Muharrem. **Osmanlıca Dersleri**. 30. Basım. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2005.

Ertuğrul, İsmail Fennî. **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî**. 2. Basım. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Erverdi, Ezel ve Diğerleri (hzl.). **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**. C. III, İstanbul: Dergah Yayınları, 1979.

Eşrefoğlu Rûmî. **Müzekki'n-Nüfûs**. Abdullah Uçman (hzl.). İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Evliya Çelebi. **Seyahatnâme**. Ahmet Cevdet (hzl.). C.V, İstanbul: İkdam Matbaası, 1315; Zuhuri Danışman (çev.). C.VIII, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1970.

Fahreddîn er-Râzî. **Tefsîr-i Kebîr/ Mefâtîhu'l-Gayb**. Suad Yıldırım ve Diğerleri (çev.). C.I- XXIII, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989-1995.

Gibb, E. J. W. **A history of Ottoman Poetry**. C.I, London 1958.

Gölcük, Şerâfettin. **Kelâm Tarihi**. Konya: Esrâ Yayınları, 1998.

Gölpınarlı, Abdülbaki. **Melâmîlik ve Melâmîler**. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

---------. **Tasavvuftan Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005.

Gövsa, İbrahim Alaeddin. **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**. İstanbul: Yedigün Neşriyat, ts.

Güzel, Abdurrahman. **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

el-Hakim, **el-Müstedrek**. C.2. Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye 1990.

el-Herevî, Abdullah el-Ensârî. **Menâzilü's-Sâirîn**. Kahire: Matbaatü Haleb, 1386/1996.

Hindî, Muhammed Tahir. **Tezkiratu'l-mevzûât. Beyrut 1399.**

el-Hindî, Alauddin Ali b. Abdülmeli b. Kadı Han Müttaki. **Kenzü'l-ummal fî süneni'l-akval ve'l-ef'âl.** C:III, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

Hoca Sadeddin Efendi. **Tâcü't-Tevârih**. C.II, İstanbul: Tabhane-i Amire, 1277.

Hüseyin Vassaf. **Sefîne-i Evliyâ**. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz (hzl.). C.II, İstanbul: Kitabevi, 2006.

Izutsu, Toshihiko. **İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar**. Ahmed Yüksel Özemre (çev.). 4. Basım. İstanbul: KaknüsYayınları, 2005.

İbnü'l-Arabî. **Dürr-i Meknûn** (İnci Dizileri). Şevket Gürel (trc.). İstanbul: Esma Yayınları, (ts.).

--------. **Fusûsu'l-Hikem**. Ebu'l-Alâ Afîfî (thk.). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2002; Ekrem Demirli (çev. ve şrh.), 1. Basım. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006; *Fusûsu'l-Hikem/ Hikmetlerin Özü*, Abdülhalim Şener (trc.). 1. Baskı. İstanbul: Sûfî Kitap, 2007.

--------. **el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**. C. I-IV, Beyrut: ts; Osman Yahya (thk. nşr.). Kahire 1974; Ekrem Demirli (çev.). C. I-VIII, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006-2008.

--------. **Meleklerin Ruh Aleminden Madde Alemine İnişi/ et-Tenazzülâtü'l-mevsıliyye**. Selâhaddin Alpay (trc.). İstanbul: Esma Yayınları, 1975.

--------. **Mişkâtü'l-envâr/ Nurlar Hazinesi**. Mehmet Demirci (çev.). 5. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

--------. **Şeyh-i Ekber'in Kaleminden Bir Sûfî'nin Portresi- Zunnûn-i Mısrî/ el-Kevke-bu'd-durrî fî menâkibi Zi'n-Nûni'l-Mısrî**. Ali Vasfi Kurt (trc.). 1. Baskı. İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2005.

İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî. **Tenzîhu'ş-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri'ş-şerîati'l-mevzûa**. C.I-II, Beyrut 1981.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. **el-Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî**. M. Fuâd Abdülbâki (nşr.). C. I-XIII. Beyrut, ts.

--------. **el-İsâbe f ı temyîzi's-sahâbe.** Ali Muhammed el-Bicâvî (thk.). C. I, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1412.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed el-Basrî ez-Zührî. **Tabakātü'l-kübrâ**. C. VI, Beyrût: Dâru's-Sâdır, ts.

İmâm Gazzâlî. **ed-Dürretü'l-fâhire.** M. Abdülkâdir Ahmed Atâ (nşr.). Beyrut 1407/1987; Cemil İbrâhim (nşr.). Bağdat 1986.

---------. **Mişkâtü'l-Envâr**. Süleyman Ateş (çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.

İmâm Nevevî. **Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis**. A. Lütfi Kazancı (hzl.). İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.

İpekten, Haluk. **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**. 1. Basım. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

İz, Fahir. **Eski Türk Edebiyatında Nesir**. İstanbul 1964.

İz, Mahir. **Tasavvuf**. 10. Basım. İstanbul: Kitabevi, 2001.

Kam, Ömer Ferit. **Vahdet-i Vücûd**. İstanbul 1331; Ethem Cebecioğlu (sad.). Ankara: TDV, 1994.

Kam, Ferid ve M. Ali Aynî. **İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi**. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992

Kara, Mustafa. **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**. 2. Baskı. Bursa: Sır Yayıncılık, 2001.

---------. **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**. Bursa: Sır Yayıncılık, 2004.

-------. **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**. 6. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

-------. **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**. 1. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kâfî Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut (hzl.). **Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli.** Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Karatay, Fehmi Edhem. **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katoloğu.** C.I, İstanbul, 1961, nr. 1322-1325.

Kaşânî, Kemâleddîn Abdürrezzak b Ahmed. **Mu'cemu Istılâhâtti's-Sûfiyye**. Abdülâl Şâhin (thk.). Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413/1992.

--------. **Şerhu Fusûsu'l-Hikem.** 2. Baskı. Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebî 1966/1386.

Katib Çelebi. **Keşfü'z-Zünûn**. C.II, Beyrut, 1990; C.II, İstanbul: 1263

el-Kayserî, Dâvûd. **Şerhu Fusûsu'l-Hikem**. Âyetullâh Hasan Hüseyinzâde el-Âmulî (thk.). C.I- II, Kum: Bostân Kitâb-ı Kum, 1424.

--------. **Mukaddemât**. Hasan Şahin, Turan Koç ve Seyfullah Sevim (çev.). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1997.

Keklik, Nihat. **İbn Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye**. C.II, İstanbul: İÜEF, 1980.

-------. **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî Hayatı ve Çevresi**. İstanbul: Büyük Matbaa, 1966.

Kırboğa, Mehmed Ali. **Kâmusü'l-kütüp ve mevzûâtü'l-müellefât**. C.I, Konya: Yeni Kitab Basımevi, 1974.

Kocatürk, Vasfi Mahir. **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi**. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1970.

--------. Tekke Şiiri Antolojisi, Ankara: Buluş Kitabevi, 1955.

-------. **Türk Edebiyatı Tarihi**. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964.

Konevî, Sadrettin. **Fusûsu'l-Hikem'in Sırları/ el-Fükûk fî esrârı müstenidâti hikemi'l-fusûs.** Ekrem Demirli (çev.). 2.Basım. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

---------. **Şerh-i Hadıs-i Erbaîn/Kırk Hadis Şerhi.** Ekrem Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 2003; Abdülkadir Akçiçek (çev.), İstanbul 1970.

----------. **Miftâhu Gaybi'l-cem ve'l-vücûd (Tasavvuf Metafiziği).** Ekrem Demirli (çev.). 2. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Konuk, Ahmed Avni. **Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi.** Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın (hzl.). C.I, 3. Basım. İstanbul: İFAV, 1999; C.II, 3. bs., 2002; C.III, 2. bs., 2000; C.IV, 2. bs., 2002.

-------. **Mesnevî-i Şerîf Şerhi–I.** Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı (hzl.). C.I., 2.Basım. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

--------. **Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi**. Mustafa Tahralı (hzl.), 3. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Köprülü, M. Fuad. **Edebiyat Araştımaları**. Ankara: TTK, 1986.

---------. **Türk Edebiyâtında İlk Mutasavvıflar**. 4. Basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1981.

Kurt, Ali Vasfi. **Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî.** İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Kurtoğlu, Fevzi. **Gelibolu ve Yöresi Tarihi.** İstanbul, 1938.

Kut, Günay. **Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katoloğu.** İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1989.

el-Kütübü's-sitte ve Şürûhuhâ. C. I-XXIII, İstanbul : Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Dahnun, 1992/ 1413.

La'lizâde Abdülbaki. **Tarika-i Aliye-i Bayramiye'den taife-i Malamiyye'nin an'ane-i irâdetleri keyfiyyet-i sohbetleri ve aşk u muhabbetullaha cümleden ziyade rağbetleri beyanındadır.** İstanbul: (Taşbasması), 1156/1743.

-------. Sergüzeşt/ Aşka ve Âşıklara Dair, Tahir Hafızoğlu (hzl.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.

Mehmet Mecdi Efendi. **Hadaikü'ş-Şakaik/ Şakāik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri**, Abdülkadir Özcan (hzl.). C.I, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Mehmet Recep Hilmi. **İbn Arabî'nin Menâkıbı**. Mahmut Kanık (çev.), 1. Basım, Ankara: Hece Yayınları, 2004.

Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmânî. C.IV, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1308.

el-Mekkî, Ebû Tâlib. **Kūtü'l-Kulûb**. Yakup Çiçek ve Dilâver Selvi (trc.). C.I-IV, 3. Basım. İstanbul: Umran Yayınları, 2004; Muharrem Tan (çev.). C.I-IV, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Molla Fenârî. **Misbâhü'l-Üns beyne'l-ma'kūl ve'l-meşhûd fî şerhi Miftâhi'l-gayb.** Muhammed Hâcevî (trc.). Tahran: İntişârât-i Mevlâ, 1374.

Muslu**,** Ramazan. **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. y.y.],** 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

el-Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali. **Feyzü'l-kadîr şerhi'l-Câmii's-sagir.** C.II, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1938.

Nablusî, Abdülganî. **Âriflerin Tevhîdi**. Ekrem Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

--------. **Gerçek Varlık.** Ekrem Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Nasr, Seyyid Hüseyin. **Üç Müslüman Bilge**. Ali Ünal (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.

Necatigil, Behçet. **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**. 16. Basım. İstanbul: Varlık Yayınları, 1996.

Nesefî, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî. **Bahrü'l-kelam fî akaidi ehli'l-İslâm.** İstanbul: Matabiü'l-Maşrık, 1910.

İmâm Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. **Hadîs-i Erbaîn/** Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis. A. Lütfi Kazancı (trc. ve şrh.). İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar. **XIII. yüzyılda Anadolu'da Baba Resul İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması**. 1. Basım. İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.

Okhan, Mehmet Ali. **Hacı Bayrâm-ı Veli: Münakaşaları Münasebetiyle**, Ankara: Biricik Matbaası, 1950.

Öngören, Reşat. **Osmanlılar'da Tasavvuf [XVI. y.y.].** 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Özdemir, Ahmet. **Hacı Bayram Veli ve Eşrefoğlu Rumi**, İstanbul: Toker Yayınları, 2002.

Özege, Seyfettin. Eski Harflerle Basılmış Türkçe Yazmalar Kataloğu. C.I, İstanbul: Fatih Matbaası, 1971.

Özkan, Mustafa. **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

er-Râzî, Fahreddin. **Tefsîr-i Kebîr/ Mefâtîhu'l-Gayb**. Suad Yıldırım ve Diğerleri (çev.). C.I- XXIII, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989-1995.

Sadık Vicdânî. **Tomar-ı Turûk-ı Âliyye**. İrfan Gündüz (hzl.). İstanbul: Enderûn Kitabevi, 1995.

Sagânî, Ebü'l-Fezaik Radiyyüddin hasan b. Muhammed b. Hasan. **Mevzûâtü's-sagani.** Necm Abdurrahman Halef (thk.). 2. Basım. Dımaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1985.

Sarı Abdullah Efendi. **Semerâtü'l-Fuâd fi'l-mebde ve'l-meâd**. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1238; Yakup Kenan Necefzade (sad.). İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967; Ankara: TTK, 1989.

Sehavî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman. **el-Mekāsıdu'l-hasene fî beyani kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehira ale'l-elsine**. Mısır 1375/ 1407.

Seratlı, Tahir Galip (hzl.). **Vahdet-i Vücûd ve Tevhid.** 1. Basım. İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006.

Sezgit, Bayram. **Hacı Bayram Veli**, Ankara: Nur Yayınları, ts.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl CelaleddinAbdurrahman bi Ebî Bekr. **ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire.** Muhammed b. Lütfi Sabbağ (thk.). Riyad: Câmiat'ül-Melik Suud, 1988.

-------. **el-Hâvî li'l-fetâvâ**. C.II/412.

------- ve Abdülganî ve Fahrü'l-Hasan ed-Dıhlevî. **Şerhu Süneni İbni Mâce.** Karatşi: Kadimî Kütüphâne, ts.

eş-Şa'rânî, Abdulvehhâb. **Kibrît-i Ahmer (Fütûhât-ı Mekkiyyeden Seçmeler)**. M.Sabit Ünal ve H. Fehmi Kumanlıoğlu (Osmanlı Türkçesine çev.), H.Fehmi Kumanlıoğlu- Mehmet Demirci (Günümüz Türkçesine çev.). İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.

Şemdânîzâde, Fındıklılı Süleyman Efendi. **Müri't-Tevârih**. İstanbul: Maarif Nezareti, 1338.

Sühreverdî, Ebû Hafs Ömer. **Avârifü'l-Maârif**. Yahya Pakiş- Dilaver Selvi (trc.), İstanbul: Umran Yayınları, 1988; a.mlf, ae., H. Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz (trc.), İstanbul: Vefâ Yayıncılık, ts.

Tatcı, Mustafa. **Yûnus Emre Dîvânı.** Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Taşköprüzade. **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye.** Ahmed Suphi Furat (nşr.). İstanbul: İÜEF, 1405/1985.

Timurtaş, Faruk Kadri. **Osmanlı Türkçesine Giriş-I.** 17. Baskı. İstanbul: İÜEF, 1999.

---------. **Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl Gramer, Metin-Sözlük**. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.

Turan, Fatma Ahsen. **Hacı Bayrâm-ı Velî.** Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Turgut, Ali. **Tefsir Usûlü ve Kaynakları**. İstanbul: İFAV, 1991.

Türer, Osman. **Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi**. İstanbul: Seha Neşriyat, 1998.

Uludağ, Süleyman. **İbn Arabî**. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. 3. Baskı. C.I, Ankara: TTK, 1977.

Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstabulî. **Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l-Maârif/** Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm. M. Serhan Tayşî (Günümüz Türkçesine çev.), İlker Aytekin (sad.). 1. Baskı. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2002.

Yavuz Kemal ve Diğerleri. **Evliyâlar Ansiklopedisi**, C.II, VI, XII. İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1992.

Yılmaz, Hasan Kâmil. **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

---------. **Azîz Mahmûd Hüdâyî (Hayatı- Eserleri- Tarikatı)**. İstanbul: Erkam Yayınları, 2004.

Yılmaz, Necdet. **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf/ Sûfiler, Devlet ve Ulemâ [XVII. y.y.].** İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.

Yurd, Ali İhsan ve Mustafa Kaçalin (hzl.). **Akşemseddin Hayatı ve Eserleri.** İstanbul: İFAV Yayınları, 1994.

Yücer, Hür Mahmut. **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. y.y.].** 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. **İthâfu's-Sâdetü'l-muttekîn bi-şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn.** C. I, VIII. Beyrut 1989.

ez-Zemâhşerî, Ebü'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed.**el-Keşşâf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhi't-te'vîl.** Mustafa Hüseyin Ahmed (thk.). C.I-IV. Kahire: Matbaatü'l-İstikame, 1365/1947.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed. **et-Tezkira fi'l-ehâdisi'l-müştehira**. Beyrut, ts.

III. ***Makaleler***

Akün, Ömer Faruk ve Bekir Kütükoğlu. "Âlî Mustafa Efendi", **DİA**. C. II, İstanbul: TDV, 1989.

Aydın, İbrahim Hakkı. "Molla Fenârî", **DİA**. C.XXX, İstanbul: TDV, 2005.

Ayverdi, İlhan. "Tekke", **Kubbealtı Lugatı/** Misalli Büyük Türkçe Sözlük. C.III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006.

Azamat, Nihat. "Hacı Bayrâm-ı Velî", **DİA**. C. XIV, Ankara: TDV, 1996.

Bayramoğlu Fuad ve Nihat Azamat. "Bayramiye", **DİA**. C.V, Ankara: TDV, 1992.

Bayraktar, Mehmet. "Dâvûd-i Kayserî", **DİA**. C.IX, Ankara: TDV, 1994.

Bursalı Mehmet Tahir. "Yazıcı Selâhaddin", **Türk Yurdu**. İstanbul, 1329.

Cececioğlu, Ethem. "Hacı Bayram Velî and His Contributions to Ottaman State at Interrgnum Period, **TİAD**. Y.1, S.3 Nisan 2000, Ankara: Erkam Matbaası, 2000.

Cihan, Ahmed Kamil. "Şihabeddin Sühreverdî'nin Eserleri", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**. S. 11, Kayseri 2001 Bahar.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. "Kalsiklerimiz/X, 'el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye', Muhyiddin İbnü'l-Arabî", **TİAD.** Y.4, S. 11 Temmuz-Aralık 2003. Ankara: Erkam Matbaası, 2003.

--------. “Klasiklerimiz/XVI, Muhyiddin İbnü’l-Arabî (560-638/1165-1240),‘et-Tedbîrâtü’l-ilâhiyye’ fî Islâhı memleketi’l-insâniyye”, **TİAD**. Y.7, S. 17 Temmuz-Aralık 2006, Ankara: Erkam Matbaası, 2006,

Çelebioğlu, Âmil. “Ahmed Bîcan”, **DİA**. C. II, Ankara: TDV, 1989.

-------. “Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi”, **AÜİFD**. C.I, S.I Aralık-1975, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1976.

Damar, Abdullah. “Abdullah Herevî ve Menâzilü’s-Sâirîn/ Tasavvuf Kalsikleri- XVIII”, **TİAD**. Y.8, S.18 Ocak-Haziran 2007. Ankara: Erkam Matbaası, 2006.

Demirli, Ekrem. “Abdülganî en-Nablûsî ve el-Vücûdu’l-Hak”, Abdülganî en-Nablûsî, **Gerçek Varlık**. E. Demirli (çev.) İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

--------. Bir Tasavvuf Klasiği olarak Fusûsu’l-Hikem”, İbnü’l-Arabî/ **Fusûsu’l-Hikem**. Ekrem Demirli (trc. vr şrh.). 1. Basım. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Eyice, Semavi. “Ahmed Bîcan Türbesi”, **DİA**. C. II, Ankara: TDV, 1989.

Gölpınarlı, Abdülbâki “Bayramiyye”, **İslâm Ansiklopedisi**. C.II, İstanbul 1979.

Güngör, Mevlüt. “Begavî, Ferrâ”, **DİA.** C.V, İstanbul: TDV, 1992.

Güzel, Abdurrahman. “Tekke Şiiri”, **Türk Dili Özel Sayısı III** (Halk Şiiri). S. 445-450, Ocak-Haziran 1986.

Işın, Ekrem. “Bayramîlîk”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** İlhan Tekeli ve Diğerleri (hzl.). C.II, İstanbul: Tarih Vakfı.

Kara, Mustafa. “Istılâhâtü’s-Sûfiyye”, **DİA.** C. XIX, İstanbul: TDV, 1999.

--------.“Osmanlı Dönemi Sûfileri ve Tasavvufî Düşüncenin Renkleri”, **İslâmî Aaştırmalar Dergisi.** C. 12, S.3-4, 1999.

-------. “Tarikatlar Dünyasına Genel Bakış”, **İslâmiyât**. C.II, S.3, Temmuz-Eylül 1999.

Karadaş, Cafer ve Mahmut Kaya. “İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn”, **DİA.** C. XX.. Ankara: TDV, 1999.

Karavelioğlu, A. Murat “Ahmed Bîcan (Yazıcızâde)”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi.** C. I, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999.

Kılıç, Mahmud Erol. “Fergānî, Saîdüddin”, **DİA.** C. XII, İstanbul: TDV, 1995.

---------.“Fusûsu’l-Hikem”, **DİA.** C.XIII, Ankara: TDV, 1996.

---------. “İbnü’l-Arabî, Muhyiddîn”, **DİA**. C. XX, Ankara: TDV, 1999.

---------. “el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye”, **DİA**. C. XIII, Ankara: TDV, 1996.

Kurt, Hüseyin. “Mehmet Elif Efendi’nin (ö. 1345/1927) ‘el-Kelimetü’l-mücmele fî şerhi’t-tuhfetü’l-mürsele’ Adlı Eserine Göre Vahdet-i Vücûd Anlayışı”, **TİAD**. Y.4, S. 11 Temmuz-Aralık 2003, Ankara: Erkam Yayınları, 2003.

Kut, Günay. “Acâibü’l-Mahlûkat”, **DİA**. C.I, Ankara: TDV, 1988.

Kutluer, İlhan. “Hikmetü’l-İşrâk”, **DİA**, C. XVII, İstanbul: TDV, 1998.

MEB İslam Ansiklopedisi. “Ahmed Bîcan”. C. I, Ankara: Maarif Matbaası, 1940.

MEB Türk Ansiklopedisi, “Ahmed Bîcan, Yazıcıoğlu”. C. I, Ankara:Maarif Basımevi, 1946.

Muslu, Ramazan. “Kūtü’l-Kulûb”, **Klâsik Tasavvuf Kaynakları I.** Ali Çınar (ed.). 1. Basım Ankara: Sûf Yayınları, 2003.

Öngören, Reşat. “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı’da Tasavvuf Anlayışı”, **XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler.** İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.

Özköse, Kadir. “Hacı Bayram Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri”, **TİAD**. Y.5, S.12 Ocak-Haziran 2004, Ankara: Erkam Matbaası, 2004.

Özvarlı, M. Said. “ed-Dürretü’l-Fâhire”, **DİA**, C. X, İstanbul: TDV, 1984.

Pekolcay, Neclâ. “XV. Asır İslâmî Anadolu Metinlerinde Sentaks Husûsiyetleri”, **İslâmî Türk Edebiyetı Metinlerini Tedkik Metodları**. 2. Basım. İstanbul: İFAV, 1994.

Sakaoğlu, Necdet. “Dürr-i Meknûn’da Evren, Cennet, Cehennem, Dünya, Kıt’alar, Denizler”, Tarih ve Toplum Dergisi. S. 85, Ocak 1991.

--------. “En Eski Osmanlı Coğrafyacısı ve Eseri”, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan. **Dürr-i Meknûn (Saklı İnciler).** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Saklan, Bilal. “Kūtü’l-Kulûb”, **DİA.** C. XVI. İstanbul TDV, 2002.

Sarıkaya, Meliha. “Hüseyin Vassaf’ın Hicaz Hatırası veya Bir Asır Öncesinin Hicaz Günlüğü”, **Keşkül/ Sûfî Gelenek ve Hayat**. S.10 Güz-2006, İstanbul, 2006.

Şahin, Haşim. “Yazıcızâde Kardeşler ve Osmanlı Kültür Hayatına Etkileri”, **Osmanlı Yükseliş Dönemi Değerleri Semineri**. İstanbul, 23 Haziran 2007.

Şahinoğlu, M. Nazif “Ferîdüddîn Attâr”, **DİA**. C. IV, İstanbul: TDV, 1991.

Tahralı, Mustafa. “Fusûsu’l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bâzı Mes’eleler”, A. Avni Konuk, **Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi**. 3. Baskı. C.I, İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.

--------. "Fusûsu'l-Hikemde Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", A. Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**. 3. Baskı. C.II, İstanbul: İFAV Yayınları, 2002.

--------. "Muhyiddin İbn Arabî ve Türkiye'ye Te'sirleri", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**. Y. 23, S.1 Ocak 1994.

---------. "Tedbîrât-ı İlâhiyye Hakkında", **Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi.** 3. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

---------. "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık", A. Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**. 2. Baskı. C.III, İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.

Tanman, M. Baha. "Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi", **DİA.** C. XIV, İstanbul: TDV, 1996.

Tek, Abdurrezzak. "Müstâkîmzâde (ö. 1202 h.)'nin Risâle-i Melâmiyye-i Bayramiyye Adlı Eseri ile İlgili Bir İnceleme", **TİAD.** Y.3, S.7 Eylül-Aralık 2001, Ankara: Erkam Matbaası, 2001.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. "Ahmed Bîcan (Yazıcızâde)". C.I, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.

Uludağ, Süleyman. "Avârifü'l-Maârif", **DİA.** C. IV, Ankara: TDV, 1994.

---------. "Cendî", **DİA.** C. VII, Ankara: TDV, 1993.

---------. "İşârî Tefsir", **DİA**. C. XXIII, İstanbul: 2001.

--------. "Kâşânî, Abdürrezzâk", **DİA**. C. XXV, İstanbul: 2002.

--------. "Osmanlı Dönemi Tasavvuf Düşüncesinin Bazı Temel Kaynakları", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**. A. Yaşar Ocak (hzl.). Ankara: TTK, 2005.

Uzun, Mustafa. "Envârü'l-Âşıkîn", **DİA.** C. XI, Ankara: TDV, 1995.

--------. "Muhammediye", **DİA**. C. XXX, Ankara: TDV, 2005.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Bahrü'l-Kelâm", **DİA**. C.IV, İstanbul: 1991.

Yazıcı, Tahsin ve Süleyman Uludağ. "Herevî, Hâce Abdullah", **DİA.** C. XVII, İstanbul: TDV, 1998.

Yeni Rehber Ansiklopedisi "Ahmed Bîcan". C.I, İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1993.

Yeni Türk Ansiklopedisi "Ahmed Bîcan Efendi". C.I, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985.

Yetik, Erhan. "Menâzilü's-Sâirîn", **DİA**. C. XXIX, İstanbul: TDV, 2004.

IV. ***Tezler***

Batur, Atilla. "Yazıcı Salih ve Şemsiyye'si" (İnceleme-trankripsiyon-metin), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Erciyes Üniversitesi SBE, 1996.

Hamzaoğlu, Hümeyra. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin ez-Zehâîru'l-A'lak fî Şerh-i Tercümâni'l-Eşvâk Adlı Eserinde İlâhî Aşk Sembolizması", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2003.

Kılıç, Mahmud Erol. "Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri (Vücûd ve Merâtübu'l-Vücûd)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 1995.

Koçak, Aynur. "Gelibolulu Ahmed Bîcan'ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme", **Yayınlanmamış Doktora Tezi.** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, 2000.

Maden, Gülhan. "Fusûsu'l-Hikem'de Kur'an'da İktibaslar ve Kur'an'dan Yararlanma Metodları", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Marmara Üniversitesi SBE, 2006.

Şahin, Haşim. "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Abdalân-ı Rum (1300-1400)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Sakarya Üniversitesi SBE, 2001.

--------. "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dîni Zümreler", **Yayınlanmamış Doktora Tezi.** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

V. ***Sözlükler***

Ayverdi, İlhan. **Kubbealtı Lugatı/ Misalli Büyük Türkçe Sözlük**. C.I-III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyâtı, 2006.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Ankara: Aydın Kitabevi, 2005.

Kanar, Mehmet. **Farsça-Türkçe Sözlük**. İstanbul: İstanbul, 2000.

Kâşânî, Abdürrezzak. **Tasavvuf Sözlüğü**. Ekrem Demirli (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

el-Mu'cemü'l-Vecîz. Mısır: Dâru't-Tahrîr, 1980.

Mutçalı, Serdar. **Arapça-Türkçe Sözlük.** İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Sarı, Mevlüt. **Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe Cep Sözlüğü**. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985.

Suad el-Hakîm. **İbnü'l-Arabî Sözlüğü.** Ekrem Demirli (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

Şemseddin Sâmî. **Kāmûsu'l-A'lâm**. C.I-IV, İstanbul 1314.

-------. **Kāmûs-i Türkî**. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004

Şimşek, Sait ve Taceddin Uzun. **Arapça-Türkçe Deyimler/ Kalıp İfadeler/ Atasözleri Sözlüğü**. İstanbul: Beyan yayınları, 1991.

Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü. 3. bs., C.I-VIII, Ankara: TDK, 1995.

Topaloğlu, Bekir ve Hayrettin Karaman. **Arapça-Türkçe Yeni Kamus**. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.

VI. *İnternet*

Bilgin, Elif. "Gelibolu/ Ahmed Bîcan Mezarı Günümüz fotoğrafı" (22.05.2005). http://www.geltag.com/photoalbum/photo/2005/05/050522_elibil_007.jpg (15 Mayıs 2008).

Engin, Pelin. "Gelibolu/ Feneraltı- Çilehane", (19.09.2005) http://www.geltag.com/ turkish/show_photo.asp?photo_id=1721; http://www.geltag.com/ turkish/ show_ photo.asp?photo_id=1720. (15 Mayıs 2008).

Kol, İsmail. "Gelibolu/ Yazıcızâde Ahmed Bîcan Mezarı Günümüz Fotoğrafı" (Ağustos 2002). http://www.geltag.com/turkish/show_photo.asp?photo _id=151. (15 Mayıs 2008).

"Tarihi Fotoğraf" (Org. Eşref Bitlis İ.Ö. Okulu Temmuz 1944) 1943-1944 Eğitim-Öğretim Yılı Tarih Kolunun Tedkik Seyahati. Gelibolu / Yazıcızâde Ahmed Bîcan Mezarı. http://www.geltag.com/turkish/show_photo.asp? photo_id=2091 (15 Mayıs 2008).

Top, Mesut. " Bolayır ve Gelibolu Fotoğrafları" (Ahmed Bîcan Mezarı 07.02.2004) http://www.geltag.com/photoalbum/photo/2004/02/040207_mestop_023.jpg (15 Mayıs 2008).